

ISSN 2304-7216

ESIL
UNIVERSITY

Қазақ экономика, қаржы
және халықаралық
сауда университетінің
ЖАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

Казахского университета
экономики, финансов и
международной торговли

№ 3(48)/2022

Қазақ экономика,
қаржы және
халықаралық сауда
университетінің
ЖАРНЫСЫ

2009 жылдан бастап шығарылады

№3 (48)
2022

ВЕСТНИК

Казахского университета
экономики, финансов
и международной
торговли

издается с 2009 года

Главный редактор:

А.А. Таубаев – д.э.н., профессор

Заместитель главного редактора:

Д.Н. Улыбышев – к.э.н., доцент

Редакционная коллегия:

<i>А. Агапова</i>	PhD (США)
<i>Л. Васа</i>	PhD, профессор (Венгрия)
<i>Т.В. Шталь</i>	д.э.н., профессор (Украина)
<i>Т.В. Воронина</i>	д.э.н., профессор (Россия)
<i>А.А. Кочербаева</i>	д.э.н., профессор (Кыргызстан)
<i>Е. Әмірбекұлы</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>А.Н. Токсанова</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>Б.С. Есенгельдин</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>М.Ж. Каменова</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>М.К. Алиев</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>Д.М. Турекулова</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>А.Х. Галиева</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>Г.С. Укубасова</i>	PhD, к.э.н., профессор (Казахстан)
<i>Р.Д. Берназарова</i>	технический секретарь (Казахстан)

МАЗМҰНЫ

ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫ

<i>Аймурзина Б.Т., Каменова М.Ж., Ержанова С.К., Спанова Б.К.</i> Қазақстан ауыл шаруашылығы кооперациясын дамыту	8
<i>Алтысбаева С.Н., Таутенов Е.И., Жанакоева Н.Н.</i> Қазақстанда пандемия кезінде жиынтық сұраныс пен ұсыныс күйзелістерінің көрінісі	16
<i>Амирбекова Д.К., Қуаныш А.А., Нарбаев Т.С.</i> Қазақстандағы ғылыми-зерттеу қызметін дамытуды бағалау.....	25
<i>Бейсенғалиев Б.Т., Исмуратов Д.С., Жуманова Б.К., Валиева С.Н.</i> Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық жүйесіндегі жоғары білімнің халықаралық интеграциясы	34
<i>Жұмағұл Т.Т., Аширбекова Л.Ж.</i> Ағымдағы дағдарыс кезіндегі тікелей шетелдік инвестициялар мен экономикалық өсім	41
<i>Улыбышев Д.Н., Бопиева Ж.Қ., Жайлауов Е.Б., Джусупов Х.С.</i> Отандық ғылыми саланың ұлттық экономиканың инновациялық дамуына әсерін талдау	47
<i>Хамбар Б., Утебаева А., Гафятуллина Д.</i> Қазақстанда БҰҰ тұрақты даму мақсаттарын бюджеттеу қағидатын енгізу	56
<i>Шаймерденова А.К., Ахметов Б.Ж., Шуленбаева Ф.А., Мусынова А.М.</i> Ауылшаруашылығы алқаптарын ұтымды пайдаланудың инновациялық әдістері.....	63

ӘЛЕМДІК ЭКОНОМИКА

<i>Алина Г.Б., Есенова Г.Ж., Рахимова Г.А., Кабаешева Н.В.</i> Францияның кәсіби аурулардан және өндірістегі жазатайым оқиғалардан сақтандырудың экономикалық мазмұны мен ерекшеліктері	70
<i>Әбенов Е.М., Мухияева Д.М., Берназарова Р.Д., Алданай Ә.А.</i> Мемлекеттік-жекешелік әріптестік негізінде кәсіпкерліктің инновациялық дамуының шетелдік тәжірибесі.....	77
<i>Жанбаев Р.А., Максимов Д.Г., Еркін А.Е., Темірбаева Г.Р.</i> Қоғамның тұрақты дамуының тұжырымдамалық және әдіснамалық мәселелері: өңірлік аспект	87
<i>Медуханова Л.А., Мусаева А.К., Оспанбаев Ж.А.</i> Оффшорлық бизнестің экономикалық негіздері мен халықаралық реттеу мәселелері	97
<i>Шакеев С.С., Невматулина К.А., Темірбекова Л.А.</i> Интеграциялық бірлестіктердің әртүрлі түрлеріндегі шаруашылық жүргізу жағдайларының ерекшеліктері	106

АЙМАҚТЫҚ ЭКОНОМИКА

<i>Ақбергенова А.К., Егембердиева С.М.</i> Моноқалаларды мемлекеттік қолдау: қолданысы, бағыттары, сараланған тәсіл жүйесі	113
<i>Алибекова Г.Ж., Сатыбалдин А.А., Сулейменова А.Ш., Омаров А.К.</i> Қазақстан Республикасы өңірлерінің экономикасын мамандандыру деңгейін бағалаудың әдістемелік тәсілдері	120
<i>Бекжанова Т.К., Ешпанова Д.Д., Юсупов У.Б., Ауешова Б.Т.</i> Агломерацияның демографиялық әлеуетін бағалаудың теориялық тәсілдері.....	130
<i>Булхаирова Ж.С., Темирова А.Б., Мухамеджанова А.А., Каирбекулы А.</i> Ауылдық округтің әлеуметтік-экономикалық дамуын талдау (Новомарковка ауылының мысалында).....	136
<i>Қурманов Н.А., Рахимбекова А.Е., Утарбаева Г.К., Утегенова Ж.С.</i> Қазақстанның шикізат өңірлерінің инновациялық даму көрсеткіштерін талдау.....	144
<i>Тасмаганбетов А.Б., Есенгельдин Б.С., Нурғалиева Ж.Е., Көшікінбаев А.К.</i> Қазақстанның ауылдық аумақтарында биоэнергияның дамуына әсер ететін әлеуметтік-экономикалық факторлар	153
<i>Турекулова Д.М., Бейсенғалиев Б.Т., Мухамбетова Л.К., Череева Б.Т.</i> Қазақстан Республикасы өңірлерінің бәсекеге қабілеттілігін кластерлік талдау негізінде модельдеу	159

ФИРМАНЫ БАСҚАРУ

<i>Айдынов З.П., Нурсапина К.У., Кенжин Ж.Б., Карабасов Р.А.</i> Ауылшаруашылық жұмыстарында машина паркін техникалық қамтамасыз етудің оңтайлы моделін құру жолдары.....	167
<i>Алтынбек С.А., Бейсенғалиев Б.Т., Искакова З.Д., Алтынбек Б.А.</i> Learning Management System мысалында ақпараттық қауіпсіздіктің қаржылық тәуекелдері	174
<i>Бәкіров Е.Р., Шталь Т.В., Үкібасова Ғ.С.</i> Білім беру ұйымдарындағы корпоративтік мәдениетті зерттеудің әдістері мен тәсілдері	184

<i>Бекжанова Т.К., Ешпанова Д.Д., Тобашиова Д.Ф., Глазунова С.Б.</i> Компанияның инновациялық дамуы контексіндегі адами капиталды өлшеу көрсеткіштері.....	191
<i>Керімбек Ф.Е., Нурбаева Г.Е., Умбеталиев Н.А., Бұхарбаева А.Ж.</i> Компанияда қаржылық ресурстарды қалыптастырудың негіздері және оңтайлы пайдалану жолдары	198

ҚАРЖЫ НАРЫҚТАРЫ

<i>Арынова З.А., Галиева А.Х., Саду Ж.Н.</i> Қазақстандық бағалы қағаздар нарығы: негізгі параметрлері мен даму үрдістері.....	206
<i>Иманбаев А.А., Балабекова Д.Б., Турдалиева У.Н., Камбаров Б.К.</i> Қазақстанның міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру қорындағы қаржыларды бөлу мәселелерін реттеу	214
<i>Кудайбергенова К.С., Қазыбаев Б.О., Сатаев Е.А., Абилдаханова С.Р.</i> Халықтың несиелік мінез-құлқының әлеуметтік-экономикалық факторлары	221

МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУ ЖӘНЕ БАСҚАРУ

<i>Акенов С.Ш., Хасенов М.М.</i> Қазақстандағы шағын және орта бизнесті ынталандыру жағында проблемалық сұрақтар	228
<i>Джазыкбаева Б.К., Кернебаев А.С., Момбекова Г.Р., Аркенова Ж.Р.</i> Қазақстан агроөнеркәсіп кешенін мемлекеттік қолдау	234
<i>Ибыжанова А.Д., Кенжин Ж.Б., Кайрлиева Г.Е., Султанова З.Х.</i> Мемлекеттік қолдаудың шағын және орта бизнестің дамуына әсерін эконометрикалық талдау	241
<i>Исмаилова Р.А., Утепова Г.М.</i> Қазақстан Республикасында ҮЕҰ-ды мемлекеттік қолдаудың қаржылық механизмдері	249
<i>Қабдыбай А.Қ., Кенжебеков Н.Д., Улыбышев Д.Н., Шевякова А.Л.</i> Қазақстанның негізгі индустриалдық-инновациялық саясатының қолдану механизмі мен нұқталарын талдау.....	258
<i>Молдабекова Г.Б., Тасмаганбетов А.Б., Мухаммедов А.У.</i> Қазақстандағы әлеуметтік саясаттың тиімділігі мен нәтижелілігі.....	266
<i>Примжарова К.К., Жанбырбаева А.Н.</i> Дағдарыс кезіндегі мемлекеттік басқару жүйесін цифрландыру	272
<i>Пустьшева Т.Н., Есенгараев Е.Ж., Таубаев А.А., Пунтус Е.А.</i> Мемлекеттік басқару: мәдениеттің әсері.....	282

ЕҢБЕК НАРЫҒЫ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК САЛА

<i>Әлібекова А.Қ., Хамбар Б., Құлыбекова А.Ж.</i> Тұрақты дамуды қамтамасыз етудегі адами капиталдың рөлі	289
<i>Аязбаева Г.Н., Жакыпбек Л.Б.</i> Алматы облысындағы еңбек нарығының қазіргі жағдайы	297
<i>Конуспаев Р.Қ., Жумагулова А.К., Утегенова Ж.С., Бимагамбетова Б.К.</i> Қазақстан Республикасындағы еңбек нарығындағы жұмыспен қамтамасыз етудің дамуындағы қазіргі тенденциялар	303
<i>Конуспаева А.Т., Утегенова Ж.С., Какимов С.К., Жумагулова А.К.</i> Қазақстан халықтың табыстарын реттеу қажеттілігі.....	309
<i>Салжанова З.А., Әлімбаев А.А., Рахимжанова Р.А.</i> Цифрлық экономика жағдайында адами капиталдың ұдайы өндірісі	316
<i>Турекулова А.Н., Череева Б.Т., Абаева Г.И., Лухманова Г.К.</i> Мемлекеттік қызметтегі ынталандыру мен еңбекақы	326

МАРКЕТИНГ ЖӘНЕ ТУРИЗМ

<i>Дарибаева А.К., Тұрсымбаева М.Ж., Кожяхметова А.М., Молдашева А.Н.</i> Қазақстанның туристік саласындағы маркетинг стратегиясы.....	333
<i>Мырзабекқызы Қ., Болганбаев А.Д., Келесбаев Д.Н.</i> Тұтынушылардың сатып алу мінез-құлқына онлайн сауда жасаудың әсері	341
<i>Ташенова Л.В., Мамраева Д.Ф., Борбасова З.Н., Гребенюк Д.Д.</i> Туристік SMART-дестинацияларды дамыту: табысты әлемдік тәжірибе	350

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИКА КАЗАХСТАНА

<i>Аймурзина Б.Т., Каменова М.Ж., Ержанова С.К., Спанова Б.К.</i> Развитие сельскохозяйственной кооперации в Казахстане	8
<i>Алтысбаева С.Н., Тауменов Е.И., Жанакова Н.Н.</i> Проявления шоков совокупного спроса и предложения в Казахстане в период пандемии	16
<i>Амирбекова Д.К., Қуаныш А.А., Нарбаев Т.С.</i> Оценка развития научно-исследовательской деятельности в Казахстане	25
<i>Бейсенғалиев Б.Т., Исмуратов Д.С., Жуманова Б.К., Валиева С.Н.</i> Международная интеграция высшего образования в социально-экономической системе Казахстана	34
<i>Жумагул Т.Т., Аширбекова Л.Ж.</i> Прямые иностранные инвестиции и экономический рост в условиях текущего кризиса	41
<i>Улыбышев Д.Н., Бопиева Ж.К., Жайлауов Е.Б., Джусупов Х.С.</i> Анализ влияния отечественной научной сферы на инновационное развитие национальной экономики	47
<i>Хамбар Б., Утебаева А.Б., Гафятуллина Д.Ф.</i> Внедрение принципа бюджетирования целей устойчивого развития ООН в Казахстане	56
<i>Шаймерденова А.К., Ахметов Б.Ж., Шуленбаева Ф.А., Мусынова А.М.</i> Инновационные методы рационального использования сельскохозяйственных угодий	63

МИРОВАЯ ЭКОНОМИКА

<i>Алина Г.Б., Есенова Г.Ж., Рахимова Г.А., Кабашева Н.В.</i> Экономическое содержание и особенности страхования от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний во Франции	70
<i>Әбенов Е.М., Мухияева Д.М., Берназарова Р.Д., Алданай Ә.А.</i> Зарубежный опыт инновационного развития предпринимательства на основе государственно-частного партнерства	77
<i>Жанбаев Р.А., Максимов Д.Г., Еркін А.Е., Темирбаева Г.Р.</i> Концептуальные и методологические проблемы устойчивого развития общества: региональный аспект	87
<i>Медуханова Л.А., Мусаева А.К., Оспанбаев Ж.А.</i> Экономические основы и проблемы международного регулирования офшорного бизнеса	97
<i>Шакеев С.С., Невматулина К.А., Темирбекова Л.А.</i> Особенности условий хозяйствования в разных типах интеграционных объединений	106

РЕГИОНАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА

<i>Ақбергенова А.К., Егембердиева С.М.</i> Государственная поддержка моногородов: реализация, направления, система дифференцированного подхода	113
<i>Алибекова Г.Ж., Сатыбалдин А.А., Сулейменова А.Ш., Омаров А.К.</i> Методические подходы к оценке уровня специализации экономики регионов Республики Казахстан	120
<i>Бекжанова Т.К., Ешпанова Д.Д., Юсупов У.Б., Ауешова Б.Т.</i> Теоретические подходы к оценке демографического потенциала агломерации	130
<i>Булхаирова Ж.С., Темирова А.Б., Мухамеджанова А.А., Каирбекулы А.</i> Анализ социально-экономического развития сельского округа (на примере села Новомарковка)	136
<i>Қурманов Н.А., Рахимбекова А.Е., Утарбаева Г.К., Утегенова Ж.С.</i> Анализ показателей инновационного развития сырьевых регионов Казахстана	144
<i>Тасмаганбетов А.Б., Есенгельдин Б.С., Нургалиева Ж.Е., Көшкінбаев А.К.</i> Социально-экономические факторы, влияющие на развитие биоэнергии в сельских территориях Казахстана	153
<i>Турекулова Д.М., Бейсенғалиев Б.Т., Мухамбетова Л.К., Череева Б.Т.</i> Моделирование конкурентоспособности регионов Республики Казахстан на основе кластерного анализа	159

УПРАВЛЕНИЕ ФИРМОЙ

<i>Айдынов З.П., Нурсатина К.У., Кенжин Ж.Б., Карабасов Р.А.</i> Пути построения оптимальной модели технического обеспечения машинного парка в сельскохозяйственных работах	167
<i>Алтынбек С.А., Бейсенғалиев Б.Т., Искакова З.Д., Алтынбек Б.А.</i> Финансовые риски информационной безопасности на примере Learning Management System	174

<i>Бакиров Е.Р., Шталь Т.В., Укубасова Г.С.</i> Методы и подходы к исследованию корпоративной культуры в организациях образования.....	184
<i>Бекжанова Т.К., Ешпанова Д.Д., Тобаишова Д.Ф., Глазунова С.Б.</i> Показатели измерения человеческого капитала в контексте инновационного развития компании	191
<i>Керимбек Г.Е., Нурбаева Г.Е., Умбеталиев Н.А., Бухарбаева А.Ж.</i> Основы формирования и пути оптимального использования финансовых ресурсов компании.....	198

ФИНАНСОВЫЕ РЫНКИ

<i>Арынова З.А., Галиева А.Х., Саду Ж.Н.</i> Казахстанский рынок ценных бумаг: основные параметры и тенденции развития	206
<i>Иманбаев А.А., Балабекова Д.Б., Турдалиева У.Н., Камбаров Б.К.</i> Урегулирование вопросов распределения средств в фонде обязательного социального медицинского страхования Казахстана.....	214
<i>Кудайбергенова К.С., Казыбаев Б.О., Сатаев Е.А., Абилдаханова С.Р.</i> Социально-экономические факторы кредитного поведения населения	221

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ И УПРАВЛЕНИЕ

<i>Акенов С.Ш., Хасенов М.М.</i> Проблемные вопросы стимулирования малого и среднего бизнеса в Казахстане.....	228
<i>Джазыкбаева Б.К., Кернебаев А.С., Момбекова Г.Р., Аркенова Ж.Р.</i> Государственная поддержка агропромышленного комплекса Казахстана	234
<i>Ибыжанова А.Д., Кенжин Ж.Б., Кайрлиева Г.Е., Султанова З.Х.</i> Эконометрический анализ влияния государственной поддержки на развитие малого и среднего бизнеса	241
<i>Исмаилова Р.А., Утепова Г.М.</i> Финансовые механизмы государственной поддержки НПО в Республике Казахстан	249
<i>Кабдыбай А.К., Кенжебеков Н.Д., Улыбышев Д.Н., Шевякова А.Л.</i> Анализ механизмов и точек приложения базисной индустриально-инновационной политики Казахстана	258
<i>Молдабекова Г.Б., Тасмаганбетов А.Б., Мухаммедов А.У.</i> Эффективность и результативность социальной политики в Казахстане	266
<i>Примжарова К.К., Жанбырбаева А.Н.</i> Цифровизация системы государственного управления в условиях кризиса	272
<i>Пупышева Т.Н., Есенгараев Е.Ж., Таубаев А.А., Пунтус Е.А.</i> Государственный менеджмент: влияние культуры	282

РЫНОК ТРУДА И СОЦИАЛЬНАЯ СФЕРА

<i>Алибекова А.К., Хамбар Б., Кулубекова А.Ж.</i> Роль человеческого капитала в обеспечении устойчивого развития	289
<i>Аязбаева Г.Н., Жакыпбек Л.Б.</i> Текущее состояние рынка труда в Алматинской области	297
<i>Конуспаев Р.К., Жумагулова А.К., Утегенова Ж.С., Бимагамбетова Б.К.</i> Современные тенденции развития занятости на рынке труда Казахстана	303
<i>Конуспаева А.Т., Утегенова Ж.С., Какимов С.К., Жумагулова А.К.</i> Необходимость регулирования доходов населения Казахстана	309
<i>Сальжанова З.А., Алимбаев А.А., Рахимжанова Р.А.</i> Воспроизводство человеческого капитала в условиях цифровой экономики.....	316
<i>Турекулова А.Н., Череева Б.Т., Абаева Г.И., Лухманова Г.К.</i> Стимулирование и оплата труда на государственной службе	326

МАРКЕТИНГ И ТУРИЗМ

<i>Дарибаева А.К., Турсумбаева М.Ж., Кожяхметова А.М., Молдашева А.Н.</i> Маркетинговая стратегия в туристической отрасли Казахстана	333
<i>Мырзабеккызы К., Болганбаев А.Д., Келесбаев Д.Н.</i> Влияние покупок в интернете на покупательское поведение потребителей	341
<i>Ташенова Л.В., Мамраева Д.Г., Борбасова З.Н., Гребенюк Д.Д.</i> Развитие туристских SMART-дестинаций: успешные мировые практики.....	350

CONTENTS

ECONOMY OF KAZAKHSTAN

<i>Aimurzina B., Kamenova M., Yerzhanova S., Spanova B.</i> Development of agricultural cooperation in Kazakhstan	8
<i>Alpysbayeva S., Tautenov Y., Zhanakova N.</i> Occurrence of shocks of aggregate supply and demand in Kazakhstan during the pandemic	16
<i>Amirbekova D., Kuanysh A., Narbaev T.</i> An assessment of the development of research activities in Kazakhstan	25
<i>Beisengaliyev B., Ismuratov D., Zhumanova B., Valieva S.</i> International integration of higher education in the socio-economic system of Kazakhstan	34
<i>Zhumagul T., Ashirbekova L.</i> Foreign direct investment and economic growth in a time of crisis	41
<i>Ulybyshev D., Bopiyeva Zh., Zhailauov E., Dzhussupov Kh.</i> Analysis of the impact of the domestic scientific sphere on the innovative development of the national economy	47
<i>Khambar B., Utebaeva A., Gafyatullina D.</i> Implementation of the un sustainable development goals budgeting principle in Kazakhstan.....	56
<i>Shaimerdenova A., Akhmetov B., Shulenbayeva F., Mussynova A.</i> Innovative methods of rational use of agricultural land	63

WORLD ECONOMY

<i>Alina G., Yessenova G., Rakhimova G., Kabasheva N.</i> Economic content and features of occupational accident and diseases insurance in France	70
<i>Abenov Y., Mukhiyayeva D., Bernazarova R., Aldanai A.</i> Foreign experience of innovative development of entrepreneurship based on public-private partnership.....	77
<i>Zhanbayev R., Maksimov D., Yerkin A., Temirbaeva G.</i> Conceptual and methodological problems of sustainable development of society: regional aspect.....	87
<i>Medukhanova L., Mussayeva A., Ospanbayev Zh.</i> Economic foundations and problems of international regulation of offshore business	97
<i>Shakeyev S., Nevmatulina K., Temirbekova L.</i> Features of economic conditions in different types of integration associations	106

REGIONAL ECONOMY

<i>Akbergenova A., Yegemberdiyeva S.</i> State support for single-industry towns: action, directions, system of differentiated approach.....	113
<i>Alibekova G., Satybaldin A., Suleimenova A., Omarov A.</i> Methodological approaches to assessing the level of specialization of the economy of the regions of the Republic of Kazakhstan.....	120
<i>Bekzhanova T., Yeshpanova D., Yusupov U., Auyeshova B.</i> Theoretical approaches to assessing the demographic potential of an agglomeration	130
<i>Bulkhairova Zh., Temirova A., Mukhamejanova A., Kairbekuly A.</i> Analysis of the socio-economic development in the rural district (on the example of Novomarkovka village).....	136
<i>Kurmanov N., Rakhimbekova A., Utarbaeva G., Utegenova Zh.</i> Analysis of indicators of innovative development of raw resource regions of Kazakhstan.....	144
<i>Tasmaganbetov A., Yessengeldin B., Nurgaliyeva Zh., Koshkinbayev A.</i> Socio-economic factors affecting the development of bioenergy in rural areas of Kazakhstan	153
<i>Turekulova D., Beisengaliyev B., Mukhambetova L., Chereyeva B.</i> Modeling the competitiveness of the regions of the Republic of Kazakhstan based on cluster analysis.....	159

COMPANY MANAGEMENT

<i>Aydynov Z., Nursapina K., Kenzhin Zh., Karabasov R.</i> Ways to build an optimal model for the technical support of the machinery in agricultural operations	167
<i>Altynbek S., Beisengaliyev B., Iskakova Z., Altynbek B.</i> Financial risks of information security on the example of Learning Management System	174
<i>Bakirov Y., Shtal T., Ukubassova G.</i> Methods and approaches to the study of corporate culture in educational organizations	184

<i>Bekzhanova T., Yeshpanova D., Tobashova J., Glazunova S.</i> Indicators for measuring human capital in the context of company innovation.....	191
<i>Kerimbek G., Nurbayeva G, Umbetaliev N., Bukharbayeva A.</i> Basics of formation and ways of optimal utilize of budgetary assets within the company	198

FINANCIAL MARKETS

<i>Arynova Z., Galieva A., Sadu Zh.</i> Kazakhstan securities market: basic parameters and development trends.....	206
<i>Imanbayev A., Balabekova D., Turdalieva U., Kambarov B.</i> Settlement of issues of distribution of funds in the compulsory social health insurance fund of Kazakhstan.....	214
<i>Kudaibergenova K., Kazybayev B., Sataev E., Abildakhanova S.</i> Socio-economic factors of credit behavior of the population	221

STATE REGULATION AND MANAGEMENT

<i>Akenov S., Khassenov M.</i> Problematic issues of stimulating small and medium-sized businesses in Kazakhstan	228
<i>Jazykbayeva B., Kernebaev A., Mombekova G., Arkenova Zh.</i> State support of the agro-industrial complex of Kazakhstan.....	234
<i>Ibyzhanova A., Kenzhin Zh., Kairliyeva G., Sultanova Z.</i> Econometric analysis of the effect of state support on the of small and middle-sized businesses.....	241
<i>Ismailova R., Utepova G.</i> Financial mechanisms of state support for NGOs in the Republic of Kazakhstan.....	249
<i>Kabdybai A., Kenzhebekov N., Ulybyshev D., Shevyakova A.</i> Analysis of the mechanisms and points of application of the basic industrial and innovation policy of Kazakhstan	258
<i>Moldabekova G., Tasmaganbetov A., Muhammedov A.</i> Efficiency and effectiveness of social policy in Kazakhstan.....	266
<i>Primzharova K., Zhanbyrbayeva A.</i> Digitalization of the public administration system in a crisis.....	272
<i>Pupysheva T., Yesengarayev E., Taubayev A., Puntus Y.</i> Public management: the impact of culture.....	282

LABOR MARKET AND SOCIAL SPHERE

<i>Alibekova A., Khambar B., Kulubekova A.</i> The role of human capital in ensuring sustainable development	289
<i>Ayazbayeva G., Zhakypbek L.</i> Current status of labor market in almaty region.....	297
<i>Konuspayev R., Zhumagulova A., Utegenova Zh., Bimagambetova B.</i> Modern trends in the development of employment in the labor market of Kazakhstan.....	303
<i>Konuspayeva A., Utegenova Zh., Kakimov S., Zhumagulova A.</i> The need to regulate the income of the population of Kazakhstan	309
<i>Salzhanova Z., Alimbaev A., Rakhimzhanova R.</i> Reproduction of human capital in the digital economy	316
<i>Turekulova A., Chereyeva B., Abayeva G., Lukhmanova G.</i> Incentives and salaries in the civil service	326

MARKETING AND TOURISM

<i>Daribayeva A., Tursumbaeva M., Kozhakhmetova A., Moldasheva A.</i> Marketing strategy in the tourism industry of Kazakhstan.....	333
<i>Myrzabekkyzy K., Bolganbayev A., Kelesbayev D.</i> The effect of online shopping on consumers' purchasing behavior.....	341
<i>Tashenova L., Mamrayeva D., Borbasova Z., Grebenyuk D.</i> Development of tourist SMART destinations: successful world practices	350

Б.Т. Аймурзина*, д.э.н., профессор¹

М.Ж. Каменова, д.э.н., профессор²

С.К. Ержанова, к.э.н., профессор³

Б.К. Спанова, PhD, доцент⁴

Международный университет Астана,

г. Астана, Казахстан¹

Университет Туран-Астана, г. Астана, Казахстан²

Карагандинский университет имени академика

Е.А. Букетова, г. Караганда, Казахстан³

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Казахстан⁴

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: aimurzina@mail.ru

РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ КООПЕРАЦИИ В КАЗАХСТАНЕ

В целях обеспечения высокой эффективности функционирования субъектов аграрного сектора необходимо проведение комплексного исследования с учетом его развития. В статье отмечается, что особенности государственного регулирования отечественного агропромышленного комплекса вызывают необходимость расширения инструментария государственной поддержки путем реализации программы импортозамещения, развития производственной, обслуживающей, социальной инфраструктуры АПК, сельскохозяйственной кооперации и др.

Проведены данные удельного веса сельскохозяйственной продукции в общей структуре ВВП Казахстана, занятых в сельском хозяйстве, динамика валового выпуска продукции (услуг) сельского хозяйства, среднемесячная номинальная заработная плата одного работника по видам экономической деятельности, структура экспорта и импорта сельскохозяйственной продукции за последние годы.

Авторы отмечают, что в настоящее время государство выделяет большие суммы бюджетной помощи, оказывает многочисленные формы поддержки на республиканском и региональном уровнях для развития аграрной отрасли Казахстана. Однако существующие программы не позволяют в полной мере решить систематические проблемы малого и среднего бизнеса в АПК, делают невозможным расширение производственных возможностей, снизить уровень импорта, укрепить позиции на экспортном рынке, модернизировать технологические процессы. Необходимы новые подходы, государственные механизмы поддержки для развития сельскохозяйственной кооперации.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс (АПК), государственная поддержка, кооперация, конкурентоспособность, среднемесячная номинальная заработная плата, импорт, импортозамещение, экспорт, экономический рост, продовольственная безопасность.

Кілт сөздер: агроөнеркәсіп кешені (АӨК), мемлекеттік қолдау, кооперация, бәсекеге қабілеттілік, орташа айлық атаулы жалақысы, импорт, импортты алмастыру, экспорт, экономикалық өсу, азық-түлік қауіпсіздігі.

Keywords: agro-industrial complex (AIC), state support, cooperation, competitiveness, average monthly nominal wages, imports, import substitution, exports, economic growth, food security

Введение. Современный этап развития Казахстана характеризуется такими неблагоприятными факторами как низкий уровень платежеспособности населения, высокий импорт, неконкурентоспособная сельскохозяйственная продукция, снижение доходов бюджетов всех уровней и др. В целях обеспечения устойчивого экономического роста и преодоления постпандемийного кризиса, особое значение приобретает решение проблем в АПК, несмотря на значительное количество государственных и региональных программ поддержки.

В условиях ограниченности бюджетных ресурсов совершенствование инструментов государственного регулирования субъектов малого и среднего агробизнеса будет способствовать экономическому росту в Казахстане. Реализация программ импортозамещения в региональной экономике Казахстана покажет эффективность их применения и выступит одним из наиболее действенных методов укрепления экономической и продовольственной безопасности.

Актуальность проблем научного и прикладного исследований отраслевой экономики под влиянием кризиса COVID-19 и многих других факторов, приводит к необходимости дальнейших исследований комплексной эффективной политики управления отраслями АПК с учетом их конкурентоспособности в Казахстане. Приоритетным направлением развития АПК должна выступать аграрная специализация, что позволит снизить сырьевую направленность экспорта.

Концептуальные научно-прикладные инструменты институционального развития отраслевой экономики, в том числе аграрного сектора, должны составлять основу регионального развития, роста отраслевой специализации в зависимости и во взаимосвязи с ресурсными и организационно-управленческими характеристиками, что подтверждает актуальность выбранной темы исследования, проводимого с целью создания новых возможностей для экономической стабилизации государства. Глубина рассматриваемых вопросов государственного регулирования отечественного сельскохозяйственного производства в целях обеспечения продовольственной безопасности в условиях реализации политики импортозамещения зависит от экономической ситуации в государстве, уровня благосостояния населения, занятого в аграрном секторе и социально-экономической роли АПК.

Целью исследования явилось углубление теоретико-методических положений, позволяющих усовершенствовать политику управления агропромышленным комплексом и разработка комплексных механизмов интенсификации факторов экономического роста, развитие системы государственной поддержки путем создания сельскохозяйственной кооперации в условиях импортозамещения.

В данной статье применены следующие методы исследования: статистический, монографический и др.

Обзор литературы. Сезонность аграрного сектора является его особенностью, что не характерно ни для какой отрасли и сферы услуг. Поэтому меры государственного регулирования должны приниматься своевременно. Государственная поддержка сельскохозяйственного производства должна быть направлена на повышение уровня и темпов экономического развития страны, регионов и благосостояния населения.

Задачей развития малого и среднего предпринимательства в отечественном АПК должно быть повышение благосостояния сельского населения, конкурентоспособности сельскохозяйственной и перерабатывающей отрасли, сохранение сельского образа жизни и согласование интересов и целей общества, бизнеса и государства.

Важнейшей функцией государственной поддержки в хозяйственном механизме аграрного сектора следует считать оптимальное сочетание рыночных инструментов и механизмов регулирования процессов воспроизводства. Немалую роль играет сложность принятия управленческих решений по применению мер государственной поддержки малого и среднего бизнеса, что находит отражение в уровне жизни населения и росте цен на продукты питания.

Эффективность методов регулирования экономики в аграрном секторе нашли отражение в исследованиях следующих казахстанских и российских ученых: Утибаева Г.Б., Утибаев Б.С. и др. [1], Ильинова О.В. [2], Стебакова Т.А. [3], Комлацкий Г.В. [4], Магомадов В. А. [5,6], Раимбеков Ж.С., Сыздыкбаева Б.У. и др. [7], Кунызова С.К., Амержанова Д.А. [8].

Однако, в научных источниках последних лет, как правило, исследуются лишь отдельные формы государственной поддержки малого и среднего предпринимательства в АПК, но недостаточно в методологическом и теоретическом аспектах проблемы разработки направлений совершенствования государственной поддержки, что стало актуальным выбором темы исследования.

Основная часть. В Послании Главы государства [9] отмечено, что политика в агропромышленном комплексе должна быть ориентирована на развитие переработки сельскохозяйственной продукции, обеспечение продовольственной безопасности страны, повышение продуктивности сельского хозяйства и выпуск экспортоориентированной экологически чистой продукции. Но, как показывает ситуация, доля сельского хозяйства в ВВП недостаточно высока, а также нерешенными до сих пор остаются ряд проблем (рисунок 1).

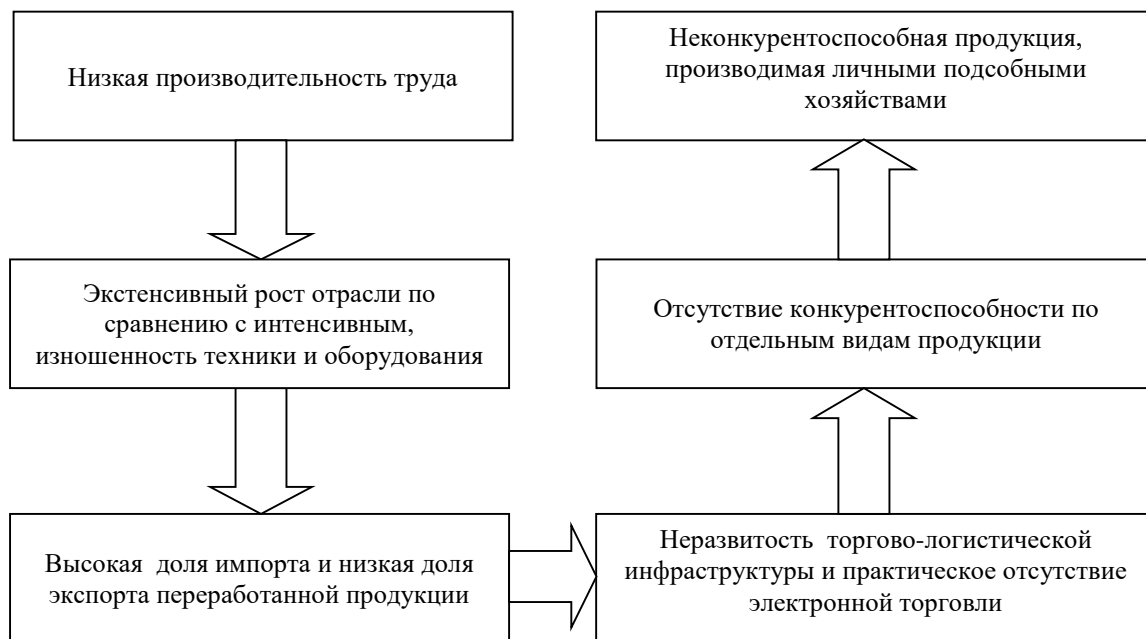

Рисунок 1. Проблемы развития сельского хозяйства Казахстана*
*Составлено авторами

В 2021 году доля продукции сельского хозяйства в общем объеме ВВП составила 8,9%, при этом, объем производства продукции животноводства увеличился на 17,7% (3,1 трлн. тенге) и растениеводства на 14,7% (4,2 трлн. тенге). Данные рисунка 2 показывают долю сельскохозяйственной продукции в общей структуре ВВП Казахстана.

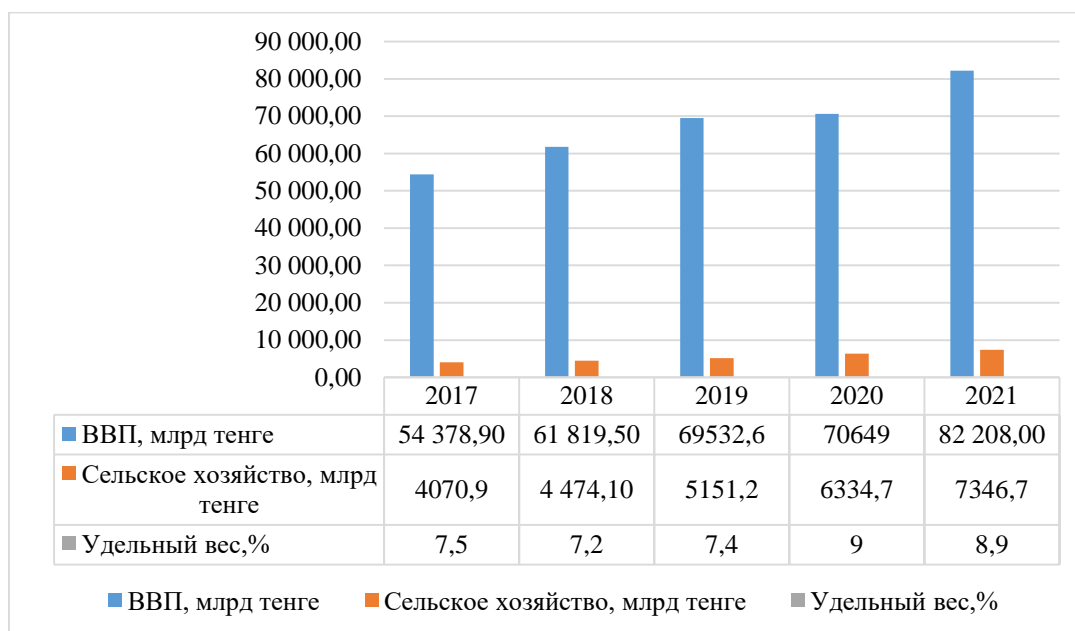

Рисунок 2. Сельское хозяйство в структуре ВВП Казахстана, млрд. тенге [10]

По состоянию на 2021 год 42,0% в структуре валового выпуска продукции приходится на животноводство (3104,5 млрд. тенге), 57,4% – на растениеводство (4232,5 млрд. тенге) и 0,6% – другие подотрасли (9,7 млрд. тенге). Рост объема производства продукции животноводства в 2021 году обусловлен увеличением объемов забоя скота и птицы в живом весе и надоев сырого коровьего молока в сельскохозяйственных предприятиях на 9,9%. Динамика валового выпуска продукции аграрного сектора в разрезе основных отраслей показана на рисунке 3.

Рисунок 3. Валовый выпуск продукции (услуг) сельского хозяйства, млн. тенге [10]*

В аграрном секторе существует множество проблем, в том числе и низкий уровень заработной платы. Данные рисунка 4 показывают, например, что по сравнению с промышленностью заработная плата в 2021 году ниже почти в 2 раза, что подтверждает еще раз низкую эффективность отраслей агропромышленного комплекса. В связи с этим, вопросу совершенствования политики оплаты труда в аграрном секторе как одного из важнейших социально-экономических проблем, влияющих на конкурентоспособность отрасли в целом, также должно быть уделено большое внимание.

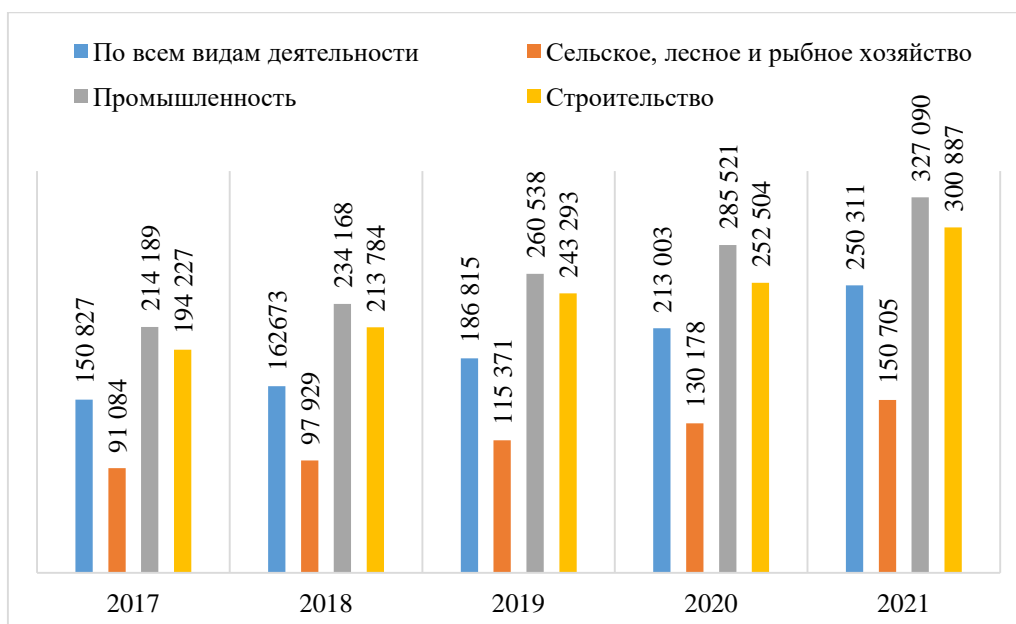

Рисунок 4. Среднемесячная номинальная заработная плата одного работника по видам экономической деятельности, тенге [10]

Отмечается также и снижение и по показателю, характеризующему занятость наемного населения в сельском хозяйстве с 2,1% в 2017 году (77,5 тыс. человек) до 1,8% в 2021 году (70,6 тыс. человек), что свидетельствует о непривлекательности отрасли, уменьшении количества рабочих мест и снижении интереса к аграрному сектору (рисунок 5).

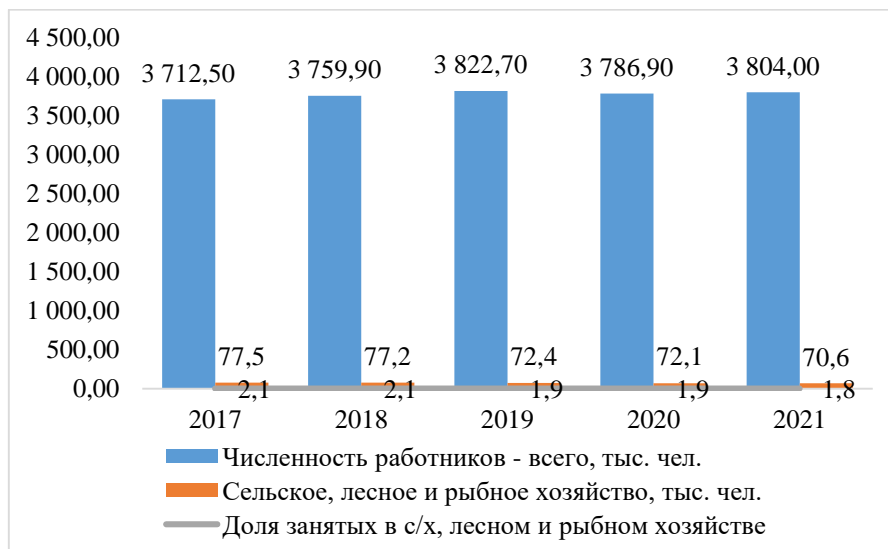

Рисунок 5. Динамика доли занятых в сельском хозяйстве, % [10]

Развитие сельскохозяйственного предпринимательства является одним из основных факторов устойчивого подъема экономики Казахстана, выходом из социально-экономического кризиса. При этом важным направлением обеспечения конкурентоспособности должен стать механизм импортозамещения. Доля экспорта сельскохозяйственной продукции в общем объеме экспорта Казахстана составляет 5,7%, а доля импортной продукции – 10,2% в общем объеме импорта страны. Импорт продовольственных товаров осуществляется из России, Узбекистана, Китая, Беларуси, США и Украины. Наибольшая доля экспорта сельскохозяйственной продукции по итогам 2021 года приходится на Российскую Федерацию – 72,2% в общем объеме экспорта продукции. Импорт продукции за указанный период также в основном приходится на Российскую Федерацию – более 80% от общего объема импорта продукции (рисунок 6).

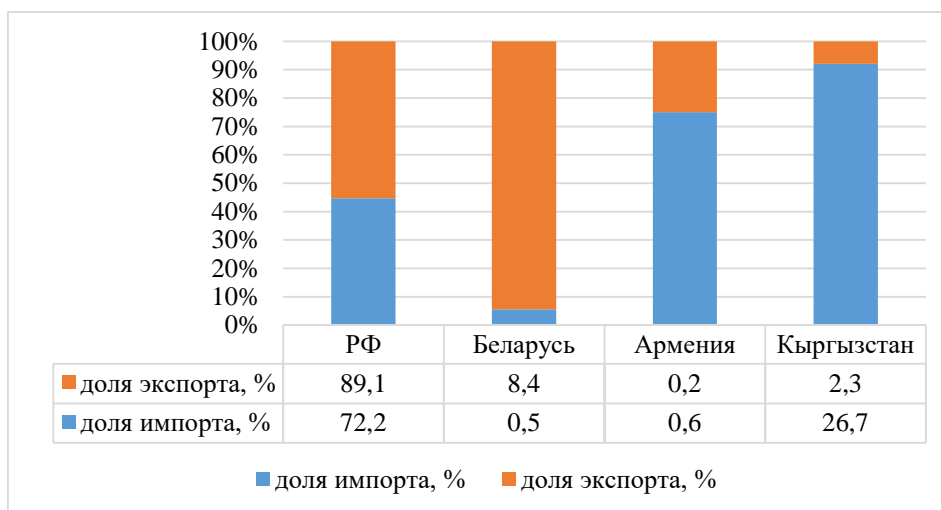

Рисунок 6. Удельный вес стран в структуре экспорта и импорта сельскохозяйственной продукции, % [10]

В общем объеме экспорта наибольшую долю занимают продукты растительного происхождения – 73%, на долю готовых пищевых продуктов и алкоголя приходится 13%. В объеме импорта наибольшую долю занимают готовые пищевые продукты - 51%, продукты растительного происхождения - 25%.

Таким образом, общая тенденция развития АПК показала, что в последние годы данная отрасль показывает устойчивый рост и есть все необходимые условия для его положительной динамики. В

связи с этим, требуются научно обоснованные акценты стратегического развития программ импортозамещения, что станет гарантом поддержки отечественных производителей и адаптации инноваций к технологическим процессам в системе распределения продукции.

Сельскохозяйственная кооперация способствует формированию устойчивых производственно-сбытовых цепочек сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия и является важнейшим механизмом, направленным на повышение экспорта и импортозамещения и обеспечения продовольственной безопасности. С помощью сельхозкооперативов фермеры могут, во-первых, выйти на рынок с достойной ценой, а, во-вторых, организовать собственную торговую точку. Фермеры могут объединяться в один сбытовой кооператив, это позволяет его членам договориться о взаимопомощи.

С целью перехода от мелкотоварного производства к более крупному производству необходимо создать модель, разработать стратегию и программы развития сельскохозяйственной кооперации в регионах (рисунок 7).

Рисунок 7. Модель сельскохозяйственного кооператива*

*Составлено авторами

Заключение. В условиях ограниченности бюджетных ресурсов совершенствование инструментов государственного регулирования субъектов малого и среднего агробизнеса будет способствовать экономическому росту в Казахстане. Реализация программ импортозамещения в региональной экономике Казахстана покажет эффективность их применения и выступит одним из наиболее действенных методов укрепления экономической и продовольственной безопасности. Создание благоприятного инвестиционного климата, стимулирование стабильного роста сельскохозяйственного производства должно стать приоритетным направлением.

Для создания устойчивого развития аграрного производства необходимо: разработать программу стратегического развития импортозамещения, что станет гарантом поддержки отечественных производителей и адаптации инноваций к технологическим процессам в системе распределения продукции, расширение производства аграрной продукции и доступа к производственной и технологической инфраструктуре, создание семейных сельскохозяйственных потребительских кооперативов.

Главным фактором повышения конкурентоспособности сельскохозяйственной продукции является развитие сельскохозяйственной кооперации в целях совершенствования производственно-экономических отношений и доступа к объектам инфраструктуры.

ЛИТЕРАТУРА

1. Utibayeva, G.B., Utibayev, B.S., Zhunusova, R.M., Tukenova, B.I., Baidakov, A.K. Implementation of the republican budget and assessment of agricultural financing: A case study. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 2019, 7(2), С. 919-928
2. Ильинова О.В. Кооперация в производстве, переработке и сбыте продукции как механизм регулирования малого и среднего бизнеса в АПК // *Экономика и предпринимательство*. – 2018. – № 9 (98). – С. 1215-1218
3. Стебакова Т.А. Модель политики заработной платы в организациях АПК / Н.И. Прока, Т.А. Стебакова // *Финансовая экономика*. – 2018. – №6. – С. 635-638.
4. Комлацкий Г.В. Роль семейного животноводства в обеспечении устойчивого развития сельских территорий // *Труды Кубанского государственного аграрного университета*. – 2020. – № 83. – С. 22-27.
5. Magomadov V. Organizational structure of the agriculture of the Chechen Republic as a factor of its institutional development and import replacing industrialization / R. Aschabov, M. Betilgiriev, M. Israilov, V. Magomadov // *Competitive, Sustainable and Safe Development of the Regional Economy : Proceedings of the Volgograd State University International Scientific Conference (CSSDRE 2019)*. – 2019. – С. 513-517. – URL: <https://doi.org/10.2991/cssdre-19.2019.99>.
6. Магомадов В.А. Стратегическое развитие региональных программ импортозамещения в агропромышленном комплексе // *Вестник Ростовского государственного экономического университета (РИНХ)*. – 2022. – № 1. С. 10-17
7. Ж.С. Раимбеков, Б.У. Сыздыкбаева, А.Б. Баймбетова, А.А. Тапалова. Анализ сбыта агропродовольственной продукции Казахстана в условиях пандемии COVID-19 DOI 10.522602304-7216.2022.2(47).17. *Вестник КазУЭФМТ*. –№2(47) . –2022. –С. 129-135
8. С.К. Кунызова, Д.А. Амержанова, Р.Б. Сартова, А.В. Заякина. Развитие малого и среднего бизнеса как индикатора ориентированности на сельское хозяйство DOI 10.522602304-7216.2022.2(47).23. *Вестник КазУЭФМТ*. –№2(47) . –2022. –С. 170-175
9. Послание Главы государства К.К. Токаева народу Казахстана «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество». 1 сентября 2022 года. [http:// www.akorda.kz](http://www.akorda.kz)
10. Статистика // Комитет статистики Министерства национальной экономики Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: [http:// www.stat.kz](http://www.stat.kz). (дата обращения: 22.07.2022).

REFERENCES

1. Utibayeva G.B., Utibayev B.S., Zhunusova R.M., Tukenova B.I., Baidakov A.K. Implementation of the republican budget and assessment of agricultural financing: A case study. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. – 2019. – 7(2). – S. 919-928
2. Il'ina O.V. Kooperatsiya v proizvodstve, pererabotke i sbyte produktsii kak mekhanizm regulirovaniya malogo i srednego biznesa v APK // *Jekonomika i predprinimatel'stvo*. – 2018. – № 9 (98). – S. 1215-1218 [in Russian]
3. Stebakova T.A. Model' politiki zarabotnoj platy v organizacijah APK / N.I. Proka, T.A. Stebakova // *Finansovaja jekonomika*. – 2018. – №6. – S. 635-638. [in Russian]
4. Komlatskij G.V. Rol' semejnogo zhivotnovodstva v obespechenii ustojchivogo razvitija sel'skih territorij // *Trudy Kubanskogo gosudarstvennogo agrarnogo universiteta*. – 2020. – № 83. – S. 22-27. [in Russian]
5. Magomadov V. Organizational structure of the agriculture of the Chechen Republic as a factor of its institutional development and import replacing industrialization / R. Aschabov, M. Betilgiriev, M. Israilov, V. Magomadov // *Competitive, Sustainable and Safe Development of the Regional Economy : Proceedings of the Volgograd State University International Scientific Conference (CSSDRE 2019)*. – 2019. – S. 513-517. – URL: <https://doi.org/10.2991/cssdre-19.2019.99>.
6. Magomadov V.A. Strategicheskoe razvitie regional'nyh programm importozameshhenija v agropromyshlennom komplekse // *Vestnik Rostovskogo gosudarstvennogo jekonomicheskogo universiteta (RINH)*. – 2022. – № 1. – S. 10-17 [in Russian]
7. Zh.S. Raimbekov, B.U. Syzdykbaeva, A.B. Bajmbetova, A.A. Tapalova. Analiz sbyta agroprodovol'stvennoj produktsii Kazahstana v uslovijah pandemii COVID-19 DOI 10.522602304-7216.2022.2(47).17. *Vestnik KazUJeFMT*, №2(47). –2022. – S. 129-135 [in Russian]

8. S.K. Kunjazova, D.A. Amerzhanova, R.B. Sartova, A.V. Zajakina. Razvitie malogo i srednego biznesa kak indikatora orientirovannosti na sel'skoe hozjajstvo DOI 10.522602304-7216.2022.2(47).23. Vestnik KazUJeFMT, №2(47). 2022, S.170-175 [in Russian]

9. Poslanie Glavy gosudarstva K.K. Tokaeva narodu Kazahstana «Spravedlivoє gosudarstvo. Edinaja nacija. Blagopoluchnoє obshhestvo». 1 sentjabrja 2022 goda. [http:// www.akorda.kz](http://www.akorda.kz) [in Russian]

10.Statistika// Komitet statistiki Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan [Jelektronnyj resurs]. – 2022. – URL: [http:// www.stat.kz](http://www.stat.kz). (data obrashhenija: 22.07.2022). [in Russian]

Аймурзина Б.Т., Каменова М.Ж., Ержанова С.К., Спанова Б.К.

ҚАЗАҚСТАН АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ КООПЕРАЦИЯСЫН ДАМУ

Аңдатпа

Аграрлық сектор субъектілерінің қызмет етуінің жоғары тиімділігін қамтамасыз ету үшін оның дамуын ескере отырып, кешенді зерттеу жүргізу қажет. Мақалада отандық агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік реттеудің ерекшеліктері импортты алмастыру бағдарламасын іске асыру, агроөнеркәсіптік кешеннің өндірістік, сервистік, әлеуметтік инфрақұрылымын, ауыл шаруашылығы кооперациясын дамыту арқылы мемлекеттік қолдау құралдарын кеңейтуді қажет ететіні атап өтілген.

Ауыл шаруашылығында жұмыспен қамтылған Қазақстан ЖІӨ-нің жалпы құрылымындағы ауыл шаруашылығы өнімдерінің үлесі, ауыл шаруашылығы өнімінің (қызметтерінің) жалпы өнімінің динамикасы, экономикалық қызмет түрлері бойынша бір қызметкердің орташа айлық атаулы жалақысы, экспорт құрылымы туралы мәліметтер және соңғы жылдары ауыл шаруашылығы өнімдерін импорттау жүзеге асырылды.

Авторлар қазіргі уақытта Қазақстанның ауыл шаруашылығы саласын дамыту үшін мемлекет үлкен көлемдегі бюджеттік көмектер бөліп, республикалық және аймақтық деңгейде қолдаудың көптеген нысандарын көрсетіп жатқанын атап өтеді. Алайда, қолданыстағы бағдарламалар агроөнеркәсіптік кешендегі шағын және орта бизнестің жүйелі мәселелерін: өндірістік мүмкіндіктерді кеңейтуді, импорт деңгейін төмендетуді, экспорт нарығындағы позицияларды нығайтуды және жаңғыртуды толық шешуге мүмкіндік бермейді. Ауыл шаруашылығы кооперациясын дамыту үшін жаңа тәсілдер, мемлекеттік қолдау тетіктері қажет.

Aimurzina B., Kamenova M., Yerzhanova S., Spanova B.

DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL COOPERATION IN KAZAKHSTAN

Annotation

In order to ensure the high efficiency of the functioning of the subjects of the agrarian sector, it is necessary to conduct a comprehensive study, taking into account its development. The article notes that the features of state regulation of the domestic agro-industrial complex necessitate the expansion of state support tools through the implementation of the import substitution program, the development of industrial, service, social infrastructure of the agro-industrial complex, agricultural cooperation, etc.

The data on the share of agricultural products in the overall structure of Kazakhstan's GDP, employed in agriculture, the dynamics of gross output of agricultural products (services), the average monthly nominal wage of one employee by type of economic activity, the structure of exports and imports of agricultural products in recent years have been carried out.

The authors note that at present the state allocates large amounts of budgetary assistance, provides numerous forms of support at the republican and regional levels for the development of the agricultural sector in Kazakhstan. However, existing programs do not allow to fully solve the systematic problems of small and medium-sized businesses in the agro-industrial complex, make it impossible to expand production capabilities, reduce the level of imports, strengthen positions in the export market, and modernize technological processes. New approaches are needed, state support mechanisms for the development of agricultural cooperation.

С.Н. Алпысбаева, д.э.н., профессор

Е.И. Таугенов, магистр математики

Н.Н. Жанаква*, к.э.н., ассоц. профессор

Институт экономических исследований,

г. Астана, Казахстан

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: nazikzhan@mail.ru

ПРОЯВЛЕНИЯ ШОКОВ СОВОКУПНОГО СПРОСА И ПРЕДЛОЖЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ В ПЕРИОД ПАНДЕМИИ

В статье исследованы процессы отраслевых и региональных проявлений шоков совокупного спроса, вызвавших падение объемов совокупного предложения в РК в период пандемии. Такие шоки, прежде всего, повлияли на экспортируемые отрасли и отрасли, ориентированные на потребление домохозяйств.

Для более углубленного понимания природы проявления шоков совокупного спроса и совокупного предложения, авторами изучены предпосылки их формирования в Казахстане, проявившиеся в пандемический 2020 год (в период пика коронакризиса) и в постпандемический 2021 год (в период выхода из кризиса), как следствие процессов, происходящих на глобальных рынках, связанных с перебоями в поставках товаров, сложностями с логистикой и удорожанием услуг транспортировки, а также ростом мировых продовольственных и промышленных цен.

Авторами исследованы предпринятые странами мира антикризисные меры в период пандемии, проявившиеся, прежде всего, в ужесточении Центробанками проводимой ими денежно-кредитной политики. Проанализированы антиинфляционные меры, предпринятые в Казахстане, направленные на стабилизацию монетарных и немонетарных факторов инфляции.

Проведен анализ региональных проявлений шоков спроса и предложения в Казахстане в 2020 и 2021 годах, а также исследована реакция регионов на шоки совокупного спроса и совокупного предложения.

Сделаны соответствующие выводы и рекомендации по реагированию макроэкономических агентов, а также отраслей и регионов Казахстана на риски новых шоков совокупного спроса в постпандемический период.

Ключевые слова: *экономический рост, шоки совокупного спроса, шоки совокупного предложения, валовый региональный продукт, инфляция, пандемия, постпандемический период, отрасли, денежно-кредитная политика, макроэкономическая политика, региональные проявления шоков.*

Кілт сөздер: *экономикалық өсу, жиынтық сұраныстың күйзелісі, жиынтық ұсыныстың күйзелісі, жалпы аймақтық өнім, инфляция, пандемия, пандемиядан кейінгі кезең, салалар, ақша-несие саясаты, макроэкономикалық саясаты, күйзелістердің аймақтық көріністері.*

Keywords: *economic growth, aggregate demand shocks, aggregate supply shocks, gross regional product, inflation, pandemic, post pandemic period, industries, monetary policy, macro economical policy, regional manifestations of shocks.*

JEL classification: E01, R11

Введение. Разрывы спроса и предложения (supply-demand mismatch) на глобальных рынках в период пандемии вызвали сокращение мирового валового внутреннего продукта (ВВП) в 2020 г, а сверхмягкая денежно - кредитная политика стран мира в период пандемии раскрутила спираль глобальной инфляции.

Воздействие глобальных факторов в 2020 г. привело к снижению ВВП Казахстана и росту инфляции, который сохраняется в 2022 году и стал ключевой макроэкономической проблемой.

Новые беспрецедентные риски 2022 года, связанные с событиями в Украине, повысили вероятность нового замедления мировой экономики. Эти факторы, а также вторичные эффекты антироссийских санкций оказывают дополнительное давление на детерминанты совокупного спроса в Казахстане.

В этой ситуации для Казахстана важно раннее выявление особенностей отраслевых и региональных проявлений шоков совокупного спроса и предложения, а также обоснование приоритетов макроэкономической политики по их смягчению.

Целью статьи является проведение анализа влияния внешних факторов на совокупный спрос и совокупное предложение в РК в период пандемии, и разработка на этой основе предположений

дальнейшего реагирования макроэкономических агентов, а также отраслей и регионов Казахстана на возможные шоки совокупного спроса в постпандемический период.

В ходе написания статьи авторами использовались аналитические отчеты Всемирного Банка, официальные статистические данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, Национального банка Республики Казахстан, Центрального банка Российской Федерации, европейского статистического агентства, Бюро статистики труда США.

В ходе написания статьи реализован методологический подход, предоставляющий возможность провести объективный анализ факторов, причин и последствий шоков спроса и предложения в период пандемии, что позволяет выработать наиболее адекватные подходы при реализации мер антикризисной экономической политики.

Среди общенаучных методов исследования использованы диалектический подход к изучению экономических явлений и процессов, который предполагает всестороннее выявление закономерностей, тенденций и взаимозависимостей, которые постоянно изменяются и развиваются. Конкретными методами исследования являются методы системного и логического подходов, статистический метод, метод сравнения, экспертных оценок.

Обзор литературы. В исследование влияния внешних шоков на экономический рост значимый вклад внесла стандартная новая кейнсианская концепция Galí J., которая объясняет цикл колебаниями совокупного спроса, а также несовершенством рыночного механизма, включающим в себя жесткость цен и заработных плат [1].

В период мирового финансового кризиса 2008 – 2009 гг. Lorenzoni G. активно использовал подход новой кейнсианской модели, считая, что занятость и объем производства определяются совокупным спросом [2].

Fornago L., Wolf M. выявили, что шоки рецессии 2020 года, оказывая негативное влияние на ожидания агентов относительно будущего роста производительности, могут спровоцировать рецессию, обусловленную спросом и создать условия для ловушек стагнации, обусловленных ожиданиями и слабым совокупным спросом [3].

Буклемишев О.В., Зубова Е.А., Качан М.Н., Куровский Г.С. исследовали механизмы воздействия рецессии 2020 г. на совокупные спросы и предложение национальных и глобальной экономик [4].

Исследование Исаева А.Г. аспектов региональных проявлений шоков совокупного спроса показало, что шоки совокупного спроса начального периода пандемии привели к резкому сокращению совокупного выпуска и росту фактической и естественной безработицы в регионе [5].

Эксперты АКРА отмечают, что экономика Казахстана в период пандемии испытала двойной шок - внешний и внутренний. На инфляцию будут влиять сжатие потребительского спроса и девальвационный потенциал тенге, связанный с нефтяной конъюнктурой и динамикой курса российской валюты. Но размер фискального контрциклического пакета 2020 года смягчит кризисные тенденции в экономике [6].

По оценкам экспертов Esperio, негативный сценарий предполагает наложение на геополитический кризис, связанный с ситуацией в Украине, циклического спада в мировой экономике в 2022 году. Экономике Казахстана будут ждать спад, рост инфляции и безработицы, рост ставки НБК. Правительство будет еще больше наращивать долг и дефицит республиканского бюджета [7].

Основная часть. Экономика Казахстана имеет достаточно высокую степень открытости: так, до пандемии в 2019 году доля экспорта в ВВП страны превысила 36%, доля импорта достигла 28,4%. С учетом этого, глобализационные процессы оказывают значимое влияние на динамику и качество экономического роста страны.

Усугубление разрыва спроса и предложения на глобальных рынках в период пандемии с 2020 г. привело к перебоям в поставках, росту стоимости транспортировки, цен на сырьевые и продовольственные товары. Рост цен на продукты питания в мире стал максимальным за последние 10 лет, металлы подорожали в 1,5 раза. Стоимость транспортировки сухих грузов, отражающих спрос на сырье, выросла в 7 раз из-за нехватки контейнеров на фоне роста заказов.

В результате в 2020 г. мировой ВВП из-за пандемии COVID-19 сократился на 3,4% [8].

Сверхмягкая денежно-кредитная политика США и стран Еврозоны в период пандемии, имевшая целью поддержку экономического роста, на фоне нарушений цепочек поставок, раскрутила ценовую спираль в мире в 2020 и 2021 гг. Как следствие, потребительская инфляция в США по итогам декабря 2021 года побила 40-летний рекорд - в годовом выражении цены выросли на 7%

(после 6,8% в ноябре) [9]. В ЕС в декабре 2021 года уровень инфляции за год достиг рекордной отметки в 5,3% [10].

В этих условиях центральные банки начали переход к ужесточению денежно-кредитных условий.

Негативный внешний инфляционный фон и значительное падение мирового ВВП оказали негативное влияние на объем и структуру совокупного спроса в экономике Казахстана, особенно в части внешнего спроса и спроса домохозяйств. Шоки совокупного спроса, в свою очередь, вызвали падение объемов совокупного предложения, прежде всего в экспортируемых отраслях и отраслях, ориентированных на потребление домохозяйств.

В результате, в 2020 г. показатели экономического роста оказались в отрицательной зоне - 97,5%. В 2021 г. рост ВВП Казахстана восстановился и составил 104,3% [11], но рост инфляции продолжился и стал ключевой макроэкономической проблемой.

Правительством РК с сентября 2021 года реализуется «Комплекс мер антиинфляционного реагирования на 2021-2024 годы», направленный на стабилизацию немонетарных факторов инфляции.

Одновременно Национальный Банк Казахстан проводил дезинфляционную монетарную политику, повысив ключевую ставку до 14,0% в апреле 2022 года [12].

В этих условиях важно понимать, как могут отреагировать отрасли и регионы Казахстана на предстоящие шоки совокупного спроса и предложения. С этих позиций, актуальным может стать проведенное нами исследование особенностей ответной реакции основных макроэкономических агентов Казахстана на экзогенные шоки совокупного спроса и предложения в период пандемии 2020-2021 гг.

Шоки совокупного спроса в Казахстане. Как видно из статистических данных таблицы «Валовой внутренний продукт методом конечного использования за 2020 год» [11], сокращение внутреннего и внешнего спроса показали все составляющие совокупного спроса Казахстана, кроме расходов органов государственного управления.

1) Расходы на конечное потребление домашних хозяйств сократились в 2020 году до 96,3%. Между тем, их доля в формировании совокупного спроса составила 52,6%. То есть это системообразующий фактор совокупного спроса в стране, определяющий его изменения. Сокращение потребления домохозяйств связано с падением реальных денежных доходов населения в течение трех кварталов подряд в 2020 году. Только в 4 квартале 2020 г. рост реальных доходов населения восстановился до 109,8% [13].

2) Падение инвестиционной активности. Показатель «Валового накопления основного капитала», отражающий инвестиционную активность в стране, сократился до 99,8%, а его доля в формировании совокупного спроса составила 25%.

3) Внешний спрос показал аномальное сокращение. Спрос на казахстанский экспорт сократился до 88,7%. Это, скорее всего, скажется на снижении совокупного предложения в части нефтяных и других экспортоориентированных промышленных регионов Казахстана. Наблюдается также сокращение потребления импорта до 91%.

4) Выросли расходы государства. Только органы государственного управления в период пандемии увеличили антикризисные расходы (112,8%), связанные с поддержкой уровня жизни населения и деловой активности бизнеса.

Реакция совокупного предложения на шоки со стороны спроса. Анализ реакции совокупного предложения на спросовые шоки проведен на основе информации БНС АСПиР «Валовой внутренний продукт методом производства с выделением доли нефтегазового сектора в ВВП за 2020 год» [11].

Согласно статистическим данным, индекс физического объема ВВП за 2020 год опустился до 97,5%. ВВП на душу населения в долларах США упал на 7% с 9,8 до 9,1 тыс. долларов США.

Ответная реакция со стороны предложения на шоки совокупного спроса сопровождалась падением объемов производства в наибольшей мере в секторах экономики, которые зависят от: расходов на конечное потребление населения; внешнего спроса на продукцию нефтегазового и других горнодобывающих отраслей, ориентированных на экспорт; спроса на транспортные поставки. Соответственно, в 2020 году наибольшее падение предложения наблюдалось в следующих отраслях:

- в ответ на сокращение внешнего спроса, значительно сократился объем ВДС нефтегазового сектора до 94,2%;

- в ответ на падение доходов населения и бизнеса, объем ВДС сферы услуг сократился до 94,7%, в т.ч., в отрасли «Оптовая и розничная торговля» до 96,7%;

- в условиях повсеместных перебоев в поставках и роста стоимости транспортировки, ВДС отрасли «Транспорт и складирование» сократился до уровня 77,3%.

Следует обратить внимание, что сфера «Производство услуг» формирует 56% ВВП, а отрасли «Оптовая и розничная торговля» и «Транспорт и складирование» вместе – 24% ВВП страны.

Реакция регионов на шоки совокупного спроса и предложения в значительной мере определялась отраслевой специализацией региона. Шоки совокупного спроса сказались, прежде всего, на промышленных регионах. Это ясно просматривается в динамике и структуре ВРП Казахстана за 2020 год (таблица 1).

Таблица 1

Валовой региональный продукт РК за 2020 год*

Регионы	Удельный вес регионов в ВВП, в %	Индекс физического объема, в % к соответствующему периоду прошлого года
Республика Казахстан	100,0	97,5
Промышленные регионы:		
Актюбинская область	4,2	98,9
Атырауская область	11,0	93,7
Западно-Казахстанская область	3,8	99,1
Кызылординская область	2,4	89,0
Мангистауская область	4,4	94,3
Павлодарская область	4,3	96,6
Регионы с промышленно-сервисной специализацией:		
Восточно-Казахстанская	6,7	100,6
Карагандинская область	8,8	100,1
Жамбылская область	2,7	101,1
Регионы с аграрно-сервисной специализацией:		
Алматинская область	5,0	97,6
Северо-Казахстанская область	2,2	99,8
Костанайская область	4,0	102,1
Акмолинская область	3,3	101,9
Туркестанская область	3,3	104,9
Регионы с сервисной специализацией:		
г. Нур-Султан	11,0	100,1
г. Алматы	19,7	95,1
г. Шымкент	3,2	100,9

*Составлено по источнику [14]

Согласно таблицы 1, ВРП в 2020 году значительно сократился в промышленных, особенно, нефтегазовых регионах. Кроме того, обращает на себя внимание падение объемов ВРП в сервисных и аграрно - сервисных регионах, с высокой долей в их экономике сферы услуг.

В 2021 году, несмотря на восстановление темпов роста мировой экономики, фактор глобальной неопределенности оставался на высоком уровне на фоне усиливающегося промышленного протекционизма, резкого роста инфляции, нестабильности финансовых рынков, а также смещения ожиданий по поводу окончания пандемии из-за новых форм вируса.

В статистике БНС АСПиР, для оценки изменения совокупного спроса в 2021 году доступны данные за 9 месяцев 2020-2021 годов, которые показали достаточно благоприятные тренды восстановления совокупного спроса в 2021 году (рисунок 1).

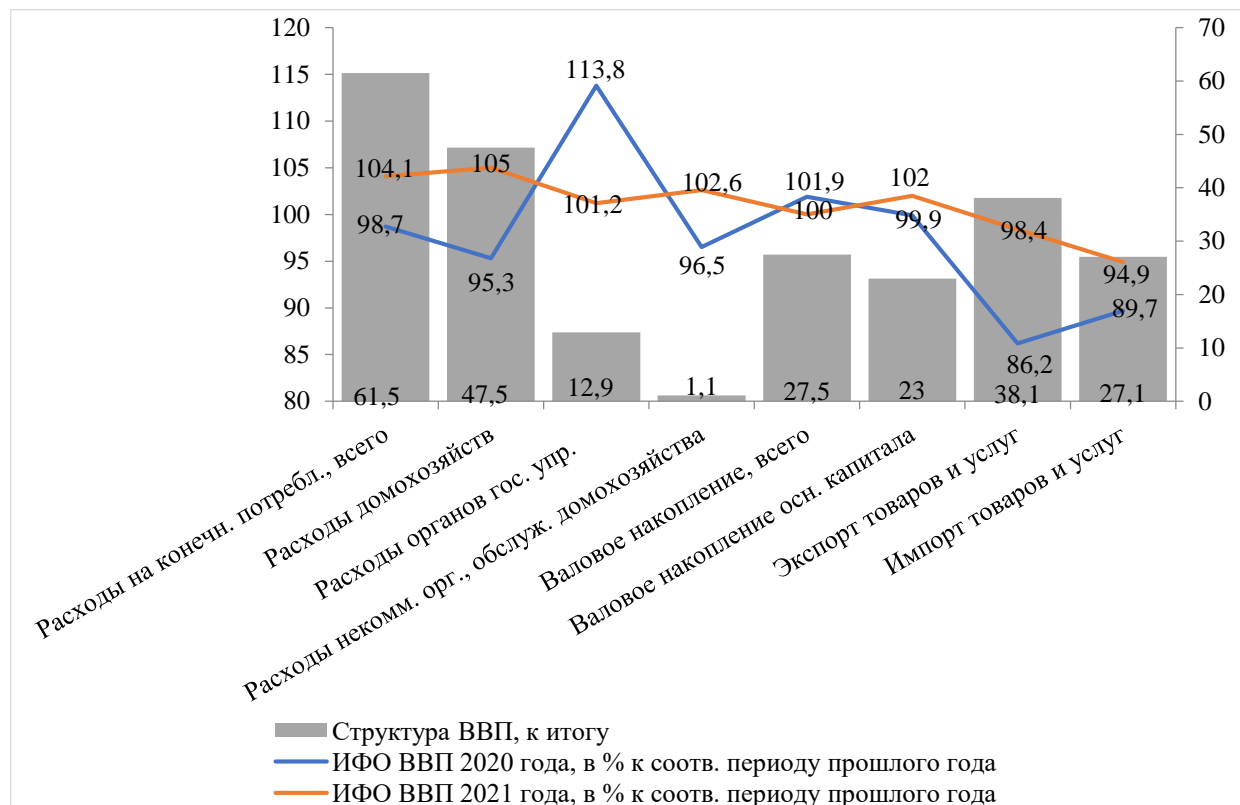

Рисунок 1. Валовой внутренний продукт методом конечного использования за 9 месяцев 2020-2021 годов*

* Составлено по источнику [11]

Из представленного рисунка 1 видно, что в 2021 году начался позитивный процесс восстановления темпов роста потребления домохозяйств (после падения до 95,3% в соответствующем периоде 2020 г. рост до 105,0% в 2021 г.), которое формирует почти половину совокупного спроса страны (47,5%).

Наблюдается процесс восстановления спроса бизнеса на инвестиции: ИФО валового накопления основного капитала составил 102,0% по сравнению с 99,9% в 2020 г., его вклад в совокупный спрос достиг 23%.

Согласно данным рисунка 1, в 2021 г. государство снизило активность в поддержании роста экономики до 101,2%, по сравнению с ростом расходов органов государственного управления на конечное потребление в 2020 г. до 113,8%. Это связано с укреплением позитивной динамики пандемических процессов, снизивших давление на экономическую активность в стране.

В 2021 г. рост доходов государственного бюджета составил 109,1%. Рост налоговых поступлений в госбюджет составил 125,3%, в том числе: корпоративного подоходного налога (138,4%); индивидуального подоходного налога (122%); НДС (110,9%) [15]. Это свидетельствует о позитивных трендах восстановления доходов бизнеса и населения.

Единственным негативным моментом в 2021 году оставалось медленное восстановление внешнего спроса на казахстанскую продукцию: индекс физического объема экспорта казахстанских товаров и услуг составил в 2021 г. 98,4%. Это свидетельствует о сохранении проблем внешнего спроса, который формирует 38,1% ВВП страны. При этом, восстановление импорта, хотя и находится в отрицательной зоне, но опережает динамику восстановления экспорта (94,9%).

Анализ реакции совокупного предложения на спросовые шоки проведен на основе информации БНС АСПИР «Валовой внутренний продукт методом производства за 2021 год». Статистические данные свидетельствуют об активном восстановлении совокупного предложения в 2021 году.

В 2021 году за 9 месяцев профицит торгового баланса улучшился и составил 15,1 млрд. долларов США, увеличившись на 76,8% по сравнению с аналогичным периодом прошлого года.

Экспорт товаров вырос на 20,4%, до 43,1 млрд. долларов США. Но увеличение связано в первую очередь с восстановлением мировых цен на нефть. Между тем, в сфере услуг последовал

позитивный отклик на восстановление основного элемента совокупного спроса – роста расходов на конечное потребление домохозяйств.

ИФО ВДС отраслей сферы услуг составил за 2021 г. 103,9%. Учитывая значительный вклад сферы услуг в ВВП Казахстана (53,5%), следует отметить необходимость поддержания этого позитивного тренда.

Основными факторами, обеспечившими относительное восстановление отраслей услуг, стали: адаптация населения и бизнеса к санитарным ограничениям; возвращение большинства работников к работе в оф-лайн формате; финансовая и регуляторная помощь со стороны государства по минимизации потерь населению и бизнесу от ковидных ограничений; значительный для последних лет рост реальных располагаемых денежных доходов населения, составивший по итогам 4 кв. 2021 года 108,3% по сравнению с соответствующим периодом прошлого года [13].

Реакция регионов на шоки совокупного спроса и предложения в 2021 году также определялась отраслевой структурой каждого региона. Шоки совокупного спроса сказались, прежде всего, на регионах со специализацией на добычу и экспорт нефти, газа и продукции других добывающих отраслей промышленности (таблица 2).

Таблица 2

Валовой региональный продукт РК за 9 месяцев 2021 года*

Регионы	Уд. вес регионов в ВВП, %	ИФО, в % к соотв. периоду прошлого года	ВРП на душу населения, тыс. тенге
Республика Казахстан	100,0	103,6	2795,3
Промышленные регионы:			
Актюбинская область	4,6	103,4	2700,1
Атырауская область	12,3	102,0	9827,3
Западно-Казахстанская область	4,2	97,9	3375,0
Кызылординская область	2,4	99,9	1581,2
Мангистауская область	5,0	101,1	3665,6
Павлодарская область	4,0	103,2	2801,4
Регионы с промышленно-сервисной специализацией:			
Восточно-Казахстанская область	6,1	104,4	2379,9
Карагандинская область	9,2	101,2	3588,0
Жамбылская область	2,7	104,7	1264,7
Регионы с аграрно-сервисной специализацией:			
Алматинская область	5,5	106,9	1386,1
Северо-Казахстанская область	2,2	102,5	2175,9
Костанайская область	4,2	106,3	2563,0
Акмолинская область	3,1	105,6	2218,9
Туркестанская область	3,5	104,7	904,2
Регионы с сервисной специализацией:			
г. Нур - Султан	9,9	105,7	4353,3
г. Алматы	18,0	105,6	4772,2
г. Шымкент	3,1	105,7	1516,0

*Составлено по источнику [14]

Согласно данным таблицы 2, по итогам января – сентября 2021 года, не смогли восстановить экономический рост два нефтяных региона страны: Западно – Казахстанская (97,9%); Кызылординская (99,9%). Остальные регионы активно восстанавливают экономический рост. Наиболее активный рост наблюдается в экономиках крупных городов с преобладанием сервисных услуг в ВРП: Нур-Султан (105,7%); Алматы (105,6%); Шымкент (105,7%).

Закключение. Очевидно, что особенности реакции на экзогенные шоки ключевых макроэкономических агентов, а также отраслей и регионов Казахстана в периоды пика кризиса (2020 г.) и периода выхода из кризиса (2021 г.) можно рассматривать как своего рода репетицию перед гораздо более серьезными испытаниями 2022-2023 года. Это позволяет сделать ряд следующих предположений.

При вхождении в следующий кризис можно будет ожидать падения расходов на конечное потребление всех макроэкономических агентов, кроме органов государственного управления,

которые на фоне падения налоговых поступлений будут увеличивать расходы как за счет роста трансфертов из Национального Фонда, так и наращивая дефицит бюджета.

Значимого сокращения ВРП можно ожидать в промышленных и крупных сервисных регионах с высокой долей в их экономике сферы услуг. В сервисных регионах особые риски могут сформироваться в сфере торговли, где сконцентрировано значительное число неформально занятых, с низкими и нерегулярными доходами. Эти регионы можно будет отнести к зонам повышенного социально-политического риска.

Устойчивость к шокам могут сохранить аграрные и аграрно-промышленные регионы, при условии получения высокого урожая 2022 года при стимулирующей поддержке государства. Это должно обеспечить достаточный уровень продовольственной безопасности Казахстана и снижение социальной напряженности.

Для сохранения экономической безопасности, независимому регулятору нужно будет проводить адекватную монетарную политику и валютное регулирование, обеспечивать прозрачность импортно-экспортных операций.

На выходе из кризиса, по мере адаптации экономики к шокам, восстановлении экспортных позиций и достижении новой точки макроэкономического равновесия, можно будет ожидать роста реальных доходов населения и бизнеса, восстановления отложенного спроса и изменения потребительской модели поведения населения. В этот период особое внимание должно быть уделено своевременному сворачиванию антикризисных мер поддержки населения и нивелированию рисков роста инфляции.

Статья подготовлена в рамках выполнения гранта Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (2020-2022 годы) ИРН АР08856201 на тему: "Разработка приоритетов контрциклической и структурной политик Казахстана с моделированием потенциального ВВП и разрыва выпуска при декарбонизации и сдвигах глобального спроса".

ЛИТЕРАТУРА

- Galí J., (2008), Monetary Policy, Inflation, and the Business Cycle: An Introduction to the New Keynesian Framework, Princeton University Press: Princeton and Oxford Copyright, 216 p.
- Lorenzoni G., (2009), A Theory of Demand Shocks, American Economic Review, Vol. 99(№5), P. 2050-84.
- Fornaro L., Wolf M., (2020), Covid-19 Coronavirus and Macroeconomic Policy: Some Analytical Notes, manuscript, 8 p.
- Буклемишев О.В., Зубова Е.А., Качан М.Н., Куровский Г.С., Лаврентьева О.Н. Макроэкономическая политика в эпоху пандемии: что говорит модель IS-LM? // Вопросы экономики. – 2021. – №2. – С. 35-47. <https://doi.org/10.32609/0042-8736-2021-2-35-47>
- Исаев А.Г. Региональные проявления шоков спроса и предложения: экономика Хабаровского края в период пандемии // Пространственная экономика. – 2021. – Т. 17. – №2. – С. 165-181. <https://dx.doi.org/10.14530/se.2021.2.165-181>
- Экономика Казахстана - риски рецессии в 2020 году и перспективы выхода из нее. – АКРА. – 2020. – 12 авг. // <https://www.acra-ratings.ru/research/1997/>
- Талапулы А. Казахстан не выдержит массового прихода российского бизнеса. – 2022. – 01 марта // <https://www.caravan.kz/articles/kazakhstan-ne-vyderzhit-massovogoprikhoda-rossijskogo-biznesa-ehkspert-821610/>
- Перспективы мировой экономики. – Всемирный Банк. – 2022. – январь // <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/publication/global-economic-prospects>
- Consumer Price Index. // <https://www.bls.gov/>
- <https://ec.europa.eu/eurostat/news/news-releases>
- Статистика национальных счетов. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам. – Нур-Султан // <https://stat.gov.kz/official/industry/11/statistic/6>
- Пресс-релиз №2. О повышении базовой ставки до 10,25%. 24.01.2022. Пресс-релиз №10. О повышении базовой ставки до 14%. 25.04.2022 // <https://nationalbank.kz/ru/news/press-relezy/>
- Оценка номинальных и реальных денежных доходов населения (2, 3, 4 кв. 2020 года). Индекс реальных денежных доходов (ежеквартальные данные). – Нур-Султан. // www.stat.gov.kz

14. Валовой региональный продукт Республики Казахстан (2020 год). Валовой внутренний продукт методом конечного использования (за 9 месяцев 2021 года). Валовой внутренний продукт методом конечного использования (за 9 месяцев 2020 года) // <https://stat.gov.kz/official/industry/11/statistic/6>

15. Фактические поступления по налогам и платежам в государственный бюджет в 2021 году // <https://kgd.gov.kz/>

REFERENCES

1. Galí J., (2008), Monetary Policy, Inflation, and the Business Cycle: An Introduction to the New Keynesian Framework, Princeton University Press: Princeton and Oxford Copyright, 216 p.

2. Lorenzoni G., (2009), A Theory of Demand Shocks, American Economic Review, Vol. 99(№5), P. 2050-84.

3. Fornaro L., Wolf M., (2020), Covid-19 Coronavirus and Macroeconomic Policy: Some Analytical Notes, manuscript, 8 p.

4. Buklemishev O.V., Zubova E.A., Kachan M.N., Kurovskij G.S., Lavrent'eva O.N. Makro-jekonomicheskaja politika v jepohu pandemii: chto govorit model' IS-LM? [Macroeconomic policy in the era of the pandemic: what does the IS-LM model say?] // Voprosy jekonomiki. – 2021. – №2. – S. 35-47. <https://doi.org/10.32609/0042-8736-2021-2-35-47> [in Russian].

5. Isaev A.G. Regional'nye projavlenija shokov sprosa i predlozhenija: jekonomika Habarovskogo kraja v period pandemii [Regional manifestations of supply and demand shocks: the economy of the Khabarovsk territory during the pandemic] // Prostranstvennaja jekonomika. – 2021. – T. 17. – №2. – S. 165-181. <https://dx.doi.org/10.14530/se.2021.2.165-181> [in Russian].

6. Jekonomika Kazahstana - riski recessii v 2020 godu i perspektivy vyhoda iz nee [The economy of Kazakhstan - the risks of recession in 2020 and the prospects of getting out of it.]. – AKRA. – 2020. – 12 avg. // <https://www.acra-ratings.ru/research/1997/> [in Russian].

7. Talapuly A. Kazahstan ne vyderzhit massovogo prihoda rossijskogo biznesa [Kazakhstan will not withstand the mass arrival of Russian business]. – 2022. – 01 marta. // <https://www.caravan.kz/articles/kazahstan-ne-vyderzhit-massovogoprihoda-rossijskogo-biznesa-ehkspert-821610/> [in Russian].

8. Perspektivy mirovoj jekonomiki [World Economic Outlook]. – Vsemirnyj Bank. – 2022. – janvar' // <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/publication/global-economic-prospects/> [in Russian].

9. Consumer Price Index. // <https://www.bls.gov/>

10. <https://ec.europa.eu/eurostat/news/news-releases>

11. Statistika nacional'nyh schetov. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam. [Statistics of national accounts. Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms]. – Nur-Sultan. // <https://stat.gov.kz/official/industry/11/statistic/6> [in Russian].

12. Press-reliz №2. O povyshenii bazovoj stavki do 10,25%. 24.01.2022. Press-reliz №10. O povyshenii bazovoj stavki do 14%. 25.04.2022 [Press release No. 2. On raising the base rate to 10.25%. 24.01.2022. Press release No. 10. About raising the base rate to 14%. 25.04.2022]. // <https://nationalbank.kz/ru/news/press-relizy/> [in Russian].

13. Ocenka nominal'nyh i real'nyh denezhnyh dohodov naselenija vo 2, 3, 4 kv. 2020 goda. Indeks real'nyh denezhnyh dohodov (ezhekvartal'nye dannye) [Assessment of nominal and real monetary incomes of the population (2nd, 3rd, 4th quarter of 2020). Real money income index (quarterly data)]. // www.stat.gov.kz [in Russian].

14. Valovoj regional'nyj produkt Respubliki Kazahstan za 2020 god. Valovoj vnutrennij produkt metodom konechnogo ispol'zovaniya za 9 mesjacev 2021 goda. Valovoj vnutrennij produkt metodom konechnogo ispol'zovaniya za 9 mesjacev 2020 goda [Gross regional product of the Republic of Kazakhstan (2020). Gross domestic product by the end-use method (for 9 months of 2021). Gross domestic product by the end-use method (for 9 months of 2020)]. // <https://stat.gov.kz/official/industry/11/statistic/6> [in Russian].

15. Fakticheskie postupleniya po nalogam i platezham v gosudarstvennyi byudzhet v 2021 godu // <https://kgd.gov.kz/> [in Russian].

Алпысбаева С.Н., Таутенов Е.И., Жанакова Н.Н.

**ҚАЗАҚСТАНДА ПАНДЕМИЯ КЕЗІНДЕ ЖИЫНТЫҚ СҰРАНЫС ПЕН
ҰСЫНЫС КҮЙЗЕЛІСТЕРІНІҢ КӨРІНІСІ**

Андатпа

Мақалада пандемия кезінде ҚР-да жиынтық ұсыныс көлемінің төмендеуіне әкелген жиынтық сұраныс күйзелістерінің салалық және өңірлік көрініс процестері зерттелген. Мұндай күйзелістер, ең алдымен, экспортталған салалар мен үй шаруашылықтарын тұтынуға бағдарланған салаларға, оның ішінде ҚР өңірлері бөлінісінде әсер етті.

Авторлар жиынтық сұраныс пен жиынтық ұсыныс күйзелістерінің пайда болу табиғатын неғұрлым терең түсіну үшін Қазақстанда 2020 жылы (коронакризис шыңы кезеңінде) және поспандемиялық 2021 жылы (дағдарыстан шығу кезеңінде) тауарлар жеткізудегі іркілістерге, логистикадағы қиындықтар және тасымалдау қызметтерінің қымбаттауы, сондай-ақ әлемдік азық-түлік және өнеркәсіптік бағалардың өсуіне байланысты жаһандық нарықтарда болып жатқан процестердің салдары ретінде көрініс тапқан олардың қалыптасуының алғышарттарын зерделеді.

Авторлар пандемия кезінде әлем елдерінің дағдарысқа қарсы қабылдаған шараларын зерттеді, бұл, ең алдымен, Орталық банктердің ақша-кредит саясатын күшейтуінде көрініс тапты. Инфляцияның монетарлық және монетарлық емес факторларын тұрақтандыруға бағытталған Қазақстанда қабылданған инфляцияға қарсы шаралар талданды.

2020 және 2021 жылдары Қазақстанда сұраныс пен ұсыныс күйзелістерінің өңірлік көріністеріне талдау жүргізілді, сондай-ақ осы жылдардағы жиынтық сұраныс пен жиынтық ұсыныс тарапынан күйзелістерге өңірлердің әрекеті зерттелді.

Макроэкономикалық агенттердің, сондай-ақ Қазақстанның салалары мен өңірлерінің пандемиядан кейінгі кезеңде ден қоюы бойынша тиісті тұжырымдар мен ұсынымдар жасалды.

Alpysbayeva S., Tautenov Y., Zhanakova N.

**OCCURRENCE OF SHOCKS OF AGGREGATE SUPPLY AND DEMAND
IN KAZAKHSTAN DURING THE PANDEMIC**

Annotation

The article investigates the processes of sectoral and regional occurrence of aggregate demand shocks, which caused a decline in the volume of aggregate supply in Kazakhstan during the pandemic. Such shocks primarily affected export-oriented and household consumption-oriented industries, including in the regions of Kazakhstan.

For a deeper understanding of the nature of aggregate demand and aggregate supply shocks, the authors have studied the prerequisites for their formation in Kazakhstan, which appeared in the pandemic year 2020 (during the peak of the coronavirus crisis) and in the post-pandemic year 2021 (during the crisis recovery), as a consequence of processes occurring in global markets, associated with disruptions in the supply of goods, difficulties with logistics and rising costs of transportation services, as well as rising world food and industrial prices.

The authors have studied the anti-crisis measures taken by the countries of the world during the pandemic, manifested primarily in the tightening of monetary policy pursued by central banks. Anti-inflationary measures taken in Kazakhstan aimed at stabilizing monetary and non-monetary factors of inflation have been analyzed.

The analysis of regional occurrences of demand and supply shocks in Kazakhstan in 2020 and 2021 has been conducted, and the response of regions to aggregate demand and aggregate supply shocks in these years has been also studied.

The relevant conclusions and recommendations on the response of macroeconomic agents, as well as industries and regions of Kazakhstan in the post-pandemic period are made.

DOI 10.52260/2304-7216.2022.3(48).3
УДК 330.3
ГРТНИ 12.79

Д.К. Амирбекова*, PhD, ассоц. профессор
А.А. Куаныш, магистрант МВА,
младший научный сотрудник
Т.С. Нарбаев, PhD, профессор
Казахстанско-Британский Технический
Университет, г. Алматы, Казахстан
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: d.amirbekova@kbtu.kz

ОЦЕНКА РАЗВИТИЯ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ

В данном исследовании проводится оценка развития научно-исследовательской деятельности в Казахстане. Был проанализирован уровень развития научного сектора в Казахстане с анализом статистических данных и результатами интервью экспертов. Был рассмотрен и определен уровень затрат на НИОКР по источникам финансирования, уровень инноваций в субъектах экономической деятельности. Также, было проведено экспертное интервью с представителями научного сектора, которое выявило текущее положение, существующие проблемы и возможности развития научного сектора страны. Результаты интервью выявили общие тренды развития научно-исследовательской деятельности в Казахстане, уровень развития в сравнении с другими странами и их затратами на научно-исследовательскую деятельность. Авторами исследования было выявлено, что в настоящее время наблюдается позитивный тренд увеличения публикационной активности ученых, однако, по сей день существуют вопросы касательно финансирования науки и ее дальнейшей коммерциализации. В результате анализа, был выявлен разрыв между частным сектором и его заинтересованностью в коммерциализации научных проектов. В статье отмечены факторы, такие как качество публикационной деятельности, кооперация отечественных исследователей с зарубежными институтами, требования новой программы докторантуры, которые по мнению экспертов напрямую связаны с текущей обстановкой научного сектора страны. Данное исследование определило основные тренды развития научно-исследовательской деятельности Казахстана, с учетом изменений последних лет.

Ключевые слова: публикационная деятельность, финансирование, требования докторантуры, коммерциализация, научный потенциал, публикационная активность, коллаборация с зарубежными институтами, научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы, рецензирование статей, база данных.

Кілт сөздер: басылым қызметі, қаржыландыру, докторантураға қойылатын талаптар, коммерциализация, ғылыми әлеует, басылым белсенділігі, шетелдік мекемелермен ынтымақтастық, ғылыми зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстар, мақалаға шолу, мәліметтер базасы.

Keywords: publication activity, financing, doctoral requirements, commercialization, scientific potential, publication activity, collaboration with foreign institutions, research and development work, article review, database.

Введение. На сегодняшний день роль науки значительно расширилась с фокусом на результативность научного сектора. Научные открытия в фундаментальных и прикладных областях, а также новые технологии в передовых странах являются факторами экономического роста, также новые идеи и знания вносят в него весомый вклад. Новейшие технологии и научные открытия дают возможность для поддержки социально-экономического развития страны.

За последний период времени в Казахстане осуществляются функциональные меры на государственном уровне для достижения задач по созданию наукоемкой экономики страны. На данный момент это является одним из главных приоритетов для последующего развития научно-исследовательской активности ученых в Казахстане. Активно сопровождается дальнейшая реализация Закона «О науке», охватывающего новую модель управления наукой, которая максимально адаптирована к передовой международной практике. В рамках этого происходит ежегодное развитие, которое направлено на повышение научного потенциала отраслей. Роль наукоемкости в разных странах возрастает с каждым годом. Данная тенденция влияет на укрепление инновационной деятельности и стимулирует поэтапный переход к устойчивому экономическому развитию.

Казахстан одна из тех стран, которая активно стимулирует инновации и их развитие, с целью проведения научных исследований и опытно-конструкторских разработок (ОКР), а также роста коммерциализированных научных проектов. Однако, согласно инновационной деятельности на

современном этапе, часть казахстанской высоконаучной продукции на глобальной арене едва ли не равна нулю. Фактически, общеизвестно, что данная доля является обзорным показателем результативности научно-технической и инновационной деятельности. Для соотношения, в отличие от Казахстана с ВВП на душу населения составляющий \$11.264, доля ВВП на душу населения стран развитых государств Европейского союза составляет \$48 422, США – \$69 558, Японии – \$45 902, Сингапура – \$98 149, Южной Кореи – \$46 731 и Китая – \$17 218. На мировом рынке доля наукоемкой разработки Европейского Союза образует примерно 35%, США – 25%, Японии – 11%, Сингапура – 7%, Южной Кореи – 4% и Китая – 2% [1].

В следствии чего, нужно понимать, что без достаточного финансирования в наукоемкость страны, в развитие фундаментальных и прикладных научных исследований невозможно обеспечить требуемое качество научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ (НИОКР). Финансирование исследований дает возможность установить четкую и сформулированную систему для развития научно-исследовательской деятельности.

Обзор литературы. В контексте сопутствующей четвертой промышленной революции, научный потенциал страны является ключевым фактором формирования экономического прогресса. Вследствии, эффективное формирование экономики знаний обусловлено производством, популяризацией и распространением знаний, результативностью проведенных исследований и разработок, и их дальнейшей коммерциализацией. В свою очередь, уровень того, как коммерциализируются научные проекты и требования к ним, определяют развитие технологического и научного потенциала страны.

В ходе развития научной сферы Казахстана, была поставлена цель совершенствования приоритетных направлений науки для интеграции казахстанской науки в мировое научное пространство. В исследовании Халитовой М., Пралиева Г., Панзабековой А., Андреевой З., Джубалиевой З. было отмечено, что данная цель направлена для продвижения казахстанских исследований на мировом уровне, с особым интересом на развитие инновационных прорывных проектов [2]. Азатбек Т., Бекенова Л., Баймукашева Ж., Велеско С. выявили, что на сегодняшний день основными инструментами поддерживающими коммерциализацию исследовательской деятельности являются грантовые проекты в разных категориях и целевое финансирование для приоритетных отраслей [3]. При этом, вся научная система опирается на подготовку кадров.

Начальным этапом в научной системе является подготовка научных кадров. До 2010 года в Казахстане была система создания учебных программ, существовавшая при советской системе [4]. Так, в 2010 году Казахстан присоединился к Болонскому процессу и взял на себя ответственность соответствовать критериям реформирования систем обеспечения качества образования согласно стандартам Болонской декларации [4]. В связи с закрытием в 2010 году традиционной школы подготовки научных кадров через аспирантуру и докторантуру, увеличилось количество преподавателей и соискателей научных исследований из других сфер деятельности (промышленной, финансовой, государственной службы и др.) вследствие введения новой программы докторантуры PhD. Данная методика была внедрена в целях обеспечения конкурентоспособной среды для программ докторантуры PhD для того, чтобы повысить вклад в качественную подготовку будущих докторантов. В своем исследовании Каири М. отметил, что повышение такого общетеоретического аспекта исходит от расширения предметной и методологической базы с момента принятия Болонского процесса, в ходе которого увеличивалось число специальностей для полного охвата всех исследовательских направлений, а также для соответствия уровню развития отечественной науки и за рубежом [5].

В отношении введения программы согласно Болонского процесса, увеличились также защиты диссертаций в других постсоветских странах, где сохранилась традиционная система подготовки научных кадров (Кыргызстан, Россия и др.). В исследовании Ергебекова М., Темирбековой Ж. было выявлено, что число докторов философии выросло почти в 30 раз в связи с вступлением в силу в 2010 г. новой системы подготовки научных кадров [6]. Согласно требованиям новой программы, восполнилась позитивная динамика роста количества публикаций и цитирований отечественных исследований в международных базах данных. Согласно Национальному докладу науки Республики Казахстан (РК) за 2018 год, количество публикаций казахстанских ученых в базах данных на глобальном уровне выросло в 3 раза [7].

Предполагается, что увеличение финансирования науки будет способствовать появлению новых исследований и разработок, которые будут коммерциализированы на следующем этапе. В мировой практике существуют тенденция, что финансирование НИОКР в развитых странах нуждается в

необходимости в объеме не менее 1% от ВВП страны [8]. Данная доля должна обуславливаться инвестициями из разных сфер, к примеру, затраты недр и недропользователей. В передовых странах данная практика финансирования ведется не только с помощью затрат от государственного финансирования, но и от увеличения количества и объема компаний инвестирующих в НИОКР. Например, в 2021 году затраты на НИОКР США составили 7,8% от ВВП, тогда как в Европейском Союзе эта отметка достигает 4,2% [9].

В Казахстане объем финансирования НИОКР заметно увеличился за последние годы, преодолев объем в 0,17% от ВВП в 2021 году, что показывает увеличение примерно на 24% по сравнению с 2020 годом [9]. Однако, по сравнению с передовыми странами Казахстан отстает. На рисунке 1 и 2 представлена структура внутренних затрат на НИОКР в Казахстане по источникам финансирования за 2016 и 2020 годы соответственно.

Другой вопрос касается совершенствования наукоемкого частного и инновационного бизнеса. Несмотря на увеличения вклада в развитие научных исследований, на сегодняшний день существуют проблемы связанные со слабой интеграцией частного бизнеса в научный сектор страны.

Согласно официальным данным Национального агентства по статистике, показатели инновационной активности предприятий по видам экономической деятельности составляют 11,5 % от всего количества предприятий (таблица 1).

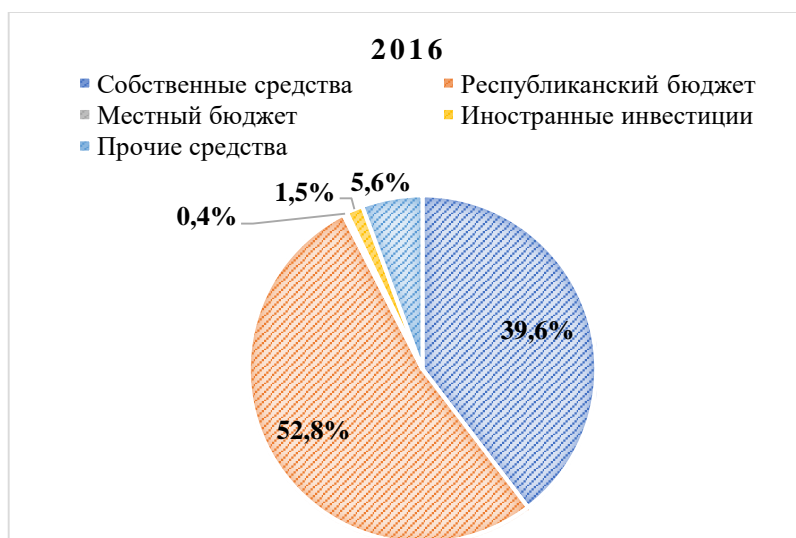

Рисунок 1. Структура внутренних затрат на НИОКР в Казахстане по источникам финансирования за 2016 год [10]

Рисунок 2. Структура внутренних затрат на НИОКР в Казахстане по источникам финансирования за 2020 год [10]

Из них имеющие инновации за 2020 год предприятия равняются 3236. Это является причиной отсутствия взаимодействия между бизнесом и наукой, что приводит к заброшенным количествам технологий, ограничению внедрений исследований, отсутствию способности умело коммерциализировать разработки.

Таблица 1

**Показатели инновационной активности предприятий в Казахстане
по видам экономической деятельности за 2020 год [10]**

Предприятия	Количество предприятий, единиц	Из них имеющие инновации	Уровень активности в области инноваций, в процентах
Всего	28 087	3 236	11,5
Сельское, лесное и рыбное хозяйство	1 885	216	11,5
Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров	784	123	15,7
Обрабатывающая промышленность	4 154	640	15,4
Электроснабжение, подача газа, пара и воздушное кондиционирование	402	63	15,7
Водоснабжение, канализационная система, контроль над сбором и распределением отходов	541	47	8,7
Строительство	5 205	129	2,5
Оптовая и розничная торговля, ремонт автомобилей и мотоциклов	7 948	627	7,9
Транспорт и складирование	2 068	184	8,9
Информация и связь	1 120	198	17,7
Финансовая и страховая деятельность	61	4	6,6
Профессиональная, научная и техническая деятельность	1 751	249	14,2
Образование	130	77	59,2
Здравоохранение и социальные услуги	2 038	679	33,3

В 2010 году сформирована национальная база данных зарегистрированных в Казахстане промышленных образцов с расширенными возможностями поиска для патентования изобретений. Однако, несмотря на растущий спрос лицензированных соглашений и патента, патентование не является актуальным на рынке из-за неразвитости научной инфраструктуры, слабой связи между производственными и исследовательскими организациями. Мировые экономики инвестируют определенную долю своего валового внутреннего продукта (ВВП) в исследования и разработки, однако стоит отметить, что интенсивность НИОКР и патентования варьируются в зависимости от страны. Например, согласно статистике международных патентных заявок, наибольшая активность из стран СНГ наблюдалась в России (30,282 патентов на 2020 год), затем в таких странах как Беларусь (1278), Узбекистан (459 патентов на 2020 г.), Азербайджан (244), Армения (135), Молдова (132), Кыргызстан (127), однако в Таджикистане не наблюдалось никакой патентной активности за 2020 год. По сравнению с данными странами, количество патентных заявок в стране составляет всего 1548 патента за 2020 год. Безусловно можно отметить, что в развитых странах, с развитой мировой экономикой, этот показатель значительно выше [11]. Это является выдающимся контекстом в сфере науки, так как значительное количество научных вопросов связаны с эффективным управлением государством инновационных процессов в экономике [12].

Для решения данных вопросов в научном секторе страны проводятся ряд институциональных реформ. Например, для поддержания эффективности с системами образования и науки, реализована задача по разделению Министерства Образования и Науки Республики Казахстана (МОН РК) на два ведомства: Министерство Просвещения и Министерство науки и высшего образования РК. В июне 2022 года Глава государства Касым-Жомарт Токаев, в своем выступлении на юбилейной сессии Национальной Академии наук, представил идею о разделении МОН РК на два ведомства, одно из

которых будет оперировать вопросы по части высшего образования и науки [13]. Такое разделение является эффективным фактором для модернизирования научной системы и осуществления реорганизации науки с передаваемыми функциями. Ранее, были озвучены изменения в требованиях, например, срок финансирования науки был продлен с 3 до 5 лет, также в рамках проекта анализа МОН для поддержки молодых ученых, началось внедрение специальной программы постдокторантуры для последующей научно-исследовательской работы.

Методология

В данной работе авторами был использован метод интервью для сбора данных. Ряд исследований отмечают, что данный инструмент является наиболее подходящим для более глубокого исследования вопроса [14, 15], включая выявление экспертного мнения. Использование интервью позволило детально изучить текущую ситуацию, а также выявить существующие проблемы и возможности развития научного сектора в Казахстане.

Сбор данных. Исследование проводилось летом 2021 года. В рамках исследования было изучено экспертное мнение четырех государственных должностных лиц среднего звена представляющих национальную научную систему. Интервью было направлено на изучение экспертного мнения в области науки и приоритетных областей развития. Вопросы интервью были поделены на три блока, такие как характеристика, проблемы и возможности для проведения научных исследований в Казахстане и публикации статей в отечественных и зарубежных журналах, индексируемых в базах данных Web of Science и Scopus.

Первый блок по изучению текущей характеристики состоял из семи вопросов и представляет текущую ситуацию научной деятельности в Казахстане. Второй блок, рассматривающий проблемы, состоит из 4 последующих вопросов, в котором обсуждаются проблемы и мнение экспертов касательно данного аспекта. Третий блок по возможностям состоит из 5 вопросов, в целях изучения и улучшения дальнейших предпринимаемых мер в области научных исследований.

Интервью проводилось с помощью онлайн платформы MS Teams и Zoom. В среднем интервью с одним экспертом занимало 40-50 минут времени. Собеседование записывалось для дальнейшего транскрибирования в текстовую форму. При анализе данных интервью авторы сохраняли анонимность ответов интервьюируемых и соблюдали нормы академической этики. Интервьюируемые – представители научного сектора, закодированы как Респондент 1, 2, 3 и 4.

Результаты

Оценка текущей ситуации

Согласно первому вопросу интервью, все четыре интервьюируемых оценили текущее состояние в не высокой позиции по сравнению с развитыми странами и странами СНГ, например такие страны как Россия и Беларусь. Эксперты оценили развитие казахстанской науки таким образом ссылаясь на следующие принципы.

За 2010-2011 гг., была замечена растущая публикационная активность ученых после введении требований по новым программам Ph.D. Согласно установленным требованиям по программе Ph.D., было определено требование по публикации в журналах индексируемых в Scopus или Web of Science. Данные требования по докторантуре привели к общему росту публикационной активности среди казахстанских ученых по разным профильным направлениям.

Респондент 1 выявил, что выделяется формальность требований по новой программе, которая была введена всего 10 лет назад согласно Болонской системе. Так, задержка в развитии научной отрасли в Казахстане обуславливается подготовкой научных кадров. Также, существует разрыв между методами преподавания, что значительно отражается на научной деятельности исследователей, так как методы преподавания и проведения исследований и диссертационной защиты в настоящее время отличаются от ранее принятых.

Следующий фактор влияющий на развитие науки, исходит от финансирования исследований в Казахстане. Эксперты 1 и 2 отметили, что в Казахстане по сравнению со странами СНГ, такими как Россия и Беларусь внутренние затраты на проведения исследований значительно меньше. Как отметили респонденты 2 и 3, на 2021 год, финансирование в России выделялось около 1% от ВВП, в то время как в Беларуси выделялось около 0,8%. Респондентами было отмечено, что происходит коммерциализации высшего образования, а не науки. В 2022 году на развитие науки в Казахстане были выделены 84 млрд тенге [13].

С повышением публикационной деятельности, все респонденты отметили обеспокоенную ситуацию с научной инфраструктурой и ростом количественных показателей (количество

публикуемых статей) нежели качественных. Как было замечено, с усилением требований новой программы докторантуры, резкий рост произошел в большей степени из-за введенных требований.

В целом все респонденты выразили единогласное мнение о текущей ситуации и развитии науки Казахстана. Несмотря на то, что образование модернизировалось согласно Болонской системе, это усилило публикационную деятельность даже при сокращенном финансировании и проблематичной ситуации с научной инфраструктурой. Однако, интервьюируемые отметили, что за последние 2-3 года выделяются положительные тенденции в сфере науки и образования, выразив ожидаемые дальнейшие позитивные изменения.

Существующие проблемы. Согласно ответам респондентов, на сегодняшний день Казахстан сталкивается с рядом проблем, аналогичных в большинстве стран постсоветского пространства. Выделяются такие проблемы как:

- 1) ограниченное количество развивающихся направлений исследований;
- 2) существенный разрыв между молодым и старшим поколением ученых;
- 3) недостаточный уровень коммерциализации и недостаточность финансирования;
- 4) качество местных журналов и требования к публикации научных статей.

Респондент 3 отметил, что на данный момент, финансирование является важным аспектом для дальнейшего развития научно-исследовательской деятельности, так как он напрямую связан с выделением средств для проведения исследований в институтах.

Имеется существенный разрыв между молодым и взрослым поколением в научно-исследовательской сфере. Это отметили все респонденты.

Респондентами было отмечено, вопрос коммерциализации ОКР, проведенных исследований берет весьма важную часть для обеспечения непрерывающейся активности и продуктивности исследований ученых. В Казахстане, согласно мнению экспертов, отсутствуют технологическая инфраструктура и новейшие инновации для проведения исследований. Отсутствует четкая система коммерциализации на уровне предприятия и производства, также наблюдается нехватка инновационной перспективы у исследований выигравших грант коммерциализации.

Отечественная наука нуждается в реформации и местных журналов, так как из-за прошлых процессов рецензирования в журналах, ухудшилось качество статей и журналов, рекомендованных КОКСОН МОН РК. К тому же существует проблемы хромающей системы рецензирования статей. Согласно требованиям введенным при принятии новой программы докторантуры, увеличились публикации для повышения количества цитирований и публикаций, а не качества, поднятие индекса Хирша за счет публикаций в «хищнических» журналах, которые индексируются в базе данных Scopus. За последние годы было отмечено сокращение публикационной активности ученых в хищнических журналах.

Респонденты 1 и 3 упомянули, что проблемы связанные с публикациями в журналах исходят из-за незнания языков, в следствии, происходят отсутствие возможности публиковаться и участвовать в международных программах и ограниченного доступа к информационным потокам в международных базах данных.

Возможности для дальнейшего развития. В ходе проведенных интервью были выделены несколько идей и возможностей для укрепления интеллектуального сектора страны. Эксперты поделились несколькими аспектами для дальнейшего развития научно-исследовательской деятельности в стране, и в результате были обобщены в следующих пунктах:

- 1) Коллаборация с международными партнерами

Данная область включает в себя выстраенную политику государства для поддержания сотрудничества между странами и партнерами. Схема будет включать в себя решение о создании единой законодательной системы для коллаборации с иностранными учеными. Также отмечается возможность о предоставлении ученым программы на международную коллаборацию и конкурсы с учеными из институтов.

- 2) Создание сотрудничества с бизнес сектором для дальнейшей коммерциализации

Существует «прослойка» бизнеса и науки, что уменьшает шансы коммерциализации бизнес сектором. Коммерциализация и инвестиции в НИОКР важны, для того, чтобы проводимые исследования были применимы в стране. Данный вопрос может быть решен с помощью создания активных сообществ для ученых и бизнесов с целью увеличить поддержки в области НИОКР. Упомянется создание отдельной интеграции маркетологов для инновационных исследований, так как ученые не

имеют опыт в данной сфере. Также клуб бизнес партнеров между ученым и бизнес сообществом поднимет важность вопроса инвестиции и увеличит инициативу коммерциализации и НИОКР.

Заключение. Развитие научного сектора является важным для экономического и социального развития страны. В данном исследовании проводилась оценка научно-исследовательской деятельности для выявления уровня ее развития. Научно-исследовательская активность казахстанских ученых выросла в последние годы. Оценивая текущую динамику в Казахстане, можно выделить, что финансирование является необходимым для развития науки страны. Развитые страны выделяют больше чем 1% от своего ВВП на НИОКР. Так, в исследовании были определены текущая ситуация, проблемы и возможности развития научного сектора с использованием данных интервью, а также статистических данных.

Было выявлен недостаточный уровень инновационной активности предприятий, что свидетельствует о слабой взаимосвязи между наукой и бизнесом. Рассматривая развитие научно-исследовательской деятельности немаловажным является финансирование. Финансирование направленное для поддержки научных исследований включает в себя поддержку необходимой инфраструктуры для исследований, доступ к базам данных, обмен опытом с международными партнерами. В исследовании было выявлено, что важным является подготовка кадров для научного сектора, что включает в себя увеличение выделяемых грантов на докторантуру и постдокторантуру, доступ к сотрудничеству с международными исследовательскими центрами, лабораториями, разработка комплексной модели коммерциализации между учеными и бизнес сообществом. Учитывая специфику научного сектора и долгосрочность инвестиций, необходимо создание устойчивой системы развитию науки, которая включала подготовку кадров, инвестиции в исследования. Четко сформулированная система научной сферы напрямую влияет на социально-экономическое развитие страны. Новые открытия в разных сферах науки таких как медицина, сельскохозяйственные науки и другие дают стране социальное преимущество и стабильное экономическое развитие. Помимо этого, необходимо создание системы управления наукой на каждом уровне, с учетом необходимых ресурсов, что позволило бы планомерно улучшать показатели научно-исследовательской деятельности на качественном уровне.

Данное исследование выявило общие тренды развития научно-исследовательской деятельности в Казахстане. Была определена текущая ситуация, проблемы и возможности. Необходимо дальнейшее исследование в области оценки развития научно-исследовательской деятельности, отдельных областей науки, с глубоким изучением взаимодействия между бизнесом и наукой в вопросах коммерциализации и применения результатов научно-исследовательской деятельности.

Статья подготовлена в рамках гранта Комитета науки МНВО РК по проекту AP08856031 «Индустриально-инновационная политика Республики Казахстан: генезис, эволюция, современное состояние, векторы совершенствования».

Благодарности

Данное исследование было выполнено при финансовой поддержке Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (грант № AP08856031).

Благодарим экспертов, которые принимали участие в интервью.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдыкерова Г.Ж. Инновационная деятельность в Казахстане на современном этапе и перспективы ее развития // Региональный Вестник Востока. – 2012. – №3. – С. 73-80.
2. Khalitova M.M., Praliev G.S., Panzabekova A.Z., Andreeva Z.M., Dzhubaliyeva Z.A. Financial instruments of state regulation industrial and innovative development of Kazakhstan economy // Life Science Journal. – 2014. – Vol. 11(10s). – P. 372-373.
3. Azatbek T., Bekenova L., Baimukasheva Zh., Velesko S. Commercialization of intellectual development of Kazakhstan // Bulletin of National academy of sciences of the Republic of Kazakhstan. – 2019. – Vol. 1 (377). – P. 86.
4. Curaj A., Deca L., Pricopie R. European Higher Education Area: The Impact of Past and Future Policies // Springer Open. – 2018. – P.1-11. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-77407-7>
5. Каири М. С. Развитие болонского процесса в Казахстане: проблемы и перспективы // Вестник казахско-русского международного университета. – 2013.

6. Yergebekov M., Temirbekova Zh. The Bologna Process and problems in higher education system of Kazakhstan // *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. – 2012. – Vol. 47. – P. 1473-1478.
7. Национальная академия наук Республики Казахстан. Национальный доклад по науке. – Нур-Султан; Алматы, 2019. – 250 с.
8. United Nations. Science, technology and innovation in Landlocked Developing countries, Least Developed Countries and Small Island Developing States [Электрон. ресурс] // URL. – <https://sdgs.un.org/documents/science-technology-and-innovation-landlocked-d-21079>
9. European Commission. The 2021 EU Industrial R&D Investment scoreboard // EU Science Hub. – 2022. – DOI 10.2760/559391
10. Статистика// Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – 2021. – URL: <http://www.stat.kz>. (дата обращения: 28.07.2022).
11. World Intellectual Property Organization (WIPO). Search Engine // URL: <https://www.wipo.int/portal/en/>
12. Kumarov N., Turekulova D., Doskeyeva G., Alina G.A Research on Innovation in Small and Medium-Sized Enterprises: The Case of Kazakhstan // *International Journal of Economics and Financial Issues*. – 2016. – Vol.6(3). – P.907-910.
13. Елисеева Е. Процесс разделения МОН РК на два ведомства прокомментировал министр [Электрон. ресурс] // *Online.Zakon*. – 2022. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37649435&pos=4;-116#pos=4;-116
14. Charmaz, K. & Thornberg, R. The Pursuit of Quality in Grounded Theory // *Qualitative Research in Psychology*. – 2021. – Vol.18(3). – P. 305–327.
15. Charmaz, K. *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide through Qualitative Analysis* // Sage. – 2006. – P. 224.

REFERENCES

1. Abdykerova G.Zh. Innovacionnaja dejatel'nost' v Kazahstane na sovremennom jetape i perspektivy ee razvitiya // *Regional'nyj Vestnik Vostoka*. – 2012. – №3. – P. 73-80. [in Russian]
2. Khalitova M.M., Praliev G.S., Panzabekova A.Z., Andreeva Z.M., Dzhubaliyeva Z.A. Financial instruments of state regulation industrial and innovative development of Kazakhstan economy // *Life Science Journal*. – 2014. – Vol. 11(10s). – P. 372-373.
3. Azatbek T., Bekenova L., Baimukasheva Zh., Velesko S. Commercialization of intellectual development of Kazakhstan // *Bulletin of National academy of sciences of the Republic of Kazakhstan*. – 2019. – Vol. 1 (377). – P. 86.
4. Curaj A., Deca L., Pricopie R. European Higher Education Area: The Impact of Past and Future Policies. *Springer Open*. 2018. – P.1-11. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-77407-7>
5. Kairi M.S. Razvitie bolonskogo processa v Kazahstane: problemy i perspektivy // *Vestnik kazahsko-russkogo mezhdunarodnogo universiteta*. – 2013. [in Russian]
6. Yergebekov M., Temirbekova Zh. The Bologna Process and problems in higher education system of Kazakhstan // *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. – 2012. – Vol. 47. – P. 1473-1478.
7. Natsional'naya akademiya nauk Respubliki Kazakhstan. Natsional'nyy doklad po nauke. – Nur-Sultan; Almaty, 250 s (2019) [In Russian].
8. United Nations. Science, technology and innovation in Landlocked Developing countries, Least Developed Countries and Small Island Developing States [Jelektron. resurs] // URL: <https://sdgs.un.org/documents/science-technology-and-innovation-landlocked-d-21079>
9. European Commission. The 2021 EU Industrial R&D Investment scoreboard // EU Science Hub. – 2022. – DOI 10.2760/559391
10. Statistika// Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskoplanirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan [Jelektronnyj resurs]. – 2021. – URL: <http://www.stat.kz>. [in Russian]
11. World Intellectual Property Organization (WIPO). Search Engine. // URL: <https://www.wipo.int/portal/en/>
12. Kumarov N., Turekulova D., Doskeyeva G., Alina G. A Research on Innovation in Small and Medium-Sized Enterprises: The Case of Kazakhstan // *International Journal of Economics and Financial Issues*. – 2016. – Vol. 6(3). – P.907-910.

13.Eliseeva E. Process razdelenija MON RK na dva vedomstva prokommentiroval ministr [Elektron. resurs] // Online.Zakon. – 2022. – URL.https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37649435&pos=4;-116#pos=4;-116 [in Russian]

14.Charmaz, K. & Thornberg, R. The Pursuit of Quality in Grounded Theory //Qualitative Research in Psychology. – 2021. –Vol.18(3). – P. 305-327.

15.Charmaz, K. Constructing Grounded Theory: A Practical Guide through Qualitative Analysis // Sage. – 2006. – 224 P.

Амирбекова Д. К., Қуаныш А. А., Нарбаев Т.С.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ҚЫЗМЕТІН ДАМУДЫ БАҒАЛАУ

Аңдатпа

Бұл зерттеу Қазақстандағы ғылыми-зерттеу қызметінің дамуын бағалайды. Қазақстандағы ғылыми сектордың даму деңгейі статистикалық деректерді талдау және сарапшылармен жүргізілген сұхбаттардың нәтижелерімен талданды. Қаржыландыру көздері бойынша ҒЗТҚЖ-ға жұмсалатын шығындар деңгейі, экономикалық қызмет субъектілеріндегі инновациялар деңгейі қарастырылды және анықталды. Сондай-ақ, ғылыми сала өкілдерімен сарапшылық сұхбат жүргізіліп, еліміздің ғылыми саласын дамытудың қазіргі жағдайы, бар проблемалары мен мүмкіндіктері айқындалды. Сұхбат нәтижелері Қазақстандағы ғылыми-зерттеу қызметінің дамуының жалпы тенденцияларын, басқа елдермен салыстырғандағы даму деңгейін және олардың ғылыми-зерттеу қызметіне жұмсалған шығындарын анықтады. Зерттеу авторлары қазіргі уақытта ғалымдардың жариялау белсенділігін арттыруда оң динамика бар екенін анықтады, дегенмен бүгінгі күнге дейін ғылымды қаржыландыру және оны одан әрі коммерцияландыруға қатысты мәселелер бар. Талдау нәтижесінде жеке сектор мен оның ғылыми жобаларды коммерцияландыруға мүдделілігі арасында алшақтық анықталды. Мақалада баспа қызметінің сапасы, отандық зерттеушілер мен шетелдік оқу орындарының ынтымақтастығы, жаңа докторантураның талаптары сияқты факторлар атап өтілген, сарапшылардың пікірінше, бұл еліміздің ғылыми секторындағы қазіргі жағдаймен тікелей байланысты. Бұл зерттеу соңғы жылдардағы өзгерістерді ескере отырып, Қазақстандағы ғылыми-зерттеу жұмыстарының дамуының негізгі тенденцияларын анықтады.

Amirbekova D., Kuanysh A., Narbaev T.

AN ASSESSMENT OF THE DEVELOPMENT OF RESEARCH ACTIVITIES IN KAZAKHSTAN

Annotation

This study assesses the development of research activities in Kazakhstan. The level of development of the scientific sector in Kazakhstan was analyzed with the analysis of statistical data and the results of interviews with experts. The level of expenditures on R&D by sources of financing, the level of innovation in the subjects of economic activity was considered and determined. Also, an expert interview was conducted with representatives of the scientific sector, which revealed the current situation, existing problems and opportunities for the development of the country's scientific sector. The results of the interview revealed general trends in the development of research activities in Kazakhstan, the level of development in comparison with other countries and their spending on research activities. The authors of the study found that currently there is a positive trend in the increase in the publication activity of scientists, however, to this day there are questions regarding the financing of science and its further commercialization. As a result of the analysis, a gap was revealed between the private sector and its interest in the commercialization of scientific projects. The article highlights factors such as the quality of publishing activities, cooperation between domestic researchers and foreign institutions, the requirements of the new doctoral program, which, according to experts, are directly related to the current situation in the country's scientific sector. This study identified the main trends in the development of research in Kazakhstan, taking into account the changes in recent years.

Б.Т. Бейсенғалиев, д.э.н., профессор¹

Д.С. Исмурагов*, докторант PhD²

Б.К. Жуманова, к.э.н., профессор¹

С.Н. Валиева, PhD¹

Esil University, г. Астана, Казахстан¹

Алматы Менеджмент Университет, г. Алматы, Казахстан²

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: ismuratov@gmail.com

МЕЖДУНАРОДНАЯ ИНТЕГРАЦИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ КАЗАХСТАНА

В статье рассмотрены вопросы высшего и послевузовского образования в социально-экономической системе Казахстана. В ходе исследования была рассмотрена степень изученности данных вопросов как в зарубежной, так и отечественной практике. В работе выявлены барьеры, которые мешают образовательной системе Казахстана в международной интеграции, представлены меры государства по устранению их, представлен показатель наукоемкости. Проведен анализ затраченных средств на научные исследования ведущими странами мира и Казахстана, представлены результаты показателей развития науки Казахстана в разрезе пяти летнего периода, а также по показателям грантового финансирования. Вместе с тем, даны результаты Казахстана в Глобальном индексе инноваций, где одной из слабых сторон является производительность знаний и технологий. В этой связи, в работе был построен рейтинг стран по количеству научных публикаций и цитируемости, определено место казахстанских научных публикаций в мировом потоке научных трудов. Работа отражает анализ количественных и качественных показателей, на основании которых были сделаны выводы и представлены рекомендации по повышению научного потенциала, тем самым и повышению роли в системе социально-экономического развития страны.

Ключевые слова: экономика, высшее образование, управление, международная интеграция, экономическое развитие, наука, цитируемость, импакт-фактор, социально-экономическая система, инновации, рейтинг

Кілт сөздер: экономика, жоғары білім, басқару, халықаралық интеграция, экономикалық даму, ғылым, дәйексөз алу, импакт-фактор, әлеуметтік-экономикалық жүйе, инновациялар, рейтинг

Keywords: economics, higher education, management, international integration, economic development, science, citation, impact factor, socio-economic system, innovation, rating

Введение. Актуальность исследования связана с определением роли системы высшего и послевузовского образования в условиях масштабного реформирования экономики Казахстана. Построение нового Казахстана предъявляет повышенные требования к кадрам. Речь идет о подготовке специалистов нового поколения, которые обладают новым типом мышления и знаний, соответствующих темпам научно-технического прогресса, тем самым возрастает роль высшего и послевузовского образования в социально-экономическом развитии Казахстана. Перед казахстанской высшей системой образования стоит стратегическая задача предоставлять образование согласно мировым стандартам. Казахстан является участником многих международных документов в сфере образования, основным из которых является присоединение к Болонскому процессу, что позволило стране стать полноправным членом Европейской зоны высшего образования. Как известно, это дает возможность в обмене знаний, опыта и повышения качества образования. В этой связи целью научной статьи является анализ высшего и послевузовского образования в Казахстане, и определение его места в мировом образовательном пространстве. В этой связи необходимо определить преграды для международной интеграции образования, провести сравнительный анализ финансирования НИОКР различных стран, в том числе и Казахстана, показать результативность отечественных научных исследований посредством международных рейтингов, провести анализ академической активности казахстанских авторов в мировом потоке научных трудов. Исследование построено на официальных данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК, данных Глобального индекса инноваций, данных InCites (Clarivate Analytics), с помощью которых были построены таблицы и графики, представлены результаты исследования.

Обзор литературы. Система образования является сложным процессом, предполагающим сотрудничество между государством, обществом и субъектами бизнеса, который требует большие инвестиции, привлечение новых технологий и инноваций.

Как показывают исследование Асановой М. и Мухамеджановой А., мировая практика акцентирует внимание на вопросах влияния системы образования на рост экономических показателей страны, так как 70-90% доли ВВП развитых стран определяется уровнем научно-технического прогресса и инновационной экономикой [1]. Темпы развития экономики зависят от высокой образованности специалистов, которые вовлечены в нее посредством степени вклада в общественное производство. Оценки экспертов свидетельствуют о том, что 60% прироста национального дохода зависит от уровня знаний и степени образованности населения страны. Результаты проведенного исследования экономистом А. Мэддисоном показывают прямую зависимость между уровнем образования общества и темпами экономического роста, то есть при росте расходов бюджета на образования на 1% происходит увеличение роста ВВП в среднем на 0,35% [2]. Результаты исследования ученого-экономиста Лукичева Г. показали, влияние образования на экономический рост приводит к повышению макроэкономической производительности, то есть прирост человеческого капитала с высшим образованием на 1% может привести к увеличению темпов роста ВВП на 5,9% [3].

Таким образом, образование является системообразующим фактором социально-экономического развития страны, которое создает базис по обеспечению высококвалифицированными специалистами экономику страны, без которых к сожалению, невозможно достичь высоких показателей.

Основная часть. Приоритетной задачей в системе высшего образования Казахстана является признание ее на международном уровне, что непосредственно зависит от уровня научного потенциала страны, производительности инноваций, а также от степени квалификации педагогических кадров. По мнению экспертов, нерешенными вопросам для международной интеграции в сфере образования остаются [4, с.70]:

- сформировать общие подходы к оценке качества образования, включая обучение взрослого населения, а также реализация совместных проектов и инициатив в направлении обеспечения качества образования на базе лучшего опыта международных исследований результатов обучения, такие как, TIMSS, PISA, PIAAC и PIRLS;

- сформировать единое пространство в сфере профессионального образования и обучения, чтобы обеспечить непрерывное образование вместе с обеспечением прозрачности квалификаций. В качестве инструментов можно рассмотреть Евразийское резюме, приложение к диплому или приложение к свидетельству о профессиональной квалификации, а также свидетельство об обучении или трудовой деятельности за рубежом и т.п.;

- ввести общие принципы признания неформального и спонтанного обучения;
- ввести систему евразийских грантов по поддержке талантливых обучающихся;
- расширить линейку программ дополнительного профессионального образования по направлению евразийской интеграции, которые ориентированы на представителей власти, бизнес структур, академических кругов и общественности.

Согласно пункта 20 Дорожной карты по реализации «Стратегические направления развития Евразийской экономической интеграции до 2025 года» в рамках деятельности Евразийской экономической комиссии предполагается создание общего научного пространства на территории ЕАЭС [5]. Но это направление только планируется начать развивать системно. В число основных мероприятий входит разработка программы по научному сотрудничеству, создание совместно с вузами и крупными предприятиями научных кластеров и кампусы, а также создание научно-образовательных консорциумов.

По данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК, за последние пять лет наукоемкость составляла в среднем 0,16%, то есть в шесть с лишним раз ниже критического уровня (1%).

Для сравнения, в США в 2019 году из госбюджета на R&D было выделено \$118 млрд, это $\approx 1,3\%$ ВВП страны. В 2020 году на финансирование научных исследований ушло \$134 млрд, а в 2021— \$142 млрд. Это без учета частных инвестиций, доля которых в США достигает 1,5-1,6% ВВП.

По данным Eurostat страны-члены ЕС в 2019 году на научные исследования затратили 306 млрд евро, что составляет 2,19% доли от всего ВВП. Среди европейских стран наибольшие расходы на науку наблюдались в Швеции (3,39% от ВВП), в Австрии и Германии (3,19% и 3,17% от ВВП соответственно).

В настоящее время страны – мировые технологические лидеры поддерживают показатель наукоемкости ВВП на уровне 2,7-5,1% (рисунок 8).

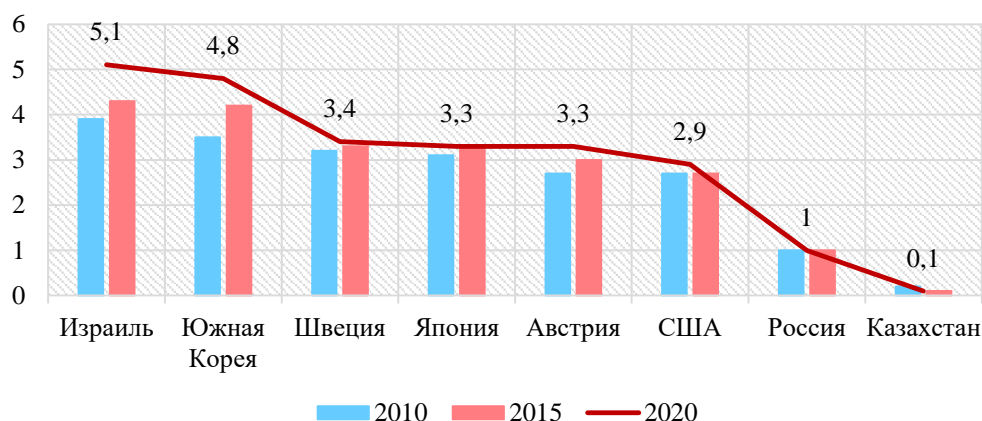

Рисунок 1. Расходы на НИОКР в % к ВВП отдельных стран мира, 2010-2020 гг.*
* Составлено авторами по источнику [6]

Динамика показателей развития научного сектора Казахстана представлена в таблице 1. Практически все показатели снизились за период 2014-2019 гг. За данный период тенге обесценивался трижды, что привело почти к двукратному снижению внутренних затрат на НИОКР в натуральном выражении.

Таблица 1

Основные показатели состояния и развития науки в Казахстане, 2014-2019 гг.*

Показатели	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Внутренние затраты на НИОКР, млн. тенге	66347,6	69302,9	66600,1	68884,2	72224,6	8333,1
Доля внутренних затрат на НИОКР от ВВП, %	0,17	0,17	0,14	0,13	0,12	0,12
Количество предприятий, осуществлявших НИОКР, ед.	392	390	383	386	384	386
Численность работников, выполняющих НИОКР, чел.	25793	24735	22985	22081	22378	21843
из них:						
специалисты-исследователи	18930	18454	17421	17205	17454	17124
из них:						
доктора наук	2006	1821	1828	1818	1740	1703
доктора по профилю	596	549	493	354	336	317
доктора философии PhD	330	431	456	589	856	1045
кандидаты наук	5254	5119	4726	4541	4360	4240

* Составлено авторами по [7]

Общая численность работников, выполняющих НИОКР, уменьшается, рост наблюдается в основном по числу докторов философии PhD, с 2014 года их стало больше на 526 чел.

Индикатором развития научной сферы являются расходы на одного исследователя. По данным ЮНЕСКО, этот показатель в Казахстане составляет в среднем \$46 тыс. (по ППС), в России – \$54 тыс., США – \$300 тыс., Германии – \$234 тыс., Японии – \$209 тыс., Китае – \$202 тыс. [7]

По индикатору «работники, выполнявшие НИОКР на 10 тыс. человек, занятых в экономике» в лидерах г. Алматы (94,59), г. Нур-Султан (54,71),8 и Восточно-Казахстанская область (31,73). Аутсайдерами являются Северо-Казахстанская область (3,14) и Туркестанская область (2,32).

Анализ расходов государственного бюджета на НИОКР показал, что в 2019 году наибольшая доля расходов приходится на программно-целевое финансирование, то есть 62%. В общей структуре затрат доля грантового финансирования снизилась и составила 31% [8].

Состояние инновационной компоненты и научной сферы страны в целом отражает Глобальный индекс инноваций. В 2020 году Казахстан занял 77 позицию среди 131 страны. При этом, республика вошла в Топ-3 инновационных экономик Центральной и Южной Азии (Индия, Иран, Казахстан). Индекс инноваций включает 80 показателей и такие направления, как: человеческий капитал и исследования, институты, инфраструктура, гибкость рынка и бизнеса, производительность знаний и технологий, креативность. Рейтинг 2020 года снова возглавила Швейцария. В первую десятку вошли также Швеция, США, Великобритания, Нидерланды, Дания, Финляндия, Сингапур, Германия и Республика Корея. По отдельным критериям, Казахстан продемонстрировал следующие результаты [9]:

- институты - 49 место;
- человеческий капитал и исследования - 68;
- инфраструктура - 66;
- гибкость рынка - 53;
- гибкость бизнеса - 71;
- производительность знаний и технологий - 80;
- креативность – 105.

Самые слабые стороны Казахстана – креативность и производительность знаний и технологий.

О публикационной активности ученых Казахстана можно судить по данным InCites (Clarivate Analytics): количество публикаций казахстанских ученых за 2015-2019 гг. составило 14 852 ед., что позволило стране занять 75-е место в мировом рейтинге из 214 стран. Казахстан по нормализованной средней цитируемости (0,83) занимает 183 позицию (таблица 2).

Таблица 2

**Казахстан в рейтинге стран
по количеству публикаций и нормализованной цитируемости за 2015-2020 гг.***

Страна	Количество публикаций	Ранг по количеству публикаций	Нормализованная средняя цитируемость	Ранг по нормализованной средней цитируемости
<i>С максимальной долей затрат на НИОКР в ВВП</i>				
США	3821611	1	1,30	89
Германия	900216	5	1,33	85
Япония	643406	7	0,90	172
Южная Корея	423683	13	0,99	148
Швеция	219878	21	1,52	54
Бельгия	184595	23	1,62	46
Дания	153253	24	1,64	42
Австрия	139744	26	1,42	68
Израиль	116427	33	1,38	78
Финляндия	106260	37	1,46	63
<i>ЕАЭС</i>				
Россия	382317	15	0,73	195
Казахстан	14852	75	0,83	183
Беларусь	10836	81	0,92	164
Армения	6333	95	1,24	100
Киргизия	1461	138	2,12	19

* Составлено авторами на основании [8, с. 17]

Научное сообщество Казахстана публикует результаты своих исследований в международных базах данных (Scopus, WoS), анализ динамики которых свидетельствует об ежегодном увеличении числа публикаций. Так, в 2019 году по сравнению с 2015 годом рост составил в 1,6 раз, когда в мировом корпусе в 1,1 раз. В мировом потоке публикаций отечественных ученых увеличилась в 1,5 раза, доля которых составила 0,12% (таблица 3).

Таблица 3

**Доля казахстанских публикаций
в мировом потоке научных трудов за 2015-2019 годы***

Годы	Количество публикаций		Доля публикаций Казахстана в мировом корпусе, %
	Казахстан	мировой корпус	
2015	2289	2 809 052	0,08
2016	2768	2 934 972	0,09
2017	2835	2 996 838	0,09
2018	3313	3 027 009	0,11
2019	3647	3 091 447	0,12
2015-2019	14852	14 859 318	0,10

* Составлено авторами на основании [8, с. 18]

За 2015-2019 гг. публикационный массив Казахстана был аффилирован с 117 научными организациями, из которых высшие учебные заведения – 75, научно-исследовательские институты – 39 и общественные организации – 3.

Научные труды профессорско-преподавательского состава и исследователей составляют 60,3% или 8990 научных публикаций. Лидером среди научных публикаций является Назарбаев Университет с количеством 2499 публикаций, далее идет КазНУ им. Аль-Фараби с 1791 публикациями. Одним из важных показателей научных исследований является цитирование. Самый высокий показатель нормализованной цитируемости принадлежит Казахскому национальному медицинскому университету им. С.Асфендиярову, который равен 4,6. Важно отметить, что это выше в 5 раз среднего мирового уровня цитируемости, который равен 1.

Научные труды казахстанских ученых (14 920 ед.) представлены в 4 084 изданиях, в том числе 10 458 статей в 2 804 научных журналах. Из общего числа журналов 2 054 (74,3%) имеют импакт-фактор (таблица 4).

Таблица 4

**Распределение журналов с казахстанскими публикациями
по значению их импакт-фактора***

Рейтинг журнала	Диапазон измерения импакт-фактора	Количество журналов	Количество статей
Очень высокий	выше 10	4-	91
Высокий	>5 – 10	145	357
Средний	>1 – 5	1 435	3 359
Низкий	>0,5 – 1	328	1 343
Очень низкий	>0,5 – 0,5	106	365
-	Нет импакт-фактора	750	4 943

* Составлено авторами на основании [8, с. 20]

Таким образом, высшее и послевузовское образование в социально-экономической системе Казахстана занимает довольно значительное место. Республика на второй позиции среди стран ЕАЭС по численности высших учебных заведений (125). Однако, анализ динамики показателей развития научного сектора свидетельствует о негативных трендах. За последние пять лет наукоёмкость составляла в среднем 0,16%, то есть в шесть с лишним раз ниже критического уровня (1%). Практически все показатели рассматриваемой сферы демонстрировали снижение за период 2014-2019 гг. Академическая активность большинства ППС пока остается невысокой, доля публикаций казахстанских авторов в мировом корпусе составляет всего 0,1%.

Вывод. Как видно из проведенного анализа, высшее образование в Казахстане имеет слабый научный потенциал, который требует изменений, а именно обновления материально-технической и научной базы высших учебных заведений согласно темпам мирового научно-технического прогресса, а также требованиям современного производства, опережая время и потребности общества. Только в этом случае казахстанские ученые могут показывать результативность в мировом научном пространстве, соревноваться достижениями в науке и технологиях, вести подготовку профессиональных кадров, отвечающих вызовам времени и

востребованные на рынке труда. С другой стороны, также повышаются требования к молодому поколению, которым необходимо иметь активную жизненную позицию, креативность и творческое мышление, также должны быть способными к обучению и самообразованию. Ценным ресурсом общества, определяющее ее будущее – это молодежь, которая будет формировать основу экономической, политической, технической и научной элиты страны, и от качества полученного образования в ВУЗах будет зависеть их уровень. Следовательно, роль и ответственность высшего образования возрастает в процессе формирования экономики страны.

ЛИТЕРАТУРА

1. Assanova M., Mukhamedzhanova A., Yessengeldina A. Impact of human capital on sustainable development of Kazakhstan in digitalization environment // Вестник КазУЭФМТ. – 2021. – №4(45). – С.44-49.
2. Maddison A. Dynamic Forces in Capitalist Development. – Oxford: Oxford University Press, 1991. – P. 37-43.
3. Лукичев Г. США и Европейский Союз: конкуренция в образовании и исследованиях // В мире науки. – 2003. – №10. – С.18-19.
4. Т.В. Бордачев, К.О. Вишнеvский, М.К. Глазатова и др. Евразийская экономическая интеграция: перспективы развития и стратегические задачи для России: докл. к XX Апр. междунар. науч. конф. по проблемам развития экономики и общества, Москва, 9-12 апр. 2019 г. – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2019. – 123 с.
5. Стратегические направления развития евразийской экономической интеграции до 2025 года (Решение Высшего Евразийского экономического совета № 12 от 11 декабря 2020 г.) - URL: https://docs.eaeunion.org/docs/ru-ru/01228321/err_12012021_12 (дата обращения 22.03.2022).
6. Расходы на НИОКР, в % к ВВП - URL: <https://knoema.ru/> (дата обращения: 25.03.2022).
7. Наука Казахстана: в ожидании прорыва. – URL: https://forbes.kz/process/science/nauka_kazahstana_v_ojidanii_proryva (дата обращения: 25.03.2022).
8. Национальный доклад по науке. – Нур-Султан; Алматы, 2020. – 238 с.
9. Cornell University, INSEAD, and WIPO. The Global Innovation Index (GII) 2020: Who Will Finance Innovation? Ithaca, Fontainebleau, and Geneva, 2020. – URL: <https://www.globalinnovationindex.org/Home> (10.04.2022).

REFERENCES

1. Assanova M., Mukhamedzhanova A., Yessengeldina A. Impact of human capital on sustainable development of Kazakhstan in digitalization environment // Vestnik KazUEFMT. – 2021. – №4(45). – S. 44-49
2. Maddison A. Dynamic Forces in Capitalist Development. – Oxford: Oxford University Press. 1991. – R. 37-43
3. Lukichev G. SShA i Evropeyskiy Soyuz: konkurentsiya v obrazovanii i issledovaniyakh // V mire nauki. – 2003. – №10. – S.18-19 [in Russian].
4. T.V. Bordachev. K.O. Vishnevskiy. M. K. Glazatova i dr. Evraziyskaya ekonomicheskaya integratsiya: perspektivy razvitiya i strategicheskiye zadachi dlya Rossii: dokl. k XX Apr. mezhdunar. nach. konf. po problemam razvitiya ekonomiki i obshchestva. Moskva. 9-12 apr. 2019 g. – M.: Izd. dom Vysshey shkoly ekonomiki. 2019. – 123 s [in Russian].
5. Strategicheskiye napravleniya razvitiya evraziyskoy ekonomicheskoy integratsii do 2025 goda (Resheniye Vysshego Evraziyskogo ekonomicheskogo soveta № 12 ot 11 dekabrya 2020 g.). – URL: https://docs.eaeunion.org/docs/ru-ru/01228321/err_12012021_12 (data obrashcheniya 22.03.2022) [in Russian].
6. Raskhody na NIOKR. v % k VVP. – URL: <https://knoema.ru/> (data obrashcheniya: 25.03.2022).
7. Nauka Kazakhstana: v ozhidanii proryva. – URL: https://forbes.kz/process/science/nauka_kazahstana_v_ojidanii_proryva (data obrashcheniya: 25.03.2022) [in Russian].
8. Natsionalnyy doklad po nauke. – Nur-Sultan; Almaty. – 2020. – 238 s. [in Russian]
9. Cornell University. INSEAD. and WIPO. The Global Innovation Index (GII) 2020: Who Will Finance Innovation? Ithaca. Fontainebleau. and Geneva. – 2020. – URL: <https://www.globalinnovationindex.org/Home> (10.04.2022)

Бейсенғалиев Б.Т., Исмуратов Д.С., Жуманова Б.К., Валиева С.Н.

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖҮЙЕСІНДЕГІ
ЖОҒАРЫ БІЛІМНІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ИНТЕГРАЦИЯСЫ**

Андатпа

Мақалада Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық жүйесіндегі жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру мәселелері қаралды. Зерттеу барысында осы мәселелердің шетелдік және отандық тәжірибеде зерттелу дәрежесі қарастырылды. Жұмыста Қазақстанның білім беру жүйесіне халықаралық интеграцияға кедергі келтіретін кедергілер анықталды, мемлекет тарапынан қабылданып жатқан қадамдар және ғылымды қажетсінетін көрсеткіш ұсынылды. Әлемнің және Қазақстанның жетекші елдерінің ғылыми зерттеулеріне жұмсалған қаражатқа талдау жүргізілді, бес жылдық кезең бөлінісінде, сондай-ақ гранттық қаржыландыру көрсеткіштері бойынша Қазақстан ғылымының даму көрсеткіштерінің нәтижелері ұсынылды. Сонымен қатар білім мен технологиялардың өнімділігі әлсіз жақтардың бірі болып табылатын инновациялардың жаһандық индексінде Қазақстанның нәтижелері берілді. Осыған байланысты, жұмыста ғылыми жарияланымдардың саны мен дәйексөзділігі бойынша елдердің рейтингі жасалды, ғылыми еңбектердің әлемдік ағынындағы қазақстандық ғылыми жарияланымдардың орны анықталды. Жұмыс сандық және сапалық көрсеткіштердің талдауын көрсетеді, олардың негізінде ғылыми әлеуетті арттыру, сол арқылы елдің әлеуметтік-экономикалық даму жүйесіндегі рөлін арттыру бойынша қорытындылар жасалды және ұсынымдар ұсынылды.

Beisengaliyev B., Ismuratov D., Zhumanova B., Valieva S.

**INTERNATIONAL INTEGRATION OF HIGHER EDUCATION
IN THE SOCIO-ECONOMIC SYSTEM OF KAZAKHSTAN**

Annotation

The article deals with the issues of higher and postgraduate education in the socio-economic system of Kazakhstan. The study examined the degree of study of these issues in both foreign and domestic practice. The paper identifies obstacles that hinder the educational system of Kazakhstan in international integration, presents the steps taken by the state, and presents an indicator of knowledge intensity. The analysis of the funds spent on scientific research by the leading countries of the world and Kazakhstan is carried out, the results of the indicators of the development of science in Kazakhstan in the context of a five-year period, as well as in terms of grant funding are presented. At the same time, the results of Kazakhstan in the Global Innovation Index are given, where one of the weaknesses is the productivity of knowledge and technology. In this regard, the ranking of countries by the number of scientific publications and citations was built in the work, the place of Kazakhstani scientific publications in the world flow of scientific works was determined. The work reflects the analysis of quantitative and qualitative indicators, on the basis of which conclusions were drawn and recommendations were presented to increase scientific potential, thereby increasing the role in the system of socio-economic development of the country.

DOI 10.52260/2304-7216.2022.3(48).5
ӘОЖ 332.1
ҒТАМР 06.52.13

Т.Т. Жұмағұл*, PhD докторанты
Л.Ж. Аширбекова, э.ғ.к., аға оқытушы
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық
Университеті, Алматы қ., Қазақстан

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
e-mail: torekhan07@gmail.com

АҒЫМДАҒЫ DAҒДАРЫС КЕЗІНДЕГІ ТІКЕЛЕЙ ШЕТЕЛДІК ИНВЕСТИЦИЯЛАР МЕН ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӨСІМ

Зерттеуде ағымдағы дағдарыс кезінде жаһандық тікелей шетелдік инвестициялар мен экономикалық өсімнің жаңа құрылымдық өзгерістері анықталды. Бүгінде COVID-19 індетінің әсері мен Украинадағы жағдай жаһандық тікелей шетелдік инвестициялар жүйесіне айтарлықтай өзгерістер енгізді. Ол жаһандық құн тізбегін құруда тұрақты даму тәуекелдері, мемлекеттер арасындағы экономикалық қатынастардың қиындауы мен саудадағы қолдамаздыққа көрініп отыр. Сондықтан мақалада ағымдағы дағдарысты ескере отырып, жаһандық экономиканың дамуында тікелей шетелдік инвестицияларға және экономикалық өсімге сипаттаушы баға берілді әрі құрылымдық талдаулар жасалды. Зерттеу халықаралық, және қоғамдық ұйымдардың қолжетімді мәліметтері мен әлемдік ғылыми зерттеулердің негізінде жүзеге асырылды. Сондай-ақ ағымдағы дағдарыстың оған қоса сыбайлас жемқорлықтың да тікелей шетелдік инвестицияларға және экономикалық өсімге тиер кері әсерлері қарастырылған. Нәтижесінде алдағы уақытта трансұлттық корпорациялар жергілікті тәуекелдерді есепке ала отырып, қаржы жұмсалымын әртараптандыратын болады. Индет себебінен тікелей шетелдік инвестициялар ағыны мен экономикалық өсім тежелген, сәйкесінше көптеген салаларда табыстың қайта инвестицияланбауы байқалады. Одан бөлек, ағымдағы дағдарыста үкіметтер жаңа тікелей шетелдік инвестицияларды тартуды ғана емес, оларды ұстап қалу жолдарын да жаңартулары қажет деп есептейміз.

Кілт сөздер: тікелей шетелдік инвестициялар, COVID-19 індеті, трансұлттық корпорациялар, экономикалық өсім, жаһандық дағдарыс, инвестиция, жаһандық құн тізбегі, сыбайлас жемқорлық, қабылдаушы мемлекет, экономика.

Ключевые слова: прямые иностранные инвестиции, пандемия COVID-19, транснациональные корпорации, экономический рост, глобальный кризис, инвестиция, глобальные цепочки стоимости, коррупция, принимающая страна, экономика.

Keywords: foreign direct investment, COVID-19 pandemic, multinational corporations, economic growth, global crisis, investment, global value chains, corruption, host country, economy.

Кіріспе. Соңғы айлардағы Украинадағы жағдай жаһандық тәуекелдерді күшейтуде. Оған дейінгі індеттің салдарынан болған экономикалық жаһанданудың бәсеңдеуі нәтижесінде халықаралық сауда, өндіріс, ТШИ мен портфельдік инвестициялардың өзгеру көлемі бұрын-соңды болмаған шекке жеткен. Қауіпсіздік пен денсаулықты сақтау мақсатында енгізілген карантиндік шаралар көптеген өнеркәсіптердің жабылуына және жаһандық құн тізбегінің әлсіреуіне әкелді. Дамушы елдердегі капиталдардың кетуі байқалды. Ал, қазіргі жаңа ахуал әлемдік экономиканың қайта қалпына келуіне кері әсерін тигізіп отыр. Бұл әлемдегі жоғары инфляцияға, баяу өсімге, қаржылық жағдайды қиындатуға әкелуде.

Зерттеудің мақсаты - ағымдағы дағдарыс кезінде жаһандық тікелей шетелдік инвестициялар мен экономикалық өсімнің жаңа құрылымдық өзгерістерін анықтау. Зерттеуде ағымдағы дағдарыс кезінде жаһандық тікелей шетелдік инвестициялар мен экономикалық өсімнің жаңа құрылымдық өзгерістері анықталды. Зерттеуде тек ТШИ-ды нысан ретінде алу күрделі болғандықтан, қазіргі әлемдік дағдарыс жағдайында жаһандық ТШИ ағынының дамуы мен экономикалық өсімді анықтау, құрылымды динамикалық статистикалық талдау мен негізгі ықпалдарға кешенді сипаттамалық бағалауға негізделген жүйелік тәсілдер қолданылған. Зерттеудің эмпирикалық негізіне БҰҰ-ның сауда және даму конференциясының 1970-2020 жылдарға арналған жаһандық ТШИ көрсеткіштері және ЭЫДҰ-ның қазіргі дағдарыстың жаһандық ТШИ-ға ықпалы мен ТҰК-лар стратегияларына қатысты сараптамалық деректері алынған.

Зерттеуде ағымдағы дағдарыс жағдайындағы жаһандық ТШИ-лар мен экономикалық өсімнің құрылымдық өзгерістері қарастырылған. Сондай-ақ ұлттық компанияларға қарағанда шетелдік инвестор компаниялардың технологиялық басымдылықтарына мән берілген.

Елдер арасындағы технология дамуының алшақтануы ТШИ саласында құрылымдық бұрмалануға әкелуі мүмкін деп есептейміз, яғни кей мемлекеттер тұрақты таза экспорттаушыларға, ал кейбіреулері таза импорттаушыларға айналуы мүмкін. Ал ТШИ орны жаңа технологиялардың келуінде аса маңызды фактор болып табылады.

Салдарынан технологиялық компаниялардың халықаралық аренадағы бәсекелестік өсімі байқалады, олар көбіне табысты цифрлық стартаптарды сатып ала отырып, бөлшек саудаға немесе басқа да қызмет түрлеріне ауысып кеткен. Әлем экономикалары ІТ саласына орасан зор мән беруде.

Әдебиеттік шолу. Әдебиеттерде ТШИ ағыны қабылдаушы елге үлкен табыстар әкеледі дегенімен ТШИ-дің экономикалық өсімге қарама-қайшы нәтижелер көрсететін эмпирикалық зерттеулер бар [1]. Ал кейбір зерттеулерде ТШИ қабылдаушы елдердегі экономикалық өсімге оң әсер беретіндігін айтады [2]. Соңғы зерттеулер ТШИ-дің экономикалық өсімге әсерін меңгеру қабілеті төмен (нашар) елдерде күшті болмауы мүмкіндігін көрсетеді. Басқаша айтқанда, қабылдаушы елдерде ТШИ ағындарынан пайда көре алатын белгілі бір қасиеттері болуы керек.

Жалпы ТШИ қабылдаушы елге макро және микро деңгейде әсер ете алады. Микродеңгейде ТШИ-лар жаңа технология, білікті мамандар даярлау арқылы менеджмент пен техникалық тиімділікке оң әсер етуі мүмкін. Макродеңгейде экономикалық өсім, жұмыспен қамту, экспорт және импортқа, сондай-ақ қаржылық тұрғыдан пайыздық мөлшерлеме, валюта бағамы, инфляция, төлем теңгерімдеріне әсер етуі мүмкін [3-4].

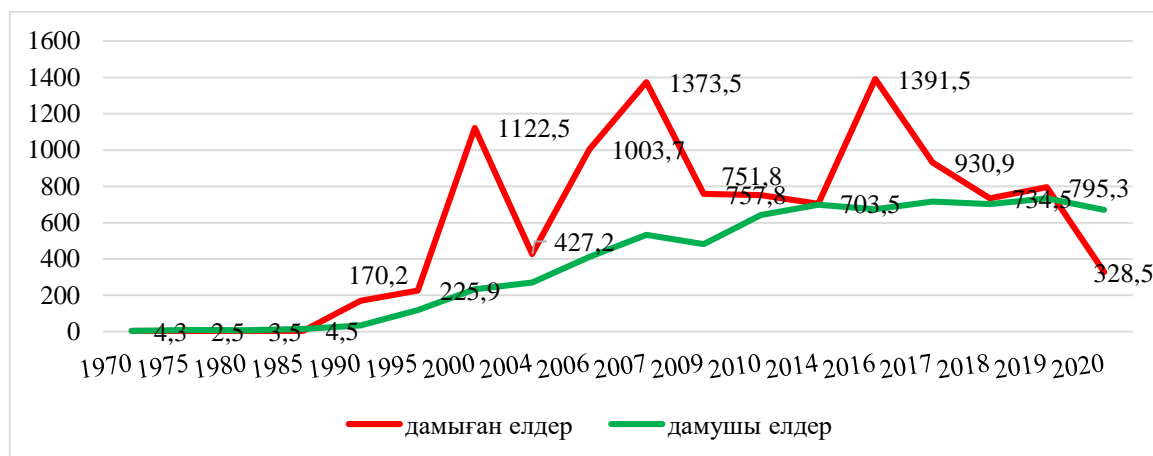
Экономикалық әдебиеттерде экономикалық өсімге әсер етуі мүмкін бірнеше жолдар қарастырылған [5]. Кей ғалымдар сыбайлас жемқорлықтың инвестицияға сөзсіз теріс әсері барын эмпирикалық зерттеулерінде көрсетеді [6]. ТШИ-ді тарту және оны ұстап қалу үшін елдегі экономикалық өсімді сақтау үшін сыбайлас жемқорлықты бақылау қажет әрі елдегі экономикалық және саяси тұрақтылық, сондай-ақ экологиялық саясаттың қатаңдығы маңызды.

Негізгі бөлім. 1980 жылдардан бастап әлемде өнеркәсіп өндірісі мен тікелей шетелдік инвестициялар (бұдан әрі - ТШИ) жаһандық құн тізбегін құрастыру аясында ұйымдастырылған, яғни дайын өнімді бір жерде жинау не құрастыру үшін шикізат бірнеше шекарадан өткізіледі, ал кейін басқа елдердегі түпкі тұтынушыларға қайта экспортталады. Міне, дәл осындай жаһандық құн тізбегінің орталығы бүгінде Қытай болып отыр. Қытайда 1978 жылы басталған экономикалық реформалар және одан кейінгі сауданы ырықтандыру 2016 жылы елді әлемде екінші ірі экономикаға айналдырды. Еркін нарық реформалары жүзеге асырылғаннан бастап 40 жыл ішінде Қытайдың әлемдегі ең қарқынды дамушы экономикалардың қатарына кіруіне тікелей шетелдік инвестициялар маңызды рөл атқарды. Экономиканың жетілуіне байланысты ЖІӨ өсімі 2007 жылы 14,2%-дан 2018 жылы 6,6%-ға дейін бәсеңдеген. Өйткені Қытай өсімнің жаңа формуласын қабылдаған, ол жерде ауқымды капитал салымдары мен экспортқа қарағанда ұзақ мерзімді экономикалық өсім беретін сыртқы инвестицияларға көбірек сүйенеді [7].

ТШИ экономикалық өсімге әсері әдебиеттерде кеңінен талқыланған. Соңғы жылдары бұл тақырыпқа қызығушылық саясаткерлерде де пайда болды, нәтижесінде ТШИ-ді көбірек тартуға себеп болды. Солайда 1980 жылдары көптеген елдер шетелдік капиталдардың ағымына қойылған шектеулерді алып тастады. Дегенмен дамыған елдердің трансұлттық корпорациялары (бұдан әрі - ТҰК) әлемдік нарықта үстемдік етуін жалғастыруда, себебі оларға жаһандық ТШИ-дің көп бөлігі тиесілі. Қазірде ТҰК-тың жаңа бөлімшелерін орналастыру туралы шешімі қабылдаушы елдердің экономикасына, инновацияға, жаһандық инвестицияға және халықаралық саудаға әсер етуі мүмкін. Көптеген мемлекеттердің стратегияларында ТҰК-ты өз экономикасына тікелей шетелдік инвесторлар ретінде көруге бағытталған, сол себепті де олар инвестицияларды қолдау және инвестицияларды қорғау туралы келісімдерге қол қояды әрі тікелей шетелдік инвестицияларды тартуға бағытталған арнайы ұлттық агенттіктер құрады.

Қазіргі пандемиямен әрі Ресей мен Украинадағы жағдайға байланысты жаһандық дағдарыс кезінде ТҰК-тің жаһандық ТШИ-ң жаңа стратегияларына қатысты кейбір ережелерді толықтыру және нақтылау қажет. Атап айтқанда, індеттің салдарынан әлемдік сауда және инвестициялық жүйеге деген сенімнің әлсіргенін байқасақ, Дүниежүзілік банктің аймаққа арналған соңғы экономикалық есебінде Украинадағы жағдай мен Ресейге салынған ауқымды экономикалық санкциялар дүние жүзіндегі экономикаларға қатты соққы беруде, Еуропа мен Орталық Азиядағы дамушы нарықтар мен дамушы елдерге үлкен ауыртпалық болады деп күтілуде. Экономистер Украинаның ЖІӨ-і 2022 жылы 40 пайызға төмендеуі мүмкін, ал Ресейдің ЖІӨ-і 11,2 пайызға

қысқартатынын болжауда, біріншісінің экономикасы баяу қалпына келеді десе, екіншісінің жағдайы алдағы 2 жылда аздап түзеледі делінеді [8].

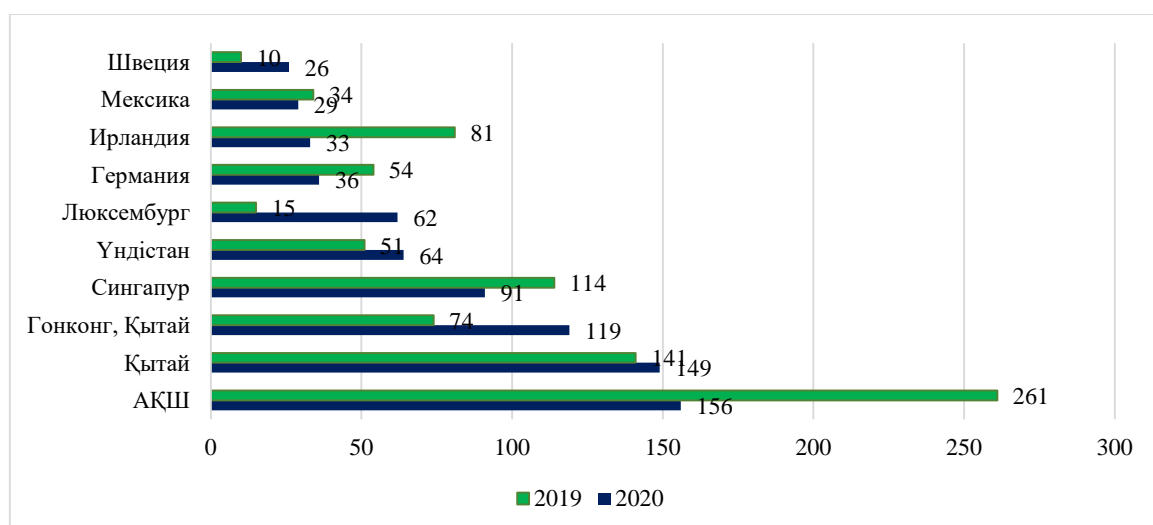
1-сурет. Дамыған және дамушы елдердің жаһандық ТШИ тартуы*

* [9] әдебиет негізінде құралған

Жоғарыдағы 1-суретке сәйкес, дамушы елдер дамыған елдерге қарағанда ТШИ-ды тартуда салыстырмалы түрде тұрақты. Бірақ індет басталғалы әлемдік ТШИ көлемі 2008-2009 жылдардағы дағдарыстан кейінгі ең төменгі көрсеткішке жеткен. Дегенмен экономикалық өсім мен тікелей шетелдік инвестицияларды тарту туралы айтылғанда, сыбайлас жемқорлық маңызды фактор болып табылады. Сыбайлас жемқорлық – дамушы экономикалардағы негізгі кедергі ретінде қарастырылатын құбылыс, ол инвестициядан түскен табысқа қатысты белгісіздікті арттырады және жеке немесе заңды тұлғалардың инвестиция құюға ынтасын төмендетеді.

2020 жылы Азиядан тартылған ТШИ ағыны 7 пайызға өсіп, 389 миллиард долларға жеткен. Мұндай өсімге Гонконг (Қытай) пен Тайландтан келген күшті ағындар әсер еткен. Қытайдан тартылған ТШИ ағындары 133 миллиард долларды құраған, солайша ол әлемдегі ең үлкен инвестор елге айналып отыр [10]. Қытайдың әлемдік өнім өндіруші елден жаһандық инвесторға айналуында АСЕАН елдері де маңызды арнаға айналып отыр [11].

Еуропадағы ТШИ ағыны 80 пайызға қысқарған, ал Солтүстік Америкаға тыртылған ТШИ ағыны күрт төмендеген. Америка Құрама Штаттары болса ең үлкен ТШИ ағынын қабылдаушы мемлекет болып қала береді, артынан Қытай еріп келеді (2-сурет).

2-сурет. 2019-2020 жылдары ТШИ-ды ең көп қабылдаған 10 мемлекет (млрд доллар)*

* [9] әдебиет негізінде құралған

ТШИ ағындары үшін маңызды заманауи сын-қатерлерге жаһандық цифрлық платформаны дамыту болып табылады, өйткені трансшекаралық онлайн сату платформалары компаниялардың

сыртқы нарықтарға шығуын айтарлықтай жеңілдетеді және басқа жерде өндіріс орнын ашу қажеттілігі туындамайды. Осылайша, ТҰК-тың өзге елде ТШИ-лар негізінде өндіріс орнын ашу классикалық моделі өзгеруде.

Қорытынды. Украинадағы ахуал әлемдік жаһандық жеткізу тізбектерінде жанжал туғызса, індеттің себебінен жеткізушілер мен тұтынушылардың бір-біріне жақындауынан жаһандық құн тізбегін құру өзгеруі мүмкін, бұл стратегиядан басқа ТҰК-лар бір өңірлерден активтерін алып, басқа аймақтарға құюы мүмкін. Мысалы, батыстың Ресейге қарсы жасаған санкцияларының нәтижесіндегі ТҰК-тың өндіріс орындарын тоқтатып немесе мүлде нарықтан шығуы секілді. Бұл шетелдік инвестициялардың кетуі өз кезегінде экономикалық өсімді тежейді.

Десекте, жаһандық құн тізбегін құрудың аймақтандыру қаупі бар, өйткені жеткізудің әртараптандыру деңгейін түсіру дамушы және нашар дамыған елдердің жаһандық құн тізбегін құруға қатысудан пайдасын төмендетеді, ал ол техникалық даму мен өндірісті тежейді. Сондықтан экономикалық өсім мен дамуды қамтамасыз ететін жаһандық құн тізбегін құрудың тұрақтылығын арттыру бойынша саясатты әзірлеу бірнеше тараптан келісімді талап етеді. Ұзақ мерзімді болашақта жаһандық құн тізбегі ұлғаюы мүмкін, онымен тұтынушылық сұраныс пен дамушы елдердегі жаңа нарықтың өсімі байқалатын болады. Одан бөлек, ағымдағы дағдарыста үкіметтер ТШИ-ді ұстап қалу жолдарын да жаңартулары қажет. Соның ішінде цифрлық инфрақұрылымды кемелдендіру, сапа сертификаты жүйесін дамыту, экспорттық өңдеу аймағын жетілдіру керек. Ал жаһандық құн тізбегінде қандай да бір орынды сақтап қалу үшін дамуы төмен мемлекеттер үшін халықаралық ұйымдар мен дамыған елдердің көмегі қажет. COVID-19 көрсеткендей тауарларды өндіру орындары бойынша шешімдер қабылдауда экономикалық ықпалдар әрқашан алға қойылмауы тиіс және болашақта мұны ТҰК-лар халықаралық әрекеттер жасамас бұрын басқару стратегиялары мен модельдерде, сондай-ақ тәуекелдерді бағалауда ескеруі қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Herzer D., Kalsen S., Nowak-Lahman D., In search of FDI-led growth in developing countries // *Economic Modelling* – 2008. – 25. – P. 793-810
2. De Mello L.R., Foreign Direct Investment in developing countries and growth: a selected survey // *Journal of Development of Political Economy*. – 1999. – 34 (1). – P. 1-34.
3. Dunning J.H., Reappraising the Eclectic Paradigm in an Age of Alliance Capitalism // *Journal of International Business Studies*. – 1995. – P. 461-491.
4. Lim L.Y.C., Pang E.F., Foreign Direct Investment and Industrialization in Malaysia, Taiwan and Thailand // *OECD Development Centre*. – 1995.
5. Hodge A., Sriram Shankar D.S., Rao P., Duhs A., Exploring the Links Between Corruption and Growth // *Review of Development Economics*. – 2011. – P. 474-490. – DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9361.2011.00621.x>.
6. Cieslik A., Gozcek L., Control of Corruption, international investment, and economic growth – Evidence from panel data // *World Development*. – 2018. – P. 323-335. – DOI: [10.1016/j.worlddev.2017.10.028](https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2017.10.028)
7. Loke B., China's economic slowdown: Implications for Beijing's institutional power and global governance role // *The Pacific Review*. – 2018. – 31(5). – P. 673-691. – DOI: [10.1080/09512748.2017.1408674](https://doi.org/10.1080/09512748.2017.1408674)
8. World Bank Group, War in the Region, Europe and Central Asia Economic update [Электронды ресурсы]. – 2022. – URL: <https://www.worldbank.org/en/region/eca/publication/europe-and-central-asia-economic-update>
9. UNCTADSTAT, Foreign direct investment: Inward and outward flows and stock, annual [Электронды ресурсы]. – 2021. – URL: <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=96740>
10. UNCTAD, World Investment Report 2021: Investing in Sustainable recovery [Электронды ресурсы] – 2021. – URL: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2021_overview_en.pdf
11. Mohan J., Malik M.J., Myanmar's role in China's Maritime Silk Road Initiative // *Journal of Contemporary China*. – 2017. – 27. – P. 362-378

REFERENCES

1. Herzer D., Kalsen S., Nowak-Lahman D., In search of FDI-led growth in developing countries // *Economic Modelling*. – 2008. – 25. – P. 793-810
2. De Mello L.R., Foreign Direct Investment in developing countries and growth: a selected survey // *Journal of Development of Political Economy*. – 1999. – 34 (1). – P. 1-34.
3. Dunning J.H., Reappraising the Eclectic Paradigm in an Age of Alliance Capitalism // *Journal of International Business Studies*. – 1995. – P. 461-491.
4. Lim L.Y.C., Pang E.F., Foreign Direct Investment and Industrialization in Malaysia, Taiwan and Thailand // *OECD Development Centre*. – 1995.
5. Hodge A., Sriram Shankar D.S., Rao P., Duhs A., Exploring the Links Between Corruption and Growth // *Review of Development Economics*. – 2011. – P. 474-490. – DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9361.2011.00621.x>.
6. Cieslik A., Gozcek L., Control of Corruption, international investment, and economic growth – Evidence from panel data // *World Development*. – 2018. – P. 323-335. – DOI: [10.1016/j.worlddev.2017.10.028](https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2017.10.028)
7. Loke B., China's economic slowdown: Implications for Beijing's institutional power and global governance role // *The Pacific Review*. – 2018. – 31(5). – P. 673-691. – DOI: [10.1080/09512748.2017.1408674](https://doi.org/10.1080/09512748.2017.1408674)
8. World Bank Group, War in the Region, Europe and Central Asia Economic update [Elektronnyy resurs]. – 2022. – URL: <https://www.worldbank.org/en/region/eca/publication/europe-and-central-asia-economic-update>
9. UNCTADSTAT, Foreign direct investment: Inward and outward flows and stock, annual [Elektronnyy resurs]. – 2021. – URL: <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=96740>
10. UNCTAD, World Investment Report 2021: Investing in Sustainable recovery [Elektronnyy resurs]. – 2021. – URL: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2021_overview_en.pdf
11. Mohan J., Malik M.J., Myanmar's role in China's Maritime Silk Road Initiative // *Journal of Contemporary China*. – 2017. – 27. – P. 362-378

Жумагул Т.Т., Аширбекова Л.Ж.

**ПРЯМЫЕ ИНОСТРАННЫЕ ИНВЕСТИЦИИ И ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ
В УСЛОВИЯХ ТЕКУЩЕГО КРИЗИСА**

Аннотация

В исследовании выявлены новые структурные изменения в мировых прямых иностранных инвестициях и экономического роста в условиях текущего кризиса. Сегодня мировая система прямых иностранных инвестиций испытывает значительные изменения в связи с пандемией COVID-19 и ситуацией вокруг Украины. Это выражается в рисках устойчивого экономического развития при формировании глобальных цепочек создания стоимости, сложности экономических отношений между странами и усилении торгового протекционизма. Исследование представляет собой описательную оценку и структурный анализ прямых иностранных инвестиций и экономического роста в мировой экономике. Статья осуществлялась в рамках доступной информации международных и общественных организаций, а также на основе научных исследований. В исследовании также рассматриваются негативные последствия текущего кризиса и коррупции для прямых иностранных инвестиций и экономического роста. В результате в будущем транснациональные корпорации будут диверсифицировать свои инвестиции с учетом местных рисков. Из-за пандемии замедлился приток прямых иностранных инвестиций и экономический рост, во многих сферах наблюдается недостаток реинвестирования доходов. Кроме того, мы считаем, что в условиях текущего кризиса правительствам необходимо возобновить подходы не только в привлечении новых прямых иностранных инвестиций, но и способы их удержания.

Zhumagul T., Ashirbekova L.

FOREIGN DIRECT INVESTMENT AND ECONOMIC GROWTH IN A TIME OF CRISIS

Annotation

The study identified new structural changes in global foreign direct investment and economic growth in the context of current crisis. Today, the global foreign direct investment system is undergoing with significant changes due to the COVID-19 pandemic and situation in Ukraine. It is reflected in the risks of sustainable development in the formation

of the global value chain, the complexity of economic relations between countries and protectionism in trade. The purpose of the study is to identify new structural changes in global foreign direct investment and economic growth during the current crisis. The study is a descriptive assessment and structural analysis of foreign direct investment and economic growth in the development of the global economy. The article was carried out within the framework of the available information of international and public organizations, as well as on the basis of scientific research. The study looks at the negative effects of the current crisis and corruption on foreign direct investment and economic growth. In results in near future, multinational corporations will diversify their investments, taking into account local risks. Due to the pandemic, inflow of foreign direct investment and economic growth slowed down, in many areas there is a lack of reinvestment of income. In addition, we believe that in the context of the current crisis, governments need to renew their approaches not only in attracting new foreign direct investment, but also ways to retain them.

DOI 10.52260/2304-7216.2022.3(48).6
УДК 338.23
ГРНТИ 06.54.31, 06.56.31

Д.Н. Улыбышев*, к.э.н., доцент

Ж.К. Боппева, д.э.н.

Е.Б. Жайлауов, PhD

Х.С. Джусупов, м.э.н.

ТОО «Rational Solution», г. Караганда, Казахстан

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: d.n.ulybyshev@mail.ru

АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ НАУЧНОЙ СФЕРЫ НА ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

В рамках данного исследования авторами осуществлен анализ развития отечественной научной сферы в соответствии с этапами проводимой индустриально-инновационной политики и предпринята попытка оценить степень влияния науки на тенденции инновационного развития страны. В статье проанализированы такие параметры, как внутренние затраты на научные исследования в разрезе секторов и отраслей наук, валовые затраты на научные исследования по видам экономической деятельности, внутренние затраты на научные исследования по источникам финансирования. В рамках полученных научных результатов сделаны выводы о том, что национальная инновационная система не имеет твердой научной базы для своего развития, объемы проводимых научных исследований крайне малы и практически не оказывают никакого влияния на состав и структуру производимой инновационной продукции, а цели и задачи индустриально-инновационной политики не соответствуют реальному положению дел в части развития взаимодействия между наукой, бизнесом и государством. Объектом исследования выступила национальная инновационная система в целом и ее научная подсистема в частности. Целью исследования стало определение ключевых негативных и позитивных тенденций в инновационном развитии страны с позиции взаимодействия научной сферы и инновационного бизнеса.

Ключевые слова: промышленная политика, инновационное развитие, инновации, научная сфера, НИОКР, внутренние затраты, виды экономической деятельности, источники финансирования, отрасли наук, технологическое развитие

Кілт сөздер: индустриялық саясат, инновациялық даму, инновациялар, ғылыми сала, ҒЗТҚЖ, ішкі шығындар, шаруашылық қызмет түрлері, қаржыландыру көздері, ғылым салалары, технологиялық даму

Keywords: industrial policy, innovative development, innovations, scientific sphere, R&D, internal costs, types of economic activity, sources of financing, branches of science, technological development

JEL classification: O38

Введение. Формирование и развитие современной рыночной экономики немыслимо без инновационной деятельности фирм, которые преследуют целью достижение максимального дохода возможно минимальных затратах ресурсов. При этом предприниматели находятся также и под давлением постоянно меняющихся предпочтений потребителей и действий конкурентов, способных к быстрому удовлетворению спроса или, что еще более важно, к формированию новых рынков на основе собственных разработок.

Именно поэтому все развитые и подавляющее большинство развивающихся государств стремятся в рамках систем государственного управления экономикой и государственного регулирования экономических процессов обеспечить режим наибольшего благоприятствования для тех организаций, которые ведут постоянную инновационную деятельность на основе самостоятельно разработанных новшества или трансферта технологий, а равно сотрудничества в рамках модели тройной спирали с научными организациями.

Казахстан, обретший независимость сравнительно недавно, только через двенадцать лет после получения полной самостоятельности сформировал единую инновационную политику на основе Стратегии индустриально-инновационного развития на 2003-2015 годы. Длительный период хозяйственной деятельности в рамках либеральной модели организации экономических отношений показал свою относительную неэффективность через ухудшение структуры экономики, нарушение цепочек добавленных стоимостей и отсутствие экономического роста. Именно эти факторы и стали решающими к смене парадигмы государственного регулирования экономики на кейнсианскую, с гораздо более высоким уровнем государственного воздействия на экономические процессы.

В рамках данного исследования мы ставим целью оценить, насколько эффективной была и является проводимая инновационная политика на основе анализа ключевых параметров научной сферы в части их сопоставления с уже реализованными и заявленными целями и задачами инновационной политики Казахстана.

Обзор литературы. Современные казахстанские авторы в целом едины в своем мнении о том, что проводимая в стране индустриально-инновационная политика является неэффективной. Специалисты, занимающиеся исследованиями процессов в научно-инновационной сфере Казахстана, знают, что совокупное финансирование науки составляет чуть более 0,1% ВВП. Здесь в частности, можно отметить в том числе и публикации авторов данной статьи, которые исследовали состав и структуру национальной экономики в отраслевом и региональном разрезе [1-3] и выявили его крайне слабую ориентацию на инновации в ней.

Тем не менее, общественная необходимость развития научного сектора отечественной экономики ставит перед исследователями задачу поиска путей решения данной проблемы, даже если пока не удастся кардинальным образом изменить существующие подходы к организации инновационного процесса в Казахстане.

Например, в работах [4, 5] изучается вопрос стимулирования роста активности в национальной инновационной системе Казахстана на основе сотрудничества в данной сфере с государствами-партнерами по Евразийскому экономическому союзу.

В работах [6, 7] дается попытка обобщить имеющиеся проблемы и смоделировать стратегию дальнейших действий, в том числе в основном через корректировку действующей государственной научной и индустриально-инновационной политики.

В некоторых работах авторы концентрируются на оценке роли отдельных институтов в формировании критической массы накопленного научного знания и трансформации его в прорывные инновационные решения в отраслях экономики [8-10]. В конечном же итоге, авторы сходятся во мнении, что все аналитические оценки по различным методикам сводятся к тому, что нарушены базовый принцип формирования индустриально-инновационной политики – непрерывность инновационного процесса и формирование системной ресурсной поддержки на каждом его этапе. Покажем на материалах данного исследования, на основе чего сделано данное утверждение.

Методология анализа. Трансформация национальной индустриально-инновационной политики претерпела ряд значительных изменений, которые должны были привести к значительному росту количества инновационных фирм и объемов производства и реализации инновационной продукции как на местном рынке, так и за его пределы. Исходя из этого предположения нами отобран ряд статистических показателей научной деятельности отечественных хозяйствующих субъектов, на основе анализа которых определены ключевые параметры результативности проводимой индустриально-инновационной политики, а именно:

- внутренние затраты на научные исследования в разрезе секторов и отраслей наук;
- валовые затраты на научные исследования по видам экономической деятельности;
- внутренние затраты на научные исследования по источникам финансирования.

Для формирования представления о результативности каждого из этапов реализации индустриально-инновационной политики Казахстана нами взяты данные по конечным годам каждого из этапов ее трансформации (выводы о результативности будут сделаны на основании очевидных структурных и количественных изменений по указанным показателям).

Основная часть. За 12 лет, на которые пришлось три стратегии индустриально-инновационного развития, объем финансирования научных исследований в Казахстане вырос в 2,23 раза и составил около 110 млрд. тенге. При этом следует отметить, что несмотря на наличие очевидных приоритетов промышленного развития в виде роста добавленных стоимостей на основе местных технологических разработок, доля затрат на инженерное направление научных исследований сократилась более чем на 17% по сравнению с 2009 годом. Суммы, выделяемые на инженерные разработки и технологии в 2021 году, остались практически на уровне 2019 года, тогда как по другим отраслям наук (за исключением социальных наук) налицо значительный количественный рост затрат. При этом естественнонаучное, медицинское и сельскохозяйственное направления показали рост долей затрат, соответственно, на 4,5%, 3,2% и 6%. Отдельно стоит обратить пристальное внимание на тот факт, что максимальный рост в 4,5 раза показали гуманитарные науки, чья доля в структуре внутренних затрат на научные исследования выросла на 3,3% до 6,7%. Социальные науки занимали весь рассматриваемый период примерно одну и ту же долю около 2,5%

с небольшим ростом итоговой доли на 0,2%. Очевидно, что только по изменению отраслевой структур научной сферы можно сделать выводы о том, что:

- индустриально-инновационная политика слабо связана с политикой развития научного сектора на том основании, что суммарная доля естественных и инженерных наук в затратах сокращается;
- рост финансирования исследований в сельском хозяйстве является позитивной тенденцией, указывающей на возможную будущую интенсификацию сельского хозяйства на основе отечественных разработок, однако в связке с сокращением доли затрат на технологические науки можно отметить, что пищевая, легкая и иные виды промышленности, связанные с сельским хозяйством, также не являются приоритетными;
- рост долей медицинских, социальных и гуманитарных наук также указывает на увеличение количества запросов на результаты научных исследований со стороны сектора услуг, так же как сельское хозяйство, не являющегося объектом регулирования индустриально-инновационной политики.

Далее, доли внутренних затрат на исследования и разработки в организациях государственного частного некоммерческого секторов имели тенденцию к сокращению, в то время как в секторах высшего профессионального образования и частного коммерческого сектора наблюдается рост их вклада в итоговый научный задел страны. Это в целом можно рассматривать как положительную тенденцию. Однако, на лицо ряд противоречий финансирования научной сферы и задач развития инновационного предпринимательства:

- во-первых, после последовательного сокращения доли организаций государственного сектора к 2019 году за последние 2 года наметился ее рост, что не соответствует целям сокращения роли государства в экономических процессах;
- во-вторых, рост доли предпринимательского сектора имел устойчивую тенденцию к росту до 2019 года, а за последние 2 года очевиден регресс, что указывает на замедление развития малого инновационного предпринимательства;
- в-третьих, сектор высшего профессионального образования осуществляет всего 1/5 от всех затрат на исследования и разработки, что также противоречит идее превращения отечественных университетов в исследовательские и/или предпринимательские, ориентированные по модели тройной спирали на тесное взаимодействие с бизнесом.

Исключение составляет только частный некоммерческий сектор, организации которого слабо ориентированы на извлечение прибыли и связаны в основном с исследованиями в области гуманитарных и социальных наук, имеющих адресатом сектор услуг.

Обратимся к структуре затрат на исследования и разработки по видам экономической деятельности (таблица 1).

По данным расчетам можно сделать следующие выводы негативного характера:

- основная доля затрат на исследования и разработки осуществляется в сфере услуг, а не в промышленности (доля сельского хозяйства крайне мала);
- объемы затрат в отраслях обрабатывающей промышленности с высокой добавленной стоимостью невелики;
- имеет место достаточно большое количество видов деятельности (12), в которых научные исследования не ведутся или практически не ведутся;
- имеет место достаточно большое количество видов деятельности (16), на долю которых приходится менее 1% валовых затрат на научные исследования.

Таблица 1

Структура валовых затрат на исследования и разработки по видам экономической деятельности, % *

Виды деятельности	2014 год	2019 год	2021 год
1	2	3	4
Всего	100,0	100,0	100,0
Добыча сырой нефти и природного газа	1,8	5,6	3,9
Добыча металлических руд	1,3	5,1	4,4
Добыча прочих полезных ископаемых		0,1	1,0
Производство продуктов химической промышленности	0,8	1,6	1,7
Металлургическая производство	0,7	4,3	3,5

1	2	3	4
Деятельность головных компаний; консультирование по вопросам управления			2,4
Деятельность в области архитектуры, инженерных изысканий, технических испытаний и анализа	1,1	5,5	13,6
Научные исследования и разработки	77,8	50,5	39,0
Прочая профессиональная, научная и техническая деятельность	1,1	5,7	6,8
Образование	13,2	11,2	18,4
Деятельность в области здравоохранения	1,1	0,4	1,3
Прочие виды деятельности	1,1	10,0	4,0

*Примечание:

1) таблица составлена на основе официальной статистической информации Национального бюро статистики Республики Казахстан, размещенной на портале stat.gov.kz;

2) показаны только те виды деятельности, доля которых в 2021г. составляла 1% и более.

К выводам позитивного характера можно отнести следующие:

- доля собственно научного сектора в валовых затратах на исследования и разработки сокращается в пользу других секторов;
- растет доля сектора образования, в первую очередь, за счет организаций высшего и послевузовского образования;
- растет доля видов деятельности, связанных с предоставлением сложных профессиональных и/или технических услуг.

Однако, для того, чтобы более детально проиллюстрировать распределение валовых научных затрат по отраслям промышленности (поскольку наша задача – проанализировать именно индустриально-инновационную политику), следует сопоставить имеющиеся данные с валовым внутренним продуктом и агрегировать сектор услуг так, как это сделано в таблице 2.

Данные со всей очевидностью показывают, что формирование полноценной развитой промышленности с высокой добавленной стоимостью в Казахстане невозможно просто потому, что в самой промышленности практически не ведутся научные исследования, так как по состоянию на 2021 год промышленность тратит на собственные научные исследования составляет всего 0,027% от ВВП, в том числе в обрабатывающей промышленности данная величина составляет всего 0,011%.

Таблица 2

**Валовые затраты на исследования и разработки
по укрупненным видам деятельности в сопоставлении с ВВП***

Показатели	2014 год	2019 год	2021 год
Всего затрат на исследования и разработки, тыс. тенге, в т.ч.	73555634	118070668,3	134933920,7
ВВП, млн. тенге	39675832,9	44297912,1	83951587,9
Всего, в % к ВВП, в т.ч.	0,185	0,267	0,161
Сельское хозяйство	0,001	0,000	0,000
Промышленность, в т.ч.	0,010	0,048	0,028
горнодобывающая промышленность	0,006	0,031	0,016
обрабатывающая промышленность	0,004	0,017	0,011
инфраструктурные отрасли	0,000	0,000	0,001
Строительство, транспорт и сфера услуг	0,175	0,198	0,133

* Составлено на основе официальной статистической информации Национального бюро статистики Республики Казахстан, размещенной на портале stat.gov.kz;

Разумеется, часть исследований промышленных предприятий размещена в сфере услуг, в том числе и секторах «Деятельность в области архитектуры, инженерных изысканий, технических

испытаний и анализа», «Научные исследования и разработки» и «Образование», однако даже эти сегменты крайне малы по сравнению с прочими затратами промышленных предприятий, поскольку на сферу услуг в 2021 году приходилось затрат на НИОКР всего на 0,133% ВВП. И здесь стоит также отметить, что лучшим результатов в части НИОКР обладает предпандемийный 2019 год, когда сумма затрат на них достигла своего максимума в 0,27% ВВП.

Если же воспользоваться классификатором технологичности отраслей промышленности, разработанным в ОЭСР, то можно составить следующую еще менее оптимистичную картину (таблица 3). Изходящих на обрабатывающую промышленность затрат на исследования и разработки в размере 0,011% ВВП по состоянию на 2021 год только 11,2% этой величины приходилось на затраты, осуществленные предприятиями, которые согласно классификации ОЭСР относятся к высокотехнологичным, а именно производство фармацевтической продукции и компьютеров, электронного и оптического оборудования. Положительным моментом здесь является тот факт, что по сравнению с 2019 годом этот параметр вырос и практически вернулся на уровень 2014 года.

Несколько большую долю (26%) занимают затраты на НИОКР, осуществленные средне-высокотехнологичным отраслям обрабатывающей промышленности. Здесь также имеет место прогресс по сравнению с 2019 годом, однако есть также и значительно больший регресс относительно 2014 года.

Таблица 3

Распределение затрат на НИОКР по степени технологичности отраслей обрабатывающей промышленности*

Показатели	2014 год	2019 год	2021 год
Всего по высокотехнологичным отраслям обрабатывающей промышленности, в т.ч.	161531,0	417597,0	1004776,0
В % к затратам на НИОКР всей обрабатывающей промышленности	11,9	5,6	11,2
Всего по средне-высокотехнологичным отраслям обрабатывающей промышленности, в т.ч.	672598,2	1893287,1	3113442,0
В % к затратам на НИОКР всей обрабатывающей промышленности	42,6	24,9	26,0
Всего по средне-низкотехнологичным отраслям обрабатывающей промышленности, в т.ч.	528533,3	5200664,1	4842300,2
В % к затратам на НИОКР всей обрабатывающей промышленности	38,8	69,2	54,0
Всего по низкотехнологичным отраслям обрабатывающей промышленности, в т.ч.	4614,0	0,0	452280,0
В % к затратам на НИОКР всей обрабатывающей промышленности	0,3	0,0	5,0

*Примечание:

1) таблица составлена на основе официальной статистической информации Национального бюро статистики Республики Казахстан, размещенной на портале stat.gov.kz;

2) в основу классификации отраслей по степени их технологичности положен соответствующий классификатор ОЭСР. Источник: OECD (2011), *ISIC Rev. 3 Technology Intensity Definition*, OECD, Paris // <https://www.oecd.org/sti/ind/48350231.pdf>

К сожалению, следует признать, что наибольшее количество затрат на исследования и разработки сконцентрировано на предприятиях средне-низкотехнологичной группы отраслей, где очевидным лидером выступает металлургическое производство, широко представленное в Казахстане. Причем в отрасли «Производство прочей неметаллической минеральной продукции» исследования не ведутся совсем, полностью ориентируясь на трансферт технологий, в первую очередь, в производстве материалов для гражданского и промышленного строительства.

На долю низкотехнологичных отраслей приходится всего не более 5% затрат на исследования и разработки от совокупных затрат обрабатывающей промышленности. И, тем не менее, необходимо отметить, что по отраслям «Производство продуктов питания» и «Сбор, обработка и удаление отходов; утилизация (восстановление) материалов» научные исследования не осуществлялись. Это отрицательно сказывается на технологическом уровне развития данных отраслей, тем более что пищевая

промышленность является одной из важнейших отраслей промышленности страны, а уровень развития отрасли утилизации и вторичной переработки отходов характеризует степень экологичности производственных цепочек и развитие и реализацию принципов зеленой экономики в стране.

То есть можно отметить, что затраты на собственные НИОКР в промышленности настолько малы, что практически не оказывают влияния на производственные процессы, а источником новых разработок служат либо другие сектора экономики, либо, в большей степени, трансферт технологий.

Перейдем к анализу структуры внутренних затрат на исследования и разработки с точки зрения источников их финансирования (рисунок 1).

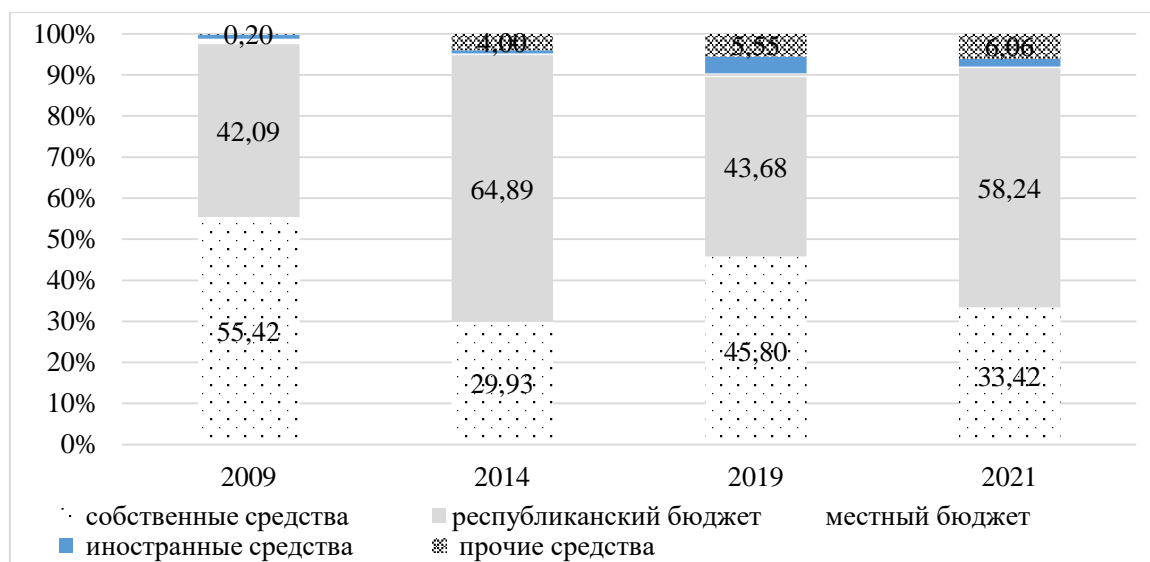

Рисунок 1. Структура финансирования внутренних затрат на НИОКР, %*

* Составлено на основе официальной статистической информации Национального бюро статистики Республики Казахстан, размещенной на портале stat.gov.kz;

Согласно полученным результатам, можно отметить несколько ключевых моментов, характеризующих систему финансирования научных исследований:

– крайне высокой остается доля самофинансирования исследовательской деятельности, которая в 2021 году составила 33,42%, что говорит о том, что подавляющее большинство исследовательских организаций осуществляют финансирования будущих исследовательских работ за счет доходов от прошлых исследований. Такая ситуация с нашей точки зрения указывает не то, что исследовательские организации крайне стеснены в сторонних источниках финансирования и вынуждены нести расходы, которые могли бы быть использованы в качестве инвестиций в физический или, что более важно, в человеческий капитал;

– еще более значимой остается доля государственного финансирования НИОКР (средства республиканского бюджета с незначительным вкладом местных бюджетов), которая в 2021 году составила свыше 58%, а в 2014 году доходила до почти 65%. Положительно оценивая роль государства в финансировании научных исследований, следует помнить о двух принципиально важных аспектах: а) внутренние затраты на исследования и разработки составляют на текущий момент всего 0,12% от ВВП; б) такая высокая доля государственного финансирования указывает на критически низкий уровень взаимосвязи науки и бизнеса, а именно низкий уровень заказных исследований;

– суммарно средства иностранных и отечественных заказчиков в лучшем 2019 году не достигали и 10% от общего объема внутренних затрат на исследования и разработки. При этом следует учесть, что в эту сумму входят также и средства, привлеченные исследовательскими организациями в качестве займов (то есть, по факту, кредиты для покрытия нехватки собственных средств).

Необходимо отметить, что такой инструмент развития как инновационные гранты, широко освещавшийся государственными органами регулирования НИС в качестве одного из основных механизмов поддержки развития малого инновационного бизнеса, практически не используется в настоящее время. Его активное использование приходилось на период программы на 2010-2014

годы, когда в 2014 году по итогам той программы индустриально-инновационного развития доля инновационных грантов составила 12% от всех затрат на НИОКР. По итогам же Стратегии и второй и третьей программ индустриально-инновационного развития данная статья не покрывает и 0,5% от всех затрат на исследования и разработки.

Таким образом можно отметить, что за весь период действия индустриально-инновационной политики так и не был решен вопрос о достаточности финансирования развития собственного научного потенциала, то есть источника накопления той критической массы исследований, которые могут породить большое количество инновационных фирм, уменьшить роль трансферта технологий, обеспечить развитие цепочек добавленных стоимостей на основе местных технологий.

Заключение. Таким образом, еще раз кратко обобщим полученные выводы о результативности действующей инновационной политики с позиции анализа роли науки в формировании ее прямых результатов:

1. Суммарная доля естественных и инженерных наук в затратах сокращается, что прямо противоречит задачам развития новых производств на основе собственных научных разработок, при этом растет объем расходов на НИОКР в социальных и гуманитарных науках, что указывает на рост инновационной активности в сфере услуг.

2. За последние несколько лет проявляется регресс в осуществлении научных разработок в частном коммерческом секторе, что указывает на замедление развития малого инновационного предпринимательства.

3. Основная доля затрат на исследования и разработки осуществляется в сфере услуг, а не в промышленности (доля сельского хозяйства крайне мала).

4. Формирование полноценной развитой промышленности с высокой добавленной стоимостью в Казахстане невозможно просто потому, что в самой промышленности практически не ведутся научные исследования, так как по состоянию на 2021 год промышленность тратит на собственные научные исследования составляет всего 0,027% от ВВП, в том числе в обрабатывающей промышленности данная величина составляет всего 0,011%.

Разумеется, можно отметить и ряд позитивных трендов в научной сфере, однако они не могут переломить имеющуюся тенденцию слабости научного сектора страны. И такая ситуация будет продолжаться до тех пор, пока государство в рамках своей индустриально-инновационной и научной политик не примет решения о кардинальном росте затрат на финансирование отечественной науки.

Статья подготовлена в рамках гранта Комитета науки МНВО РК по проекту AP08857451 «Индустриально-инновационная политика Республики Казахстан: генезис, эволюция, современное состояние, векторы совершенствования».

ЛИТЕРАТУРА

1. Vechkinzova E., Petrenko Ye., Benčić S., Ulybyshev D., Zhailauov Ye. Evaluation of regional innovation systems performance using Data envelopment analysis (DEA) // Entrepreneurship and sustainability issues. – 2019. – Vol. 7. – №1 (September). – P. 498-509.
2. Улыбышев Д.Н., Петренко Е.С., Жайлауов Е.Б., Кенжебеков Н.Д., Шевякова А.Л. Оценка инновационной восприимчивости хозяйствующих субъектов в экономике Казахстана // Экономика: стратегия и практика. – 2020. – №2. – С. 187-201
3. Улыбышев Д.Н., Жайлауов Е.Б., Кенжебеков Н.Д. Методика ранжирования регионов Казахстана по уровню инновационной восприимчивости региональных инновационных систем // Вестник Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева. Серия Экономика. – 2020. – №2. – С. 108-122
4. Инновационная восприимчивость национальных экономик стран ЕАЭС: системные характеристики, оценка, механизмы управления / Улыбышев Д.Н., Петренко Е.С., Таубаев А.А. и др. – Караганда: ТОО «Типография Арко», 2020. – 320 с.
5. Научоемкий высокотехнологичный сектор стран Евразийского экономического союза: оценка потенциала, механизмы взаимодействия и интеграции / Таубаев А.А., Жайлауов Е.Б., Кенжебеков Н.Д. и др. – Караганда: ТОО «Типография Арко», 2020. – 320 с.
6. Днишев Ф.М. Проблемы развития инновационной деятельности в Казахстане // Экономика: стратегия и практика. – 2008. – № 1 (6). – С. 10-16.

7. Днишев Ф.М., Альжанова Ф.Г., Андреева Г.М. Прогнозные сценарии развития наукоемкой экономики в Казахстане // Научный журнал НИУ ИТМО. Серия: Экономика и экологический менеджмент. – 2021. – № 2. – С. 3-8.
8. Стеблякова Л.П., Головин И.Л. Роль институтов развития в обеспечении инновационного развития экономики Казахстана // Вопросы экономических наук. – 2017. – № 3 (85). – С. 49-51.
9. Orynassarova Y., Legostayeva A., Omarova A., Ospanov G., Grelo M.F. Development of financial support of innovative activity in the Republic of Kazakhstan // Bulletin of Karaganda University. Economy Series. – 2017. – № 4. – P. 224-230.
10. Сансызбаева Г.Н., Аширбекова Л.Ж., Қусаин Қ.Қ. Технопарктердің Қазақстандағы инновациялық инфрақұрылымды дамытудағы ролі // Central Asian Economic Review. – 2019. – № 6 (129). – Б. 45-58.

REFERENCES

1. Vechkinzova E., Petrenko Ye., Benčić S., Ulybyshev D., Zhailauov Ye. Evaluation of regional innovation systems performance using Data envelopment analysis (DEA) // Entrepreneurship and sustainability issues. – 2019. – Vol. 7. – №1 (September). – P. 498-509
2. Ulybyshev D.N., Petrenko E.S., Zhajlauov E.B., Kenzhebekov N.D., Shevjakova A.L. Ocenka innovacionnoj vospriimchivosti hozjajstvujushhih sub#ektov v jekonomike Kazahstana [Assessment of innovative susceptibility of economic entities in the economy of Kazakhstan] // Jekonomika: strategija i praktika. – 2020. – №2. – S. 187-201 [in Russian]
3. Ulybyshev D.N., Zhajlauov E.B., Kenzhebekov N.D. Metodika ranzhirovanija regionov Kazahstana po urovnju innovacionnoj vospriimchivosti regional'nyh innovacionnyh sistem [Methodology for ranking the regions of Kazakhstan according to the level of innovation susceptibility of regional innovation systems] // Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta im. L.N. Gumileva. Serija Jekonomika. – 2020. – №2. – S. 108-122 [in Russian]
4. Innovacionnaja vospriimchivost' nacional'nyh jekonomik stran EAJeS: sistemnye harakteristiki, oценка, mehanizmy upravlenija [Innovative susceptibility of the national economies of the EAEU countries: systemic characteristics, assessment, management mechanisms] / Ulybyshev D.N., Petrenko E.S., Taubaev A.A. i dr. – Karaganda: TOO «Tipografija Arko», 2020. – 320 s. [in Russian]
5. Naukoemkij vysokotehnologichnyj sektor stran Evrazijskogo jekonomicheskogo sojuza: oценка potenciala, mehanizmy vzaimodejstvija i integracii [Science-intensive high-tech sector of the countries of the Eurasian Economic Union: potential assessment, mechanisms of interaction and integration] / Taubaev A.A., Zhajlauov E.B., Kenzhebekov N.D. i dr. – Karaganda: TOO «Tipografija Arko», 2020. – 320 s. [in Russian]
6. Dnishev F.M. Problemy razvitija innovacionnoj dejatel'nosti v Kazahstane [Problems of development of innovative activity in Kazakhstan] // Jekonomika: strategija i praktika. – 2008. – № 1 (6). – S. 10-16 [in Russian]
7. Dnishev F.M., Al'zhanova F.G., Andreeva G.M. Prognoznye scenarii razvitija naukoemkoj jekonomiki v Kazahstane [Forecast scenarios for the development of a knowledge-intensive economy in Kazakhstan] // Nauchnyj zhurnal NIU ITMO. Serija: Jekonomika i jekologicheskij menedzhment. – 2021. – № 2. – S. 3-8 [in Russian]
8. Stebljakova L.P., Golovin I.L. Rol' institutov razvitija v obespechenii innovacionnogo razvitija jekonomiki Kazahstana [The role of development institutions in ensuring the innovative development of the economy of Kazakhstan] // Voprosy jekonomicheskikh nauk. – 2017. – № 3 (85). – S. 49-51 [in Russian]
9. Orynassarova Y., Legostayeva A., Omarova A., Ospanov G., Grelo M.F. Development of financial support of innovative activity in the Republic of Kazakhstan // Bulletin of Karaganda University. Economy Series. – 2017. – №4. – P. 224-230
10. Sansyzbaeva G.N., Ashirbekova L.Zh., Kusain K.K. Tehnoparkterdyn Kazakstandagy innovacijalyk infrakurylymdy damytudagy roli [The role of technoparks in development of Kazakhstani innovative infrastructure] // Central Asian Economic Review. – 2019. – № 6 (129). – Б. 45-58 [in Kazakh]

Улыбышев Д.Н., Бопиева Ж.Қ., Жайлауов Е.Б., Джусупов Х.С.

**ОТАНДЫҚ ҒЫЛЫМИ САЛАНЫҢ ҰЛТТЫҚ ЭКОНОМИКАНЫҢ
ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУЫНА ӘСЕРІН ТАЛДАУ**

Андатпа

Осы зерттеу аясында авторлар жүргізіліп жатқан индустриялық-инновациялық саясаттың кезеңдеріне сәйкес отандық ғылыми саланың дамуын талдап, елдің инновациялық даму тенденцияларына ғылымның әсер ету дәрежесін бағалауға талпыныс жасалды. Мақалада ғылымның салалары мен салалары бойынша ғылыми зерттеулерге жұмсалған жалпы шығыстар, қаржыландыру көздері бойынша ғылыми зерттеулерге жұмсалған ішкі шығыстар сияқты параметрлер талданады. Алынған ғылыми нәтижелер шеңберінде ұлттық инновациялық жүйенің дамуының берік ғылыми негізі жоқ, жүргізіліп жатқан ғылыми зерттеулердің көлемі өте аз және инновациялық жүйенің құрамы мен құрылымына іс жүзінде ешқандай әсер етпейді деген қорытындыға келді. өнімдер, ал индустриялық-инновациялық саясаттың мақсаттары мен міндеттері ғылым, бизнес және мемлекеттің өзара әрекеттесуін дамыту тұрғысынан нақты жағдайға сәйкес келмейді. Зерттеу объектісі жалпы ұлттық инновациялық жүйе және оның ішінде ғылыми ішкі жүйе болды. Зерттеудің мақсаты ғылыми сала мен инновациялық бизнестің өзара әрекеттестігі тұрғысынан елдің инновациялық дамуының негізгі теріс және оң тенденцияларын анықтау болды.

Ulybyshev D., Bopiyeva Zh., Zhailauov E., Dzhussupov Kh.

**ANALYSIS OF THE IMPACT OF THE DOMESTIC SCIENTIFIC SPHERE
ON THE INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY**

Annotation

Within the framework of this study, authors analyzed development of the domestic scientific sphere in accordance with the stages of the ongoing industrial and innovation policy and an attempt was made to assess the degree of influence of science on the trends of the country's innovative development. The article analyzes such parameters as internal expenditures on scientific research by sectors and branches of science, gross expenditures on scientific research by types of economic activity, internal expenditures on scientific research by sources of funding. As part of the obtained scientific results, it was concluded that the national innovation system does not have a solid scientific basis for its development, the volume of ongoing scientific research is extremely small and practically does not have any effect on the composition and structure of innovative products, and goals and objectives of the industrial and innovative policy do not correspond to the real state of affairs in terms of developing interaction between science, business and the state. The object of the study was the national innovation system in general and its scientific subsystem in particular. The purpose of the study was to identify key negative and positive trends in the country's innovative development from the standpoint of the interaction between the scientific sphere and innovative business.

Б. Хамбар, к.э.н.

А.Б. Утебаева*, к.э.н., доцент

Д.Ф. Гафятуллина, магистр

АО «Институт экономических исследований»

Секретариат по Целям устойчивого развития,

г. Астана, Казахстан

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: altingulutebayeva@gmail.com

ВНЕДРЕНИЕ ПРИНЦИПА БЮДЖЕТИРОВАНИЯ ЦЕЛЕЙ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ООН В КАЗАХСТАНЕ

Глобальный кризис, связанный с пандемией, еще раз наглядно доказал важность устойчивого развития стран мира. В этой связи повышается актуальность реализации глобальной Повестки дня по устойчивому развитию на период до 2030 года. В обеспечении устойчивого развития немаловажное значение имеет согласованность системы государственного планирования с бюджетным процессом.

В статье приведен анализ охвата Целей устойчивого развития ООН бюджетными программами по двенадцати функциональным группам Единой бюджетной классификации. В качестве методологии исследования использовалась Быстрая комплексная оценка. Быстрая комплексная оценка помогает странам оценить уровень их готовности и институциональный потенциал с целью включения Целей устойчивого развития в программы по планированию развития на национальном и местном уровнях и объемы их финансирования. Другими словами это охват ЦУРах стратегических и программных документов.

В ходе анализа выявлено, что бюджетные программы по степени охвата Целей устойчивого развития, были сгруппированы на бюджетные программы с высокой, средней и низкой степени охвата. Определены ограничивающие факторы среднего и низкого охвата Целей устойчивого развития.

По итогам исследования в статье приведены предложения по внедрению принципов бюджетирования Целей устойчивого развития в процесс бюджетного планирования в Казахстане.

Ключевые слова: *устойчивость, Цели устойчивого развития, финансирование, планирование, бюджет, бюджетная программа, бюджетный процесс, маркировка бюджетных программ, индикаторы, Единая бюджетная классификация.*

Кілт сөздер: *тұрақтылық, Тұрақты даму мақсаттары, қаржыландыру, жоспарлау, бюджет, бюджеттік бағдарлама, бюджет процесі, бюджеттік бағдарламаларды таңбалау, индикаторлар, Бірыңғай бюджеттік жіктеме.*

Keywords: *sustainability, Sustainable Development Goals, financing, planning, budget, budget program, budget process, tagging of budget programs, indicators, Unified Budget Classification.*

JEL classification: E69, I31

Введение. В сентябре 2015 года в рамках 70-й Генеральной Ассамблеи ООН Казахстан наряду с другими государствами-членами ООН принял Повестку дня до 2030 года, тем самым выразив приверженность реализации 17 глобальных Целей устойчивого развития (ЦУР) [1].

Цели устойчивого развития разработаны для всех стран независимо от уровня экономического развития и направлены на улучшение благосостояния населения стран, включающие меры, не только экономического и социального характера, но и меры по защите окружающей среды и преодолению изменения климата.

Усилия Казахстана, как и многих других стран, в этот период были направлены на национализацию, а также построение эффективной институциональной основы для реализации ЦУР. Однако, на сегодняшний день, когда до 2030 года менее 8 лет, необходимо задаться вопросом о том, способствуют ли наши нынешние действия созданию прочной основы для достижения Казахстаном Целей в области устойчивого развития.

Казахстан, как часть глобального общества, стремится к достижению устойчивого развития. Однако на сегодняшний день еще не определен объем финансирования и источники мобилизации средств на развитие. Кроме того, отсутствует методология учета и бюджетирования ЦУР.

Все вышеперечисленное определяет актуальность исследования, представленного в данной статье.

Научную новизну исследования определяют разработанные предложения по внедрению принципов бюджетирования ЦУР в бюджетное планирование в Казахстане.

Основная цель исследования заключалась в определении охвата ЦУР финансированием в рамках бюджетных программ и выявлении возможности внедрения в бюджетное планирование принципов бюджетирования ЦУР.

При проведении исследования использовались методы системного анализа, экспертных оценок, метод маркировки соответствия бюджетных программ ЦУРам.

Информационной базой послужили отчеты международных агентств ООН по Комплексному национальному механизму финансирования ЦУР, финансовая отчетность Министерства финансов РК, бюджетное законодательство РК, научные публикации по рассматриваемой проблематике.

Обзор литературы. Статья подготовлена с учетом научных выводов и положений о проблематике устойчивого развития, представленные в трудах казахстанских, российских и зарубежных ученых.

Теоретические аспекты трактовки концепции устойчивого развития являются предметом исследований таких зарубежных ученых, как С. Н. Бобылев [2], D.H. Meadows, [3], M.Mesarovic [4], J.D. Sachs [5] и др. Значительный вклад в разработку теоретических и концептуальных положений устойчивого развития внесли казахстанские ученые, такие как М.Томас [6], Г. Сапарова, Ж. Булхаирова [7].

В тоже время в научной литературе отсутствуют исследования в области финансирования Целей устойчивого развития и методологий внедрения принципов бюджетирования Целей устойчивого развития в бюджетную систему страны. В ходе проведения исследования авторы опирались на методологические руководства в области бюджетирования Целей устойчивого развития, рекомендуемые агентствами Организации Объединенных Наций. В частности по внедрению Комплексного национального механизма финансирования [8].

Основная часть. Цели устойчивого развития охватывают широкий круг задач экологического, экономического и социального аспектов. В Казахстане существует твердая приверженность самого высокого политического уровня Повестке дня до 2030 года. Выражая приверженность целям устойчивого развития, Казахстан тем самым, осуществляет последовательную политику по переходу к устойчивому развитию. Так, приоритетные направления «Стратегии - 2050», принятой еще в 2012 году соответствуют Повестки дня до 2030 года: «...Изменения, происходящие в мире под влиянием затянувшегося глобального кризиса, нас не пугают. Мы к ним готовы. Теперь наша задача – сохраняя все, чего мы достигли за годы суверенитета, продолжить устойчивое развитие в XXI веке...» [9]. Также ЦУР нашли отражение в утвержденном в 2021 году Национальном плане развития до 2025 года [10], где во главу угла поставлены вопросы повышения благосостояния населения за счет ускорения экономического роста страны и выработки адресных программ в социальной сфере.

Данные факты свидетельствуют о хорошей стартовой позиции Казахстана в процессе достижения ЦУР, благодаря высокому уровню интеграции задач в национальные программы и стратегии.

На сегодняшний день утверждена нормативно-правовая основа реализации ЦУР. Согласно изменениям, внесенным в 2021 году в Постановление о Системе государственного планирования стратегические и программные документы должны учитывать и соответствовать Целям устойчивого развития Организации Объединенных Наций [12]. Также в 2021 году утвержден перечень национальных индикаторов Целей устойчивого развития, который является ориентиром в процессе выполнения глобальных задач ЦУР.

В целях эффективной реализации Целей устойчивого развития с 2018 по 2022 год функционировал Координационный Совет по Целям устойчивого развития под председательством Первого заместителя Премьер-министра [13]. Координационный Совет по целям устойчивого развития являлся консультативно-совещательным органом при Правительстве Республики Казахстан. С 2021 года функции по контролю реализации ЦУР осуществляет Комитет по мониторингу достижения ЦУР. Комитет включает 5 межведомственных рабочих групп («Мир», «Планета», «Люди», «Партнерство», «Прцветание»), состоящих из представителей государственных органов, аналитических центров, международных организаций, представителей бизнеса и других заинтересованных сторон.

Министерство национальной экономики Республики Казахстан является координационным органом Комитета по мониторингу достижения ЦУР, а ранее Координационного Совета по ЦУР. Институт экономических исследований выступает Рабочим органом Комитета по мониторингу достижения ЦУР, который оказывает методологическую поддержку, выполняя функции секретариата.

С целью определения охвата принципов и задач ЦУР стратегическими и программными документами в Казахстане была проведена «Быстрая комплексная оценка» (БКО). «Быстрая комплексная оценка» это инструмент, рекомендуемый ООН и используемый странами для определения степени интеграции ЦУР в систему государственного планирования (СГП).

БКО в Казахстане проводилось дважды. В 2016 году БКО была проведена экспертами Программы развития Организации Объединенных Наций, охват ЦУР стратегическими и программными документами показал более 60%. Результаты БКО 2019 года, проведенной экспертами Института экономических исследований показали, что охват ЦУР документами системы государственного планирования составляет 79,9%. Анализ показал, что наименее всего в документах СГП охвачены ЦУР 14 «Морские экосистемы» и ЦУР 15 «Экосистемы суши».

В обеспечении устойчивого развития, наряду с информационно-разъяснительной, научной, правовой базой реализации ЦУР, немаловажное значение имеет финансирование.

Необходимо отметить, что в Казахстане реализуется бюджет, ориентированный на результат (БОР) [13]. При формировании БОР используется метод распределения бюджетных средств в согласовании с приоритетными целями государства с учетом меняющихся трендов в развитии страны. Другими словами, так как ЦУР охватывают практически все аспекты государственной политики, то БОР будет способствовать безболезненной интеграции принципов бюджетирования ЦУР в систему бюджетного планирования в стране.

Кроме того, реализация местного самоуправления в Казахстане будет также способствовать реализации основных принципов ЦУР. Так, с 2018 года сельские округа начали формировать свой бюджет в рамках местного самоуправления. Данный механизм позволяет учитывать мнение населения при распределении бюджетных средств и определении приоритетных задач. Можно отметить, что имеется основа реализации ЦУР на местном уровне, так как приоритетные задачи развития определяются совместно с населением.

Чтобы понять текущую ситуацию и оценить финансирование в рамках стратегических и бюджетных программ в Казахстане в 2021 году была проведена БКО, но уже на предмет охвата ЦУР бюджетными программами и выявления объемов финансирования на каждую из ЦУР.

Промежуточные результаты БКО в 2021 году представлены на рисунке 1. Обобщенные результаты маркировки по всем 12-ти функциональным группам Единой бюджетной классификации составляет 46 % (77 из 167 национальных задач ЦУР) [14]. Данное исследование преследует конечной целью определить объемы финансирования ЦУР как на национальном, так и на региональном уровнях.

Рисунок 1. Охват национальных ЦУР системой единой бюджетной классификацией РК*

*Источник: Анализ АО «Институт экономических исследований»

Анализ показал, наивысший уровень соответствия бюджетных программ к: ЦУР 16 «Мирное и инклюзивное общество» (92%), ЦУР 11 «Города» (80%), ЦУР 9 «Инфраструктура и индустриализация» (75%), ЦУР 4 «Качественное образование» (70%), ЦУР 3 «Здоровье» (69%) и ЦУР 13 «Изменение климата» (67%).

Наивысшее соответствие отмеченных ЦУР бюджетным программам объясняется тем, что данные направления являются приоритетными в стране и объемы финансирования имеют прямой характер, то есть выделены в бюджетных программах и отражены в национальных проектах, государственных программах и т.д.

Выделены ряд Целей устойчивого развития, имеющих охват бюджетными программами от 40% до 60%, это: ЦУР 7 «Энергия» (60%), ЦУР 8 «Экономический рост и занятость» (50%), ЦУР 12 «Потребление и производство» (45%), ЦУР 1 «Бедность» (43%) и ЦУР 10 «Неравенство» (40%).

Средний уровень охвата ЦУР может объясняться тем, что достижение ЦУР может опираться и на внебюджетные ресурсы (коммерческие инвестиции, ПИИ и т.д.), которые не просматриваются в бюджетных программах. К примеру, ЦУР 12 (Ответственное потребление и производство).

Существуют и Цели устойчивого развития с низким уровнем соответствия бюджетных программ. К ним относятся: ЦУР 17 «Партнерство» (37%), ЦУР 15 «Экосистемы суши» (33%) и ЦУР 2 «Голод» (25%).

К причинам ограниченного охвата бюджетными программами ЦУР также можно отнести:

- ЦУРы, охваченные в «Стратегия Казахстана 2050» и других стратегических документах, не имеют назначенного финансирования;
- задачи ЦУР скорее предназначены для реализации через исполнение международных конвенций, законов и подзаконных актов. К таким задачам относятся, такие ЦУР как ЦУР 5 (Гендерное равенство), ЦУР 10 (Неравенство).

Необходимо отметить, что ЦУР, охваченные концептуальными документами, не имеют финансирования. Например, по ЦУР 5 отсутствует маркировка бюджетных программ. Это объясняется тем, что ЦУР 5 реализуется через Концепцию семейной и гендерной политики в Республике Казахстан до 2030 года и несколькими государственными органами. Концепции в Казахстане, согласно системе государственного планирования, реализуются через нижестоящие документы и не имеют планов финансирования. Мероприятия Концепции семейной и гендерной политики в Республике Казахстан до 2030 года не нашли отражения в национальных проектах и государственных программах с объемами финансирования.

Однако, при выявлении соответствия ЦУР и бюджетных программ возникали определенные сложности, которые в последствии будут искажать реальную картину при определении объемов финансирования на каждую из ЦУР.

Так, к примеру, за счет оптимизации и укрупнения бюджетных программ многие мероприятия скрыты внутри них, которые известны только администраторам бюджетных программ. Это в значительной степени может исказить расчет бюджетного финансирования ЦУР, поскольку зачастую мероприятия не всегда совпадают с направлениями и задачами самой бюджетной программы и соответственно, при маркировке могли бы быть соотнесены с другой задачей ЦУР, нежели сама бюджетная программа.

Вместе с тем, наличие в бюджетных программах подпрограмм и мероприятий, которые также необходимо маркировать (согласовывать) с задачами ЦУР при расчете фактического финансирования может создать риск двойного счета.

В целом реализация целевого бюджета позволит национальным статистическим органам и высшим ревизионным учреждениям отслеживать прогресс в достижении ЦУР, и оценки соответствующих мер государственного вмешательства.

В мировой практике используются различные подходы среди стран по увязке ЦУР с национальным бюджетом:

- совершенствование законодательства о планировании и включение элементов достижения ЦУР в бюджетные документы – Мексика;
- деление национального бюджета на приоритетные области, направленные на достижение ЦУР – Япония [15].
- сопоставление целей с функциональной классификацией национального бюджета – Непал;
- использование в бюджетном процессе показателей эффективности, основанных на ЦУР – Новая Зеландия;

- анализ вклада бюджетных программ госорганов в ЦУР – Мексика;
- маркировка или простая система кодирования бюджета – Индонезия и Тайланд маркировка по климату, гендерных аспектов и вопросов детей;
- внедрение гендерно – ориентированного бюджета, использование инструментов бюджета на детей и проведение гендерного анализа (Австралия, Великобритания, Австрия, Украина, ЮАР, Уэльс (Великобритания), Россия, Перу, Сальвадор и другие).

Предстоящий период до 2030 года требует более прагматичного, практического подхода - эффективных инициатив, мер, а также проектов, которые внесут весомый вклад в реализацию ЦУР в Казахстане.

Заключение. В целом, необходимо отметить, успешное бюджетное планирование в соответствии с принципами Повестки дня на период до 2030 года позволят обеспечить гармонизацию стратегического и бюджетного планирования, прозрачность и эффективность бюджетной политики. Бюджетирование ЦУР подразумевает не только осведомленность всех заинтересованных сторон о бюджетной политике, но и их бюджетную грамотность, активное участие в процессах подотчетности на протяжении всего бюджетного цикла.

Необходимо, во-первых, провести анализ возможности и потенциал бюджетной системы страны для реализации ЦУР. Принятие политического решения по бюджетированию ЦУР и внесение соответствующие изменения и дополнения в Бюджетный кодекс РК. Во-вторых, необходимо отталкиваться от динамики успехов достижения национальных показателей ЦУР – и других национальных приоритетных областях - при составлении бюджетов, реализации бюджетных программ и дальнейшей оптимизации и эффективности бюджетной политики.

В случае, если принципы ЦУР не будут интегрированы в бюджетную систему, то маркировка и интеграция системы национальных показателей ЦУР только в систему стратегического национального планирования не сможет дать ожидаемого эффекта в достижении Повестки до 2030 года.

ЛИТЕРАТУРА

1. Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года // <https://documentsddsny.un.org/doc/>
2. Бобылев С.Н. Устойчивое развитие: парадигма для будущего // *Мировая экономика и международные отношения.* – 2017. – Т. 61. – № 5. – С. 107-113.
3. Meadows D.H. *The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind.* – Universe Books, 1972. – 211 p.
4. Mesarovic M. *Mankind at the Turning Point: The Second Report to the Club of Rome.* – New-York: E.P. Dutton and Co. Inc., 1974. – 124 p.
5. Sachs J.D. *The Age of Sustainable Development.* – Columbia University Press, 2015. – 544 p.
6. Marzhan Thomas. *Social, environmental and economic sustainability of Kazakhstan: a long-term perspective.* – *Central Asian Survey.* – 2015. – Vol. 34. – No. 4. – P. 456-483 // <http://dx.doi.org/10.1080/02634937.2015.1119552>
7. Г.К. Сапарова, Ж.С. Булхайрова *Проблемы устойчивого развития села и пути их решения* // <https://be.kaznu.kz/>
8. *Комплексные национальные механизмы финансирования: начальный этап.* – Материалы обучающего семинара, 2020 г. – 24 с.
9. Стратегия «Казахстан-2050». – Астана: Акорда, 2012 год // <https://www.akorda.kz/ru/>
10. Указ Президента Республики Казахстан от 15 февраля 2018 года № 636 «Об утверждении Национального плана развития Республики Казахстан до 2025 года и признании утратившими силу некоторых указов Президента Республики Казахстан» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636>
11. Постановление Правительства Республики Казахстан от 26 февраля 2021 года № 99 «О внесении изменения в постановление Правительства Республики Казахстан» от 29 ноября 2017 года № 790 «Об утверждении Системы государственного планирования в Республике Казахстан» // <https://adilet.zan.kz/>
12. Распоряжение Премьер-Министра Республики Казахстан от 13 ноября 2018 года № 143-р «О Координационном совете по целям устойчивого развития» // <https://adilet.zan.kz/>
13. Кодекс Республики Казахстан от 4 декабря 2008 года № 95-IV // <https://adilet.zan.kz/>

14. Приказ Министра финансов Республики Казахстан от 14 ноября 2014 года № 494 «Об утверждении Правил составления Единой бюджетной классификации Республики Казахстан» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V14E0009892>
15. Budgeting for the Sustainable Development Goals, Aligning domestic budgets with the SDGs, 2020

REFERENCES

1. Preobrazovanie nashogo mira: Povestka dnya v oblasti ustojchivogo razvitiya na period do 2030 goda // <https://documentsddsny.un.org/doc/> [in Russian]
2. Bobylev S.N. Ustojchivoje razvitie: paradigma dlya budushhego // *Mirovaya e`konomika i mezhdunarodny`e otnosheniya*. – 2017. – Т. 61. – № 5. – S. 107-113 [in Russian]
3. Meadows D.H. The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind. – Universe Books, 1972. – 211 p.
4. Mesarovic M. Mankind at the Turning Point: The Second Report to the Club of Rome. – New-York: E. P. Dutton and Co. Inc., 1974. – 124 p.
5. Sachs J.D. The Age of Sustainable Development. – Columbia University Press, 2015. – 544 p.
6. Marzhan Thomas. Social, environmental and economic sustainability of Kazakhstan: a long-term perspective. – *Central Asian Survey*. – 2015. – Vol. 34. – No. 4. – P. 456-483 // <http://dx.doi.org/10.1080/02634937.2015.1119552>
7. G.K. Saparova, Zh.S. Bulhairova Problemy ustojchivogo razvitiya sela i puti ih resheniya // <https://be.kaznu.kz/> [in Russian]
8. Kompleksnye nacional'nye mekhanizmy finansirovaniya: nachal'nyj etap. – Materialy obuchayushchego seminaru, 2020 g. – 24 s. [in Russian]
9. Strategiya «Kazahstan-2050». – Astana: Akorda, 2012 god // <https://www.akorda.kz/ru/> [in Russian]
10. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 15 fevralya 2018 goda № 636 «Ob utverzhenii Nacional'nogo plana razvitiya Respubliki Kazahstan do 2025 goda i priznanii utrativshimi silu nekotoryh ukazov Prezidenta Respubliki Kazahstan» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636> [in Russian]
11. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 26 fevralya 2021 goda № 99 «O vnesenii izmeneniya v postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan» ot 29 noyabrya 2017 goda № 790 «Ob utverzhenii Sistemy gosudarstvennogo planirovaniya v Respublike Kazahstan» // <https://adilet.zan.kz/> [in Russian]
12. Rasporyazhenie Prem'er-Ministra Respubliki Kazahstan ot 13 noyabrya 2018 goda № 143-r «O Koordinacionnom sovete po celyam ustojchivogo razvitiya» // <https://adilet.zan.kz/> [in Russian]
13. Kodeks Respubliki Kazahstan ot 4 dekabrya 2008 goda № 95-IV // <https://adilet.zan.kz/> [in Russian]
14. Prikaz Ministra finansov Respubliki Kazahstan ot 14 noyabrya 2014 goda № 494 «Ob utverzhenii Pravil sostavleniya Edinoj byudzhetoj klassifikacii Respubliki Kazahstan» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V14E0009892> [in Russian]
15. Budgeting for the Sustainable Development Goals, Aligning domestic budgets with the SDGs, 2020

Хамбар Б., Утебаева А.Б., Гафятуллина Д.Ф.

ҚАЗАҚСТАНДА БҰҰ ТҰРАҚТЫ ДАМУ МАҚСАТТАРЫН БЮДЖЕТТЕУ ҚАФИДАТЫН ЕНГІЗУ

Андатпа

Пандемиямен байланыс жаһандық дағдарыс әлем елдері үшін тұрақты дамудың қаншалықты маңызды екенін тағы да бір рет дәлелдеді. Сондықтан Тұрақты даму жөніндегі 2030 жылға дейінгі Жаһандық күн тәртібінің өзектілігі арта түсуде [1]. Тұрақты дамуды қамтамасыз ету жолында мемлекеттік жоспарлау жүйесінің бюджеттік процеспен үйлесуінің маңызы зор.

Мақалада Бірыңғай бюджеттік топтамадағы 12 функционалдық топтағы бюджеттік бағдарламаларда Тұрақты даму мақсаттарының қамтылуына талдау жасалған. Зерттеу әдістемесі ретінде. Жедел кешендік бағалау Тұрақты даму мақсаттарын ұлттық және жергілікті деңгейлерде дамуды және оларды қаржыландыру көлемін жоспарлау жөніндегі бағдарламаларға қосу мақсатында елдерге өз дайындық деңгейін және институционалдық әлеуетін бағалауға мүмкіндік береді. Басқаша айтқанда, бұл стратегиялық және бағдарламалық құжаттарды ТДМ-мен қамту болып табылады.

Талдау нәтижесінде бюджеттік бағдарламалар Тұрақты даму мақсаттарын қамту деңгейлері бойынша жоғары, орташа және төмен деңгейде қамтыған бағдарламаларға бөлінді. Тұрақты даму мақсаттарын орташа және төмен деңгейде қамту себептері анықталған.

Зерттеу нәтижесінде мақалада Қазақстандағы бюджеттік жоспарлау процесіне Тұрақты даму мақсаттарына бюджет бөлу қағидаларын енгізу жөнінде ұсыныстар берілген.

Khambar B., Utebaeva A., Gafyatullina D.

**IMPLEMENTATION OF THE UN SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS
BUDGETING PRINCIPLE IN KAZAKHSTAN**

Annotation

The global crisis associated with the pandemic has once again proved the importance of sustainable development in the world's countries. In this regard, the relevance of the implementation of the global Agenda for Sustainable Development for the period up to 2030 is increasing [1]. In ensuring sustainable development, the coherence of the state planning system with budgetary processes is of no small importance.

The article provides an analysis of the coverage of the UN Sustainable Development Goals by budget programs for twelve functional groups of the Unified Budget Classification. Rapid Comprehensive Assessment was used as the research methodology. The Rapid Integrated Assessment helps countries assess their readiness and institutional capacity to mainstream the Sustainable Development Goals into national and local development planning and funding. In other words, it is the coverage of strategic and policy documents by the SDGs.

As a result of the analysis, budget programs according to the degree of coverage of the Sustainable Development Goals were grouped into budget programs with a high, medium, and low degree of coverage. The limiting factors of medium and low coverage of the Sustainable Development Goals have been identified.

The analysis revealed that the article presents proposals for introducing Sustainable Development Goals budgeting

DOI 10.52260/2304-7216.2022.3(48).8
 ЭОЖ: 528.443
 FTAMP:68.01.51.

А.К. Шаймерденова*, PhD докторанты¹

Б.Ж. Ахметов, т.ғ.к.¹

Ф.А. Шуленбаева, э.ғ.д., профессор¹

А.М. Мусынова, магистр²

С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық
 университеті, Астана қ., Қазақстан¹
 Қазтұтынуодағының Қарағанды университеті,
 Қарағанды қ., Қазақстан²

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
 e-mail: aigul_tasmaganbe@mail.ru

АУЫЛШАРУАШЫЛЫҒЫ АЛҚАПТАРЫН ҰТЫМДЫ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРІ

Мақалада инновациялар мен ақпараттық технологиялар прогресін енгізу есебінен жетекші шет елдердің тұрақты даму тәжірибесі қарастырылған. Шаруашылық жүргізуші субъектілердің инновациялық қызметке және инновацияларға оң қабілеттілігін қалыптастыру қажеттілігі анықталды. Әлемдегі, атап айтқанда, ауыл шаруашылығы өндірісіндегі цифрландырудың белсенді үрдісіне баға берілді.

Ауыл шаруашылық жерлердің рационалдылық мәселесінде инновациялық пайдалану саясаттың маңызды буыны болып табылатыны қарастырылды. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы өзекті мәселелер: жерлерді ұтымды пайдалануды қамтамасыз ету шарттары, мақсаты, топырақ құнарлығын сақтау және жақсарту, жер ресурстарын қорғау, қоршаған ортаны қорғаудың басқа шараларымен үйлесетін мәселелер қарастырылды.

Ауыл шаруашылығын қолдау әрқашан оның жұмыс істеу нәтижелері туындайтын мемлекеттік деңгейдегі мәселелер болды. Агроөнеркәсіптік кешенді және ауыл шаруашылығы жерлерінің жай-күйін арттыру үшін мемлекет бірқатар бағдарламалар мен жобаларды іске асыруда, сондай-ақ қаржыландыру көлемі өсуде. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің құнарлылығының жай-күйі және нақты пайдаланылуы туралы Мемлекеттік ақпараттық ресурсты қалыптастыру, сондай-ақ ауыл шаруашылығы өндірісін басқарудың тиімділігін арттыру үшін қазіргі заманғы гео ақпараттық технологияларды пайдалану маңыздылығы туралы алғышарттар зерттелді.

Ұшқышсыз ұшу аппараттарын пайдалану негізінде инновациялық агротехнологияларды қолдану әдістеріне баса назар аударылды. Ұшқышсыз ұшу аппараттарын әзірлеу мен өндірудің әлемдік нарығының көлемі қаралды. Болашаққа арналған деректер ұсынылған. Инновацияларды пайдалану негізінде ауыл шаруашылығы алқаптарын ұтымды пайдалану проблемасы бойынша қорытындылар мен ұсыныстар орындалды.

Кілт сөздер: агроөнеркәсіп кешені, экономика, ауыл шаруашылығы, әлемдік, ұшқышсыз ұшу аппараттары, инновациялық, дифференциалдық, шетелдік, ғылым, жаңғырту, прогресс.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, экономика, сельское хозяйство, глобальный, беспилотные летательные аппараты, инновационный, дифференциальный, зарубежный, наука, современный, прогресс.

Keywords: agro-industrial complex, economy, agriculture, global, unmanned aerial vehicles, innovative, differential, foreign, science, modern, progress..

Кіріспе. Нарықтық экономиканы дамытудың халықаралық тәжірибесі оң тұрақты экономикалық өсу мен жалпы ішкі өнімнің ұлғаюы, ғылымның ғылыми-техникалық жетістіктерін белсенді және барынша пайдалану, инновациялар мен инновациялық технологияларды енгізу кезінде болатынын көрсетеді. Жетекші шет елдердің орнықты даму тәжірибесі инновациялар мен ақпараттық технологиялар прогресін енгізу есебінен ЖІӨ-нің 50-ден 90% - ға дейін өсуіне қол жеткізілетінін көрсетеді. Осыған байланысты инновациялар мен тиімді ақпараттық технологияларды пайдалану барынша әлеуметтік-экономикалық әсерді және ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді ұтымды пайдалануды қамтамасыз ететін ауыл шаруашылығындағы технологиялық салаларды анықтау жөніндегі ғылыми мақаланың мәселелері өзекті болып табылады.

Әлемдік экономиканың жаһандануы жағдайында елдер позициясында бәсекелестік ортаны қалыптастыру және отандық тауар өндірушілердің бәсекеге қабілеттілігін арттыру маңызды бола түсуде. Бұл ретте негізгі фактор инновациялар – ғылыми-техникалық прогресс жетістіктерін игеру, өндірісті уақытылы жаңғырту, озық технологияларды игеру, ресурстарды үнемдеу және кәсіпорындар жұмысының шығынсыздығы болып табылады. Республиканың ауыл шаруашылығы өндірісіндегі жағдай тиімділіктің өсуімен, ауылдағы азық-түлік нарығының, материалдық-

техникалық, қаржылық қызметтердің дамуымен, соның салдарынан ауылдағы өмір сүру сапасының бірнеше жақсаруымен сипатталады [1].

Сонымен қатар шаруашылық жүргізуші субъектілердің инновациялық қызметке және инновацияларға оң қабілеттілігі қажет. Бұл жаһандық бәсекелестік жағдайында инновациялық агротехнологияларды қолдана отырып, ұлттық экономиканы ғана емес, Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешенінің экономикасын да ұтымды пайдаланудың өзекті әдісі.

Мақсаты – инновациялық әдістерді қолдана отырып, ауыл шаруашылығы алқаптары айналымының тиімділігін арттыру жолдарын іздестіру.

Зерттеу әдістемесі және нәтижелері. Адамзат өркениетінің қазіргі заманғы дамуы ғылыми-техникалық революцияның кезекті кезеңімен - адамдардың өмір салтын өзгертетін және цифрлық қоғамға, әлеуметтік-экономикалық, саяси және мәдени дамуы жоғары қоғамға көшу үшін іргетас пен материалдық базаны құрайтын инновациялық ақпараттық-коммуникациялық технологияларды (әрі қарай - АКТ) өмірдің барлық салаларына енгізумен сипатталады.,

Әлемде барлық жерде цифрландырудың белсенді үрдістері байқалуда:

1. АКТ әсерінен барлық қоғамдық институттар мен адам қызметінің салаларын трансформациялау.

2. Қазіргі заманғы инновациялық технологияларды әзірлеудің, өндірудің және енгізудің барлық салаларындағы прогресс.

3. Елдің әлеуметтік-экономикалық даму міндеттеріне барабар дамыған ақпараттық ортаны қалыптастыруға ұмтылу.

4. Халықтың ақпараттық ресурстарға тең құқықты кепілді қол жеткізуін қамтамасыз ету.

5. Азаматтарды, қоғамдық институттарды, бизнесті және барлық деңгейдегі мемлекеттік органдарды цифрлық қоғам жағдайындағы өмірге дайындау.

Әдебиеттік шолу. Ауылшаруашылығы алқаптарын ұтымды пайдаланудың инновациялық әдістерін іске асыру мәселесіне көптеген ғалымдар жүгінді. Алайда инновациялық дамуын бағалау әдістемелері жеткіліксіз. Дегенмен аталмыш бағытта қадамдар жасаған қазақстан - ресейлік Сундетов Ж.С., Қусаинов К.К.,Петров В.И., Волков В.Н., сияқты ғалымдардың еңбектерінде кездеседі [1-4]. Қазіргі инновациялық әлеуетті бағалаудың жалпыға бірдей танылған әдістемесі жоқ. Сонымен қатар кейбір ғалымдар инновациялық белсенділік пен инновациялық сезімталдық аясындағы көрсеткіштер жүйесіне негізделген инновациялық әлеуетті рейтингтік бағалауды сенімді әдістеме ретінде қарастырады.

Негізгі бөлім. Ауыл шаруашылығын цифрландыру – елдің әлеуметтік, экономикалық жағдайын жақсартудың ең тиімді тәсілі. Әлемдегі ауыл шаруашылығы дәстүрлі саладан инновациялық шешімдер мен әзірлемелер үшін жаңа нарықтар құруға қабілетті жоғары технологиялық салаға айналуға. Ғылымның, интернеттің, цифрлық технологиялардың қазіргі заманғы жетістіктерін ауыл шаруашылығына бағдарлаудың маңызы зор. Шаруашылық жүргізудің әлемдік тәжірибесі ауыл шаруашылығының, агроөнеркәсіптік кешеннің серпінді дамуы ақылды технологияларды ғылыми пайдалануға негізделгенін көрсетеді.

Жер қоғамның экономикалық өмірінде ерекше және маңызды орынға ие, ол барлық тауарларды өндіруде тікелей немесе жанама түрде қажет болатын өндіріс факторы болып табылады. Өндіріс шексіз өсе алмайды, ақыр соңында ол планетаның шектеулі ресурстарына тап болады [2].

Ауылшаруашылық жерді пайдалану деп жер алқаптарының мөлшері мен орналасуы, сондай-ақ жермен тығыз байланысты өндіріс құралдары түсініледі, олар өндірістік шығындарды азайтуға, еңбек өнімділігін арттыруға, оңтайлы агротехникалық мерзімде дала жұмыстарын жүргізуге, тұрақты агроландшафт құруға ықпал етеді .

Мемлекеттегі экономикалық қайта құрулар стратегиялық міндетті - халықтың өмір сүру деңгейі жоғары және әлеуметтік қорғалған экономика құруды шешуге бағытталған. Қойылған міндеттерді шешуде экономиканың аграрлық секторы ерекше орын алады, онда қоғамның әлеуметтік-экономикалық институттары Аграрлық нарық субъектілері арасында қалыпты жұмыс істеуге және үздіксіз тауар айналымын қамтамасыз етуге жағдай жасауға бағытталған. Серіктестердің ауылшаруашылық өндірісіндегі іс-әрекеттері шашыраңқы, бұл өзгерістердің қанағаттанарлықсыз тиімділігі мен елде жүргізіліп жатқан аграрлық реформалардың теріс нәтижелерінің болуын түсіндіреді.

Шет елдердің көрсеткіштерімен салыстырғанда ауыл шаруашылығы өндірісінің артта қалуының тереңдеу себептері: ғылыми-техникалық даму деңгейінің төмендігі, аграрлық өндірістің, ауыл шаруашылығы машинасын жасаудың, өнімді қайта өңдеу саласының бәсекеге қабілеттілігінің жоғалуы.

Ауылшаруашылық кәсіпорнының ұзақ мерзімді бәсекелестік жетістігі оның инновациялық қызметіне байланысты, оның маңызды міндеті нарықтағы таушаны босату және жетекші орын алу болып табылады. Қазақстан табиғи ресурстарға бай, бірақ олардың өзі әлемдік нарықта бәсекелесу үшін жеткіліксіз. Ол үшін инновациялық агротехнологияларды олардың технологиялық міндеттеріне сәйкес пайдалану, олардың зияткерлік әлеуеті негізінде инновацияларды құру және тиімді пайдалану қажет. Инновация және инновациялық қызмет елдің экономикалық өсуі, дамуы және бәсекеге қабілеттілігі үшін өте маңызды [3].

Өсімдік шаруашылығы саласында ауыл шаруашылығы алқаптарын тиімді пайдаланудың қазіргі заманғы экономикалық және технологиялық жағдайлары егіншілікке нақты көзқарастың инновациялық әдістерін, атап айтқанда, егіс кезінде тыңайтқыштарды нақты енгізуді талап етеді. 5-7 жылдан кейін сараланған тыңайтқыш әдеттегі технологиялық операцияға айналады. Нақты егіншілік әдісінің ерекшелігі көп жағдайда егістік алқаптар бірқатар көрсеткіштер – бедер, құнарлылық деңгейі бойынша әркелкілікпен сипатталады [4].

Бұл гетерогенділік тау жыныстарының пайда болу ерекшеліктеріне, су режиміне, тыңайтқыштардың бір түріне және басқа факторларға байланысты. Олар өндірістік егіс алқаптарында және айтарлықтай аумақты алып жатқан өте проблемалы жерлерде кездеседі. Біркелкі жоғары өнім алу үшін өрістің әр бөлігіне жеке-жеке жүгіну керек [5].

«Ауыл шаруашылығы» дрондары – бұл фермерлік шаруашылықтарды дамытудың инновациялық тренді. Кең егістік алқаптар көбінесе фермерлерге ауылшаруашылық алқаптарында болып жатқан өзгерістерді бақылауға мүмкіндік бермейді, бұл кірістілікке теріс әсер етеді. Ұшқышсыз ұшу аппараттары (әрі қарай - ҰҰА) сенсорлық жабдықты тасымалдаушы ретінде үлкен шаруашылықты басқару процесінде фермерлердің проблемаларын шешуге мүмкіндік береді.

ҰҰА қарапайым адамға қол жетімді емес әртүрлі зерттеулер жүргізе алады. Белгілі бір салмағы бірнеше килограмға ие «ауылшаруашылық» дрондары ұзақ уақыт ауада тұра алады және осы уақыт ішінде әсерлі мөлшердегі жерлерді тексере алады. Егістік картасын жасау, құнарлылықты жақсартудың технологиялық тәсілдерінің сараланған бағдарламасын әзірлеу үшін топырақты локализацияланған агрохимиялық зерттеп қарауды жүргізу дәл егіншіліктің инновациялық әдісін енгізу кезінде жоғары топырақ-үнемдеуші және экономикалық тиімділікке қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Өсімдіктің түсіне сүйене отырып, қолданылатын тыңайтқыштардың дозасын ажырататын сериялық жер жабдықтары бар. Мысал ретінде GreenSeeker (АҚШ), CropSpec (Жапония), Yara N-Sensor (Норвегия). Жабдықтар далада қолданылған кезде, фермерлер максималды өнім алу үшін тыңайтқыш қолдана алады. ҰҰА пайдалану егіс алаңдары мен өсімдіктердің нақты жай-күйіне сүйене отырып, фермерлердің егінді бағдарламалауға мүмкіндігі болған кезде түбегейлі инновациялық тәсілді қамтамасыз етеді [6].

ҰҰА егінге мониторинг жүргізеді, орнатылған инфрақызыл камералар хлорофиллдің өзгеруінде көрінетін өсімдіктер жағдайының нашарлауының алғашқы белгілері бойынша егіннің жойылуының басталғаны туралы уақытылы хабарлайды. Олар егінді өңдейді, оны пестицидтермен және арнайы тыңайтқыштармен біркелкі шашыратады. Дрондардың көмегімен фермерлер қашықтан шашыратады. «Ауыл шаруашылығы» дрондары 3D форматында электрондық өріс карталарын жасауға, дақылдарды тиімді ұрықтандыру мақсатында Normalized Difference Vegetation Index (қалыпты вегетациялық индекс) көрсеткішін есептеуге, жүргізілетін жұмыстарды түгендеуге және ауыл шаруашылығы алқаптарын қорғауға мүмкіндік береді [7].

Суретті талдау қашықтықтан зондтаудың маңызды бөлігі болып табылады. Ол компьютерді қолдануды күшейтетін визуалды әдістермен жүзеге асырылады, деректерді сандық түрде талдауды қамтиды. Бастапқыда қашықтықтан зондтау арқылы алынған деректерді талдау жұмыстарының көпшілігі визуалды зерттеу арқылы жүзеге асырылды

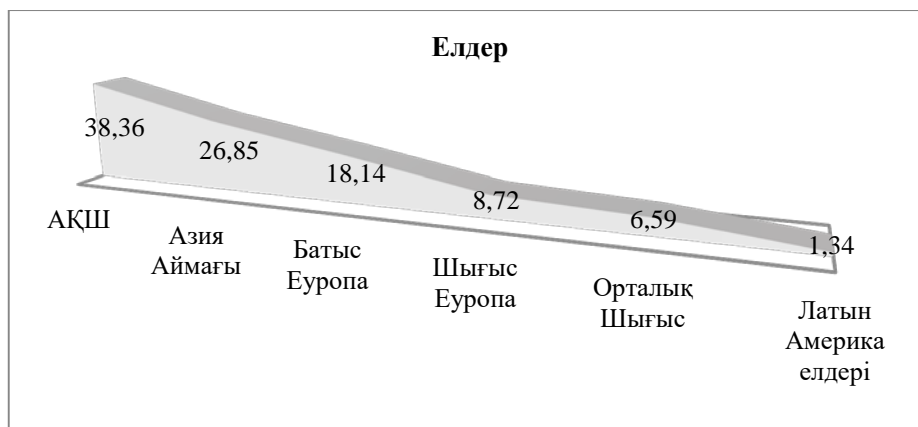
Стереоскопты қолдану және фотосуреттерді қабаттастыру арқылы жеке аэрофотосуреттер стереомодельдер жасайды. Фотосуреттер әдетте қара-ақ және түрлі-түсті, кейде қара-ақ және сәулелерінде түсті немесе сирек жағдайларда көп аймақтық болды [8].

Қашықтықтан зондтауға арналған сенсорлары бар техникалық құралдар айтарлықтай қымбат және жыл бойы қолданылмайды, бұл жабдықтың өзін-өзі ақтауына әсер етеді, оларды Қазақстанда жасайды және жаңартады, бұл фермерлерге баға ұтысын береді. Инновациялық әдістерді қолдану ауыл шаруашылығы алқаптарын ұтымды пайдалануға мүмкіндік береді.

Сарапшылардың болжамы бойынша, АҚШ-та дрондарды коммерциялық пайдалану 2025 жылы 100 мың қосымша жұмыс орнын құруға алып келеді, Ұлттық экономика млрд.доллардан астам қаражат алады.

Пилотсыз технологияларды қолдану елдердің ЖІӨ-ін бірнеше есе арттыруға көмектеседі [9].

Aviation Week & Space Technology америкалық апталығында жарияланған зерттеулер нәтижесінде алдағы онжылдықта (2014 - 2023 ж.ж.) ұшқышсыз ұшу аппараттарын әзірлеу мен өндірудің әлемдік нарығының көлемі 3 млрд. долларды құрайды. Шамамен 6 млрд. доллар – пилотсыз аппараттар өндірісіне, 7 млрд. доллар – пилотсыз техника саласында ҒЗТҚЖ жүргізуге, 3 млрд. доллар-ПҰА-ның сервистік қызмет көрсетуіне жұмсалатын болады (1-сурет).

1-сурет. ПҰА-ларын әзірлеу саласында ҒЗТҚЖ жүргізу бойынша әлемдік нарықтың үлесі, %*

* Авторлармен құрастырылған

1-суретте АҚШ-тың ұшқышсыз ұшу аппараттарын әзірлеу мен өндірудің әлемдік нарығының жалпы көлеміндегі экономикалық көрсеткіштері 2023 жылы 38,36 млрд.долларды құрайды.

Азиядағы пилотсыз ұшу аппараттарының жыл сайынғы өндіріс көлемі үш есеге артып, тауар айналымы 2022 жылы 9 млрд.долларға жетеді. Жетекші шет мемлекеттердің қарауында УАҰ бар 3200-ге жуық кешен бар.

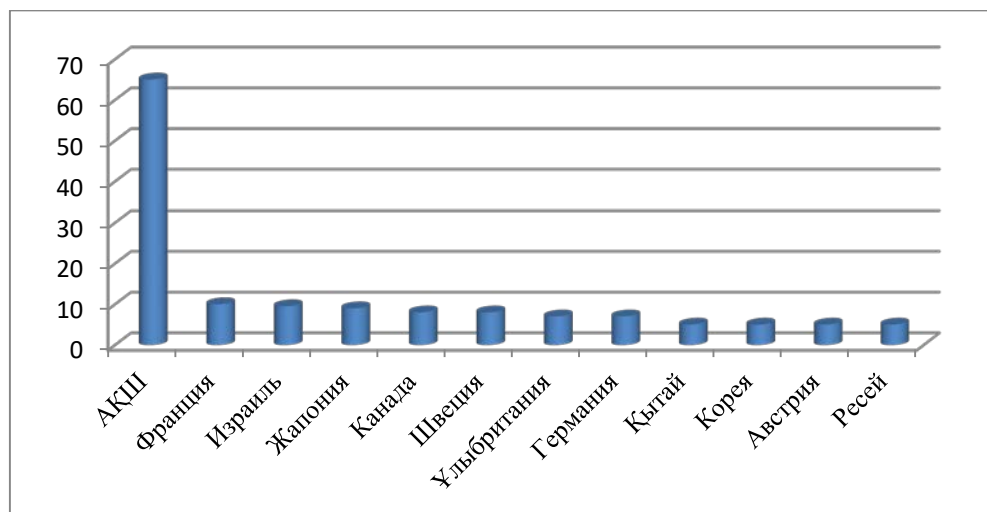
Өткен кезеңдермен салыстырғанда ресейлік UAV өндірісінің өсуі артып келеді (2-сурет).

2003 жылдан бастап ҰҰА номенклатурасының 4 есеге жуық өсуі байқалады. ҰҰА-ны әзірлеу мен өндіруде ең үлкен жетістікке АҚШ, Франция, Израиль қол жеткізді.

Технологияның және Микроэлектрониканың дамуымен ауылшаруашылық дрондары ауылшаруашылық жерлерін ұтымды пайдалану әдістерін енгізуде:

- топырақ жағдайын талдау. Камералар мен ҰҰА-ға арнайы орнатылған датчиктердің көмегімен фермерлер әртүрлі қатысушылардағы топырақтың жай-күйін талдайды және олардың қайсысына тұқым отырғызған дұрыс екенін анықтайды;

- тұқым отырғызу. Қазіргі уақытта нарықта топыраққа тұқым капсулаларын түсіретін арнайы УиА көмегімен өсімдіктерді отырғызуды ұсынатын бірқатар стартаптарды табуға болады [10]. Мұндай стартаптың мысалы Bio Carbon Engineering болып табылады, ол болашақта жылына 1 млрд. ағаш отырғызу жоспарлары туралы мәлімдеді.

2-сурет. Елдер бөлінісінде ПҰА өндіру бойынша әлемдік нарықтың үлесі, %*

* Авторлармен құрастырылған

Өндірісті инновациялық «роботтандыру» әсіресе ірі фермалар үшін қажет. Өрістердің үстінен ұшу кезінде дрондар камера мен сенсорларды қолдана отырып, фермерлерге нақты уақыт режимінде әр өсімдіктің қалай көрінетінін, дақылдардың пісіп-жетілу процесі қалай жүретінін, топырақтың түсі қалай өзгертетінін білуге мүмкіндік береді. АӨК-нің ауыл шаруашылығы қажеттіліктерін тиімді қанағаттандыру үшін ауыл шаруашылығы алқаптарын ұтымды пайдаланудың инновациялық әдістерін қолдану қажет.

Қорытынды. Ұлттық жерлерді ұтымды пайдаланатын барлық дамыған елдер озық технологиялардың арқасында ауыл шаруашылығы арқылы көптеген жетістікке жетеді.

Қазақстан, тіпті қолайсыз климаттық жағдайларды ескере отырып, егіншілікке жарамды Елеулі жер қоры бар ел ретінде, ауыл шаруашылығы өнімдері мен азық-түлік өндірісін одан әрі өсіру резервтерінің иегері болып табылады. Ауыл шаруашылығы өндірісін инновацияны кең көлемде таратпай дамыту мүмкін емес.

Инновациялық агротехнологияларды қолдана отырып, ауыл шаруашылығы алқаптарын ұтымды пайдалану әдістерінің теориясы мен практикасын зерделеу, елдің фермерлік шаруашылықтарындағы егіншіліктің қазіргі жай-күйін зерделеу, ПҰА-ның әлемдік нарығын зерделеу негізінде мыналар анықталды:

1. Қаржылық мүмкіндіктері шектеулі фермерлердің ұйымдастырылмаған және бақылаусыз экономикалық қызметі ауылшаруашылық жерлерінің құнарлылығының төмендеуіне әкелді.

2. Егіс алқаптарында қолданылатын тыңайтқыштар санының азаюы, ауыл шаруашылығы дақылдарын өсіру технологиясының бұзылуы, қайталама тұздануға, су және жел эрозиясына ұшыраған топырақ ауданының ұлғаюы байқалады, ауыл шаруашылығы алқаптарын ұтымсыз пайдалану байқалады.

3. Қазақстанның АӨК-де ауыл шаруашылығы алқаптарын тиімді және ұтымды пайдалануды арттыру үшін егістік алқаптарын өңдеу технологиясына ПҰА-ның инновациялық әдістерін енгізу қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Сундетов Ж.С., Кусаинов К.К. Некоторые вопросы инновационной деятельности в АПК // Проблемы агрорынка. – 2009. – №3. – С.17-21.
2. Петров В.И. Оценка стоимости земельных участков. – М.: КНОРУС, 2015. – 264 с.
3. Волков С.Н. Землеустройство сельскохозяйственных предприятий. – СПб.: Лань, 2015. – С.25-33.
4. Ю.Р. Викуленко, А.В. Иванов, Г.Я. Кокушева. Анализ инновационной активности регионов Центрального Казахстана, необходимый для оценки конкурентоспособности // Вестник КазУЭФМТ. – 2022. – №1. – С.15-21.
5. Бектанов Б. Фотограмметрия. – Алматы: Агроуниверситет, 2011. – 180 б.
6. Енсебаева Р.С., Бектанов Б.К. Мониторинг земель сельскохозяйственного назначения с использованием беспилотных летательных аппаратов // Исследования и результаты. – 2017. – №4. – С. 305-314.

7. Serikbaeva G. (2017) The opportunity of applying drones for remote sensing of plough lands in Almaty province of the Republic of Kazakhstan. *Central Asian Economic Review*, Vol. 5-6, P.120-128.
8. Серикбаева Г. Возможности использования зондирования для борьбы с опустыниванием в Алматинской области // *Вестник университета Туран*. – 2018. – №2(78). – С.236-242.
9. Серикбаева Г. Исследование плодородия почв с использованием материалов дистанционного зондирования // *Международная научно-практическая конференция «Вклад молодых ученых в аграрную науку»*. Кинель, 2018. – С.117-120.
10. Serikbaeva G. (2018) The potential methods of analysing remote sensing data of water sources in Almaty province. *The bulletin of national academy of sciences of the Republic of Kazakhstan*, 2. – P.149-157.

REFERENCES

1. Petrov V.I. *Ocenka stoimosti zemel'nyh uchastkov* – М.: KNORUS, 2015 – 264 s [in Russian].
2. Volkov S.N. *Zemleustrojstvo sel'skohozyajstvennyh predpriyatij*. – SPb.: Lan', 2015. – S. 25-33 [in Russian].
3. YU.R. Vikulenko, A.V. Ivanov, G.YA. Kokusheva. Analiz innovacionnoj aktivnosti regionov Central'nogo Kazahstana, neobhodimyj dlya ocenki konkurentosposobnosti // *Vestnik KazUEFMT*. – 2022. – №1. – S.15-21 [in Russian].
4. Bektanov B. *Fotogrammetriya - Almaty: Agrouniversitet*, 2011. – 180 b [in Russian].
5. Ensebaeva R.S., Bektanov B.K. Monitoring zemel' sel'skohozyajstvennogo naznacheniya s ispol'zovaniem bespilotnyh letatel'nyh apparatov // *Issledovaniya i rezul'taty*. – 2017. – №4. – S. 305-311.4 [in Russian].
6. Serikbaeva G. (2017) The opportunity of applying drones for remote sensing of plough lands in Almaty province of the Republic of Kazakhstan. *Central Asian Economic Review*, Vol. 5-6. – P. 120-128 [in Russian].
7. Serikbaeva G. (2017) The opportunity of applying drones for remote sensing of plough lands in Almaty province of the Republic of Kazakhstan. *Central Asian Economic Review*. – Vol. 5-6. – P.120-128.
8. Serikbaeva G. Issledovanie plodorodiya pochv s ispol'zovaniem materialov distancionnogo zondirovaniya // *Mezhdunarodnaya nauchno-prakticheskaya konferenciya «Vklad molodyh uchenyh v agrarnuyu nauku»*. Kinel'. – 2018. – S. 117-120 [in Russian].
9. Serikbaeva G. (2018) The potential methods of analysing remote sensing data of water sources in Almaty province. *The bulletin of national academy of sciences of the Republic of Kazakhstan*. – 2. – P. 149-157 [in Russian].
10. Serikbaeva G. (2018) The potential methods of analysing remote sensing data of water sources in Almaty province. *The bulletin of national academy of sciences of the Republic of Kazakhstan*. – 2. – P.149-157.

Шаймерденова А.К., Ахметов Б.Ж., Шуленбаева Ф.А., Мусынова А.М.

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ РАЦИОНАЛЬНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ УГОДИЙ

Аннотация

В статье рассмотрен опыт устойчивого развития ведущих зарубежных стран за счет внедрения инноваций и прогресса информационных технологий. Выявлена необходимость формирования положительной способности хозяйствующих субъектов к инновационной деятельности и инновациям. Дана оценка активной тенденции цифровизации в мире, в частности, в сельскохозяйственном производстве.

Было рассмотрено, что инновационное использование сельскохозяйственных земель в вопросах рациональности является важным звеном политики. Были рассмотрены актуальные вопросы сельскохозяйственного назначения: условия обеспечения рационального использования земель, назначение, сохранение и улучшение плодородия почв, охрана земельных ресурсов, в сочетании с другими мерами охраны окружающей среды.

Поддержка сельского хозяйства всегда была проблемой государственного уровня, от которой исходили результаты его функционирования. Для повышения состояния агропромышленного комплекса и сельскохозяйственных угодий государством реализуется ряд программ и проектов, а также растут объемы финансирования. Исследованы предпосылки о важности использования современных геоинформационных технологий для формирования государственного информационного ресурса о состоянии плодородия и фактическом использовании земель сельскохозяйственного назначения, а также повышения эффективности управления сельскохозяйственным производством.

Особое внимание было уделено методам применения инновационных агротехнологий на основе использования беспилотных летательных аппаратов. Рассмотрены объемы мирового рынка разработки и производства беспилотных летательных аппаратов. Представлены данные на будущее. Выполнены выводы и предложения по проблеме рационального использования сельскохозяйственных угодий на основе использования инноваций.

Shaimerdenova A., Akhmetov B., Shulenbayeva F., Mussynova A.

INNOVATIVE METHODS OF RATIONAL USE OF AGRICULTURAL LAND

Annotation

The article considers the experience of sustainable development of leading foreign countries through the introduction of innovations and the progress of information technology. The necessity of forming the positive ability of economic entities to innovate and innovate is revealed. An assessment of the active trend of digitalization in the world, in particular, in agricultural production, is given.

It was considered that the innovative use of agricultural land in matters of rationality is an important part of the policy. Topical issues of agricultural use were considered: conditions for ensuring the rational use of land, the purpose, preservation and improvement of soil fertility, protection of land resources, in combination with other environmental protection measures.

Support for agriculture has always been a problem at the state level, from which the results of its functioning came. To improve the state of the agro-industrial complex and agricultural lands, the state is implementing a number of programs and projects, as well as increasing the amount of funding. The prerequisites for the importance of using modern geo-information technologies for the formation of a state information resource on the state of fertility and the actual use of agricultural land, as well as improving the efficiency of agricultural production management, are investigated.

Special attention was paid to the methods of applying innovative agricultural technologies based on the use of unmanned aerial vehicles. The volume of the global market for the development and production of unmanned aerial vehicles is considered. Data for the future is presented. Conclusions and proposals on the problem of rational use of agricultural land based on the use of innovations have been made.

G. Alina*, c.e.s., assoc. professor¹

G. Yessenova, c.e.s., assoc. professor²

G. Rakhimova, c.e.s., assoc. professor³

N. Kabasheva, c.e.s., assoc. professor³

Esil University, Astana, Kazakhstan¹

*The RSE on REM Republican Research Institute
for Labor Protection of the Ministry of Labor and
Social Protection of the Republic of Kazakhstan
Astana, Kazakhstan²*

Turan-Astana University, Astana, Kazakhstan³

* – main author (author for correspondence)

e-mail: Guljanalina@rambler.ru

ECONOMIC CONTENT AND FEATURES OF OCCUPATIONAL ACCIDENT AND DISEASES INSURANCE IN FRANCE

In this article, the authors conducted a research of modern and current systems of occupational accident and diseases insurance occupational accident and diseases insurance. It is noted that in modern conditions there is no single model of occupational accident and diseases insurance, individual states adapt the system to their specific prevailing conditions. At the same time, social insurance is most often considered the most flexible and effective method of providing insurance against occupational accidents and diseases in comparison with private employer liability insurance programs. The authors conducted a research of the insurance system in France. The French system is considered to be the best social security systems in the world. First of all, this is the result of a long historical development, during which France gained a reputation as a kind of laboratory country, in which new forms of government were applied and new ways of social development were formed. It should also be noted that France plays a significant role both in Europe and around the world, and as a result, events in the history of this country had global significance. In the course of the research, the authors conducted a historical analysis, compiled a model of insurance from occupational accidents and diseases, and identified the specificity of this type of insurance in France.

Keywords: insurance, accident, health insurance, pension insurance, insurance system, insurance program, social security, occupational injuries, occupational diseases, France.

Кілт сөздер: сақтандыру, жазатайым оқиға, медициналық сақтандыру, зейнеткерлік сақтандыру, сақтандыру жүйесі, сақтандыру бағдарламасы, әлеуметтік қамсыздандыру, өндірістік жарақаттану, кәсіптік аурулар, Франция.

Ключевые слова: страхование, несчастный случай, медицинское страхование, пенсионное страхование, система страхования, страховая программа, социальное обеспечение, производственный травматизм, профессиональные заболевания, Франция.

Introduction. Occupational accident and disease insurance programs are a long-standing type of social security that is widespread in many developed countries, which demonstrates their importance. The urgency of these programs lies in the fact that they include medical care, professional rehabilitation and benefits for workers injured at work or suffering from occupational diseases, as well as survivor allowances intended for family members of those who died as a result of accidents at work. Many of these programs have recently begun to include elements of prevention by stimulating the improvement of working conditions and occupational safety, as well as active support in financing preventive measures.

The purpose of this research is to explore the theoretical and historical foundations of occupational accident and diseases insurance in France.

To achieve this goal, the authors solved the following tasks:

- the chronology of the historical development of industrial accident insurance in France has been studied;
- models of the professional activity risk insurance system were proposed;
- the social security scheme in France is presented;
- the levels of the French insurance system are highlighted;
- the features of occupational accident and diseases insurance in France are disclosed.

In the course of writing the article, the authors used such research methods as the collection and generalization of theoretical material, the system method, the method of classification, grouping and system optimization.

Literature review. Nowadays, not many scientific papers have been devoted to the study of the difficulties of covering compensation in the order of compulsory social insurance against accident and occupational diseases.

It should be noted that these scientific researches were conducted by representatives of the Harvard School of Public Health, the World Health Organization and the World Bank – Christopher J. L. Murray, Alan D. Lopez [1].

Researchers working in various fields of science and technology are still trying to develop a theory of the etiology of accidents, which would help to identify, isolate and, as a consequence, eliminate the factors that contribute to the occurrence of accidents or are their direct cause. In this industry, the theory of the causes of accidents has made a great contribution and was reflected in the study of Abdul Raouf [2].

Legal means of ensuring compliance with labor protection requirements were reflected in the research of E. Fedorova [3].

Such scientific economists as N. Komarova [4], L.A. Shevchenko, T.I. Turinova [5] and others devoted their scientific works to the study of the specificity of social policy, as well as the insurance system in France.

Main part. The economic losses associated with occupational injuries and occupational morbidity are very noticeable and amount to more than 3% of GDP in industrialized countries. In the world, more than 2,7 million people die every year as a result of industrial accidents or occupational diseases. Every year, hundreds of millions of people become victims of diseases or disabilities caused by their work at work. The overwhelming majority of work-related deaths are caused by diseases (2,4 million deaths, or 86,3 %), in contrast to accidents at work (which account for the remaining 13,7 %). Together, they are the cause of 5-7 % of all deaths in the world.

To date, there is no single model of occupational accident and diseases insurance, each country adapts the system to its specific conditions. At the same time, in most cases, social insurance is a more flexible and effective way to provide occupational accident and diseases insurance compared to private employer liability insurance programs.

The analysis of the fundamental aspects of the smooth functioning of the occupational risk insurance system in many world countries allows us to distinguish three models of this type of insurance, shown in Figure 1.

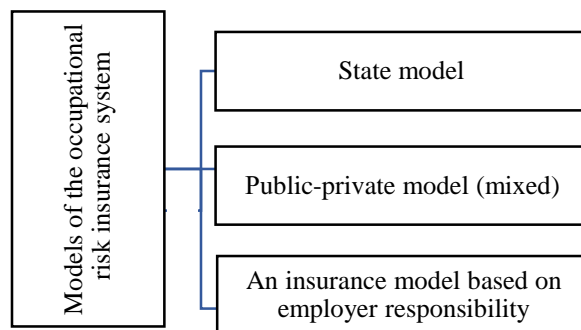

Figure 1. **Models of the occupational risk insurance system***

* Compiled by the authors

Any model of occupational risk insurance defines:

1. Risks of insurance coverage: the procedure for attributing an accident or illness of an employee to an insured event; classification of occupational risks.

2. The contingent of insured persons: only employees working under employment contracts (the so-called traditional approach to determining the status of the insured) or all categories of employees, including self-employed, students, individual entrepreneurs (the so-called broad approach).

3. The procedure for payment of insurance contributions: the person who has to pay the insurance premium (only the employer: the employer and the employee together); the procedure for calculating the amount of the insurance premium rate; economic incentives to reduce the insurance tariff.

4. The composition, form and amount of compensation for injured workers and their family members.

5. The scheme of payment of compensation benefits: periodic, lump-sum payments, or both.

If the State has adopted the state model of occupational risk insurance, then the authorized state bodies are responsible for regulating all five elements. If the state has established a mixed (private-public) model

of occupational risk insurance, then the definition and regulation of one or another element of the model is distributed between public authorities and private insurance companies. But even in this case, the state reserves supervision over the activities of private insurance companies.

According to WHO, today the level of medical development in France is considered the highest in the world, and ranks first in the EU. The country has the highest average life expectancy in Europe, the lowest mortality from cardiovascular diseases and a high birth rate. However, despite this, there is an inevitable aging of the population and, accordingly, an increase in life expectancy lead to the fact that addiction will become the main problem of future decades. By 2030, the number of people over the age of 70 will increase threefold, and over the age of 80 will increase fourfold[6].

The social protection system in France can be characterized as quite difficult, at the same time complex, because it has almost completely covered the entire population of the country in the event of almost all types of risks. It has been formed for hundreds of years under the influence of various social, economic and political factors.

The modern model of social security in France occupies a leading position among all European countries, which account for the highest standard of living. Almost all French people are convinced of the uniqueness of their social protection system, which has no analogues in the whole world. However, according to experts, every year more than 390 billion euros are spent on the basic provision of the French population insurance system, and this in turn amounts to almost 31% of GDP.

Also, some critics of the French system believe that in the next decade it should be expected that the deficit of the French pension system will increase to 55 billion euros. About 12% of GDP is allocated from the state budget for healthcare. It is partially funded by mandatory contributions to the social security system, which are levied on both employees and employers. At the same time, there is one hundred percent coverage for people in a difficult economic situation or in need of long-term treatment and rehabilitation.

At the same time, within the framework of the international standard, the French healthcare system is relatively expensive. The French healthcare system has a rather complex structure and it is quite difficult to manage it. France was ranked first by the World Health Organization in 2000. Its Healthcare system is still recognized as one of the most highly effective.

The structure of social security in France is shown in Figure 2.

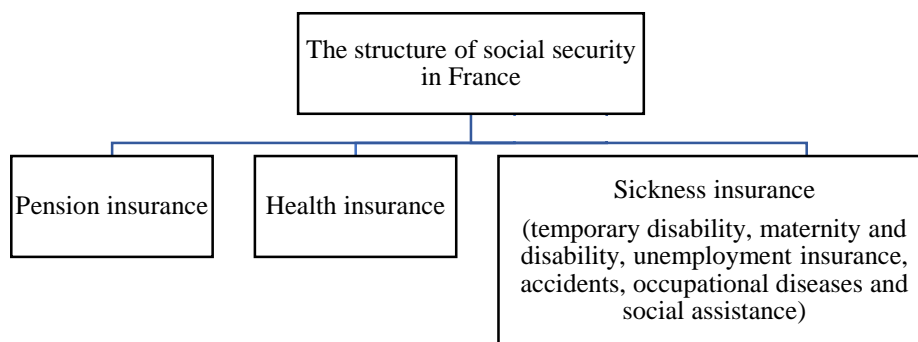

Figure 2. **The structure of social security in France***

* Compiled by the authors

Historical changes in the healthcare system in France resulted in the creation of a mixed organization based on several fundamental principles. The French system, which took corporate Germany as a model, which applies the Bismarckian model, includes a model of social security that arise in cases of professional activity. According to the Beveridge model used in England, the system covers the medical risks of all residents of the state. As a result, the French social insurance system became a mixed version of the Beveridge and Bismarck models. It contains elements of the German and English systems. The German system applies a horizontal distribution, that is, payments do not depend on income and the risks of segments of the population are paid. The English system, in turn, applies vertical distribution, thanks to which the distribution occurs from one category of the population to the next [7].

Guaranteeing equal rights to all persons insured in the social security system, the French health care system in its current form, however, is heterogeneous:

- firstly, it has three main health insurance regimes that cover employees, agricultural workers who are not employed, and self-employed workers, or pensioners, as well as their heirs by law;

- secondly, there are special regimes that include certain professions, whose representatives themselves manage these regimes;
- thirdly, inactive segments of the population are also insured due to the fact that they are covered by the rights to social insurance and provision of low-income citizens, or because they belong to the general regime due to the lack of other coverage in the health care system in France.

In France, large legislative powers in the field of social security are concentrated in the hands of the Government, which can adopt, on behalf of Parliament, legal acts establishing the conditions for the provision of pensions and benefits.

At the same time, France is one of the few countries in the world that have implemented the codification of social security standards. The Social Security Code was adopted in 1956 and revised in 1985.

The peculiarity of the French state social security system is the presence of independent programs for employees of different sectors of the economy, in particular, the following programs can be distinguished:

1. general, which is of the most important importance - all categories of workers are involved, except those in the agricultural sector outside of industry programs. The program includes insurance in cases of illness, pregnancy and childbirth, occupational injury or occupational disease, old age, loss of breadwinner;
2. workers employed in the agricultural sector;
3. workers in some sectors of the economy (railway workers, miners, civil servants, etc.);
4. a large number of programs for self-employed persons, which include the payment of sickness benefits, maternity benefits, pensions.

It is very important to note that there is a certain coordination between these programs, in particular, uniform standards on management, financing and complaint handling have been established.

The French system of occupational accident and diseases insurance includes various insurance mechanisms operating at three levels:

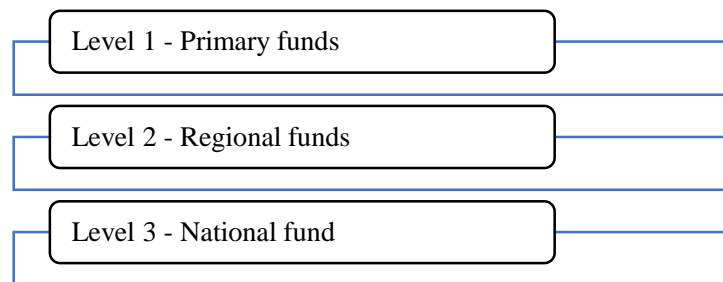

Figure 3. **Levels of the French occupational accident and occupational disease insurance system***
*Compiled by the authors

In France, some private and public enterprises and organizations have the right to their own management of the field of compensation for occupational injuries and occupational diseases under the supervision of the Ministry of Health and Social Security.

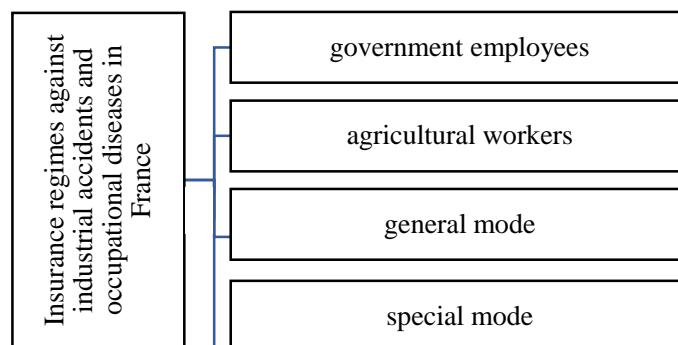

Figure 4. **Modes of occupational accident and diseases insurance***
*Compiled by the authors

There are four modes of occupational accident and diseases insurance in the country:
 1) government employees (covers about 5 million people);

- 2) agricultural workers (coverage is about 2 million people);
- 3) general regime (provides approximately 18 million people);
- 4) special treatment (lawyers, merchants, doctors, aviation workers, nuclear power plants, etc. — only about 1 million people).

The system of social protection of workers from accidents at work, the foundations of which were laid down by the French Law of April 9, 1898, is characterized by the following principles of organization:

- presumption of employer responsibility for the consequences of occupational injuries;
- fixed amount of compensation paid to the injured employee;
- prevention of occupational aviation risks.

Occupational risk levels are assessed on a scale of 800 classes, and the insurance rate is in the range between 0,1 and 4% of the insured salary. At the same time, approximately 3/4 of policyholders pay insurance premiums in the range between 0,1 and 1,99%, and more than half — in the range between 0,1 and 1% of the insured salary.

A low level of labor protection leads to a decrease in productivity, because work-related accidents and illnesses entail very significant costs and can have many serious consequences, both direct and indirect, for employees, their families and employers [8].

The organization of the French national insurance system for accidents at work and occupational diseases has many features:

- Firstly, employees are guaranteed from accidents on the way to and from work (taking into account the necessary deviation from the route) on all types of transport.

- Secondly, the occupational safety inspector plays an important role in insurance companies whose main activity is to assist in reducing occupational injuries. So, in France, almost every insurance company has a technical supervision service, endowed by law with significant rights in the field of supervision of the organization of labor protection;

- Thirdly, an important function of insurance companies is the rehabilitation of victims in order to return them to work. The peculiarity of rehabilitation is the treatment of victims in clinics and hospitals owned by insurance companies.

- Fourth, it should be noted that at present, in many economically developed countries, there is a steady tendency to single out certain categories of workers with special working conditions and adopt special insurance programs for them, other than insurance for workers of mass professions.

- Fifthly, another significant feature of the systems of compulsory social insurance against accidents at work is the practice of interaction between social partners: the state, employers' associations and trade unions.

The healthcare system in France uses the Bismarck system, this is when the system is invested thanks to insurance premiums, at the same time, the activities of the insurance funds themselves are under state control. The private sector, along with the public sector, provides all medical services, including hospital treatment. Patients have the opportunity to freely choose a doctor, hospital or medical organization. Moreover, access to medical care is free. Additional voluntary health insurance can be used to jointly repay some payments. The source of financing of old-age, disability and survivor's insurance pensions is the contributions of persons subject to compulsory health insurance and employers [9].

Contributions are calculated in proportion to wages or income limited by the maximum limit, they depend on the category of insured, fixed contributions are set for domestic workers, hotel attendants, taxi drivers and some other professional groups. Contributions of employees are withheld by the employer when paying wages. Payments are made at the expense of current income, no long-term savings system has been created. The general social security program provides for the provision of both insurance pensions and gratuitous benefits and social assistance to the elderly.

Conclusion. Thus, the analysis of the characteristics of the national occupational accident organization and occupational disease insurance systems in France allows us to draw a number of conclusions:

- in France, employees are insured against accidents on their way to and from work (taking into account the necessary deviation from the route) on all types of transport.

- labor safety inspectors play an important role in insurance companies. The main direction of their activity is the provision of assistance to reduce occupational injuries. For example, in France, almost every insurance company has a technical supervision service, endowed by law with significant rights in the field of supervision of the organization of labor protection.

- Another significant feature of compulsory social insurance systems against industrial accidents in France is the practice of interaction between social partners: the state, employers' associations and trade unions.

French law does not give an exact definition of an accident. However, it determines that insurance risks related to work injuries, injuries on the way to and from the workplace, as well as occupational diseases are subject to insurance.

The paper shows the results of research acquired during the implementation of a scientific and technical program on the topic: "Economic problems of safe work and institutional transformations of the insurance mechanism in the Republic of Kazakhstan" IRN: BR11965728 within the framework of program-targeted financing of research of the Republican Research Institute for Labor Protection of the Health and Social Protection Ministry of Kazakhstan.

REFERENCES

1. Murray, Christopher J.L, Lopez, Alan D, World Health Organization, World Bank & Harvard School of Public Health. (1996). The Global burden of disease: a comprehensive assessment of mortality and disability from diseases, injuries, and risk factors in 1990 and projected to 2020: summary / edited by Christopher J.L. Murray, Alan D. Lopez. World Health Organization. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/41864>
2. A. Raouf. Theory of Accident Causes.-2011 <https://www.iloencyclopaedia.org/part-viii-12633/accident-prevention/item/894-theory-of-accident-causes>
3. Е. Фёдорова. Правовые средства обеспечения соблюдения требований по охране труда // Сравнительное трудовое право. – № 1. – 2009. – С. 1-14.
4. Комарова Н.С. Особенности социальной политики Франции: опыт для России / Н. С. Комарова // Социокультурное развитие большого Урала: тренды, проблемы, перспективы: материалы юбилейной Всероссийской научно-практической конференции XX Уральские социологические чтения (Екатеринбург, 27-28 февраля 2015 г.) / под общ. ред. Ю. Р. Вишневого. – Екатеринбург: УрФУ, 2015. – С. 230-235. – <https://elar.urfu.ru/handle/10995/31902>
5. Л.А. Шевченко, Т.И. Туринова. Зарубежный опыт социального страхования от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний // Экология и охрана труда. – № 3. – 2018. – С. 91-95.
6. Д. Грачева. Медицина во Франции: страна №1 по версии ВОЗ. – 2020 <https://www.homesoverseas.ru/articles/10171>
7. Benefits for accidents at work and occupational diseases are paid by the local Health Insurance Fund (in the case of Metropolitan France) or the General Social Security Fund (in the case of the Overseas Departments). – 2022. – https://www.cleiss.fr/docs/regimes/regime_france/an_2.html
8. Occupational accidents and illnesses. – 2019. – <https://www.welcometofrance.com/en/fiche/occupational-accidents-and-illnesses>
9. Key Features of 2020. Health and safety in the workplace. – https://assurance-maladie.ameli.fr/sites/default/files/2021-10_key-features-2020-health-and-safety-in-the-workplace_assurance-maladie.pdf

REFERENCES

1. Murray, Christopher J. L, Lopez, Alan D, World Health Organization, World Bank & Harvard School of Public Health. (1996). The Global burden of disease: a comprehensive assessment of mortality and disability from diseases, injuries, and risk factors in 1990 and projected to 2020: summary / edited by Christopher J.L. Murray, Alan D. Lopez. World Health Organization. – <https://apps.who.int/iris/handle/10665/41864>
2. A. Raouf. Theory of Accident Causes. – 2011. – <https://www.iloencyclopaedia.org/part-viii-12633/accident-prevention/item/894-theory-of-accident-causes>
3. Е. Fjodorova. Pravovye sredstva obespechenija sobljudenija trebovanij po ohrane truda // Sravnitel'noe trudovoe pravo. – № 1. – 2009. – S. 1-14. [in Russian]
4. Komarova N.S. Osobennosti social'noj politiki Francii: opyt dlja Rossii / N.S. Komarova // Socio-kul'turnoe razvitie bol'shogo Urala: trendy, problemy, perspektivy: materialy jubilejnoj Vserossijskoj nauchno-prakticheskoj konferencii XX Ural'skie sociologicheskie chtenija (Ekaterinburg, 27-28 fevralja 2015 g.) / pod obshh. red. Ju.R. Vishnevskogo. – Ekaterinburg: UrFU, 2015. – S. 230-235. – <https://elar.urfu.ru/handle/10995/31902> [in Russian]
5. L.A. Shevchenko, T.I. Turinova. Zarubezhnyj opyt social'nogo strahovanija ot neschastnyh sluchaev na proizvodstve i professional'nyh zabolevanij// Jekologija i ohrana truda. – № 3. – 2018. – S. 91-95. [in Russian]

6. D. Gracheva. Medicinavo Francii: strana №1 po versii VOZ. – 2020. – <https://www.homesoverseas.ru/articles/10171> [in Russian]

7. Benefits for accidents at work and occupational diseases are paid by the local Health Insurance Fund (in the case of Metropolitan France) or the General Social Security Fund (in the case of the Overseas Departments). – 2022 https://www.cleiss.fr/docs/regimes/regime_france/an_2.html

8. Occupational accidents and illnesses. – 2019. – <https://www.welcometofrance.com/en/fiche/occupational-accidents-and-illnesses>

9. Key Features of 2020. Health and safety in the workplace. – https://assurance-maladie.ameli.fr/sites/default/files/2021-10_key-features-2020-health-and-safety-in-the-workplace-assurance-maladie.pdf

Алина Г.Б., Есенова Г.Ж., Рахимова Г.А., Кабашева Н.В.

ФРАНЦИЯНЫҢ КӘСІБИ АУРУЛАРДАН ЖӘНЕ ӨНДІРІСТЕГІ ЖАЗАТАЙЫМ ОҚИҒАЛАРДАН САҚТАНДЫРУДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ МАЗМҰНЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Андатпа

Бұл мақалада авторлар өндірістегі жазатайым оқиғалардан және кәсіби аурулардан сақтандырудың қазіргі және қолданыстағы жүйелеріне зерттеу жүргізді. Қазіргі жағдайда өндірістегі жазатайым оқиғалардан және кәсіби аурулардан сақтандырудың бірыңғай моделі жоқ, жекелеген мемлекеттер жүйені өздерінің нақты қалыптасқан жағдайларына бейімдейді. Сонымен қатар көп жағдайда әлеуметтік сақтандыру жұмыс берушілердің жауапкершілігін сақтандырудың жеке бағдарламаларымен салыстырғанда өндірістегі жазатайым оқиғалардан және кәсіптік аурулардан сақтандыруды қамтамасыз етудің неғұрлым икемді және тиімді тәсілі болып табылады. Авторлар Франциядағы сақтандыру жүйесіне зерттеу жүргізді. Әлемдегі ең жақсы әлеуметтік қамсыздандыру жүйелерінің бірі – Францияда құрылған жүйе. Бұл, ең алдымен, ұзақ тарихи дамудың нәтижесі, оның барысында Франция басқарудың жаңа нысандары қолданылған және әлеуметтік дамудың жаңа жолдары қалыптасқан зертхана елі ретінде беделге ие болды. Сондай-ақ Францияның Еуропада да, бүкіл әлемде де үлкен рөл атқаратынын және соның салдарынан осы елдің тарихындағы оқиғалардың әлемдік маңызы болғанын атап өткен жөн. Зерттеу барысында авторлар тарихи талдау жүргізіп, өндірістегі жазатайым оқиғалардан және кәсіби аурулардан сақтандыру моделін анықтады, сондай-ақ Францияда сақтандырудың осы түрінің ерекшеліктерін анықтады.

Алина Г.Б., Есенова Г.Ж., Рахимова Г.А., Кабашева Н.В.

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ И ОСОБЕННОСТИ СТРАХОВАНИЯ ОТ НЕСЧАСТНЫХ СЛУЧАЕВ НА ПРОИЗВОДСТВЕ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ЗАБОЛЕВАНИЙ ВО ФРАНЦИИ

Аннотация

В данной статье авторами проведено исследование современных и актуальных систем страхования от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний. Отмечается, что в современных условиях отсутствует единая модель страхования от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний, отдельные государства адаптируют данную систему под свои конкретные сложившиеся условия. В то же время, чаще всего социальное страхование считается наиболее гибким и эффективным методом обеспечения страхования от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний по сравнению с частными программами страхования ответственности работодателей. Авторы провели исследование системы страхования во Франции. Одной из лучших систем социального обеспечения в мире считается система, созданная во Франции. Это результат, прежде всего, длительного исторического развития, в ходе которого Франция приобрела репутацию своеобразной страны – лаборатории, в которой применялись новые формы правления и формировались новые пути общественного развития. Также следует отметить, что Франция играет большую роль как в Европе, так и во всем мире, и как следствие события в истории данной страны имели мировое значение. В ходе исследования авторы провели исторический анализ, составили модель страхования от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний, а также выявили особенности этого вида страхования во Франции.

DOI 10.52260/2304-7216.2022.3(48).10
 ЭОЖ 334. 723
 FTAMP 06. 56

Е.М. Әбенәв*, PhD, доцент м.а.¹
 Д.М. Мухияева, PhD, доцент м.а.¹
 Р.Д. Берназарова, магистр, аға оқытушы²
 Ә.А. Алданай, магистрант²
 Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
 ұлттық университеті КеАҚ
 Астана қ., Қазақстан¹
 Esil University, Астана қ., Қазақстан²
 * – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
 e-mail: aem11186@mail.ru

МЕМЛЕКЕТТІК-ЖЕКЕШЕЛІК ӘРІПТЕСТІК НЕГІЗІНДЕ КӘСІПКЕРЛІКТІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУЫНЫҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Кәсіпкерліктің инновациялық дамуында мемлекеттік-жекешелік әріптестік (МЖӘ) қолданудың шетелдік тәжірибесін зерделеу және қорыту шеңберінде АҚШ, Ұлыбритания, жалпы Еуроодақ елдерінің, оның ішінде Нидерланд сияқты жекелеген мемлекеттердің жалпы механизмдері, сондай-ақ инновациялық саладағы МЖӘ-ні қолдаудың ұлттық саясатының ерекшеліктері айқындалған. Еуразиялық экономикалық одақ мемлекеттері, оның ішінде Қырғызстан Республикасының тәжірибелері ұсынылған.

Зерттеу мақсаты МЖӘ механизмдері арқылы кәсіпкерліктің инновациялық даму деңгейін, сондай-ақ индустриялық-инновациялық дамудың қаржылық-инвестициялық, институционалдық мүмкіндіктері мен басымдықтарында шетелдік тәжірибені ескеру қажеттігі ұсынылады.

Осы мақсатқа қол жеткізу үшін бірқатар міндеттер айқындалды: МЖӘ механизмі арқылы кәсіпкерлікті инновациялық дамытудың шетелдік тәжірибелерін зерделеу жүргізілді; жүргізілген зерделеу нәтижесінде шетелдік тәжірибенің басым бағыттары анықталды.

Зерттеудің теориялық-әдістемелік базасы ретінде МЖӘ механизмдері арқылы кәсіпкерліктің инновациялық даму мәселелері бойынша іргелі және қолданбалы зерттеу жүргізіп жүрген отандық және шетелдік ғылым-экономистердің еңбектерінен тұрады. Мақаланы жазу барысында экономикалық және сальстырмалы талдау және жүйелік әдісі қолданылды.

Мақалада жүргізілген зерттеу нәтижесі мен зерттеудің ғылыми қорытындылары Қазақстан Республикасының аймақтарын дамытудың инновациялық бағдарламаларын қалыптастыру кезінде қолданылуына мүмкіндік беріледі.

Кілт сөздер: мемлекеттік-жекешелік әріптестік, кәсіпкерлік, инновация, механизм, инновациялық белсенділік, кәсіпкерліктің инновациялық дамуы, әріптестік, инвестиция, бағдарлама, кадр.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, предпринимательство, инновации, механизм, инновационная активность, инновационное развитие предпринимательства, партнерство, инвестиции, программа, кадры.

Keywords: public-private partnership, entrepreneurship, innovation, mechanism, innovative activity, innovative development of entrepreneurship, innovative potential of entrepreneurship, partnership, investment, programme, human resources.

JEL classification: R48; H41; L32; L33.

Кіріспе. Шет мемлекеттердің МЖӘ механизмі арқылы кәсіпкерлікті инновациялық дамытудағы озық тәжірибелерін қарастыру және оны Қазақстан Республикасында пайдалану тиімді болары сөзсіз. Осы орайда шетелдік тәжірибеде МЖӘ негізінде кәсіпкерліктің инновациялық даму механизмдерін қолданудың тиімді құралдары мен шаралары қалыптасып, Қазақстанда кәсіпкерліктің инновациялық әлеуеті мен белсенділігін арттыру үшін мүмкіндік туғызуда. Оның ішінде АҚШ, Германия, Жапония, Оңтүстік Корея, Қытай, Нидерланды және басқа да бәсекеге қабілеттілігі жоғары мемлекеттердің ғылым мен инновация саласындағы тәжірибелерін зерделеу, МЖӘ механизмдерінің ішінде жобаларды басқару жүйесі, кәсіпкерліктің қаржылық дағдарыстан шығу құралы және ірі ғылыми және саяси мәселелерді шешу әдісі болып табылатынын айқындайды және осы мемлекеттердің озық тәжірибесін жеке-жеке қарастыруға қызығушылық туғызады.

Бірақ дамыған мемлекеттердің тәжірибесі бойынша тек қана нарықтық қағидаттар негізінде материалдық-техникалық базаның қалыптасуы мүмкін емес. Кәсіпкерліктің инновациялық дамуына

мемлекет араласпаса оң нәтиже бермейді. Сондықтан инновация мен инвестиция мемлекеттік реттеудің объектісі болып табылады.

Әрине, дамыған мемлекеттер экономикасында қолданып жүрген тәжірибелердің бірқатар бөлігі қазақстандық тәжірибеге енгізілген. МЖӘ кәсіпкерлікті инновациялық дамытудың ынталандырушы механизмдерінің бірі болып табылады. Бірақ олардан өзге де шетел тәжірибесінің көптеген тиімді элементтері назардан тыс қалуда.

Әдебиеттік шолу. МЖӘ кәсіпкерлікті инновациялық дамытудағы роліне және оның маңыздылығына қатысты отандық және шетелдік ғалым-экономистердің ғылыми еңбектеріне тоқталып кеткен жөн. Кәсіпкерлік сектордың қатысуымен инновациялық саладағы МЖӘ механизмін пайдалану мәселелері шет елде және Қазақстан Республикасында да зерттеулер жүргізілгенмен, әлі де жеткілікті деңгейге жеткен жоқ. Қазақстан Республикасында қалыптасқан МЖӘ-нің теориялық және заңнамалық, құқықтық негізінде МЖӘ бойынша жүзеге асырылатын жобаларды басқару, ұйымдастыру механизмдерін жетілдіру бойынша жұмыстар атқару қажет. МЖӘ негізінде кәсіпкерлікті, инновациялық жобаларды басқару туралы ғылыми зерттеулер өте аз. Дегенмен, А.Н. Тоқсанованың жетекшілігімен шыққан «Мемлекеттік жекешелік әріптестік жобаларының тиімділігін бағалау» атты еңбегінде мемлекет пен кәсіпкерліктің әріптестігін нақтылау және МЖӘ қағидасы негізінде олардың өзара іс-қимылын жетілдіру жөнінде ұсыныстар мен мемлекеттік бағдарламалар әзірлеу және олардың тиімділігін бағалау жайлы қарастырылған [1].

В.Г.Варнавскийдің еңбегінде «Мемлекеттік-жеке меншік әріптестік – қызмет көрсету саласы, кәсіпкерлік салаларының кеңейген спектрінде қоғамдық маңызды жобалар мен бағдарламаларды жүзеге асыру мақсатында мемлекет пен кәсіпкерлік сектор арасындағы институционалдық және ұйымдастырушылық альянс» ретінде зерттелді [2].

И.В.Хромов АҚШ, Германия, Ұлыбритания, Жапония секілді мемлекеттердің салық салу жүйесін сипаттай отырып, кәсіпкерлік субъектілері үшін салықтық жеңілдіктерге баса назар аударады. Сонымен қатар оның еңбектерінде Ресейдегі кәсіпкерліктің инновациялық даму заңдылықтары, факторлары мен мәселелері талданады. Корреляциялық-регрессиялық талдау деректері бойынша кәсіпкерліктің даму динамикасына тоқталып өткен. Бұл тәсіл авторға Ресейде кәсіпкерліктің инновациялық даму үрдісін анықтауға және осы саладағы жағдайды жақсартудың ықтимал нұсқалары туралы ұсыныс жасауға мүмкіндік берді [3].

Жалпы алғанда, МЖӘ – қосымша инвестиция тарту мақсатында, бюджет қаражатының тиімділігін арттыру құралы ретінде және инфрақұрылымдық, инновациялық, кәсіпкерлік жобаларды жүзеге асыратын мемлекет пен кәсіпкерлік сектор арасындағы келісім болып табылады.

Негізгі бөлім (талдау, нәтижелер және талқылау). МЖӘ негізінде кәсіпкерліктің инновациялық даму белсенділігін ынталандыру мен қолданыстағы инновациялық әзірлемелерді қолдану әдістері жоғары нәтиже береді. Ол үшін біз дамыған және дамушы мемлекеттердің тәжірибесін қарастырамыз. Мысалы, Жапония, Франция, Германия, Ұлыбритания мемлекеттерінде барлық ғылыми-техникалық мәселелер мемлекеттік құрылымның қатысуымен шешіледі. Аталған мемлекеттерде кәсіпкерліктің инновациялық дамуы, шағын кәсіпкерлікті қолдау мен дамыту, сонымен қатар белсенді инновациялық қызмет жүргізуші кәсіпорындарды дамыту арқылы қолдау көрсетіліп келеді [4].

Кәсіпкерліктің инновациялық дамуын мемлекеттік қолдау құралдары мен механизмдері 1-кестеде көрсетілген.

1-кесте

**Кәсіпкерліктің инновациялық дамуын
мемлекеттік қолдау құралдары мен механизмдері***

Кәсіпкерліктің инновациялық дамуын мемлекеттік қолдау құралдары мен механизмдері	Мемлекеттер
1	2
ҒЗТҚЖ жүзеге асыруға мемлекеттік гранттар	Ұлыбритания, Германия, Қытай, АҚШ, Дания, Франция, Жапония, Нидерланд, Австрия, Польша
ҒЗТҚЖ жүзеге асыруға арналған шығыстардың бір бөлігін өтеу, жаңа ғылымды қажет ететін өнімдер мен технологияларды құру, кәсіпкерліктің техникалық деңгейін арттыру	Австрия, Бельгия, Германия, Канада, Корея, АҚШ, Франция, Швеция, Жапония

1	2
Жаңа өнімдер мен технологияларды әзірлеуге және енгізуге мемлекеттік кепілдік беру (банктерден несие алуға)	Австрия, Бельгия, Финляндия, Германия, Канада, Қырғызстан, Бразилия, АҚШ, Франция, Швеция, Жапония
ҒЗТКЖ жүргізуге байланысты арнайы салық жеңілдіктер беру	Норвегия, Ирландия, Қытай, Франция, Жапония, Германия
Кәсіпкерлерге инновациялық жобаларды орындауға немесе ғылыми-техникалық қызмет көрсетуге мемлекеттік тапсырыс	Ұлыбритания, Дания, АҚШ, Финляндия, Франция
Кәсіпкерліктің инновациялық дамуын инвестициялайтын мемлекеттік венчурлік қорлар құру	Испания, Финляндия
Жаңа идеяларды дамыту	Германия, Жапония
Кеңес және ақпараттық қызметтер көрсету	Испания, Финляндия, Қытай, Қырғызстан, Германия, Ұлыбритания
Кәсіпкерлікті инновациялық дамыту инфрақұрылымын құру (бизнес-инкубаторлар, технопарк, АЭА, стартаптар)	Австралия, Израиль, Үндістан, Канада, АҚШ, Чехия, Жапония, Франция
Кластер негізінде кәсіпкерлікті инновациялық дамуын қолдау	Бельгия, Германия, Ұлыбритания, Дания, Италия, Мексика, АҚШ, Франция, Жапония, Чили

*[5] Авторлармен құрастырылған

Кестеде көріп отырғанымыздай, құралдар мен механизмдерді кәсіпкерліктің инновациялық дамуында тиімді қолданудың негізінде көрсетілген мемлекеттер жетістікке жетіп отыр. Кәсіпкерліктің инновациялық негізде жоғары өсу қарқынын шағын кәсіпкерлікті дамыту, қолдау және МЖӘ өзара тиімді комбинациясын пайдалану арқылы қол жеткізуге болады.

«Қазақстан - 2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан Республикасының Елбасының жолдауында ЖІӨ-дегі ШОБ үлесін 50% жеткізу мәселесі қойылған [6]. Мәселен, 2015 жылы ЖІӨ-дегі ШОБ үлесі 24,9 %, 2016 жылы 26 %, 2017 жылы 26,8 %, 2018 жылы 28%, 2019 жылы 29,5%, 2020 жылы 30,5% және 2021 жылы 33,5% болды [7]. Кәсіпкерліктің ЖІӨ-гі үлесі шет мемлекеттер экономикасында артып келеді.

Мәселен, Францияда кәсіпкерлік ЖІӨ-нің 62%, Жапонияда 55%, Ұлыбритания 53%, АҚШ 50%, Германияда 52%, Қытай 60%, Қырғызстан Республикасында 41% көрсетіп отыр. Бұл мемлекеттерде кәсіпкерлік секторда, яғни кәсіпкерлік субъектілерінде жұмыс істейтін жұмысшылардың саны жоғары. Мысалы, АҚШ-та 50%, ЕО елдерінде 70%, Жапонияда - 71%. Осы мемлекеттерде кәсіпкерліктің инновациялық дамуына мемлекеттік қолдау құралдары мен механизмдері кең қолданылады [8].

Инновациялық саладағы МЖӘ тәжірибесіне сәйкес, мемлекеттік зерттеу орталықтары мен кәсіпкерлік арасындағы ынтымақтастық ХІХ ғасырдан басталды. 2000 жылдардың басында ҒЗТКЖ-да МЖӘ-нің жаңа парадигмасы туралы мәселе қойылды. ҒЗТКЖ-да МЖӘ саласында теориялық және тәжірибелік мәселелерді әзірлеу COVOSECO (Coevolution of Science and Economy) еуропалық жобасы шеңберінде жүзеге асырылады. COVOSECO жобасының ҒЗТКЖ-да МЖӘ-ні инновациялық салада дамыту бағыттары [9]:

- COVOSECO жобасының ҒЗТКЖ-да МЖӘ-ні бағалау үшін әмбебап құралдарды әзірлеу мақсатында;

- ҒЗТКЖ-да МЖӘ - нің жай-күйі туралы ақпарат беру;

- ҒЗТКЖ -да МЖӘ ні дамыту саясаты саласында ұсынымдар әзірлеу.

МЖӘ әлеуметтік-экономикалық маңызы бар жобаларды жүзеге асыру құралы ретінде кеңінен қолданылып жүр. Сонымен бірге кәсіпкерлікті дамытуды маңызды әлеуметтік жоба ретінде қарастырылады. Осыған байланысты кәсіпкерлік секторды тарту арқылы МЖӘ жобалары үшін қолайлы жағдайларды (салық, қаржылық жеңілдіктерді) құру қажет. Осындай әріптестік мемлекеттің, кәсіпкерліктің және қоғамның арасындағы үйлесімді өзара әріптестікті қамтамасыз етеді.

Кәсіпкерлік дамыған мемлекеттердің тәжірибесі көрсеткендей, қажетті тауарлар мен қызметтерді және қосымша жұмыс орындарын ашуда, маңызды әлеуметтік мәселелерді шешуден бөлек қосымша ірі бизнес сектормен тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз ететін, экономиканың ажырамас құрылымы болып табылады. Салыстырмалы түрде дамыған мемлекеттердегі кәсіпкерлікке салық салу, қаржылық, даму институттарының ықпалына және мемлекеттік бағдарламаларға назар аударуға болады [10].

Дамыған мемлекеттерде кәсіпкерлікті инновациялық дамуын қолдаудың нысандары мен мемлекеттік қолдау механизмдері екі бағытта жүзеге асырылады:

- кәсіпкерліктің инновациялық дамуына жәрдемдесу;
- тікелей ғылыми, техникалық және инновациялық қызметпен айналысатын кәсіпкерлік субъектілеріне көмек көрсету.

Кәсіпкерліктің инновациялық дамуының шетелдік тәжірибесін отандық ғалым С.Т.Купешова «Инновациялық менеджмент» атты еңбегінде жан-жақты тоқталып, қарастырып өткен [11].

Қытайда жаңа техника мен жоғары технологияны кәсіпкерлік секторға енгізумен ҒТИП (ғылыми-техникалық индустриалды парктер) айналысады. Онда технологиялық жетістіктер коммерциялық және өндірістік жағынан қарқынды жылдамдықпен игерілді. ҒТИП қарамағына әр түрлі саладағы ғылыми орталықтар мен университеттер, кәсіпорындар кіреді

Инновациялық шағын және орта кәсіпкерліктің (ШОК) табысты қызмет ету үшін қолайлы жағдай туғызу мақсатында АҚШ Үкіметімен 1982 жылы «Шағын бизнесте инновациялық қызметті дамыту туралы» (The Small Business Innovation Development Act) федералдық заң қабылданды. Бұл заңның мақсатына төмендегі бағыттар жатады:

1. Технологиялық инновацияларды ынталандыру.
2. ҒЗТҚЖ орындау, жүзеге асыру үшін ШОК әлеуетін қолдану.
3. Технологиялық инновациялармен шұғылдануға жас талантты адамдарды тартуға қолдау көрсету.
4. ҒЗТҚЖ нәтижесіндегі ғылыми-техникалық жетістіктерді коммерцияландыруға көмектесу.
5. АҚШ-тың инновациялық саласында арнайы зерттеулер мен әзірлемелерге деген ұлттық қажеттіліктерді қанағаттандыру мақсатында жұмыс жасайтын шағын кәсіпорындарды тарту.

Осы заң шеңберінде кәсіпкерлікті инновациялық негізде дамыту үшін өнертапқыштардың әзірлемесін жүзеге асыруда үлкен мүмкіндіктерді ұсынатын, мемлекеттік бюджеттен қаржыландырылатын бірнеше ұлттық бағдарламалар жасалды. АҚШ заңнамасында инновациялық қызметтегі әр түрлі кәсіпкерлікті ынталандыру мақсатында, көптеген шығын түрлерін салық салудан босатады (құжаттарды, құрал-жабдықтарды алу, тәжірибелік үлгілерді жасау, сынақтар жүргізу, патенттік қызметтерді төлеу және т.б).

Инновация саласында арнайы зерттеулер мен әзірлемелерге деген ұлттық қажеттіліктерді қанағаттандыру мақсатында, сонымен қатар ҒЗТҚЖ айналысатын инновациялық саладағы кәсіпкерлік қызметін одан әрі табысты жасау үшін, АҚШ-та әр түрлі масштабтағы ғылыми-техникалық бағдарламалар кешені жүзеге асырылуда. Федералдық деңгейдегі тиімді іс-әрекеттер ретінде: «Шағын бизнестегі Инновациялық зерттеулер бағдарламасы» (The Small Business Innovation Research Program – SBIR) және «Шағын бизнестегі технологиялар трансферті бағдарламасы» (The Small Business Technology Transfer Program – STTR) сияқты бағдарламаларды көрсетуге болады.

1950 жылдары Жапония шетелдік «ноу-хау» және патенттерін қолдана бастады, ол қарқынды экономикалық даму жолына түсті.

80-ші жылдардан бастап, мемлекеттің экономикалық саясаты ғылыми техникалық прогрестің басымды мәселелерін шешуге арналған, өз ғылыми-зерттеу орталықтарын құруға бағытталды. Жапонияда 1983 жылдың өзінде технополистерді дамыту тұжырымдамасы қабылданған. Нәтижесінде, олардың экономикалық өсу қарқыны ел бойынша орта көрсеткіштерден жоғары екенін көрсетті. Ұлттық технопарктерді дамытуға байланысты арнайы бағдарламалар қабылданды:

1. «Технополистерді дамыту жоспары» венчурлік бизнес үшін субсидиялар мен төмен пайызды қарыздар ұсыну, кәсіпкерлік ресурстармен мен құрылыстарды жалға алу төлемін төмендету шараларын қарастырады.

2. «Ғылыми кәсіпкерлікті орналастыру жоспары» аймақтық кәсіпкерлікті аумақтық (территориялды) шоғырландыру және оларды мамандануы бойынша біріктіруді қарастырды.

3. «Базисті зерттеулер жоспары» кәсіпкерліктің бастапқы өмірлік кезеңінде оның дамуына ықпал жасауға бағытталады.

Іскерлік және ғылыми-техникалық байланыстардың қарқынды дамуына мүмкіндік беретін зерттеу кешендерін қалыптастыруды қамтамасыз ететін 100-ден аса технопарктер құрылды. Жапондық технопарктердің 70% аймақтардағы кәсіпкерліктің қолдауы арқылы құрылған, сонымен қатар олардың жалпы санының 58% жоғары технологиялық кәсіпкерлікке бағытталған. Оларды функционалдық қағидаты бойынша былай бөлуге болады:

- ғылыми-зерттеу парктері (41%) ұлттық зерттеу орталықтарының әзірлемелерін кәсіпкерлікке енгізуге негізделеді;

- ғылыми парктер (33%) жаңа жоғары технологиялық кәсіпкерлікті құру, дамытуға арналған;
- инновациялық орталықтар (26%) ҒЗТКЖ-ны жүзеге асыруда, кәсіпкерлікке көмек көрсетуде.

Жапонияның кәсіпкерлікті инновациялық дамуын арттыру жолдары ретінде мыналарды айтуға болады:

- инновациялық әзірлемелерді коммерцияландыру;
- инновация саласындағы кәсіпкерлікке салық салу жүйесін жеңілдету. Бұларға: ҒЗТКЖ шығындарын салық салудан алып тастау, салықтық демалыстар беру, университеттер мен бірлесіп жүргізілетін ҒЗТКЖ-ға жеңілдетілген салық салу;
- зияткерлік меншік құқықтарын қорғауды күшейту және коммерциялық құпиялардың сақталуын қамтамасыз ету;
- университеттерді реформалау және жалпы білім беру жүйесін күшейту.

Жапонияда инновацияға салынатын жеке инвестициялар 80%-ды құрайды, ал 20% ды Жапонияның үкіметі қаржыландырады. Іргелі зерттеулер басым түрде мемлекетпен қаржыландырылады.

Инновациялық кәсіпкерлікті мемлекеттік қаржыландырудың жанама формаларының дамуы күштірек болып отыр [11, 154 б.].

Қырғызстан Республикасында жаңа экономиканы құруда адами капиталдың дамуы, білім беру және қызметкерлерді дамытудың жоғары технологиялық кәсіпкерлік пайдасына қарай экономикалық құрылымның түбегейлі өзгеруіне байланысты өзгерістер енгізілу жұмыстары жүргізіліп жатыр. Ғылыми-техникалық саланың ауқымы мен құрылымын оңтайландыру, тиімділікті күшейту жұмыстары оның тәртібін өзгертуге және белгілі бір нәтижелерге жетуге бағытталған. Мысалы, 2018 жылы кәсіпкерлікті инновациялық қолдану тұрғысынан Қырғызстан Республикасы әлемнің 140 елінің ішінен 119-шы орынға табан тіреді. Инновациялық белсенді кәсіпкерліктің көпшілігі Бішкек (89,5%) және Шу облыстарында (9%) шоғырланған. Ең қызығы, барлық инновациялық өнімдерді жеке меншік кәсіпкерлік өндіреді және инновациялық қызметтің негізгі бөлігі технологияларды сатып алумен тығыз байланысты [12].

Аталған мәселелерді ескере отырып, Қырғызстан Республикасы МЖӘ негізінде кәсіпкерлікті инновациялық негізде дамытуда мынадай міндеттерді алға тартады:

- инновацияларды дамыту және инновациялық жүйе объектілерін пайдалану үшін қолайлы жағдайлар жасау;
- инновациялық даму саласындағы тиімді шешім қабылдауды, соның ішінде энергияны үнемдеу және энергияны үнемдейтін технологияларды қалыптастыратын жүйені құру;
- интеллектуалдық меншік объектілеріндегі құқықтарды қорғау және инновация саласындағы нормативтік-құқықтық базаны жетілдіру;
- оқу, біліктілікті арттыру және қоғамның рөлі, маңызы мен инновациясы туралы хабардар болу үшін жағдайлар жасау.
- осы жоғарыдағы мәселелерді шешу үшін Қырғызстан Республикасының Үкіметі келесі шараларды іске асыруы қажет:
  - инновациялық, энергияны үнемдеу және энергияны үнемдейтін технологиялар ретінде жіктеу критерийлерін әзірлеу;
  - инновациялық энергияны үнемдейтін тиімді технологиялардың тізімін жасау;
  - өнеркәсіптің тізімін жасау және дамыту қажеттіліктерін ескеру;
  - инновациялық технологияларды іздеу және маркетинг бойынша қызметтер көрсету жолдарын қарастыру [13].

Осы мәселелерді үйлестіру үшін, Қырғызстан Республикасында «МЖӘ» туралы Заң 2009 жылы 11 мамырда қабылданды. Заң бойынша тараптардың мүдделерімен тәуекелдері мен міндеттері анық көрсетілген. Шетелдік тәжірибеге негізделіп жасалған заң бойынша МЖӘ жобаларын ұйымдастыру үрдісі 3 кезеңнен тұрады. Қырғызстан Республикасының Үкіметі 2014 жылы «МЖӘ дамытуды қолдау үшін МЖӘ жобаларды қаржыландыру» қоры және «инвестицияларды жылжыту және қорғау агенттігі» құрылып жұмыс жасауда. МЖӘ механизмдерін енгізу бойынша «Жол картасы» қабылданды.

Көріп отырғанымыздай, Қырғызстан Республикасында МЖӘ механизмі заңнамалық тұрғыда толық қамтылғанмен, конкурстық іріктеу ережелері, тәуекелдерді әріптестер арасында бөлу және келісімшарттың негізгі түрлері нақты көрсетілмеген. Сондықтан, аталған мемлекеттің МЖӘ механизмі бойынша тәжірибесін елімізде қолдану мүмкіндігі төмен.

Себебі, Қырғызстан Республикасындағы МЖӘ негізінде кәсіпкерліктің инновациялық дамуының негізгі қиындықтарының көпшілігі қаржылық ресурстарының жоқтығында, яғни:

- айналым қаражатын толықтыру;
- ескі және ескірген жабдықтарды, технологиялық процестерді автоматтандыру және механикаландыру құралдарына ауыстыру;
- сыртқы және ішкі нарықтардағы тиімді сату үшін жоғары сапалы, арзан, бәсекеге қабілетті тауарлар шығаруға мүмкіндік беретін жаңа технологияларды қолдану;
- әртүрлі деңгейдегі жұмысшылардың, инженерлік-техникалық персоналдың және менеджерлердің біліктілігін арттыру, қайта даярлау және дайындауды жетілдіру [14].

Ұлыбританияда 2007 жылдан бастап Британдық инновация агенттігі құрылып жұмыс істейді. Агенттік үкіметтік гранттарды қаржыландыратын мемлекеттік орган болып табылады. Сонымен қоса, осы агенттіктің Ұлыбританиядағы «зерттеулер мен инновациялар» деген бөлімі де жұмыс жасайды. Британдық «зерттеу және инновация» - бұл университеттермен, зерттеу ұйымдарымен, кәсіпорындарымен, қайырымдылық ұйымдарымен және Үкіметпен зерттеу және инновацияны дамыту үшін жақсы тиімді әріптестік орган. Олардың негізгі қызметі - жаңа идеяларды, Британдық зерттеулерді және кәсіпкерлікті қолдай отырып, өнімділік пен экономикалық өсуді ынталандыру.

Британдық инновациялық агенттіктің негізгі міндеттері:

- кәсіпкерлікке назар аудара отырып, тәуекелді төмендету, инновацияларды енгізу және қолдау бойынша кәсіпкерлермен жұмыс істей отырып, өсуді ынталандыру;
- кәсіпкерлік әріптестермен, тұтынушылар және инвесторлармен байланыстырды және жаңа идеялардың дамуына көмектесу;
- инновацияларды жеделдету және зерттеулер мен әзірлемелерге инвестициялар тарту үшін іскерлік және зерттеу ынтымақтастығын қаржыландыру;
- қолдау мен көмек экономиканың барлық секторларында, Ұлыбритания аймақтарында кәсіпкерлер үшін қолжетімді.

Бұл орган Үкіметтік, халықаралық деңгейде де зерттеулер мен инновациялардың дамуы үшін ықпалды тәуелсіз ұйым болып табылады. Кәсіпкерлерді қаржыландыру көзі, Энергетика және өнеркәсіптік стратегия департаменті ғылым бюджеті есебінен қаржыландырылады.

Нидерландының инновациялық саясатының маңызды мақсаты қаржыландыру, кәсіпкерлік және ҒЗТҚЖ басқару мүмкіндіктерін кеңейтудің жаңа механизмдері арқылы мемлекеттік зерттеу ұйымдарының, әсіресе университеттердің салалық қажеттіліктеріне ден қою жеделдігін арттыру болып табылады.

Базалық институционалды қаржыландыруға университеттерді қаржыландырудың жалпы көлемінің өте үлкен үлесі (шамамен үштен екісі) келеді. Бұдан басқа, бұл соманың 80%-дан астамы 13 мемлекеттік университетке тиесілі. Конкурстық негізде университеттерге бөлінетін қаражаттың үлесі келісімшарттық зерттеулердің жалпы көлеміндегі (шамамен 20%) және қаржыландырудың жалпы көлеміндегі бизнес үлесі сияқты салыстырмалы түрде аз (10% - дан кем). Университеттік зерттеулер ғылыми-техникалық білімнің инновациялық сұранысына жоғары дәрежеде ие болуы үшін, қаржыландыру жүйесі мемлекеттік және жеке меншік зерттеу ұйымдары арасындағы барынша кең әріптестікті көтермелеуі тиіс. Сондай-ақ мемлекеттік зерттеулерден қосымша қаражат бөлуге, инкубаторларды құруға және олардың жұмыс істеуіне және университеттер мен мемлекеттік ғылыми-зерттеу институттарын ҒЗТҚЖ-ны неғұрлым тиімді басқаруға ықпал ететін шараларға баса назар аудару қажет. Нидерланд біршама уақыт бойы «Еуропалық парадокспен» - қолданбалы зерттеулердің кеңдігіне қарамастан, нақты инновацияларда қоғамдық білімдердің артта қалуымен ұштасқан жоғары сапалы ғылыми зерттеулермен күресуде.

Реформаларды іс жүзінде жүзеге асыруға қатысты болашақ шешімдер қолданыстағы инновациялық бағытталған зерттеу бағдарламасы басқарудың практикалық тәжірибесінен алынған сабақтарды ескеруі маңызды. Жалпы, Нидерландта инновациялық-бағдарланған МЖӘ-ні қолдаудың бағдарламалық-нысаналы механизмдеріне шолуды 2-кестеден көруге болады.

2-кесте

Нидерландтағы МЖӘ бағдарламалары*

Құрал 1	Сипаттамасы 2
Технологиялық даму қорлары	Технологиялық даму қоры арқылы Экономика министрлігі университеттер зерттеу орталықтарында сұранысқа бағытталған жоғары ғылыми-техникалық зерттеулердің дамуын ынталандырады. Мұнда негізгі рөлді үш аспект атқарады:

1	2
	пайдаланушыларды зерттеуге тарту, пайдалану және зерттеу нәтижелерін өндіріске енгізу арқылы қорға жарналар енгізу, қордың мүмкіндіктерін саты-сатымен жаңартуға мүмкіндік береді
Инновациялық-бағытталған зерттеу бағдарламасы	инновациялық бағытталған зерттеу бағдарламасымақсаты кәсіпкерлік сектордың инновациялық қажеттіліктеріне байланысты бағдарламалық тәсілдің көмегімен университеттер мен ғылыми-зерттеу институттарындағы стратегиялық зерттеулерді нығайту болып табылады.
Инновациялық-бағытталған қолданбалы ғылыми зерттеулерді ұйымдастыру	Қолданбалы ғылыми зерттеулерді ұйымдастыру бағдарламасының мақсаты ғылыми білімді кәсіпкерлік сектор мен мемлекеттік мекемелер үшін пайдалы қолданбалы білімге аудару болып табылады. Бұл сұранысқа бағытталған стратегиялық және қолданбалы зерттеулерді ынталандыру үшін жасалады
Жетекші технологиялық институттар бағдарламасы	Жетекші технологиялық институттар бағдарламасы көмегімен экономика министрлігі кәсіпкерлердің инновациялық әлеуеті мен бәсекеге қабілеттілігін көтеруге ұмтылады. Бұл тиісті компаниялар арқылы мемлекеттік зерттеу инфрақұрылымы мен кәсіпкерлік сектор арасындағы институционалдық әріптестік шеңберінде жоғары халықаралық стандартты іргелі және стратегиялық зерттеулер жүргізіледі.
Экономика, экология және технологиялар схемасын қолданбалы зерттеулер үшін ұйымдастыру	ЭЭТ бағдарламасы шеңберінде субсидиялар компаниялар мен ғылыми-зерттеу институттары арасындағы корпоративтік альянстар немесе әріптестіктер жүзеге асыратын ірі зерттеу жобаларына беріледі. Бұл технологиялық инновациялар есебінен экологиялық жағынан да, экономикалық жағынан да айтарлықтай ілгерілеуге әкелуі мүмкін. Ол экономикалық тұрақтылықты арттыруға ықпал етеді
Тұрақты даму үшін озық катализм технологиясы	Тұрақты даму үшін озық катализмдер технологиялар - ұлттық даму ұйымының құрамына кіретін тұрақты дамуды қамтамасыз етуге арналған озық катализмдертехнологиясы. 2002 жылдың басында компаниялар, ғылыми-зерттеу институттары және экономика министрлігімен құрылған сәтінен бастап Нидерландының катализ саласындағы халықаралық ұстанымдарын нығайту бойынша жұмыс істеді, яғни шетелдік озық технологияларды халықаралық ұйымдар деңгейінде дамытуға мемлекеттік қолдау жасады

* [15] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған

Сонымен, МЖӨ негізінде кәсіпкерліктің инновациялық үлгісін қалыптастыру мен дамытудың жоғарыда қарастырылған шетелдік тәжірибелерін зерделеп, негізгі ерекшеліктерін нақтылап және оларды отандық экономикада қолдану мүмкіндіктерін анықтап, қорытынды 3-кесте жасалды. Зерделенген тәжірибе әрбір елдегі МЖӨ-нің дамуы мен кәсіпкерліктің ролі және оның инновациялық әлеуетін арттыру жолдарына байланысты екенін атап өткен жөн.

Қорытынды. Қазақстандық тәжірибеде, қарастырылған шетелдік тәжірибені бұлжытпай көшіру емес, олардың озық, заманауи жетістіктерін өзіміздің ұлттық құндылықтарымызбен, ділімізге (менталитетімізге) және ішкі заңнамалық актілерге бейімдеп, қолдануға енгізу қажет. Олардың ішінде, бірінші кезекте: кәсіпкерліктің инновациялық дамуын ынталандыру іс-шаралар кешенін (салықтық жеңілдіктер мен арнайы аймақтар құру); кәсіпкерлікке қажетті кадрларды оқыту және дайындау; ірі кәсіпорындар мен шағын кәсіпкерліктің арасындағы ынтымақтастықты, яғни инновациялық тәжірибе алмасуды реттеу және дамыту; инновацияға бағытталған кәсіпкерліктің тауарларын немесе қызметтерін жылжытуда мемлекеттік көмек немесе қолдау шараларының болуы; Қазақстан Республикасының аймақтарының даму ерекшелігіне байланысты кәсіпкерліктің инновациялық дамуын дифференциялау.

Қорытындылай келе, кәсіпкерліктің инновациялық дамуында МЖӨ-ні қолданудың шетелдік тәжірибесін зерделеу және қорыту шеңберінде АҚШ, Ұлыбритания, жалпы Еуроодақ сынды елдердің және Нидерланд сияқты жекелеген елдердің жалпы механизмдері, сондай-ақ инновациялық саладағы МЖӨ-ні қолдаудың ұлттық саясатының ерекшеліктері айқындалды. Еуразиялық экономикалық одақтың мүшесі – Қырғызстан Республикасының тәжірибелері қарастырылып ұсынылды. Аталған тәжірибені Қазақстанның МЖӨ механизмдеріне қатысты қолдануда инновациялық кәсіпкерліктің даму деңгейін, сондай-ақ индустриялық-инновациялық дамудың қаржылық-инвестициялық, институционалдық мүмкіндіктері мен басымдықтарын ескеру қажет.

Мақала AP09259979 «Қазіргі қазақстандық қоғамдағы ғылымның институционалдық мәртебесі: репрезентативтілік проблемаларын бағалау және ғылым беделін дамытудың жаңа парадигмасының басым бағыттарын әзірлеу» жобасы бойынша ҚР ҒЖБМ Ғылым комитетінің гранты аясында дайындалған.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Токсанова А.Н. Оценка эффективности проектов государственно-частного партнерства: монография. – Астана: ИП «Булатов А.Ж.», 2017. – 303 с.
2. Варнавский В.Г., Клименко А.В., Королев В.А. Государственно частное партнерство: теория и практика. – М.: ГУ-ВШЭ. – 2010. – 228 с.
3. Хромов И.Е. Сравнительный анализ налогообложения малого предпринимательства в России и развитых странах. Теория и практика институциональных преобразований в России / Сборник научных трудов под ред. Б.А. Ерзнкяна. Вып. 38. – М.: ЦЭМИ РАН, 2016. – С. 121-143.
4. Abenov E., Kirdasinova K., Tulaganov A., Zhumataeva B., Mutalyieva L., Issayeva B. Entrepreneurship education: teaching and learning modern mechanisms of entrepreneurship development based on Public-private partnership // Journal of Entrepreneurship Education, 1528-2651-22-5-450, Volume 22, Issue 5, 2019.
5. Абенов Е.М. Партнерство государства и бизнеса как основа модернизации экономики // Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. – 2019. – №3 (26). – С. 9-14.
6. «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты: Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы, Астана қ., 2012 жылғы 14 желтоқсан // Егемен Қазақстан. 2012. 15 желтоқсан.
7. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалау агенттігі Ұлттық статистика бюросының ресми сайты. – URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/23/methodology> (Жүгіну күні: 18.12.2020).
8. Онлайн-версия «Ежегодника Евростата 2019» (от января 2019 г.) / Innovation Statistic // Eurostat Year book online. – URL: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Innovation_statistics.8 (дата обращения 19.01.2020).
9. Сатыбалдин А.А., Панзабекова А.Ж. Государственно-частное партнерство в науке и инновациях: зарубежный и Казахстанский опыт // Мемлекеттік-жеке меншік әріптестік – инвестиция тарту құралы: үлгілері және тәжірибесі атты I Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдар жинағы. Нұр-Сұлтан қ., 28 ақпан 2020 жыл. – Нұр-Сұлтан, 2020.
10. Грибовский А.В., Ушакова С.Е. Механизмы государственной поддержки малого инновационного бизнеса за рубежом // Наука. Инновации. Образование. – 2014. – №4. – С. 205-221.
11. Купешова С. Т. Инновациялық менеджмент: оқулық. – Алматы, 2011. – 256 б.
12. Эл. ресурс. Реж. дост.: <http://www.stat.kg/ru/>
13. Department for Business Innovation and Skills, The UK Innovation Survey Main Report, Innovation Analysis, July 2019. – https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/536491/UKIS_2019_Main_report_Final_v.pdf
14. OECD (2003), Public-Private Partnership for Research and Innovation: An Evaluation of the Dutch Experience, Paris, OECD.
15. Таубаев А.А., Каменова А.Б., Орынбасарова Е.Д., Борисова Е.И., Сайфуллина Ю.М. Институциональная среда развития наукоемкого сектора и инновационного предпринимательства в странах Евразийского экономического союза // Экономика: Стратегия и практика. – 2019. – №2. – С. 25-38.

REFERENCES

1. Toxanova A.N. Evaluation of the effectiveness of public-private partnership projects: monograph / – Astana: «Bulatov A.Zh.» IE, 2017. – 303 p. [in Russian]
2. Varnavsky V.G., Klimenko A.V., Korolev V.A. Public-private partnership: theory and practice. – М.: SI-HSE. – 2010. – 228 p. [in Russian]

3. Khromov I.E. Comparative analysis of taxation of small businesses in Russia and developed countries. Theory and practice of institutional transformations in Russia / Collection of scientific papers edited by B.A. Yerznkyan. Release. 38. – M.: SEMI RAS, 2016. – 121-143 p. [in Russian]
4. Abenov E., Kirdasinova K., Tulaganov A., Zhumataeva B., Mutalyieva L., Issayeva B. Entrepreneurship education: teaching and learning modern mechanisms of entrepreneurship development based on Public-private partnership // Journal of Entrepreneurship Education, 1528-2651-22-5-450, Volume 22, Issue 5, 2019.
5. Abenov E.M. Partnership between the state and business as a basis for economic modernization // Proceedings of the Issyk-Kul Forum of Accountants and Auditors of Central Asian Countries. – 2019. – №3 (26). – 9-14 p. [in Russian]
6. Strategy «Kazakhstan-2050» Стратегиясы the new political course of the established state: The Message of the President of the Republic of Kazakhstan - Elbasy N.A. Nazarbayev to the people of Kazakhstan, Astana., 14 of December 2012 y. // Egemen Qazaqstan. 2012. 15th of December [in Kazakh]
7. Official website of the National Bureau of Statistics of the Agency of the Republic of Kazakhstan for Strategic Planning and Reform. – URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/23/methodology> (Date of application: 18.12.2020) [in Kazakh]
8. Online version of the «Eurostat Yearbook 2019» (from January 2019) Innovation Statistics // The Eurostat Yearbook online. – URL: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Innovation_statistics.8 (accessed 19.01.2020).
9. Satybalidin A.A., Panzabekova A.J. Public-private partnership in science and innovation: foreign and Kazakhstani experience // Collection of materials of the I International Scientific and practical conference Public – Private Partnership-a tool for attracting investment: examples and experience. Nur-Sultan, 28 th of February 2020 [in Russian]
10. Gribovsky A.V., Ushakova S.E. Mechanisms of state support of small innovative business abroad // Science. Innovation. Education. – 2014. – №4. – 205-221 p.
11. Kupeshova S.T. Innovation management: book– Almaty, 2011. – 256 pp.
12. El. resources: <http://www.stat.kg/ru/>
13. Department for Business Innovation and Skills, The UK Innovation Survey Main Report, Innovation Analysis, July 2019. – https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/536491/UKIS_2019_Main_report_Final_v.pdf
14. OECD (2003), Public-Private Partnership for Research and Innovation: An Evaluation of the Dutch Experience, Paris, OECD.
15. Taubaev A.A., Kamenova A.B., Orynbasarova E.D., Borisova E.I., Saifullina Yu.M. Institutional environment for the development of the knowledge-intensive sector and innovative entrepreneurship in the countries of the Eurasian Economic Union //Economics: Strategy and Practice. –2019. – №2. – 25-38 p. [in Russian]

Әбенов Е.М., Мухияева Д.М., Берназарова Р.Д., Алданай Ә.А.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА НА ОСНОВЕ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА

Аннотация

В рамках изучения и обобщения зарубежного опыта применения государственно-частного партнерства (ГЧП) в инновационном развитии предпринимательства определены общие механизмы США, Великобритании, отдельных стран Евросоюза в целом, в том числе Нидерландов, а также особенности национальной политики поддержки ГЧП в инновационной сфере. Представлен опыт государств Евразийского экономического союза, в том числе Кыргызской Республики. В качестве общих мер необходимо признать важность инновационного развития предпринимательства и необходимость применения различных форм взаимодействия государства и бизнеса, в том числе в научно-инновационной сфере.

Целью исследования представляется необходимость учета уровня инновационного развития предпринимательства через механизмы ГЧП, а также зарубежного опыта в финансово-инвестиционных, институциональных возможностях и приоритетах индустриально-инновационного развития.

Для достижения данной цели определен ряд задач: проведено изучение зарубежного опыта инновационного развития предпринимательства через механизм ГЧП; в результате проведенного изучения определены приоритетные направления зарубежного опыта.

Теоретико-методологической базой исследования являются труды отечественных и зарубежных ученых-экономистов, проводящих фундаментальные и прикладные исследования по проблемам инновационного развития предпринимательства через механизмы ГЧП. При написании статьи был использован метод экономического и сравнительного анализа и системного подхода.

Результаты проведенного в статье исследования и научные результаты исследования могут быть использованы при формировании инновационных программ развития регионов Республики Казахстан. Позволяет повысить эффективность инвестиционных проектов по инновационному развитию предпринимательства через ГЧП в Республике Казахстан, опираясь на представленные и научно обоснованные авторами выводы.

Abenov Y., Mukhiyayeva D., Bernazarova R., Aldanai A.

**FOREIGN EXPERIENCE OF INNOVATIVE DEVELOPMENT
OF ENTREPRENEURSHIP BASED ON PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP**

Annotation

As part of the study and generalization of foreign experience in the use of public-private partnership (PPP) in the innovative development of entrepreneurship, determine the general mechanisms of the United States, Great Britain, EU countries as a whole, including the Netherlands, as well as the specifics of the national policy of PPP support in the innovation sphere. Presented the experience of the states of the Eurasian Economic Union, including the Kyrgyz Republic. As general measures, it is necessary to recognize the importance of innovative development of entrepreneurship and the need to apply various forms of interaction between the state and business, including in the scientific and innovative sphere.

The purpose of the paper is the need to take into account the level of innovative development of entrepreneurship through PPP mechanisms, as well as foreign experience in financial and investment, institutional opportunities and priorities of industrial and innovative development.

To achieve this goal, a number of tasks have been defined: conduct the study of foreign experience of innovative entrepreneurship development through the PPP mechanism; as a result of the study- identify priority areas of foreign experience.

The theoretical and methodological basis of the research is the works of domestic and foreign scientists-economists conducting fundamental and applied research on the problems of innovative development of entrepreneurship through PPP mechanisms. When writing the article used the method of economic and comparative analysis and a systematic approach.

The results of the research carried out in the paper and the scientific results of the research can be used in the formation of innovative development programs for the regions of the Republic of Kazakhstan. It allows to increase the efficiency of investment projects for innovative entrepreneurship development through PPP in the Republic of Kazakhstan, based on the conclusions presented and scientifically substantiated by the authors.

DOI 10.52260/2304-7216.2022.3(48).11
УДК 338.001.36
ГРНТИ 06.52.17

Р.А. Жанбаев*, к.э.н., доцент¹
Д.Г. Максимов, к.э.н., доцент²
А.Е. Еркін, докторант PhD³
Г.Р. Темирбаева, д.э.н., профессор⁴
Республиканское общественное объединение
«Национальная инженерная академия
Республики Казахстан», г. Алматы, Казахстан¹
ФГБОУ ВО Удмуртский государственный
университет, г. Ижевск, Российская Федерация²
Казахский национальный университет
имени Аль-Фараби, Высшая школа экономики
и бизнеса, г. Алматы, Казахстан³
Жезказганский университет имени
О.А. Байконурова, г. Жезказган, Казахстан⁴
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: zhanbayevrinat@gmail.com

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА: РЕГИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТ

Исследование направлено на изучение условий реализации целей устойчивого развития. Особое внимание уделяется тому, что, согласно концепции устойчивого развития, все сферы социально-экономической жизнедеятельности человека взаимодействуют между собой и находятся в равновесии. В связи с этим устойчивое развитие понимается в единстве демоэкономической, демоэтической, демографической, демократической сфер деятельности человека.

С помощью системного подхода, включающего методы логического, статистического анализа и синтеза, целеполагания и декомпозиции целей, произведен сравнительный анализ подходов к определению понятия «устойчивое развитие», изучена теория и международная практика реализации принципов устойчивого развития, представлен анализ динамики уровня качества жизни населения по статистическим данным Республики Казахстан за 2019–2020 годы.

Фактор интеграции всех сфер деятельности в данном исследовании может способствовать обеспечению качества жизни, безопасности жизни человека и общества, при этом удовлетворение текущих потребностей человечества осуществляется без ущерба для последующих поколений. Большое значение при этом придается проводимой государством социальной политике по развитию человеческих ресурсов, социальной защите населения. Устойчивое развитие общества методологически должны рассматриваться в единстве с проблемами экологии, качества человеческих ресурсов и качества жизни.

Ключевые слова: устойчивое развитие, качество жизни, социально-экономическое развитие, интеграция, ресурсы, экология, потребности, демоэкономика, демоэтика, демография, демократия.

Кілт сөздер: қозғамның тұрақты дамуы, өмір сапасы, әлеуметтік-экономикалық даму, интеграция, ресурстар, экология, қажеттіліктер, демо-экономика, демо-этика, демография, демократия.

Keywords: sustainable development of society, the quality of life, socio-economic development, integration, resources, ecology, needs, demoeconomics, demoethics, demography, democracy.

JEL classification: I3, P46, P51, F63.

Введение. Современная политическая и социально-экономическая ситуация отличающаяся быстрой и, в то же время, кардинальной, подчас непредсказуемой эволюцией всех сфер жизни, обусловила возникновение комплекса проблем, которые представляют определенный вызов для научной среды. Это: демографический взрыв, ухудшение качества окружающей среды, увеличение потребления природных ресурсов, изменение геополитической и экономической структуры на планетарном уровне и т. д.

Данное обстоятельство вызывает необходимость исследования условий и реализации целей устойчивого развития общества в рамках сохранения ресурсов для будущих поколений.

Все эти факторы сегодня являются основополагающими для достижения стабильности как социально-экономической, так и политической.

Целью данного исследования является разработка концептуального подхода, строящегося на условии интеграции экономических, экологических и социальных проблем. Это и обуславливает парадигму устойчивости как современную концепцию развития общественно-экономических систем.

Традиционно укоренившаяся экономическая модель современного мирового хозяйства имеет в качестве целевого ориентира только экономические цели, что в принципе имеет свою логику. Однако, реальные тенденции развития экономики указывают на ее несостоятельность так как она не обеспечивает устойчивость в многоаспектном ее понимании. Сегодня только экономический аспект не может быть рассмотрен вне социальных и экологических. В 2015 году ООН приняла Цели устойчивого развития (далее – ЦУР), тем самым такой подход приобрел статус ключевой парадигмы общемирового развития. Казахстан также включился в общемировой процесс обеспечения устойчивого развития.

Интегрированный целевой подход виден из распределения всех 17-ти целей. Основные потребности населения в продовольствии, медицинском обслуживании, в образовательных услугах, коммунальном обслуживании включены в первые 7 целей. Экономические вопросы рассмотрены в 8-ой и 9-ой целях, экологические аспекты – в 13-ой и -15-ой, правовые – в 16-ой. При реализации Целей осуществляется эффективный инвестиционный процесс, в котором задействованы все правительственные и общественные структуры.

Особенности ЦУР заключаются в их взаимосвязи. Задачи в рамках каждой цели могут также переплетаться друг с другом.

Реализация 17-ти ЦУР связана с шестью преобразованиями [1]:

- 1) «образование, гендер и неравенство», направленное на формирование человеческого капитала;
- 2) «здоровье, благополучие и демография», способствующее ключевым инвестициям в здоровье и благополучие;
- 3) «декарбонизация энергетики и устойчивая промышленность», направленное на обеспечение всеобщего доступа к современным источникам энергии;
- 4) «устойчивые продукты питания, земля, вода и океаны», направленное на создание комплексных стратегий для устойчивости и оздоровления продовольственных систем;
- 5) «устойчивые города и сообщества», направленное на реализацию цели быть экономически продуктивными и социально инклюзивными;
- 6) «цифровая революция в интересах устойчивого развития» направленное на создание нормативных стандартов, физической инфраструктуры и цифровых систем.

Таким образом, в представленной работе рассматривается процесс реализации ЦУР во взаимосвязи с необходимыми для этого условиями. Общая методология исследования основана на системном подходе, включающем методы логического, статистического анализа и синтеза, целеполагания и декомпозиции целей.

Обзор литературы. В исследовании использовались литературные обзоры, статьи, монографии для изучения теории и международной практики реализации принципов устойчивого развития. На основе анализа источников выявлены основные подходы к концепции устойчивого развития общества.

В 1987 году Генеральная Ассамблея ООН опубликовала отчет «Наше общее будущее», в котором были представлены вопросы экономического развития и экологической стабильности. В данном отчете устойчивое развитие представлено как «развитие, которое удовлетворяет потребности настоящего, не ставя под угрозу способность будущих поколений удовлетворять свои собственные потребности» [2, с. 43]. Согласно данной концепции, устойчивое развитие направлено на поддержание экономического развития при признании долгосрочной ценности окружающей среды. Признание взаимосвязи между окружающей средой и экономическим развитием является обоснованием защиты окружающей среды и образования для устойчивого развития [3].

В Декларации по окружающей среде и развитию [4] твердо заявлено о первостепенности соблюдения принципа сбалансированного подхода при решении социально-экономических проблем с учетом проблем сбережения природных ресурсов.

Одним из важных аспектов устойчивого развития является вопрос взаимозаменяемости капитала [5]. Концепция устойчивого развития признает уникальные свойства природных ресурсов. Природные ресурсы не могут быть заменены производственным капиталом [5]. Данный принцип согласуется с требованием, согласно которому «правительства должны требовать от загрязняющих организаций нести расходы, связанные с их загрязнением» [3, с. 58]. В Декларации по окружающей среде и развитию отмечается, что каждая нация должна вносить свой вклад в устойчивое развитие [4].

В РФ также ведется деятельность в области устойчивого развития. Распоряжением Правительства РФ от 6 июня 2017 года №1170-р Росстат ежегодно публикует статистическую информацию по 17 показателям ЦУР.

Использование оценки экономических показателей через ВВП не дает полного представления об экономической ситуации, а только поверхностно ее отражает и затрудняет сложность стоимостной оценки ЦУР [6]. Устойчивое развитие общества возможно в том случае, если гармонизированы отношения как внутри общества, так и с окружающей средой [7]. Мы исходим из понимания устойчивого развития в единстве демоэкономической, демоэтической, демографической, демократической сфер деятельности человека. В данном вопросе мы основываемся на исследованиях, посвященных интеграции демографических и экономических компонентов в общесистемном моделировании [8]. Современная концепция развития общества предполагает, что духовность является основой нового сценария развития общества и его отношения с природой [9]. Этические вопросы касаются поведения групп, осуществляющих государственное и общественное управление, восприятию и оценке этого поведения гражданами.

Мы поддерживаем то направление исследований, в котором устойчивое развитие общества рассматривается с точки зрения рационально-научной и нравственно-эстетической составляющей. Именно это направление в работах ученых по проблеме устойчивого развития общества является наименее исследованным.

Основная часть. Актуальная проблема и задача нашего исследования состоит в определении соответствующего современным тенденциям в науке понятия «устойчивое развитие». Следует отметить, что формирование научной терминологии, отражающей сущность поднимаемых, проблем является неотъемлемой частью раскрытия концептуальных основ исследования.

Сегодня известно достаточно большое количество (более ста) формулировок понятия «устойчивого развития» (УР), авторами которых являются отдельные ученые или их группы. Среди них наиболее часто встречающиеся следующие:

Таблица 1

Подходы к определению понятия «устойчивое развитие»*

Наименование (Источник и ФИО)	Краткая характеристика понятия
1	2
по Всемирной стратегии охраны природы УР	это такое развитие, которое обеспечивает реальное улучшение качества жизни людей и в то же самое время сохраняет природное разнообразие Земли [10].
в формулировке ООН УР	это такое развитие, которое удовлетворяет потребности настоящего времени, но не ставит под угрозу способность будущих поколений удовлетворять свои собственные потребности [11].
по законодательству РК	это идеология Стратегии «Казахстан-2030». В соответствии со Стратегией, будущее Казахстана связано с единством, сбалансированностью всех аспектов развития общества. «Казахстан 2030 года должен стать чистой и зеленой страной, со свежим воздухом и прозрачной водой. Промышленные отходы и радиация больше не будут проникать в наши дома и сады. Наши дети и дети наших детей будут жить полноценной жизнью в здоровых условиях», – говорится в Стратегии «Казахстан-2030» [12].
по законодательству РФ	это повышение уровня и качества жизни населения на основе научно-технического прогресса, динамичного развития экономики и социальной сферы при сохранении воспроизводственного потенциала природного комплекса страны как части биосферы Земли, а также технологического потенциала в интересах нынешнего и будущих поколений [13].
L.S. Alaimo (2018) обобщил	что «устойчивое развитие можно рассматривать как трехстороннюю целостную структуру, включающую три сложные системы – экономическую, социальную и экологическую, – взаимодействующие друг с другом» [14].
Issa Ibrahim Berchin; Ana Regina Aguiar Dutra; José Baltazar Salgueirinho Osório de Andrade Guerra, (2019) обобщил	Высшие учебные заведения (ВУЗы) играют фундаментальную роль в преобразовании общества, нацеленного на более устойчивое будущее. Благодаря созданию и распространению знаний, исследованиям, образованию и работе с общественностью высшие учебные заведения прокладывают путь к устойчивому развитию [15].

* Составлено автором

Известно, что фундаментальной основой современного общества является такое развитие глобальной экономики, которое бы обеспечивало качество всех индикаторов жизнедеятельности. На основе предлагаемой концепции устойчивого развития мы имеем в виду в первую очередь установление адекватного состоянию общественного спроса объема такого важнейшего ресурса как научно-технический потенциал. Такой подход повлияет на качество человеческого потенциала и в целом на разрешение экологических проблем на перспективу.

Таким образом, понятие «устойчивое развитие» трактуется с позиции соединения всех основных факторов общественного развития: экологических, экономических, социальных. Следует отметить необходимость обеспечения приоритетности и последовательности при определении сегодняшних и будущих потребностей.

Всемирная конференция в Рио-де-Жанейро (1992 г.) определила старт интенсивным исследованиям в вопросе нахождения модели устойчивого развития. Здесь внимания заслуживает утверждение о том, что продолжение установки на существующие параметры потребления и производства найдет воплощение в кризисном состоянии экологии и катастрофе цивилизации.

Конференция приняла ряд важных документов: «Декларацию по окружающей среде и развитию», «Заявление о принципах глобального консенсуса по управлению, сохранению и устойчивому развитию всех видов лесов», а также «Повестку дня на XXI век».

Участники конференции по ее результатам намерены предпринять первоочередные меры по переходу к новой парадигме устойчивого развития:

1. Экономические, социальные и экологические потребности следует анализировать на основе единого подхода, в комплексе.
2. Действия разных стран по достижению этой цели должны быть совместными
3. Обязательный учет подхода к проблемам местного населения.
4. С этой целью организовать сообщество широкого спектра интересов для отслеживания хода реализации программы
5. Для решения стратегических задач необходим разработанный алгоритм реализации.
6. Предусмотреть систему мониторинга и отчетности.
7. Определить индикаторы для мониторинга прогресса.

Прошедший в июне 2012 года в Рио-де-Жанейро крупнейший в истории ООН Саммит по устойчивому развитию, получивший название «Рио+20», показал желание значительного числа государств придерживаться данной концепции развития общества, не взирая на особенности геополитических и культурных факторов. В работе Саммита приняло участие около 50 тысяч человек и более 100 глав государств и правительств.

Известно, что понятия устойчивость и социально-экономическая стабильность имеют идентичную сущностную основу. Разумеется, что на устойчивое развитие оказывает влияние огромное количество процессов. Но так как качество жизни, в том числе и проблемы сохранения окружающей среды не просто имеют тесную связь, они сегодня являются основой обеспечения социально-экономического развития, то и для достижения устойчивости они являются приоритетными. Однако, следует отметить, что социальная стабильность может рассматриваться с разных точек зрения.

Социальная составляющая имеет определяющее значение в спектре множества разнообразных факторов, влияющих на общественное развитие. И если она не соответствует необходимому уровню, то это вызовет негативное развитие ситуации в социальной сфере, и как следствие социальный взрыв. Вся эта нестабильная ситуация нарушит сбалансированный ход развития общества.

В Глобальном рейтинге по достижению ЦУР, характеризующем повышение качества жизни граждан, социально-экономическое развитие и экологическую устойчивость государств, за 2020 год Казахстан занял 65 место (таблица 2), поднявшись на 12 пунктов. Однако он все еще уступает многим странам постсоветского пространства (Беларусь – 18 место, Украина – 47 место, Кыргызстан – 52, Азербайджан – 54 место, Россия – 57 место).

Таблица 2

Рейтинг стран по достижению ЦУР*

Место	Страна	Оценка	Место	Страна	Оценка
1	2	3	4	5	6
1	Швеция	84,72	10	Эстония	80,05
2	Дания	84,56	18	Беларусь	78,76
3	Финляндия	83,07	47	Украина	74,24

1	2	3	4	5	6
4	Франция	81,13	52	Киргизия	73,01
5	Германия	80,77	54	Азербайджан	72,61
6	Норвегия	80,76	57	Российская Федерация	71,92
7	Австрия	80,7	65	Казахстан	71,06
8	Чешская Республика	80,58	66	Узбекистан	71,02
9	Нидерланды	80,37	75	Армения	69,86

* Составлено автором

Казахстан достиг целей только по первой ЦУР «Ликвидация нищеты». Наихудшие показатели наблюдаются по ЦУР: «Ликвидация голода», «Хорошее здоровье и благополучие», «Уменьшение неравенства» и «Мир, правосудие и эффективные институты». По 5 ЦУР проблемы не решены полностью, остаются, по 6 ЦУР проблемы весьма серьезные, по 1 ЦУР информация неизвестна.

Следует отметить, что Казахстан занял 7 место в рейтинге стран по приросту числа богатейших людей. (33%), обогнав Соединенные Штаты Америки (24%), что свидетельствует об усилении неравномерности распределения доходов и их дифференциации за последние годы.

Так, доля населения, имеющего доходы ниже прожиточного минимума, в 2020 году составила 5,3% (в 2019 – 4,3%, в 2016 году – 2,5%), глубина бедности сохранилась на уровне 2019 года – 0,7% (2016 год – 0,4%), коэффициент Джини³ – 0,29 (2016–0,278).

В таблице 3 представлены достижения ЦУР на 2020 год в соответствии с докладом об устойчивом развитии (Sustainable Development Report (SDR) 2021) Республики Казахстан и Российской Федерации.

Таблица 3

Достижение ЦУР Казахстаном и Российской Федерацией*

Наименование	Экономический потенциал	
	Казахстан	РФ
1	2	3
Ликвидация нищеты	green	green
Ликвидация голода	red	orange (проблемы весьма серьезные)
Хорошее здоровье и благополучие	orange (проблемы весьма серьезные)	orange (проблемы весьма серьезные)
Качественное образование	yellow (проблемы еще остаются)	green
Гендерное равенство	yellow (проблемы еще остаются)	orange (проблемы весьма серьезные)
Чистая вода и санитария	yellow (проблемы еще остаются)	orange (проблемы весьма серьезные)
Недорогостоящая и чистая энергия	yellow (проблемы еще остаются)	yellow (проблемы еще остаются)
Достойная работа и экономический рост	orange (проблемы весьма серьезные)	yellow (проблемы еще остаются)
Индустриализация, инновации и инфраструктура	orange (проблемы весьма серьезные)	orange
Уменьшение неравенства	yellow (проблемы еще остаются)	orange
Устойчивые города и населенные пункты	yellow	yellow (проблемы еще остаются)
Ответственное потребление и производство	orange	orange (проблемы весьма серьезные)
Борьба с изменением климата	orange	orange (проблемы весьма серьезные)
Сохранение морских экосистем	grey	red
Сохранение экосистем суши	red	red

1	2	3
Мир, правосудие и эффективные институты	red	red
Партнерство в интересах устойчивого развития	red	yellow (проблемы еще остаются)

* yellow – проблемы еще остаются; orange – проблемы весьма серьезные; grey – информация неизвестна.

Sustainable Development Report (SDR) 2021

Среднедушевые номинальные денежные доходы населения по оценке в декабре 2020 года выросли на 4,3% по сравнению с декабрем 2019 года и составили 115 704 тенге, реальные денежные доходы за указанный период снизились на 3%.

В структуре доходов населения (рисунок 1) сократилась доля доходов от наемной занятости (70,6%) по сравнению с 2019 годом (71,9%) и от самостоятельной занятости (10,2%) (2019 год – 10,9%). При этом отмечается рост доходов от социальных трансфертов – 17,2% против 16,2% в 2019 году и прочих денежных доходов (2% в 2020 году и 1% в 2019 году).

Данный факт свидетельствует о значительном ухудшении ситуации на рынке труда, что вынуждает население обращаться за помощью к государству.

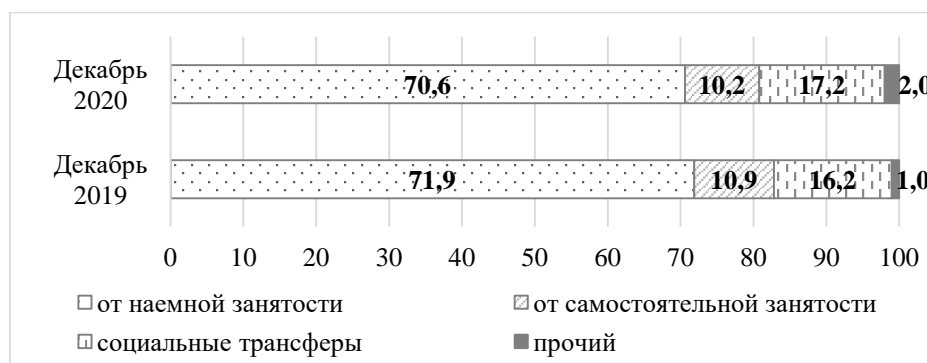

Рисунок 1. Структура номинальных денежных доходов населения*

* Составлено авторами на основании данных Бюро национальной статистики

Это подтверждается тенденцией сокращения фактической списочной численности наемных рабочих по данным статистики (рисунок 2) с 3 587 тыс. человек в I квартале до 3 535,6 тыс. человек в IV квартале 2020 года (на 51,4 тыс. чел).

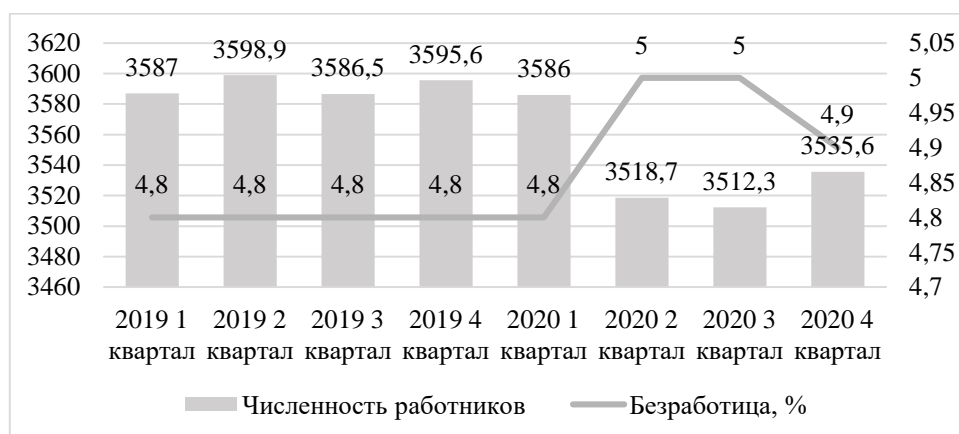

Рисунок 2. Динамика численности наемных работников и уровней безработицы в 2019–2020 годах*

* Составлено авторами на основании данных Бюро национальной статистики

Несмотря на это, по данным официальной статистики, уровень безработицы за IV квартал 2020 года составил 4,9%. Среднемесячная заработная плата в январе-декабре 2020 года – 212 634 тенге, что составляет рост 14,6%. Реальная заработная плата увеличилась на 7,3%.

Сегодня все общественно - экономические образования осознали критическую ситуацию в достижении устойчивости всех процессов, несмотря на то, что социально-экономические проблемы были постоянным объектом внимания, как политического руководства, так и научного сектора.

В нашей стране для достижения целей устойчивого социально- экономического устройства общества и посредством этого его стабильного развития были предприняты меры для совершенствования действующего регламента.

- включенные изменения и дополнения в Основной закон страны способствуют правовой и политической модернизации общества. Речь идет об общественных нововведениях в плане разделения и уточнения полномочий Президента, Парламента и маслихатов. Суть этих новшеств говорит об усилении демократии, качественных изменениях в процессе демократизации. Таким образом, появятся значительные факторы, способствующие построению такой экономической системы, которая и явится основой устойчивого развития общества;

- изменения претерпели кадровый потенциал партии «Аманат» с целью политического обеспечения повсеместной трансформации;

- осуществляется модернизация партийного устройства в Казахстане, в том числе и реформы партии «Аманат»;

- образован общественный социальный фонд «Казакстан халкына», который способствует снижению социальной напряженности посредством оказания социальной помощи в сфере здравоохранения, образования.

Следовательно, изменения общественного устройства становятся существенной основой для реализации Концепции устойчивого развития экономики.

В Российской Федерации:

- функционирует Государственная система развития сельского хозяйства, в рамках формирования продовольственной безопасности;

- осуществляются Национальные проекты: «Здравоохранение», «Образование», «Демография», «Экология», и так далее;

- утверждена стратегия развития промышленности по утилизации, обработке, обеззараживанию отходов производства.

Заключение. Проанализировав Концепцию устойчивого развития для определения ее соответствия задачам современных общественных систем, можно сделать вывод о том, что повседневные запросы людей должны обеспечиваться с учетом построения благоприятной среды будущих поколений, имея в виду в первую очередь качества их жизни и безопасность.

Сделан вывод, что достижение Цели обеспечивается комплексным подходом к взаимодействию демоэкономической, демоэтической, демографической и демократической компонентов.

Особенно важно, на наш взгляд, начинать процесс достижения социально-экономической устойчивости в регионе на основе изучения его территориальных и производственных особенностей. На этой базе возможно углубление научных исследований проблемы устойчивого развития с учетом демоэтики, демографии, демократии и демоэкономики.

Очевидно что, с точки зрения методологии логично изучение проблемы устойчивого развития строить на основе триединого подхода к вопросам экологии, качества человеческих ресурсов и качества жизни, и только на этой базе возможно решение проблем общества в целом и экономики в частности.

Данный подход должен стать основополагающим как в научных исследованиях, так и для представителей структур, принимающих решения , формирующие экономическую политику. Все они направлены на достижение конечной цели – социальная стабильность и обеспечение устойчивого развития.

Статья является результатом исследований, проводимых в рамках проекта «№ AP13068164 «Разработка инструментария направленного на моделирование социально-экономических систем устойчивого развития общества», финансируемого МНВО РК.

ЛИТЕРАТУРА

1. Sachs J.D., Schmidt-Traub G., Mazzucato M. et al. Six Transformations to achieve the Sustainable Development Goals // *Nature Sustainability*. – 2019. – Vol. 2. – P. 805-814. <https://doi.org/10.1038/s41893-019-0352-9>
2. Our common future: report of the World Commission on Environment and Development. Oxford: Oxford University Press for World Commission on Environment and Development. – 1987. – 383 p. [Электронный ресурс]. – URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf> (дата обращения: 26.04.2022).
3. Dernbach J.C. Sustainable development as a framework for national governance // *Case Western Reserve Law Review*. – 1998. – Vol.49, Issue 1. – 103 p. [Электронный ресурс]. – URL: <https://scholarlycommons.law.case.edu/caselrev/vol49/iss1/3> (дата обращения: 26.04.2022).
4. Rio Declaration on Environment and Development. United Nations Conference on the Human Environment. (1992). Rio de Janeiro, Brazil: United Nations. [Электронный ресурс]. – URL: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf (дата обращения: 26.04.2022).
5. Stoddart H., Schneeberger K., Dodds F., Shaw A., Bottero M., Cornforth J. and White R. Pocket Guide to Sustainable Development Management. Stakeholders Forum 2011. – 154 p. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.circleofblue.org/wp-content/uploads/2012/07/PocketGuidetoSDGEdition2webfinal-Stakeholder-Forum.pdf> (дата обращения: 26.04.2022).
6. Юрак В.В., Душин А.В., Мочалова Л.А. Против устойчивого развития: сценарии будущего // *Записки Горного института*. – 2020. – Т. 242, №2. – С. 242-247. <https://doi.org/10.31897/PMI.2020.2.242>
7. Valko D. Environmental attitudes and contextual stimuli in emerging environmental culture: An empirical study from Russia // *Sustainable Production and Consumption*. – 2021. – № 27. – P. 2075-2089. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3730616>
8. Batey P.W.J., Hewings G.J.D. Demo-economic Modeling: Review and Prospects // *International Regional Science Review*. – 2021 – № 44(3-4). – P. 328-362. – <https://doi.org/10.1177/0160017621994638>
9. Баймуратов У. Открытие законов социальной Гармонии – результат синтеза духовных и научных знаний // *Доклады НАН РК*. – 2014. – № 1. – С. 123-128.
10. Всемирная стратегия охраны природы // *Природа*. – 1980. – №12. – С. 40-41.
11. Брундтланд Г. Х. Наше общее будущее. Доклад Комиссии ООН по окружающей среде и развитию. – М.: Прогресс, 1988. – С. 50.
12. О проекте Указа Президента Республики Казахстан «О Концепции перехода Республики Казахстан к устойчивому развитию на 2006-2024 годы». Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 октября 2006 года N 981. [Электронный ресурс]. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P060000981_ (дата обращения: 26.04.2022).
13. Концепция перехода Российской Федерации к устойчивому развитию: Указ Президента Российской Федерации № 440 от 1 апреля 1996 года. [Электронный ресурс]. – URL: <http://base.consultant.ru/> (дата обращения: 26.04.2022).
14. Alaimo L.S. Sustainable development and national differences: an European cross-national analysis of economic sustainability // *RIEDS-Rivista Italiana di Economia, Demografia e Statistica-Italian Review of Economics, Demography Stat.* – 2018. – 72(3). – P. 101-123.
15. Berchin I.I., Dutra A.R.A., de Andrade Guerra J.B.S.O. How do higher education institutions promote sustainable development? A literature review // *Sustainable Development* – 2012. – Vol. 27, Issue 4. – P. 669-680. – <https://doi.org/10.1002/sd.2219>.

REFERENCES

1. Sachs J. D., Schmidt-Traub G., Mazzucato M. et al. Six Transformations to achieve the Sustainable Development Goals // *Nature Sustainability*. – 2019. – Vol. 2. – P. 805–814. <https://doi.org/10.1038/s41893-019-0352-9>
2. Our common future: report of the World Commission on Environment and Development. Oxford: Oxford University Press for World Commission on Environment and Development. – 1987. – 383 p. – URL: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987_our-common-future.pdf (accessed: 26.04.2022).

3. Dernbach J. C. Sustainable development as a framework for national governance // Case Western Reserve Law Review. – 1998. – Vol.49, Issue 1. – 103 p. – URL: <https://scholarlycommons.law.case.edu/caselrev/vol49/iss1/3> (accessed: 26.04.2022).
4. Rio Declaration on Environment and Development. United Nations Conference on the Human Environment. (1992). Rio de Janeiro, Brazil: United Nations. – URL: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf (accessed: 26.04.2022).
5. Stoddart H., Schneeberger K., Dodds F., Shaw A., Bottero M., Cornforth J. and White R. Pocket Guide to Sustainable Development Management. Stakeholders Forum 2011. – 154 p. – URL: <https://www.circleofblue.org/wpcontent/uploads/2012/07/PocketGuidetoSDGEdition2webfinal-Stakeholder-Forum.pdf>
6. Yurak V.V., Dushin A.V., Mochalova L.A. Vs sustainable development: scenarios for the future // Journal of Mining Institute. – 2020. – Т. 242. – №2. – P. 242-247. – <https://doi.org/10.31897/PMI.2020.2.242> [in Russian].
7. Valko D. Environmental attitudes and contextual stimuli in emerging environmental culture: An empirical study from Russia // Sustainable Production and Consumption. – 2021. – № 27. – P. 2075-2089. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3730616>
8. Batey P.W.J, Hewings G.J.D. Demo-economic Modeling: Review and Prospects // International Regional Science Review. – 2021 – № 44(3-4). – P. 328-362. <https://doi.org/10.1177/0160017621994638>
9. Bajmuratov U. Opening of laws of social harmony – result of synthesis spiritual and scientific knowledge // Doklady NAN RK. – 2014. – № 1. – P. 123-128 [in Russian].
10. Vsemirnaja strategija ohrany prirody // Priroda. – 1980. – №12. – С. 40-41 [in Russian].
11. Brundtland G. H. Nashe obshhee budushhee. Doklad Komissii OON po okruzhajushhej srede i razvitiju. – М.: Progress, 1988. – P. 50 [in Russian].
12. О proekte Ukaza Prezidenta Respubliki Kazahstan «О Концепции перехода Respubliki Kazahstan k ustojchivomu razvitiju na 2006-2024 gody». Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 12 oktjabrja 2006 goda N 981. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P060000981_ (accessed: 26.04.2022) [in Russian].
13. Концепция перехода Rossijskoj Federacii k ustojchivomu razvitiju: Ukaz Prezidenta Rossijskoj Federacii № 440 ot 1 aprelja 1996 goda. – URL: <http://base.consultant.ru/> (accessed: 26.04.2022) [in Russian].
14. Alaimo L. S. Sustainable development and national differences: an European cross-national analysis of economic sustainability // RIEDS-Rivista Italiana di Economia, Demografia e Statistica-Italian Review of Economics. Demography Stat. – 2018. – 72(3). – P. 101-123.
15. Berchin I. I., Dutra A. R. A., de Andrade Guerra J. B. S. O. How do higher education institutions promote sustainable development? A literature review // Sustainable Development – 2012. – Vol. 27, Issue 4. – P. 669-680. <https://doi.org/10.1002/sd.2219>.

Жанбаев Р.А., Максимов Д.Г., Еркін А.Е., Темирбаева Г.Р.

ҚОҒАМНЫҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ ТҰЖЫРЫМДАМАЛЫҚ ЖӘНЕ ӘДІСНАМАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ: Өңірлік АСПЕКТ

Аңдатпа

Зерттеу тұрақты даму мақсаттарын іске асыру жағдайларын зерттеуге бағытталған. Тұрақты даму тұжырымдамасына сәйкес адамның әлеуметтік-экономикалық өмірінің барлық салалары бір-бірімен өзара әрекеттеседі және тепе-теңдікте болады. Осыған байланысты тұрақты даму адам қызметінің демо-экономикалық, демозтикалық, демографиялық, демократиялық салаларының бірлігінде түсініледі. Логикалық, статистикалық талдау және синтез, мақсаттарды және декомпозициялау әдістерін қамтитын жүйелі тәсіл көмегімен «тұрақты даму» ұғымын айқындау тәсілдеріне салыстырмалы талдау жүргізілді, тұрақты даму қағидаттарын іске асырудың теориясы мен халықаралық практикасы зерделенді, Қазақстан Республикасының 2019-2020 жылдардағы статистикалық деректері бойынша халықтың өмір сүру сапасы деңгейінің серпініне талдау ұсынылды.

Осы зерттеудегі барлық қызмет салаларын интеграциялау факторы өмір сапасын, адам өмірі мен қоғамның қауіпсіздігін қамтамасыз етуге ықпал етуі мүмкін, ал адамзаттың қазіргі қажеттіліктерін қанағаттандыру кейінгі ұрпақтарға зиян келтірместен жүзеге асырылады. Бұл ретте мемлекет жүргізіп отырған адам ресурстарын дамыту, халықты әлеуметтік қорғау жөніндегі әлеуметтік саясатқа үлкен мән беріледі. Қоғамның

орнықты дамуы экология, адами ресурстар сапасы және өмір сапасы проблемаларымен бірлікте әдіснамалық тұрғыдан қаралуға тиіс.

Zhanbayev R., Maksimov D., Yerkin A., Temirbaeva G.

**CONCEPTUAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS OF
SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF SOCIETY: REGIONAL ASPECT**

Annotation

The study is aimed at studying the conditions for the implementation of sustainable development goals. Particular attention is paid to the fact that, according to the concept of sustainable development, all spheres of socio-economic human life interact with each other and are in balance. In this regard, sustainable development is understood in the unity of demo-economic, demo-ethical, demographic, democratic spheres of human activity.

With the help of a systematic approach, including methods of logical, statistical analysis and synthesis, goal setting and decomposition of goals, a comparative analysis of approaches to the definition of the concept of «sustainable development» was carried out, the theory and international practice of implementing the principles of sustainable development were studied, and an analysis of the dynamics of the quality of life of the population according to statistical data was presented. data of the Republic of Kazakhstan for 2019–2020.

The factor of integration of all spheres of activity in this study can contribute to ensuring the quality of life, the safety of human life and society, while meeting the current needs of mankind is carried out without prejudice to future generations. At the same time, great importance is attached to the social policy pursued by the state for the development of human resources, social protection of the population. The sustainable development of society methodologically should be considered in unity with the problems of ecology, the quality of human resources and the quality of life.

DOI 10.52260/2304-7216.2022.3(48).12
 ЭОЖ 336.227.5
 FTAMP 06.73.15

Л.А. Медуханова*, э.ғ.к, аға оқытушы
 А.К. Мусаева, магистрант
 Ж.А. Оспанбаев, магистр, аға оқытушы
 Әл-Фараби атындағы
 Қазақ Ұлттық Университеті
 Алматы қ., Қазақстан
 * – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
 e-mail: medukhanova.l@gmail.com

ОФФШОРЛЫҚ БИЗНЕСТІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ МЕН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада бүгінгі таңдағы оффшорлық бизнестің жағдайы талданады, сондай-ақ оның даму бағыттары мен экономикалық негіздерін қамтитын теориялық және де практикалық мәселелері қарастырылады.

Жүргізілген зерттеулер нәтижесінде мәселенің өзектілігі қазіргі әлемдік экономикада оффшорлық бизнестің жаһандық деңгейге жетуі және халықаралық корпорациялардың қызметін мемлекеттік және халықаралық деңгейде реттеуін күшейту ұмтылысымен байланысты екендігі негізделеді. Бұл мәселені соңғы жылдары, ЭБДҰ (Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы) көтеруде, мақалада осы бастамалар талданады.

Мақалада оффшоринг ұғымының құрамдас бөліктері, атап айтқанда, оффшорлық бизнес пен шетелдік аутсорсинг айырмашылықтары талданады, оффшорлық бизнестің пайда болуының экономикалық себептері мен негізгі артықшылықтары (мәселен, заңды түрде салықтарды үнемдеу, жоғары қауіпсіздік (құпиялылық) және т.с.с.) анықталады, сонымен бірге, ЭБДҰ шеңберінде экономикасы дамыған елдер ұсынған жаңартылған BEPS 2.0 екі компонентті жоспары қарастырылады. Осы жоспар бойынша ЭБДҰ-ның бірінші ұсынысы жаһандық минималды корпоративті салық туралы болса, екінші ұсынысы кейбір салық салу құқығын кірістер өндірілетін елдерге қайта бөлу туралы болғаны қарастырылады.

Қазақстаннан оффшорлық аймақтарға капиталдың жылыстауы туралы статистикалық деректер келтіріледі және оффшорлық бизнестің Қазақстандағы қазіргі кезде реттелу шаралары мен Қазақстан заңнамасына сәйкес БШК (бақыланатын шетелдік компаниялар) критерийлері қарастырылды.

Кілт сөздер: оффшорлық бизнес, шетелдік аутсорсинг, транзакциялық шығындар, экономикалық шығындар, трансұлттық корпорациялар, шағын және орта бизнес, Біріккен Ұлттар Ұйымы, Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы, BEPS (Base Erosion and Profit Shifting) 2.0, бақыланатын шетелдік компания.

Ключевые слова: оффшорный бизнес, зарубежный аутсорсинг, транзакционные издержки, экономические издержки, транснациональные корпорации, малый и средний бизнес, Организация Объединенных Наций, Организация экономического сотрудничества и развития, BEPS (Base Erosion and Profit Shifting) 2.0, контролируемая иностранная компания.

Keywords: offshore business, foreign outsourcing, transaction costs, economic costs, transnational corporations, small and medium-sized businesses, United Nations, Organization for Economic Cooperation and Development, BEPS (Base Erosion and Profit Shifting) 2.0, controlled foreign company.

Кіріспе. Қазіргі уақытта оффшорлық бизнес дүниежүзінің көптеген елдерінде қарқынды дамып келеді және әлемдік экономикада атқаратын рөлінің маңызы күшейді. Оффшорлық аймақтардың таралуы 1950 жылдардың аяғынан басталып, бүгінгі таңда халықаралық деңгейге ие болды. Оффшорлық бизнес халықаралық инвесторлар үшін бизнесті тиімді және пайдалы жүргізу әдісі, көптеген елдердің ұлттық экономикалары үшін оффшорларда тіркелген компаниялардың салық төлеуден жалтару өзектілігі артуда.

Мақаланың мақсаты – оффшорлық бизнестің қазіргі таңдағы жағдайын талдай отырып, оның экономикалық негіздерін және даму бағыттарын қамтитын теориялық және практикалық мәселелерді қарастыру. Тақырыптың өзектілігі қазіргі әлемдік экономикада оффшорлық бизнестің жаһандық деңгейге жетуі және трансұлттық корпорациялардың қызметін мемлекеттік және халықаралық деңгейде реттеуді күшейту ұмтылысымен байланысты. Бұл реттеудің мақсаты мемлекеттік бюджетке салық түсімдерін ұлғайту болып табылады. Бұл мәселені бірінші рет 2014 жылы ЭБДҰ (Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы) көтерді. Бүгінгі таңда әлемдік экономикада оффшорлық зоналарда бизнес жүргізу кеңінен қолданылады. Оффшорларға деген қызығушылықтың артуына байланысты олардың маңызы да арта түседі.

Бизнесмендерге бизнесті жүргізу және салықтық реттеу тұрғысынан неғұрлым икемді және тұрақты елде өз қызметін орналастыру маңызды болып табылады. Трансұлттық корпорациялар өз бизнестерін жаһандық кеңейту және салықты жоспарлау үшін жасайды. Google, Apple, Starbucks, Microsoft сияқты трансұлттық корпорациялар өз бизнестерін оңтайлы басқару үшін үнемі оффшорлық компаниялар құрып отырады және оларды корпоративті құрылымның бөлігі ретінде пайдаланады [1].

Мәселені зерттеу мақсатында шетелдік және отандық авторлардың ғылыми еңбектері және халықаралық ұйымдардың баяндамалары мен деректері зерттеліп талданды. Оффшорлық бизнестің экономикалық негіздері мен қазіргі дамуына талдау жүргізу кезінде келесі әдістер қолданылды: салыстырмалы-аналитикалық, ғылыми жалпылау, жүйелі талдау әдістері және экономикалық салыстыру әдістері.

Әдебиеттік шолу. Оффшорлық бизнестің әлеуетін, жағдайын, экономикалық себептері мен әсерін бағалауға шетелдік авторлардың, әсіресе Эльза Ниевес-Родригез, Лорена А. Паласиос, Виктор Квиньонестің «Оффшорлық аутсорсинг мотивациясын модельдеу: теориялық тәсіл» [2] еңбегі арналған. С. Дьянковтың «Компаниялар халықаралық салықтарды төлеуден қалай аулақ болады?» [3], соның ішінде ресейлік авторлар В.Д. Матвиенко, К.А. Дробышеваның «Оффшоры и их применение в современном мире» [4] еңбектеріне ерекше көңіл аударылды. Аталған авторлардың еңбектерінде оффшорлық бизнестің теориялық және практикалық мәселелері келтірілген. Мысалы, Петерсон Халықаралық экономика институты өкілі, Симеон Дьянков еңбегінде компаниялар халықаралық салықтарды төлеуден қалай аулақ болатыны туралы мәселелерді қарастырады.

Шетелдік авторлардың ішінде В.Д. Матвиенко және К.А. Дробышеваның еңбектерінде оффшорлардың әлемдік экономикадағы рөліне, оффшорлық заңнаманың өзгешеліктеріне ерекше мән бере отырып, талдау жасайды. Жұмыстың эмпирикалық базасы ЭЫДҰ, ФАТФ (Financial Action Task Force on Money Laundering – FATF), БҰҰ ресми деректері болып табылады.

Халықаралық бизнестің жаһандануына байланысты әлемдік экономикадағы оффшорлық сектордың ауқымы және оның ұлттық қаржы жүйелеріне әсері артты. Тиісінше, оффшорлық бизнеске жекелеген мемлекеттер тарапынан ғана емес, бірқатар халықаралық ұйымдар жағынан да қарсы тұру орын алды. Соңғы жылдары оффшорлық бизнеске әсіресе ЭЫДҰ көп назарын аударып отыр. Салық салуды төмендететін компаниялар үшін халықаралық салық салу саласындағы теріс әрекеттерді жою мақсатында ЭЫДҰ BEPS 2.0 жоспарын 2019 жылы ұсынған болатын. Жоспарға сәйкес, корпоративтік салықтың ең төменгі жаһандық мөлшерлемесін енгізеді.

Негізгі бөлім. Оффшорлық бизнес 1960 жылдары аймақтық тәжірибе ретінде басталған болатын, бірақ экономикалық ырықтандыру және телекоммуникация саласындағы жетілдірулер кәсіпкерлік қызметті бүкіл әлемде орналасқан фирмаларға беруге үлкен мүмкіндіктер жасады, бұл оффшорлық бизнестің өсуіне ықпал етті [2].

Қазіргі заманда оффшорлық бизнес бүкіл әлемдік экономикада әйгілі және жаһандық құбылысқа айналды. Сонымен қатар ғылыми әдебиеттерде оффшорлық бизнес ұғымының анықтамасы бірыңғай емес. Ағылшын ғылыми әдебиеттерінде оффшорлық бизнеске қатысты «оффшоринг» деген термин қолданылады. Оффшорингтің бірінші бағыты – оффшорлық бизнес, ал екіншісі – шетелдік аутсорсинг болып табылады. Оффшорлық бизнестің шетелдік аутсорсингтен айырмашылығы бар. Оффшорлық бизнес түсінігі трансұлттық корпорация қызметінен шығып отыр. Трансұлттық (халықаралық) корпорациялар шетелде өз шығындарын азайтуға ұмтылады және оған салық салуды азайту арқылы қол жеткізеді. Салық салуды азайтуды трансферттік бағалар арқылы жүзеге асырады. Шетелдік аутсорсингті ірі компаниялар да, шағын және орта бизнес (ШОБ) те жүргізеді. ШОБ ең алдымен шетелдік аутсорсинг арқылы транзакциялық шығындарды азайтуды көздейді (1-сурет).

1-сурет. **Оффшоринг ұғымының негізгі құрамдас бөліктері***

*[2] ақпарат көзі деректері бойынша құрылған

Транзакциялық шығындардың төмендеуі оффшорлық компаниялардың пайда болу себептерінің бірі болып табылады. Транзакциялық шығындарға тікелей өнім өндіруге жатпайтын шығындар, бірақ қызметке қажетті барлық ақпаратты жинауға және іздеуге байланысты жанама шығындармен байланысты шығындар жатады. Транзакциялық шығындардың негізгі түрлері: келіссөздер жүргізу және келісім-шарт жасасу шығындары, техникалық сипаттама және меншік құқығын қорғау шығындары [5].

Сонымен қатар оффшорлық бизнес дегеніміз тек шетелдік аутсорсинг ғана емес, оффшорлық зоналарға жататын шет елдің территориясында немесе аралда бизнес жүргізуді білдіреді. «Оффшор» термині кеңінен таралған болса да, алайда заңнамада оның нақты түсінігі жоқ, ал экономикалық әдебиетте «оффшор» ұғымына әртүрлі анықтамалар беріледі. Мәселен, Б.А. Райзберг: «Орталық орналасқан елде тіркелген шетелдік компанияларға арнайы салық және басқа да жеңілдіктер беру арқылы шетел капиталын тартатын қаржы орталықтары», С.А. Басова: «Кәсіпкерлік қызмет үшін бірқатар жеңілдіктерді қамтитын нақты бизнес мәртебесі», С.А. Кузнецов: «Қаржылық-несиелік операцияларды жүргізу кезінде елеулі салық жеңілдіктерін беретін мемлекет аумағында құрылған немесе тіркелген компания» [4] деген анықтамаларды береді.

Оффшорлық бизнестің қызметін мемлекеттік және халықаралық деңгейде реттеу мәселесін талдау және шешу үшін, ең алдымен оны жүргізудің көптеген себептерінің арасында ең маңыздысы экономикалық себептерін, яғни негіздерін анықтау қажет. Бұл себептер бизнесті жүргізу шығындарының азаюымен негізделеді. Мәселен, тіркеу шығындары, жалақы, үй-жайларды сатып алу немесе жалға алу, көлік шығындары, ресурстарды сатып алу, соның ішінде ең маңыздысы, салық төлеуді азайту және құпиялылықты сақтау. Оффшорлық бизнесті жүргізу бірқатар негізгі артықшылықтарды береді:

- оффшорлық компанияны тіркеуіне қатысты қызмет көрсету шығындарының өте төмен деңгейі;
- үздік банктік қызметтер мен банктік инфрақұрылымға қол жеткізу;
- активтерді басып алу немесе сот ісінен қорғау, өйткені көптеген оффшорлық юрисдикцияларда басқа юрисдикциялардың сот бұйрықтары жарамсыз болады;
- заңды түрде салықтарды үнемдеу мүмкіндігі: салықтар аз немесе мүлдем жоқ, салық органдарына тексерілген есептер міндетті емес және әкімшілік шығындар аз болады;
- құпиялылық пен қауіпсіздікті қамтамасыз етудің жоғары деңгейі [1].

Ақпараттық технологиялардың өсіп келе жатқан интернационализациясы халықаралық корпорацияларға өндірістік секторда да, қызмет көрсету секторында да шығындарды төмендетуден пайда табуға мүмкіндік берді. Технологиялар ақпараттық асимметрияны азайту арқылы транзакциялық шығындарды төмендетуде маңызды рөл атқарды, бұл қызмет көрсететін компаниялар үшін тиімді, өйткені олар негізінен ұсынылған ақпараттық технологиялар мен телекоммуникацияларға тәуелді. Шығындарды азайтуға әкелетін бизнес-қызмет модельдерінің дамуы мен эволюциясы оффшорлық қызметтердің өсуіне әкелді.

Қазіргі уақытта әлемдік капиталдың шамамен 25%-ы және әлемдегі қаржы ағындарының 60%-ы дәл осы оффшорлық аймақтар арқылы өтеді. Және де бүгінгі күні оффшорлық операциялар орталығының Кариб теңізі және Еуропа елдерінен Оңтүстік-Шығыс Азия елдеріне, атап айтқанда Гонконг пен Сингапурға біртіндеп ауысуы, өз елдеріндегі салық салуды ырықтандыру және оның резиденттерінің шетелдегі бақылау қызметін күшейту есебінен оффшорлық және құрлық секторларының бірігуі қазіргі таңдағы оффшорлық бизнесті дамыту перспективалары деп айтуға болады. 1-кестеде 2020 жылғы ең ірі оффшорлық орталықтар Гонконг пен Сингапурдың реципиент-ел және инвестор-ел ретіндегі орындары көрсетілген. Осыған байланысты Гонконг пен Сингапурды қазіргі уақыттағы танымал оффшорлық орталықтар деп айтуға әбден болады.

1-кесте

2020 жылы ең ірі реципиент-елдер мен инвестор-елдер*

Реципиент-ел ретінде	Орны	млрд долл.	Инвестор-ел ретінде	Орны	Млрд долл.
Гонконг	3	114	Гонконг	9	44
Сингапур	4	78	Сингапур	12	33

* [6] ақпарат көзі деректері бойынша құрылған

UNCTAD есебінің деректеріне сүйенсек, Гонконг (114 млрд.) әлемдегі ең ірі оффшорлық аймақтардың бірі болып табылады. Одан кейінгі орында Сингапур орналасқан, оның инвестициялық мәмілелер көлемі 2020 жылы 78 млрд. АҚШ долл. құрады (кесте 1).

Негізінде, оффшорлық компания немесе корпорацияның басты ерекшелігі – ол құрылған елде шетелдік табысқа салық салынбайды немесе үлкен салық жеңілдіктері беріледі. Оффшорлық аймақтардың болуы бірқатар елдерде мемлекеттік бюджетке түсетін салық түсімдерінің төмендігінен бюджеттік дағдарыстың туындауына ықпал етті. Сондықтан қазіргі уақытта оффшорлық аймақтарды шектеу туралы даулар «жаңа қарқын» алуда. Оффшорлық аймақтарда тіркелген компаниялардың шыққан елдері оларға бизнесті жүргізу үшін оффшорлық аймақтардағыдай жағдайларды ұсына алмайды: салық ауыртпалығын азайту, тіркеу рәсімдерін жеңілдету, жеке деректерді қорғау, бизнесті икемді жүргізу, дауларды шешу үшін неғұрлым қолайлы құқықтық база құру, сондай-ақ шет елдердің қарыз ресурстарына қол жеткізу.

Тәжірибеде трансұлттық корпорациялардың салықтан жалтаруының кең тараған әдісі – трансферттік баға белгілеу арқылы баға манипуляциялау. Олар еншілес бөлімшелері бір-бірінен алынатын тауарлардың ішкі бағаларын манипуляциялауы салық төлемдерін қысқартуға мүмкіндік береді. Салығы жоғары елдегі фирма өз өнімдерін нарықтық бағадан төмен салық салынатын елдегі еншілес ұйымға сатады, бұл жоғары салық юрисдикциясында тіркелген пайданы азайтады және салығы төмен юрисдикциядағы еншілес ұйымның шығындарын төмендетеді. Салығы төмен елдегі бизнес төмен салықты юрисдикциядағы табысты ұлғайту және төменірек салық мөлшерлемесі бойынша көбірек пайданы сақтау үшін соңғы өнімді өзінің дистрибьюторларына жоғары нарықтық бағамен сатады.

Қазіргі халықаралық салық салу жүйесі салықтарды елдер арасында бөлу үшін жасалған, бірақ бұл жүйе теріс пайдаланушылыққа толы және ірі фирмалардың салық міндеттемелерін орындауын қамтамасыз ету үшін жаңартуды қажет етеді. 2021 жылы 9 шілдеде 132 ел ЭЫДҰ елдері ұсынған екі компонентті жаңартылған BEPS 2.0 жоспарына қол қойды [3].

ЭЫДҰ мен Жапония үкіметі бірлесе отырып құраған BEPS (Base Erosion and Profit Shifting) жоспары – салық салынатын базаның жылыстауына қарсы іс-қимыл және пайданы салық салудан тысқары шығару жөніндегі стратегиясы болып табылады. Бұл бастама салық инверсиясына қатысу немесе материалдық емес активтерді төменгі салық юрисдикцияларына көшіру арқылы өз елінде салық салуды болдырмайтын немесе салық ауыртпалығын төмендететін компаниялар үшін халықаралық салық салу саласындағы теріс әрекеттерді жоюға бағытталған [7].

BEPS 2.0 жоспарына сәйкес қоғамдық талқылауға екі жоспар ұсынылды (Pillar 1 және Pillar 2): Pillar 1 – цифрлық экономика жағдайындағы юрисдикциялар арасындағы кірістерге салық салу құқықтарын бөлудің мүлдем жаңа тәсілі. Халықаралық корпорациялар табыс табатын елдерде салық төлеуі тиіс, тіпті олар физикалық түрде ол жерде орналаспаған жағдайда да. Бұл ереже рентабельділігі кемінде 10% құрайтын, ал айналымы жылына 20 миллиард еуродан асатын ірі

бизнес құрылымдарына қатысты. Бұл ережелер ІТ секторындағы компанияларға қолданылады және өндіруші өнеркәсіп пен қаржылық қызметтер секторындағы компанияларға қолданылмайды.

Pillar 2 – халықаралық компаниялардың ең төменгі салықты төлеу кепілдігін көрсетеді, яғни жаңа жаһандық ең төменгі корпоративтік салық мөлшерлемесін енгізеді. Кірістері 750 миллион еуродан асатын компаниялар үшін 15 пайыздық ең төменгі салық мөлшерлемесін енгізу жоспарлануда. Фирма қай жерде тіркелгеніне және қай жерден кіріс алатынына қарамастан, оны төлеуге міндетті болады [8].

Үкіметтер әлі де кез келген деңгейде корпоративтік салық мөлшерлемелерін белгілей алады, бірақ егер белгілі бір елде еншілес компаниялардың табысына 15%-дан төмен салық салынса, компанияның штаб-пәтері орналасқан елдің үкіметі салық салу деңгейі төмен юрисдикцияда тіркелген пайдаға қолданылатын салық мөлшерлемесін 15 пайызға дейін жеткізу үшін толықтыру салығын қолдана алады.

Жаңа ережелер келісілген болса, жекелеген елдердің цифрлық салықтарды (digital tax) енгізуінің біржақты процесін тоқтатуға және цифрлық компанияларға да, тұтыну тауарлары секторындағы компанияларға да салық салу тәсілін үйлестіруге мүмкіндік береді деп күтілуде. Цифрлық қызметтерге салынатын жаңа салық цифрлық алыптардың (Google, Apple, Facebook, Amazon және т.б.) қызметтеріне салық салуға бағытталған. Мұндағы, цифрлық салық (digital tax) немесе интернет салығы – Венгрия Үкіметінің алғаш рет 2014 жылы ұсынған бастамасы, ол әр гигабайт трафик үшін провайдерлердің мемлекеттік бюджетке аударымдарын қарастырады [9].

Корпоративтік салық салудың халықаралық жүйесін реформалау бойынша бұған дейінгі әрекеттер ерікті басқару қағидаттары мен үлгілік шарттармен шектелді. ЭЫДҰ мүшелері қалған мәселелерді екі негізгі бағыт бойынша талқылап, шешім қабылдауға, ал елдер 2023 жылы іске асыруды бастауды жоспарлауда. Бірақ көптеген техникалық мәселелер шешілмеген күйінде қалып отыр. Халықаралық корпорацияларды өз территорияларына тартқан кейбір елдер реформаларға қарсы болып отыр. Салық салынатын кірісті елдер арасында қалай және қайда қайта бөлу керектігін анықтау үлкен проблема болып қала береді [3].

ЭДЫҰ мүшелері жоспардың егжей-тегжейлері туралы келісе алса да, реформалар ұлттық салық заңнамасына жазылып, күшіне енуі үшін бірнеше жыл қажет болуы мүмкін. Бұл реформаларды ұлттық заң шығарушы органдардың билігінде қалдыра отырып, кейбір елдер жаңа ұсыныстармен үйлеспейтін ішкі салық саясатын қайта қарау немесе жою үшін жаңа заңдар қабылдауға мәжбүр болуы мүмкін. Тиісінше, екі ұсыныс бойынша елдердің келісімі реформалаудың және неғұрлым әділ және қазіргі заманғы халықаралық салық салу жүйесін құрудың ұзақ жолындағы алғашқы қадамы ғана болады.

Қазақстан Республикасының Қаржы министрлігі BEPS жобасы аясында ЭЫДҰ стандарттарын енгізу бойынша жұмыс жүргізуде. Міндетті қадамдардың бірі салық базасының жойылуына және салық салудан пайда алуға қарсы іс-қимыл жөніндегі көпжақты конвенцияға қосылу болып табылады. Қазақстан Республикасы осы конвенцияны 2020 жылғы 20 ақпанда ратификациялады. Қазақстан Республикасы ЭЫДҰ BEPS жобасы бойынша тағы бір міндеттемені орындады [10].

Қазақстанда да Республикасының Ұлттық банкі жыл сайын оффшорлық аймақтардың тізімін жариялап отырады. Ұлттық банк «қара тізімге» белгілі бір юрисдикцияларды қосып қана қоймай, олардың кейбірін алып тастап отырады.

Қазақстан заңнамасына сәйкес, бақыланатын шетелдік компания (БШК) – бұл шетелде, яғни оффшорлық зонада тіркелген, акцияларының немесе қатысу үлестерінің кемінде 25%-ын қазақстандық жеке немесе заңды тұлға иеленетін заңды тұлға. БШК-ні анықтаудың тағы бір критерийі – компанияның тіркелген елдегі кіріс салығының тиімді мөлшерлемесі 10%-дан аз болуы керек.

БШК-ні реттеудің басты мақсаты – бизнесті салық салу неғұрлым жеңіл елдерде тіркеп, салықты толық төлеуден жалтаратын, салықтарды төмендету әрекеттеріне қарсы тұру.

2018 жылға дейін салықтары төмен юрисдикцияларда компанияларға иелік ететін қазақстандықтарға салық салу мәселесі Салық кодексінің бір ғана бабымен реттелді. Онда салық міндеттемелері анықталған элементтердің тізімі көрсетілді: бұл тұжырымдамалық аппарат, пайданы есептеу әдістері, растайтын құжаттарға қойылатын талаптар, салық есептілігінде көрсету мерзімдері мен тәртібі. БШК ұғымына жеңілдікті салық салынатын елдерде, яғни оффшорларда жұмыс істейтін компаниялар ғана жатқызылды.

Қазақстанда ЭЫДҰ-ның салықтық база жөніндегі жекелеген бастамаларын енгізуімен жағдай өзгере бастады. БШК-ның реттелуіне қазақстандықтар тікелей немесе жанама түрде 25%-дан астам

үлесті иеленетін немесе бақылайтын, ал бұл ұйым оффшорда немесе 10%-дан кем тиімді салық салу мөлшерлемесі бар елде тіркелген компаниялар түсті.

2018-2019 жылдары Қазақстан қосарланған салық салуды болдырмау туралы келісім жасасқан мемлекеттердің компаниялары БШК-ның реттеуіне түскен жоқ болатын. Қазіргі таңда, мұндай юрисдикциялардың саны – 55, бұл тізімге: Ұлыбритания, Германия, Кипр Республикасы, Ресей және АҚШ сынды мемлекеттер кіреді.

Негізгі өзгерістер БШК анықтамасына қандай компаниялар түсетініне, БШК туралы ережелер қай елдерге қолданылатынына және БШК пайдасына қосарланған салық салу қалай жойылатынына әсер етеді.

Тұтастай алғанда, 2021 жылғы 1 сәуірде шетелдегі тікелей шетелдік инвестициялар нысанындағы қазақстандық активтер 29,8 млрд. АҚШ долл. құрады.

Қазақстанда ақшаның елден тыс жерлерге кетуіне байланысты алаңдаушылық бар. Tax Justice Network халықаралық ұйымының деректеріне сүйенсек, соңғы 20 жыл ішінде Қазақстаннан тек оффшорлық аймақтарға капиталдың жылыстауы шамамен 140 млрд. АҚШ долл. құрады [11].

Қазақстандық инвесторлар соңғы бес жыл ішіндегі өздерінің қаражаттарын салған оффшорлық юрисдикциялардың қатарына: Кайман аралдары, Британдық Виргин аралдары, Мэн аралы, Белиз, Сейшел аралдары, Гонконг, Сигапур, БАӘ және тағы сол сынды юрисдикциялар кіреді. Ең көп қаржы салынған оффшорлық юрисдикция Кайман аралы болып табылады. Ондағы қазақстандық инвесторлардың бес жылда салған қаржысының көлемі 1 855,1 млн. АҚШ долларын құрайды (кесте 2).

2-кесте

Қазақстандық инвесторлар соңғы 5 жылда ақша салған оффшорлық юрисдикциялар, млн АҚШ долл.*

Ел	2017	2018	2019	2020	2021	Барлығы
Кайман аралдары	133,4	218,1	424,4	333,3	745,9	1 855,1
Белиз	2,8	0,3	0,3	-2,5	-	0,9
Британдық Виргин аралдары	19,7	112,6	30,7	13,9	-	176,9
Мэн аралы		73,3	0,7	0,5	0,3	74,8
Маршалл аралдары	5,0					5,0
Сингапур	27,6	33,6	418,8	105,8	19,2	605
БАӘ	15,2	-2,8	46,0	31,7	67,6	157,7
Сейшел аралдары	0,6				224,4	225
Американдық Виргин аралдары				0,2	1,3	1,5
Гонконг	0,0	0,3	0,2	0,1	0,0	0,6
Люксембург	127,8	25,0	8,2	14,0	24,4	199,4

*[11] ақпарат көзі деректері бойынша құрылған

Осы мәліметтерге сәйкес, 2021 жылы қазақстандық инвесторлар бұл елдерге 340 миллион доллардан астам қаражат (шамамен 141 млрд. теңге) жіберген. Бұл қаражаттың басым бөлігі Британдық Кайман аралдарына түскен. Салық салуда жеңілдігі бар бұл юрисдикция оффшорларға салынған қазақстандық тікелей инвестициялар көлемі бойынша көш бастап келеді: соңғы бес жылда Кайман аралдарына шамамен 1,9 млрд. АҚШ долл. жөнелтілді.

2021 жылы тікелей инвестициялардың жалпы ағыны өткен жылғы көрсеткіштерден айтарлықтай асып түскен болатын. 2021 жылдың қаңтар-қыркүйек айларында қазақстандық инвесторлардың шетелге тікелей инвестицияларының жалпы ағыны 1,5 млрд долларды құрады, бұл қазірдің өзінде 2020 жылғы көрсеткіштен (1,4 млрд доллар) асып түсті. 2020 жылдың қаңтар-қыркүйек айларымен салыстырғанда Қазақстаннан шетелге тікелей инвестиция ағыны бірден 35,8%-ға өсті [11].

2021 жылдың қыркүйек айында мәжілісмендер кірістерді жылыстатумен және терроризмді қаржыландырумен күрес бойынша заң жобасын қабылдаған болатын, онда шенеуніктердің кейбір санаттары үшін қосымша тексерулер туралы нормалар көзделген. Жобаға сәйкес, мемлекеттік лауазымды тұлғалардың ақша операциялары мен басқа да мүліктеріне бақылау орнатылады, бұл адамдардың тізімін

Президенттің өзі бекітеді. Ал қаржы мониторингі агенттігі өз кезегінде бұл адамдардың, олардың отбасы мүшелерінің және жақын туыстарының жеке тізімін жүргізетін болады [12].

Қорытынды. Оффшорлық бизнес – бұл белгілі бір салық және басқа да бірқатар жеңілдіктерді беретін аймақтарда бизнес жүргізудің түрі болып табылады. Оффшорлық бизнес ұғымы «оффшоринг» деген терминге негізделген. Оффшорингтің бірінші бағыты оффшорлық бизнес, ал екіншісі шетелдік аутсорсинг болып табылады. Оффшорлық бизнестің шетелдік аутсорсингтен айырмашылығы бар. Оффшорлық бизнес түсінігі халықаралық корпорациялар қызметінен шығып отыр. Олар шетелде өз шығындарын азайтуға ұмтылады және оған салық салуды азайту арқылы қол жеткізеді. Оффшорлық бизнесті жүргізудің экономикалық себептері – өз елінде қол жетімді емес икемді және жеткілікті ережелерді пайдалану: салықты үнемдеу, қызмет көрсету ақысы төмен, активтерді қорғау және халықаралық бизнес үшін қолайлы инвестициялық мүмкіндіктер арқылы компания құру, яғни бизнесті жүргізу шығындарын азайтумен байланысты.

Қазіргі кезде халықаралық ұйымдар үшін оффшорлық бизнестің қосымша салық бойынша мәселесі өзекті болып отыр. Бұл мәселе әсіресе IT саласындағы халықаралық корпорациялардың қызметіне қатысты маңызды. Алайда, халықаралық ұйымдар ұсынған салық реформаларының механизмі әлі де толықтай анықталған жоқ.

Қазақстан ЭЫДҰ-ның салықтық база жөніндегі бастамаларына қосылып отыр. Қазақстанның Ұлттық банкі оффшорлық аймақтардың жыл сайынғы тізімін жасайды және де «қара тізімге» белгілі бір юрисдикцияларды қосып қана қоймай, олардың кейбірін алып тастап отырады.

Халықаралық ұйымдармен ұсынылғандай, жеке мемлекеттердің де, әлемдік қауымдастықтардың да заңнамасын түбегейлі қайта қарау ұсыныстары қарастырылуы қажет. Өзге де халықаралық ұйымдардың қатысуымен оффшорлық бизнестің ашықтығын арттыру, әлемдік қаржы жүйесінің тұрақтылығын қамтамасыз ету, салықтық ақпаратпен халықаралық алмасуды кеңейтуге бағытталған жобалардың сапасы артуы тиіс деген шешімге келуге болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Максаков А.11 причин для регистрации оффшорной компании в 2020-2021 годах. International Wealth, Крупнейший портал о международной защите и диверсификации активов. // <https://internationalwealth.info/offshore-company-formation/11-prichin-dlja-registracii-offshornoj-kompanii-v-2020-2021-godah/>
2. Elsa Nieves-Rodríguez, Lorena A. Palacios-Chacón, Myra Mabel Pérez-Rivera, Victor Quiñones-Cintrón Modeling the Motivations for Offshore Outsourcing: A Theoretical Approach. Innovar, vol. 28, no. 68. – 2018. – P.105-116.
3. Simeon Djankov How do companies avoid paying international taxes?. (PIIE) Peterson Institute for International Economics // <https://www.piie.com/blogs/realtime-economic-issues-watch/how-do-companies-avoid-paying-international-taxes>
4. Матвиенко В.Д., Дробышева К.А., Оффшоры и их применение в современном мире. Научная электронная библиотека Elibrary.ru // https://elibrary.ru/download/elibrary_38252271_24780404.pdf
5. Трансакционные издержки. Economic portal // <https://economicportal.ru/ponyatiya-all/transakcionnye-izderzhki.html>
6. World Investment Report | World Investment Report 2021 // <https://worldinvestmentreport.unctad.org/world-investment-report-2021/>
7. Jurisdictions under Increased Monitoring - February 2021 // <http://www.fatf-gafi.org/publications/high-risk-and-other-monitored-jurisdictions/documents/increased-monitoring-february-2021.html>
8. Глобальный налог для корпораций. Совкомблог // <https://sovcombank.ru/blog/biznesu/oblozhiliso-vseh-storon-chto-takoe-globalnii-nalog-dlya-korporatsii>
9. Простыми словами о BEPS 2.0. Налоговый обзор от экспертов PwC. Октябрь 2020 г., выпуск № 54 // <https://www.pwc.ru/ru/tax-consulting-services/assets/legislation/tax-flash-report-2020-54-rus.pdf>
10. Республика Казахстан исполнила еще одно обязательств по проекту ОЭСР BEPS. Портал ПНК «Налоги в Казахстане» // <https://nalogikz.kz/docs/respublika-kazahstan-ispolnila-esche-o.html>
11. Прямые инвестиции по направлению вложения. Национальный Банк Казахстана // <https://nationalbank.kz/ru/news/pryamyie-investicii-po-napravleniyu-vlozheniya>
12. Закон по борьбе с нелегальным отмыванием денег приняли в мажилисе. Kazakhstan today // https://www.kt.kz/rus/state/zakon_po_borbe_s_nelegalnym_otmyvaniem_deneg_priynali_v_1377922281.html

REFERENCES

1. Maksakov A. 11 prichin dlja registracii offshornoj kompanii v 2020-2021 godah. International Wealth, Krupnejshij portal o mezhdunarodnoj zashhite i diversifikacii aktivov. // <https://internationalwealth.info/offshore-company-formation/11-prichin-dlja-registracii-offshornoj-kompanii-v-2020-2021-godah/> [in Russian]
2. Elsa Nieves-Rodríguez, Lorena A. Palacios-Chacón, Myra Mabel Pérez-Rivera, Victor Quiñones-Cintrón Modeling the Motivations for Offshore Outsourcing: A Theoretical Approach. Innovar, vol. 28, no. 68. – 2018. – P.105-116.
3. Simeon Djankov How do companies avoid paying international taxes?. (PIIE) Peterson Institute for International Economics // <https://www.piie.com/blogs/realtime-economic-issues-watch/how-do-companies-avoid-paying-international-taxes>
4. Matvienko V.D., Drobysheva K.A., Offshory i ih primenenie v sovremennom mire. Nauchnaja jelektronnaja biblioteka Elibrary.ru // https://elibrary.ru/download/elibrary_38252271_24780404.pdf [in Russian]
5. Transakcionnye izderzhki. Economic portal // <https://economicportal.ru/ponyatiya-all/transakcionnye-izderzhki.html> [in Russian]
6. World Investment Report | World Investment Report 2021 // <https://worldinvestmentreport.unctad.org/world-investment-report-2021/>
7. Jurisdictions under Increased Monitoring - February 2021 // <http://www.fatf-gafi.org/publications/high-risk-and-other-monitored-jurisdictions/documents/increased-monitoring-february-2021.html>
8. Global'nyj nalog dlja korporacij // Sovkomblog // <https://sovkombank.ru/blog/biznesu/oblozhili-sovseh-storon-cto-takoe-globalnii-nalog-dlya-korporatsii> [in Russian]
9. Prostymi slovami o BEPS 2.0 // Nalogovyj obzor ot jekspertov PwC. Oktjabr' 2020 g. / vypusk № 54 // <https://www.pwc.ru/ru/tax-consulting-services/assets/legislation/tax-flash-report-2020-54-rus.pdf> [in Russian]
10. Respublika Kazahstan ispolnila eshhe odno objazatel'stv po proektu OJeSR BEPS // Portal PNK «Nalogi v Kazahstane». – <https://nalogikz.kz/docs/respublika-kazahstan-ispolnila-esche-o.html> [in Russian]
11. Prjamyje investicii po napravleniju vlozhenija / Nacional'nyj Bank Kazahstana // <https://nationalbank.kz/ru/news/prjamyje-investicii-po-napravleniyu-vlozheniya> [in Russian]
12. Zakon po bor'be s nelegal'nyim otmyvaniem deneg prinjali v mazhilise // Kazakhstan today // https://www.kt.kz/rus/state/zakon_po_borbe_s_nelegalnym_otmyvaniem_deneg_prinyali_v_1377922281.html [in Russian]

Медуханова Л.А., Мусаева А.К., Оспанбаев Ж.А.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ПРОБЛЕМЫ МЕЖДУНАРОДНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОФФШОРНОГО БИЗНЕСА

Аннотация

В статье анализируется состояние оффшорного бизнеса на сегодняшний день, рассматриваются как теоретические, так и практические вопросы, охватывающие его экономические основы и направления развития.

В результате проведенных исследований обосновывается, что актуальность проблемы связана со стремлением оффшорного бизнеса в современной мировой экономике достичь глобального уровня, что вызывает потребности усиления государственного и международного регулирования деятельности международных корпораций. Данную проблему в последние годы поднимает ОЭСР (Организация экономического сотрудничества и развития) и в статье рассматриваются ее инициативы.

В статье проанализированы составляющие понятия оффшоринга, в частности отличия оффшорного бизнеса от зарубежного аутсорсинга, определяются экономические причины и основные преимущества создания оффшорного бизнеса (например, законная экономия налогов, высокая безопасность (конфиденциальность) и т. д., а также рассматривается обновленный двухкомпонентный план BEPS 2.0 (Base Erosion and Profit Shifting), предложенный странами с развитой экономикой в рамках ОЭСР. Согласно этому плану, первое предложение ОЭСР было о глобальном минимальном корпоративном налоге, а второе предложение было о перераспределении некоторых налоговых прав на страны, в которых создаются доходы.

Авторами приведены статистические данные об оттоке капитала из Казахстана в оффшорные зоны, рассмотрены меры регулирования оффшорного бизнеса в стране в настоящее время и критерии КМС (контролируемые иностранные компании) в соответствии с законодательством Казахстана.

Medukhanova L., Mussayeva A., Ospanbayev Zh.

**ECONOMIC FOUNDATIONS AND PROBLEMS OF INTERNATIONAL
REGULATION OF OFFSHORE BUSINESS**

Annotation

The article analyzes the current state of offshore business, discusses both theoretical and practical issues covering its economic foundations and directions of development.

As a result of the research, it is substantiated that the relevance of the problem is associated with the desire of offshore business in the modern world economy to reach a global level, which causes the need to strengthen state and international regulation of the activities of international corporations. This problem has been raised in recent years by the OECD (Organization for Economic Cooperation and Development) and its initiatives are considered in the article.

The article analyzes the components of the concept of offshoring, in particular, the differences between an offshore business and foreign outsourcing, determines the economic reasons and main advantages of creating an offshore business (for example, legitimate tax savings, high security (confidentiality), etc.), and also considers an updated two-component BEPS (Base Erosion and Profit Shifting) 2.0 plan proposed by the countries with a developed economy within the framework of the OECD. According to this plan, the first proposal of the OECD was for a global minimum corporate tax, and the second proposal was for the redistribution of some tax rights to the countries in where income is generated.

The authors provide statistical data on the outflow of capital from Kazakhstan to offshore zones, consider the measures of regulation of offshore business in the country at the present time and the criteria of the CFC (controlled foreign companies) in accordance with the legislation of Kazakhstan.

С.С. Шакеев*, э.ғ.к., доцент¹

К.А. Невматулина, PhD, доцент²

Л.А. Темірбекова, магистр, аға оқытушы¹

Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан¹

Қазақтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан²

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: sayan.79@mail.ru

ИНТЕГРАЦИЯЛЫҚ БІРЛЕСТІКТЕРДІҢ ӘРТҮРЛІ ТҮРЛЕРІНДЕГІ ШАРУАШЫЛЫҚ ЖҮРГІЗУ ЖАҒДАЙЛАРЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Зерттеу мақсаты: ұлттық шаруашылықтардың өзара байланысы мен өзара тәуелділігінің күшеюі жағдайында шаруашылық өмірді интернационалдандыру әлемдік ауқымда өндірістің ұлттық факторларын бірыңғай өсімін молайту үдерісіне енгізуге негізделген әлемдік шаруашылық байланыстарының сапалы жаңа кезеңіне өтеді. Екі деңгейде – жаһандық және аймақтық деңгейде дами отырып, интеграциялық үдеріс бір жағынан ұлттық экономикалардың әлемдік экономикаға тәуелділігінің артуымен, екінші жағынан топтарға біріккен елдердің экономикалық жақындасуымен сипатталады. Пайдаланылған зерттеу әдістері: зерттеудің әдістемелік негізін абстрактіден нақтыға, талдау мен синтезге, жүйелік талдауға көтерілудің жалпы ғылыми әдістері құрады, статистикалық және салыстырмалы талдау әдістері қолданылды. Зерттеу нәтижелері: экономикалық жағдайлардың ерекшеліктерін талдау және синтездеу интеграциялық кеңістіктердің экономикалық табиғатын түсіндіруге және олардың генезисі мен жұмысында жалпы және ерекше бөлуге мүмкіндік берді. Ұлттық экономикалардың әрқайсысы интеграцияның белгілі бір нысандарының басымдықтарын анықтайтын жалпы және нақты факторлардың әсерінен әлемдік экономикаға біріктіріледі. Зерттеу қорытындылары: интеграциялық бірлестіктерді іске асыру тәжірибесі көрсеткендей, бұл форма экономиканы трансұлттандыру үдерісінің өтемақысының бір түрі болып табылады және экономикалық даму деңгейі жақын елдер тобында жақсы нәтижелерге әкеледі.

Кілт сөздер: интеграция, жаһандану, трансұлттықтандыру, бірлестіктер, ұлттық экономикалар, аумақтық топтар, қауымдастықтар, сауданы ырықтандыру, экономикалық қатынастар, кеден саясаты.

Ключевые слова: интеграция, глобализация, транснационализация, объединения, национальные экономики, территориальные группировки, сообщества, либерализация торговли, экономические связи, таможенная политика.

Keywords: integration, globalization, transnationalization, associations, national economies, territorial groupings, communities, trade liberalization, economic relations, customs policy.

Кіріспе. Қазіргі әлем аймақтық экономикалық бірлестіктерді қалыптастырудың өзара байланысты үдерістерінің күрделі араласуымен сипатталады. Алайда, олар ресми интеграциялық топтарды құру нәтижесінде ғана емес, солармен бірлесе отырып пайда болады. Бұл жерде корпоративтік аймақтық экономикалық интеграция үдерісі де маңызды рөл атқарады. XX ғасырдың 80-90-шы жылдарының басында жаһандану үдерісі өзара байланысты екі құбылысты тудырды: біріншісі мемлекет – ұлт рөлінің құлдырауы және сонымен қатар, екіншісі аймақтық бірлестіктердің (блоклардың) пайда болуы. Бұл ретте қазіргі жағдайда өңірлік интеграция әлемдік дамудың басым үрдісіне айналып келеді. Шын мәнінде, қазіргі таңда бүкіл әлем аймақтық блоклардың жиынтығы болып табылады. Батыс Еуропада, Солтүстік және Оңтүстік Америкада, Оңтүстік - Шығыс Азияда, посткеңестік кеңістікте және Африка елдерінде ортақ экономикалық және геосаяси мүдделермен байланысты ірі аймақтық бірлестіктер жұмыс жасап жатыр. Қазіргі уақытта әлемде аймақтық сипаттағы 200-ден астам интеграциялық модельдер бар. Олардың әрқайсысы интеграцияның белгілі бір нысандарының басымдықтарын анықтайтын жалпы және нақты факторлардың әсерінен әлемдік экономикаға біріктіріледі. Зерттеудің мақсаты – ұлттық экономикалық кеңістіктердің интеграциясының әртүрлі түрлеріндегі шаруашылық жүргізу жағдайларының институционалдық ерекшеліктерін анықтау және әлемдік экономиканың жаһандануы аясында, олар біріктіретін мемлекеттер тобының ұлттық мүдделерін қорғауға бағытталған әртүрлі интеграциялық бірлестіктерді салыстыру болып табылады. Интеграция үдерістерін зерттеу, сондай-ақ институционалдық кеңістік пен мемлекеттік инфрақұрылымдық саясаттың әртүрлі интеграциялық

бірлестіктердің жылдамдығы мен әсеріне тигізетін әсерін талдау ғылыми зерттеу үшін өзекті тақырып болып табылады [1; 2; 3].

Материалдар және әдістер. Зерттеудің әдістемелік негізін абстрактіден нақтыға, талдау мен синтезге, жүйелік талдауға көтерілудің жалпы ғылыми әдістері құрады. Статистикалық және салыстырмалы талдау әдістері қолданылды.

Әдебиеттік шолу. Халықаралық интеграциялық өзара іс-қимыл мәселесі жетекші отандық және шетелдік экономистердің зерттеулерінде басты орын алды, мысалы, Либман А.М., Хейфец Б. А. [1], Ғазалиев А. М. [2], Сатыбалдин С. С. [4] және тағы басқалар.

Либман А.М., Хейфец Б.А.: «...интеграция ұлттық экономикалардың өзара әрекеттесуінің нәтижесі ғана емес, сонымен қатар өсу үдерісі болып табылады».

Сатыбалдин С.С.: «...XX ғасырдың екінші жартысынан бастап еуропалық ортақ нарық, Оңтүстік-Шығыс Азия елдерінің ассоциациясы (ОШАЕА) және басқалары сияқты аймақтық және басқа да интеграциялық бірлестіктердің дамуы басталды. Көптеген елдер аймақтық қажеттіліктерді ескере отырып, экономикалық одақтар құрды...».

Ғазалиев А.М.: «Бәсекеге қабілеттілікті арттырудың маңызды құралы ірілендіру және интеграция үдерістері болды. Өңірлік және субөңірлік интеграция жаһандану жағдайында тек корпоративтік деңгейден ұлттық деңгейге дейін үстем үрдіске айналуға».

Жоғарыда аталған мәселелерді әзірлеудің жоғары деңгейіне қарамастан, интеграциялық бірлестіктердің әртүрлі түрлеріндегі шаруашылық жүргізу жағдайларының ерекшеліктері өзекті мәселе болып табылады, өйткені қазіргі кезеңде оның мүмкіндіктерін толық іске асыру үшін интеграцияны жеделдету бойынша ұсыныстар әзірлеу үшін осы үдерісті барабар бағалау қажет.

Негізгі бөлім. Қазіргі уақытта әлемде аймақтық сипаттағы 200-ден астам интеграциялық модельдер бар. Еуропалық Одақ (ЕО), Солтүстік Американың еркін сауда аймағы (НАФТА), Оңтүстік - Шығыс Азия елдерінің қауымдастығы (ОШАЕА), Оңтүстік Американың ортақ нарығы (МЕРКОСУР), Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы (ТМД), Еуразиялық экономикалық қоғамдастық (ЕурАзӘҚ), Бірыңғай экономикалық кеңістік (БЭК) ең танымал интеграциялық бірлестіктер болып табылады. Бұл аймақтық интеграциялық құрылымдар әр түрлі уақытта пайда болды және олардың дамуының әртүрлі кезеңдерінде [5; 6; 7; 8].

1. Еуропалық Одақ – бұл бейбітшілік пен өркендеу үшін бірлескен қызметті жүзеге асыру үшін құрылған демократиялық Еуропа елдерінің бірлестігі.

Еуропалық Одақты құру мақсаты – қатысушы елдер арасындағы саудадағы барлық шектеулерді жою; үшінші елдермен саудадағы жалпы кедендік тарифті белгілеу; адамдардың, капиталдар мен қызметтердің еркін қозғалысы үшін шектеулерді жою; валюта одағын құру; салық жүйесін біріздендіру; заңнаманы жақындастыру.

2. Солтүстік Америка НАФТА – Солтүстік Американың еркін сауда аймағы аясында интеграциямен қамтылған. НАФТА – әлемдегі ең ірі еркін сауда аймақтарының бірі. НАФТА аясында ЕО сияқты ұлттықтан жоғары басқару құрылымдары құрылған жоқ. НАФТА-ның институционалдық құрылымы бірқатар комиссиялар мен комитеттерді қамтиды, олардың ең бастысы үш елдің сауда министрлері деңгейіндегі Еркін сауда жөніндегі комиссия болып табылады.

Үш жақты шартты жүргізу шеңберіне келесілер кіреді:

- тауарлар мен қызметтер саудасындағы кедергілерді жою;
- зияткерлік меншік құқықтарын қорғау жүйесін құру;
- инвестициялық ағындарды ырықтандыру (кемсітпеушілік режимі);
- мүше елдер арасындағы дауларды реттеу тетігін қалыптастыру.

3. ОШАЕА – Оңтүстік - Шығыс Азия елдерінің қауымдастығы. Дәл осы ұйым Азия-Тынық мұхиты аймағында интеграциялық үдерісті бастады және Азияның ең серпінді жаңа индустриалды елдері біріктірілді.

Азиялық интеграцияның орталық күші мыналар болып табылады: әлемдік сауда жолдарының қиылысындағы стратегиялық маңызды географиялық жағдай, шетелдік капиталға жол беруді және қайта құрылымдалған экономиканың экспортқа бағдарлануын көздейтін нарықтық экономика құрудың либералды моделіне көшу.

4. Латын Америкасында ең серпінді интеграциялық топ – МЕРКОСУР болып табылады.

МЕРКОСУР-ды құру туралы асунсион келісімшарты интеграцияның келесі кезеңдерін қарастырды:

- блок елдері арасындағы тарифтік және тарифтік емес шектеулерді жою;

- үшінші елдерге қатысты бірыңғай кедендік тарифті енгізу;
- макроэкономикалық және салалық саясатты, оның ішінде фискалдық және валюталық саясатты, сондай-ақ қызметтер мен капиталдың қозғалысы бөлігінде үйлестіру.

МЕРКОСУР қызметінің нәтижесінде топшылық сауданың, оның ішінде Бразилия мен Аргентина арасындағы сауданың қарқынды өсуі орын алды, әсіресе тікелей инвестициялар нысанында капиталдың өзара трансшекаралық қозғалысы өсуде [9].

5. КСРО ыдырағаннан кейін оның негізінде Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы құрылды. Экономикалық одақ құру туралы Шартқа сәйкес ТМД-ның басты экономикалық мақсаты тауарлардың, қызметтердің, капиталдар мен жұмыс күшінің ортақ нарығын құру болды. Осындай мақсатқа қол жеткізу үшін еркін сауда, кедендік, төлемдік, ал болашақта валюталық одақтар аймағын біртіндеп және дәйекті қалыптастыру көзделді. Іс жүзінде бұл мақсаттарға жету үлкен кедергілерге тап болды. Саяси жағынан да, экономикалық жағынан да елдер жаңа нарықтық негізде интеграцияға дайын болмады.

Теріс факторларға мыналар жатады:

- саяси әр түрлілікке әкелген елдердің «егемендік шеруі»;
- барлық елдерге әсер еткен терең қаржылық-экономикалық және әлеуметтік дағдарыстар (төлем жасамау дағдарысы, ескі экономикалық байланыстардың үзілуі, рубль аймағының құлдырауы, өзара қарыздар, экономиканың криминализациясы және т. б.);
- экспорттың ұқсас құрылымы және алыс шет елдермен саудаға қайта бағдарлау, әлемдік нарықтардағы бәсекелестік;
- көлік тарифтерінің өсуі, бұл аумақтардың ұзақтығын ескере отырып, өзара сауданың тиімділігін төмендетті.

6. Бірыңғай экономикалық кеңістік (БЭК).

Бірыңғай экономикалық кеңістікті қалыптастырудың негізгі мақсаттары:

- тауарлардың, көрсетілетін қызметтердің, капиталдың және еңбектің жалпы (ішкі) нарығының тиімді жұмыс істеуі;
- халықтың өмір сүру деңгейін арттыру мақсатында тараптардың экономикасын құрылымдық қайта құрудың тұрақты дамуына жағдай жасау
- келісілген салық, ақша-кредит, валюта-қаржы, сауда, кеден және тариф саясатын жүргізу;
- бірыңғай көліктік, энергетикалық және ақпараттық жүйелерді дамыту; экономиканың басым салаларын, өндірістік және ғылыми технологиялық кооперацияны дамытуды мемлекеттік қолдау шараларының жалпы жүйесін құру.

7. Еуразиялық экономикалық одақ (ЕАЭО).

Одақ аймақтық экономикалық интеграцияның халықаралық ұйымы болып табылады, ол субъективтіліктің халықаралық құқығына ие [10].

Жаңа Одақ қызметі салаларының арасынан сыртқы сауда мен ортақ кедендік саясатты бөліп көрсеткен жөн. ЕАЭО мүшелері ауыл шаруашылығында, өнеркәсіпте, көлікте, энергетикада үйлестірілген саясат жүргізеді және санитариялық және техникалық нормаларды келісілген түрде қолданады. Одақ экономикалық сипатқа ие [11; 12].

Әрине, интеграциялық бірлестіктерді салыстыру қиын, өйткені олардың экономикаларының ауқымы әр түрлі, оларға кіретін елдердің даму деңгейлеріндегі айтарлықтай айырмашылықтар, сондай-ақ басқа интеграциялық компоненттер.

Барлық осы интеграциялық бірлестіктерді іс жүзінде ортақ мақсат біріктіреді. Олардың барлығы қатысушы елдер арасындағы сауда және инвестициялар саласындағы кедергілерді жоюға, үшінші елдерге қатысты бірыңғай кедендік тарифті енгізуге, адамдардың, капитал мен қызметтердің еркін қозғалысы үшін шектеулерді жоюға, салық жүйесін біріздендіруге, заңнаманы жақындатуға бағытталған [13].

Салыстырмалы талдау үшін таңдалған алты аймақтық бірлестіктің ішінде халық саны бойынша ең өкілі ОШАЕА болып табылады, онда бүкіл әлем халқының 8,6% - ы тұрады. Мұнда сатып алу қабілетінің паритеті (СҚП) бойынша есептелген әлемдік ЖІӨ-нің шамамен 4,2% - ы қалыптасады. Әлем халқының 7,2% - ы тұратын ЕО-да 2011 жылы әлемдік ЖІӨ/СҚП 20,0% өндірілді (1-кесте).

Өңірлік интеграциялық бірлестіктер, цифрларда*

Көрсеткіштер	ЕО	МЕРКОСУР	НАФТА	ОШАЕА	ТМД	ЕАЭО
Қатысушы елдер саны	28	4	3	10	12	5
Аумағы. км.кв.	4324782	12190000	21600000	4480000	195487195800	20229248
Халқы, млн адам	506820	247368	466083	592000	279507	183704946
Халық тығыздығы адам/км.кв.	117,2	20,3	32	122,3	699,4	11,01
СҚП бойынша ЖІӨ, млрд. долл.	16100	3097	15221	3334	3400	4360,4
Халық санына СҚП бойынша ЖІӨ млрд доллар	32021	12453	34512	15236	11926	16247
Экспорт бойынша сыртқы сауданың ашықтығы,%	41,4	13,1	15,1	68,4	33,8	53,9
Импорт бойынша сыртқы сауданың ашықтығы, %	38,2	12,9	17,4	59,2	25,9	36,1

* [14] дереккөзі бойынша автормен құрастырылған

Экономиканың ауқымы бойынша алты өңірлік бірлестік арасында көшбасшы позицияға НАФТА тиесілі, онда әлемдік ЖІӨ-нің 22,4% - ы қалыптасады және әлем халқының 6,7% - ы тұрады. Соңғы екі онжылдықта төрт елден (Аргентина, Бразилия, Парагвай және Уругвай) тұратын МЕРКОСУР әлемдік ЖІӨ-дегі үлесін 4,2% - дан 3,9% - ға дейін төмендетті. Әлем халқының шамамен 3,9% - ы тұратын ТМД елдерінде әлемдік ЖІӨ/СҚП үлесі 5,9% - дан 4,3% - ға дейін төмендеді. Мұның себептері белгілі: КСР Одағы ыдырағаннан кейін және жаңа мемлекеттердің қалыптасу кезеңінде ұлттық экономикалардың күрт құлдырауы болды.

Жан басына шаққандағы ЖІӨ-нің ең жоғары орташа мәні НАФТА-ға кіретін елдерге тиесілі (34512 АҚШ доллары). Одан кейін ЕО, МЕРКОСУР, ЕАО, ОШАЕА және ТМД. Бұл ретте ЕО ЖІӨ/СҚП МЕРКОСУР, ОШАЕА, ТМД, ЕАО, НАФТА және КО үшін ұқсас көрсеткіштен 2,5-тен 6 есеге дейін асады. Әрине, интеграциялық құрылымдардың сандық және нәтижесінде сапалық параметрлерінің нашарлау тенденциясын жоққа шығаруға болмайды, егер оның кеңеюі тек саяси немесе экономикалық емес сипаттағы басқа пікірлерден жаңа мүшелерді қабылдау арқылы жүрсен. Сонымен қатар өңірлік құрылымдарға қатысу ұлттық экономикалардың өсуіне алып келеді. Бірақ интеграция автоматты түрде осындай өсуге әкеледі деген пікірлер дұрыс емес сияқты. Интеграция мұндай өсуге мүмкіндік береді, бірақ бұл үшін бірқатар талаптар мен шарттарды орындау қажет [14].

Тауарлар мен қызметтердің экспорты бойынша ашықтықтың ең жоғары деңгейі АСЕАН-ға, содан кейін ЕО мен ТМД-ға тән. НАФТА және МЕРКОСУР нарықтары аз дәрежеде ашық [15].

Салыстырмалы талдау ТМД-ны қоспағанда, іс жүзінде барлық өңірлік интеграциялық бірлестіктерде өзара сауда серпіні (экспорт бойынша) олардың бүкіл экспортына қарағанда неғұрлым жоғары өсу қарқынын көрсететінін айқын көрсетеді.

ТМД-да экспорттың жалпы көлемімен салыстырғанда өзара сауда өсімінің жоғарылау серпіні байқалмады. ТМД елдері 1993 жылдан бері жүріп келе жатқан еркін сауда аймағын құру туралы келісімге 2011 жылдың қазан айында ғана қол қойылды, оған Әзірбайжан мен Түрікменстан қосылмады. Осы Шартқа қол қойылғанға дейін ТМД елдерінде сауда-экономикалық қатынастарда елеулі келіспеушіліктер болғанын мойындау керек, оның үстіне үш ел – Беларусь, Қазақстан және Ресей ЕурАзЭҚ Кеден одағын, Бірыңғай экономикалық кеңістікті, ал енді Еуразиялық экономикалық одақты құра отырып, интеграцияның неғұрлым жоғары кезеңіне өтті.

НАФТА-ны біріктіру үшін өңірлік экспорттың жалпы көлеміндегі өзара экспорттың үлесі айтарлықтай кем емес (тиісінше 79,0 және 91,0%), дегенмен бұл жерде өзара сауда деңгейі ЕО және АТЭС-ке қарағанда айтарлықтай төмен. МЕРКОСУРда өзара сауданың төмен деңгейі байқалады.

Өзара сауданың өсуі оның төмендеу үрдісі байқалатын ТМД мемлекеттерін қоспағанда, барлық өңірлік интеграциялық құрылымдарға тән үрдіс болып табылады. Жоғарыда аталған себептерден басқа, бұл ТМД-ны құрайтын барлық 11 елде соңғы жиырма жыл ішінде жалпы сыртқы сауда мен экспортты Достастықтан тыс нарықтарға қайта бағдарлаумен байланысты.

Қорытынды. Осылайша, зерттеу жұмысын қорытындылай келе, қолданыстағы аймақтық бірлестіктердің ұсынылған тәжірибесін талдау келесі қорытындыларды жасауға мүмкіндік береді:

- интеграциялық үдерістер тиімділігінің маңызды шарты өңірлік бірлестікке қатысушы-елдердің экономикалық даму деңгейлерінің жақындығы болып табылады;
- бұл үдеріс біртіндеп, төменнен жоғары формаларға тізбектеледі, яғни әр кезеңде интеграциялық үдеріске қатысушылардың әрқайсысының мүдделері келісілуі керек болатын үдеріс болып табылады;
- интеграциялық бірлестіктің қатысушы-елдерінің тұрақты макроэкономикалық және әлеуметтік-экономикалық жағдай маңызды шарт болып табылады;
- интеграциялық үдерістердің дамуы мен тереңдеу деңгейіне қарай қатысушы-елдер біртіндеп жекелеген өкілеттіктерді беруге тиіс ұлттықтан да жоғары құрылымдар құру қажет болады;
- прогресс үшін көптеген мүмкіндіктер бар, бұл сауда және инвестициялар саласындағы ырықтандыруды дәйектейді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Либман А.М., Хейфец Б.А. Корпоративная модель региональной экономической интеграции // МЭ и МО. – Москва: Наука. – 2007. – №3. – С. 15-22.
2. Blecker R.A., 2003. The North American Economies After NAFTA. International Journal of Political Economy. – V.33(3). – P. 5-8.
3. Газалиев А.М. Республика Казахстан в системе мировой политики / Газалиев А.М. – Караганда: Изд-во Карагандинского Технического Университета. – 2011. – 100 с.
4. Сатубалдин С. Приоритеты развития единого экономического пространства // Алматы: Бис. – 2004. – 312 с.
5. Шмелев Н.П., Федоров В.П. Евросоюз - Россия: мера сотрудничества // Современная Европа. - Москва: Институт Европы РАН. – 2011. – №2. – С. 1-25.
6. Brou D., Ruta M., 2006. Special Interests and the Gains from Political Integration. Economics and Politics. – V.18(2) . – P. 208-210.
7. Sinn H.W., 2002. Der neue System wettbewerb. Perspektiven der Wirtschaftspolitik. Jg.3(4). – P. 398-399.
8. Либман А.М. Взаимодействие государства и бизнеса на постсоветском пространстве: возможности и риски // Общественные науки и современность. – 2005. – №4. – С. 63-74.
9. Романова З. Латинская Америка: Региональная интеграция на новом витке развития // МЭ и МО. – Москва: Наука. – 2005. – №10. – С. 88-98.
10. Трещенков Е. Европейская и евразийская модели интеграции: пределы соизмеримости // МЭ и МО. – Москва: Наука. – 2014. – №5. – С. 31-41.
11. Кавешников Н.Ю. Развитие институциональной структуры Евразийского экономического сообщества // Евразийская экономическая интеграция. – Москва, 2011. – №2(11). – С. 19-36.
12. Камышевский В.И. От ЕврАзЭС к Евразийскому союзу // Евразийский юридический журнал. – Москва, 2011. – №8(39). – С. 11-14.
13. Сагадиев К.А. Реформы: аналитический взгляд. – Алматы: НППИК «GAUHAR». – 2006. – 336 с.
14. Иришев Б.Г. Франция: вхождение в 21 век. Опыт, стратегия и тактика экономической политики в эпоху глобализации / Б.Г. Иришев. – Алматы: Паритет. – 2002. – 84 с.
15. Севастьянов С. Новые проекты Азиатско-тихоокеанской интеграции // МЭ и МО. – Москва: Наука. – 2011. – №1. – С. 48-54.

REFERENCES

1. Libman A.M., Hejfec B.A. Korporativnaja model' regional'noj jekonomicheskoy integracii [Corporate model of regional economic integration] // MJeI MO. – Moskva: Nauka. – 2007. – № 3. – S. 15-22 [in Russian].
2. Blecker R.A., 2003. The North American Economies After NAFTA. International Journal of Political Economy. – V.33(3). – P. 5-8.

3. Gazaliev A.G. Respublika Kazahstan v sisteme mirovoj politiki [The Republic of Kazakhstan in the system of world politics] / A.G. Gazaliev - Karaganda: Izd-vo Karagandinskogo Tehnicheskogo Universiteta, 2011. – 100 s. [in Russian].
4. Satubaldin S. Prioritety razvitija edinogo jekonomicheskogo prostranstva [Priorities for the development of the common economic space] // Almaty: Bis. – 2004. – 312 s. [in Russian].
5. Shmelev N.P., Fedorov V.P. Evrosojuz - Rossija: mera sotrudnichestva [Russia: measure of cooperation] // Sovremennaja Evropa. - Moskva: Institut Evropy RAN. – 2011. – №2. – S. 1-25. [in Russian].
6. Brou D., Ruta M., 2006. Special Interests and the Gains from Political Integration. Economics and Politics. – V.18(2). – P. 208-210.
7. Sinn H.W. 2002. Der neue System wettbewerb. Perspektiven der Wirtschaftspolitik, Jg.3(4). – P. 398-399.
8. Libman A.M. Vzaimodejstvie gosudarstva i biznesa na postsovetskom prostranstve: vozmozhnosti i riski [Interaction between the state and business in the post-Soviet space: opportunities and risks] // Obshhestvennye nauki i sovremennost'. – 2005. – №4. – S. 63-74 [in Russian].
9. Romanova Z. Latinskaja Amerika: Regional'naja integracija na novom vitke razvitija [Latin America: Regional integration on a new stage of development] // MJeI MO. – Moskva: Nauka. – 2005. – №10. – S. 88-98 [in Russian].
10. Treshhenkov E. Evropejskaja i evrazijskaja modeli integracii: predely soizmerimosti [European and Eurasian models of integration: limits of commensurability] // MJeI MO. – Moskva: Nauka. – 2014. – №5. – S. 31-41 [in Russian].
11. Kaveshnikov N.Ju. Razvitie institucional'noj struktury Evrazijskogo jekonomicheskogo soobshhestva [Development of the institutional structure of the Eurasian Economic Community] // Evrazijskaja jekonomicheskaja integracija. – Moskva. – 2011. – №2(11). – S. 19-36 [in Russian].
12. Kamysheskij V.I. Ot EvrAzJeS k Evrazijskomu sojuzu [From the EurAsEC to the Eurasian Union] // Evrazijskijj uridicheski jzhurnal. – Moskva. – 2011. – №8(39). – S. 11-14 [in Russian].
13. Sagadiev K.A. Reformy: analiticheskij vzgljad [Reforms: An Analytical View] / K.A. Sagadiev. – Almaty: NPPIK «GAUHAR». – 2006. – 336 s. [in Russian].
14. Irishev B.G. Francija: vhozhdenie v 21 vek. Opyt, strategijai taktika jekonomicheskoy politiki v jepohu globalizacii [France: entering the 21st century. Experience, strategy and tactics of economic policy in the era of globalization] / B.G. Irishev. – Almaty: Raritet. – 2002. – 84 s. [in Russian].
15. Sevast'janov S. Novye proekty Aziatsko-tihookeanskoj integracii [New projects of Asia-Pacific integration] // MJeI MO. – Moskva: Nauka. – 2011. – №1. – S. 48-54 [in Russian].

Шакеев С.С., Невматулина К.А., Темирбекова Л.А.

ОСОБЕННОСТИ УСЛОВИЙ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ В РАЗНЫХ ТИПАХ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ОБЪЕДИНЕНИЙ

Аннотация

Цель исследования: в условиях усиления взаимосвязи и взаимозависимости национальных хозяйств, интернационализация хозяйственной жизни переходит к качественно новому этапу мирохозяйственных связей, основанных на внедрении национальных факторов производства в единый воспроизводственный процесс в мировых масштабах. Развиваясь на двух уровнях - глобальном и региональном, интеграционный процесс характеризуется с одной стороны, нарастанием зависимости национальных хозяйств от мировой экономики, с другой экономическим сближением стран, объединяющихся в группы. Используемые методы исследования: методическую основу исследования составили общенаучные методы восхождения от абстрактного к конкретному, анализа и синтеза, системного анализа, применялись методы статистического и сравнительного анализа. Результаты исследования: анализ и синтез особенностей условий хозяйствования позволил трактовать экономическую природу интеграционных пространств и выделить общее и особенное в их генезисе и функционировании. Каждая из национальных экономик интегрируется в мировое хозяйство под влиянием общих и специфических факторов, обуславливающих приоритеты тех или иных форм интеграции. Выводы исследования: опыт реализации интеграционных объединений показывает, что эта форма является своего рода компенсацией процесса транснационализации экономик и в группе стран с близкими уровнями экономического развития приводит к хорошим результатам.

Shakeyev S., Nevmatulina K., Temirbekova L.

**FEATURES OF ECONOMIC CONDITIONS
IN DIFFERENT TYPES OF INTEGRATION ASSOCIATIONS**

Annotation

Purpose of the study: in the context of strengthening the interconnection and interdependence of national economies, the internationalization of economic life is moving to a qualitatively new stage of world economic relations based on the introduction of national factors of production into a single reproduction process on a global scale. Developing at two levels - global and regional, the integration process is characterized, on the one hand, by the growing dependence of national economies on the world economy, and on the other hand, by the economic convergence of countries uniting into groups. Research methods used: the methodological basis of the research was general scientific methods of ascent from the abstract to the concrete, analysis and synthesis, system analysis, methods of statistical and comparative analysis were used. Results of the study: analysis and synthesis of the features of economic conditions made it possible to interpret the economic nature of integration spaces and highlight the common and the special in their genesis and functioning. Each of the national economies is integrated into the world economy under the influence of general and specific factors that determine the priorities of certain forms of integration. Conclusions of the study: the experience of implementing integration associations shows that this form is a kind of compensation for the process of transnationalization of economies and in a group of countries with similar levels of economic development leads to good results.

DOI 10.52260/2304-7216.2022.3(48).14
ЭОЖ 338.22
FTAMP 06.61.53

А.К. Акбергенова*, PhD докторанты
С.М. Егембердиева, э.ғ.д., профессор
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университеті, Астана қ, Қазақстан
* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
e-mail: akbergenova_akmaral@mail.ru

МОНОҚАЛАЛАРДЫ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУ: ҚОЛДАНЫСЫ, БАҒЫТТАРЫ, САРАЛАНҒАН ТӘСІЛ ЖҮЙЕСІ

Мақалада мемлекеттік қолдаудың қалыптасқан жүйесі мен қазіргі уақытта іске асырылып жатқан Қазақстан моноқалаларын дамыту тетігіне, сондай-ақ отандық моноқалаларды экономикалық және әлеуметтік дамытудың өзекті мәселелеріне шолу жүргізілді. Қазіргі уақыттағы моноқалаларды дамытуды қаржылық қолдау әдістерін қалыптастырудың әртүрлі теориялық тәсілдері ұсынылған, бұл ретте мемлекеттік қолдаудың ерекшеліктеріне және қолданыстағы тетіктің Қазақстандағы моноқалалардың дамуына қаншалықты әсер ететініне назар аударылған. Мақаланың мақсаты моноқалаларды дамытуда атаулы мемлекеттік қолдау шараларының модельдерін қарастыруды ұсыну болып табылады. Бұдан басқа моноқалалардағы қала халқының өсу серпіні, сондай-ақ моноқалалардағы жоспарланған зәкірлік жобалардың нәтижелігі жөніндегі іс-шаралардың әсері мәселелері қозғалды. Қазіргі уақытта моноқалаларды қаржылық қолдау әдістерін қалыптастырудың әртүрлі теориялық тәсілдері жұмыс істейді. Осыған сүйене отырып, моноқалаларды мемлекеттік қолдау шараларын ұсытуда сараланған тәсіл жүйесі және қосымша қаржыландыру құралдарын модельдеу мүмкіндігі қарастырылды. Моноқалалардың кешенді инвестициялық жоспары ұсынылып, сондай-ақ моноқалаларда шағын және орта бизнестің даму деңгейі мен қарқыны қарастырылды. Бұл зерттеуде талдау әдісі мен графикалық әдіс қолданылады, олар теориялық тұжырымдардың дұрыстығын қамтамасыз етуге және ұсыныстар жасауға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: моноқала, мемлекеттік қолдау, мемлекеттік бағдарлама, инвестициялық жоба, модель, сараланған тәсіл, урбандалу, қала құраушы кәсіпорын, субсидия, дотация, мемлекеттік несие.

Ключевые слова: моногород, государственная поддержка, государственная программа, инвестиционный проект, модель, дифференцированный подход, урбанизация, градообразующее предприятие, субсидия, дотация, государственный кредит.

Keywords: single-industry towns, state support, state program, investment project, model, differentiated approach, urbanization, city-forming enterprise, subsidy, subsidy, state loan.

JEL classification: P25

Кіріспе. Моноқалаларды дамытуды қолдаудың мемлекеттік саясаты көп өлшемді болып табылады. Оны жүзеге асырудың сәттілігі басқару мен биліктің әртүрлі деңгейлері арасындағы өкілеттердің тепе-теңдігіне байланысты. Алайда моноқала халқының экономикалық-әлеуметтік жағдайының әл ауқаты моноқалаларды қолдаудағы мемлекеттік саясатты онтайлы жүргізудің табыстылығына байланысты болып келеді, бірақ елімізде саясат жеткілікті түрде тиімсіз болып қала береді [1].

Зерттеулер көрсеткендей, моноқалалар біртекті емес және қала құраушы кәсіпорынның болашағына және қала экономикасының мүмкіндіктеріне қарай бірнеше түрге бөлінеді. Сондықтан моноқалаларға қатысты мемлекеттік саясаттың негізін әртүрлі типтегі елді мекендерге сараланған көзқарас қалыптастыру керек.

Моноқалаларды дамытуда біздің елде нақты ұстаным немесе ортақ шешілетін пікір жоқтығынан, мемлекеттік қолдаудың іс-шаралары тиімсіз атқарылып келеді. Соңғы кездері қазақстандық моноқалалардағы әлеуметтік-экономикалық даму деңгейі, тұрғылықты халық санының азаюы, ондағы шағын және орта бизнестің баяу дамуы сияқты мәселелер, мемлекеттік қолдаудың барынша іс-шаралары жүзеге асырылып жатқанымен, тиімсіз нәтижелері моноқаланы дамытудағы мемлекеттік саясатты тереңірек зерттеу жасап қолдаудың маңызды қосымша тетіктерін қолданудың қажеттілігі туындағаны осы мақаланы жазудың өзектілігі болып табылады.

Мақаланы жазудың мақсаты - моноқалаларды дамытуда мемлекеттік қолдаудың атаулы іс-шараларының модельдерін қарастыруды ұсыну болып табылады. Зерттеу мақсатына қол жеткізу үшін келесі міндеттерді қарастыру алға қойылды: қазақстандық тәжірибеде жүзеге асырылып

жатқан моноқалаларды мемлекеттік қолдау бағдарламаларын зерделеу, талдау және бағалау; моноқаланы дамыту үшін мемлекеттік қолдаудың атаулы іс-шараларының тетіктерін жетілдіру болып табылады.

Зерттеу әдістері. Бұл зерттеуде экономикалық салыстырмалы талдау әдісі мен графикалық әдістері қолданылды. Статистикалық деректерді пайдалана отырып, моноқалалардың тұрғындар санының динамикасы зерттелді. Зерттеудің сенімділігі мен теориялық тұжырымдар мен ұсыныстардың дұрыстығын қамтамасыз етуіне мүмкіндік береді.

Әдебиеттік шолу. Зерттеу тақырыбын ашу үшін шетелдік және отандық ғалымдардың еңбектері зерттелді. Моноқаланың жоғары экономикалық дамуы мен қолдауларды іске асыру мәселелері бағытында ресейлік ғалымдар И.В.Липсица, В.Я.Любовной, Н.В.Зубаревич, Ю.Г.Лаврикова, И.Д.Тургельдің еңбектерінде моноқаланың мемлекеттік қолдаудың іс шаралары, шешу жолдары мен қолдау құралдарының бағыты зерттелінген. А.Ю.Устинов [1] моноқала халқының экономикалық-әлеуметтік жағдайының әл-ауқаты моноқалаларды қолдаудағы мемлекеттік саясатты оңтайлы жүргізудің табыстылығына байланысты екенін, мемлекеттік қолдаудың оңтайлы болуы басқару мен биліктің арасындағы өкілеттердің тепе-теңдігінде деп көрсетті. Мемлекеттік бағдарламалардың тиімділігін бағалау жүйесіндегі әдістемелік аспектілері мен жалпы тәсілдерін зерттеп, көбіне моноқалаларды жаңғырту немесе дамыту бағдарламаларын қалыптасрудың формалдылығы басым екендігін Гусева М.С. пен Габбасова Ю.Р [6] көрсетті. Атаулы мемлекеттік қосымша іс-шараларын қолдап, соның ішінде сараланған тәсіліне түсінік беріп, өздерінің тұжырымын жеткізген Ю.М.Соколинская [9], А.В.Маслобоев [10], А.В.Горохов [10] болды.

Қазақстандық моноқалаларды дамыту үшін, мемлекеттік қолдаудың кешенді дамыту бағдарламасының тиімділігін жоғарылатуының ықпалын терең зерттеген ЛЛ.Божко мен Лескова Г.Л. [5] сияқты ғалымдардың зерттеулерінен көруге болады.

Жоғарыда аталған зерттеулерден түйіндегеніміз, моноқалаларды дамыту мәселелерін шешуде мемлекеттік қолдау тек ұзақ мерзімді мемлекеттік бағдарламалар арқылы ғана жүзеге асырылуда. Алайда бұл мемлекеттік қолдаулар моноқаланың жоғары дәрежеде дамуына айтарлықтай әсер етпеді және іс-шаралар кешені жеткіліксіз деңгейде жүргізілді. Жоғарыда аталған зерттеулерге сүйене отырып, қазіргі уақытта моноқаланың экономикалық дамуына әсер ететін және дәл сипат беретін іс-шаралар жиынтығы жоқ екенін атап өту қажет. Сондықтан моноқаланы дамыту және оның экономикалық қауіпсіздігінің қамтамасыз етудің мүмкін модельдерін қарастыру керек, мемлекеттік қолдаудың атаулы іс-шараларын жүргізуде сараланған көзқарас жүйесін қалыптастыру қажеттілігі туындап отыр.

Негізгі бөлім. Қазақстандық моноқалаларды дамыту мақсатты бағдарламалар арқылы жүзеге асыру арқылы жүргізіліп келеді. Моноқалалардың тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз етуде экономиканы реттеу құралы ретінде мемлекеттік бағдарламалар маңызды рөл атқарады.

Мемлекеттік қолдау шараларының алғашқысы болып, Қазақстан Республикасындағы моноқалалар үшін маңызды құжат ретінде Үкіметтің 2003 жылғы 31 желтоқсандағы N 1389 қаулысы болды, ол шағын қалаларды дамытудың 2004-2006 жылдарға арналған бағдарламасын бекітті. Бағдарламаға аудандық және облыстық маңызы бар шағын қалалар кірді, олар ресурстық әлеуеті, демографиялық жағдайы, әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштері, халқының саны 50 мың адамға дейін бір-бірінен айтарлықтай ерекшеленді [2].

Қазақстанда моноқалаларды қолдау жалпы мемлекеттік өңірлік саясаттың элементі ретінде қарастырды, моноқалаларды дамытудың 2012-2020 жылдарға арналған бағдарламасы қабылданды, бағдарламаның ерекшелігі бірінші кезекте, мемлекеттік қолдау шаралары даму әлеуеті төмен моноқалаларға көрсетіліп, екіншіден, әлеуеті орташа моноқалаларды дамыту үшін жағдайлар жасалу, үшіншіден, әлеуеті жоғары моноқалаларды дамытуға қолдау жасау көрсетілуі айқындалды. Бұл бағдарлама көп ұзамай мерзімінен бұрын өз күшін жойып, әрі қарай өңірлерді дамытудың 2020 жылға арналған мемлекеттік бағдарламасымен бекітіліп, қазіргі қолданыстағы 2020-2025 жылдар бағдарламасы негізінде жалғасты. Бұл бағдарламаның ерекшелігі қалаларды үш деңгейде бөліп қарады [3].

Мемлекеттік басқа да қолдаулар арқылы, атап айтқанда «Бизнестің жол картасы – 2025» бизнесті қолдау мен дамыту үшін жасалған бағдарламасы; нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған «Еңбек» бағдарламасы; ҚР денсаулық сақтауды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламаларының тетіктері мен іс-шараларына сүйенеді.

Бұдан басқа моноқалаларды дамыту облыс әкімдігі атқарушы биліктің өңірлік органымен әзірлеген қаланы дамытудың кешенді жоспары негізінде жүзеге асады.[4].

Қазақстандық моноқалаларды мемлекет тарапынан қолдау барысында әртүрлі елдердің моноқалаларының мәселелерін шешудің түрлі жолдарын таңдай отырып, біздің елдегі моноқалаларға жақыны Германия, Австралия, Жапония және АҚШ сияқты елдердің моноқалаларының тәжірибесіне сүйене отырып жүзеге асырылды.

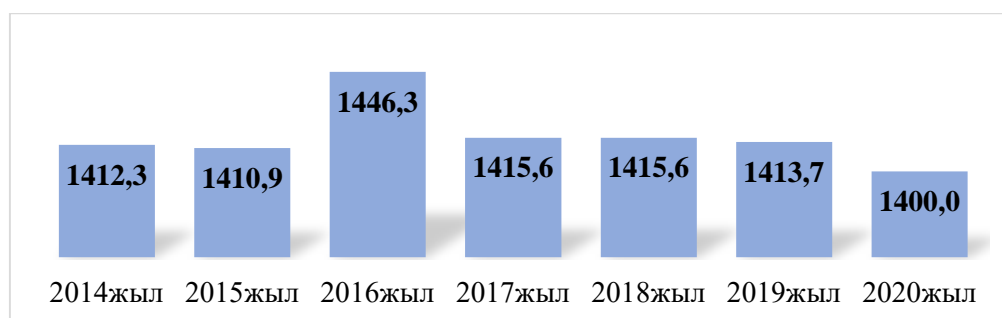
Қолданыстағы бағдарламаларды іске асыру нәтижесін талдау барысында Қазақстанның моноқалаларындағы мәселелердің едеуір бөлігі бұрынғысынша әлі де өткір күрделі мәселелер бары белгілі болды. Бұл мәселелерге инженерлік және әлеуметтік инфрақұрылымның қанағаттанғысыз жай-күйі, коммуналдық желілердің тозуы, еңбек нарығын дамыту, экономиканы әртараптандыру т.б. жатады. Талдаудың нәтижесінде моноқалалардағы электр желілері мен сумен жабдықтау желілерінің тозуы тек 10-12%-ға төмендеген.

Моноқалаларды дамытудың бірден бір жолы шағын және орта бизнесті дамыту және экономиканы әртараптандыру. Бұл бағытта мемлекет тарапынан бірнеше іс-шаралар жүргізу алға қойылған. Моноқала экономикасын дамытудың бірден бір бағыты зәкірлі инвестициялық жобаларды іске асыру болып табылады. Осы бағытта моноқалалардың экономикасын әртараптандыру мақсатында 2013 жылдан бастап 2019 жылғы маусымға дейін облыс әкімдіктерінің деректері бойынша 48 «зәкірлік» жоба іске асырылды және 13 жоба іске асырылу сатысында. Іске асырылған жобалар ішінде 32 кәсіпорын тұрақты жұмыс істейді (66,7%), 7-еуі (14,6%) тоқтап тұр, 6-уында (12,5%) жүктеме жоқ және 3 кәсіпорын ауық-ауық жұмыс істейді (6,25%). Жұмыс істеп тұрған кәсіпорындарда 9,0 мың тұрақты жұмыс орны құрылды.

Моноқалалар және шағын қалалардың әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылымын жаңғырту үшін де жыл сайын республикалық бюджеттен қаржыландыру бөлініп отырды. 2020 жылдың өзінде 10 млрд теңге сомасына 26 жоба іске асырылды, оның ішінде моноқалаларда 8,7 млрд теңге сомасына 19 жоба іске асырылды. Бұл өз кезегінде 670 жұмыс орнын құруға мүмкіндік берді. 2021 жылы моноқалаларда 10,4 млрд. теңге сомасына 36 жоба жоспарланған [6].

Осы кезде айта кету керек, мысалы Ресей тәжірибесінде мемлекеттік қолдаудың ерекшелігі арнайы моноқалаларды дамыту үшін қор құрылған. Сонымен қатар моноқалаларды дамыту қоры инвестициялық жобаларды қаржыландыру мақсатында ақша қаражат беру шарттары: 5млн-1000 млн. рубльге дейін, пайыздық мөлшерлемесі жаңа бастама үшін 0 пайыз, қолданыстағы кәсіпкерлер үшін 5 пайыз мөлшерінде, берілу мерзімі 15 жылға дейін беріледі [7].

Мемлекеттік қолдау көрсетілген уақыт аралығында моноқалалардағы тұрғындар саны 2014 жылы – 1412,3 мың, 2015 жылы – 1410,9, 2016 жылы – 1446,3, 2017 жылы – 1415,6, 2018 жылы – 1415,6, 2019 жылы – 1413,7, 2020 жылы – 1400,0 мың адамды құрайды. Бұл ел халқының 8%-ын қамтиды [8].

1-сурет. Қазақстандық моноқалалардағы халқының саны, динамикасы, 2014-2020 жж.

* [8] мәлімет көзі негізінде құрастырылды

Диаграммадан көріп отырғандай, моноқалалардағы халық саны қатты өскені байқалмайды, керісінше азайғаны көрініп тұр (1-сурет). Мемлекеттік қолдаудың барысында қолданған тетіктер мен ұйымдастырылған іс-шаралардың әсері болмағанын білдіреді. Моноқалаларды дамытуға қатысты мемлекеттік саясатты қайта қарау үкімет алдындағы міндетті әрі өзекті болып табылады.

Моноқалаларды мемлекеттік қолдаудың атаулы іс-шаралары жергілікті билік пен қала құраушы кәсіпорынға қаржылық көмек көрсету негізінде жүзеге асырылады. Моноқалаларды мемлекеттік

қолдаудың неғұрлым маңызды қосымша шараларына дотация, инвестициялар, субсидиялар, бюджеттік несиелер, мемлекеттік кепілдіктерді атауға болады (2-сурет).

2-сурет. Моноқалаларды мемлекеттік қолдаудың неғұрлым маңызды қосымша шаралары*

* Автормен құрастырылған

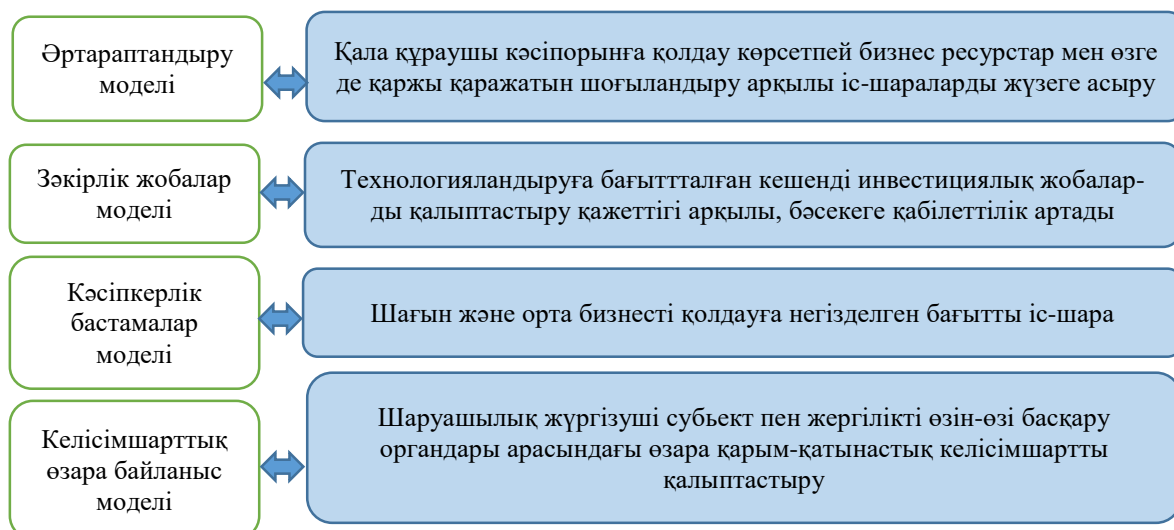
Сараланған тәсілді қолдану бұл моноқаланың атаулы мемлекеттік қолдауына бағытталған қаржылық сипаттағы іс-шараларды қалыптастыруға мүмкіндік береді. «Сараланған тәсіл» түсінігінің тұжырымдамалық негіздеме туралы шетелдік ғалымдардың еңбектерінде көптеп кездеседі. Соколинская Ю.М. пікірінше, «Сараланған тәсіл – бұл жоспарланған іс-әрекеттерді іске асыруға сәйкес қайта берілетін ақпарат көлемін өзгерту бойынша ұсынымдар кешені» [9]. Бұл пікір сараланған тәсілді транспарентті кешен ретінде анықталып, өзгеріс ретінде қарастырылады, зерттелетін құбылыстың құрылымдық бөліктерін бөлуге мүмкіндік береді.

А.В.Маслобоев пен А.В.Горохов пікірлерінше, «Сараланған тәсіл – бұл объектінің әртүрлі сипаттамаларға сәйкес құрылымдық бөлінуі, бұл жүйенің кейбір жағдайларында тұтас бірлік туралы жалпы түсінік береді». Ақпарат көлімінің әртүрлілігі сараланған тәсілдің нақты белгісі ретінде қаралады [10].

Сонымен, сараланған тәсіл бұл – ақпарат көлемін бөлу жағына қарай өзгертетін, қарастырылатын объектілердің әртүрлігін, бірінғай басқару жүйесіндегі компоненттердің әмбебаптығын, құжаттық ақпараттың корреляцияланбаған көлемін білдіреді.

Қарастырылған пікірлерді жалпылау негізінде сараланған тәсіл – бұл көптеген алгоритмдерді қолдану мен талдау жүргізу және шешім қабылдау тетіктерін қолдану арқылы құбылыстарды зерттеуге бағытталған әртүрлі әрекеттердің жиынтығы деп қорытынды жасауға болады. Сараланған тәсіл терең зерттеуді қажет етеді.

Экономикалық қауіпсіздік модельдері негізінде моноқаланы атаулы мемлекеттік қолдауды қалыптастыру бағыты бойынша көбіне қаржылық сипатқа ие емес, атап айтқанда, бюджет қаражатын қайта бөлуде кері процесті білдіретін мемлекеттік қолдаудың алты іс-шарасы қарастырылады. Бұл жағдайда атаулы мемлекеттік қолдау мәселелерінің белгілі бір аумағын шешуге мүмкіндік береді және де моноқаланың белгілі бір ортасының дамуына ықпалы тиеді. Моноқалалардың экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ететін негізгі модельдеріне: эрараптандыру моделі, зәкірлік жобалар моделі, кәсіпкерлік бастамалар моделі, келісімшарттық өзара байланыс модельдерін айтуға болады (3-сурет).

3-сурет. **Моноқаланың атаулы мемлекеттік қолдау модельдері***

* Автормен құрастырылған

Осы модельдердің байланысы негізінде келесі бағыттық іс-шараларды қарастыру қажет:

1. Жергілікті өзін-өзі басқару органдарының кешенді инвестициялық жоспарымен айналысатын қызметкерлерін қайта даярлау.
2. Кластерлік инфрақұрылымды құру.
3. Қала құраушы кәсіпорындарға қолдау жасау.
4. Жұмыспен қамтуға қолдау көрсету.
5. Негізгі қорларды жаңғырту.
6. Пайыздық мөлшерлемені субсидиялау.

Атаулы мемлекеттік қолдаудың көрсетілген іс-шаралары моноқалалардың экономикалық дамыту модельдерінің байланысын көрсетеді.

Қорытынды. Жоғарыда қарастырылғандарды ескере отырып, келесідей қорытынды шығаруға болады:

1. Моноқалаларды дамытудың мемлекеттік қолдауды қамтамасыз етуде қолданыстағы мемлекеттік бағдарламалардың тиімділігін арттыру қажет. Ұйымдастыру тетігі тұрғысынан мемлекеттік саясаттың оңтайлы іс-шаралары көрінгенімен, алайда бұл оң сәттер әзірше жағдайды өзгерте алмады. Бұл өңірлік саясатының басымдықтарының әлсіздігі, үйлесімсіздігі, әкімшілік басқару тетіктерінің қайталануы сияқты факторлардың әсерімен түсіндіріледі. Моноқалалардың әрқайсысына жеке экономикалық және әлеуметтік талдау қажет. Ол үшін мемлекет тарапынан әрдайым ашық мониторинг жүргізіліп, моноқаланың әлеуметтік-экономикалық жағдайының осал тұстарына талдау жасалу керек. Сонымен қатар, жергілікті билік пен қала құраушы кәсіпорын арасында бірлескен іс-шаралар жиынтығын іске асыруда тығыз байланыс орнату керек.

2. Авторлар моноқалаларды мемлекеттік қолдаудың неғұрлым маңызды қосымша шараларының сызбасын ұсынды. Қолданылған мемлекеттік қолдаудың атаулы іс-шаралары моноқаланың экономикалық дамуын жақсартуға және одан әрі жетілдіруге мүмкіндік береді. Ұсынылған сараптамалық тәсіл моноқалалардың тұрақты дамуын қамтамасыз етуде алгоритмдерді қолдану мен талдау жүргізу және шешім қабылдау тетіктерін қолдану арқылы құбылыстарды зерттеуге ықпалын тигізеді.

3. Авторлардың қарастырған эртаптапандыру моделі, зәкірлік жобалар моделі, кәсіпкерлік бастамалар моделі, келісімшарттық өзара байланыс модельдерінің барлығы моноқалаларды дамытудың қауіпсіздігін қамтамасыз ете отырып, бұл модельдер негізінде атаулы мемлекеттік қолдау мәселелерінің белгілі бір аумағын шешуге мүмкіндік береді және де моноқаланың белгілі бір ортасының дамуына ықпалы тиеді. Модельдердің байланыстылығы бір сөзбен айтқанда қаланың экономикасын оңтайлы әрі тиімді жүргізуге септігін тигізеді.

Экономикалық қауіпсіздіктің бұл модельдері моноқаланы атаулы мемлекеттік қолдаудың жіктелік негізін тағайындайды. Осы жағдайларға байланысты моноқаланың экономикалық дамуына мүмкін модельдерінің негізінде атаулы қолдау көрсетудің сараланған тәсілі ұсынылды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Устинов А.Ю Анализ модели государственной поддержки развития моногородов в России // Проблемы. Поиск. Решения. – 2013. – №38(227). – С.53-64
2. Об утверждении программы развития малых городов на 2004-2006 годы: Постановление Правительства Республики Казахстан от 31.12.2003 №1389. – https://adilet.zan.kz/rus/docs/P030001389_
3. Өңірлерді дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған дамыту бағдарламасы. – <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000990>
4. Божко Л.Л., Лескова Г.Л. Совершенствование методологических подходов к управлению развитием моногородов в Республике Казахстан // Муниципалитет: экономика и управление. – 2015. – С. 16-25
5. Гусева М.С., Габбасова Ю.Р. Комплексное развитие моногородов: опыт Самарской области экономическая политика и управление экономическим развитием // Received 14 February. – 2017. – С. 62-76
6. Премьер Министр Республики Казахстан. № 16-13-19Д/С от 30.09.2021 г. – <https://senate.parlam.kz/storage/37f008a09ea340c2b9a3b5cf05ca35cc.pdf>
7. Меры поддержки. Фонд развития моногородов. – <http://xn--80afd4affbbat.xn--p1ai/documents/reestr.php>
8. ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы. – <https://stat.gov.kz/>
9. Соколинская Ю.М., Хорев А.М. Дифференцированный подход к оказанию мер государственной поддержки моногородов в составе моделей экономической безопасности // Экономическая безопасность – Том3. – №1. январь-март – 2020. – ISBN 2658-7548. – С.80-94
10. Маслобоев А.В., Горохов А.В. Формальная модель диверсификации экономики моногорода // Надежность и качество. – 2019. – №2. – С. 249-253

REFERENCES

1. Ustinov A.Ju Analiz modeli gosudarstvennoj podderzhki razvitija monogorodov v Rossii // Problemy. Poisk. Reshenija – 2013. – №38(227). – S. 53-64 [in Russian]
2. Ob utverdzhenii programmy razvitija malyh gorodov na 2004-2006 gody: Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 31.12.2003 №1389. -https://adilet.zan.kz/rus/docs/P030001389_ [in Kazakh]
3. Өңірлерді дамытудың 2020-2025 zhyldarға арналған дамыту бардарlamасы. – <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000990> [in Kazakh]
4. Bozhko L.L., Leskova G.L. Sovershenstvovanie metodologicheskikh podhodov k upravleniju razvitiem monogorodov v Respublike Kazahstan // Municipalitet:jekonomika i upravlenie. – 2015. – S. 16-25 [in Russian]
5. Guseva M.S., Gabbasova Ju.R. Kompleksnoe razvitie monogorodov: opyt Samarskoj oblasti jekonomicheskaja politika i upravlenie jekonomicheskim razvitiem// Received 14 February. – 2017. – S. 62-76 [in Russian]
6. Premer Ministr Respyblyki Kazahstan. № 16-13-19D/S ot 30.09.2021 g. – <https://senate.parlam.kz/storage/37f008a09ea340c2b9a3b5cf05ca35cc.pdf> [in Russian]
7. Mery podderzhki. Fond razvitija monogorodov. – <http://xn--80afd4affbbat.xn--p1ai/documents/reestr.php> [in Russian]
8. ҚР Strategijalyk zhosparlau zhәне reformalar agenttigi Ұlтық statistika bjuroсы. – <https://stat.gov.kz/> [in Kazakh]
9. Sokolinskaja Ju.M., Horev A.M. Differencirovannyj podhod k okazaniju mer gosudarstvennyj podderzhki monogorodov v sostave modelej jekonomicheskoy bezopasnosti // Jekonomicheskaja bezopasnost' – Tom3. – №1. janvar'-mart – 2020. – ISBN 2658-7548. – С.80-94 [in Russian]
10. Masloboev A.V., Gorohov A.V. Formal'naja model' diversifikacii jekonomiki monogoroda // Nadezhnost' i kachestvo. – 2019. – №2. – S. 249-253 [in Russian]

Акбергенова А.К., Егембердиева С.М.

**ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА МОНОГОРОДОВ:
РЕАЛИЗАЦИЯ, НАПРАВЛЕНИЯ, СИСТЕМА ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОГО ПОДХОДА**

Аннотация

В работе проведен обзор сложившейся системы государственной поддержки и реализуемого в настоящее время механизма развития моногородов Казахстана, а также актуальных проблем экономического и социального развития отечественных моногородов. В статье представлены различные теоретические подходы к формированию методов финансовой поддержки развития современных моногородов, при этом уделено внимание особенностям государственной поддержки и насколько действующий механизм влияет на развитие моногородов в Казахстане. Цель статьи - предложить модели адресных мер государственной поддержки развития моногородов. Кроме того, были затронуты вопросы: динамики роста городского населения в моногородах, а также влияние мероприятий по результативности запланированных якорных проектов в моногородах. В настоящее время функционируют различные теоретические подходы к формированию методов финансовой поддержки моногородов. Исходя из этого была рассмотрена система дифференцированного подхода в предоставлении мер государственной поддержки моногородов и возможности моделирования инструментов дополнительного финансирования. Рассмотрен комплексный инвестиционный план в моногородах, а также уровень и темпы развития малого и среднего бизнеса в моногородах. В данном исследовании были применены методы анализа и графический метод. Использование в работе выше названных методов позволило обеспечить достоверность исследования, правильность теоретических выводов и разработать рекомендации.

Akbergenova A., Yegemberdiyeva S.

**STATE SUPPORT FOR SINGLE-INDUSTRY TOWNS:
ACTION, DIRECTIONS, SYSTEM OF DIFFERENTIATED APPROACH**

Annotation

The paper provides an overview of: the existing system of state support and the mechanism currently being implemented for the development of single-industry towns in Kazakhstan, as well as current problems of economic and social development of domestic single-industry towns. The article presents various theoretical approaches to the formation of methods of financial support for the development of modern single-industry towns, while paying attention to the peculiarities of state support and how the current mechanism affects the development of single-industry towns in Kazakhstan. The purpose of the article is to propose models of targeted measures of state support for the development of single-industry towns. In addition, the following issues were raised: the dynamics of urban population growth in single-industry towns, as well as the impact of measures on the effectiveness of planned anchor projects in single-industry towns. Currently, there are various theoretical approaches to the formation of methods of financial support for single-industry towns. Based on this, the system of a differentiated approach in the provision of state support measures for single-industry towns and the possibility of modeling additional financing instruments was considered. A comprehensive investment plan in single-industry towns is considered, as well as the level and pace of development of small and medium-sized businesses in single-industry towns. In this study, the methods of analysis and the graphical method were applied. The use of the above-mentioned methods in the work made it possible to ensure the reliability of the study, the correctness of theoretical conclusions and to develop recommendations.

Г.Ж. Алибекова*, PhD,

заместитель гендиректора

А.А. Сатыбалдин, д.э.н., профессор

академик НАН РК, гендиректор

А.Ш. Сулейменова, главный ученый секретарь

А.К. Омаров, научный сотрудник

Институт экономики КН МНВО РК

Алматы, Казахстан

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: g_alibekova@mail.ru

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ УРОВНЯ СПЕЦИАЛИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ РЕГИОНОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Данное исследование направлено на определение устойчивости отраслевых специализаций и уровня диверсифицированности промышленности регионов путем выявления динамики коэффициента локализации. При исследовании была использована следующая методология: на первом этапе был проанализирован текущий отраслевой профиль регионов в разрезе секторов экономики путем расчета их удельного веса в валовом региональном продукте Республики Казахстан; на втором этапе рассчитаны коэффициенты локализации по отраслям и секторам промышленного производства за три периода - 2010, 2015, 2019 гг. для наблюдения динамики специализации отраслей в регионах; на третьем этапе определен уровень устойчивости специализации регионов; на четвертом этапе определен уровень устойчивости диверсификации обрабатывающей промышленности по количеству устойчивых специализаций. Результаты исследования позволили: выявить общую специализацию регионов (индустриальные, сырьевые, аграрные, сервисные регионы); выявить динамику устойчивости специализаций по динамике коэффициента локализации и типы специализаций: устойчивые, неустойчивые, развивающиеся и угасающие; определить типологию регионов по уровню диверсифицированности обрабатывающей промышленности в регионах: регионы с высокой диверсификацией обрабатывающей промышленности, регионы со средним уровнем и низким уровнем диверсификации обрабатывающей промышленности.

Ключевые слова: экономика региона, специализация, экономическая география, региональное развитие, диверсификация, устойчивая специализация, угасающая специализация, неустойчивая специализация, зарождающаяся специализация.

Кілт сөздер: өңір экономикасы, мамандандыру, экономикалық география, өңірлік даму, әртараптандыру, тұрақты мамандану, сөніп жатқан мамандандыру, тұрақсыз мамандандыру, қалыптасып келе жатқан мамандандыру.

Keywords: regional economy, specialization, specialization coefficient, economic geography, regional development, diversification, stable specialization, fading specialization, unstable specialization, emerging specialization.

JEL classification: R10, R 11, R 12, R 19

Введение. Сбалансированное региональное развитие и рациональное размещение производительных сил должно исходить из необходимости изменения односторонней сырьевой специализации национальной экономики и преодоления перекосов и диспропорций в территориальном развитии. Это потребует новых подходов к региональной политике и размещению производительных сил с ориентацией на конкурентные преимущества регионов, их рациональную специализацию в соответствии с ресурсной базой. Обеспечение сбалансированного территориального развития экономики и социальной сферы страны выделено в Послании Президента страны народу Казахстана 1 сентября 2021 года в качестве важного общенационального приоритета развития.

Концепция специализации существовала со времен первых экономических теорий, которые различались объяснением причин и факторов специализации. Специализация измеряет насколько специализирована (или диверсифицирована) экономика конкретного региона, измеряя значимость отрасли для экономики этого региона [1].

В литературе и на практике в Казахстане обычно выделяют разные типы регионов: индустриальные, сырьевые, аграрные, аграрно-сырьевые и сервисные. Такая специализация сложилась исторически под действием разнонаправленных факторов. В результате сформировались значительные диспропорции в социально-экономическом региональном развитии.

Сдвиги специализации регионов весьма инерционный и долговременный процесс, но это не означает, что сложившаяся специализация непоколебима и надолго фиксирует негативные тенденции в социально-экономическом развитии регионов. Преодоление регионального неравенства должно стать одной из главных целей политики пространственного развития страны.

Для обоснования такой политики полезно оценивать специализацию регионов не только по общепринятым показателям, фиксирующим абсолютный уровень специализации, но и по степени устойчивости специализации.

Обзор литературы. Феномен специализации базируется на двух группах теорий: международной торговли и размещения отраслей экономической деятельности. Учитывая эволюцию на сегодняшний день можно выделить следующие теории первой группы - теория традиционной торговли и теория новой торговли, а также экономическую географию и новую экономическую географию как теории второй группы. Несмотря на различия между теориями торговли и размещения нельзя утверждать, что первая объясняет только специализацию на международном уровне, а вторая – на национальном уровне. Исследования показывают, что эти теории развивались в тандеме и взаимосвязи.

Несмотря на то, что специализация стран и концентрация отраслей в регионах и странах интерпретируются как «две стороны одной монеты», модели специализации берут начало в теории торговли, а модели концентрации – в теории размещения [2]. Теория торговли объясняет специализацию через избыточность ресурсов, тогда как теория размещения объясняет концентрацию через причины агломерации и рассеивания. В традиционных экономических теориях абсолютные и относительные преимущества, которые ведут к промышленной концентрации в стране, играют важную роль в формировании специализации в международной торговле. В теории размещения и экономической географии основная роль в формировании региональной специализации отводится агломерациям [3].

Теории размещения. В экономике и географии теория размещения — это теория географического размещения экономической деятельности; она стала неотъемлемой частью экономической географии, регионоведения и пространственной экономики. Теория размещения отвечает на вопросы о размещении видов экономической деятельности и их причинах.

Теории размещения призваны объяснить, почему фирма предпочитает размещаться в одном месте, а не в другом. В процессе оптимизации, который включает в себя либо максимизацию прибыли, либо минимизацию затрат, при принятии решения о размещении фирма выбирает наилучшее возможное место среди заданного набора вариантов и ограничений.

Теория сельскохозяйственного размещения Тюнена, изложенная в его работе “Isolated state” в 1826 г., предполагает, что доступ к рынку (городу) может создать целостную систему использования сельскохозяйственных земель.

В 1909 г. немецкий экономист по географическому размещению Альфред Вебер сформулировал *Теорию промышленного размещения* в своей книге под названием «Теория размещения отраслей». Теория Вебера, называемая «треугольником размещения», предполагала, что оптимальным местом для производства товара является треугольник, вершинами которого являются рынок сбыта и источники сырья.

Еще одним важным вкладом в теории размещения была *Теория центрального места* 1933 г. Уолтера Кристалера, которая предлагала геометрические объяснения того, как поселения и места расположены по отношению друг к другу и почему поселения функционируют как деревни, поселки или города.

В 1964 г. Уильям Алонсо в работе «Размещение и землепользование: к общей теории земельной ренты» усовершенствовал модель Тюнена с учетом внутригородских различий в землепользовании. Согласно его теории, каждый тип землепользования имеет свой собственный градиент арендной платы или кривую рентной ставки. Кривая устанавливает максимальную сумму ренты, которую любой тип землепользования может приносить в конкретном месте.

Таким образом, теории Тюнена, Вебера, Алонсо и Кристалера составляют основу теории размещения. Далее эти теории были расширены и уточнены географами, экономистами и учеными-регионоведами, так как они мало способствовали пониманию региональных различий экономической активности. Теория была микроэкономической в том смысле, что субъект, принимающий решения о размещении, был достаточно мал, чтобы спрос и предложение считались полностью независимыми друг от друга [4].

Теория международной торговли. Теория сравнительных преимуществ Рикардо и теория обеспеченности факторами производства Хекшера-Олина объясняют причины торговли между регионами и региональную специализацию. Кейнсианский подход к теории роста объясняет снижение специализации в результате конвергенции доходов через выравнивание факторной производительности [5].

Другая категория моделей имеет дело с детерминантами размещения и специализации. Особый интерес представляют мобильные факторы, которые считаются двигателем процесса агломерации. Улучшение обеспеченности факторами производства в регионе увеличивает его привлекательность в качестве места для другой производственной деятельности, ведущей к кумулятивному процессу [6]. Другим фактором экономической специализации считается ограниченность объемов внутреннего рынка, выталкивающая фирмы на внешние рынки.

Кругману удалось создать новые модели равновесия в пространственной экономике, осуществив стыковку теории международной торговли, промышленной организации и традиционной теории размещения, увязав процесс агломерирования с глобализацией и развитием международной торговли. Он утверждал, что именно возрастающая отдача, а не сравнительные преимущества, объясняют специализацию и торговлю стран друг с другом.

Методы определения отраслевой специализации регионов. Как известно, существуют две группы индексов: первая группа (*индексы специализации*) описывает абсолютную специализацию страны. Используя такой индекс, страна будет считаться специализированной, если небольшое количество отраслей демонстрируют высокие доли от общей занятости в стране [7]. Так обстоит дело, например, с Италией, которая специализируется на текстиле. Скандинавские страны, специализирующиеся на производстве целлюлозы и бумаги, или Польша, которая специализируется на сельском хозяйстве и продуктах питания.

Вторая группа индексов (*индексы неоднородности*) ориентирована на отклонение структуры отрасли страны от среднеотраслевой структуры референтной группы стран. Это своего рода относительная специализация - измеряемая, например, с помощью Индекса Кругмана - позволяет выявить сравнительные преимущества страны по сравнению с контрольной группой. Например, Финляндия относительно более специализирована на коммуникационных технологиях, чем любая другая западноевропейская страна, хотя абсолютная доля этой отрасли в промышленности Финляндии находится на низком уровне. Это означает, что, если страна специализируется на отрасли, в которых также специализируются другие страны, первая группа индексов будет указывать на высокую специализацию, а вторая группа укажет на низкую степень специализации.

Концепция специализации непрерывно связана с концепциями концентрации и агломерации. Так, если специализация описывает распределение долей отраслей в экономике по сравнению со всей страной, географическая концентрация конкретной отрасли отражает распределение ее среди регионов [1]. Агломерация направлена на измерение общей региональной промышленной массы (т.е. включены все отрасли) или, другими словами, географической концентрации всех отраслей в конкретном регионе. Агломерация понимается как пространственный охват фирмами региона, пространственная плотность бизнеса [3].

В данной работе мы рассматриваем индексы специализации, а также концентрации, которые также могут указывать на степень специализации региона в той или иной отрасли.

Индекс концентрации Лилиена измеряет динамику, скорость секторального перераспределения (например, занятости). Высокие значения этого индекса указывают на относительно сильные структурные сдвиги между отраслями. Нулевое значение свидетельствует о структурной стабильности.

Индекс Хиршмана-Херфиндаля широко используется в промышленной экономике для измерения рыночной концентрации и, в частности, для исследования существования олигополии или картелей. Индекс Хиршмана-Херфиндаля (ННІ) также использовался в качестве меры экономического разнообразия и для анализа макроэкономической специализации. Основными преимуществами индекса Херфиндаля-Хиршмана (ННІ) являются простота расчета, необходимого для его определения, и небольшой объем данных, необходимых для расчета. Основные недостатки ННІ в том, что она не может принять во внимание сложность различных рынков, чтобы позволить точную оценку конкурентных или монополистических рыночных условий перечень показателей, характеризующих производственную специализацию региона [8].

Индекс энтропии Шеннона (SEI) относится к группе индексов энтропии, которая широко используется в исследованиях распределения доходов, но редко применяется в контексте специализации.

Индекс Ogive, впервые использованный Трессом (1938) для изучения разнообразия в области экономики, был применен в контексте специализации страны. Несмотря на то, что Индекс долгое время считался хорошо обоснованным, ученые подвергли критике ее обоснованность и многие другие параметры. Индекс чувствителен к количеству секторов в регионе. А также он критикуется за слабую полезность в измерении диверсификации экономики, как и Индекс энтропии.

Индекс Джини (Gini Index) - общий показатель равенства доходов и неоднородности экономических структур. Он широко применяется в качестве относительной меры. Несмотря на свою простоту, GI может не дать должного описания промышленной концентрации региона. Фактически, в GC полностью отсутствует какая-либо ссылка на размер территории [9]. Также критика GI заключается в том, что он не может учитывать влияние масштаба предприятия на промышленную агломерацию. Ограничение индекса Джини при изучении отраслей заключается в том, что он может указывать на высокий уровень концентрации в тех случаях, когда сектора, состоящие из нескольких крупных компаний, расположены в рассредоточенном пространстве [10]. На основе GI Эллисон и Глейсер разработали другой индекс.

Индекс Эллисон – Глейсер (Ellison-Glaeser index) – довольно популярный индекс оценки степени концентрации экономической активности в региональной экономике. Данный Индекс может учитывать как влияние природных преимуществ, так и побочный эффект на промышленную агломерацию [11]. По данному Индексу можно определить количество кластеров в секторе. Достоинствами данного Индекса состоят в том, что с его помощью можно сопоставить различные секторы, и он может охватывать как географическую концентрацию занятости, так и его фрагментарность [12].

Индекс специализации Кругмана (K) является стандартным показателем среди показателей специализации. По сути, это стандартная ошибка отраслевых долей, т. е. рассчитывается доля занятых, которую необходимо переместить для достижения отраслевой структуры, эквивалентной средней структуре референтной группы [13].

Индекс географической концентрации основан на той же основе что и индекс Кругмана и Холлета. Нулевое значение индекса говорит об отсутствии концентрации (полной диверсификации), а значение равное 1 – о полной концентрации. Индекс более информативен при международных сопоставлениях (хотя он и чувствителен к размеру страны или региона) или при наблюдении динамики межрегиональных и межсекторальных сдвигов.

Комплексная методология идентификации и картирования отраслей специализации была предложена Европейской кластерной обсерваторией в 2014 г. (далее — ЕКО-2014). Это методология выявления и оценки глубины отраслевого развития, разработанная Гарвардской бизнес-школой (Harvard Business School) и Европейской кластерной обсерваторией (European Cluster Observatory) [14]. Отрасли распределялись по кластерам исходя из принципа взаимосвязанных и компактно локализованных групп деятельности [14]. В инструментарии ЕКО-2014 использовался алгоритм выявления таких групп, предложенный Майклом Портером. В соответствии с ним все отрасли разделялись на две группы: местные — ориентированные на удовлетворение потребностей населения одного региона (бытовые услуги, розничная торговля и др.), и торгуемые — нацеленные на межрегиональную и международную торговлю (например, автомобилестроение) [15].

Коэффициент локализации или индекс специализации Гувера. Один из самых популярных и простейших методов расчета это расчет *коэффициента локализации (Location Quotient - LQ)*, так называемый коэффициент Гувера–Баласса, или индекс специализации Гувера, представленный в 1936 г. Индексы или коэффициенты локализации (LQ) определяют критическую массу деятельности, сосредоточенной в регионе. Они выявляют где сосредоточены знания и компетенции и создается добавленная стоимость в экономике [16].

Базовая идея коэффициента локализации представляла собой более широкую концепцию анализа экономической базы, предложенной Хейгом в 1928 г. Согласно этой концепции, экономика делится на две категории: базовую – которая формирует благосостояние региона через экспорт, и небазовую – которая поддерживает базовые отрасли. Коэффициент локализации определяет является ли отрасль базовой или небазовой [3].

На основе работ Кима (1995) и Гувера (1936) Портер (1998) предложил расчет коэффициента локализации как отношение доли занятых в отрасли в регионе к доле занятых в данной отрасли в стране.

Наиболее часто для определения специализации региона применяется коэффициент локализации, рассчитываемый как отношение доли произведенной продукции в отрасли в регионе к доле промышленного производства в регионе:

$$LQ = \left(\frac{V_{bc}}{V_{br}} \times 100 \right) : \left(\frac{V_{ic}}{V_{ir}} \times 100 \right), \text{ где} \quad (1)$$

LQ – коэффициент локализации;

V_{bc} - объем производства отрасли специализации региона;

V_{br} - объем производства отрасли специализации страны;

V_{ic} - объем промышленного производства региона;

V_{ir} - объем промышленного производства страны.

При этом отрасли, имеющие коэффициенты локализации, превышающие единицу, и продукция которых в значительной мере вывозится из города в другие регионы и другие страны, относятся к отраслям производственной специализации. Показатели ниже единицы характеризуют максимально возможную степень удовлетворения потребностей города за счет собственного производства.

Материалы и методы. В данном исследовании был использован метод расчета уровня специализации на основе коэффициента локализации как наиболее доступный и приемлемый. На первом этапе определения специализации регионов Казахстана был проанализирован текущий отраслевой профиль регионов в разрезе секторов экономики путем расчета их удельного веса в валовом региональном продукте Республики Казахстан. На втором этапе рассчитаны коэффициенты локализации по отраслям и секторам промышленного производства за три периода - 2010, 2015, 2019 гг. для наблюдения динамики специализации отраслей в регионах. Выбор данных периодов обоснован периодами реализации государственных программ индустриализации в Казахстане: первой программы – с 2010 по 2014, второй программы – 2015-2019 гг. На третьем этапе определен уровень устойчивости специализации регионов по следующим параметрам:

- ✓ устойчивая специализация (LQ больше 1 во всех трех периодах);
- ✓ неустойчивая специализация (LQ больше или меньше 1 в трех периодах, специализация колеблется);
- ✓ угасающая специализация (LQ больше 1 в 2010г. и снижается в последующие периоды – специализация исчезает);
- ✓ зарождающаяся специализация (LQ был меньше 1 в первом и/или втором периодах, в 3м периоде стал больше 1 – появилась специализация).

На четвертом этапе определен уровень устойчивости диверсификации обрабатывающей промышленности по количеству устойчивых специализаций.

Основная часть. На первом этапе определения специализации регионов Казахстана был проанализирован профиль регионов в разрезе секторов (первичный, вторичный и третичный) и отраслей (горнодобывающая и обрабатывающая промышленность и сельское хозяйство). С этой целью был рассчитан удельный вес данных секторов и отраслей в валовом региональном продукте Республики Казахстан (таблица 1).

Таблица 1

**Удельный вес секторов и отраслей экономики
в валовом региональном продукте регионов Республики Казахстан, 2020 г.***

Регионы	Первичный сектор		Вторичный сектор	Третичный сектор и строительство
	Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров	Сельское хозяйство	Обрабатывающая промышленность (ОП)	
1	2	3	4	5
Акмолинская	3,9	16,5	24,3	55,3
Актюбинская	19,9	6,2	11,8	62,1
Алматинская	0,3	15,8	24,3	59,6

1	2	3	4	5
Атырауская	38,4	1,0	5,3	55,3
Западно-Казахстанская	38,9	4,2	4,9	52
Жамбылская	2,9	11,2	15,1	70,8
Карагандинская	13,1	3,8	31,4	51,7
Костанайская	12,5	12,5	19,5	55,5
Кызылординская	21,3	6,0	6,1	66,6
Мангистауская	44,5	0,8	4,4	50,3
Туркестанская	8,8	6,0	29,0	56,2
Павлодарская	0,2	27,9	10,6	61,3
Северо-Казахстанская	7,5	18,7	8,0	65,8
Восточно-Казахстанская	15,1	8,9	23,0	53
г.Нур-Султан	0	0,1	6,3	93,6
г.Алматы	0	0	4,6	95,4
г.Шымкент	0	1,0	22,1	76,9

* Рассчитано и составлено авторами на основе данных Комитета по статистике МНЭ РК

Таким образом, выявлен профиль регионов с доминирующей отраслевой специализацией без учета третичного сектора:

- *Обрабатывающая промышленность* – Карагандинская (31,4%), Туркестанская (29,0%), Акмолинская (24,3%), Алматинская (24,3%), Восточно-Казахстанская (23,0%), г. Шымкент (22,1%), Костанайская (19,5%), Жамбылская (15,1%) области;

- *Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров* - Мангистауская (44,5%), Атырауская (38,4%), Западно-Казахстанская (38,9%), Актюбинская (19,9%), Кызылординская (21,3%) области;

- *Сельское хозяйство* – Павлодарская (27,9%), Северо-Казахстанская (18,7%) области.

В гг. Алматы и Нур-Султан доля первичного сектора почти равна нулю, а вторичного сектора очень мала (4,6% и 6,3%, соответственно). Для этих регионов как мегаполисов естественна очень высокая развитость третичного сектора.

Далее расчет коэффициентов локализации по отраслям и секторам промышленного производства за три периода - 2010, 2015, 2019 гг. позволил выявить динамику коэффициентов локализации секторов в регионах Казахстана и определить уровень устойчивости специализаций - устойчивые, неустойчивые, угасающие и зарождающиеся (таблица 2).

Таблица 2

Устойчивость специализации секторов обрабатывающей промышленности в регионах*

Регион	Количество секторов обрабатывающей промышленности со специализацией			
	устойчивой	неустойчивой	угасающей	зарождающейся
Алматинская	20	2	1	-
г.Алматы	20	-	2	2
Туркестанская	19	3	-	2
Акмолинская	17	-	3	1
Северо-Казахстанская	17	-	5	1
Восточно-Казахстанская	13	9	-	-
Костанайская	11	1	3	4
Павлодарская	11	2	5	2
Жамбылская	11	-	5	-
г.Нур-Султан	10	2	7	1
Карагандинская	8	6	4	3
Актюбинская	4	1	2	2
Атырауская	2	-	-	-
Западно-Казахстанская	-	-	1	3
Кызылординская	-	-	-	2
Мангистауская	-	1	-	-

* Разработано авторами

По количеству устойчивых специализаций нами был оценен уровень устойчивости диверсификации обрабатывающей промышленности (таблица 3), так как предполагается, что чем больше специализаций, тем выше диверсификация отрасли.

Пределы уровней были приняты условно как одна третья (так как предполагается выявить три уровня) максимального количества имеющихся устойчивых специализаций (20 ед.). В результате были определены следующие уровни устойчивой диверсификации обрабатывающей промышленности:

- низкий – от 1 до 6,66 (7) специализаций;
- средний – от 6,7 до 13,3 (13) специализаций;
- высокий – от 14 до 20 специализаций.

Таблица 3

Оценка уровня диверсификации обрабатывающей промышленности в регионах Казахстана по количеству устойчивых специализаций*

Регион	Доля обрабатывающей промышленности	Количество секторов обрабатывающей промышленности с устойчивой специализацией	Оценка уровня устойчивой диверсификации обрабатывающей промышленности
Алматинская	24,3	20	Высокий
г. Алматы	4,6	20	
Туркестанская	29,0	19	
Акмолинская	24,3	17	
Северо-Казахстанская	8,0	17	
Восточно-Казахстанская	23,0	13	
Костанайская	19,5	11	Средний
Павлодарская	10,6	11	
Жамбылская	15,1	11	
г. Нур-Султан	19,5	10	
Карагандинская	31,4	8	
Актюбинская	11,8	4	
Атырауская	5,3	2	Низкий
Западно-Казахстанская	4,9	-	
Кызылординская	6,1	-	
Мангистауская	4,4	-	

*Рассчитано и составлено авторами

Результаты расчета коэффициента локализации по регионам Казахстана подтвердили сохраняющуюся неоднородность экономического пространства. Расчеты выявили регионы с *высокой диверсификацией обрабатывающей промышленности*, такие как Алматинская, Туркестанская, Акмолинская, Северо-Казахстанская области и г. Алматы (устойчивая специализация в 17 - 20 секторах обрабатывающей промышленности). При этом в Алматинской, Туркестанской и Акмолинской областях обрабатывающая промышленность дает более 20% всего ВРП.

Примечательно, что Восточно-Казахстанская область находится между двумя уровнями устойчивой диверсификации – высоким и средним. В Восточно-Казахстанской области 9 секторов производства проявляют неустойчивый характер. Местным властям рекомендуется обратить внимание на данную тенденцию и принять соответствующие меры.

Несмотря на то, что гг. Алматы и Северо-Казахстанская область характеризуются низким уровнем обрабатывающей промышленности (4,6 и 8,0%, соответственно), они не уступают предыдущей категории регионов по количеству секторов производства с устойчивой специализацией (20 и 17, соответственно).

Костанайская, Павлодарская, Жамбылская, Карагандинская области и г. Нур-Султан можно охарактеризовать как регионы средней диверсифицированности обрабатывающей промышленности по количеству секторов производства с устойчивой специализацией. Поддержка

угасающих и зарождающихся специализаций в этих регионах может продвинуть их в первую категорию регионов.

Необходимо отметить Карагандинскую область, на долю обрабатывающей промышленности которой приходится самый высокий показатель (31,4%). Как и в случае с Восточно-Казахстанской областью, местным властям этого региона стоит также обратить внимание на уровень устойчивости некоторых производств, так как на этот регион приходится 6 секторов производств с неустойчивой специализацией, 4 сектора угасающей специализации и 3 зарождающиеся специализации. Г. Нур-Султан, Северо-Казахстанская, Павлодарская и Жамбылская области характеризуются самым большим количеством угасающих производств (от 5 до 7 ед.).

К этой категории (средней диверсифицированности обрабатывающей промышленности) можно отнести также Актюбинскую область. В структуре ее экономики 11,8% приходится на обрабатывающую промышленность, 4 сектора производства которой характеризуются устойчивой специализацией, 1 – неустойчивой, 2 – угасающей и 2 – зарождающейся. Продуманная и сфокусированная промышленная политика региона позволит вывести регион также на новый уровень индустриализации и диверсификации.

Регионы средней диверсифицированности обрабатывающей промышленности являются объектом аналитической оценки и изучения государственными органами на предмет причин и факторов неустойчивости, угасания и зарождения секторов и отраслей обрабатывающей промышленности с целью принятия решения о дальнейшей ее диверсификации и развитии.

Остальная часть западного региона страны (Атырауская, Западно-Казахстанская, Кызылординская и Мангистауская области) относятся к регионам с критически низким уровнем развития обрабатывающей промышленности (4-6%) без устойчивых специализаций. Однако, ради справедливости надо отметить тенденцию зарождения трех специализаций в Западно-Казахстанской и двух – в Кызылординской областях.

Заключение. При разработке региональной экономической политики в первую очередь исходить из типа региона (индустриальный, сырьевой, аграрный, аграрно-сырьевой, сервисный).

Так, исследование на первом этапе позволило определить: *индустриальные регионы* (с доминированием обрабатывающей промышленности) – Карагандинская, Туркестанская, Акмолинская, Алматинская, Восточно-Казахстанская, Костанайская, Жамбылская области; *сырьевые регионы* (с доминированием горнодобывающей промышленности) – Мангистауская, Атырауская, Западно-Казахстанская, Актюбинская, Кызылординская области; *аграрные регионы* (с доминированием отраслей сельского хозяйства) – Павлодарская, Северо-Казахстанская области. Расчеты показали, что города республиканского значения Нур-Султан и Алматы являются сервисными регионами, в отличие от г. Шымкент, который является индустриальным.

На втором этапе исследование позволило выявить уровень специализации регионов Казахстана в динамике и определить по уровню устойчивости коэффициента локализации сектора с устойчивой, неустойчивой, угасающей и зарождающейся специализацией. Уровень устойчивости специализации позволит точнее выбрать приоритеты размещения и развития новых секторов производств в регионах разного типа. Так, вектор инновационного развития наиболее приемлем для отраслей с устойчивым уровнем специализации. Стратегия индустриального развития может быть применима для зарождающихся специализаций. Неустойчивые и угасающие специализации заслуживают дополнительного изучения факторов неустойчивости и угасания прежде чем определить стратегию развития отрасли.

На третьем этапе данное исследование позволило определить типологию регионов по уровню диверсифицированности обрабатывающей промышленности в регионах: *регионы с высокой диверсификацией обрабатывающей промышленности, регионы со средним уровнем и низким уровнем диверсификации обрабатывающей промышленности.* Этот фактор стоит также принять во внимание при разработке региональной индустриально-инновационной политики.

Таким образом, полученный спектр результатов исследования позволяет разработать стратегию и ряд мер по повышению конкурентоспособности регионов страны, что может оказать плодотворное воздействие на социально-экономическое развитие территорий и уровень благополучия их населения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Goschin, Zizi and Constantin, Daniela L. and Roman, Monica and Ileanu, Bogdan (2009): Specialisation and Concentration Patterns in the Romanian Economy. Published in: Journal of Applied Quantitative Methods, Vol. 4, No. 1: P. 95-111
2. Aiginger K., Rossi-Hansberg E., Specialization and concentration: A note on theory and evidence // *Empirica*. – 2006. – Vol. 33. – P. 255-266.
3. Koczczevska K., Churski P., Ochojski A., Polko A. Measuring Regional Specialisation: A New Approach // Berlin: Springer. – 2017.
4. Robinson E.A.G. Location Theory, Regional Economics and Backward Areas. // Backward Areas in Advanced Countries. International Economic Association Conference. – 1969. – Num. 1-50.
5. Armstrong H. W., Taylor J. Regional Economics and Policy. – London: Blackwell, 2000. – 3rd ed.
6. Fujita M., Krugman P., Venables A.J. The spatial economy: Cities, regions and international trade. – Cambridge: MIT Press, 1999.
7. Aiginger K., Davies S. W., Industrial specialisation and geographic concentration: Two sides of the same coin? Not for the European Union // *Journal of Applied Economics*. – 2004. – Issue 7. – P. 231-248.
8. Ivanova O. P., Influence of regional industrial specialty to the emergence of intraregional clusters // *Economy of Region*. – 2018. – 14(4). – P. 1207-1220.
9. Dan O'D., Gleave B., A Note on Methods for Measuring Industrial Agglomeration // *Regional Studies*. – 2004. – Vol. 38. – P. 419-427.
10. Ellison G., Glaeser E. Geographic Concentration in U.S. Manufacturing Industries: A Dartboard Approach // *Journal of Political Economy*. – 1997. – 105. – P. 889-927.
11. Hu S., Song W., Li C., Zhang CH. The Evolution of Industrial Agglomerations and Specialization in the Yangtze River Delta from 1990-2018: An Analysis Based on Firm-Level Big Data // *Sustainability*. – 2019. – 11(20):5811.
12. Растворцева С.Н. и др. Методические подходы к анализу агломерационных процессов в регионах // *Современные проблемы социально-экономического развития России: материалы междунар. науч.-практ. конф., ИПК НИУ БелГУ Белгород, 2 марта 2012 г.* – Белгород, 2012. – С. 307-309.
13. Palan N. Measurement of Specialization – The Choice of Indices // *FIW Working Paper*. – 2010. – S. 062.
14. Ketels C., Protsiv S. Methodology and findings report for a cluster mapping of related sectors // *European Commission*. – 2014.
15. Delgado M., Porter M.E., Stern S. Clusters, convergence, and economic performance // *Research Policy*. – 2014. – 43(10). – P. 1785-1799
16. Dzemydait'e G. The Impact of Economic Specialization on Regional Economic Development in the European Union: Insights for Formation of Smart Specialization Strategy // *Economies* 9: 76. – 2021.

REFERENCES

1. Goschin, Zizi and Constantin, Daniela L. and Roman, Monica and Ileanu, Bogdan (2009): Specialisation and Concentration Patterns in the Romanian Economy. Published in: Journal of Applied Quantitative Methods. – Vol. 4. – No. 1: P. 95-111
2. Aiginger K., Rossi-Hansberg E., Specialization and concentration: A note on theory and evidence // *Empirica*. – 2006. – Vol. 33. – P. 255-266.
3. Koczczevska K., Churski P., Ochojski A., Polko A. Measuring Regional Specialisation: A New Approach // Berlin: Springer. – 2017.
4. Robinson E.A.G. Location Theory, Regional Economics and Backward Areas. // Backward Areas in Advanced Countries. International Economic Association Conference. – 1969. – Num. 1–50.
5. Armstrong H.W., Taylor J. Regional Economics and Policy. – London: Blackwell, 2000. – 3rd ed.
6. Fujita M., Krugman P., Venables A.J. The spatial economy: Cities, regions and international trade. – Cambridge: MIT Press, 1999.
7. Aiginger K., Davies S. W., Industrial specialisation and geographic concentration: Two sides of the same coin? Not for the European Union // *Journal of Applied Economics*. – 2004. – Issue 7. – P. 231-248.
8. Ivanova O. P., Influence of regional industrial specialty to the emergence of intraregional clusters // *Economy of Region*. – 2018. – 14(4). – P. 1207-1220.
9. Dan O'D., Gleave B., A Note on Methods for Measuring Industrial Agglomeration // *Regional Studies*. – 2004. – Vol. 38. – P. 419-427.

10. Ellison G., Glaeser E. Geographic Concentration in U.S. Manufacturing Industries: A Dartboard Approach // Journal of Political Economy. – 1997. – 105. – P. 889-927.
11. Hu S., Song W., Li C., Zhang CH. The Evolution of Industrial Agglomerations and Specialization in the Yangtze River Delta from 1990–2018: An Analysis Based on Firm-Level Big Data // Sustainability. – 2019. – 11(20):5811.
12. Rastvorceva S. N. i dr. Metodicheskie podhody k analizu aglomeracionnyh processov v regionah // Sovremennye problemy social'no-jekonomicheskogo razvitija Rossii: materialy mezhdunar. nauch.-prakt. konf., IPK NIU BelGU Belgorod, 2 marta 2012 g.; Belgorod, 2012. – S. 307-309. [In Russian]
13. Palan N. Measurement of Specialization – The Choice of Indices // FIW Working Paper. – 2010. – S. 062.
14. Ketels C., Protsiv S. Methodology and findings report for a cluster mapping of related sectors // European Commission. – 2014.
15. Delgado M., Porter M.E., Stern S. Clusters, convergence, and economic performance // Research Policy. – 2014. – 43(10). – P. 1785-1799
16. Dzemydait'e G. The Impact of Economic Specialization on Regional Economic Development in the European Union: Insights for Formation of Smart Specialization Strategy // Economies 9: 76. – 2021.

Алибекова Г.Ж., Сатыбалдин А.А., Сулейменова А.Ш., Омаров А.К.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ӨНІРЛЕРІНІҢ ЭКОНОМИКАСЫН МАМАНДАНДЫРУ ДЕҢГЕЙІН БАҒАЛАУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ТӘСІЛДЕРІ

Аңдатпа

Бұл зерттеу локализация коэффициентінің динамикасын анықтау арқылы салалық мамандандудың тұрақтылығын және аймақтық өнеркәсіптің әртараптандыру деңгейін анықтауға бағытталған. Зерттеу кезінде мынадай әдістеме пайдаланылды: бірінші кезеңде өңірлердің Қазақстан Республикасының жалпы өңірлік өніміндегі үлесін есептеу арқылы экономиканың салалары бойынша ағымдағы салалық бейіні талданды; екінші кезеңде өңірлердегі салалардың мамандану серпінін бақылау үшін үш кезеңге – 2010, 2015, 2019 жылдарға салалар мен өнеркәсіптік өндіріс секторлары бойынша локализация коэффициенттері есептелді; үшінші кезеңде өңірлердің мамандануының тұрақтылық деңгейі анықталды; төртінші кезеңде өңдеуші өнеркәсіпті әртараптандырудың тұрақтылық деңгейі тұрақты маманданулар санымен анықталды. Зерттеу нәтижелері: өңірлердің (өнеркәсіптік, шикізаттық, ауылшаруашылық, қызмет көрсету аймақтары) жалпы мамандануын анықтауға мүмкіндік берді; локализация коэффициенті бойынша тұрақтылық динамикасын анықтау және тұрақтылық пен жетілгендік деңгейіне сәйкес мамандандыру типологиясын беру: тұрақты, тұрақсыз, дамушы және әлсіз; өңірлердегі өңдеуші өнеркәсіпті әртараптандыру деңгейі бойынша аймақтар типологиясын анықтау: өңдеуші өнеркәсіпті әртараптандыру деңгейі жоғары өңірлер, өңдеуші өнеркәсіпті әртараптандыру деңгейі орташа және төмен өңірлер.

Alibekova G., Satybaldin A., Suleimenova A., Omarov A.

METHODOLOGICAL APPROACHES TO ASSESSING THE LEVEL OF SPECIALIZATION OF THE ECONOMY OF THE REGIONS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

This study is aimed at determining the sustainability of industry specializations and the level of diversification of regional industries by identifying the dynamics of the localization coefficient. The following methodology was used in the study: at the first stage, the current industry profile of the regions was analyzed in terms of sectors of the economy by calculating their share in the gross regional product of the Republic of Kazakhstan; at the second stage, the localization coefficients for industries and sectors of industrial production were calculated for three periods - 2010, 2015, 2019. to monitor the dynamics of specialization of industries in the regions; at the third stage, the level of stability of the regions' specialization was determined; at the fourth stage, the level of sustainability of the diversification of the manufacturing industry was determined by the number of sustainable specializations. The results of the study made it possible to: identify the general specialization of regions (industrial, raw material, agricultural, service regions); identify the dynamics of sustainability by the coefficient of localization and give a typology of specializations according to the level of sustainability and maturity: stable, unstable, emerging and fading; to determine the typology of regions according to the level of diversification of the manufacturing industry in the regions: regions with a high diversification of the manufacturing industry, regions with an average level and a low level of diversification of the manufacturing industry.

Т.К. Бекжанова*, к.э.н., доцент¹

Д.Д. Ешпанова, к.э.н., доцент²

У.Б. Юсупов, PhD., ассоц. профессор¹

Б.Т. Ауешова, к.ю.н. ассоц. профессор³

Esil University, г. Астана, Казахстан¹

Алматинский гуманитарно-экономический

Университет, г. Алматы, Казахстан²

Каспийский университет технологий и инжиниринга

имени Ш. Есенова, г. Актау, Казахстан³

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: eshpanova@list.ru

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ ДЕМОГРАФИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА АГЛОМЕРАЦИИ

Интерес к демографическому развитию городских агломераций обусловлен массовым переселением в крупные города сельских жителей и жителей малых городов, и, как результат – усилением социально-экономической диспропорции. На территории Казахстана расположены четыре агломераций, рассматриваемые авторами статьи как неоднородные пространства.

Для оценки демографического потенциала агломераций авторы проводят критический анализ научных трудов. Предпосылками научных исследований демографического потенциала является ряд научных направлений с разными методологическими подходами к оценке демографического потенциала.

В результате исследования авторами предлагают разработать систему показателей оценки демографического потенциала на мезоэкономическом уровне, включающую такие блоки как «вход», «процесс», «выход» в несколько этапов с учетом качественной и количественной оценки критериев агломеративности. Практическое и научное значение имеют данные, полученные с помощью методик оценки демографического потенциала, предложенные авторами. Анализ демографических тенденций позволил определить связь с социально-экономическим развитием территории и послужил основой для мониторинга демографической ситуации и прогнозирования устойчивого развития территории.

При выполнении исследования применены методы территориального, сравнительного и демографического и статистического анализа, в работе также были использованы такие методы исследования как монографический, программно-целевой анализ, научная абстракция и синтез.

Ключевые слова: демографический потенциал, описательная демография, численности населения, агломерация, мезоэкономический уровень, демографический процесс, интегральный показатель, качество жизни населения.

Кілт сөздер: демографиялық әлеует, сипаттамалық демография, халық саны, агломерация, мезоэкономикалық деңгей, демографиялық процесс, интегралдық көрсеткіш, халықтың өмір сүру сапасы.

Keywords: demographic potential, descriptive demography, population size, agglomeration, mesoeconomical level, demographic process, integral indicator, quality of life of the population.

JEL classification: J10, J11

Введение. Во всем мире городские агломерации стали ключевыми центрами концентрации демографических, экономических и иных ресурсов, привлекая пристальное внимание экспертов, политиков и ученых из различных областей науки.

Люди едут в крупные города в поисках широких возможностей получения качественных образовательных, медицинских, культурно-досуговых и иных услуг с хорошими социальными, экономическими, инфраструктурными условиями. Интенсивное перемещение людей из сельской местности в города привело к формированию мегаполисов и городов-миллионников. Так, согласно данным ООН, в 1970 году в городских агломерациях с населением более одного миллиона проживало 16% мирового населения, а в 2021 году - 25% [1]. Согласно данным, на ноябрь 2022 год в городской агломерации Чунцине (Китай) проживают 29,9 млн человек, Мумбае (Индия) – 11,9 млн человек, Джакарте (Индонезия) и Стамбуле (Турция) – более 10 млн человек, Нью-Йорке (США) - более 8 млн человек [2]. По прогнозам ООН ожидается, что к 2050 г. доля жителей Земли, проживающих в городских агломерациях, достигнет 66% [3].

Агломерация общемировой тренд в результате центробежных и центростремительных переселений и расселения людей и иных демографических процессов. Данная мировая тенденция не обошла стороной и Казахстан. В рейтинге стран мира по уровню урбанизации Казахстан в 2020 году находится на 104 месте из 195 [4]. По данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан (далее БНС) в 2022 году доля городского населения составляет более 61%, из которого 36% проживает в агломерациях с центрами в городах Астана, Алматы, Шымкент и Актобе. Значимость развития агломерации обозначена в стратегических и программных документах национального уровня. На стадии разработки законопроект «О развитии агломерации» для реализации государственной политики.

Внимание исследователей к процессам формирования и проблемам развития агломераций заключается в том, что концентрация ресурсов в крупных городах и его пригородах, способствует расширению спроса трудовых ресурсов и диверсификации рынка труда, увеличению производительности труда, оказывая положительное влияние на рост экономики страны.

Эффективное развитие агломерации неразрывно связано с эффективным использованием всей совокупности ресурсов и факторов, обеспечивающих стабильно высокие и устойчивые результаты функционирования агломерационных систем. Экспертами подсчитано, что при увеличении в среднем на каждые 5% численности городских жителей страны связанная с этим экономическая активность на душу населения увеличивается на 10%. По прогнозу PricewaterhouseCoopers (далее PwC), «рост ВВП крупнейших агломераций будут достигнуты на 60% за счет темпов роста населения и на 40% за счет роста производительности труда» [5].

Вместе с тем следует отметить негативные эффекты, так как агломерации наиболее подвержены кризисным явлениям и ряду сопутствующих проблем, среди которых особенно критичными являются транспортная напряженность, ухудшение экологической ситуации, удорожание недвижимости и жизни, социально-экономическая диспропорция и криминализация общества. Разрывы в экономическом развитии центра и периферийных территорий, отсутствие налаженного единого социально-экономического и инфраструктурного пространства, неконтролируемость урбанизации наблюдается сейчас во многих развивающихся крупных городах. Так, по оценкам PwC, некоторые крупные урбанизированные города значительно опережают страны по показателям социально-экономического развития или показателям развития технологий, на территории которых находятся. К примеру, Пекин опережает Китай по 12 показателям из 13, Вашингтон по 10 показателям опережает США, Париж по 9, Токио по 8 [6].

В связи с вышеизложенным, немаловажное значение для управления развитием агломерации и учета проявления негативных тенденций неконтролируемой урбанизации, рационального управления экономическими и социальными процессами, целесообразного использования природных, трудовых и иных ресурсов, разработки схем и планов развития города и агломерации имеет оценка демографического потенциала агломерации, как основополагающего фактора развития.

Обзор литературы. В научной литературе наиболее часто демографический потенциал территории рассматривается как воспроизводственные возможности постоянного населения данной территории, и характеризуются количественными показателями. В то же время некоторые исследователи демографический потенциал стали отождествлять с человеческим капиталом или с человеческим потенциалом, характеризуя показателями уровня общественного развития, качества жизни, средней продолжительностью предстоящей жизни, уровнем грамотности взрослого населения, объемом реального ВВП на душу населения (П. Бурдье, Т. Шульц, Ф.Тейлор, Дж. Кларк, Э. Мейо, А. Маслоу, Д. МакГрегор, Г. Беккер, Дж. Минцер, А. Хансен, Б. Вейсброд, А.А. Саградов и др.) [7].

Весомый вклад в формировании популяризации подходов к оценке демографического потенциала территории как потенциал роста населения, как ресурс внесли такие ученые как: У. Петти, А. Маршалл, Дж. Кейнс, Д.И. Валентей, М.А. Игошев.

В работах таких демографов, как А.Г. Вишневыский, С.А. Васин, Ж.А.Зайончковская демографический потенциал описывается количественными показателями: численностью населения и его воспроизводством (рождаемость, смертность), возрастной структурой, ожидаемой продолжительностью жизни, миграционным приростом, прогнозами роста населения, жизненным потенциалом населения, демографическим старением и пенсионным обеспечением [8].

В. Лексис, С.А. Новосельский, М.В. Птуха, Р. Пресса, Ю.А. Корчак-Чепурковский, Б.Ц. Урланис, В.И. Медков, А.Г. Волков, А.И. Кузьмин в своих исследованиях при оценке демографического потенциала населения применяют методы описательной демографии на основе метода построения

демографических таблиц и вероятности демографических событий используя показатели потенциалов рождаемости, живучести населения, брачности и разводимости, воспроизводства и замещения поколений.

В научных трудах Л.Е. Дарский, К. Дэвис, В.А. Борисов, А.И. Антонов, А.А. Петраков, В.Н. Архангельский, Т. Комбарова, А.В. Узик, И. Айзенк и др. применяется подход с позиции ценностей демографического поведения, отмечается ценность воспроизводства здоровых поколений и здорового образа жизни населения.

На основе критического анализа методов оценки демографического потенциала авторы статьи убедились в том, что наиболее популярным среди современных исследователей является количественный подход в отличие от качественного подхода с ссылкой на труды А.Г. Вишневого, С.А. Васина, Ж.А. Зайночковской, С.А. Айвоян, Е.Н. Федорова, Е.Н. Тупикина, И.П. Данилова, Т.А. Давыдова, М.М. Ростовцева, А.И. Кузмина и др.

Основная часть. Однако, несмотря на огромное количество научных трудов, посвященных вопросам оценки демографического потенциала нет единого общепризнанного подхода к ее оценке, так как одни исследователи рассматривают на макро-, другие на мезоэкономическом уровнях.

Учитывая тот факт, что пространство не является статичным и подвергается изменению в зависимости от развития на макроуровне статистический анализ динамики численности населения и демографической структуры населения дает возможность провести оценку демографической ситуации и развития агломерации за определенный временной период, определить основные тенденции и степень взаимосвязи, выявить факторы влияния возможных последствий конкретных демографических процессов и детерминантов для решения поставленных задач в отношении относительно однородных регионов.

На мезоуровне оценку демографического потенциала рекомендуется проводить в трехуровневой структуре. Так, территориально Казахстан, по данным БНС на 1.01.2019г. состоит из трехуровневого административного деления с 14 областями, 177 районами, 87 городами и 3 из них республиканского, 37 городами областного, 47 городами районного значения, 30 поселков и 6569 сел, 26 поселковых и 89 сельских администраций, 2267 округов [9]. В 2022 году в соответствии с Указом Главы государства «О некоторых вопросах административно-территориального устройства Республики Казахстан» произошли изменения на первом уровне и были созданы три новых областей: Абайская область с административным центром в городе Семей, Улытауская область с административным центром в городе Жезказган и Жетысуская область с адм.центром в городе Талдыкоргане [10].

Агломерации Казахстана имеют устойчивую неоднородность в зависимости от этапа формирования и развития территориально, по социально-экономико-экологическому и демографическому уровню, природно-климатическим условиям, трудовому потенциалу и качеству жизни населения. К примеру, по типу Алматинская агломерация, расположенная на юго-востоке страны относится к моноцентрической. Согласно Межрегиональной схеме территориального развития Алматинской агломерации от 24.05.2016 г. № 302 территория Алматинской агломерации составляет 9,4 тыс. км. В ее состав входят: 46 населенных пунктов Енбекшиказахского района, 14 населенных пунктов Жамбылского района, 29 населенных пунктов Илийского района, 47 населенных пунктов Карасайского района, 46 населенных пунктов Талгарского района. Алматы один из первых городов-миллионников в стране, исторически формировался как столичный центр страны и стал ядром объединения. В целях развития г. Алматы к территории города несколько раз присоединялись территории Алматинской области (1998, 2001, 2011 и 2014 годы). В результате площадь города выросла до 68,3 тыс. га с 33,3 тыс. га. Исторически сложилось, что активно развивающийся столичный центр страны, город Алматы стал «местом притяжения» для получения высшего образования. Так как здесь сосредоточено 36 высших учебных заведений и 94 колледжа с общим контингентом 255 тыс. студентов на 2021 учебный год, при этом студентов из других регионов составляет 70%. Возможность получения более высокого уровня доходов становится основной причиной остаться в агломерации для выпускников, пополняя численность населения (порядка 60-80% выпускников) и создавая дополнительную конкуренцию за рабочие места в городе.

В связи с этим для измерения количественных и качественных показателей оценки демографического потенциала агломерации возникает необходимость разработки системы показателей из нескольких блоков, включающих такие параметры как «вход», «процесс», «выход» в несколько этапов. В системе показателей необходимо включить критерии агломеративности. Среди основных критериев в определении агломерации есть количественный показатель

демографической емкости. Так, в предложенной Министерством национальной экономики Республики Казахстан (далее МНЭ РК) при разработке законопроекта «О развитии агломерации» дано предложение внести изменения и дополнения в п. 1-1. ст.1 Закона Республики Казахстан от 16.07.2001г. «Об архитектурной, градостроительной и строительной деятельности в Республике Казахстан» в следующей редакции: «Агломерация – это локальная система, состоящая из столицы или города республиканского значения или между города областного значения (центра агломерации) с численностью населения свыше пятисот тысяч человек и расположенных вокруг него урбанизированных населенных пунктов, имеющих между собой повседневные трудовые, производственные, социально-культурные и иные связи, а также тенденцию к территориальному слиянию друг с другом» [9].

Зачастую демографическая емкость трактуется как «максимальное число жителей района, которое может быть размещено в его границах при условии обеспечения наиболее важных повседневных потребностей населения за счет ресурсов рассматриваемой территории с учетом необходимости сохранения экологического равновесия» [6]. По мнению многих отечественных экспертов с учетом зарубежного опыта агломерационный эффект в Казахстане будет более выразителен в городах с населением более 500 тыс. человек или в группе, близко расположенных и взаимосвязанных городов.

По количеству жителей в мировой урбанистике выделяют несколько типов городов:

- малые города (20 тыс. человек);
- средние города (20-100 тыс. чел.);
- крупные города (100-500 тыс. чел.);
- крупнейшие города (свыше 500 тыс. чел.);
- города-миллионники (свыше 1 млн чел.).

Для анализа демографической емкости Алматинской агломерации будут использоваться:

- коэффициент агломеративности, рассчитываемый по формуле:

$$K_a = \frac{N}{S} * L, \quad (1)$$

где: N – количество городов на территории агломерации;

S – общая площадь агломерации, км²;

L – кратчайшее расстояние между городами.

- индекс агломеративности:

$$Y_a = \frac{P_s}{P_{ga}}, \quad (2)$$

где: P_s – количество жителей в городах-спутниках;

P_{ga} – количество жителей городов агломерации.

- индекс развитости населения агломерации:

$$K_r = P(M * m + N * n), \quad (3)$$

где: P – численность городского населения агломерации (млн человек);

M и N – количество городов и поселков городского типа в городской агломерации;

m и n – доля численности населения городов в численности населения агломерации.

Анализ расчетов производится в соответствии градам: Перспективные при K_r = 1; развивающиеся при K_r = от 1 до 3; слаборазвитые при K_r = от 3 до 7; развитые при K_r = от 7 до 14; сильно развитые при K_r = от 14 до 50 и наиболее развитые при K_r = более 50.

Заключение. В демографической науке и практике реализации демографической политики наблюдается эволюция теоретико-методологических подходов к определению понятия демографического потенциала и ее оценке. Информация, полученная на основе предлагаемых исследователями методиках оценки демографического потенциала имеет научную и практическую ценность. Так как детальный анализ демографических процессов позволяет определить взаимосвязь

с социально-экономическим развитием территории и служит основой для мониторинга демографической ситуации и прогнозирования устойчивого развития территории.

По мнению авторов данной статьи разработка системы показателей оценки демографического потенциала на мезоэкономическом уровне из несколько блоков выполняемые в несколько этапов позволит в последующем определить интегральный показатель качества жизни населения.

Статья подготовлена в рамках гранта Комитета науки МНВО РК по проекту АР 14870814 «Влияние агломерационных экстерналий на развитие инновационного предпринимательства»

ЛИТЕРАТУРА

1. The World bank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator> (дата обращения: 25.10.2022).
2. Population HUB. Численность населения Земли. – URL: <https://population-hub.com/> (дата обращения: 02.11.2022).
3. Более половины населения мира проживает в городах. Центр Новостей ООН. Официальный сайт Департамента по экономическим и социальным вопросам ООН. – URL: <https://www.un.org/development/desa/ru/news/population/world-urbanization-prospects-2014.html> (дата обращения: 25.10.2022).
4. Рейтинг стран мира по уровню урбанизации. United Nations Department of Economic and Social Affairs. – URL: <https://gtmarket.ru/ratings/urbanization-index>
5. М. Каримова. Процессы урбанизации в мире и Казахстане: тенденции и перспективы. 12.09.2018. Strategy2050.kz: URL: <https://strategy2050.kz/ru/news/51974/> (дата обращения: 25.10.2022).
6. Первый глобальный рэнкинг агломерации. РwC, июль, 2017. – URL: renking_agglomeratsiy.pdf (mos.ru) (дата обращения: 25.10.2022).
7. Кузьмин А.И. Основные подходы к оценке демографического потенциала территории. – <https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/47257/1/kuz-978-5-7444-3666-72.pdf>
8. Вишнеvский А. Г., Васин С. А., Зайончковская Ж. А. Демографический и трудовой потенциал населения // Путь в XXI век / Под ред. Д. С. Львова. М.: Экономика, 1999. – 181 с.
9. Рязанцев С.В., Айдрус И.А., Письменная Е.В. Демографический потенциал как основа развития системы высшего образования Учеб. пособие. – М.: РУДН, 2008. – 258 с.
10. Досье на проект Закона Республики Казахстан «О развитии агломерации» (май, 2022). – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32088463 (дата обращения: 01.11.2022).
11. Казахстан в 2021 году /Статистический ежегодник/ на русском и казахском языках. – Нур-Султан, 2021. – 487 с. – URL: <https://stat.gov.kz/edition/publication/month> (дата обращения: 20.10.2022).
12. О некоторых вопросах административно-территориального устройства Республики Казахстан. Официальный сайт Президента Республики Казахстана. – URL: <https://www.akorda.kz/ru/o-nekotoryh-voprosah-administrativno-territorialnogo-ustroystva-respubliki-kazahstan-44522> (дата обращения: 20.10.22)

REFERENCES

1. The World bank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator> (data obrashcheniia: 25.10.2022).
2. Population HUB. Chislennost naseleniia Zemli. – URL: <https://population-hub.com/> (data obrashcheniia: 02.11.2022).
3. Bolee poloviny naseleniia mira prozhivaet v gorodakh. Tsentr Novostei OON. Ofitsialnyi sait Departamenta po ekonomicheskim i sotsialnym voprosam OON. – URL: <https://www.un.org/development/desa/ru/news/population/world-urbanization-prospects-2014.html> (data obrashcheniia: 25.10.2022) [in Russian]
4. Reiting stran mira po urovniu urbanizatsii. United Nations Department of Economic and Social Affairs. – URL: <https://gtmarket.ru/ratings/urbanization-index> [in Russian]
5. M.Karimova. Protsessy urbanizatsii v mire i Kazakhstane: tendentsii i perspektivy. 12.09.2018. Strategy2050.kz: URL: <https://strategy2050.kz/ru/news/51974/> (data obrashcheniia: 25.10.2022) [in Russian]
6. Pervyi globalnyi renking aglomeratsii. PwC, iiul, 2017. – URL: renking_agglomeratsiy.pdf (mos.ru) (data obrashcheniia: 25.10.2022) [in Russian]
7. Kuzmin A.I. Osnovnye podkhody k otsenke demograficheskogo potentsiala territorii. – <https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/47257/1/kuz-978-5-7444-3666-72.pdf>
8. Vishnevskii A. G., Vasin S. A., Zaionchkovskaia Zh. A. Demograficheskii i trudovoi potentsial naseleniia // Put v XXI vek / Pod red. D. S. Lvova. M.: Ekonomika, 1999. – 181 s. [in Russian]

9. Riazantsev S.V., Aidrus I.A., Pismennaia E.V. Demograficheskiy potentsial kak osnova razvitiia sistemy vysshego obrazovaniia Ucheb. posobie. – M.: RUDN, 2008. – 258 s. [in Russian]

10. Dose na proekt Zakona Respubliki Kazakhstan «O razvitiia aglomeratsii» (mai, 2022). – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32088463 (data obrashcheniia: 01.11.2022) [in Russian]

11. Kazakhstan v 2021 godu /Statisticheskii ezhegodnik/ na russkom i kazakhskom iazykakh/ - Nur-Sultan, 2021. – 487 s. – URL: <https://stat.gov.kz/edition/publication/month> (data obrashcheniia: 20.10.2022) [in Russian]

12. O nekotorykh voprosakh administrativno-territorialnogo ustroystva Respubliki Kazakhstan. Ofitsialnyi sait Prezidenta Respubliki Kazakhstana. – URL: <https://www.akorda.kz/ru/o-nekotorykh-voprosah-administrativno-territorialnogo-ustroystva-respubliki-kazahstan-44522> (data obrashcheniia: 20.10.2022) [in Russian]

Бекжанова Т.К., Ешпанова Д.Д., Юсупов У.Б., Ауешова Б.Т.

АГЛОМЕРАЦИЯНЫҢ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ӘЛЕУЕТІН БАҒАЛАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ТӘСІЛДЕРІ

Андатпа

Қалалық агломерациялардың демографиялық дамуына қызығушылық ауыл тұрғындары мен шағын қалалардың тұрғындарының ірі қалаларға жаппай қоныс аударуымен және нәтижесінде әлеуметтік – экономикалық диспропорцияның күшеюімен байланысты. Қазақстан аумағында мақала авторлары біртекті емес кеңістік ретінде қарастыратын төрт агломерация орналасқан.

Агломерациялардың демографиялық әлеуетін бағалау үшін авторлар ғылыми еңбектерге сыни талдау жүргізеді. Демографиялық әлеуетті ғылыми зерттеудің алғышарттары демографиялық әлеуетті бағалаудың әртүрлі әдіснамалық тәсілдері бар бірқатар ғылыми бағыттар болып табылады.

Зерттеу нәтижесінде авторлар сапалық және сандық бағалауды ескере отырып, бірнеше кезеңдерде "кіріс", "процесс", "шығу" сияқты блоктарды қамтитын мезоэкономикалық деңгейде демографиялық әлеуетті бағалау көрсеткіштерінің жүйесін әзірлеуді ұсынады. агломеративтілік критерийі. Авторлар ұсынған демографиялық әлеуетті бағалау әдістерін қолдану арқылы алынған деректер практикалық және ғылыми маңызды болып табылады. Демографиялық тенденцияларды талдау аумақтың әлеуметтік-экономикалық дамуымен байланысын анықтауға мүмкіндік берді және демографиялық жағдайды бақылау және аумақтың тұрақты дамуын болжау үшін негіз болды.

Зерттеуді орындау кезінде аумақтық, салыстырмалы және демографиялық және статистикалық талдау әдістері қолданылды, жұмыста монографиялық, бағдарламалық-мақсатты талдау, ғылыми абстракция және синтез сияқты зерттеу әдістері де қолданылды.

Bekzhanova T., Yeshpanova D., Yusupov U., Auyeshova B.

THEORETICAL APPROACHES TO ASSESSING THE DEMOGRAPHIC POTENTIAL OF AN AGGLOMERATION

Abstract

Interest in the demographic development of urban agglomerations is due to the mass relocation of rural residents and residents of small towns to large cities and, as a result, increasing socio-economic disparities. There are four agglomerations located on the territory of Kazakhstan, considered by the authors of the article as heterogeneous spaces.

To assess the demographic potential of agglomerations, the authors conduct a critical analysis of scientific works. The prerequisites of the scientific research of demographic potential are a number of scientific directions with different methodological approaches to the assessment of demographic potential.

As a result of the study, the authors propose to develop a system of indicators for assessing demographic potential at the meso-economic level, including such blocks as "input", "process", "output" in several stages, taking into account qualitative and quantitative assessment of the agglomeration potential criteria. The data obtained through the demographic potential assessment methods proposed by the authors are of practical and scientific importance. The analysis of demographic trends made it possible to determine the connection with the socio-economic development of the territory and served as the basis for monitoring the demographic situation and forecasting the sustainable development of the territory.

In carrying out the study, the methods of territorial, comparative and demographic and statistical analysis were applied. The work also used such research methods as monographic, program-targeted analysis, scientific abstraction and synthesis.

Ж.С. Булхайрова*, PhD, асоц. профессор¹

А.Б. Темирова, к.э.н., асоц. профессор¹

А.А. Мухамеджанова, PhD²

А. Каирбекулы, магистр³

Казахский Агротехнический университет

им. С. Сейфуллина, г. Астана, Казахстан¹

Esil University, г. Астана, Казахстан²

Филиала «Назарбаев Интеллектуальная школа

физико-математического направления»

г. Семей, Казахстан³

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: aigul-m-73@mail.ru,

АНАЛИЗ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ОКРУГА (НА ПРИМЕРЕ СЕЛА НОВОМАРКОВКА)

Цель – показать современное социально-экономическое состояние и развитие сельского округа на примере села Новомарковка. Методологической основой проведенного исследования являются системно-структурный и системно-функциональный подходы изучения социально-экономического развития сельского округа, что требует применения разнообразных методов научного анализа: статистического, сравнительного, экономического и другие. Результаты - Для решения поставленных вопросов авторами была дана группировка естественных ресурсов, физического, финансового, человеческого и социального капитала с помощью формулы Стреджесса и проведен анализ социально-экономического развития сельского округа на примере села Новомарковка. Авторами определена степень равномерности распределения сельскохозяйственных угодий среди личных подсобных хозяйств сельского округа. В ходе проведенного анализа было выявлено, что что большинство домохозяйств Новомарковки не стремятся заниматься сельским хозяйством. Так как в личных подсобных хозяйствах физически тяжелый, ручной и малопривлекательный и зачастую сельское население занимается им из-за того, что нет достойных альтернативных видов деятельности и невысоких доходов в сельхозпредприятиях. Авторами была дана оценка обеспеченности физического капитала домохозяйств Новомарковки. Итак, было выявлено, что мере значительная часть домохозяйств в сельском округе не имеют достаточного финансового положения для приобретения и обновления сельскохозяйственной техники. Выводы – на социально-экономическое развитие домохозяйств сельского округа повлияли следующие факторы, такие как: небольшой объем пашен, отсутствие у большинства домохозяйств тракторов со шлейфами, посевные комплексы, грузового транспорта, нехватка высококвалифицированных кадров в сельском округе и т.д.

Ключевые слова: сельский округ, анализ, социально-экономическое развитие, группировка, естественные ресурсы, домохозяйства, село, сенокосы, пашни, физический капитал, условные головы, человеческий капитал.

Кілт сөздер: ауылдық округ, талдау, әлеуметтік-экономикалық даму, топтастыру, табиғи ресурстар, үй шаруашылықтары, ауыл, шабындық, егістік, физикалық капитал, шартты бас, адам капиталы.

Keywords: rural district, analysis, socio-economic development, grouping, natural resources, households, village, hayfields, arable land, physical capital, conditional heads, human capital.

JEL classification: Q10, Q16, R10

Введение. Обеспечение социально-экономического развития сел является одной из важнейших задач развития в Казахстане на этапе совершенствования сложившейся системы хозяйствования. Особую значимость эта задача приобретает в современных условиях общественно-экономической жизни, когда общество и государство пытаются определить наиболее эффективные направления экономического взаимодействия, придав ему новое качество [1].

Современные сельские округа сталкиваются с поиском новой идейной базы, концептуальные положения которой дали возможность, применяя внутренние ресурсы сельского округа, диверсифицировать экономику страны и повысить качественные характеристики функционирования образования, уровня жизни, условий труда в сельской местности. Поэтому анализ социально-экономического развития сельского округа можно рассматривать как один факторов, который способствует дальнейшему устойчивому развитию сельского округа, региона [2; 3].

Объектом исследования являются личные подсобные хозяйства села Новомарковка Акмолинской области. Теоретической и методологической основой исследования являются системно-

структурный и системно-функциональный подходы изучения социально-экономической развития сельского округа, что требует применения разнообразных методов научного анализа. Методология исследования опирается на фундаментальные принципы диалектики, индукции и дедукции, позволяющие выявлять основные характеристики изучаемых социально-экономических явлений и процессов в их взаимосвязи, определять ключевые тенденции их становления, формирования и социально-экономического развития в рассматриваемом сельском округе. При исследовании использовались следующие методы: абстрактно-логический, монографический, расчётный, системного анализа, экономико-статистический и др.

Для решения поставленных вопросов авторами была рассчитана группировка естественных ресурсов (пашня, сенокосы, пастбища), физического, финансового, человеческого и социального капитала с помощью формулы Стреджесса и проведен анализ социально-экономического развития сельского округа на примере села Новомарковка.

Обзор литературы. Стоит отметить, что в социально-экономическом развитие сельского округа особое место занимает сельское хозяйство, которая как отрасль экономики характеризуется рядом особенностей, определяющиеся влиянием природных факторов [4]. Так именно в сельском хозяйстве особое место занимают домохозяйства и именно развитие домохозяйств сельских территорий способствует улучшению самообеспечения продуктами питания, поддержанию внутреннего рынка продовольствия и уменьшению социальной напряженности, которая вызвана снижением реальных доходов населения сел [5]. Поэтому в данном исследовании цель исследования акцентирована на изучение естественных ресурсов, физического, финансового, человеческого и социального капитала домохозяйств в сельском округе на примере села Новомарковка.

Стоит учитывать, что на сегодняшний день объективно необходимым является качественный переход к управлению социально-экономического развития сел, которое исходит из возникающих требования к устойчивому развитию и комплексности данного развития с применением инновационных процедур и инструментария принимаемых управленческих решений. При этом данное управление должно базироваться на выверенных теоретических основах происходящих экономических процессов в сельских округах, а не осуществляться методом эмпирической проверки принятых решений, применяя только прошлый опыт социально-экономических преобразований на селе. Что в конечном итоге определяет актуальность данной темы.

На сегодняшний день вопросы оценка и анализа социально-экономического развития сельского округа изучают как зарубежные, так и отечественные исследователи, такие как: Толмачева Е.Н., Байматов А.А., Самандаров И.Х., Бетин О.И., Кусаинов Т.А. и другие.

Основная часть. На современном этапе развития социально-экономическая ситуация в сельских округах Казахстана характеризуется накопившимися проблемами, которые препятствуют ее переходу к устойчивому развитию. Так как именно сегодня можно наблюдать проблемы, которые обострились в сельской местности и еще не полностью решены. Стоит отметить, что сохраняется тенденция к уменьшению ресурсного потенциала домохозяйств в сельских округах, не до конца сформирован процесс образования экономически активных субъектов сельского бизнеса [6].

Социально-экономический анализ домохозяйств был проведен на примере села Новомарковка, который расположен в Ерейментауском районе Акмолинской области в Республике Казахстан и является административным центром Новомарковского сельского округа. Данное село находится в юго-западной части Ерейментауского района. Климат данного округа является холодно-умеренный, при этом с довольно хорошей влажностью.

Анализ социально-экономического развития сельского округа на примере села Новомарковка начнем с проведения группировки естественных ресурсов домохозяйств по формуле Стреджесса, данные которого представлены в таблице 1.

Таблица 1

Распределение естественных ресурсов домохозяйств Новомарковки*

Пашня, га	0	0,008-134	134-268	268-402	402-536	536-670	670-804	804-938	938-1072	1072-1206	1206-1344	
Количество домохозяйств	11	467	4	3	1	0	0	1	0	1	1	489
Сенокосы, га	0	8-57	57-106	106-155	155-204	204-253	253-302	302-351	351-400	400-498	498-547	

Количество домохозяйств	479	2	3	2	1	0	1	0	0	0	1	489
Пастбища, га	0	7-164	164-321	321-478	478-635	635-792	792-949	949-1106	1106-1263	1263-1420	1420-1580	
Количество домохозяйств	470	7	5	3	0	0	2	0	1	0	1	489

*Собрано и составлено авторами по данным акимата села Новомарковки

Группировка естественных ресурсов была произведена с помощью формулы Стреджесса (таблица 1), где было выявлено число групп – $n=10$ и шаг группировки - h :

$$n=1+3,322*\lg N=1+3,22*\lg 489=9,65=10,$$

для пашен:

$$h=\frac{X_{max}-X_{min}}{n}=\frac{1344-0,008}{10}=134$$

для сенокоса:

$$h=\frac{501-8}{10}=49$$

для пастбища:

$$h=\frac{1580-7}{10}=157$$

Согласна данным таблицы 1 – «Распределение естественных ресурсов домохозяйств Новомарковки», было выделено наибольшее количество домохозяйств села, которые имеют пашни 0,008-134 гектар – 467 хозяйств, не имеющие пашен – 11 домохозяйств; домохозяйства, имеющие пашни 134-268 гектар – 4 хозяйства, 268-402 га. – 3 хозяйства, 402-536 гектар – 1 хозяйства; 804-938 га. – 1 хозяйства; 1072-1206 га. – 1 хозяйства; 1206-1344 гектар – 1 хозяйства.

Касательно наличия сенокосов у домохозяйств, то следует отметить: отсутствие сенокосов у 479 домохозяйств, наличие сенокосов от 8 до 57 гектар – 2 хозяйство, наличие сенокосов от 57 до 106 гектар – 3 домохозяйства, наличие сенокосов от 106 до 155 гектар – 2 хозяйство, наличие сенокосов от 155 до 204 гектар – 1 хозяйство, наличие сенокосов от 253 до 302 гектар – 1 хозяйство, наличие сенокосов от 498 до 547 гектар – 1 хозяйство.

Что касается наличия пашен, то наблюдается следующая ситуация: отсутствие пастбищ у 470 домохозяйств; наличие пастбищ у домохозяйств 7-164 га. у 7 хозяйств; наличие пастбищ у домохозяйств 164-321 га. у 5 хозяйства, от 321 до 478 га. – 3 хозяйства, от 1106 до 1263 га. – 1 домохозяйства, от 1420 до 1580 гектар – 1 домохозяйства.

В итоге можно отметить, что в общем большее количество домохозяйств – 467 владеют небольшим объемом пашен в пределах 0,008-134 гектара; почти у всех хозяйств – 479 отсутствуют сенокосы и также у значительного количество домохозяйств – 479 отсутствуют пастбища. В итоге наблюдается ситуация, что большинство домохозяйств Новомарковки не стремятся заниматься сельским хозяйством. Необходимо заметить, что на данную динамику повлияло то, что отсутствие рынка труда на сельских округах привело к тому, что значительная часть доходов домохозяйств напрямую зависит от эффективности функционирования их домохозяйств, ведение которых связано с различными рисками и сезонной непостоянностью. Так как именно удельный вес сельхозпродукции, которые производят домохозяйствами в сельских округах, составляет в стране около 50%. так как именно труд в домохозяйствах, которые находятся в сельской местности, физически тяжелый, большую часть является ручным и малопривлекательный как для молодежи и других сельчан и в большинстве своем сельское население занимается им только из-за того, что нет достойной альтернативы – работы и невысоких доходов в сельской местности [7].

Как следствие рост социально-экономического развития домохозяйств напрямую связан с развитием сельскохозяйственного производства и как следствие возможностями материально-

технической базы [8]. В статье проведен анализ показателей обеспеченности физического капитала домохозяйств Новомарковки, данные которого представлены в таблице 2.

Таблица 2

Распределение физического капитала домохозяйств Новомарковки*

Показатель	Распределение капитала (ресурса)											Всего
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Трактора со шлейфом, шт.	0	1	2	5	-	-	-	-	-	-	-	
Количество домохозяйств	457	30	1	1	-	-	-	-	-	-	-	489
Посевные комплексы, шт.	0	1	2	3	-	-	-	-	-	-	-	
Количество домохозяйств	481	6	2	-	-	-	-	-	-	-	-	489
Комбайны	0	1	2	3	-	-	-	-	-	-	-	
Количество домохозяйств	486	2	0	1	-	-	-	-	-	-	-	489
Грузовой транспорт	0	1	2	3	-	-	-	-	-	-	-	
Количество домохозяйств	461	24	4	-	-	-	-	-	-	-	-	489
Скот, условные головы	0	0,25-16,02	16,025-32,05	32,05-48,075	48,075-64,1	64,1-80,125	80,125-96,15	96,15-112,175	112,175-128,2	128,2-144,225	144,225-160,25	
Количество домохозяйств	223	240	20	2	0	0	1	0	0	0	3	489

*Собрано и составлено авторами по данным акимата села Новомарковки

Согласно данным таблицы 2, касательно распределение физического капитала домохозяйств большинство домохозяйств Новомарковки – 457 хозяйств имеют 0 тракторов со шлейфом, только 30 хозяйств имеют по 1 трактору, 1 домохозяйство – 2 трактора и 1 хозяйство – 5 тракторов. Похожая ситуация состоит и с другим физическим капиталом: 481 домохозяйств не имеют посевные комплексы, 6 хозяйств – 1 посевной комплекс, 2 домохозяйств – 2 посевные комплексы; 486 домохозяйств не имеют комбайнов, 2 хозяйства – 1 комбайнов, 1 домохозяйств – 3 комбайна; 461 домохозяйств не имеют грузового транспорта, 24 хозяйства – 1 грузовой транспорт, 4 домохозяйства – 2 грузового транспорта;

Стоит также учитывать, что на данную тенденцию еще повлиял тот фактор, что значительная часть домохозяйств в сельском округе не имеют достаточного финансовых ресурсов для приобретения и дальнейшего содержания сельхозтехники. Однако те домохозяйства, которые уже имеют или только планируют купить, то их затраты на техническое обслуживание сельхозтехники являются зачастую значительными и существенно бьют по бюджету. Поэтому для эффективного ведения сельскохозяйственного производства в сельских территориях необходим мощный технический потенциал [7].

Что касается условных голов скота домохозяйств в Новомарковке, то была произведена группировка по формуле Стреджесса и получен следующий результат: 223 домохозяйств не имеют условных голов скота, 240 хозяйства имеют в пределах 1-16 условных голов скота, 20 домохозяйств – в пределах 16-32 условных голов скота; 1 хозяйства имеют в пределах 80-96 условных голов скота, 3 домохозяйства – в пределах 144-160 условных голов скота. То есть исходя из данных таблицы 2, видно, что динамика подтверждается: большинство домохозяйств Новомарковки не стремятся заниматься сельским хозяйством.

Проведем группировку распределение человеческого капитала домохозяйств Новомарковки, данные которого представлены в таблице 4. Так как именно уровень квалификации человеческого капитала представляет собой форму такого капитала, который отражает экономические отношения по поводу формирования и применение социального капитала в сельском округе. Именно от уровня развития человеческого капитала работников в сельской местности, в большинстве своем, зависит эффективность ведения деятельности домохозяйства и уровень развития сельского населения [9].

Таблица 3

Распределение человеческого капитала домохозяйств Новомарковки*

Показатель	Распределение капитала (ресурса)										Всего
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
Индивидуумы с высшем образованием (ВО), чел.	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
Количество домохозяйств	391	77	18	2	0	0	0	0	1	0	489
Индивидуумы со средне специальным образованием (СОО), чел.	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
Количество домохозяйств	273	119	79	15	3	0	0	0	0	0	489
Индивидуумы со среднем образованием (СО), чел.	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
Количество домохозяйств	87	145	145	77	23	10	1	0	0	1	489

*Собрано и составлено авторами по данным акимата села Новомарковки

Согласно данным таблицы 3 – «Распределение человеческого капитала», можно отметить, что наличие индивидуумов без высшего образования наблюдается в 391 хозяйствах, наличие 1 человека с высшим образованием в 77 домохозяйствах, в 18 хозяйствах есть 2 человека с высшим образованием, в 2 домохозяйствах есть 3 человека с ВО и в одном домохозяйстве есть 8 человек с ВО. Стоит отметить, что отсутствие людей со средне специальным образованием наблюдается в 273 домохозяйствах, в 119 хозяйствах наблюдается 1 человек со ССО, в 79 хозяйствах есть 2 индивидуума со среднем специальным образованием, в 15 хозяйствах есть 3 человека со ССО и в 3 хозяйствах есть 4 человека со ССО.

Теперь проанализируем количество людей со среднем образованием в домохозяйствах: в 87 хозяйствах наблюдается отсутствие людей со среднем образованием; в 145 домохозяйствах есть 1 человек со среднем образованием; в 145 хозяйствах имеется 2 человека со СО; в 77 домохозяйствах есть 3 человека со СО; в свою очередь в 23 хозяйствах наблюдается 4 человека со среднем образованием; в 10 домохозяйствах есть 5 человека со СО; в 1 хозяйстве есть 6 человек со СО; и в 1 домохозяйстве есть 9 человек со среднем образованием.

Таким образом, можно отметить, что большинство домохозяйств -119 человек имеют средне специальное образование и 145 человек - со среднем образованием. То есть в домохозяйствах Новомарковки в меньшем количестве людей с высшим образованием – 77 и основная часть населения только имеют средне специальное и среднее образование. Поэтому для увеличения качества и эффективности применения человеческого капитала домохозяйств необходимо проводить стимулирование через инвестиционную и социальную политику, включая повышения уровень образования населения [9; 10].

Перейдем к рассмотрению распределения социального капитала Новомарковки, данные которых представлены в таблицы 4.

Таблица 4

Распределение социального капитала домохозяйств Новомарковки*

Количество домохозяйств, состоящих в производственных кооперативах	Количество домохозяйств, состоящих в снабженческо-сбытовых кооперативах	Численность населения, охваченных базовым медицинским страхованием	Численность населения, имеющих обязательное медицинское страхование	Численность детей школьного возраста, посещающих общеобразовательную школу
0	0	1765	214	334

*Собрано и составлено авторами по данным акимата села Новомарковки

Исходя из данных таблицы 4, можно сделать выводы, что из 489 домохозяйств только 1765 человек охвачены базовым медицинским страхованием, 214 человек имеют обязательное медицинское страхование и численность детей школьного возраста, посещающих общеобразовательную школу составляет всего лишь 334 человек.

Заключение.

1. В основном большинство домохозяйства Новомарковки имеют небольшой объем пашен составляет 0,008-134 гектаров, также пастбищ и сенокосов практически нет у домохозяйств. Что говорит о том, что в основном домохозяйства не занимаются сельским трудом и предпочитают наемный труд, в большинстве случаев ездить на заработки в ближайший округ.

2. Видим подтверждение в том, что большинство домохозяйств также не имеют тракторов со шлейфами, посевные комплексы, грузового транспорта. Стоит отметить, что только 240 хозяйств имеют в пределах 1-16 условных голов скота.

3. В рамках сложившихся условиях возникает необходимость повышения эффективности регулирования и стимулирования социально-экономического развития сельских округов в рамках проводимых государством мероприятий.

4. Необходим качественный переход к управлению развитием сел, исходя из требования устойчивости и комплексности такого развития с использованием цифровизации сельского хозяйства, которое облегчает труд домохозяйств и стимулирует больше заниматься сельским хозяйством.

5. При этом, при социально-экономическом развитии сельских округов надо учитывать и брать во внимание практические основания экономических процессов, которые происходят в сельской местности.

Статья подготовлена в рамках гранта Комитета науки МНВО РК по проекту № AP09259525 «Методология анализа и оптимизация социально-экономической модели сельского округа (на материалах Северного Казахстана)»

ЛИТЕРАТУРА

1. Толмачева Е.Н. Направления устойчивого социально-экономического развития сельских территорий. Авт. дис. на соиск. уч.ст. к.э.н. – Курск. – 2013. – 19 с.
2. Калафатов Э.А. Устойчивое развитие сельских территорий Республики Крым. Авт. дис. на соиск. уч.ст. к.э.н. – Симферополь. – 2017. – 23 с.
3. Байматов А.А. Роль села в обеспечении устойчивого развития экономики региона/ А.А. Байматов // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. – 2019. – № 3 (80). – С. 28-34.
4. Альдешова С.Б. Финансово-хозяйственная деятельность в сельскохоззяйственных предприятиях: теоретические аспекты / С.Б. Альдешова, Г.Т. Ахметова, М.С. Дарискалиева // Проблемы агрорынка. – 2021. – № 2. – С. 86-92.
5. Самандаров И.Х. Решения социальных проблем села важный фактор устойчивого развития сельского хозяйства / И.Х.Самандаров, К.З.Шоинбекова, А.М. Бобоев // Kishovarz. – 2009. – № 1. – С. 34-36.
6. Kaldiyarov D.A. Socio-economic aspects of rural development / D.A. Kaldiyarov, A.D. Kaldiyarov, O.V. Lemechshenko // Problems of AgriMarket. – 2019. – № 2. – С. 167-171.
7. Бетин О.И. Социально-экономическому развитию села - устойчивую динамику/ О.И. Бетин// Экономика сельского хозяйства России. – 2007. – № 7. – С. 18-19.
8. Молдашев А.Б. Техническая оснащенность сельского хозяйства Казахстана как фактор роста его конкурентоспособности/ А.Б.Молдашев, М.К. Камысбаев // Проблемы агрорынка. – 2021. – № 2. – С. 13-20.
9. Шмаков В.С. Факторы устойчивого развития сибирского села/ В.С.Шмаков // Никоновские чтения. – 2015. – № 20-1. – С. 29-31.
10. Тимофеева Н.С. Проблемы социально-экономического развития сельских территорий и направления устойчивого роста экономики села/ Н.С. Тимофеева// Управление устойчивым развитием. – 2019. – № 3 (22). – С. 44-50.

REFERENCES

1. Tolmacheva E.N. Napravleniya ustojchivogo social'no-ekonomicheskogo razvitiya sel'skih territorij. Avt. dis. na soisk. uch.st. k.e.n. – 2013. – Kursk. – 19 [in Russian].
2. Kalafatov E.A. Ustojchivoje razvitie sel'skih territorij Respubliki Krym. Avt. dis. na soisk. uch.st. k.e.n., Simferopol', 2017. – 23 s. [in Russian].
3. Bajmatov A.A. Rol' sela v obespechenii ustojchivogo razvitiya ekonomiki regiona / A.A. Bajmatov // Vestnik Tadzhičskogo gosudarstvennogo universiteta prava, biznesa i politiki. Seriya obščestvennyh nauk. 2019. – № 3 (80). – S.28-34 [in Russian].
4. Al'deshova S.B. Finansovo-hozyajstvennaya deyatel'nost' v sel'skohozyajstvennyh predpriyatiyah: teoreticheskie aspekty [Financial and economic activity in agricultural enterprises: theoretical aspects] / S.B. Al'deshova, G.T. Ahmetova, M.S. Dariskalieva // Problemy agrorynka - Problems of agrimarket, 2021. – № 2. – S. 86-92 [in Russian].
5. Samandarov I.H. Resheniya social'nyh problem sela vazhnyj faktor ustojchivogo razvitiya sel'skogo hozyajstva / I.H. Samandarov, K.Z. SHoinbekova, A.M. Boboev // Kishovarz. – 2009. – № 1. – S. 34-36. [in Russian].
6. Kaldiyarov D.A. Socio-economic aspects of rural development / D.A. Kaldiyarov, A.D. Kaldiyarov, O.V. Lemečshenko // Problems of AgriMarket. – 2019. – № 2. – C. 167-171.
7. Betin O.I. Social'no-ekonomičeskomu razvitiyu sela - ustojchivuyu dinamiku / O.I. Betin// Ekonomika sel'skogo hozyajstva Rossii. – 2007. – № 7. – S. 18-19 [in Russian].
8. Moldashev A.B. Tekhnicheskaya osnashčennost' sel'skogo hozyajstva Kazahstana kak faktor rosta ego konkurentosposobnosti/ A.B. Moldashev, M.K. Kamysbaev // Problemy agrorynka. 2021. – № 2. – S. 13-20 [in Russian].
9. SHmakov V.S. Faktory ustojchivogo razvitiya sibirskogo sela / V.S. SHmakov // Nikonovskie chteniya. – 2015. – № 20-1. – S. 29-31 [in Russian].
10. Timofeeva N.S. (2019) Problemy social'no-ekonomičeskogo razvitiya sel'skih territorij i napravleniya ustojchivogo rosta ekonomiki sela/ N.S. Timofeeva// Upravlenie ustojchivym razvitiem. – 2019. – № 3 (22). – S. 44-50 [in Russian].

Бұлхаирова Ж.С., Темирова А.Б., Мухамеджанова А.А., Каирбекулы А.

АУЫЛДЫҚ ОКРУГТИҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫН ТАЛДАУ (НОВОМАРКОВКА АУЫЛЫНЫҢ МЫСАЛЫНДА)

Андатпа

Мақсаты-Новомарковка ауылының мысалында ауылдық округтің қазіргі әлеуметтік-экономикалық жағдайын және дамуын көрсету. Жүргізілген зерттеудің әдіснамалық негізі ауылдық округтің әлеуметтік-экономикалық дамуын зерттеудің жүйелі-құрылымдық және жүйелі-функционалдық тәсілдері болып табылады, бұл ғылыми талдаудың алуан түрлі әдістерін: статистикалық, салыстырмалы, экономикалық және басқаларды қолдануды талап етеді. Нәтижелер-қойылған мәселелерді шешу үшін авторлар Стреджесс формуласын қолдана отырып, табиғи ресурстарды, физикалық, қаржылық, адами және әлеуметтік капиталды топтастырды және Новомарковка ауылының мысалында ауылдық округтің әлеуметтік-экономикалық дамуына талдау жасады. Авторлар ауылдық округтің жеке қосалқы шаруашылықтары арасында ауыл шаруашылығы алқаптарын бөлудің біркелкілік дәрежесін анықтады. Талдау барысында Новомарковка үй шаруашылықтарының көпшілігі егіншілікке ұмтылмайтындығы анықталды. Жеке қосалқы шаруашылықтарда физикалық ауыр, қолмен және тартымсыз және көбінесе ауыл тұрғындары онымен айналысады, өйткені лайықты балама қызмет түрлері жоқ және ауылшаруашылық кәсіпорындарындағы табысы төмен, авторлар Новомарковка үй шаруашылықтарының физикалық капиталының қамтамасыз етілуіне баға берді. Сонымен, ауылдық округтегі үй шаруашылықтарының едәуір бөлігінің ауыл шаруашылығы техникасын сатып алу және жаңарту үшін жеткілікті қаржылық жағдайы жоқ екені анықталды. Қорытындылар-ауылдық округ үй шаруашылықтарының әлеуметтік-экономикалық дамуына мынадай факторлар әсер етті: егістіктің аз көлемі, көптеген үй шаруашылықтарында шлейфтері бар тракторлардың болмауы, егіс кешендері, жүк көлігі, ауылдық округте жоғары білікті кадрлардың жетіспеушілігі және т. б.

Bulkhairova Zh., Temirova A., Mukhamejanova A., Kairbekuly A.

**ANALYSIS OF THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE RURAL DISTRICT
(ON THE EXAMPLE OF NOVOMARKOVKA VILLAGE)**

Annotation

The purpose is to show the current socio-economic state and development of the rural district on the example of the village - Novomarkovka. The methodological basis of the research is the system-structural and system-functional approaches to studying the socio-economic development of the rural district, which requires the use of various scientific analysis methods: statistical, comparative, economic and others. Results - To solve the questions posed, the authors gave a grouping of natural resources, physical, financial, human and social capital using the stress formula and analyzed the socio-economic development of the rural district on the example of the village - Novomarkovka. The authors determined the degree of uniformity agricultural land distribution among the personal subsidiary farms in the rural district. During the analysis, it was revealed that the majority of households in Novomarkovka do not seek to engage in agriculture. Since in private subsidiary farms it is physically heavy, manual and unattractive, and often the rural population is engaged in it due to the fact that there are no decent alternative activities and low incomes in agricultural enterprises, the authors assessed the security of the physical capital of households in Novomarkovka. So, it was revealed that at least a significant part of households in the rural district do not have sufficient financial position to purchase and update agricultural machinery. Conclusions – the socio-economic development of rural district households was influenced by the following factors, such as: small amount of arable land, lack of tractors with plumes, sowing complexes, freight transport, lack of highly qualified personnel in the rural district, etc.

Н.А. Курманов*, PhD, профессор¹

А.Е. Рахимбекова, PhD²

Г.К. Утарбаева, к.э.н, доцент¹

Ж.С. Утегенова, PhD³

Евразийский национальный университет

имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан¹

Esil University, г. Астана, Казахстан²

Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова

г. Кокшетау, Казахстан³

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: Kurmanov_NA@enu.kz

АНАЛИЗ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ СЫРЬЕВЫХ РЕГИОНОВ КАЗАХСТАНА

В данной статье проведен сравнительный анализ показателей инновационного развития сырьевых регионов Республики Казахстан с 2008 по 2020 годы. Целью статьи является определение основных показателей, влияющих на способность сырьевых (нефть и газ) регионов Казахстана к активизации инновационных процессов. Объектом исследования являются четыре сырьевых региона Казахстана - Атырауская, Западно-Казахстанская, Мангистауская и Кызылординская области, в социально-экономическом развитии которых доминирует нефте- и газодобыча над извлечением и экспортом других видов природных ресурсов. Авторы подробно проводят обзор научной литературы, описывают методологию данного исследования, с предоставлением результатов статистического анализа. Делается вывод, что стимулирование инновационной деятельности в сырьевых регионах Казахстана могло бы опираться на такие меры государственной политики, как увеличение инвестиции в основной капитал; рост валового регионального продукта и затрат на продуктовые и процессные инновации; развитие в регионах информационно-коммуникационных технологий; расширение программ обучения в течении жизни; снижение уровня бедности; увеличение доли работников, занятых исследованиями и разработками; развитие малого бизнеса; повышение инвестиций в образование и увеличение числа студентов по техническим и STEM специальностям. Полученные результаты позволили сделать также вывод о полноте выявленных показателей инновационного развития нефтегазодобывающих регионов Казахстана и необходимости проведения дальнейшего исследования в контексте проведения факторного анализа выявленных переменных.

Ключевые слова: сырьевые (нефть и газ) регионы, «ресурсное проклятие», инновации, инновационное развитие сырьевых регионов, оценка инновационной деятельности, социально-экономическое развитие, инновационная активность, инвестиции в основной капитал, ВРП, Казахстан

Кілт сөздер: ресурстық (мұнай және газ) аймақтары, «ресурстық қарғыс», инновациялар, ресурстық аймақтардың инновациялық дамуы, инновациялық белсенділікті бағалау, әлеуметтік-экономикалық даму, инновациялық белсенділік, негізгі капиталға инвестиция, ЖӨӨ, Қазақстан

Keywords: resource (oil and gas) regions, “resource curse”, innovations, innovative development of resource regions, assessment of innovative activity, socio-economic development, innovative activity, investment in fixed capital, GRP, Kazakhstan

JEL classification: O32, R22

Введение. В 2021 и 2020 годах в структуре казахстанского экспорта на доля минерального сырья и продуктов приходилось 66 %. Это свидетельствует, что экономическая мощь Казахстана находится в прямой зависимости от объемов продажи природных ресурсов – поступления от экспорта нефти и газа формируют значительную часть республиканского бюджета страны.

Сырьевой фактор, трактуемый в научной литературе (Ван и др., 2021 [1], Рахим и др., 2021 [2], Хан и др., 2020 [3], Ли и др., 2020 [4], Али и др., 2020 [5]) как «ресурсное проклятие» государств переходного типа экономики и богатых минерально-сырьевыми ресурсами, оказывает доминирующее воздействие на социально-экономическое развитие страны. В сырьевой экономике тормозятся процессы институциональных преобразований (Альджараллах, 2021 [6], Хак, 2020 [7], Пельцман и др., 2018 [8], Вакульчук и Оверленд, 2018 [9]), поскольку наличие в экономике сырьевого фактора способствует непрозрачности распределения в обществе природно-ресурсной ренты. Неэффективная институциональная среда препятствует росту экономики, снижая качественные показатели, что

оказывает, в свою очередь, негативное воздействие на уровень жизни населения, которое проявляется в увеличении расслоения общества, нарастании социально-экономического неравенства.

Сырьевая специализация предопределяет региональные диспропорции в уровне экономического развития. Сырьевые регионы привлекают мобильные и квалифицированные трудовые ресурсы, притягивают инвестиции, тем самым превращаясь в центры-лидеры по определенным социально-экономическим показателям. В то же время сложные климатические условия, высокая стоимость обслуживания инфраструктуры становятся препятствием для их устойчивого социально-экономического развития.

В ранее проведенном нами исследовании (Курманов и др., 2020, [10]) полученные результаты анализа сырьевых регионов Казахстана свидетельствуют о низком уровне инновационной активности, неустойчивости регионального развития, что предопределяет усиление поиска факторов и показателей, обеспечивающих активизацию имеющегося потенциала к созданию и внедрению инновации в регионах с преобладанием в экономике добычи нефти и газа.

Обзор литературы. Исследования показывают (Крещенци и Джаакс, 2017 [11], Земцов и др., 2016 [12], О хУаллахайн и Лесли, 2007 [13], Боттацци и Пери, 2003 [14], Фельдман и Флорида, 1994 [15]) что на результативную инновационную деятельность в регионе положительное влияние оказывают затраты на исследования и разработки, инвестиционный климат, доступность и качество человеческого капитала, уровень диверсификации экономики, переток знаний.

Также в научной литературе выявлена связь между уровнем экономического развития и уровнем инновационной активности предприятий в регионе, однако определенно нельзя делать выводы о её направлении. Развитию инновационного предпринимательства в регионе способствует рост ВРП и в частности, ВРП на душу населения как показателя объема потребительских рынков, платежеспособности населения и уровня жизни (Рейнольдс и др., 1994 [14]). В ряде исследований выявлено, что на показатель ВРП на душу населения влияет стартап-активность (Фрич и Стори, 2014 [12], Одретч и Кейльбах, 2004 [14]).

Для проведения исследования в казахстанских условиях важно учитывать особенности структуры экономики сырьевого (нефть и газ) региона. Доминирование добывающей промышленности в структуре экономики региона, с одной стороны, может вызвать «голландскую болезнь»: снижение экономической активности предприятий и моноспециализация, что влечет к понижению уровня предпринимательской и инновационной активности (Эгерт и Леонард, 2008 [12]). А с другой стороны, в регионах с сырьевой экономикой доходы населения выше, соответственно, и покупательная способность, что способствует росту массового предпринимательства в сфере услуг.

В эмпирическом исследовании Рейнольдс и др., 1994 [13] делается вывод о положительном влиянии инвестиций на инновационную деятельность предприятий в регионе. Мировые технологические гиганты (Samsung, HP, Apple, Huawei, Google и т. д.) значительные средства вкладывают в исследования и разработки, поддерживают стартапы, имеют исследовательские подразделения, осуществляют совместные инновационные проекты.

Индикатором концентрации и качества человеческого капитала выступает уровень образования населения. Данный показатель также является индикатором неформальных правил и норм в обществе. Через систему образования правительство может влиять на развитие креативного предпринимательства и инновационную деятельность (Абад-Сегура и Гонсалес-Замар, 2019 [21]). Обучение и введение курсов повышения квалификации населения способствуют овладению индивидами необходимыми компетенциями для занятия инновационным предпринимательством. Поэтому в исследовании следует рассмотреть указанный индикатор.

В научной литературе (Земцов и др., 2021 [10], Фрич и Вирвич, 2018, [15], Ли и др., 2004 [11], Одретч и Фрич, 1994 [12]) показано, что в регионах с более крупными рынками, городскими агломерациями, в которых население обладает высокой покупательной способностью, повышается спрос на новые товары и услуги, что открывает большое количество рыночных ниш для создания и внедрения в них инноваций.

Чепуренко и др., 2017 [11], Одретч и Белицки, 2017 [15] отмечают, что для развития региональной инновационной системы необходима качественная инновационная и информационно-коммуникационная инфраструктура (ИКТ), включая доступ к онлайн-рынкам и цифровым ресурсам.

Таким образом, проведенный обзор научной литературы позволил выявить ряд показателей, способствующих развитию инновационной деятельности в регионе, которые следуют подробно исследовать на примере сырьевых (нефтегазодобывающих) областей Казахстана.

Материалы и методы. В практике типологизации регионов Казахстана не принято выделять «сырьевые регионы». Для проведения комплексного анализа социально-экономического развития, разработки механизмов управления инновационным развитием сырьевых (нефть и газ) регионов Казахстана в качестве ключевого критерия в исследовании использован показатель, как доля валовой добавленной стоимости от добычи нефти и газа в структуре валового регионального продукта в период 2008-2020 гг.

Для оценки инновационной деятельности в выбранных регионах методами исследования выступили: статистический анализ данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, метод сравнительного анализа.

В таблице 1 приведены основные переменные для проведения исследования.

Таблица 1

Переменные, выбранные для исследования*

Обозначение	Переменные	Источник
GRP	Валовый региональный продукт, млн. тенге	БНС
GRP_capita	Валовой региональный продукт на душу населения, тыс. тенге	БНС
Oil&gas_produc	Доля добычи сырой нефти и природного газа в ВРП, %	БНС
Organiz_size	Средний размер организации, чел. (отношение численности занятых к числу организаций)	Расчеты
Popul	Численность населения на конец периода (года), тыс. чел.	БНС
R&D_Employed	Занятое население в сфере профессиональной, научной и технической деятельности, тыс. человек	БНС
Invest	Инвестиции в основной капитал, млн. тенге	БНС
Edu_invest	Инвестиции в образование, млн. тенге	БНС
Stud	Число студентов на 1000 чел. населения, чел	Расчеты
Innov_costs	Затраты на продуктовые и процессные инновации, млн. тенге	БНС
Vol_IP	Объем инновационной продукции, млн. тенге	БНС
Innov_activ	Уровень активности в области инноваций, %	БНС
R&D_empl	Численность работников, выполнявших научные исследования и разработки, чел.	БНС
Poverty_rate	Доля населения, имеющего доходы ниже величины прожиточного минимума (уровень бедности), %	БНС
City_residents	Численность жителей центрального города в регионе, %	Расчеты
Internet1	Количество организаций, использующих сеть Интернет (с учетом организаций государственного управления), ед.	БНС
Internet2	Доля пользователей сети Интернет в возрасте 16-74 лет, %	БНС

* 1) Составлено авторами; 2) БНС – Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан

После сбора статистических данных последующий этап исследования заключался в оценке абсолютных и относительных изменений показателей за 2008-2010 годы.

Основная часть. По показателю доли валовой добавленной стоимости от добычи нефти и газа в структуре ВРП можно выделить 4 сырьевых региона Казахстана - Атырауская, Западно-Казахстанская, Мангистауская и Кызылординская области, в социально-экономическом развитии которых доминирует нефте- и газодобыча над извлечением и экспортом других видов природных ресурсов (рисунок 1).

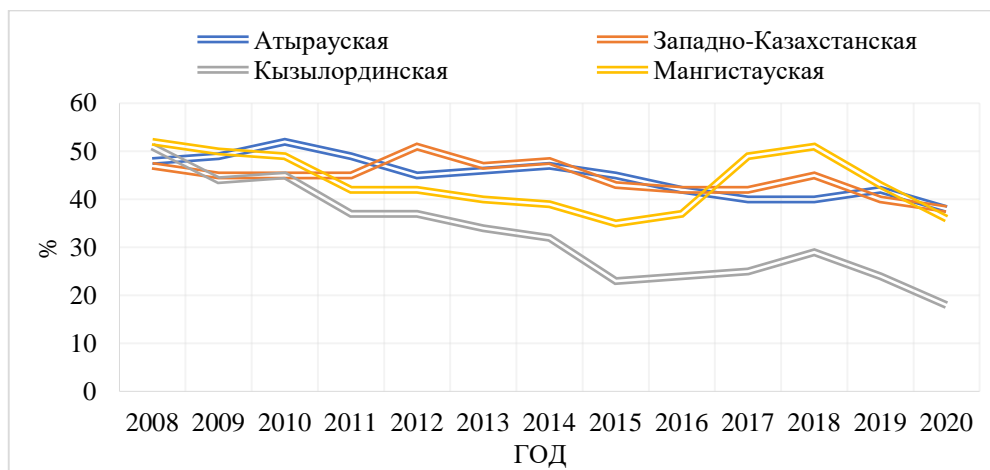

Рисунок 1. Доля валовой добавленной стоимости от добычи нефти и газа в структуре валового регионального продукта региона в период 2008-2020 гг.*

* Составлен авторами по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан

Подробно рассмотрим экономические показатели развития нефтегазовых регионов Казахстана (Таблица 2).

Таблица 2

Изменение показателей, влияющих на инновационное развитие сырьевых регионов Казахстана*

Наименование показателя	Изменение показателей по регионам (2020/2008)							
	Атырауская		Западно-Казахстанская		Кызылординская		Мангистауская	
	+/-	%	+/-	%	+/-	%	+/-	%
GRP	5939785	330	1909407	231	959856	140	1978577	181
GRP_capita	8257	228	2812	210	957	89	1704	65
Oil&gas_produc	-10		-9		-33		-16	
Organiz_size	-8	-20	-20	-34	-22	-35	1	4
Popul	154911	32	41534	7	171297	27	291393	72
R&D_Employed	-1	-10	2	31	4	100	2	31
Invest	2352587	285	255522	113	120005	70	199080	52
Edu_invest	12226	152	10401	245	2662	28	-3556	-36
Stud	-17	-47	-1	-2	-11	-44	-11	-50
Innov_costs	141231	193468	9890	763	4501	2433	-4984	-74
Vol_IP	400822	25076	21281	5448	19895	65661	314	6
Innov_activ	7,4		1		9,4		6	
R&D_empl	-157	-25	-25	-5	186	251	-156	-19
Poverty_rate	-10		-6		-19		-27	
City_residents	11		9		6		-9	
Internet1	1978	264	1575	210	1296	184	2010	242
Internet2	60		68		70		59	

* Составлено авторами по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан

С 2008 года по 2020 год ВРП сырьевых регионов Казахстана увеличился в Атырауской области на 330 %, в Западно-Казахстанской области на 231 %, в Кызылординской области на 140%, в Мангистауской области на 181 %. В тоже время, за этот же период ВРП на душу населения увеличился в Атырауской области на 228 %, в Западно-Казахстанской области на 210%, в Кызылординской области на 89%, в Мангистауской области на 65 %. При этом население исследуемых сырьевых регионов за анализируемый период выросло. Однако, значительное увеличение численности населения наблюдается в Мангистауской области на 72%, в Атырауской области на 32 %, в Кызылординской области на 27%, и только в Западно-Казахстанской области население региона выросло всего на 7%.

Изменения за 2008-2020 годы по показателю Численности жителей центрального города в регионе выглядят следующим образом:

- центр Атырауской области – город Атырау – население увеличилось на 11 процентных пунктов;
- центр Западно-Казахстанской – город Уральск – население увеличилось на 9 п.п.;
- центр Кызылординской области – город Кызылорда – население увеличилось на 6 п.п.;
- центр Мангистауской области – город Актау – население сократилось на 9 п.п.

Уровень бедности населения в рассматриваемых регионах за тринадцатилетний период значительно сокращается. Так, в Атырауской области уровень бедности населения сократился на 10 %, в Западно-Казахстанской области на 6,3 %, в Кызылординской области на 19 %, в Мангистауской области на 27 %. Однако, следует отметить, что уровень бедности в среднем по Казахстану на 2020 год составил 5,3 %, выше данного уровня наблюдаются показатели в Кызылординской и Мангистауской областях с показателями 5,8 и 5,7, соответственно.

Таким образом, можно заключить, что среди нефтегазовых регионов Казахстана наиболее динамично развиваются два – Атырауская и Западно-Казахстанская области. Необходимо отметить, что доходы от экспорта нефтегазового сектора в Казахстане поступает от нефтегазовых компаний в государственный бюджет двумя путями: налоговые выплаты и специальные платежи недропользователей (перенаправляются в Национальный фонд Казахстана), и в виде экспортной таможенной пошлины на сырую нефть (в республиканский бюджет). Специфика финансовой системы Казахстана состоит в том, что региональные бюджеты формируются из определенных видов налогов и сборов (ИПН, социальный налог, плата за негативное воздействие на окружающую среду и т.д.). Недостаточность средств для финансирования собственными доходами расходов региональных бюджетов подталкивают их использовать трансферты из государственного бюджета в качестве источника недостающих средств. Следовательно, если доходная часть бюджета перераспределяется неэффективно, может сложиться ситуация, при которой регионы, которые имеют большой потенциал, субсидируются меньше, чем регионы, которые имеют меньшую способность к экономическому развитию, что в долгосрочной перспективе может привести к замедлению экономического роста государства в целом.

Рассмотрим показатели, характеризующие способность сырьевых регионов Казахстана к созданию и внедрению инноваций.

Динамика роста показателя Уровня активности в области инноваций в нефтегазовых регионах Казахстана по рассматриваемым годам неоднородна. Данный показатель имеет отрицательную корреляцию (-0,67) с показателем Доли валовой добавленной стоимости от добычи нефти и газа в структуре ВРП. За 2008-2020 годы уровень инновационной активности предприятий в Атырауской области вырос на 7,4 п.п., в Западно-Казахстанской области на 1 п.п., в Кызылординской области на 9,4 п.п., в Мангистауской области на 6 п.п.

Объем инновационной продукции за исследуемый период вырос: в Атырауской области на 25076 %, в Западно-Казахстанской области на 5448 %, в Кызылординской области на 65661%, в Мангистауской области всего на 6 %.

Инвестиции в основной капитал в 2020 году по сравнению с 2008 годов увеличились в Атырауской области на 285 %, в Западно-Казахстанской области на 113 %, в Кызылординской области на 70%, в Мангистауской области всего на 52 %. За этот же период инвестиции в образование в Атырауской, Западно-Казахстанской и Кызылординской областях увеличились на 152 %, 245 % и 28 %, соответственно, а в Мангистауской области сократились на 36 %. За 2008-2020 годы затраты на продуктовые и процессные инновации в Атырауской, Западно-Казахстанской и Кызылординской областях увеличиваются, а в Мангистауской области сокращаются.

Средний размер организации по регионам за 2020 год выглядит следующим образом: в Атырауской области - 32, в Западно-Казахстанской области -38, в Кызылординской области -40, в Мангистауской области - 27. В Казахстане средний размер организации в большей степени связан с числом и ролью бюджетных учреждений, тогда как корреляция с числом инновационных предприятий в сырьевом регионе требует проверки.

За 2008-2020 годы показатель Численности занятого население в сфере профессиональной, научной и технической деятельности в Атырауской области сокращается на 10%, в других регионах демонстрирует рост: в Западно-Казахстанской области на 31 %, в Кызылординской области на 100 %, в Мангистауской области на 31 %. В тоже время численность работников, выполнявших научные

исследования и разработки, в трех регионах сокращается, кроме Кызылординской области, где показатель вырос на 251 %.

Средняя ожидаемая продолжительность обучения в течение предстоящей жизни во всех регионах выросла на 6%. Число студентов на 1000 человек населения во всех исследуемых регионах за анализируемый период сократилась: в Атырауской области на 47 %, в Западно-Казахстанской области на 2 %, в Кызылординской области на 44%, в Мангистауской на 50 %.

Показатели, характеризующие доступность сети интернет во всех нефтегазовых регионах Казахстана существенно возросли: в среднем по регионам по показателю Количества организаций, использующих сеть Интернет на 220 %, по показателю Доля пользователей сети Интернет в возрасте 16-74 лет на 330 %.

Таким образом, для выделенных регионов общими признаками являются:

- высокая обеспеченность региона природными ресурсами, которые востребованы на мировом рынке;
- преимущественная локализация природных ресурсов в зонах с неблагоприятными климатическими условиями;
- слабо развитая региональная инфраструктура (социальная, производственная, транспортная, инновационная);
- внутриматериковое географическое положение региона, повышающее транспортно-логистические издержки;
- низкая плотность населения и неразвитость системы расселения;
- технологическая отсталость регионов.

Заключение. Это исследование было проведено с целью определения основных показателей, влияющих на способность сырьевых (нефть и газ) регионов Казахстана к активизации инновационных процессов. В процессе работы был использован статистический метод исследования.

Таким образом, в деле инновационного развития сырьевых (нефть и газ) регионов Казахстана основное внимание государственных органов должно быть сконцентрировано на следующих мерах:

- увеличение инвестиции в основной капитал;
- рост валового регионального продукта и затрат на продуктовые и процессные инновации;
- развитие в регионах информационно-коммуникационных технологий;
- расширение программ обучения в течении жизни;
- снижение уровня бедности;
- увеличение доли работников, занятых исследованиями и разработками;
- развитие малого бизнеса;
- повышение инвестиций в образование и увеличение числа студентов по техническим и STEM специальностям.

Проведенное исследование предоставляет базу для дальнейшего исследования. Будущие исследования могут сосредоточиться на проведении факторного анализа исходных признаков показателей экономического развития сырьевых регионов Казахстана за период с 2008 по 2020 год.

Статья подготовлена по результатам исследования по гранту № AP08052209 Комитета науки МНВО РК

ЛИТЕРАТУРА

1. Wang R., Tan J., Yao S. Are natural resources a blessing or a curse for economic development? The importance of energy innovations // Resources Policy. – 2021. – №72. – P. 1-10.
2. Rahim S., Murshed M., Umarbeyli S., Kirikkaleli D., Ahmad M., Tufail M., Wahab S. Do natural resources abundance and human capital development promote economic growth? A study on the resource curse hypothesis in Next Eleven countries//Resources, Environment and Sustainability. – 2021. – №4. – P. 1-18.
3. Khan Z., Hussain M., Shahbaz M., Yang S., Jiao Z. Natural resource abundance, technological innovation, and human capital nexus with financial development: a case study of China//Resources Policy. - 2020. – № 65. – P. 101585.
4. Li.Y., Naqvi B., Caglar E., Chu C.C. N-11 countries: are the new victims of resource-curse? // Resources Policy. – 2020. – №67. – P. 101-697.

5. Ali S., Murshed S. M., Papyrakis E. Happiness and the resource curse // *Journal of Happiness Studies*. – 2020. – №21(2). – P. 437-464.
6. Aljarallah R. An Analysis of the Impact of Rents from Non-renewable Natural Resources and Changes in Human Capital on Institutional Quality: A Case Study of Kuwait // *International Journal of Energy Economics and Policy*. – 2021. – №11(5). – P. 224-234. Retrieved from <https://econjournals.com/index.php/ijeep/article/view/11370>
7. Haque M. I. Negating the Role of Institutions in the Long Run Growth of an Oil Producing Country // *International Journal of Energy Economics and Policy*. – 2020. – №10(5). – P. 503-509. Retrieved from <https://econjournals.com/index.php/ijeep/article/view/9870>
8. Pelzman J., Oskenbayev Y., Issabayev M. Does Institution Explain Natural Resource Curse? // *Global Economy Journal*. – 2018. – №18(4). – P. 20180057.
9. Vakulchuk R., Overland I. Kazakhstan: Civil society and natural resource policy in Kazakhstan // *In Public brainpower*. – 2018. – P. 143-162. Palgrave Macmillan, Cham.
10. Kurmanov N., Aliyev U., Satbayeva A., Kabdullina G., Baxultanov D. Energy Intensity of Kazakhstan's GDP: Factors for its Decrease in a Resource-export Developing Economy // *International Journal of Energy Economics and Policy*. – 2020. – №10(5). – P. 447-453. Retrieved from <https://econjournals.com/index.php/ijeep/article/view/9817>
11. Chepurenko A., Popovskaya E.V., Obratsova O. Cross-regional Variations in the Motivation of Early-Stage Entrepreneurial Activity in Russia: Determining Factors. In: *Entrepreneurship in Transition Economies* (eds. A. Sauka, A. Chepurenko), Heidelberg, Dordrecht, London, New York: Springer. – 2017. – P. 315-342.
12. Zemtsov S., Muradov A., Wade I., Barinova V. Determinants of regional innovation in Russia: are people or capital more important? // *Foresight and STI Governance*. – 2016. – №10(2 (eng)). – P. 29-42.
13. Ó hUallacháin B., Leslie T. F. Rethinking the regional knowledge production function // *Journal of Economic Geography*. – 2007. – №7(6). – P. 737-752.
14. Bottazzi L., Peri G. Innovation and spillovers in regions: Evidence from European patent data // *European economic review*. – 2003. – №47(4). – P. 687-710.
15. Feldman M. P., Florida R. The geographic sources of innovation: technological infrastructure and product innovation in the United States // *Annals of the association of American Geographers*. – 1994. – №84(2). – P. 210-229.

REFERENCES

1. Wang R., Tan J., Yao S. Are natural resources a blessing or a curse for economic development? The importance of energy innovations // *Resources Policy*. – 2021. – №72. – P. 1-10.
2. Rahim S., Murshed M., Umarbeyli S., Kirikkaleli D., Ahmad M., Tufail M., Wahab S. Do natural resources abundance and human capital development promote economic growth? A study on the resource curse hypothesis in Next Eleven countries // *Resources, Environment and Sustainability*. – 2021. – №4. – P. 1-18.
3. Khan Z., Hussain M., Shahbaz M., Yang S., Jiao Z. Natural resource abundance, technological innovation, and human capital nexus with financial development: a case study of China // *Resources Policy*. – 2020. – №65. – P. 101585.
4. Li.Y., Naqvi B., Caglar E., Chu C.C. N-11 countries: are the new victims of resource-curse? // *Resources Policy*. – 2020. – №67. – P. 101697.
5. Ali S., Murshed S. M., Papyrakis E. Happiness and the resource curse // *Journal of Happiness Studies*. – 2020. – №21(2). – P. 437-464.
6. Aljarallah R. An Analysis of the Impact of Rents from Non-renewable Natural Resources and Changes in Human Capital on Institutional Quality: A Case Study of Kuwait // *International Journal of Energy Economics and Policy*. – 2021. – №11(5). – P. 224-234. Retrieved from <https://econjournals.com/index.php/ijeep/article/view/11370>
7. Haque M. I. Negating the Role of Institutions in the Long Run Growth of an Oil Producing Country // *International Journal of Energy Economics and Policy*. – 2020. – №10(5). – P. 503-509. Retrieved from <https://econjournals.com/index.php/ijeep/article/view/9870>
8. Pelzman J., Oskenbayev Y., Issabayev M. Does Institution Explain Natural Resource Curse? // *Global Economy Journal*. – 2018. – №18(4). – P. 20180057.

9. Vakulchuk R., Overland I. Kazakhstan: Civil society and natural resource policy in Kazakhstan//In Public brainpower. – 2018. – P. 143-162. Palgrave Macmillan, Cham.
10. Kurmanov N., Aliyev U., Satbayeva A., Kabdullina G., Baxultanov D. Energy Intensity of Kazakhstan's GDP: Factors for its Decrease in a Resource-export Developing Economy// International Journal of Energy Economics and Policy. – 2020. – №10(5). – P. 447-453. Retrieved from <https://econjournals.com/index.php/ijeep/article/view/9817>
11. Chepurensko A., Popovskaya E.V., Obratsova O. Cross-regional Variations in the Motivation of Early-Stage Entrepreneurial Activity in Russia: Determining Factors. In: Entrepreneurship in Transition Economies (eds. A. Sauka, A. Chepurensko), Heidelberg, Dordrecht, London, New York: Springer. – 2017. – P. 315–342.
12. Zemtsov S., Muradov A., Wade I., Barinova V. Determinants of regional innovation in Russia: are people or capital more important? // Foresight and STI Governance. – 2016. – №10(2 (eng)). – P. 29-42.
13. Ó hUallacháin B., Leslie T. F. Rethinking the regional knowledge production function // Journal of Economic Geography. – 2007. – №7(6). – P. 737-752.
14. Bottazzi L., Peri G. Innovation and spillovers in regions: Evidence from European patent data // European economic review. – 2003. – №47(4). – P. 687-710.
15. Feldman M. P., Florida R. The geographic sources of innovation: technological infrastructure and product innovation in the United States // Annals of the association of American Geographers. – 1994. – №84(2). – P. 210-229.

Курманов Н.А., Рахимбекова А.Е., Утарбаева Г.К., Утегенова Ж.С.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ШИКІЗАТ ӨҢІРЛЕРІНІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУ КӨРСЕТКІШТЕРІН ТАЛДАУ

Аннотация

Бұл мақалада 2008-2020 жылдар аралығындағы Қазақстан Республикасының шикізат өңірлерінің инновациялық даму көрсеткіштеріне салыстырмалы талдау жүргізілген. Мақаланың мақсаты инновациялық процестерді жандандырудағы Қазақстанның шикізат (мұнай және газ) өңірлерінің қабілетіне ықпал ететін негізгі көрсеткіштерді анықтау болып табылады. Зерттеу нысаны Қазақстанның төрт шикізат аймағы – әлеуметтік-экономикалық дамуында табиғи ресурстардың басқа түрлерін өндіру мен экспорттауға қарағанда, мұнай және газ өндіру басым дамыған Атырау, Батыс Қазақстан, Маңғыстау және Қызылорда облысы. Авторлар ғылыми әдебиетке жіті шолу жасап, аталмыш зерттеу әдіснамасын сипаттайды, статистикалық талдау нәтижелерін ұсынады. Қазақстанның шикізат өңірлерінде инновациялық қызметті ынталандыру негізгі капиталға құйылатын инвестициялардың ұлғаюы; жалпы өңірлік өнімнің, өнімдік және процестік инновацияларға жұмсалатын шығындардың өсуі; өңірлерде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды дамыту; өмір бойы оқыту бағдарламаларын кеңейту; кедейшілік деңгейін төмендету; зерттеулер мен әзірлемелермен айналысатын қызметкерлердің үлесін ұлғайту; шағын бизнесті дамыту; білім беру саласына инвестицияларды арттыру, техникалық және STEM мамандықтары бойынша студенттер санын ұлғайту сияқты мемлекеттік саясат шараларына сүйене алар еді деген тұжырым жасалады. Алынған нәтижелер Қазақстанның мұнай-газ өндіретін өңірлерінің инновациялық дамуының анықталған көрсеткіштерінің толықтығы және анықталған айнымалыларға факторлық талдау жүргізу тұрғысынан одан әрі зерттеу жүргізу қажеттілігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік берді.

Kurmanov N., Rakhimbekova A., Utarbaeva G., Utegenova Zh.

ANALYSIS OF INDICATORS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF RAW RESOURCE REGIONS OF KAZAKHSTAN

Annotation

This article provides a comparative analysis of the indicators of innovative development of the resource regions of the Republic of Kazakhstan from 2008 to 2020. The purpose of the article is to determine the main indicators that affect the ability of the raw materials (oil and gas) regions of Kazakhstan to enhance innovation processes. The object of the study is four raw material regions of Kazakhstan - Atyrau, West Kazakhstan, Mangistau and Kyzylorda regions, in the socio-economic development of which oil and gas production dominates over the extraction and export of other types of natural resources. The authors conduct a detailed review of the scientific literature, describe the methodology of this study, with the provision of the results of statistical analysis. It is concluded that the stimulation of innovation

activity in the resource regions of Kazakhstan could be based on such measures of public policy as an increase in investment in fixed assets; growth of the gross regional product and the cost of product and process innovations; development of information and communication technologies in the regions; expanding lifelong learning programs; poverty reduction; an increase in the share of employees engaged in research and development; small business development; increasing investment in education and increasing the number of students in technical and STEM specialties. The results obtained also made it possible to conclude that the identified indicators of the innovative development of the oil and gas producing regions of Kazakhstan are complete and that further research is needed in the context of factor analysis of the identified variables.

А.Б. Тасмаганбетов*, PhD, қауымд. профессор¹

Б.С. Есенгельдин, э.ғ.д., профессор²

Ж.Е. Нургалиева, э.ғ.к., доцент³

А.К. Көшкінбаев, бас маман⁴

Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік

университеті, Ақтөбе қ., Қазақстан¹

Павлодар педагогикалық университеті

Павлодар қ., Қазақстан²

Esil University, Астана қ., Қазақстан³

ҚР ТЖМ ӨҚК Ақтөбе облысы бойынша

Департаменті, Ақтөбе қ., Қазақстан⁴

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: aslankase@post.kz

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АУЫЛДЫҚ АУМАҚТАРЫНДА БИОЭНЕРГИЯНЫҢ ДАМУЫНА ӘСЕР ЕТЕТІН ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ФАКТОРЛАР

Мақалада ауылшаруашылық қалдықтарынан биоэнергияны өндіру мүмкіндігі қарастырылған. Әдеби шолу ғалымдардың ауыл шаруашылығына биоэнергияны енгізудің әртүрлі жақтарын зерттейтінін анықтап көрсетті: баға мен тиімділік көрсеткіштері; жобалардың өтелу мерзімдері; экономикалық, экологиялық және әлеуметтік факторлар; биомассаның қолжетімділігі. Ауылдық аумақтарда биоэнергияны енгізудің ағымдағы жай-күйін талдау қорытындылары бойынша мынадай мәселелер анықталды: технологиялық қондырғыларға арналған жоғары инвестициялық шығындар; ауыл азаматтарының қоршаған ортаны қорғау туралы шектеулі хабардар болуы; ауыл шаруашылығы қалдықтарын кәдеге жарату жөніндегі отандық ғылыми жобалардың болмауы; жинақталған кірістердің деңгейі күрделі шығындарды жаппайды; жеңілдікпен несие берудің және салық жеңілдіктерін берудің нақты тетіктерінің болмауы; ауыл шаруашылығы қалдықтарын энергия өндіру технологиясын тарату бойынша тәуекелдер. Мақала авторлары ауылдық аумақтарда биоэнергияны одан әрі дамыту жолдарын айқындап берді: фермерлік шаруашылықтарда биоэнергияны өндіру жөніндегі технологиялар экологиялық таза өнім алу үшін бағытталуы тиіс; салықтық жеңілдіктер беру арқылы биоэнергияны дамытуды ынталандыру; жеңілдікті несие беру тетіктерін енгізу мүмкіндігін қарастыру; ауыл жастарынан кадрларды мақсатты даярлауды жүзеге асыру; биоэнергияны дамыту мәселелері бойынша жаңа технологияларды енгізуге байланысты ғылыми жобаларды қаржыландыру.

Кілт сөздер: ауылдық аумақтар, экономикалық факторлар, әлеуметтік факторлар, биоэнергия, технология, ауыл шаруашылығы, қалдықтар, қаржыландыру, ынталандыру, жеңілдіктер

Ключевые слова: сельские территории, экономические факторы, социальные факторы, биоэнергия, технология, сельское хозяйство, отходы, финансирование, стимулирование, льготы

Keywords: rural areas, economic factors, social factors, bioenergy, technology, agriculture, waste, financing, incentives, benefits

Кіріспе. Қазақстан Республикасындағы энергетикалық қауіпсіздікті жүзеге асыру үшін жаңартылған энергия көздеріне (ЖЭК) басты назар аударылады.

Қазіргі уақытта Қазақстан жаңартылатын және баламалы энергия көздерін дамытуға бет бұрды. Қазақстан Республикасы Президентінің тапсырмасы бойынша елдегі электр энергиясын жалпы өндірудегі ЖЭК үлесі 2030 жылға қарай кемінде 15%-ды құрауы тиіс. Осы мақсатта Қазақстан Республикасының Үкіметі 2035 жылға дейінгі энергетикалық теңгерімді әзірледі, сондай-ақ Қазақстанның 2060 жылға дейінгі көміртегі бейтараптығына қол жеткізуі бойынша Стратегия әзірлеуде [1].

ЖЭК ішіндегі ең төменгі деңгейдегі дамыған энергия түріне биоэнергияны жатқызуға болады.

Биомассаны қолдана отырып энергия көздерін өндіруге жұмсалатын шығындар өте жоғары, сондықтан осы сектордағы технологиялық инновацияларды ынталандыратын және тиімділікті арттыруға мүмкіндік беретін жаңа инвестицияларды қолдау қажеттілігімен байланысты маңызды шараларды қарастырған жөн. Өйткені, биомассадан алынған энергия электр және жылу өндірумен қатар көлік отынына тартымды балама болып табылады. Ауылшаруашылық биомассасынан, азық-түлік дақылдарынан, орман қалдықтарынан және тұрмыстық қалдықтардан алынатын биоэнергия қалдықтарды тұрақты басқаруды қамтамасыз етуі тиіс. Алайда, биоэнергияны түрлендірудің көптеген қондырғылары әлі де зерттеу немесе пилоттық жобалар сатысында және көптеген

технологиялық және экономикалық шектеулерге ие. Ауылдық аумақтарда орналасқан ауыл шаруашылық қалдықтарын қолдана отырып биоэнергия өндіру, әлеуметтік және экономикалық факторларды ескеруді талап етеді.

Мақаланың мақсаты – әлеуметтік және экономикалық факторларды ескере отырып, ауылдық аумақтарда биоэнергияны енгізудің ұтымды жолдарын анықтау болып табылады.

Алға қойған мақсатқа жету үшін мынадай міндеттерді шешкен жөн:

- биоэнергияны енгізуді зерттеген ғалымдардың ғылыми еңбектеріне шолу жасау;
- биоэлектростанциялар арқылы өндірілген электр энергиясының көлемін талдау;
- биоэнергияны өндіруге әсер ететін әлеуметтік және экономикалық факторлардың құрамын ашу;
- ауылдық аумақтарда биоэнергияны дамытудың тиімді бағыттарын ұсыну.

Өзірленген мақаланың маңыздылығы ретінде ауылдық аумақтарда биоэнергияны айналысқа енгізудің ынталандыру жолдарын мақсатты айқындаумен тікелей байланысты.

Зерттеу әдістері. Биоэнергия өндірісінің мүмкіндігін, тұрақтылығын және дамуын зерттеу кезінде теориялық, сараптамалық және салыстырмалы әдістер қолданылды.

Әдебиеттік шолу. Бірқатар ғылыми зерттеулер әлемдік деңгейдегі биоэнергия мәселелерін зерттеуге арналған, өйткені биоэнергетиканы енгізу физикалық ресурстармен қамтамасыз етуді ғана емес, сонымен қатар басқа да экономикалық, саяси, әлеуметтік, экологиялық факторларды және олардың арасындағы қатынастарды қамтитын әлдеқайда кең және жан-жақты тұжырымдамаға айналды. Сондықтан ғалымдардың биоэнергияға қатысты еңбектеріне шолу жасап көрелік.

Т. В. Редникованың пікірінше, ауыл шаруашылығында биоэнергетика нысандарын енгізудің негізгі мәселесі бастапқы инвестицияларды тартумен байланысты. Органикалық қалдықтарды кәдеге жарату бойынша жобалардың өтелу мерзімі олардың жобалық қуатына байланысты 3 жылдан 8 жылға дейін жетеді [2].

Көріп отырғанымыздай, ауыл шаруашылығында биоэнергетика объектілерін орнату бастапқы кезеңде мемлекеттік қолдауды талап етеді.

Көптеген ғалымдар (Аберилла Дж. М. және басқалар) ауылшаруашылық қалдықтары фермерлік шаруашылықтарда оңай қол жетімді және дизель генераторларына балама ретінде автономды электрлендіру үшін пайдаланылуы мүмкін екенін атап өтті. Сондай-ақ, олар күріш пен кокос қалдықтары тікелей күйдіруге және газдандыруға, ал малдың көні анаэробты ашытуға арналғанын дәлелдейді [3].

Еванс А. және басқалары [4] «энергияға қалдықтар» технологиясын енгізу биоэнергетиканың тұрақты дамуына қол жеткізудің ең жақсы тәсілдерінің бірі деп санайды. Ең танымал тәсіл – органикалық қосылыстарды анаэробты ашыту арқылы таза және жаңартылатын өнімдерге айналдыру. Биогазды ауылшаруашылық қалдықтарынан және экологиялық таза биомассадан, әсіресе жергілікті қол жетімді материалдардан жасауға болады.

Морага Дж. және басқалардың ойынша, соңғы жылдары Еуропалық Одақта биогаз биометаны, жалпы биометанның құны табиғи газдың құнынан жоғары болғанына қарамастан тез дамып келеді [5]. Биометан табиғи газ сияқты энергия жүйесіне пайдалы, бірақ CO₂ шығарындылары жоқ және метан шығарындыларын азайтады. Бұл құндылықтарды енгізу үшін технологиялық жетілдірумен және қолдау саясатымен бірге биометанның бәсекеге қабілеттілігін арттыру керек [6].

Круг М. және басқалары электр энергиясын, жылытуды және салқындатуды өндіру үшін қатты және газ тәрізді биомассаны тұрақты пайдалануға баса назар аударады. Олар сонымен қатар биоэнергиямен байланысты экологиялық және әлеуметтік қауіптерді зерттейді [7].

Болысов Т. және басқалар [8] биогазды пайдалануды ауыл шаруашылығында оң экономикалық және экологиялық әсер беретін жаңартылатын энергия көздерінің құрамдас бөлігі ретінде қарастырады: булы газдарды азайту; қалдықтарды жою; жұмыс орындарын құру; энергетикалық қауіпсіздікті арттыру.

Көріп отырғанымыздай, ғалымдар ауыл шаруашылығына биоэнергияны енгізудің баға мен тиімділік көрсеткіштерін, жобалардың өтелу мерзімдері, экономикалық, экологиялық және әлеуметтік факторларды, биомассаның қолжетімділік жақтарын зерттеген.

Дегенмен, талданған ғылыми еңбектерде ауылдық аумақтарда биоэнергияны енгізудің тиімді саясатының бағыттары, ынталандыру механизмдері, оған әсер ететін әлеуметтік және экономикалық факторлардың құрамын қарастырмаған.

Негізгі бөлім. Биомассадан өндірілген электр энергиясы, әдетте, қолайлы бағаны, тиімділікті, шығарындыларды, қол жетімділікті және шектеулерді қамтамасыз етеді, бірақ көбінесе жер мен

суды пайдаланудың қолайсыз жоғары деңгейіне, сондай-ақ әлеуметтік салдарға ие. Биомасса көзінің өсу түрі мен орны оның тұрақтылығы үшін өте маңызды.

Қазақстан Республикасында 2016-2020 жылдары өндірілген биоэлектр станциялары арқылы өндірілген электр энергиясы мемлекет тарапынан қаржыланып отыр (кесте 1).

1-кесте

2016-2020 жылдары Қазақстан Республикасында биоэлектростанциялар арқылы электр энергиясын өндіру*

Көрсеткіштер	Өлшем бірлігі	2016	2017	2018	2019	2020
ЖЭК барлығы, оның ішінде	Млн. кВт сағ	927,9	1102,5	1352,9	2400,7	3245,1
- биоэлектростанция	Млн. кВт сағ	1,9	0,06	1,3	14,9	6,6
- үлес салмағы, %		0,205	0,005	0,096	0,621	0,203

* Авторлармен [9] дереккөз негізінде әзірленген

Кестеде көрсетілген мәліметтерге сүйенсек, биоэлектр станциялары арқылы өндірілген электр энергиясы 0,2 % мөлшерінде болып келеді. Соңғы бес жыл ішінде, 2019 жылы ғана 14,9 млн кВт сағат өндіріліп, ЖЭК ішіндегі үлесі 0,621 % жеткен. Дегенмен, биомасса арқылы өндірілген электр энергиясының құрамында ауыл шаруашылығы қалдықтары қолданылғаны немесе қолданылмағаны белгісіз. Бұл жайында статистикалық мәліметтер жоқ.

Қазақстанның жер қорының құрылымындағы ауыл шаруашылығына арналған жер көлемі 70% жоғары, яғни ауылдық аумақтарға тиесілі болып келеді. 2020 жылы ауылдық аумақтарда 2168,7 млн тонна қалдықтар жинақталған (кесте 2).

2-кесте

Ауылдық аумақтарда жинақталған қалдықтардың Қазақстан Республикасында 2016-2020 жылдар аралығындағы өндіріс пен тұтыну қалдықтарының пайда болуындағы үлесі*

Көрсеткіштер	2016	2017	2018	2019	2020
Қалыптасқан қалдықтардың жалпы көлемі, млн. тонна	320 946,3	405 023,4	445 417,2	515 958,1	457 931,1
соның ішінде:					
Ауыл, орман және балық шаруашылығы, млн. тонна	1 774,3	2 077,4	2 130,0	2 450,5	2 168,7
үлес салмағы, %	0,55	0,51	0,48	0,47	0,47

* Авторлармен [9] дереккөз негізінде әзірленген

Ауылдық аумақтарда жинақталған қалдықтардың үлесі Қазақстан аумағында қалыптасқан қалдықтардың 0,47 %. Кезкелген шаруа қожалығында жыл бойы көң, өсімдік шындары, түрлі қалдықтар жиналады. Әдетте ыдырағаннан кейін, олар органикалық тыңайтқыш ретінде қолданылады.

Біздің ойымызша, меншікті энергия ресурстарын – биомассаны, өсімдік және ағаш қалдықтарын, өсімдік майларын кеңінен пайдалану, жаңа тиімді технологияларды енгізу, жылу және электр энергиясын өндіретін орталықтандырылмаған автономды жүйелерді салу есебінен ауылдық аумақтарда іске асыруға болады.

Биоэнергияны енгізу негізінен ауыл халқын сенімді және қолжетімді энергиямен жабдықтауды жүзеге асыру бойынша қойылған мақсаттардың орындалуын қамтамасыз етуге тиіс. Бұл өз кезегінде әлеуметтік және экономикалық факторлардың кешенді өзара іс-қимылының жиынтығымен айқындалады.

Әлеуметтік факторлар тобы биоэнергияны енгізуге кезінде ауыл тұрғындарымен тікелей байланысты. Сондықтан биоэнергияны енгізу қоршаған ортаны ластайтын қалдықтардың санын азайтуға мүмкіндік береді, шалғайдағы ауылдық аудандарда адамдардың әл-ауқаты мен өмір сүру сапасын жақсартуға, жұмыс орындарын құруға қабілетті.

Экономикалық факторларды талдау биоэнергияны енгізу кезінде әртүрлі тәуекелдермен сипатталуы мүмкін. Біздің ойымызша, экономикалық факторлардың қатарына биоэнергияны енгізу кезіндегі қаржыландыру мәселелерін, несиелендіру тетіктерін, салық жеңілдіктерін беру

мүмкіндіктері, шетелдік инвестицияларды тарту мәселелері, отандық экономиканың жай-күйі, биоэнергияға сұраныс пен ұсыныстың арақатынасы, жинақталған табыс деңгейінің күрделі шығындары және тағы басқалар жатады.

Қазіргі уақытта мақала авторлары биоэнергияның болашақ әлеуетін анықтау үшін автономды биогаз қондырғылары бар фермер шаруашылықтары мен ауыл тұрғындары арасында сауалнама жүргізуде. Сауалнама қорытындысы бойынша ауылдық аумақтарда биоэнергияның дамуына әсер ететін факторлар жүйелендірілетін болады.

Осылайша, ауылдық аумақтарда биоэнергияны енгізудің ағымдағы жағдайын талдау қорытындылары бойынша мынадай мәселелерді бөліп көрсетуге болады:

- технологиялық қондырғыларға арналған инвестициялық шығындардың жоғарылығы;
- ауыл азаматтарының қоршаған ортаны қорғау туралы шектеулі хабардар болуы;
- ауыл шаруашылығы қалдықтарын кәдеге жарату жөніндегі отандық ғылыми жобалардың болмауы;
- жинақталған табыс деңгейі күрделі шығындарды жаппауы;
- жеңілдікпен несие берудің және салық жеңілдіктерін берудің нақты тетіктерінің болмауы;
- энергия өндіру технологиясын тарату бойынша жоғары тәуекелдердің болуы.

Жоғарыда көрсетілген мәселерді шешу мемлекет тарапынан арнайы қаржылық ресурстарды бөлуді қажет етеді. Ауылдық аумақтарда жиналып қалған ауылшаруашылық қалдықтарын азайтудың бірден-бір жолы – ауыл шаруашылығында биоэнергияны дамытуға қатысты мемлекеттік бағдарлама дайындау. Бұл бағдарламада биогаз технологияларын пайдалануға бағытталған инвестициялар, салық жеңілдіктері, ауылшаруашылық қалдықтарынан таза энергия өндіретін фермерлер үшін ынталандыру механизмдері көрсетілуі керек.

Қорытынды. Зерттеу барысында Қазақстан Республикасында биоэнергияны дамытудың келешегі бар екендігі анықталды. 2020 жылғы статистикалық мәліметтер бойынша ауылдық аумақтарда 2168,7 млн.тонна қалдықтар шоғырланған. Фермерлер мал және өсімдік шаруашылықтарынан жинақталған қалдықтарды технологиялық қондырғылар арқылы биоэнергия өндіруге мүмкіншіліктері бар. Ол үшін биоэнергияны енгізуге әсер ететін әлеуметтік және экономикалық факторларды ескере отырып мемлекеттік бағдарлама әзірлеу керек.

Осылайша, ауылдық аумақтарды биоэнергияны дамытудың мемлекеттік бағдарламасында мынадай бағыттар ескерілген жөн:

- фермерлік шаруашылықтарда биоэнергия өндіру бойынша технологиялар экологиялық таза өнім алу үшін бағытталуы тиіс. Бұл технологиялар ауылшаруашылық қалдықтарына байланысты әртүрлі экологиялық мәселелерді тиімді шешуі керек. Органикалық заттарға бай қалдықтардың әртүрлі ағындары, төмен құнды қалдықтар және биомассаның тұрақты көздері қазба отынына балама ретінде биогаз өндірісінің сәтті болуына жол ашуы мүмкін;

- салық жеңілдіктерін ұсыну арқылы биоэнергияны дамытуды ынталандыру. Биогаз қондырғыларын шығаруға маманданған, биогаз технологияларын енгізетін, биогаз қондырғыларын пайдалана отырып энергия және тыңайтқыштар өндіретін ұйымдарға салықтық жеңілдіктер енгізу;

- жеңілдетілген несие беру тетіктерін енгізу мүмкіндігін қарастыру. Республиканың мал шаруашылығы мен құс шаруашылығы шаруашылықтарында биогаз технологияларын өндіруді ұйымдастыруға және биогаз кешендерін салуға жеңілдетілген несие бөлу, сондай-ақ биогаз қондырғыларын сатып алу үшін фермерлік шаруашылықтарға екінші деңгейдегі банктердің микрокредиттер бөлуі жөніндегі үдерістерді жандандыру;

- ауыл жастарынан кадрларды мақсатты даярлауды жүзеге асыру. Биомассаны пайдалану жергілікті нарыққа көбірек бағытталған, сондықтан кадрларды даярлауды және білікті кадрларды іріктеу мен сақтау стратегиясын іске асыруды қоса алғанда, адам ресурстарын дамыту жөніндегі жобаларды қаржыландыруды талап етеді;

- биоэнергетика бойынша жаңа технологияларды енгізумен байланысты ғылыми жобаларды қаржыландыру. Биоэнергетика саласындағы ғылыми зерттеулерді қолдау қолжетімді биомассасы бар және шығындар көрсеткіштері жақсартылған биогазды тиімді өндіру үшін шешуші маңызы бар мониторинг пен бақылаудың тиісті жүйелерін енгізуге мүмкіндік береді.

Сонымен, ауылдық аумақтарда жинақталған ауылшаруашылық қалдықтарынан биоэнергия өндіру бағытын тартымды және бәсекеге қабілетті бизнес саласына айналдыру үшін тиімді саясат пен ынталандыру механизмдерін құру маңызды.

Мақала AP13268757 ҚР ҒЖБМ Ғылым комитетінің гранты аясында дайындалған.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Polymetal будет развивать в Казахстане возобновляемые источники энергии // QazaqGreen, 2022. – №3 (07). – С.12-13. – <https://qazaqgreen.com/journal-qazaqgreen/industry-news/599/>
2. Редникова Т.В. Биоэнергетика в устойчивом развитии сельского хозяйства: проблемы и перспективы развития отрасли // Сельское хозяйство. – 2020. – № 4. – С. 21-30. – DOI: 10.7256/2453-8809.2020.4.35335 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=35335
3. Abarilla, Jhud Mikhail & Gallego-Schmid, Alejandro & Azapagic, Adisa, 2019. "Environmental sustainability of small-scale biomass power technologies for agricultural communities in developing countries" // Renewable Energy, Elsevier, vol. 141(C). – P. 493-506.
4. Evans, Annette Strezov, Vladimir Evans, Tim J., 2010. "Sustainability considerations for electricity generation from biomass" // Renewable and Sustainable Energy Reviews, Elsevier, vol. 14(5). – P. 1419-1427
5. Moraga JL, Mulder M, Perey P. Future markets for renewable gases & hydrogen. 2019. CERRE; 2019. https://pure.rug.nl/ws/portalfiles/portal/96630094/cerre_futuremarketsforrenewablegasesandhydrogen.pdf.
6. Global potential of biogas. World Biogas Association (2019). – https://www.worldbiogasssociety.org/wp-content/uploads/2019/09/WBA-globalreport-56ppa4_digitalSept-2019.pdf
7. Michael Krug, Grażyna Rabczuk, Adam Cenian Energy and Power Engineering Vol.7 No.5, May 20, 2015. – DOI: 10.4236/epe.2015.75022. – [https://www.scirp.org/\(S\(i43dyn45teexjx455qlt3d2q\)\)/journal/paperinformation.aspx?paperid=56448](https://www.scirp.org/(S(i43dyn45teexjx455qlt3d2q))/journal/paperinformation.aspx?paperid=56448)
8. Bolysov T.K., Yessengeldin, B., Zhanybayeva Z.K., Tuleubayeva M.K. Possibilities of using biogas in agriculture // Вестник Карагандинского университета. Серия Экономика. – 2019, №4. – С.22-28. (КОКСОН МОН РК) <https://economy-vestnik.ksu.kz/apart/2019-96-4/2.pdf>
9. Охрана окружающей среды в Республике Казахстан (2021). Нур-Султан: Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, 145 с. <https://stat.gov.kz/edition/publication/collection>

REFERENCES

1. Polymetal budet razvivat' v Kazahstane vozobnovljaemye istochniki jenerгии [Polymetal will develop renewable energy sources in Kazakhstan] // QazaqGreen, 2022. – №3 (07). – S. 12-13. – <https://qazaqgreen.com/journal-qazaqgreen/industry-news/599/> [in Russian]
2. Rednikova T.V. – Biojenergetika v ustojchivom razvitii sel'skogo hozjajstva: problemy i perspektivy razvitija otrasli [Bioenergy in the sustainable development of agriculture: problems and prospects for the development of the industry] // Sel'skoe hozjajstvo. – 2020. – № 4. – S. 21-30. – DOI: 10.7256/2453-8809.2020.4.35335 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=35335 [in Russian]
3. Abarilla, Jhud Mikhail & Gallego-Schmid, Alejandro & Azapagic, Adisa, 2019. "Environmental sustainability of small-scale biomass power technologies for agricultural communities in developing countries" // Renewable Energy, Elsevier, vol. 141(C). – P. 493-506.
4. Evans, Annette & Strezov, Vladimir & Evans, Tim J., 2010. "Sustainability considerations for electricity generation from biomass" // Renewable and Sustainable Energy Reviews, Elsevier, vol. 14(5). – P. 1419-1427
5. Moraga JL, Mulder M, Perey P. Future markets for renewable gases & hydrogen. 2019. CERRE; 2019. https://pure.rug.nl/ws/portalfiles/portal/96630094/cerre_futuremarketsforrenewablegasesandhydrogen.pdf.
6. Global potential of biogas. World Biogas Association (2019). – https://www.worldbiogasssociety.org/wp-content/uploads/2019/09/WBA-globalreport-56ppa4_digitalSept-2019.pdf
7. Michael Krug, Grażyna Rabczuk, Adam Cenian Energy and Power Engineering Vol.7 No.5, May 20, 2015 DOI: 10.4236/epe.2015.75022. – [https://www.scirp.org/\(S\(i43dyn45teexjx455qlt3d2q\)\)/journal/paperinformation.aspx?paperid=56448](https://www.scirp.org/(S(i43dyn45teexjx455qlt3d2q))/journal/paperinformation.aspx?paperid=56448)
8. Bolysov T.K., Yessengeldin, B., Zhanybayeva Z.K., Tuleubayeva M.K. Possibilities of using biogas in agriculture // Vestnik Karagandinskogo universiteta. Serija Jekonomika. – 2019, №4. – S. 22-28. (КОКСОН МОН РК) <https://economy-vestnik.ksu.kz/apart/2019-96-4/2.pdf>
9. Ohrana okruzhajushhej sredey v Respublike Kazahstan [Environmental protection in the Republic of Kazakhstan] (2021). Nur-Sultan: Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan, 145 s. – <https://stat.gov.kz/edition/publication/collection> [in Russian]

Тасмаганбетов А.Б., Есенгельдин Б.С., Нургалиева Ж.Е., Көшкінбаев А.К.

**СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ
НА РАЗВИТИЕ БИОЭНЕРГИИ В СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЯХ КАЗАХСТАНА**

Аннотация

В статье рассмотрены возможности выработки биоэнергии из сельскохозяйственных отходов. Литературный обзор показал, что ученые исследуют различные аспекты внедрения биоэнергии в сельском хозяйстве: показатели цены и эффективности; сроки окупаемости проектов; экономические, экологические и социальные факторы; доступность биомассы.

По итогам анализа текущего состояния внедрения биоэнергии в сельских территориях, выявлены следующие проблемы: высокие инвестиционные затраты на технологические установки; ограниченная информированность сельских граждан об охране окружающей среды; отсутствие отечественных научных проектов по утилизации сельскохозяйственных отходов; уровень накопленных доходов не покрывают капитальные затраты; отсутствие четких механизмов льготного кредитования и предоставления налоговых льгот; наличие высоких рисков по распространению технологии по выработке энергии.

Авторами статьи определены пути дальнейшего развития биоэнергии в сельских территориях: технологии по выработке биоэнергии в фермерских хозяйствах должны быть направлены для получения экологически чистой продукции; стимулировать развитие биоэнергии путем предоставления налоговых льгот; рассмотреть возможность внедрения механизмов льготного кредитования; осуществить целенаправленную подготовку кадров из сельской молодежи; финансировать научные проекты, связанные с внедрением новых технологий по биоэнергетике.

Tasmaganbetov A., Yessengeldin B., Nurgaliyeva Zh., Koshkinbayev A.

**SOCIO-ECONOMIC FACTORS AFFECTING THE DEVELOPMENT OF BIOENERGY
IN RURAL AREAS OF KAZAKHSTAN**

Annotation

The article discusses the possibilities of generating bioenergy from agricultural waste. The literature review discovered that scientists are investigating various aspects of the introduction of bioenergy in agriculture: price and efficiency indicators; payback periods of projects; economic, environmental and social factors; availability of biomass.

According to the results of the analysis of the current state of the introduction of bioenergy in rural areas, the following problems were identified: high investment costs for technological installations; limited awareness of rural citizens about environmental protection; lack of domestic scientific projects for the disposal of agricultural waste; the level of accumulated income does not cover capital costs; lack of clear mechanisms for preferential lending and tax benefits; the presence of high risks for the spread of energy generation technology.

The authors of the article have identified next ways of further development of bioenergy in rural areas: technologies for the production of bioenergy in farms should be directed to obtain environmentally friendly products; stimulate the development of bioenergy by providing tax incentives; consider the possibility of introducing preferential lending mechanisms; carry out targeted training of rural youth; finance scientific projects related to the introduction of new technologies for bioenergy.

DOI 10.52260/2304-7216.2022.3(48).20
 ЭОЖ 332.122
 FTAMP 06.61.33

Д.М. Турекулова*, э.ғ.д., профессор

Б.Т. Бейсенғалиев, э.ғ.д., профессор

Л.К. Мухамбетова, э.ғ.к., доцент

Б.Т. Череева, PhD, аға оқытушы

Esil University, Астана қ., Қазақстан

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: dametken.t@gmail.com

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ӨНІРЛЕРІНІҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН КЛАСТЕРЛІК ТАЛДАУ НЕГІЗІНДЕ МОДЕЛЬДЕУ

Мақалада Қазақстан мысалында өңірлердің бәсекеге қабілеттілігін бағалау әдістемесінің мәселелері қарастырылады. Өңірлердің бәсекеге қабілеттілігін бағалауға, модельдеу нәтижелерін түсіндіруге әртүрлі тәсілдер бар. Әдебиетке шолу жасау барысында шетелдік және отандық авторлардың өңірлер арасындағы айырмашылықтары, бәсеке қабілеттілікке және сегменттелу белгілеріне тоқталған еді. Өңірдің бәсекеге қабілеттілік түсінігінің бір ерекшелігі – бұл адамиорталық. Берілген зерттеуде бұл тәсіл қолданылады және ол өңірдің нарық талаптарына сәйкес өндіру қабілеттігі немесе сыртқы факторлардың әсерінен өңірдің жұмыспен қамтылу мен кіріс алу деңгейі тарапынан қарастырылады. Зерттеуде авторлар 2019 жылғы қалалық кварталдардың метрикасымен толық байланыс әдісі негізінде кластерлік талдауды қолданады. Кластерлік талдау әртүрлі жіктеу алгоритмдерінің жиынтығын қамтиды, оның көмегімен бақыланатын деректерді көрнекі құрылымдарға ұсынуға және оларды мазмұнды түсіндіруге болады. Сонымен қатар, біріктіру деңгейі неғұрлым жоғары болса, тиісті сыныптағы мүшелер арасындағы ұқсастық аз болады. Көп жағдайда кластерлік талдау әдістері кластарға қатысты априорлық гипотезалар болмаған кезде қолданылады, сондықтан кластерлік талдау мүмкін болатын шешімді анықтайды. Кластерлік талдау негізінде еліміздің өңірлері жеті топқа топтастырылған. Өңірлердің әлеуметтік компоненті бар талдау нәтижелердің түсіндіру үлгісі ұсынылған. Аталған үлгі өңірлердің ерекшеліктерін сипаттайды.

Кілт сөздер: өңірлердің бәсеке қабілеттілігі, бағалау әдістемесі, кластерлік талдау, жалпы өңірлік өнім, халық, адамиорталық, өңірдің дамуы, манхэттен қашықтығы, жұмыспен қамту, инвестициялар

Ключевые слова: конкурентоспособность региона, методология оценки, кластерный анализ, валовый региональный продукт, население, человекоцентрированность, регион, манхэттенское расстояние, занятость, инвестиции

Keywords: regional competitiveness, assessment methodology, cluster analysis, regional gross product, population, human center, region, distance from Manhattan, employment, investment

Кіріспе. Бәсекеге қабілеттілікті өлшеу - бұл компоненттердің біртекті еместілігімен, сондай-ақ олардың өзара байланысымен анықталатын күрделі процесс. Мақаланың мақсаты – өңірлік бәсекеге қабілеттіліктің жекелеген құрылымдық аспектілерін және олардың серпіндегі өңірлер деңгейіндегі сәйкессіздіктерді анықтаудағы рөлін бағалау. Кластерлік талдаудың қолданылуы бір мезгілде бүкіл елдің бәсекеге қабілеттілігін арттыра отырып, жекелеген өңірлердің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік беретін бірнеше өңірлер үшін ортақ өңірлік саясатты құру процесінде оның маңыздылығын растайды.

"Өңірдің бәсекеге қабілеттілігі" термині күрделі және қарама-қайшылықты, бұл термин нені білдіретіні туралы консенсус жоқ. Оны әдебиеттерден табуға болатын өңірлік бәсекеге қабілеттіліктің көптеген анықтамалары растайды. Мақалада адамиорталық өңірдің бәсекеге қабілеттілігі ұғымының келесі түсінігімен анықталады: өңірдің ішкі және әлемдік нарық талаптарына сәйкес келетін тауарлар мен қызметтерді баға, сапа және т. б. тұрғысынан, табыстың жоғары және тұрақты деңгейін сақтай отырып өндіру қабілеті немесе, жалпы алғанда, аймақтың сыртқы бәсекелестіктің қысымымен салыстырмалы түрде жоғары деңгейді қамтамасыз ету мүмкіндігі кіріс және жұмыспен қамту".

Мақалада біріктірудің екі әдісі, яғни ағаш тәрізді кластерлеу мен К-орта әдісі қолданылады. Ағаш тәрізді кластерлеу әдісі объектілер арасындағы ұқсастық жоқ немесе қашықтық кластерлерін қалыптастыруда қолданылады. Қашықтықтың ең көп таралған түрі - евклид қашықтығы. Бұл көп өлшемді кеңістіктегі геометриялық қашықтық. Кластерлік талдау Қазақстанның өңірлері бойынша жүргізілді. Кластерлік талдаудың артықшылығы - бұл объектілерді бір параметр бойынша емес,

белгілі бір белгілер жиынтығы бойынша топтастыруға мүмкіндік беруі. Статистикалық модельдеу STATISTICA 13 бағдарламалық кешенінде жүргізілді.

Әдебиеттік шолу. Гавурова Б., Солтес М. және Ковак В. авторлар тобын зерттеулері өңірлердің бәсекеге қабілеттілігін басқару мәселелеріне, өңірлік бәсекеге қабілеттіліктің құрылымдық аспектілеріне және өзін-өзі басқаратын өңірлер деңгейіндегі өңірлік сәйкессіздіктерді анықтаудағы олардың рөліне арналған еді [1].

Өңірдің бәсекеге қабілеттілігін арттыру процестерін басқарудың маңызды элементі оны талдау және бағалау болып табылады, алайда Краснокутский Р.А. және т.б. зерттеушілері өңірлік бәсекеге қабілеттілікті бағалауда күрделі көрсеткіштерді қолданудың бірқатар кемшіліктері бар деп көрсетті [2]. Бұл тәсілдер мен көрсеткіштерді саралау, рангтік индекстерді пайдалану өңірлерінің бәсекеге қабілеттілігін арттырудың жаңа бағыттарын айқындау және зерттеу нәтижелерін түсіндіру туралы айтылып отыр. Осылайша, Пожидаев А.Е. және Суходольская Л.В. маңызды бағыт ретінде консалтингтік қызметтер нарығын басқа бизнес салаларымен қаржыландыру және пайда тұрғысынан салыстыруды ұсынады. Осыған байланысты консалтингтік қызметтер нарығын бағалау жүйесіне қосу арқылы бәсекеге қабілеттілікті арттыру факторы ретінде қарастыруға болады [3]. Кейбір жұмыстарда туризмнің, кәсіпкерліктің және бәсекеге қабілеттіліктің өңірлік секторының әлеуетіндегі колөнер өнімдерінің рөлі өзектендіріледі [4]. Бағалау әдіснамасына шағын өндіріске дейін нақтылаумен өңірдің салалық мамандану аспектісін қосу ұсынылады.

Дужинка Р., Свирбутаите-Круткине Г., Кристич М., Радивожевич В. [5,6] жұмыстары негізгі доминанттарды анықтау проблемалары және олардың аймақтың бәсекеге қабілеттілігіне әсеріне арналған еді. Осылайша, Дужинка Р., Свирбутаите-Круткине Г. өңірлердің бәсекеге қабілеттілігін арттырудың әлеуметтік моделін бөледі, Кристич М., Радивожевич В. сауданың ашықтығы, адами капитал, кәсіпкерлік, инновациялар және олардың өңірдің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға әсері сияқты факторлар кешенін зерттейді.

Инновациялық даму деңгейі, аумақтық бірліктерді бөлу бойынша Қазақстан өңірлерінің кластерлік талдауын зерттеушілер Г. Г. Аралбаева, У. Д. Берикболова иерархиялық кластерлік процедура әдісі негізінде жүргізді [7]. Ғалымдар кластерлеу моделіндегі негізгі критерий ретінде өңірлердің инновациялылығын айқындайды, бұл екінші жағынан болашақта аумақтың әлеуметтік әл-ауқатының деңгейін айқындауы мүмкін.

Жасыл бәсекеге қабілеттілік және жаһандық тұрақтылық тұрғысынан модельдеу саласындағы зерттеулер қызығушылық тудырады [8, 9, 10]. Авторлар қазіргі жаһандық экономикалық және экологиялық өзгерістер аясында (жасыл және жаһандық экономика көрсеткіштерін ескере отырып) аймақтық даму теориясы мен аймақтық бәсекеге қабілеттілік тұжырымдамасын бағалауға тырысты.

Негізгі бөлім. Талдау үшін Ұлттық статистикалық бюроның ресми деректері пайдаланылды. Кластерді қалыптастыру критерийлері экономикалық мүмкіндіктер мен олардың детерминанттары туралы ақпарат беретін бірнеше экономикалық көрсеткіштер болып табылады (кесте 1). Көрсеткіштерді таңдау демографияның, әлеуметтік жағдайдың, еңбек қатынастарының, инвестициялардың, еңбек нарығының, ШОБ-тың әртүрлі бағыттарын сипаттайды. Деректер Қазақстан Республикасы Ұлттық статистикалық бюросының «Талдау - Ақпараттық платформасынан» алынды.

1-кесте

Қазақстан өңірлерінің бәсекеге қабілеттілігінің әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштері*

Х	Көрсеткіш	Сипаттамасы
1	2	3
X1	Ауыл халқына жан басына шаққандағы ауыл шаруашылығының өнімнің (қызметтердің) жалпы шығарылымы, мың тенге	Бұл салада өткізу немесе жеке қолданысы үшін өндірілген өнімдер мен қызметтердің жалпы құны
X2, X3	Шикізат емес сектордың негізгі капиталына салынған инвестициялар (X2 ішкі, X3 сыртқы), мың тенге	Микро деңгейдегі салымдар шаруашылық жүргізуші субъектінің кірістілігін барынша арттыруды, оның қаржылық жағдайының тұрақтылығын қамтамасыз етеді. Өндірістік байланыстар жүйесін күрделендірмей және базалық өндірістердің барлық кешенін жаңғыртпай, экономикада орнықты экономикалық өсуді қамтамасыз ету айтарлықтай қиын. Бұл жағдайда ең алдымен ішкі сұранысты қанағаттандыруға бағытталған өндірістер туралы айту керек.

1	2	3
X4	Жан басына шаққандағы өндіріс әдісімен жалпы ішкі өнім, мың тг.	Бұл белгілі бір аймақта өндірілген барлық тауарлар мен қызметтердің бір тұрғынға шаққандағы құны
X5	ШОК кәсіпорындарының өнім шығаруы, мың теңге	Тұрақты экономикалық өсу ел экономикасындағы шағын және орта бизнестің үлесіне тікелей байланысты, жаңа жұмыс орындары құрылуда, "салауатты" бәсекелестік орта қалыптасуда, осының барлығы ел азаматтарының өмір сүру деңгейіне оң әсер етеді.
X6	1000 адамға шаққанда халықтың табиғи өсімінің коэффициенті	Туу мен өлімнің жалпы коэффициенттерінің айырмашылығы
X7	Халықтың жан басына шаққандағы өнеркәсіп өнімінің көлемі, мың теңге	Нақты уақыт кезеңінде өңір аумағында орындалған өнеркәсіп саласында өндірілген тауардың, өнеркәсіптік қызметтер мен жұмыстардың бір тұрғынға жалпы бағасы
X8	Халықтың орташа айлық атаулы ақшалай табыстары шамасының ең төмен күнкөріс деңгейінің шамасымен арақатынасы	Өмір сүру деңгейінің көрсеткіші неғұрлым үлкен болса, халықтың төлем қабілеттілігі соғұрлым жоғары болады
X9	Жұмыссыздық деңгейі, %	Экономикалық белсенді халық құрамындағы жұмыссыздардың үлесі ретінде айқындалатын (пайызбен көрсетілген) әлемнің елдері мен өңірлеріндегі еңбек нарығы жай-күйінің негізгі көрсеткіші.
X10	Халықтың орташа саны, мың адам	Күнтізбелік жыл ішіндегі халықтың орташа саны қатарынан екі жылдың 1 қаңтарындағы халық санының орташа арифметикалық мәні ретінде есептеледі.

* Авторлармен құрастырылған

2019 жылға өңірлерді талдау үшін Ұлттық статистикалық бюроның X2, X3, ... X10 көрсеткіштері пайдаланылады. Талдауда кластердің өлшемдерін нақты анықтауға мүмкіндік беретін толық байланыс әдісін қолданылады. Метрика ретінде координаталар осіндегі нүктелер арасындағы кесіндінің проекциялар ұзындығының қосындысын көрсететін берілген координаттар жүйесі бар n (n 2-ден 10-ға дейін) өлшемді нақты векторлық кеңістіктегі p, q екі векторының арасындағы қалалық кварталдардың (манхэттен) D1 қашықтығы қолданылады.

$$d1 = \sum_{i=1}^n |p_i - q_i|, \quad (1)$$

мұндағы $p = (p_1, p_2, \dots, p_n), q = (q_1, q_2, \dots, q_n)$ векторлары.

Талдау мәліметтері төменгі кестеде көрсетілген.

2-кесте

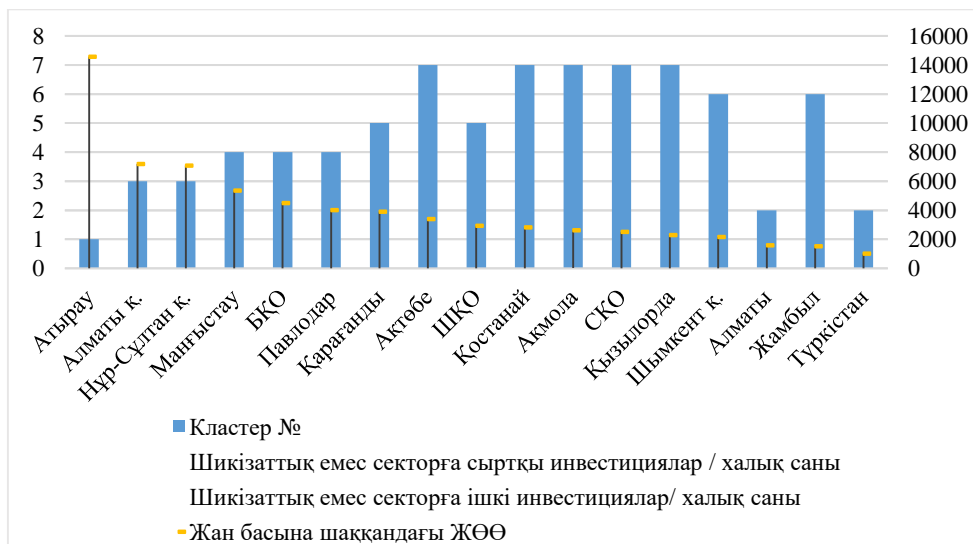
2019 жылдағы Қазақстан өңірлері бойынша көрсеткіштер*

Өңір	Кластер №	Шикізаттық емес секторға сыртқы инвестициялар / халық саны	Шикізаттық емес секторға ішкі инвестициялар / халық саны	Жан басына шаққандағы ЖӨӨ	ШОК кәсіпорындармен шығарылған өнім / халық саны	Халықтың табиғи өсімі	Жан басына шаққандағы өнеркәсіп өнімінің көлемі	Орташа айлық ном. ақшалай табыс / күнкөріс мумы	Жұмыссыздық деңгейі	Кезең ба-сында халық саны
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Атырау	1	103,53	5,53	14584,4	4,83	13379	12334	7,286	4,8	633791
Алматы қ.	3	80,48	3,72	7183,9	4,29	22068	531	4,632	5,1	1854656
Нұр-Сұлтан қаласы	3	196,33	2,60	7075,8	5,78	24406	799	4,808	4,4	1078384
Маңғыстау	4	65,74	3,91	5352,8	1,64	17405	4225	3,825	4,8	678199
БҚО	4	28,16	4,49	4501,2	2,28	7598	3654	4,03	4,8	652325
Павлодар	4	74,32	3,71	4023,3	0,99	4181	2641	4,108	4,7	753853
Қарағанды	5	135,45	1,90	3911	0,85	9620	1902	3,817	4,4	1378532

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Ақтөбе	7	90,10	2,13	3396,8	0,92	14818	2120	3,445	4,8	869637
ШҚО	5	44,52	2,67	2929,2	0,68	7613	1568	3,311	4,8	1378527
Қостанай	7	8,96	9,66	2815,9	1,15	2470	1386	3,404	4,7	872795
Ақмола	7	19,52	12,52	2621,2	0,94	4955	1073	3,294	4,7	738587
СҚО	7	25,98	4,90	2505,9	0,87	181	478	3,221	4,8	554517
Қызылорда	7	67,44	2,95	2289,1	0,46	14820	1067	2,855	4,8	794335
Шымкент қ.	6	24,55	4,95	2152,1	0,93	23697	566	2,583	5,1	1009085
Алматы	2	64,77	2,41	1585,5	0,55	36924	493	2,693	4,6	2038935
Жамбыл	6	77,62	1,13	1518,8	0,28	19654	423	2,628	4,8	1125440
Түркістан	2	14,45	4,44	1008,1	0,22	45393	252	1,879	5,1	1983969

*Авторлармен [11] дереккөзі негізінде құрастырылған

Өңірлердің жан басына шаққандағы ЖӨӨ мәні мен кластерлердің сипаттамаларын негізінде талдау нәтижелері кластердің 7 тобын анықтауға мүмкіндік берді (1-сурет).

1-сурет. Қазақстан өңірлерінің бәсекеге қабілеттілігін кластерлік талдау нәтижелері*

*Авторлармен [11] дереккөзі негізінде құрастырылған

Кластерде әлеуметтік-экономикалық жағдайы бойынша салыстырмалы түрде әлсіз айырмашылықтары бар аймақтар шоғырланған. Кластерлік талдау нәтижелері бастапқы үлгідегі объектілерді белгілі бір кластерлерге бөлу болып табылады. Бұл ретте әрбір кластер өз құрамына бастапқы көрсеткіштердің ұқсас өзгерістерімен сипатталатын бір немесе одан да көп объектілерді қамтиды, яғни нақты кластердің өңірлері оларды басқа кластерлердің өңірлерімен салыстыру кезінде ең аз шамада сараланған.

Кластерлерді мазмұнды түсіндіру алынған кластерлердің әрқайсысына қатысты оның басқа кластерлерге қалай қатысы бар екендігі көрсетіледі деп болжайды. Біздің жағдайда, белгілер ретінде аймақтың әлеуметтік-экономикалық жағдайын көрсететін көрсеткіштер қолданылады және басты міндет мүмкін баламаларды анықтау болып табылады, сондықтан алынған кластерлер көптеген көрсеткіштер бойынша, әсіресе жалпыланған факторлар пайда болған көрсеткіштер бойынша ерекшеленуі керек.

2019 жылда Қазақстан өңірлері бойынша кластерлердің құрамы мен сипаттамасы*

Кластер №	Кластер құрамы	Сипаттамасы
1	Атырау	Жан басына шаққандағы ЖӨӨ деңгейі ең жоғары және төлем қабілеті жоғары Батыс мұнай облысы. Шағын және орта бизнесі дамыған аймақ.
2	Түркістан, Алматы	Халқының саны жоғары және табиғи өсімі бар оңтүстік ауыл шаруашылығы облыстары
3	Нұр-Сұлтан қ., Алматы қ.	Жан басына шаққандағы ЖӨӨ деңгейі жоғары республикалық маңызы бар қалалар
4	Павлодар, Маңғыстау, Батыс-Қазақстан	Халықтың жан басына шаққандағы табысы мен өнеркәсіп өнімінің көлемі орташадан жоғары, халық аз қоныстанған өнеркәсіптік өңірлер
5	Қарағанды, Шығыс-Қазақстан	Халық саны орташадан жоғары және табысы орташадан төмен өнеркәсіптік өңірлер
6	Жамбыл, Шымкент қ.	Халқының саны орташадан жоғары және табиғи өсімі бар, төлем қабілеті төмен оңтүстік өңірлер
7	Қостанай, Ақтөбе, Қызылорда, Ақмола, Солтүстік Қазақстан	Халық саны жоғары емес ауыл шаруашылығы облыстары

*Авторлармен құрастырылған

Кластерді сипаттау көптеген объектілер ретінде ғана емес, өңірлер арасында айырмашылықты ескеріп, өзіндік қасиеттері мен ерекшеліктері бар біртұтас кешен ретінде жүзеге асырылады. Бұл жағдайда, объект туралы ақпараттың бір бөлігі жоғалатыны анық, өйткені кластерлер ішіндегі нысандар бірдей емес. Кластерлік құрылым белгілер кеңістіктегі объектілердің нақты жиындарын неғұрлым жақсы сипаттаса, соғұрлым ақпараттың аз бөлігі жоғалады. Бұл жағдайда кластер өзіне тиесілі барлық объектілердің өкілі ретінде ақпараттың көп бөлігін алады. Сондай-ақ айырмашылықтар туралы ақпараттың көп бөлігі факторлық талдаудан алынады. Бұл ретте салыстырмалы түрде ұқсас даму жағдайлары бар өңірлер топтарын анықтау міндеті шешілуде, бұл кластердің ерекшеліктерін сипаттауға мүмкіндік береді. Өңірдің дамуын қарқындалту және инвестициялық жобаларды іске асыру мүмкіндігі бойынша қажетті іс-шаралар бойынша бірқатар шектеулер анықталынады. Отбасыларды материалдық қамтамасыз етуге әсер ететін өте маңызды сипаттама халықтың балаларының орташа үлесінен жоғары табысы бар елдерге тән емес өте жоғары сипаттамамен байланысты, біздің жағдайда бұл 31%.

2022 жылда Қазақстан Республикасының өңірлері бойынша халықтың жалпы санындағы 15 жасқа дейінгі балалар үлесі*

Өңірлер	Халықтың жалпы санындағы 15 жасқа дейінгі балалардың %
1	2
Қазақстан Республикасы	31,1%
Ақмола	25,7%
Ақтөбе	31,6%
Алматы	34,1%
Атырау	36,4%
Батыс Қазақстан	28,9%
Жамбыл	36,3%
Қарағанды	25,8%
Қостанай	21,7%
Қызылорда	36,3%
Маңғыстау	38,1%
Павлодар	24,8%
Солтүстік Қазақстан	22,3%
Түркістан	40,5%

1	2
Шығыс Қазақстан	25,1%
Нұр-Сұлтан қаласы	31,7%
Алматы қаласы	24,9%
Шымкент қаласы	36,4%

*Авторлармен [11] дереккөзі негізінде құрастырылған

Түркістан, Жамбыл, Маңғыстау және Қызылорда облыстарында балалардың үлесі шамамен 40% құрайды. Салыстыру үшін, көрші елдердегі балалардың үлесі: Латвия -13,3; Германия -13,7; Украина-13,8; Литва-14,2; Ресей-14,7, Эстония - 14,9; Венгрия - 15,0. Табысы орташадан төмен көп балалы отбасылар басқа санаттарға қарағанда едәуір жеңіліс табады, бұл көп балалы аналардың көптеген наразылық акцияларына әкеледі. Бөлінген өңірлер даму деңгейі орташадан төмен кластерде тұр, яғни әңгіме осы фактордың өңірдің бәсекеге қабілеттілігіне теріс әсер ету үрдісі туралы болып отыр.

Қорытынды. Осылайша, кластерлік талдау көмегімен өңірдің даму жағдайларын сипаттайтын көрсеткіштердің барлық жиынтығы бойынша Қазақстанның ұқсас өңірлері анықталады. Өңірлік айырмашылықтар кластерлік құрылымды анықтайды, ал өңірлердің ұқсастығы әр кластердің құрамын анықтайды. Бұл кластер инвестициялық баламалардың генераторы және бәсекеге қабілеттілік факторларын ескере отырып, аймақтың даму бағыттарын анықтауға арналған нұсқаулық болып табылады. Елдердің бәсекеге қабілеттілігі жөніндегі қазіргі заманғы зерттеулерде аспект ұлттық аспектіден өңірлік аспектіге ауысады. Жүргізілген кластерлік талдау өңірдің даму жағдайларын сипаттайтын көрсеткіштердің барлық жиынтығы бойынша Қазақстан өңірлерінің жеті ұқсас тобын анықтады. Аймақтық айырмашылықтар кластерлік құрылымды анықтайды, ал аймақтардың ұқсастығы әр кластердің құрамын анықтайды. Талдау нәтижелері бәсекеге қабілеттіліктің ерекшеліктері мен факторларын ескере отырып, аймақтық басқаруды саралау үшін қолданылуы керек.

Жүргізілген зерттеу Қазақстандағы өңірлердің бәсекеге қабілеттілігін модельдеу процесін ұйымдастырушылық және техникалық сүйемелдеудің негізгі проблемаларын анықтады: машинада оқылатын түрдегі деректер аз, Талдау ақпараттық жүйесінде деректердің жіберілмеуі, өңірлер бойынша деректерді ұсынуды стандарттау бұзылған. Неғұрлым толық ақпарат өңірлер (облыстар және республикалық маңызы бар қалалар) деңгейінде, толық емес ақпарат Қазақстанның аудандары деңгейінде бар.

Өңірдің бәсекеге қабілеттілік деңгейі мен халықтың жалпы санындағы 15 жасқа дейінгі балалардың үлесі арасындағы өзара байланыс анықталды. Мәселен, Қазақстанда халықтың жалпы санында 15 жасқа дейінгі балалардың үлесі айтарлықтай жоғары және 31% - ды құрайды, бұл ретте кейбір өңірлерде бұл көрсеткіш шамамен 40% - ды құрайды. Бұл көрсеткіш аймақтың жалпы даму деңгейін төмендетеді, сонымен қатар табысы орташа деңгейден төмен көпбалалы отбасылар басқа санаттарға қарағанда едәуір жеңіліс табады, бұл көп балалы аналардың көптеген наразылық акцияларына әкеледі. Бұл фактіні аймақтың бәсекеге қабілеттілігін модельдеуде әлеуметтік дәрежелерді бөліп қарастыруға болады.

Мақала № AP08857332 гранты шеңберінде) "Қазақстанның тұрақты дамуы контекстінде өңірлік бәсекеге қабілеттілікті басқару" жобасы бойынша ҚР ҒЖБМ Ғылым комитетінің гранты аясында дайындалған.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Gavurova, Beata; Soltes, Michal; Kovac, Viliam. Application of cluster analysis in process of competitiveness modelling of slovak republic regions. Transformations in business & economics. 2017, vol. 16 issue 3. – P.129-147.
2. Современные научно-методологические подходы к оценке конкурентоспособности региона: проблемы применения. Р. А Краснокутский et al 2019 IOP Conf. Ser.: Earth Environ. Sci. 272 032179
3. Pozhidaev, ae, and Lv Sukhodolskaia. "Consulting as one of directions of enhancing competitiveness of the region's economy." Менеджер 1.1 (2019): 11-15.
4. Teixeira S.J., Ferreira J.J. Entrepreneurial artisan products as regional tourism competitiveness. International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research., 2018.

5. Dužinskas R., Svirbutaitė-Krutkienė G. The Role of the Social Model in Increasing Regional Competitiveness. *Socialiniai tyrimai*, 2018. – 41(1). – P. 56-67.
6. Krstić M. S., Radivojević V. Regional Competitiveness: Theoretical and Empirical Aspects. In *Disruptive Technologies and Eco-Innovation for Sustainable Development*, 2022. – P. 150-170.
7. Аралбаева Г.Г., Берикболова У.Д. Кластерный анализ регионов Казахстана по уровню инновационного развития. *Международный научно-исследовательский журнал*, 2021. – №9 (111). Часть 2. – С. 133-137.
8. Raeskyesa D. G. S., Suryandaru R. A. Competitiveness and FDI inflows in ASEAN member countries. *International Journal of Business and Economic Sciences Applied Research*. – 2020
9. Zeibote Z., Volkova T., Todorov K. The impact of globalization on regional development and competitiveness: cases of selected regions. *Insights into Regional Development*, 2019. – 1(1). – P. 33-47
10. Kasztelan A. The green competitiveness of Polish regions. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 2020. – 64(3). – P. 32-41.
11. Информационная платформа Национального статистического бюро Республики Казахстан. <https://taldau.stat.gov.kz/ru/>

REFERENCES

1. Gavurova. Beata; Soltes. Michal; Kovac. Viliam. Application of cluster analysis in process of competitiveness modelling of slovak republic regions. *Transformations in business & economics*. 2017. vol. 16 issue 3. – P. 129-147.
2. Sovremennyye nauchno-metodologicheskiye podkhody k otsenke konkurentosposobnosti regiona: problemy primeneniya. P. A Krasnokutskiy et al 2019 IOP Conf. Ser.: Earth Environ. Sci. 272 032179 [in Russian]
3. Pozhidaev. ae. and Lv Sukhodolskaia. "Consulting as one of directions of enhancing competitiveness of the region? s economy." *Menedzher* 1.1 (2019): 11-15.
4. Teixeira S.J., Ferreira J.J. Entrepreneurial artisan products as regional tourism competitiveness. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*. – 2018.
5. Dužinskas R., Svirbutaitė-Krutkienė G. The Role of the Social Model in Increasing Regional Competitiveness. *Socialiniai tyrimai*. – 2018. – 41(1). – P. 56-67.
6. Krstić M.S., Radivojević V. Regional Competitiveness: Theoretical and Empirical Aspects. In *Disruptive Technologies and Eco-Innovation for Sustainable Development*. – 2022. – P. 150-170.
7. Aralbayeva G.G., Berikbolova U.D. Klasternyy analiz regionov Kazakhstana po urovnyu innovatsionnogo razvitiya. *Mezhdunarodnyy nauchno-issledovatel'skiy zhurnal*. – 2021. – №9 (111). Chast 2. S.133-137. [in Russian]
8. Raeskyesa D. G. S., Suryandaru R. A. Competitiveness and FDI inflows in ASEAN member countries. *International Journal of Business and Economic Sciences Applied Research*. – 2020
9. Zeibote Z., Volkova T., Todorov K. The impact of globalization on regional development and competitiveness: cases of selected regions. *Insights into Regional Development*. – 2019. – 1(1). – P. 33-47
10. Kasztelan A. The green competitiveness of Polish regions. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*. – 2020. – 64(3). – P. 32-41.
11. Informatsionnaya platforma Natsionalnogo statisticheskogo byuro Respubliki Kazakhstan. – <https://taldau.stat.gov.kz/ru/>

Турекулова Д.М., Бейсенғалиев Б.Т., Мухамбетова Л.К., Череева Б.Т.

МОДЕЛИРОВАНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ РЕГИОНОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН НА ОСНОВЕ КЛАСТЕРНОГО АНАЛИЗА

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы методологии оценки конкурентоспособности регионов на примере Казахстана. Существуют различные подходы к оценке конкурентоспособности регионов, интерпретации результатов моделирования. В ходе обзора литературы были затронуты различия зарубежных и отечественных авторов между регионами, признаки конкурентоспособности и сегментации. Одной из особенностей понятия конкурентоспособности региона является человекоцентрированность. В данном

исследовании данный подход применяется и рассматривается со стороны производительной способности региона в соответствии с требованиями рынка или уровня занятости и получения доходов региона под влиянием внешних факторов. В исследовании авторы используют кластерный анализ на основе метода полной связи с метрикой городских кварталов за 2019 год. Кластерный анализ включает в себя набор различных алгоритмов классификации, с помощью которых можно представить наблюдаемые данные визуальным структурам и осмысленно интерпретировать их. Кроме того, чем выше уровень слияния, тем меньше сходство между членами соответствующего класса. В большинстве случаев методы кластерного анализа используются при отсутствии априорных гипотез относительно классов, поэтому кластерный анализ определяет возможное решение. На основе кластерного анализа регионы страны сгруппированы в семь групп. Представлен вариант интерпретации результатов анализа с социальной составляющей регионов, которые характеризуют их особенности.

Turekulova D., Beisengaliyev B., Mukhambetova L., Chereyeva B.

**MODELING THE COMPETITIVENESS OF THE REGIONS
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN BASED ON CLUSTER ANALYSIS**

Annotation

This article discusses methodology issues for assessing regional competitiveness using Kazakhstan as an example. There are several approaches to assessing regional competitiveness and interpreting simulation results. During the literature review, the differences between regions, competitiveness and segmentation of foreign and domestic authors were highlighted. One of the features of the concept of competitiveness of the region is that it is human – centered. This approach is used in this study and is considered by the region's productive capacity in accordance with market requirements or the level of employment and income generation of the region under the influence of external factors. The authors of the study employ cluster analysis based on the method of full connection with the city block metric for 2019. Cluster analysis involves a set of different classification algorithms that can be used to present the observed data in visual structures and interpret them in content. In addition, the higher the level of integration, the less similarity between members of the corresponding class. In most cases, cluster analysis methods are used when there are no a priori hypotheses about classes, so cluster analysis determines a possible solution. Based on cluster analysis, the regions of the country are grouped into seven groups. It is presented a variant of the interpretation of the analysis results with the social component of the regions that characterises their features.

DOI 10.52260/2304-7216.2022.3(48).21
УДК 338.433.4
ГРНТИ 06.71.07

З.П. Айдынов, к.э.н, доцент¹

К.У. Нурсапина, магистр, ст. преподаватель²

Ж.Б. Кенжин*, доктор PhD, доцент³

Р.А. Карабасов, к.э.н, доцент¹

Казахский агротехнический университет

имени С. Сейфуллина, г. Астана, Казахстан¹

Западно-Казахстанский аграрно-технический

университет имени Жангир хана, г. Уральск, Казахстан²

Академия физической культуры и массового спорта,

г. Астана, Казахстан³

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: jaksat_22@mail.ru

ПУТИ ПОСТРОЕНИЯ ОПТИМАЛЬНОЙ МОДЕЛИ ТЕХНИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ МАШИННОГО ПАРКА В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ РАБОТАХ

В данной научной статье обоснована актуальность применения, а также рассмотрено наглядное вычисление экономико-математической модели в ходе принятия экономически выгодных решений. Целью исследования являлось определение оптимального состава машинно-тракторного парка хозяйства «Белес» в посевной период. Для достижения цели авторами произведен расчет экономико-математической модели, применяющейся при анализе и прогнозировании деятельности хозяйствующих субъектов, а также была проанализирована устойчивость полученных результатов. Вычисления производили в программе «Поиск решения» на базе Microsoft Office Excel. Согласно полученным расчетным данным, все необходимые работы по посеву, боронованию, культивации различных глубин и прикатыванию, выполнены в полном объеме. При расчетах параметров построенной модели установлены следующие результаты: для боронования необходимо использовать одну единицу техники «ДТ-75», для культивации на глубину 6-8 см – две единицы техники «МТЗ-80», для культивации на глубину 10-14 см – одну единицу техники «МТЗ-80», для прикатывания рекомендуется использовать одну единицу техники «Т-40». При этом на проведение посева будет затрачено 1 млн 92 тыс. 519 тенге. Агрегаты культиватора и катка задействованы в процессе работ в полном объеме – на 100%, а бороны – на 91,3%. Таким образом, согласно полученным результатам установлено, что применение экономико-математической модели позволяет в значительной мере повысить качество тактического, стратегического, текущего планирования, получить наилучший эффект без привлечения дополнительных ресурсов.

Ключевые слова: материально-техническая база, машинно-тракторный парк, экономико-математическая модель, агробизнес, эффективность, инфраструктура, производство зерна, сельхозпроизводители.

Кілт сөздер: материалдық-техникалық база, машина-трактор паркі, экономикалық математикалық моделі, агробизнес, тиімділік, инфрақұрылым, астық өндіру, ауыл шаруашылығы өндірушілері.

Keywords: material and technical base, machine and tractor facilities, economic and mathematical model, agribusiness, efficiency, infrastructure, grain production, agricultural producers.

Введение. В связи обострением геополитической ситуации на мировом уровне, повышением напряженности на продовольственном рынке с неуклонным ростом цен на продовольственные товары, возникает острая необходимость поиска новых возможностей организации и управления аспектов аграрного производства.

Как известно, аграрное производство является сложной экономической системой, где ключевую роль играет ее материально-техническое обеспечение, включая организацию машинно-тракторного парка (МТП), его обновление в соответствии с решаемыми задачами и поставленными целями. В последнее время промышленностью США, Китая и России выпускаются модернизированные техники сельско-хозяйственного назначения, так как они экономичны, мобильны и эффективны.

В условиях эффективного хозяйствования важную роль играют экономико-математические модели (ЭММ), применяющиеся с целью анализа и прогнозирования деятельности хозяйствующих субъектов. Именно выверенные расчеты с различной вариативностью позволяют принимать верные управленческие решения. Как показывает практика, ЭММ могут играть значимую роль при ведении аграрного производства. Многие процессы и явления, происходящие в аграрном производстве, были описаны посредством ЭММ, а их параметры позволяли решать задачи и строить прогнозы на различные экономические периоды.

Хозяйство, обслуживающее МТП, должно иметь план его эффективного использования исходя из особенностей сельско-хозяйственных работ. Эффективность МТП заключается, прежде всего, в экономии ресурсов при решении поставленных задач. Исходя из особенности и технических характеристик используемой техники, необходимо оптимально использовать мощности МТП, что является актуальным для улучшения экономики АПК.

Данная задача решается с помощью ЭММ с использованием методов линейного программирования, когда все условия и особенности хозяйствования выражаются с помощью линейных неравенств и уравнений. При этом постановка цели и задач определяется на основе критерия оптимальности (например, максимум дохода, минимум энергомашин, минимум топлива или минимум издержек). Таким образом, от постановки и условий выражения задач можно получить различные варианты их решения.

Объект исследования – зерноводческое хозяйство ТОО «Белес» Байтерекского района Западно-Казахстанской области.

Цель исследования – определение оптимального состава МТП хозяйства «Белес» в посевной период.

Для использования ЭММ в анализе и выработке оптимальных управленческих решений применялись следующие материалы и методы исследования: математические, аналитические, статистические, и др., с использованием программы «Поиск решения» на базе электронной таблицы Excel 2013.

Выполнение настоящей работы требует знания по моделированию функционирования техники на языке математики. К задачам исследования относится, прежде всего, определение системы переменных и ограничений. В качестве переменных рассчитывали количество используемого вида техники и агрегатов для выполнения специфической работы. Виды работ, которые необходимо производить, выражаются на основе неравенств или в уравнении с так называемыми ограничениями. ЭММ базируются на технико-экономических коэффициентах, которые описывают уровень затрат или доход от единицы переменных. Их экстрагируют из технической документации оборудования, отчетов хозяйств или нормативных документов. При построении модели также важно установить, какой показатель необходимо определить. В качестве данного параметра в ряде случаев используется минимум приведенных затрат, что и является критерием оптимальности.

Обзор литературы. В эпоху стремительно развивающихся инноваций сельское хозяйство требует оснащения высокопроизводительной высокотехнологичной техникой с GPS и устройствами контроля и наблюдения, основанных на информационных технологиях.

По мнению К.Е. Шертимовой с соавт., одной из главных причин низкой эффективности сельскохозяйственного производства в Республике Казахстан является ухудшение состояния материально-технической базы (МТБ) [1]. При этом следует отметить, что структура и содержание МТБ в значительной степени определяют вопросы производства зерна, а в зерновом секторе это, прежде всего, МТП сельхозтоваропроизводителей [2]. Авторы заключили, что повышение технико-экономического уровня сельскохозяйственного производства должно осуществляться путем роста инновационного потенциала АПК РК с использованием трансфера технологий, который приведет к прогрессивным формам воспроизводства технической базы аграрного производства [1].

Согласно современным исследованиям, за последние 25 лет ширина жатки и емкость зернового бака комбайнов увеличились почти вдвое, а мощность двигателя возросла примерно в три раза (со 147 кВт до 434 кВт). С увеличением мощности двигателя возросла и производительность комбайнов по зерну, достигнув 10 тонн в час для последних моделей. Стремительное увеличение параметров почти достигло своего предела, и теперь фокус смещен на оптимизацию внутренних процессов для максимально эффективного использования имеющихся мощностей с точки зрения сокращения рабочего времени, потерь при уборке зерна и требуемой мощности двигателя. Задачи такого рода требуют совершенствования управления эксплуатационными процессами, а также понимания и количественной оценки производительности агросистемы [3].

Большинство из вышеуказанных задач могут быть решены разработкой и построением ЭММ, имеющих важное значение для принятия управленческих решений, что в настоящее время успешно применяется в сфере экономики АПК, являющейся одним из значимых секторов национальной экономики [4].

К примеру, в работе казахстанских ученых во главе с Г. А. Асановой, ЭММ повышения деловой активности личных подсобных хозяйств на основе мелкотоварного производства мяса птицы, разработанная авторами и апробированная в течении трех лет, позволяет снижать цену готовой продукции и держать ее на 15% ниже рыночной [5].

З.С. Гельманова и С.К. Мажитова предложили модель элементов цифровой трансформации фирмы. Авторы произвели анализ и характеристику цифровой трансформации, состоящей из трех этапов: базовой автоматизации управления (ПО «Индустрия 3.0»), продвинутой (ПО «Индустрия 3.0+»), а также цифрового производства (ПО «Умный завод», «Индустрия 4.0»). Эти ЭММ позволяют проследить, на каком этапе цифровой трансформации находится фирма в настоящий момент времени [6].

Основная часть. Хозяйство ТОО «Белес» имеет устойчивую инфраструктуру, солидный МТП и взаимовыгодные контрактно-деловые связи с партнерами. За последнее время парк машин пополнился современными тракторами «Кировец-424» (производство Россия), комбайнами «John Deere» (США), рыхлителями «Helios» (Голландия) и другими современными видами техники сельскохозяйственного назначения.

Известно, что специфика сельскохозяйственных работ зависит от сезонного фактора. К примеру, для звероводческого хозяйства начало весны характеризуется посевными работами, а осенние работы связаны с уборкой зерновых культур. Овощеводческое хозяйство, напротив, наиболее активно работает в летний период.

В данной исследовательской работе рассмотрено использование МТП в посевной (весенний) период работы хозяйства, характеризующийся такими видами работ, как боронование, культивация и прикатывание.

Для организации посевных работ хозяйство имеет МТП, состоящий из 15-ти гусеничных сельскохозяйственных тракторов общего назначения «ДТ-75» (Россия), 27-ми универсально-пропашных колесных тракторов «МТЗ-80 Беларусь» (Беларусь), 23-х колесных тракторов «Т-40» (Россия) и 13-ти тракторов «Кировец-424» (Россия). Помимо вышеперечисленного, имеется оборудование для боронования, культивации и сеяния.

Примерный объем и сроки посевного периода указаны в таблице 1.

Таблица 1

Объем и сроки посевных работ хозяйства ТОО «Белес»*

№	Работа	Календарные сроки		Объем, га
		Начало	Конец	
1	Боронование	10.05	11.05	400
Сплошная культивация				
2	6-8 см	10.05	11.05	160
3	10-14 см	10.05	12.05	190
4	Прикатывание почвы	9.05	11.05	250

* Составлено авторами на основе источника [7]

Согласно данным из таблицы 1, посевные работы имеют 4 разновидности специфики, которые характеризуются различной длительностью и объемами работ. Отметим, что на определенный вид работы привлекаются различные виды техники с соответствующими агрегатами. Так, для организации посевных работ использовались три вида тракторов – «ДТ-75», «МТЗ-80» и «Т-40», а также параллельно применялись бороны, культиваторы и катки.

В ходе моделирования необходимо установить количество агрегатов для проведения эффективной посевной работы, что требует учета технико-экономических коэффициентов (ТЭК), указанных в нормативной документации и отчетах хозяйств. Например, фаза боронования имеет следующие характеристики (таблица 2):

Таблица 2

Параметры сельскохозяйственной техники*

№	Работа	Трактор	Дополнительное устройство	Производительность, га
1	Боронование	ДТ-75	Борон	360
2		МТЗ-80		257
3		Т-40		205

* Составлено авторами на основе источника [7]

Исходя из данных таблицы 1 и таблицы 2, рассчитаем первое ограничение:

$$360X_1 + 257X_2 + 205X_3 \leq 400 \quad (1)$$

где:

- x_1 – агрегат, состоящий из «ДТ-75» с бороном;
- x_2 – агрегат, состоящий из «МТЗ-80» с бороном;
- x_3 – агрегат, состоящий из «Т-40» с бороном.

Точно так же можно сформулировать модель для культивации на глубину 6-8 см:

$$158X_4 + 97X_5 + 90X_6 \leq 160 \quad (2)$$

где:

- x_4 – агрегат, состоящий из «ДТ-75» с культиватором;
- x_5 – агрегат, состоящий из «МТЗ-80» с культиватором;
- x_6 – агрегат, состоящий из «Т-40» с культиватором.

Культивация на глубину 10-14 см имеет следующее ограничение:

$$144X_7 + 93X_8 + 70X_9 \leq 190 \quad (3)$$

где:

- x_7 – агрегат, состоящий из «ДТ-75» с культиватором;
- x_8 – агрегат, состоящий из «МТЗ-80» с культиватором;
- x_9 – агрегат, состоящий из «Т-40» с культиватором.

Фаза работ прикатывания описывается выражением следующего вида:

$$417X_{10} + 259X_{11} + 237X_{12} \leq 250 \quad (4)$$

где:

- x_{10} – агрегат, состоящий из «ДТ-75» с катком;
- x_{11} – агрегат, состоящий из «МТЗ-80» с катком;
- x_{12} – агрегат, состоящий из «Т-40» с катком.

Коэффициенты целевой функции выражают эксплуатационные затраты, отражающиеся в отчетах хозяйств. Таким образом, целевая функция приведенных затрат выглядит следующим образом:

$$F_{min} = 205882X_1 + 361174X_2 + 197428X_3 + 181373X_4 + 248307X_5 + 142148X_6 + 174020X_7 + 253323X_8 + 137410X_9 + 204657X_{10} + 331076X_{11} + 145307X_{12} \quad (5)$$

Далее приведем пояснение коэффициентов целевой функции:

1. Коэффициент при x_1 указывает, что для агрегата, состоящего из «ДТ-75» с бороном для боронования расходуется 205 882 тенге.
2. Коэффициент при x_2 указывает, что для агрегата, состоящего из «МТЗ-80» с бороном для боронования расходуется 361 174 тенге.

По вышеприведенной аналогии можно интерпретировать и другие коэффициенты целевой функции.

Следующим шагом после успешного создания экономико-математической модели оптимального использования МТП являлось ее вычисление в программе «Поиск решения» на базе MS Office Excel.

При расчетах полученных параметров построенной модели установлены следующие результаты: для боронования необходимо использовать одну единицу техники «ДТ-75», для культивации на глубину 6-8 см – две единицы «МТЗ-80», для культивации на глубину 10-14 см – одну единицу «МТЗ-80», для прикатывания рекомендуется использовать одну единицу техники «Т-40». При этом на проведение посева будет затрачено 1 млн 92 тыс. 519 тенге.

Помимо вышеизложенного, программа «Поиск решения» позволяет анализировать устойчивость полученных результатов. Полученные расчетные данные показали, что все необходимые работы по

посеву, боронованию, культивации различных глубин и прикатыванию, выполнены в полном объеме, что свидетельствует о том, что объем выполненной работы влияет на итоговый результат. Другими словами, это тот ресурс, который имеет теневую цену, напрямую связанную с приведенными затратами.

Показатели теневых цен отражены на таблице 3.

Таблица 3

Результаты расчета теневых цен*

Ячейка	Наименование	Результат. Значение	Теневая цена	Ограничение. Правая часть	Допустимое увеличение	Допустимое уменьшение
\$O\$2	Боронование	360	571,8954248	360	34,28571429	360
\$O\$3	Культивация на 6-8 см	158	14744,30324	158	0,676923077	11,07692308
\$O\$4	Культивация на 10-14 см	128	15364,9848	128	0,651851852	11,52
\$O\$5	Прикатывание	237	783,4136683	237	0,6	97,8
\$O\$6	Боронование	21	0	23	1E+30	2
\$O\$7	Культиватор	3	-1184839,277	3	0,123076923	0,006964229
\$O\$8	Каток	1	-40832,22837	1	0,702586207	0,002525253

* Составлено авторами

Согласно данным таблицы 3 установлено: объем работ выполнен полностью, что отражается в равенстве значений колонок «Результат. Значение» и «Ограничение. Правая часть». Тот же результат получен для агрегатов культиватора и катка, полностью задействованных в процессе работ. Однако, из боронов – на 91,3 %, две единицы техники не используются (21 / 23).

Интерпретация теневых цен следующая: самым влиятельным фактором является культивация на 10-14 см, так как в данном случае зарегистрировано самое высокое значение – 15 364,98. Это означает, что, если правую часть уменьшить на одну единицу (в данном случае, площадь культивации уменьшить со 128 га до 127 га), то затраты уменьшатся на 15 364,98 тенге. Аналогичные манипуляции возможно провести и с другими ресурсами.

Закключение. Распространение информационных технологий в настоящее время достигло огромных масштабов. Такое же широкое распространение получили ЭММ, позволяющие смоделировать конкретные ситуации, оценить их, спланировать деятельность, спрогнозировать процессы, выявить закономерности, причинно-следственные связи между объектами и явлениями.

Иллюстрация объектов и явлений обеспечивается за счет системы ЭММ, оптимизирующих параметры развития. Установлено, что применение экономико-математических методов позволяет значительно повысить качество стратегического, тактического и текущего планирования, получить дополнительный эффект без вовлечения в процесс дополнительных ресурсов. Так, в настоящем исследовании произведен расчет требуемого количества агрегатов для проведения эффективной посевной работы.

Таким образом, в условиях возрастающей конкуренции и высоких цен на подавляющее число ресурсов хозяйствования, огромное значение приобретают ЭММ. Неоднократно было установлено, что управленческие решения, основанные на выверенных расчетах, приводят к желаемому результату. Прогрессивное время, в котором мы живем, требует внедрения ЭММ во многие отрасли экономики, в том числе и АПК, для реализации различных проектов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Шертимова К. Е., Тулеметова А. С., Байнеева П. Т. Современные механизмы повышения инновационного потенциала АПК РК // Вестник КазУЭФМТ. – 2021. – № 4 (45). – С. 137.
2. Нурсапина К. У., Кенжин Ж. Б. Материально-техническая база зернового производства Республики Казахстан: современное состояние и перспективы // Проблемы агрорынка. – 2021. – № 4 (4). – С. 207.

3. Yezekyan T., Marinello F., Armentano G., Trestini S., Sartori, L. Modelling of harvesting machines' technical parameters and prices // Agriculture. – 2020. – Т. 10. – № 6. – С. 1-12.
4. Доскалиева Б. Б., Байдалинова А. С. Развитие АПК как основа продовольственной безопасности Казахстана // Вестник КазУЭФМТ. – 2020. – № 3 (40). – С. 36.
5. Асанова Г. А., Сагинбаева М. Б., Темирова А. Б., Нургалиева Ж. Е. Разработка модели повышения деловой активности личных подсобных хозяйств в Республике Казахстан // Вестник КазУЭФМТ. – 2021. – № 3 (44). – С. 80.
6. Гельманова З. С., Мажитова С. К. Оценка вклада цифровизации в экономический рост // Вестник КазУЭФМТ. – 2022. – № 1 (46). – С. 110.
7. Отчет ТОО «Белес» (2021) // <http://www.beles.kz>

REFERENCES

1. Shertimova K.E., Tulemetova A.S., Bainejeva P.T. Sovremennye mehanizmy povysheniya innovacionnogo potenciala APK RK [Modern mechanisms for increasing the innovative potential of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan] // Vestnik KazUEFIT. – 2021. – № 4 (45). – S. 137 [in Russian]
2. Nursapina K.U., Kenzhin Zh.B. Material'no-tehnicheskaja baza zernovogo proizvodstva Respubliki Kazahstan: sovremennoe sostojanie i perspektivy [Material and technical base of grain production in the Republic of Kazakhstan: current state and prospects] // Problems of AgriMarket. – 2021. – № 4 (4). – S. 207 [in Russian]
3. Yezekyan T., Marinello F., Armentano G., Trestini S., Sartori, L. Modelling of harvesting machines' technical parameters and prices // Agriculture. – 2020. – Vol. 10. – № 6. – P. 1-12.
4. Doskaliyeva B.B., Baidalinova A.S. Razvitiye APK kak osnova prodovol'stvennoj bezopasnosti Kazahstana [Development of the agro-industrial complex as the basis of food security in Kazakhstan] // Vestnik KazUEFIT. – 2020. – № 3 (40). – S. 36 [in Russian]
5. Assanova G.A., Saginbayeva M.B., Temirova A.B., Nurgaliyeva Zh.E. Razrabotka modeli povysheniya delovoj aktivnosti lichnyh podsobnyh hozjajstv v Respublike Kazahstan [Development of a mechanism for interaction between the parties of a model for increasing the business activity of personal subsidiary farms in the republic of Kazakhstan] // Vestnik KazUEFIT. – 2021. – № 3 (44). – S. 80 [in Russian]
6. Gelmanova Z.S., Mazhitova S.K. Ocenka vklada cifrovizacii v jekonomicheskij rost [Assessment of the contribution of digitalization to economic growth] // Vestnik KazUEFIT. – 2022. – № 1 (46). – S. 110 [in Russian]
7. The report by Limited Liability Partnership «Beles» (2021) [in Russian] Retrieved from <http://www.beles.kz>

Айдынов З.П., Нурсапина К.У., Кенжин Ж.Б., Карабасов Р.А.

АУЫЛШАРУАШЫЛЫҚ ЖҰМЫСТАРЫНДА МАШИНА ПАРКІН ТЕХНИКАЛЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ ОҢТАЙЛЫ МОДЕЛІН ҚҰРУ ЖОЛДАРЫ

Андатпа

Бұл ғылыми мақалада қолданудың өзектілігі негізделген, сонымен қатар экономикалық тиімді шешімдер қабылдау кезінде экономикалық-математикалық модельді көрнекі есептеу қарастырылған. Зерттеудің мақсаты егіс кезеңіндегі «Белес» фермасының машина-трактор паркінің оңтайлы құрамын анықтау болды. Мақсатқа жету үшін авторлар шаруашылық жүргізуші субъектілердің қызметін талдау және болжау кезінде қолданылатын экономикалық-математикалық модельді есептеді, сондай-ақ алынған нәтижелердің тұрақтылығын талдады. Есептеулер Microsoft Office Excel негізінде «шешім іздеу» бағдарламасында жасалды. Алынған есептік деректерге сәйкес, егу, тырмалау, әртүрлі тереңдіктерді культивациялау және домалату бойынша барлық қажетті жұмыстар толық көлемде орындалды. Құрылған модельдің параметрлерін есептеу кезінде келесі нәтижелер белгіленді: тырмалау үшін «ДТ-75» техникасының бір бірлігін, 6-8 см тереңдікке культивациялау үшін – «МТЗ-80» техникасының екі бірлігін, 10-14 см тереңдікке культивациялау үшін – «МТЗ-80 техникасының бір бірлігін пайдалану қажет, домалату үшін бір бірлікті «Т-40» техникасын пайдалану ұсынылады. Бұл ретте егін егуге 1 млн 92 мың 519 теңге жұмсалады. Қопсытқыш пен роликтің агрегаттары жұмыс процесіне толық қатысады – 100%, ал тырмалар – 91,3%. Осылайша, алынған нәтижелерге сәйкес, экономикалық-математикалық

модельді қолдану тактикалық, стратегиялық, ағымдағы жоспарлаудың сапасын едәуір арттыруға, қосымша ресурстарды тартпай-ақ жақсы нәтиже алуға мүмкіндік беретіні анықталды.

Aydynov Z., Nursapina K., Kenzhin Zh., Karabasov R.

**WAYS TO BUILD AN OPTIMAL MODEL FOR THE TECHNICAL SUPPORT OF
THE MACHINERY IN AGRICULTURAL OPERATIONS**

Annotation

This research paper substantiates and considers a visual calculation of the economic-mathematical model in the course of making economically profitable decisions. The purpose of the study was to determine the optimal composition of the machine-tractor fleet of the farm «Beles» in the sowing period. To achieve the aim, the authors calculated the economic-mathematical model intended to analyze and forecast economic entities activities, and looked into the stability of the obtained results. The calculations were made in the program «Search for Solution» based on Microsoft Office Excel. According to the data obtained, all the necessary work for sowing, harrowing, cultivation of different depths and packing were carried out in full. Finally, the following was found: for harrowing it is necessary to use one unit of technics «DT-75», for cultivation at the depth of 6-8 cm – two units of technics «MTZ-80», for cultivation at the depth of 10-14 cm – one unit of technics «MTZ-80», and for press one unit of technics «T-40» is recommended. At that 1 million 92 thousand 519 tenge would be spent for seeding. Machines of cultivator and roller are involved in the process of works in full – 100%, and harrow – 91.3%. Thus, according to the results, it was found that the use of economic-mathematical model can significantly improve the quality of tactical, strategic, and current planning, in order to get the best effect without additional resources.

С.А. Алтынбек*, PhD¹

Б.Т. Бейсенғалиев, д.э.н., профессор¹

З.Д. Искакова, д.э.н., профессор²

Б.А. Алтынбек, магистр¹

Esil University, г. Астана, Казахстан¹

Евразийский национальный университет

имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан²

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: serik_aa@mail.ru

ФИНАНСОВЫЕ РИСКИ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ НА ПРИМЕРЕ LEARNING MANAGEMENT SYSTEM

Активное развитие и применение новых цифровых технологий в образовании, с одной стороны, открыло новые возможности для повышения эффективности управления бизнес-процессами вуза. С другой стороны, это приводит к значительному увеличению угроз безопасности, повышая финансовую уязвимость образовательных учреждений для киберпреступников. В последние годы стремительный рост различного рода инцидентов показывает, что традиционные подходы к информационной безопасности недостаточны. Следовательно, оценка рисков информационной безопасности стала важной задачей для экономической безопасности большинства учебных заведений. Было предложено несколько моделей, чтобы помочь образовательным учреждениям решать проблемы с построением информационной безопасности. В данной статье предлагается новая иерархическая структурированная модель оценки рисков информационной безопасности в учебных заведениях с использованием нечеткой логики. Новый метод оценки рисков информационной безопасности также описан на примере автоматизированных систем управления или ERP-систем (на примере систем управления обучением). Предложенная оценка рисков университета была смоделирована с использованием нечеткой логики в виде 15 fuzzy машин. В ходе ряда экспериментов мы тщательно изучили оценку рисков информационной безопасности различных программных продуктов, используемых в вузах. Предлагаемый метод должен решить проблему гибкой оценки рисков и финансовых потерь.

Ключевые слова: моделирование бизнес-процессов в вузах, финансовые затраты на сопровождение ПО, риски информационной безопасности, экономическая безопасность, оценка рисков, стандарты оценки информационной безопасности, материальные потери, работа в области образования, общественность, безопасность в области образования.

Кілт сөздер: ЖОО-дағы бизнес-үрдістерді модельдеу, БҚ-ны сүйемелдеуге арналған қаржылық шығындар, ақпараттық қауіпсіздік тәуекелдері, экономикалық қауіпсіздік, тәуекелдерді бағалау, ақпараттық қауіпсіздікті бағалау стандарттары, материалдық шығындар, білім беру саласындағы жұмыс, жұртшылық, білім беру саласындағы қауіпсіздік.

Keywords: modeling of business processes in universities, financial costs for software maintenance, information security risks, economic security, risk assessment, information security assessment standards, material losses, work in the field of education, the public, security in the field of education.

Введение. Как сказал У. Черчилль: «За безопасность необходимо платить, а за ее отсутствие – расплачиваться». Известно, что ни один вуз не может быть застрахован от утечки данных, и что, когда происходят нарушения, они могут иметь серьезные экономические последствия. На нарушение данных можно по-разному смотреть в разных областях. Любое действие по нарушению безопасности защищенных данных, которое приводит к передаче данных неавторизованным объектам, может привести к финансовым потерям из-за нарушения ИБ. Нарушение безопасности может быть результатом кибератаки, кражи или потери устройств, кражи или утечки данных сотрудников, таких как учетные данные безопасности, и человеческих ошибок. Основные кибератаки на Learning Management System (LMS) включают внедрение SQL injection, cross-site scripting (XSS) и повышение привилегий. SQL-инъекция – одна из наиболее распространенных атак, которые могут разрушить базу данных путем размещения созданного вредоносного кода в операторах SQL через ввод веб-страницы. Однако никаких значительных исследований, посвященных изучению, сравнению и оценке подходов, используемых калькуляторами риска для расследования утечек данных, не проводилось. Разработка эффективного решения для кибербезопасности позволяет нам уменьшить утечки данных, такие как кибератаки на хранилище, обработку и управление базами данных. Экономические последствия при

организации кибербезопасности в жизнедеятельности остается одной из главных нерешенных задач в ИКТ сфере.

Гипотеза – проблема в том, что в образовательных учреждениях сложно управлять информационной безопасностью в сложных системах, такими как система ERP. Почему разработчики программного обеспечения не могут полностью обезопасить сложную систему от финансовых потерь? Что могут предложить разработчики программного обеспечения для улучшения информационной безопасности сложных систем? Это обнаруживает проблему в достижении безопасности при проектировании сложных систем. Небрежное пользование сотрудниками или просчеты при построении информационной безопасности отразятся на репутации и финансировании учебных заведений. Учитывая должное внимание к предыдущим старым моделям, необходима более гибкая модель взаимосвязывающая финансовые потери с оценкой информационной безопасности.

Для сложных систем не существует конкретных экономических моделей и стандартов оценки информационной безопасности. В любом случае это указывает на важность изучения всех известных моделей оценки информационной безопасности и взаимосвязанность с финансовыми рисками.

Обзор литературы. Есть ряд хороших работ на тему «Как оценить информационную безопасность программного продукта?»

В этой статье Bo Feng, Qiang Li, Yuede Ji and others предлагают новую модель анализа пользователей для поиска потенциальных жертв путем анализа большого количества личной информации и поведения пользователей в социальных сетях. Модель оценивает риск безопасности [1]. Pil Sung Woo, Sang Sun Hwang, Soon Hyun Hwang, Balho H. Kim провели исследование о теоретическом стандарте для создания безопасных систем путем анализа структуры системы управления информацией о мощностях в дополнение к количественной оценке риска кибератак, которые остаются малоизученными [2]. В этой статье T. Kieras, M. Junaid Farooq, Q. Zhu описали Risk Analysis of IoT Supply Chain Threats (RIoTS), структуру оценки рисков безопасности, заимствованную из теории надежности систем, чтобы включить цепочку поставок [3]. Smart Grid Security Classification (SGSC) связан с методами анализа рисков (ANSSI standard methodology) с той разницей, что SGSC метод классификации имеет цель присвоить системе класс безопасности на основе (комбинаций) оценок, присвоенных различным аспектам уязвимости системы, и соответствующим реализованным механизмам защиты [4]. В этой статье J.D. Marcovic-Petrovic, M.D. Stojanovic, S.V. Bostjancic Rakas предложили новый метод оценки рисков безопасности в сетях диспетчерского управления и сбора данных (SCADA) с использованием нечеткой логики [5]. W. Wang, F. Shi, M. Zhang, C. Xu, J. Zheng предложили метод ранжирования на основе разнородной информационной сети для оценки риска уязвимости в конкретной сети [6]. J. Wang, M. Neil, N. Fenton получили комбинированный подход «Extended Factor Analysis of Information Risk-Bayesian Networks» (EFBN) используя симуляцию Монте-Карло, и показали, что он может предоставить интегрированное решение для оценки рисков кибербезопасности и принятия соответствующих решений [7]. Это исследование направлено на представление наиболее популярных и интересных алгоритмов, используемых в настоящее время [8]. Исследуемый подход состоит из кластеризации уязвимостей путем использования текстовой информации в записях уязвимостей, а затем моделирования функции среднего значения уязвимостей путем ослабления предположения о монотонной функции интенсивности, которое преобладает в исследованиях, в которых используются модели надежности программного обеспечения (SRM) и неоднородный пуассоновский процесс в моделировании [9]. В этой статье Pan K., Teixeira A., Lopez C.D., Palensky P. проанализировали кибербезопасность системы управления энергопотреблением (EMS) от атак на данные. Результаты показывают, насколько уязвима EMS для атак на данные и как совместное моделирование может помочь в оценке уязвимости [10]. В этом исследовании представлены и сравниваются существующие методы Cyber Third-Party Risk Management (C-TPRM), созданные разными компаниями, для выявления наиболее часто используемых индикаторов и критериев оценок [11].

Стандарты кибербезопасности – это опубликованные материалы в которых изложены методы, которые ориентированы на защиту киберсреды пользователя. Основная цель – снизить финансовые риски, в том числе предотвратить или смягчить последствия экономических ситуаций от кибератак. Эти опубликованные материалы состоят из сборников инструментов, политик, концепций безопасности, мер безопасности, руководств, подходов к управлению рисками, действий, обучения, передовых методов, гарантий и технологий.

Основные стандарты по информационной безопасности:

1. ISO/IEC 27000 – Системы управления информационной безопасностью.
2. ISO/IEC 27001 – Информационные технологии – Методы обеспечения безопасности – Системы управления информационной безопасностью – Требования. Выпуск стандарта 2013 года определяет систему управления информационной безопасностью таким же формализованным, структурированным и кратким образом, как другие стандарты ИСО определяют другие виды систем управления.
3. ISO/IEC 27002 – Кодекс практики для средств контроля информационной безопасности – по сути, подробный каталог средств контроля информационной безопасности, которыми можно управлять с помощью СУИБ.
4. ISO/IEC 27003 – Руководство по внедрению системы управления информационной безопасностью.
5. ISO 15408 – Этот стандарт разрабатывает так называемые «Общие критерии». Это позволяет безопасно интегрировать и протестировать множество различных программных и аппаратных продуктов.
6. IEC 62443 – Стандарт кибербезопасности определяет процессы, методы и требования к системам промышленной автоматизации и управления (СПАУ).
7. ETSI EN 303 645 – Стандарт содержит набор базовых требований к безопасности потребительских устройств Интернета вещей (IoT).

Критерии оценки риска. Нам необходимо определить метод корреляции между оценкой информационной безопасности программного обеспечения и материальных потерь путем анализа вышеупомянутых стандартов. На основе междисциплинарного анализа (вышеупомянутые исследования и стандарты) составлен перечень, состоящий из 50 рисков ИБ, который можно использовать в практической деятельности предприятия, поскольку нейтрализация (ликвидация, минимизация) рисков ИБ составляет сущность и содержание процесса обеспечения ИБ университета. На базе предложенного перечня могут быть также построены модели угроз, на основании которых осуществляется постановка задач на создание СИБ. Кроме того, перечень конкретных рисков может использоваться в ходе оценки влияния принимаемых мер ИБ на эффективность деятельности университета.

Проблема апеллирует к решению трех вопросов: шкалы безопасности программного обеспечения, регламентации поведения пользователей, списка требований к разработчикам программного обеспечения. Поэтому мы предлагаем следующую методику оценки информационной безопасности с использованием нечеткой логики.

Гибкая модель оценки информационной безопасности требует выполнения нечеткой логики из-за ее гибкости и изменчивости при оценке любого изначально жестко заданного параметра. Нечеткий подход помогает принимать решения с различными вариантами, нечеткостью и уязвимостью. Это практично для работы с неопределенностью, сложностью и принятия решений по сложным вопросам противоречивого характера. В статье Tariq, M.I., Ahmed, S., Memon, N.A., и другие утверждают, что приоритезация средств управления информационной безопасностью с использованием нечеткого АНР приводит к эффективной и рентабельной оценке средств управления информационной безопасностью для организации с целью выбора наиболее подходящих из них. Предлагаемый формализованный подход и процессы определения приоритетов основаны на стандартах Международной организации по стандартизации и Международной электротехнической комиссии (ISO/IEC) 27001:2013. Результаты оценки ясно показали преимущества предлагаемого метода с использованием нечеткой логики по сравнению с чисто объективным подходом с точки зрения более точной оценки рисков и более высокой отдачи от инвестиций в безопасность [5]. Tariq, M.I. Предложил структуру оценки информационной безопасности в облачных системах, которая была реализована с использованием системы нечеткого вывода, основанной на теории нечетких множеств, и правила нечеткой логики. MATLAB® использовались для тестирования структуры. Нечеткие результаты подтверждают, что предложенная структура может быть использована для защиты информации в среде облачных вычислений.

Мы предлагаем 4 уровня осязаемости в оценке информационной безопасности программного приложения. На первом уровне как внешние, так и внутренние компоненты информационной безопасности используются как индикатор цели оценки риска. На первом уровне мы устанавливаем цель Risk. Для удобства в группировании на втором уровне мы вводим первый уровень классификации рисков. На третьем уровне описываются риски, либо задается подгруппа классификации

рисков. На четвертом уровне описываются риски, при условии, что на третьем уровне не были описаны риски. Данную структуру можно использовать как отдельно (поэлементно) для оценки рисков определенных групп и подгрупп, так и как средство для комплексной (целостной) оценки информационной безопасности программного продукта, использующегося в учебных заведениях.

Далее, используя классификацию критериев оценки рисков информационной безопасности, мы строим 15 машинных фаз с использованием алгоритма Mamdani. Для этого моделирования очень подходит программный продукт Matlab.

Нечеткая модель оценки риска информационной безопасности. В первой нечеткой машине 1.1. Documentation risks мы будем использовать входные переменные: 1.1.1. Lack of signaling means in case of emergency situations; 1.1.2. Lack of regulations for actions of information security employees in the event of an emergency situation; 1.1.3. Uncontrolled use and write-off of information carriers; 1.1.4. Lack of video surveillance systems for key nodes of information systems, access control to work premises; 1.1.5. Uncontrolled use of the Internet. Выходной переменной будет 1.1. Documentation risks.

Во второй нечеткой машине 1.2. Human risks мы будем использовать входные переменные: 1.2.1. Personnel errors, low qualifications; 1.2.2. Intentional harm by disloyal employees; 1.2.3. Malicious actions of the network administrator; 1.2.4. Combining the duties of an Information System administrator and an Information Security administrator; 1.2.5. Malicious acts when servicing. Выходной переменной будет 1.2. Human risks.

В третьей нечеткой машине 1. Organizational risks обслуживания мы будем использовать входные переменные: 1.1. Documentation risks; 1.2. Human risks. Выходной переменной будет 1. Organizational risks.

В четвертой нечеткой машине 2. Reputation (branding) risks мы будем использовать входные переменные: 2.1. Dissemination in the external environment of information of an economic nature that threatens the company's reputation; 2.2. Mentioning a company in the context of extremism, money laundering, cyber threats and cyber terrorism; 2.3. Use of uncertified and unlicensed products; 2.4. Possibility of external penetration into the company's Intranet system. Выходной переменной будет 2. Reputation (branding) risks.

В пятой нечеткой машине 3.1. Privacy regulations мы будем использовать входные переменные: 3.1.1. Lack of clear regulations for working with personal data; 3.1.2. Acceptance of untested cryptographic information protection devices into operation; 3.1.3. Lack of monitoring and analysis procedures for all performed operations; 3.1.4. Lack of organizational procedures that allow for internal investigations of violations of confidentiality risks. Выходная переменная - 3.1. Privacy regulations.

В шестой нечеткой машине 3.2. Authorization мы будем использовать входные переменные: 3.2.1. Long-term preservation of the authorization window in case of inactivity or in the event of an employee leaving the premises; 3.2.2. Unauthorized access to passwords and keys; 3.2.3. Failure to respect the confidentiality of passwords; 3.2.4. Violations of the order of storage and transmission of passwords; 3.2.5. Inaccurate identification of Information System users; 3.2.6. The absence of protective measures in the systems, ensuring the impossibility of denying the authorship of the operations and transactions carried out; 3.2.7. Lack of mechanisms for registering unauthorized access to information for identification, authorization of customers and employees. Выходная переменная - 3.2. Authorization.

В седьмой нечеткой машине 3.3. Unauthorized access мы будем использовать входные переменные: 3.3.1. Unauthorized access to data in Information System and PC; 3.3.2. Leakage of service information through various channels; 3.3.3. The ability to remotely retrieve information from external positions; 3.3.4. Possibility of uncontrolled information retrieval from internal positions; 3.3.5. Unauthorized use of the electronic payment system, remote service; 3.3.6. Virtual theft and forgery using personal data. Выходная переменная - 3.3. Unauthorized access.

В восьмой нечеткой машине 3.4. Theft, machine мы будем использовать входные переменные: 3.4.1. Interception of data in various ways; 3.4.2. Actual theft and theft of technical equipment (phones, laptops, flash drives, communicators, etc.). Выходная переменная - 3.4. Theft.

В девятой нечеткой машине 3. Privacy risks мы будем использовать входные переменные: 3.1. Privacy regulations; 3.2. Authorization; 3.3. Unauthorized access; 3.4. Theft. Выходная переменная - 3. Privacy risks.

В десятой нечеткой машине 4.1. Hardware integrity мы будем использовать входные переменные: 4.1.1. The usual failure of technical equipment (average); 4.1.2. Failure of technical means due to force

majeure circumstances; 4.1.3. Changing the configuration of information processing facilities and systems. Выходная переменная - 4.1. Hardware integrity.

В одиннадцатой нечеткой машине 4.2. Software integrity мы будем использовать входные переменные: 4.2.1. Software control failures; 4.2.2. Penetration of malicious codes into information systems; 4.2.3. The emergence of windows of vulnerability in the protection of information systems associated with the use of "patches" in protected software; 4.2.4. Software attacks on the capabilities of processors and RAM; 4.2.5. Combining the responsibilities of a software developer and user. Выходная переменная - 4.2. Software integrity.

В двенадцатой нечеткой машине 4.3. Integrity of information мы будем использовать входные переменные: 4.3.1. Loss or unavailability of important data; 4.3.2. Use of incomplete or distorted information; 4.3.3. Violations of the order of copying (backing up) information. Выходная переменная - 4.3. Integrity of information.

В тринадцатой нечеткой машине 4. Integrity risks мы будем использовать входные переменные: 4.1. Hardware integrity; 4.2. Software integrity; 4.3. Integrity of information. Выходная переменная - 4. Integrity risks.

В четырнадцатой нечеткой машине 5. Availability risks мы будем использовать входные переменные: 5.1. Unauthorized latent long-term exploitation of information and computing resources; 5.2. DDoS attacks on the ABS and employees' computers; 5.3. Unauthorized remote access to Information System and PC; 5.4. Unprotected remote access (authorized) to Information System and PC; 5.5. Insecurity of email. 5.6. SPAM threats. Выходная переменная - 5. Availability risks.

В четырнадцатой нечеткой машине 5. Availability risks мы будем использовать входные переменные: 5.1. Unauthorized latent long-term exploitation of information and computing resources; 5.2. DDoS attacks on the ABS and employees' computers; 5.3. Unauthorized remote access to Information System and PC; 5.4. Unprotected remote access (authorized) to Information System and PC; 5.5. Insecurity of email. 5.6. SPAM threats. Выходная переменная - 5. Availability risks.

В пятнадцатой нечеткой машине Risks мы будем использовать входные переменные: 1. Organizational risks; 2. Reputation (branding) risks; 3. Privacy risks; 4. Integrity risks; 5. Availability risks. Выходная переменная - 5 Risks.

Все 15 нечетких машин тесно связаны, которые описаны на рисунке 2. Характеристики представляют собой значения подклассов. Подклассификации обеспечивают ценность классификаций. Классификации позволяют оценить информационную и экономическую безопасности.

Нижнее и верхнее значения определяют трапецевидную функцию принадлежности для каждой входной и выходной переменной. Для каждой нечеткой машины использовался центроидный метод дефаззификации. На рисунке 1 показаны результаты испытаний для каждой из пятнадцати нечетких машин. Результат дефаззификации показан синим в правом углу. Для примера, использовалась Система управления обучением Platonus v5.2 (build#788) в Esil University <http://pl.kuef.kz/>.

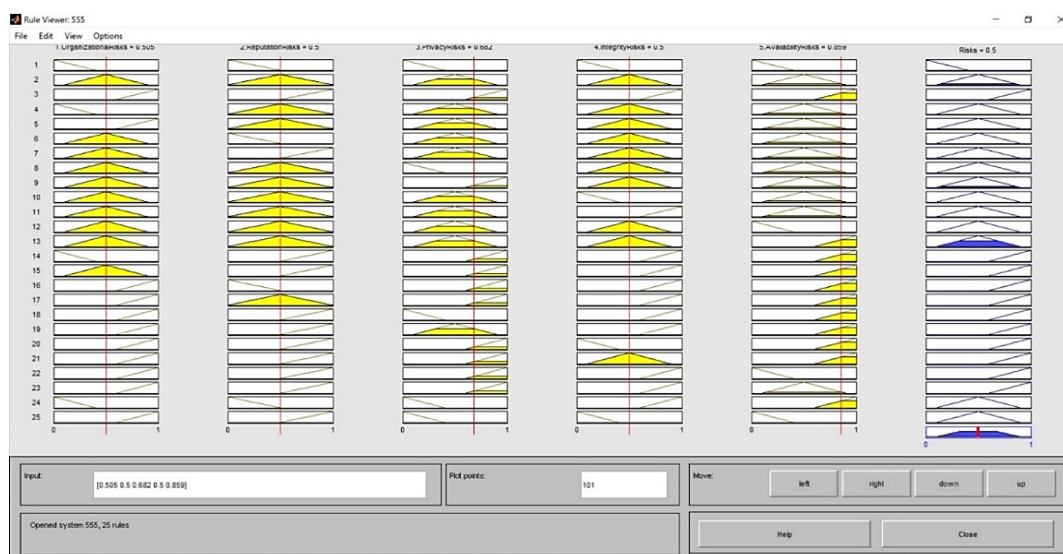

Рисунок 1. Тестовые расчеты fuzzy машин рисков*

*Составлен авторами

Мы смоделировали на Matlab нечеткую экспертную систему с использованием алгоритма Мамдани для оценки рисков информационной безопасности программного обеспечения. Теперь перед нами стояла задача запрограммировать эту модель в единую нечеткую экспертную систему. Нечеткая экспертная система разработана на языке программирования C#. Нечеткая экспертная система описана на рисунке 2.

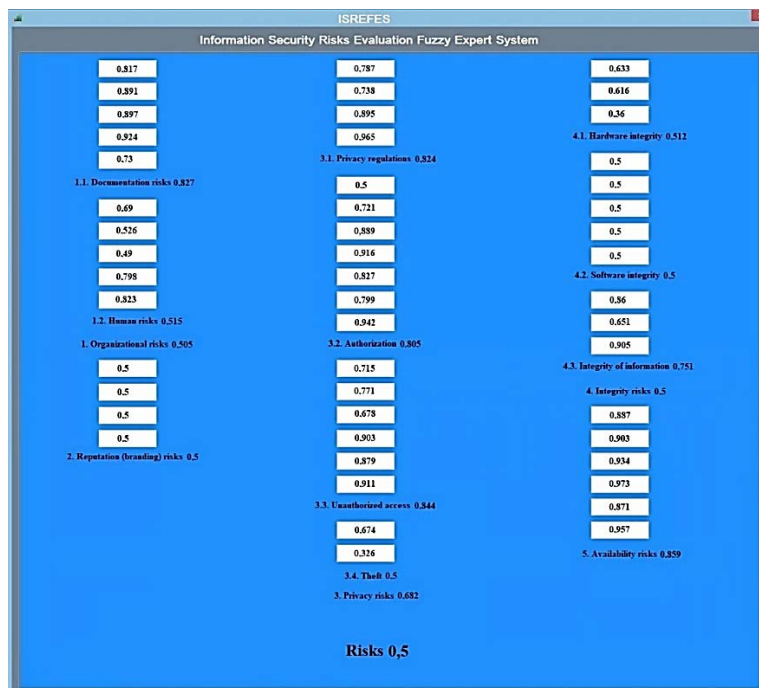

Рисунок 2. Нечеткая экспертная система оценки рисков информационной безопасности*

*Составлен авторами

Оценочный эксперимент. Классическая формула Риска по стандарту NIST 800-30:

$$R = P(t) * S$$

R – Risk.

P(t) – вероятность угрозы информационной безопасности.

S – стоимость актива.

Так как мы хотим провести корреляцию среди различных методов, то нам необходимо провести нормализацию расчетов формул:

$$R_{norm} = \frac{P(t) - P(t)_{min}}{P(t)_{max} - P(t)_{min}} * \frac{S - S_{min}}{S_{max} - S_{min}}$$

Формула Риска по стандарту ISO/IEC TR 13335-3:1998:

$$R = P(t) * P(v) * S$$

P(t) – вероятность угрозы информационной безопасности.

P(v) – вероятность наличия уязвимости.

S – стоимость актива.

$$R_{norm} = \frac{P(t) - P(t)_{min}}{P(t)_{max} - P(t)_{min}} * \frac{P(v) - P(v)_{min}}{P(v)_{max} - P(v)_{min}} * \frac{S - S_{min}}{S_{max} - S_{min}}$$

Формула Риска по стандарту BS 7799:

$$R = S * L(t) * L(v)$$

S – стоимость актива.

$L(t)$ – уровень угрозы.

$L(v)$ – уровень/степень уязвимости.

$$R_{norm} = \frac{S - S_{min}}{S_{max} - S_{min}} * \frac{L(t) - L(t)_{min}}{L(t)_{max} - L(t)_{min}} * \frac{L(v) - L(v)_{min}}{L(v)_{max} - L(v)_{min}}$$

Затем мы проводим эксперимент, чтобы оценить риск информационной безопасности программного обеспечения, используемого некоторыми университетами. Omarbekova A. и соавт. [12-13] описали использование автоматизированных систем управления в некоторых университетах. Кроме того, эти 6 LMS оцениваются экспертом, по оценке качества программного обеспечения. Результаты оценки описаны в таблице 1. Список программного обеспечения, используемого в качестве роли LMS:

1. Platonus v5.2 (build# 1003) в Евразийском национальном университете им. Л.Н. Гумилева, <https://edu.enu.kz/>.

2. Canvas в Казахском государственном юридическом университете им. М.С. Нарикбаева, <https://kazguu.instructure.com/login/canvas>.

3. Академический портал ВКГТУ в Восточно-Казахстанском государственном техническом университете им. Д. Серикбаева, <http://www.do.ektu.kz/doektu/Default.aspx?lang=en>.

4. Система UNIVER в Казахском национальном университете имени аль-Фараби, <https://univer.kaznu.kz/user/login>.

5. Портал КГУ в Костанайском государственном университете им. А. Байтурсынова, <http://ksu.edu.kz/ru/portal/>.

6. Портал в Astana IT University, <https://moodle.astanait.edu.kz/>.

Таблица 1

Результаты оценки Learning Management Systems*

LMS	NIST 800-30	ISO/IEC TR 13335-3:1998	BS 7799	ISREFES	Expert
edu.enu.kz	0,193	0,396	0,385	0,293	0,189
kazguu.instructure.com	0,701	0,798	0,764	0,741	0,698
do.ektu.kz	0,602	0,693	0,68	0,642	0,598
univer.kaznu.kz	0,823	0,9	0,898	0,857	0,81
ksu.edu.kz	0,411	0,501	0,481	0,45	0,401
moodle.astanait.edu.kz	0,517	0,599	0,577	0,547	0,499

*Составлена согласно источникам [11-12]

Согласно NIST 800-30, ISO/IEC TR 13335-3:1998, BS 7799 и ISREFES оценка проводилась неспециалистами в области информационной безопасности программного обеспечения. Эти аудиторы изучили характеристики и подхарактеристики этих методологий оценки рисков информационной безопасности и финансовые средства выделяемые на сопровождения. Аудиторы давали оценки строго по правилам описанной методики. После просмотра всей процедуры они поместили оценочные оценки для 6 образцов программного обеспечения в 2-ой, 3-ий, 4-ый и 5-ый столбцы 1 таблицы.

Последний столбец результатов в Таблице 1 поставил специалист в области криптографии, архитектуры программного обеспечения, он также имеет соответствующие сертификаты. Когда эксперт оценивал качество 6 программ, он опирался на свой опыт, а не на определенный метод. То есть эксперт не использовал описанные приемы. Кроме того, этот эксперт много времени работал с этими программными обеспечениями, поэтому он знает, как выбрать лучшее. Следовательно, оценка эксперта более объективна, так как эксперт ставит оценку на основе личного опыта работы с 6 программами и опыта разработки безопасного программного обеспечения. Далее мы проводим корреляционное исследование. Это исследование даст нам понимание эффективности нашей методологии. Результаты анализа представлены в таблице 2.

Матрица парных коэффициентов корреляции*

Стандарты	NIST 800-30	ISO/IEC TR 13335-3:1998	BS 7799	ISREFES	Expert
NIST 800-30	1	0,987446	0,983351	0,996518	0,999639
ISO/IEC TR 13335-3:1998	0,987446	1	0,998312	0,997058	0,989458
BS 7799	0,983351	0,998312	1	0,994682	0,985049
ISREFES	0,996518	0,997058	0,994682	1	0,997437
Expert	0,999639	0,989458	0,985049	0,997437	1

*Составлена согласно проведенных исследований авторами

ISREFES показал самую сильную положительную корреляцию с NIST 800-30, ISO/IEC TR 13335-3:1998, BS, Expert. Остальные же методики оценки имеют лишь одну высокую корреляцию больше 0,99 если исключить ISREFES из выборки.

Главная новизна состоит в использовании в качестве основного показателя понятия «риска». Также по смыслу Риск делится на Organizational risks, Reputation (branding) risks, Privacy risks, Integrity risks, Availability risks. Нечеткость дает ту самую гибкость в характеристиках воздействия, снимается влияние коэффициентов робастности на итоговую оценку.

Закключение. В этой статье предложен новый метод оценки риска информационной безопасности программных продуктов LMS университетов от предотвращения финансовых потерь. Методика основана на нечеткой логике с использованием алгоритма Мамдани. Построенная нечеткая экспертная система располагает расширенной классификацией критериев оценки риска, которая основана на анализе вышеупомянутых стандартов. На основе междисциплинарного анализа (вышеупомянутые исследования и стандарты) составлен перечень, состоящий из 50 рисков ИБ, который можно использовать в практической деятельности учебных заведений, поскольку нейтрализация (ликвидация, минимизация) рисков ИБ составляет сущность и содержание процесса обеспечения информационной и экономической безопасностей вуза. На базе предложенного перечня могут быть также построены модели угроз, на основании которых осуществляется постановка задач на создание СИБ. Кроме того, перечень конкретных рисков может использоваться в ходе оценки влияния принимаемых мер ИБ на эффективность деятельности и финансового потока вуза. Этот нечеткий метод делает вычисления гибкими, поскольку количество параметров, жестко заданных на начальном этапе, постоянно увеличивается. Результаты и заключение экспериментов подтверждают правильность разработанной методики. ISREFES показал результат > 0,99, самую сильную положительную корреляцию с NIST 800-30, ISO/IEC TR 13335-3:1998, BS, Expert. Остальные же методики оценки имеют лишь одну высокую корреляцию больше 0,99 если исключить ISREFES из выборки. Нечеткость придает гибкость оценке. Эта методика может быть использована для оценки рисков информационной безопасности любой сложной (социально значимой ERP-системы) автоматизированной системы управления, используемой в других сферах, например, в банковском секторе, медицинских информационных системах и т. д. Единственным недостатком этих методов является высокая трудоемкость экспертов при оценивании.

Исследование финансируется Комитетом науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (Грант № AP08856687).

ЛИТЕРАТУРА

1. Feng B., Li Q., Ji Y., Guo D. and Meng X., 2019. Stopping the Cyberattack in the Early Stage: Assessing the Security Risks of Social Network Users. Security and Communication Networks, Article ID 3053418. – P. 1-14.
2. Woo P.S., Hwang S.S., Hwang S.H. and Kim B.H., 2019. Risk assessment for the security of power information control systems. International Journal of Smart Grid and Clean Energy. – P. 488-494.
3. Kieras T., Farooq M.J. and Zhu Q., 2020. RIoT: Risk Analysis of IoT Supply Chain Threats. Symposium: 2020 IEEE 6th World Forum on Internet of Things (WF-IoT). – doi.org/10.1109/WF-IoT48130.2020.9221323.

4. Shrestha M., Johansen Ch., Noll J. and Roverso D., 2020. A Methodology for Security Classification applied to Smart Grid Infrastructures. *International Journal of Critical Infrastructure Protection*, 28, 100342.
5. Marcovic-Petrovic J.D., Stojanovic M.D. and Bostjancic Racas S.V., 2019. A Fuzzy AHP Approach for Security Risk Assessment in SCADA Networks. *Advances in Electrical and Computer Engineering*. – 19. – P. 69-74.
6. Wang W., Shi F., Zhang M., Xu C. and Zheng J., 2020. A vulnerability risk assessment method based on heterogeneous information network. *IEEE Access*, 2020, 9163374. – P. 148315-148330.
7. Wang J. Neil M. and Fenton N., 2019. A Bayesian Network Approach for Cybersecurity Risk Assessment Implementing and Extending the FAIR Model. *Computers & Security*, 89, 101659.
8. Alemami Y., Afendee Mohamed M. and Atiewi S., 2019. Research on Various Cryptography Techniques. *International Journal of Recent Technology and Engineering*, 8(2S3). – P. 395-405.
9. Movahedi Y. Cukier M., Andongabo A. and Gashi I., 2019. Cluster-based vulnerability assessment of operating systems and web browsers. *Computing*, 101(2). – P. 139-160.
10. Pan K., Teixeira A., Lopez C.D. and Palensky P., 2018. Co-simulation for cyber security analysis: Data attacks against energy management system. *IEEE International Conference on Smart Grid Communications, SmartGridComm*. – 2017. – P. 253-258.
11. Lv L., Li H. Wang L., Xia Q. and Ji L., 2019. Failure mode and Effect Analysis (FMEA) with extended MULTIMOORA method based on interval-valued intuitionistic fuzzy set: Application in operational risk evaluation for infrastructure. *Information (Switzerland)*. – 10(10). – 313. – P. 1-22.
12. Omarbekova A.S., Nurgazinova G.S., Sharipbay A.A., Barlybayev A. and Bekmanova G.T., 2017. Automatic formation of questions and answers on the basis of the knowledge base. *Proceedings of 2017 International Conference on Engineering and Technology, ICET 2017*. – P. 1-3.
13. Omarbekova A., Sharipbay A., Barlybaev A., 2017. Generation of Test Questions from RDF Files Using PYTHON and SPARQL. *Journal of Physics: Conference Series*, 806(1), 012009.

REFERENCES

1. Feng B., Li Q., Ji Y., Guo D. and Meng X., 2019. Stopping the Cyberattack in the Early Stage: Assessing the Security Risks of Social Network Users. *Security and Communication Networks*, Article ID 3053418. – P. 1-14.
2. Woo P.S., Hwang S.S., Hwang S.H. and Kim B.H., 2019. Risk assessment for the security of power information control systems. *International Journal of Smart Grid and Clean Energy*. – P. 488-494.
3. Kieras T., Farooq M.J. and Zhu Q., 2020. RIoTS: Risk Analysis of IoT Supply Chain Threats. *Symposium: 2020 IEEE 6th World Forum on Internet of Things (WF-IoT)*, doi.org/10.1109/WF-IoT48130.2020.9221323.
4. Shrestha M., Johansen Ch., Noll J. and Roverso D., 2020. A Methodology for Security Classification applied to Smart Grid Infrastructures. *International Journal of Critical Infrastructure Protection*, 28, 100342.
5. Marcovic-Petrovic J.D., Stojanovic M.D. and Bostjancic Racas S.V., 2019. A Fuzzy AHP Approach for Security Risk Assessment in SCADA Networks. *Advances in Electrical and Computer Engineering*. – 19. – P. 69-74.
6. Wang W., Shi F., Zhang M., Xu C. and Zheng J., 2020. A vulnerability risk assessment method based on heterogeneous information network. *IEEE Access*, 2020, 9163374. – P. 148315-148330.
7. Wang J. Neil M. and Fenton N., 2019. A Bayesian Network Approach for Cybersecurity Risk Assessment Implementing and Extending the FAIR Model. *Computers & Security*, 89, 101659.
8. Alemami Y., Afendee Mohamed M. and Atiewi S., 2019. Research on Various Cryptography Techniques. *International Journal of Recent Technology and Engineering*. – 8(2S3). – P. 395-405.
9. Movahedi Y. Cukier M., Andongabo A. and Gashi I., 2019. Cluster-based vulnerability assessment of operating systems and web browsers. *Computing*. – 101(2). – P. 139-160.
10. Pan K., Teixeira A., Lopez C.D. and Palensky P., 2018. Co-simulation for cyber security analysis: Data attacks against energy management system. *IEEE International Conference on Smart Grid Communications, SmartGridComm*. – 2017. – P. 253-258.
11. Lv L., Li H. Wang L., Xia Q. and Ji L., 2019. Failure mode and Effect Analysis (FMEA) with extended MULTIMOORA method based on interval-valued intuitionistic fuzzy set: Application in operational risk evaluation for infrastructure. *Information (Switzerland)*. – 10(10). – 313. – P. 1-22.

12. Omarbekova A.S., Nurgazinova G.S., Sharipbay A.A., Barlybayev A. and Bekmanova G.T., 2017. Automatic formation of questions and answers on the basis of the knowledge base. Proceedings of 2017 International Conference on Engineering and Technology, ICET 2017. – P. 1-3.

13. Omarbekova A., Sharipbay A., Barlybaev A., 2017. Generation of Test Questions from RDF Files Using PYTHON and SPARQL. Journal of Physics: Conference Series. – 806(1), 012009.

Алтынбек С.А., Бейсенғалиев Б.Т., Искакова З.Д., Алтынбек Б.А.

**LEARNING MANAGEMENT SYSTEMS МЫСАЛЫНДА
АҚПАРАТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ТӘУЕКЕЛДЕРІ**

Аңдатпа

Білім беруде жаңа цифрлық технологиялардың белсенді дамуы мен қолданылуы, бір жағынан, жоғары оқу орнының бизнес-үрдістерін басқарудың тиімділігін арттыру үшін жаңа мүмкіндіктер ашты. Екінші жағынан, бұл киберқылмыскерлер үшін оқу орындарының қаржылық осалдығын арттыра отырып, қауіпсіздікке төнетін қатерлердің едәуір артуына әкеледі. Соңғы жылдары әр түрлі оқиғалардың қарқынды өсуі ақпараттық қауіпсіздікке дәстүрлі тәсілдердің жеткіліксіз екенін көрсетеді. Демек, ақпараттық қауіпсіздік тәуекелдерін бағалау көптеген оқу орындарының экономикалық қауіпсіздігі үшін маңызды міндетке айналды. Білім беру мекемелеріне ақпараттық қауіпсіздікті құру мәселелерін шешуге көмектесетін бірнеше модельдер ұсынылды. Бұл мақалада бұлдыр логиканы қолдана отырып, оқу орындарындағы ақпараттық қауіпсіздік тәуекелдерін бағалаудың жаңа иерархиялық құрылымдық моделі ұсынылған. Ақпараттық қауіпсіздік тәуекелдерін бағалаудың жаңа әдісі автоматтандырылған басқару жүйелері немесе ERP жүйелері мысалында сипатталған (оқытуды басқару жүйелері мысалында). Университет ұсынған тәуекелдерді бағалау 15 fuzzy машиналар түрінде бұлдыр логиканы пайдалана отырып модельденді. Бірқатар тәжірибелер барысында біз университеттерде қолданылатын әртүрлі бағдарламалық өнімдердің ақпараттық қауіпсіздік тәуекелдерін бағалауды мұқият зерттедік. Ұсынылған әдіс тәуекелдер мен қаржылық шығындарды икемді бағалау мәселесін шешуі керек.

Altynbek S., Beisengaliyev B., Iskakova Z., Altynbek B.

**FINANCIAL RISKS OF INFORMATION SECURITY
ON THE EXAMPLE OF LEARNING MANAGEMENT SYSTEM**

Annotation

The active development and application of new digital technologies in education, on the one hand, has opened up new opportunities for improving the efficiency of the university's business process management. On the other hand, this leads to a significant increase in security threats, increasing the financial vulnerability of educational institutions to cybercriminals. In recent years, the rapid growth of various kinds of incidents shows that traditional approaches to information security are insufficient. Consequently, information security risk assessment has become an important task for the economic security of most educational institutions. Several models have been proposed to help educational institutions solve problems with building information security. This article proposes a new hierarchical structured model for assessing information security risks in educational institutions using fuzzy logic. A new method for assessing information security risks is also described using the example of automated control systems or ERP systems (for example, training management systems). The proposed risk assessment of the university was modeled using fuzzy logic in the form of 15 fuzzy machines. In the course of a number of experiments, we carefully studied the assessment of information security risks of various software products used in universities. The proposed method should solve the problem of flexible risk assessment and financial losses.

Е.Р. Бакиров*, докторант PhD¹

Т.В. Шгаль, д.э.н., профессор²

Г.С. Укубасова, PhD, к.э.н., профессор³

Международный университет Астана,

г. Астана, Казахстан¹

Харьковский национальный экономический университет

имени Семена Кузнецца, г. Харьков, Украина²,

Esil University, г. Астана, Казахстан³

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: erakrg@gmail.com

МЕТОДЫ И ПОДХОДЫ К ИССЛЕДОВАНИЮ КОРПОРАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ В ОРГАНИЗАЦИЯХ ОБРАЗОВАНИЯ

В статье рассмотрены наиболее популярные методы исследования корпоративной культуры. Выявлены возможности применения этих методов, а также их достоинства и недостатки. Указано, что предпочтительным является использование количественных методов, которые позволяют более наглядно доказать воздействие корпоративной культуры на ключевые показатели эффективности деятельности предприятия. Выделены методы исследования культуры организации в зависимости от параметров, являющихся центральными элементами исследования. Указаны наиболее распространенные методики для выявления преобладающего типа корпоративной культуры, моделирования ее будущего типа. Раскрыты подходы к изучению корпоративной культуры. Сделан вывод о том, что своевременная диагностика культуры организации является одним из инструментов в решении важнейших стратегических задач высшего руководства организации. Отмечено, что оптимальное сочетание методов и подходов в исследовании корпоративной культуры обеспечит получение достоверной информации, использование которой позволит повысить отдачу персонала и будет способствовать повышению эффективности и конкурентоспособности организации.

Большинство руководителей крупнейших организаций, стремящихся улучшить управление корпоративного поведения «автоматически» переносят на соответствующие западные методы, часто не приспосабливаясь к существующим в организации условиям. Такой подход неверен, не позволяет учесть специфику, что снижает эффективность методов, положительно зарекомендовавших себя на Западе. Проблема осложняется тем, что отечественных разработок в этой области недостаточно, и как показывает практика, не все предприниматели способны адаптировать имеющиеся зарубежные методики в области управления корпоративной культурой.

Ключевые слова: образование, корпоративная культура, конкурентоспособность, количественные методы, качественные методы, инструменты исследования, диагностика корпоративной культуры, корпоративные ценности, методы и подходы исследования, социальные инновации.

Кілт сөздер: білім, корпоративтік мәдениет, бәсекеге қабілеттілік, сандық әдістер, сапалық әдістер, зерттеу құралдары, корпоративтік мәдениет диагностикасы, корпоративтік құндылықтар, зерттеу әдістері мен тәсілдері, әлеуметтік инновациялар.

Keywords: education, corporate culture, competitiveness, quantitative methods, qualitative methods, research tools, diagnostics of corporate culture, corporate values, research methods and approaches, social innovations.

JEL classification: M 54

Введение. В настоящее время образовательные организации стремятся к освоению культуры, ориентированной на будущее. Сегодня востребованы такие качества личности, как успешность, конкурентоспособность, уважение обычаев, идей, толерантность, готовность принять корпоративную культуру той организации, в которой предстоит работать. Необходима взаимосвязь между ценностно-мотивационными оппозициями и представлениями об этике делового взаимодействия педагогов. Чрезвычайно важно рассматривать корпоративную культуру как средство повышения эффективности деятельности организации, в связи с реализацией концепции «человеческого капитала». Новая парадигма управления персоналом подразумевает изменение функций персонала, накопление и развитие «человеческого капитала», от которого зависит качество оказания образовательных услуг.

Важным условием эффективности управления в сфере образования является необходимость в переосмыслении подхода к проблеме внутренней культуры и идеологии коллектива [1]. В сфере образования входят новые формы культурной деятельности: педагогическая культура, организационная культура, коммуникативная культура, рефлексивная культура, экологическая культура, юношеская субкультура, информационная культура и корпоративная культура. Мы много времени проводим в коллективе. В коллективе надо быть внимательным, терпеливым и предупредительным. Знание основ организационной культуры помогает сотрудникам правильно организовать коммуникативное общение, наставничество. Для успешного функционирования организации необходимо наличие корпоративной культуры, соответствующей их целям и ценностям, миссии и традициям, а также умение прощать другим слабости, подавить в себе зависть и раздражение, умение выстраивать правильные человеческие отношения, уметь работать в команде, строить социальное взаимодействие для решения поставленных задач данной организации. Корпоративная культура создает у сотрудников ощущение надежности самой организации и своего положения в ней, способствует формированию чувства социальной защищенности, стимулирует самосознание и высокую ответственность работника, выполняющего поставленные перед ним задачи. Поэтому формирование корпоративной культуры является актуальной задачей образовательных организаций [2].

Обзор литературы. Теоретическим и практическим аспектам формирования и развития корпоративной культуры в организациях посвящены работы известных зарубежных ученых: М.Мескона [3], И.Ансоффа [4], Г.Минцберга [5]. В работах этих авторов корпоративная культура рассматривается как инструмент, при помощи которого можно эффективно управлять персоналом любой организации. При этом подчеркивается мысль о том, что корпоративная культура может не только способствовать эффективной работе, но и быть серьезным препятствием в достижении организационных целей.

Научным исследованиям в области корпоративной культуры организации и влияния ее на качество производственных процессов посвящены работы О.С.Виханского [6], Э.А. Капитонова [7] и др.

Вопросы природы и сущности корпоративной культуры, способов ее становления в организации, закономерностей ее развития исследуются в работах В.И. Маслова [8].

Значение корпоративных ценностей в структуре культуры организации, проблемы, связанные с процессом их взаимного влияния представлены в работах таких исследователей, как Н.Л. Писаренко и А.А.Длигач [9], И.Н. Кузнецов [10].

Несмотря на разнообразие существующих подходов, тем не менее, проблема корпоративной культуры как части интеграционной стратегии развития компании в казахстанских условиях пока не получила должного внимания исследователей.

Основная часть. Корпоративная культура была определена как конкретный набор ценностей и норм, которые разделяют люди и группы в организации и которые контролируют то, как они взаимодействуют друг с другом и с заинтересованными сторонами за пределами организации. Корпоративные ценности — это убеждения и идеи о том, какие цели должны преследовать члены организации, а также представления о соответствующих видах или стандартах поведения, которые члены организации должны использовать для достижения этих целей. Из корпоративных ценностей разрабатываются корпоративные нормы, руководящие принципы или ожидания, которые предписывают соответствующие виды поведения сотрудников в конкретных ситуациях и контролируют поведение членов организации по отношению друг к другу [11].

В контексте учреждений образования членами организаций являются преподаватели в качестве подчиненных и руководители учреждений образования в качестве обладателей корпоративных полномочий. Благоприятная корпоративная культура, которая позволяет каждому члену организации реализовать свой потенциал, чтобы он мог расти естественным образом, будет способствовать доверию среди членов организации к авторитету организации как стороны, которая в наибольшей степени определяет состояние корпоративной культуры [2].

Но стоит отметить, что исследовать корпоративную культуру достаточно сложно. Прежде всего, при исследовании корпоративной культуры нужно дать ответ на следующие вопросы: что подвергается анализу, кто его проводит и каким образом он будет проведен?

Во-первых, определяется ситуация, требующая анализа. Исследовать корпоративную культуру необходимо, если требуется информация для принятия управленческого решения, если реализуются

сложные стратегические задачи (либо происходит смена стратегии), если требуется разрешение конфликтов в организации, если корпоративная культура требует преобразований.

Во-вторых, необходимо понять, кто может заниматься диагностикой. Конечно, это могут быть сами сотрудники организации, но в данном случае возможен субъективизм или нехватка квалификации. Поэтому, как правило, привлекают внешних консультантов, специалистов для проведения диагностики корпоративной культуры.

В-третьих, необходимо определиться с методами диагностики. Их существует огромное множество, но все их можно разделить на прямые и косвенные [12].

Рассмотрим косвенные методы. Они включают изучение нормативно-методических документов, контент-анализ внутриорганизационной отчетности, изучение системы информирования и коммуникаций, а также различных процедур, связанных с работой персонала.

Но косвенная диагностика имеет ряд недостатков, среди которых:

- влияние субъективных установок на результаты исследования;
- проблемы расшифровки символического уровня корпоративной культуры;
- проблемы достоверности результатов (репрезентативность выборки, соответствие используемых методик, квалификация исследователей и т.д.).

Прямая диагностика позволяет свести к минимуму вышеперечисленные проблемы косвенных методов и повысить валидность полученных результатов. Она включает количественные, социологические (фокус-группы, интервьюирование, тестирование, анкетирование) и полевые (предусматривают внедрение исследователя в культуру) методы изучения культуры.

Согласно другой классификации, выделяют три группы методов исследования корпоративной культуры [13]:

- качественные методы, которые включают эксперименты, наблюдения, глубинные интервью и фокус-группы;
- количественные методы предполагают проведение опросов сотрудников;

Анализ внутриорганизационной документации основывается на изучении внутрифирменной отчетности, регламентирующей документации, нормативной документации.

При помощи качественных методов исследователи могут провести глубокий анализ корпоративной культуры. Но результаты, полученные при помощи таких методов весьма сложно распространить на генеральную совокупность, так как отсутствуют четкие количественные показатели, чего нельзя сказать о количественных методах. С их помощью можно сравнивать результаты, полученные в разные временные промежутки, а также оценить этапы трансформации корпоративной культуры.

Из-за особенностей феномена корпоративной культуры, считалось, что только качественные методы могут быть применимы к ее исследованию.

Но именно с применением количественных методик удалось доказать воздействие корпоративной культуры на ключевые показатели эффективности деятельности предприятия. Современные исследования чаще всего подразумевают сочетание качественных и количественных методов.

Существуют и другие способы получения информации для диагностики корпоративной культуры: опрос клиентов и поставщиков; фотографирование рабочего дня менеджера; групповое интервью; эксперимент и т.д. [14].

Методы диагностики корпоративной культуры различные ученые компонуют в две группы: разработка рамочных конструкций и разработка критериев оценки.

В первую группу входят методики Г. Хофштеде, Т. Дила и А. Кеннеди, К. Камерона и Р. Куинна.

Вторая группа методов предполагает нахождение критериев, описывающих основные особенности корпоративной культуры. В их качестве выступают:

- а) характеристики корпоративной культуры;
- б) основные составляющие корпоративной культуры;
- в) факторы, оказывающие влияние на изменения корпоративной культуры;
- г) однородность корпоративной культуры;
- д) соответствие инструментам управления.

Влияние культуры на организацию прослеживается посредством набора переменных, их тоже выделяют в различные группы. Набор организационных переменных формируется по-разному, и для каждой модели влияния корпоративной культуры он свой. К примеру, у Сате – это

организационные процессы; Питер и Уотерман выделили ценностные ориентации; Парсон – функции социальной системы; Квин и Рорбах – систему конкурирующих ценностей [14].

Кроме того, в зависимости от параметров, являющихся центральными элементами исследования, методы исследования культуры организации можно разделить на несколько групп [15]. Представим их в виде таблицы 1.

Таблица 1

Методы исследования корпоративной культуры, применяемые в зависимости от параметров*

Центральный параметр	Инструменты исследования
Организационные ценности	1) «Вопросник организационных убеждений» М. Сашкина; 2) «Анкета корпоративной культуры», разработанная Р. Гласером; 3) «Методика ценностных ориентаций» М. Рокича.
Поведенческие нормы, взаимодействие членов организации	1) «Вопросник организационной культуры», или методика ОСІ Р.Кука и Дж.Лафферти; 2) «Анкета культурного разрыва» Р. Килманна и М. Сакстона.
Уровень управленческого взаимодействия	1) «Ключевые разработки – аттестационный барометр» (КРАБ) Ю.Д.Красовского (выделяются шесть управленческих ориентаций руководителей)

*Составлена авторами по источникам [12,13]

Таблица 2

Подходы к изучению корпоративной культуры*

Подход	Особенности
Системный	Данный подход, оказывает возможность рассматривать организацию как систему, тем самым раскрыть целостность объекта. Система и связи между ее единицами заслуживают особого внимания с точки зрения этого подхода.
Социологический	Дает возможность выявить, каким образом корпоративная культура зависит от социума, чем с точки зрения социального влияния обусловлены культурные явления, экономические отношения и др.
Нормативно-ценностный	Метод ориентирован на создание идеальной корпоративной культуры. Особое внимание уделяется значимости ее явлений для отдельно взятой личности и организации в целом. Подход вносит нравственное начало в корпоративную культуру, придает ей этическое, человеческое измерение.
Институциональный	Та или иная культура развивается в рамках какого-либо института. Данный подход ориентирован на изучение этих институтов.
Антропологический	В соответствии с подходом, культура организации обусловлена природой человека, потребностями, присущими каждому индивиду. Особое внимание уделяется именно биологическим мотивам поведения (на уровне инстинктов).
Психологический	Отличается глубиной анализа аспектов культуры, а соответственно, сложностью и теоретической обоснованностью применяемых методов. Изучает факторы поведения индивида: ценностные ориентации, цели, мотивы и др.
Деятельностный	В соответствии с этим подходом корпоративная культура — вид овеществленной деятельности, которая носит циклический характер. Корпоративную культуру стали понимать как особую форму управления именно в рамках данного подхода.
Критически-диалектический	Конкретизирует предыдущий метод. Ориентирован на критический анализ, выявление внутренних противоречий в корпоративной культуре, а конфликт рассматривается как сила, движущая ее к изменениям.
Компаративистский	Его также называют сравнительным подходом. Основан на использовании опыта исследователей всего мира. Однако, применяя этот метод, стоит помнить о национальных различиях в культуре.

*Составлена авторами по источникам [12,13]

Для выявления преобладающего типа корпоративной культуры чаще всего применяют следующие методики:

- «Организационные идеологии» Р. Харрисона;
- «Профиль организационных характеристик» Р. Лайкерта;
- «Шкалы организационных парадигм» OPS Л.Константина;
- «Определение типов национальных культур» Г. Хофштеде.

Помимо этого, воссоздать будущий тип корпоративной культуры можно при помощи:

- «Опросника организационной культуры» Д.Р. Дэнисона;
- методики ОСАИ К. Камерона и Р.Куинна.

Существуют также методы исследования корпоративной культуры. С их помощью можно всестороннее познать ее предмет и изучить его на более глубоком уровне. Они выступают своеобразным приемом для изучения культуры в жизнедеятельности организации (таблица 2).

Заключение. Специфичной чертой корпоративной культуры образовательного учреждения, как центрального звена всей системы образования, является ее двойственное воспроизводство: с одной стороны, настороженное отношение к нововведениям и инициативе, а с другой — стремление к творческому саморазвитию. Это взаимосвязано с отсутствием формализации и строгой стандартизации их повседневной деятельности, но в то же время с наличием законодательно закреплённой нормы об обязательном повышении квалификации. То есть, носители корпоративной культуры готовы развиваться сами, и стремятся к этому, в то же время сопротивляются изменениям, приходящим извне.

Достоинством является также такой факт, что преобладающим в системе образования является этическое регулирование. Существующие законодательные нормы регулируют лишь внешние границы корпоративной культуры образовательных учреждений, а все остальные стороны функционирования преподавателей подвергаются лишь этико-культурной регуляции.

Стоит отметить, что для анализа корпоративной культуры организации нами были выделены только наиболее известные и чаще всего применяемые инструменты.

Итак, одна из важнейших стратегических задач высшего руководства организации – формирование и поддержание такой корпоративной культуры, которая повышала бы отдачу персонала и способствовала повышению ее эффективности и конкурентоспособности. С этой задачей руководству поможет справиться своевременная диагностика культуры организации. На данный момент существует огромное количество методик исследования корпоративной культуры, но наиболее эффективными являются прямые методы, которые обеспечивают получение более достоверной информации. Среди них стоит выделить количественные методы, ведь именно они позволяют провести анализ культуры на всех уровнях организации.

Представленный в данной работе материал характеризует лишь некоторые стороны такого многогранного социокультурного феномена как корпоративная культура в образовательных учреждениях. Несмотря на то, что отдельные стороны исследования требуют дополнительного теоретического осмысления, данная работа окажется весьма полезной для дальнейшего изучения и разработки обозначенной нами проблемы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Булатова З.А., Гайнуллин И.А., Абулханова Г.А. Корпоративная культура в сфере образования // Современные проблемы науки и образования. – 2016. – № 3. – С. 12-15.
2. Трибунская У.Г. Влияние организационной культуры вуза на организационную приверженность преподавателей вуза // Личностное и профессиональное развитие будущего специалиста. – 2021. – С. 100-104.
3. Мескон М. и др. Основы менеджмента. М.: Дело, 2016. – 699 с.
4. Ансофф И. Стратегическое управление. М.: Ленанд, 2016. – 304 с.
5. Минцберг Г. Менеджмент. Природа и структура организации. М.: Эксмо, 2018. – 512 с.
6. Виханский О.С. Стратегическое управление. – М.: Экономист, 2015. – 284 с.
7. Капитонов Э.А. Корпоративная культура и PR. – М.: ИКЦ МарТ, 2005. – 416 с.
8. Маслов В.И. Стратегическое управление персоналом. – М.: Финпресс, 2004. – 288 с.
9. Писаренко Н.Л., Длигач А.А. Стратегическое управление. – М.: Экономист, 2014. – 144 с.
10. Кузнецов И.Н. Корпоративная культура. Учебное пособие. – М.: Книжный дом, 2008. – 304 с.

11. Black R. J. Organisational culture: creating the influence needed for strategic success. – Universal-Publishers, 2003.
12. Кобозева Е.М., Осипова Н.Е. Методы и подходы к исследованию корпоративной культуры организации // Научный вестник Южного института менеджмента. – 2019. – № 3. – С. 52-56.
13. Козлов В.В. Корпоративная культура. М.: Альфа-Пресс, 2009. – 301 с.
14. Крутько И.С., Шмидт А.Н., Шнайдер А.Г. Научно-практические основания исследований в сфере управления персоналом / Под общ. ред. д-ра психол. наук, проф. Перельгиной Е.Б. Екатеринбург: Гуманитарный университет, 2016. – 248 с.
15. Армстронг М. Практика управления человеческими ресурсами / Пер. с англ. СПб.: Питер, 2012. – 848 с.

REFERENCES

1. Bulatova Z.A., Gajnullin I.A., Abulhanova G.A. Korporativnaja kul'tura v sfere obrazovanija // Sovremennye problemy nauki i obrazovanija. – 2016. – № 3. – S.12-15 [in Russian].
2. Tribunskaja U.G. Vlijanie organizacionnoj kul'tury vuza na organizacionnuju priverzhennost' преподаvatelej vuza //Lichnostnoe i professional'noe razvitie budushhego specialista. – 2021. – S.100-104 [in Russian].
3. Meskon M. i dr. Osnovy menedzhmenta. M.: Delo, 2016. – 699 s. [in Russian].
4. Ansoff I. Strategicheskoe upravlenie. M.: Lenand, 2016. – 304 s. [in Russian].
5. Mincberg G. Menedzhment. Priroda i struktura organizacii. M.: Jeksmo, 2018. – 512 s. [in Russian].
6. Vihanskij O.S. Strategicheskoe upravlenie. – M.: Jekonomist, 2015. – 284 s. [in Russian].
7. Kapitonov Je.A. Korporativnaja kul'tura i PR. – M.: IKC MarT, 2005. – 416 s. [in Russian].
8. Maslov V.I. Strategicheskoe upravlenie personalom. – M.: Finpress, 2004. – 288 s. [in Russian].
9. Pisarenko N.L., Dligach A.A. Strategicheskoe upravlenie. – M.: Jekonomist, 2014. – 144 s. [in Russian].
10. Kuznecov I.N. Korporativnaja kul'tura. Uchebnoe posobie. – M.: Knizhnyj dom, 2008. – 304 s. [in Russian].
11. Black R.J. Organisational culture: creating the influence needed for strategic success. – Universal-Publishers, 2003.
12. Kobozeva E.M., Osipova N.E. Metody i podhody k issledovaniju korporativnoj kul'tury organizacii // Nauchnyj vestnik Juzhnogo instituta menedzhmenta. – 2019. – № 3. – S. 52-56 [in Russian].
13. Kozlov V.V. Korporativnaja kul'tura. M.: Al'fa-Press, 2009. – 301 s. [in Russian].
14. Krut'ko I.S., Shmidt A.N., Shnajder A.G. Nauchno-prakticheskie osnovanija issledovanij v sfere upravlenija personalom / Pod obshh. red. d-ra psihol. nauk, prof. Pereyginnoj E.B. Ekaterinburg: Gumanitarnyj universitet, 2016. – 248 s. [in Russian].
15. Armstrong M. Praktika upravlenija chelovecheskimi resursami / Per. s angl. SPb.: Piter, 2012. – 848 s. [in Russian].

Бәкіров Е.Р., Шталь Т.В., Үкібасова Ғ.С.

БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫНДАҒЫ КОРПОРАТИВТІК МӘДЕНИЕТТІ ЗЕРТТЕУДІҢ ӘДІСТЕРІ МЕН ТӘСІЛДЕРІ

Андатпа

Мақалада корпоративтік мәдениетті зерттеудің ең танымал әдістері қарастырылады. Бұл әдістерді қолдану мүмкіндіктері, сонымен қатар олардың артықшылықтары мен кемшіліктері ашылды. Кәсіпорын қызметінің негізгі көрсеткіштеріне корпоративтік мәдениеттің әсерін нақтырақ дәлелдеуге мүмкіндік беретін сандық әдістерді қолданған дұрыс деп көрсетілген. Ұйым мәдениетін зерттеу әдістері зерттеудің орталық элементтері болып табылатын параметрлерге байланысты анықталады. Корпоративтік мәдениеттің басым түрін анықтаудың және оның болашақ түрін модельдеудің ең кең таралған әдістері көрсетілген. Корпоративтік мәдениетті зерттеу тәсілдері ашылды. Ұйым мәдениетін уақытылы диагностикалау ұйымның жоғарғы басшылығының маңызды стратегиялық міндеттерін шешу құралдарының бірі болып табылады деген қорытынды жасалды. Корпоративтік мәдениетті зерттеудегі әдістер мен тәсілдердің оңтайлы үйлесуі сенімді ақпаратты қамтамасыз ететіні, оны пайдалану персонал жұмысының тиімділігін арттырып, ұйым қызметінің тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін арттыратыны атап өтілген.

Корпоративтік мінез-құлықты басқаруды жақсартуға ұмтылатын ірі ұйымдардың жетекшілерінің көпшілігі көбінесе ұйымдағы жағдайларға бейімделмей «автоматты түрде» сәйкес батыстық әдістерге ауысады. Бұл тәсіл дұрыс емес, ол Батыста өзін дәлелдеген әдістердің тиімділігін төмендететін ерекшеліктерді ескеруге мүмкіндік бермейді. Мәселе осы саладағы отандық әзірлемелердің жеткіліксіздігімен күрделене түсуде, тәжірибе көрсеткендей, барлық кәсіпкерлер корпоративтік мәдениетті басқару саласындағы қолданыстағы шетелдік әдістерді бейімдей алмайды.

Bakirov Y., Shtal T., Ukubassova G.

**METHODS AND APPROACHES TO THE STUDY OF CORPORATE CULTURE
IN EDUCATIONAL ORGANIZATIONS**

Annotation

The article considers the most popular methods for studying corporate culture. The possibilities of using these methods, as well as their advantages and disadvantages, are revealed. It is indicated that it is preferable to use quantitative methods that make it possible to more clearly prove the impact of corporate culture on key performance indicators of an enterprise. Methods for studying the culture of an organization are identified depending on the parameters that are the central elements of the study. The most common methods for identifying the prevailing type of corporate culture and modeling its future type are indicated. Approaches to the study of corporate culture are disclosed. It is concluded that timely diagnostics of the organization's culture is one of the tools in solving the most important strategic tasks of the organization's top management. It is noted that the optimal combination of methods and approaches in the study of corporate culture will provide reliable information, the use of which will increase the efficiency of personnel and will increase the efficiency and competitiveness of the organization.

Most of the leaders of the largest organizations seeking to improve the management of corporate behavior "automatically" transfer to the appropriate Western methods, often without adapting to the conditions existing in the organization. This approach is incorrect, it does not allow taking into account the specifics, which reduces the effectiveness of methods that have proven themselves in the West. The problem is complicated by the fact that domestic developments in this area are not enough, and as practice shows, not all entrepreneurs are able to adapt existing foreign methods in the field of corporate culture management.

DOI 10.52260/2304-7216.2022.3(48).24
УДК 331.5.024.54
ГРНТИ 06.61.53

Т.К. Бекжанова*, к.э.н., доцент¹

Д.Д. Ешпанова, к.э.н., доцент²

Д.Ф. Тобашова, докторант PhD³

С.Б. Глазунова, директор департамента
стратегического развития⁴

Esil University, г. Астана, Казахстан¹

Алматинский гуманитарно-экономический
университет, г. Алматы, Казахстан²

Евразийский национальный университет,
г. Астана, Казахстан³

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Казахстан⁴

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: toty_bekzhanova@mail.ru

ПОКАЗАТЕЛИ ИЗМЕРЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В КОНТЕКСТЕ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ КОМПАНИИ

Человеческий капитал - основной ресурс современного производства и фактор развития инновационной экономики. По данным ООН и Всемирного банка физический капитал отходит на второй план, уступая лидерство интеллектуальному капиталу или нематериальным активам, как продукту преобразования знаний. Учет и управление высококвалифицированным персоналом, необходимость инвестиций в человеческий капитал во благо компании являются темой дискуссии многих ученых, исследователей и общественности.

В статье рассмотрены модели оценки интеллектуального капитала предприятия и его отношения к организационному инновационному потенциалу. Целью данной статьи является их систематизация и анализ, а также выявление особенностей основных подходов к оценке данного ресурса. На основе анализа сделан вывод, что инновационный процесс организации в значительной степени зависит от включения человеческого капитала в производственные реалии, который поддерживается организационной структурой и организационными внешними связями. В работе над исследованием были использованы такие теоретические методы исследования, как анализ, сравнение, обобщение, научная абстракция, синтез.

Ключевые слова: человеческий капитал, интеллектуальный капитал, инновация, структурный капитал, реляционный капитал, конкурентоспособность предприятия, уровень образования, экономика знаний, инвестиции в обучение, креативность, нематериальные активы.

Кілт сөздер: адами капитал, интеллектуалдық капитал, инновация, құрылымдық капитал, реляциондық капитал, кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігі, білім деңгейі, білім экономикасы, оқытуға инвестиция, шығармашылық, материалдық емес активтер.

Keywords: human capital, intellectual capital, innovation, structural capital, relational capital, enterprise competitiveness, level of education, knowledge economy, investment in learning, creativity, intangible assets.

JEL classification: J24, E24, O15, O32

Введение. Характер мирового экономического роста отчасти обусловлен скоростью развития инноваций. Это возможно, учитывая быструю технологическую эволюцию, более короткие жизненные циклы продуктов и более высокие темпы разработки новых продуктов. Очевидно, что в глобализированном мире международное разделение труда является следствием не относительных затрат на заработную плату, а различий в качестве продукции и производительности. В частности, в обществе знаний эти различия зависят от использования науки и техники, применяемых для его создания, то есть от количества инкорпорированного интеллекта.

В этом смысле инновацию можно определить как процесс, который позволяет компаниям накапливать знания и технологические возможности для повышения производительности, снижения затрат и цен, и в то же время способствует созданию новых продуктов и повышению качества существующих.

По мнению современных исследователей, способность компании к инновациям в значительной степени зависит от нематериальных активов и знаний, которыми она обладает, и от возможности их применения. Эти нематериальные активы обычно называют интеллектуальным капиталом (ИК), и в большинстве работ утверждается, что он состоит из трех элементов: человеческий капитал (ЧК), структурный капитал (СК) и относительный капитал (ОК). ИК, как продукт преобразования знаний

и парадигма развития стала базовой основой эффективности развития предприятия и конкурентоспособности, наряду с физическим капиталом и природными ресурсами. Так, по оценкам Программы развития ООН и Всемирного банка инвестирование в ЧК составляет 64%, а в производственный капитал и природные ресурсы – 36% всех средств [1].

Целью данной статьи является определение элементов ИК, которые могут способствовать обеспечению инновационного потенциала компаний. В связи с этим будет уделено особое внимание ЧК, формирующему часть ИК образуя собой уже знания, информацию, совокупность опыта, практических навыков и профессиональное развитие сотрудников, командную работу, организационные возможности и т. д. во благо компании.

В качестве общей теоретической базы исследования будут использоваться методы теоретического исследования, такие как абстрагирование, анализ, синтез, системность и сравнение. В частности, будет применен описательный анализ теорий интеллектуального капитала для исследования компонентов и аспектов человеческого капитала.

Обзор литературы. Изначально ЧК рассматривался как социальный, затратный фактор развития и ограничивался включением в свое понятие только знаний человека и его способности к труду. Впоследствии, на протяжении длительного периода происходило переопределение ЧК из затратного фактора в определяющий, интенсивный фактор развития, наиболее значительный, чем физический капитал. Основная идея состоит в повышении конкурентоспособности экономики через накопление знаний и необходимости инвестиций в человека и общество [2]. Весомый вклад в формирование и популяризацию положений экономической теории ЧК внесли такие ученые как: Т.Шульц, Г.Беккер, Э.Денисон, Д.Минсер, А.Маршалл, П.Друкер, Д.Тобин, М.Блауг, Л.Дублин, И.Фишер и др.

По мнению многих исследователей, человеческий капитал подразумевает неявные знания и коммуникативные навыки, предпринимательский дух и другие личные качества, такие как предрасположенность или способность к обучению на протяжении всей жизни. Европейская комиссия в своем отчете RICARDIS устанавливает, что ЧК определяется знаниями, навыками, опытом и способностями сотрудников [3]. В рамках трех компонентов интеллектуального капитала человеческий капитал, включающий как индивидуальные, так и групповые знания сотрудников компании, особенно важен для определения инновационного потенциала фирм [4]. В 1969 году Дж.Кеннет Гелбрейт попытался дать определение ИК через понятие интеллектуальной деятельности [5]. Согласно концепции Т.Стюарта, «интеллектуальный капитал есть интеллектуальный материал, включающий в себя знания, опыт информацию и интеллектуальную собственность и участвующий в создании ценностей» [6, с.12].

Среди казахстанских исследователей, занимающихся научными изысканиями в сфере ЧК можно выделить труды Ю.К.Шокаманова, А.К.Дауренбекова, Я.А.Аубакирова, К.К.Нарибаева, Д.И.Закирова, А.Ш.Сулейменовой, Д.М.Кангалаковой, К.Н.Жангалиевой, А.Б.Тасмаганбетова, Ж.А.Жусуповой и др.

Несмотря на огромное количество научных работ, посвященных исследованию вопросов человеческого и интеллектуального капиталов, единых рекомендаций и методических инструментов не существует, что говорит о многогранности понятия «человеческий капитал» и недостаточной изученности формирования системы показателей измерения ЧК, непосредственно связанного с инновациями компаний как составляющей ИК.

Основная часть. Принимая во внимание связь с инновациями компаний, ниже будут описаны основные элементы моделей ИК в отношении их вклада в ЧК.

1. Интегральная модель системы кредитных показателей. В этой модели отмечается, что нематериальные активы должны быть согласованы со стратегией бизнеса и что, в то же время, они должны быть интегрированы в общую картину бизнес-процесса.

Для многих авторов ЧК представляет собой наличие навыков, таланта и ноу-хау сотрудников для прохождения фундаментальных внутренних процессов, которые гарантируют стратегический успех. Инновация рассматривается не только как капитал, но и как внутренний процесс, повышающий ценность человеческого, информационного и организационного капиталов. Влияние инноваций указывает на то, как ключевые сотрудники достигают поставленных целей, учитывая имеющиеся у них человеческие ресурсы и оптимальные потребности в персонале.

2. Модель Университета Западного Онтарио. Канадский ученый Н.Бонтис считает, что ИК представляет собой сумму человеческого, структурного и реляционного капиталов. Применительно к ЧК автор считает, что инновации являются результатом процесса общения и обучения людей в

организации. Можно сказать, что ЧК является источником инноваций, стратегического обновления и ценности для компании и состоит из запаса знаний, как неявного, так и явного типа, которым обладают сотрудники. Бонтис считает, что ЧК объясняет существование двух других компонентов ИК.

3. Мониторинг нематериальных активов. В этой модели нематериальные активы оцениваются с учетом бизнес-стратегии. К.Э.Свейби считает, что к этим ресурсам относятся внутренняя и внешняя структуры компании и компетенции сотрудников. Проблема с оценкой нематериальных активов связана с необходимостью выявления конкретных потоков, изменяющих или влияющих на рыночную стоимость компании. Для каждого блока нематериальных активов автор устанавливает три типа показателей: во-первых, показатели роста и обновления (с учетом потенциального будущего компании); во-вторых, показатели эффективности (информируют о продуктивности нематериальных активов) и, в-третьих, показатели устойчивости (показывают степень постоянства этих активов в компании). Инновация считается первоклассным фактором в соответствии с предыдущими показателями [7].

4. Модель Nova. Основной целью этой модели является измерение и управление ИК в организации любого типа, независимо от ее размера. Структура ИК определяется четырьмя компонентами (человеческий, организационный, социальный, инновационный капитал и обучение). Инновация рассматривается как индивидуальный капитал сам по себе. Человеческий капитал включает в себя активы, связанные со знаниями отдельных лиц (неявными и явными), которые подразделяются на: технические знания, опыт, лидерские качества, навыки работы в команде, стабильность сотрудников и навыки управления в отношении перспективной деятельности и решения сложных задач.

5. Модель интеллекта. Интеллектуальный капитал интегрирован в три основных блока: ЧК, структурный капитал и реляционный капитал. Каждый из них должен быть измерен и управляться в будущем. Человеческий капитал — это неявные и явные знания, которые полезны для организации и которыми обладают либо способны генерировать люди и команды, принадлежащие компании. Здесь нельзя не согласиться с тем, что, хотя тот, кто имеет этот тип капитала, является работником, а не организацией, он является частью стоимости компании и, следовательно, считается организационным капиталом. Для этих авторов ЧК является основой для создания двух других типов ИК. Нематериальные активы, принадлежащие ЧК, классифицируются в настоящем или будущем измерении. Модель устанавливает несколько показателей для измерения каждого элемента ЧК. Это предложение может служить руководством для каждого конкретного случая данной организации [8].

6. Модель Стюарта. Интеллектуальный капитал рассматривается как нематериальный актив, который может быть источником богатства. Это сумма человеческого, реляционного и клиентского капиталов.

В своих трудах Т.Стюарт устанавливает ряд принципов, которыми следует руководствоваться при администрировании ИК. Принципы ЧК представлены в следующих ситуациях:

- Фирмы не владеют ЧК и клиентским капиталом. Они разделяют право собственности в первую очередь с работниками, а во вторую — с поставщиками и клиентами. Чтобы эффективно управлять этими ресурсами, компания должна оценить ситуацию с распределением и принять, что неадекватное управление уничтожит ценность.
- Человеческий капитал и структурный капитал взаимно усиливают друг друга, когда организация ясно формулирует свою миссию и проявляет дух предприимчивости. Хотя, в случаях, когда фирма в большей степени озабочена поведением, а не стратегиями, когда многие из организационных действий не имеют ценности для клиентов, может возыметь место обратный эффект, при котором эти капиталы будут разрушать друг друга.

Что касается индикаторов, то здесь Стюарт представляет открытую модель, которая служит ориентиром и позволяет каждой организации разработать предложение, более близкое к ее собственным потребностям.

7. Модель Intellectus. Intellectus представлен как эволюционная модель, основанная на социальном капитале. Последний представляет собой сумму настоящих и потенциальных ресурсов, возникающих в результате индивидуальных или социальных отношений. Интеллектуальный капитал подразделяется на человеческий, структурный (организационный и технологический) и реляционный (деловой и социальный) капиталы. Каждый из этих компонентов включает в себя основные элементы, определяющие их характеристики. В то же время каждый элемент

анализируется с помощью ряда переменных, которые являются центральным объектом измерения и которыми необходимо управлять с высокой эффективностью, действенностью и удовлетворением вовлеченных сторон. Каждая переменная связана с различными индикаторами, которые помогают определить и создать ценность.

Человеческий капитал относится к знаниям (явным или неявным, индивидуальным или социальным), которыми обладают люди или группы, а также к способности создавать знания и, следовательно, быть полезным для миссии организации. Этот капитал ценен тем, что люди и группы знают, и их способностью учиться и делиться этими знаниями на благо организации.

Инновации генерируются за счет технологического капитала (в числе других факторов) и действуют как связующее звено между внутренними ценностями, возникающими из ЧК и организационного капитала, и внешними ценностями, связанными с бизнесом и социальным капиталом.

Исходя из данных моделей получаем следующие выводы:

- Концепции ЧК практически идентичны, а реальные различия заключаются в акценте, придаваемом некоторым элементам. Независимо от того, каким образом ИК классифицируется, ЧК всегда присутствует, и это связано с его важностью для бизнес-структуры и функций;

- Что касается инноваций, признаки разногласий становятся более заметными.

Таким образом, некоторые модели рассматривают этот элемент как часть внутренних процессов организации, которая увеличивает стоимость фирмы, в то время как другие рассматривают ЧК как источник инноваций.

Система показателей управления ЧК в инновационном контексте. Знания работника основаны на его навыках, опыте и способности усваивать новые знания. Таким образом, хотя знания и являются ресурсом сами по себе, способ управления знаниями и их применение будет влиять на качество услуг, которые могут быть получены из каждого ресурса, принадлежащего фирме, а также означает повышение производительности. Хотя потенциальная ценность ЧК обычно признается руководителями компаний, необходимо определить, какие из этих инвестиций действительно влияют на инновационный потенциал и как эти связи происходят.

В случае с ЧК, информацию трудно получить, потому что необходимо работать с индивидуальными достоинствами, такими как отношения, мотивация, способность к обучению и т.д. Более того, эти элементы не принадлежат организации, поэтому они могут быть потеряны, если квалифицированные сотрудники покинут компанию. Организация должна преобразовать эти знания в организационные знания. Это приводит нас к включению стоимости всех тех элементов, которые могут способствовать созданию ценности, приверженности сотрудников, помимо факторов, которые помогают преобразовать ЧК в структурный капитал, то есть активы должны принадлежать организации, а не отдельным лицам.

Тем не менее, основная цель системы индикаторов для ЧК состоит не только в том, чтобы оценить или измерить знания напрямую, но и улучшить способность генерировать и применять их. Учитывая это, в нашем предложении будем искать четкие связи между нематериальными ресурсами, их деятельностью и последующим обогащением. Что касается частоты разработки показателей, то она будет зависеть от таких факторов, как тип организации, динамика отрасли или стратегия, рекомендуемая к проведению с периодичностью минимум раз в год.

Предлагаем классифицировать показатели ЧК на две большие группы: те, которые относятся к компетенциям стратегических сотрудников, и те, которые относятся к ценностям и установкам.

Для выявления ключевых компетенций сотрудника необходимо учитывать следующие показатели:

1. Процент ключевых сотрудников: этот показатель информирует об уровне концентрации ЧК. Поскольку ЧК включает только знания, которые могут создать ценность для организации, учитываться будут не все сотрудники.

2. Уровень образования: большинство моделей измеряют его количеством специалистов с высшим образованием. Более высокое значение образовательного уровня положительно влияет на вероятность разработки новых продуктов и услуг. Однако высокий уровень образования актуален только в связи с конкретными целями и секторами организации. Поэтому не все компании нуждаются в специалистах с высшим образованием, каждая организация ставить цели с учетом стратегии и измеряет образовательный уровень ЧК по отношению к этим целям.

3. Опыт: это очень важный показатель ЧК, особенно для организаций с высоким процентом рабочих мест, требующих широкого круга или специальных знаний в отношении используемых функций и технологий. Логичным предположить, что более опытные сотрудники будут предлагать

больше новых стратегий или идей для новых продуктов, среди прочего, на основе опыта, приобретенного с течением времени, по сравнению с работниками, обладающими меньшим багажом опыта. Опыт следует понимать не только как полученные знания в настоящей организации, но и как опыт, приобретенный в других компаниях, на других рабочих местах, в других культурах, национальностях и т.д. Акцент делается на преимуществе наличия рабочей силы с разнообразным опытом, поскольку это должно привести к гибкости и продуктивности организации.

4. Глубина знаний: одним из показателей, используемых для ее оценки, является добавленная стоимость ЧК, которая отражает, какая часть добавленной стоимости приходится на каждую денежную единицу, вложенную в сотрудников. Она рассчитывается как сумма всех доходов за вычетом всех расходов, не связанных с работниками, деленная на сумму заработной платы и дополнительных социальных пособий.

5. Инвестиции в обучение на рабочем месте: обучение на рабочем месте должно положительно влиять на вероятность внедрения инноваций в продукты/услуги. Повышение квалификации сотрудников необходимо для поддержания высокого качества рабочей силы, способности адаптироваться к изменениям спроса и обеспечивать постоянное внедрение инноваций. Одним из способов повлиять на обучение сотрудников является инвестирование в формальные программы и процессы обучения. В рамках различных способов измерения предлагаются инвестиции в начальное обучение (количество часов обучения, необходимое для того, чтобы иметь продуктивных работников) и инвестиции в обучение на рабочем месте.

6. Общий объем инвестиций в ЧК: отражает степень приверженности организации вкладывать в ЧК. Это сумма расходов отдела кадров и затрат на подбор сотрудников, найм, профессиональное развитие, стратегии мотивации и т.д. плюс заработная плата (включая командировочные расходы и социальные услуги). Сравнение этого показателя с показателями других компаний того же сектора может дать нам представление о нашем относительном распределении ЧК.

7. Ротация сотрудников: как пояснялось ранее, одним из наиболее угрожающих факторов ухудшения ЧК является добровольный отказ от сотрудников с высоким уровнем знаний. Поэтому необходимо включать показатель ротации персонала. Она определяется как доля сотрудников, покидающих компанию каждый месяц.

8. Коэффициент прогулов: показатель прогулов обычно выявляет работников с личными проблемами, такими как неудовлетворенность или отсутствие мотивации. Это имеет неблагоприятные последствия для компаний, особенно, если это затрагивает ключевых работников. Это подчеркивает важность его оценки и отслеживания. В качестве меры для этого предлагается процент непредвиденных прогулов сотрудников.

9. Стоимость вознаграждения на одного работника: необходимо привлекать лучших специалистов. Более того, к ним также необходимо прислушиваться и не терять их. Этого можно достичь с помощью программ мотивации/вознаграждения. Поэтому важно проанализировать относительную категорию профессиональной заработной платы, которую предлагает каждая организация по отношению к сектору рынка. Этот показатель можно рассчитать отдельно для каждого отдела или секции.

10. Переменное вознаграждение. Что касается вознаграждения сотрудников, инновационные организации чаще включают переменный компонент заработной платы в зависимости от результатов фирмы. Это должно укрепить связь между рабочей силой и организационными целями и достигнутыми инновациями. Наше предложение по расчету — это доля сотрудников, у которых есть переменная часть заработной платы, основанная на целях.

11. Навыки и способности сотрудников. Это относится к знаниям, связанным с тем, как выполняются обязанности, генерируются ноу-хау, то есть к навыкам сотрудников, приобретенным в результате опыта работы. Для ее измерения непосредственному начальнику или отделу кадров необходимо разработать анкету по 5-балльной шкале, в которой оцениваются навыки и способности сотрудников.

Заключение. Управление человеческим капиталом является ключевым организационным элементом для получения устойчивых конкурентных преимуществ, и его эффективное управление создает огромный потенциал для создания стоимости в организации и, следовательно, оказывает прямое влияние на инновации. Трудности измерения нематериальных ресурсов не являются препятствием для того, чтобы организации все больше учитывали их, управляли ими и повышали их ценность. Таким образом, компетенции сотрудников, их ценности и отношение к работе являются основными элементами для выполнения задач организации в динамичной среде.

Организационные способности в значительной степени определяются обладанием этими нематериальными активами; и для их улучшения необходимо выявлять последние и управлять ими. Связанные с ресурсами знаний можно рассматривать как комбинацию процессов, понимания контекста и опыта, который подвергается непрерывному накоплению. Однако только те, которые добавляют ценность и являются редкими, неповторимыми и не имеют эквивалентных заменителей, способны создавать устойчивые конкурентные преимущества. Инновационный процесс организации в значительной степени зависит от включения ЧК в производственные реалии, а это, в свою очередь, поддерживается организационной структурой и организационными внешними связями. Таким образом, овладение процессами, организационными процедурами, учетными записями клиентов или правами собственности является источником успеха инноваций.

Статья подготовлена в рамках гранта Комитета науки МНВО РК по проекту AP 14870814 «Влияние агломерационных экстерналий на развитие инновационного предпринимательства»

ЛИТЕРАТУРА

1. Доклад о мировом развитии 2019 «Изменение характера труда». Международный банк реконструкции и развития / Всемирный банк. – 2018. – DOI: 10.1596/978-1-4648-1328-3. <https://openknowledge.worldbank.org/>
2. Голованова Е.Н. Управление человеческим капиталом в условиях инновационных преобразований и понятие его инновационной готовности // Креативная экономика. – 2012. – № 6(66). – С. 40-46.
3. Тасмаганбетов А.Б., Жусупова Ж.А. Білім берудегі менеджмент негіздері: оқу құралы. – Ақтөбе, 2019. – 200 б.
4. Отчетность об интеллектуальном капитале для расширения исследований, разработок и инноваций в МСП. – Отчет Комиссии Группы экспертов высокого уровня по РИКАРДИС. Люксембург: Бюро официальных публикаций Европейских сообществ. – 2006. – 164 с.
5. Сулейменова А.Ш., Кангалакова Д.М., Жангалиева К.Н. Институциональные факторы развития интеллектуального потенциала в регионах Казахстана // Вестник КазУЭФиМТ. – 2022 (1). – С. 201-207. – DOI 10.52260/2304-7216.2022.1(46).26
6. Стюарт Т. Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организаций / пер. с англ. М., 2007. – 368 с.
7. Иванова Н.С. Роль инвестиций в формировании человеческого капитала // Управление мегаполисом. – 2014. – № 3. – С. 79-82.
8. Казакова О.Б. Человеческий капитал как ключевой фактор развития современной экономики // Инновационное развитие экономики: российский и зарубежный опыт: материалы I Международной научно-практической конференции, ч.1. Уфа, 2015. – С. 257-262.

REFERENCES

1. Doklad o mirovom razvitii 2019 «Izmenenie haraktera truda». Mezhdunarodnyj bank rekonstrukcii i razvitija/Vsemirnyj bank. – 2018. – doi: 10.1596/978-1-4648-1328-3. <https://openknowledge.worldbank.org/> [in Russian]
2. Golovanova E.H. Upravlenie chelovecheskim kapitalom v uslovijah innovacionnyh preobrazovanij i ponjatie ego innovacionnoj gotovnosti // Kreativnaja jekonomika. – 2012. – № 6(66). – С. 40-46. [in Russian]
3. Tasmaganbetov A.B., Zhushupova Zh.A. Bilim berudegi menedzhment negizderi: oqu quraly. – Aqtobe, 2019. – 200 b. [in Russian]
4. Otchetnost' ob intellektual'nom kapitale dlja rasshirenija issledovanij, razrabotok i innovacij v MSP. – Otchet Komissii Gruppy jekspertov vysokogo urovnja po RIKARDIS. Ljuksemburg: Bjuro oficial'nyh publikacij Evropejskih soobshhestv. – 2006. – 164 s. [in Russian]
5. Sulejmenova A.Sh., Kangalakova D.M., Zhangaliev K.N. Institucional'nye faktory razvitija intellektual'nogo potenciala v regionah Kazahstana // Vestnik KazUJeFiMT. – 2022 (1). – S. 201-207. – DOI 10.52260/2304-7216.2022.1(46).26 [in Russian]

6. Stjuart T. Intellektual'nyj kapital. Novyj istochnik bogatstva organizacij / per. s angl. M., 2007. – 368 s. [in Russian]
7. Ivanova N.S. Rol' investicij v formirovanii chelovecheskogo kapitala // Upravlenie megapolisom. – 2014. – № 3. – С. 79-82. [in Russian]
8. Kazakova O.B. Chelovecheskij kapital kak kljuchevoj faktor razvitija sovremennoj jekonomiki // Innovacionnoe razvitie jekonomiki: rossijskij i zarubezhnyj opyt: materialy I Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii, ch.1. Ufa, 2015. – С. 257-262. [in Russian]

Бекжанова Т.К., Ешпанова Д.Д., Тобашова Д.Ф., Глазунова С.Б.

**КОМПАНИЯНЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУЫ КОНТЕКСІНДЕГІ
АДАМИ КАПИТАЛДЫ ӨЛШЕУ КӨРСЕТКІШТЕРІ**

Андатпа

Адами капитал қазіргі заманғы өндірістің негізгі ресурсы және инновациялық экономиканың даму факторы болып табылады. БҰҰ мен Дүниежүзілік Банктің мәліметтері бойынша, физикалық капитал білімді түрлендірудің өнімі ретінде Зияткерлік капиталға немесе материалдық емес активтерге көшбасшылықты бере отырып, екінші орынға шығады. Жоғары білікті кадрларды есепке алу және басқару, компанияның игілігі үшін адами капиталға инвестиция салу қажеттілігі көптеген ғалымдардың, зерттеушілердің және қоғамның пікірталас тақырыбы болып табылады. Мақалада кәсіпорынның зияткерлік капиталын бағалау модельдері және оның ұйымдастырушылық инновациялық әлеуетке қатынасы қарастырылады. Бұл мақаланың мақсаты – оларды жүйелеу және талдау, сондай-ақ осы ресурсты бағалаудың негізгі тәсілдерінің ерекшеліктерін анықтау. Талдау негізінде ұйымның инновациялық үдерісі негізінен Ұйымдық құрылым мен ұйымдық сыртқы байланыстар қолдайтын өндірістік шындыққа адами капиталды қосуға байланысты деген қорытындыға келді. Зерттеу жұмысында талдау, салыстыру, жалпылау, ғылыми абстракция, синтез сияқты теориялық зерттеу әдістері қолданылды.

Bekzhanova T., Yeshpanova D., Tobashova J., Glazunova S.

**INDICATORS FOR MEASURING HUMAN CAPITAL
IN THE CONTEXT OF COMPANY INNOVATION**

Annotation

Human capital is the main resource of modern production and a factor in the development of the innovation economy. According to the UN and the World Bank, physical capital is receding into second place, ceding the lead to intellectual capital or intangible assets as a product of knowledge transformation. Accounting for and managing a highly skilled workforce, and the need to invest in human capital for the benefit of the company is a topic of discussion for many academics, researchers and the public.

The article considers models for assessing the intellectual capital of an enterprise and its relation to organizational innovation potential. The purpose of this article is to systematize and analyze them, as well as to identify the features of the main approaches to the evaluation of this resource. On the basis of the analysis it is concluded that the innovation process of an organization depends to a large extent on the inclusion of human capital in the production realities, which is supported by the organizational structure and organizational external relations. Theoretical research methods such as analysis, comparison, generalization, scientific abstraction, synthesis were used in the work on the study.

G. Kerimbek*, c.e.s., assoc. professor¹

G. Nurbayeva, c.e.s., assoc. professor²

N. Umbetaliev, c.e.s., assoc. professor³

A. Bukharbayeva, PhD, assoc. professor⁴

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan¹

Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan²

Shymkent University, Shymkent, Kazakhstan³

Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan⁴

* – main author (author for correspondence)

e-mail: kerimbek2009@mail.ru

BASICS OF FORMATION AND WAYS OF OPTIMAL UTILIZE OF BUDGETARY ASSETS WITHIN THE COMPANY

In the conditions of the market model of economic management, the company needs to have financial resources to achieve financial stability, solvency, and systematically increase them, using advanced methods of building them. To attract external financial resources, it is necessary to develop a potentially successful and efficient company for investors. Also, one of the conditions for sustainable development here is the adequacy of its own financial resources and the ability to use financial market instruments in creating the company's financial resources. Currently, there are various ways of external financing of the company's financial and economic activities, but it is also necessary to improve internal financing. Due to a reduction in investment financing, that is, a lack of financial resources, there is a forced stagnation.

The authors focused on the basic principles of implementing the company's financial sources: individual financial and economic activities; systematic implementation of independent financing and management in the company; confidence in the actual result of the work performed; reproduction of achievements in production; creation of a fund of financial reserves in the company.

In this article, the authors consider ways of using the company's financial resources, namely: current costs associated with the production and sale of products (works, services); inclusion in the capital of funds invested in increasing production and its technical modernization, the use of intangible assets; investment of financial resources related to securities; financial, bank payments, payment of relevant contributions to extra-budgetary funds; creation of various monetary funds and their reserves, issuance of gifts and other similar social payments; providing sponsorship and other assistance for charitable purposes.

Keywords: *finance, capital, financial resource, equity, debt capital, funds, financing, income, expense, loss, product.*

Кілт сөздер: *қаржы, капитал, қаржылық ресурс, меншікті капитал, қарыз капиталы, қаражат, қаржыландыру, табыс, шығын, залал, тауар.*

Ключевые слова: *финансы, капитал, финансовый ресурс, собственный капитал, заемный капитал, средства, финансирование, доход, расход, убыток, товар.*

JEL classification: D24, L22

Introduction. The spread of the COVID-19 pandemic in the world and its impact on financial markets were noticed in the company during the basics of formation and ways of optimal use of financial resources. Many companies, frankly speaking, lived only for today, i.e. they forgot to accumulate a reserve fund for the future, and during quarantine measures they found themselves at a dead end. Enterprises with their accumulated reserves, without waiting for any support from the state, together with the team withstood all pandemic measures and emerged from the financial crisis. Therefore, first of all, the company should pay special attention to the basics of the formation of financial resources. This is one of the urgent problems of today.

The purpose of the article is a theoretical and practical consideration of the formation of financial resources of the company of the Republic of Kazakhstan in the conditions of the modern business model and the definition of optimal ways. Achieving this goal involves solving the following main tasks: studying the content and role of financial resources in the financial and economic activities of the company in the conditions of the modern business model; explaining the importance of basic financial resources in increasing the financial potential of the company using optimal ways; development of measures to improve the creation of financial resources of the company.

The history, theory and experience of the company's development, the methods used in it are fully studied, their application depending on the current conditions and new models of their use are developed.

In addition, the issues under consideration should be fully resolved and thoroughly discussed on the consolidation of new effective solutions for the management and organization, regulation and control of the company's finances.

In a market economy, significant changes are taking place in the organization of the company's finances. Horizontal ties between different companies are being strengthened, and their interaction with the banking system is being strengthened. These processes are manifested in the abandonment of sectoral structures and the creation of a new type of structures – on the basis of similarity, as well as multi-sectoral structures associated with economic interests, single shares and the combination of the state in property. These structures are becoming more viable in market conditions.

In the conditions of the market economy of the country, companies and Industrial Organizations of all industries use these methods and techniques and adhere to these recommendations in the course of their activities, according to their organizational and legal identity, their production activities will undoubtedly make a significant contribution to improving the economic and financial situation in Kazakhstan.

The basis of the study were the works of domestic economists, several works of Kazakhstani scientists published in Russian, Russian textbooks, data from the World Internet and other articles. In this paper, an examination of the money related condition of the company was carried out on the premise of logical and hypothetical data, as well as existing administrative reports, utilizing the information of the LLC.

Literature review. Professor V.M.Rodionova defines the financial resources of an enterprise as monetary income and receipts at the disposal of a business entity and intended to fulfill financial obligations, implement costs for expanded reproduction and economic stimulation of workers [1, p.119]. Another opinion is held by I.T.Balabanov, who interprets financial resources as funds available to an economic entity [2]. In our opinion, a more precise definition of the financial resources of the firm is given by V.G. Belolipetsky, defining the financial resources of the firm as part of the cash in the form of income and external receipts intended to fulfill financial obligations and implement costs to ensure expanded reproduction [3].

According to Sysoeva E.F., financial resources, being the material carriers of financial relations, mediate the exchange and distribution processes expressed by these relations in the distribution of the value of the public product (primary distribution), redistribution through budgets of various levels, extra-budgetary funds, insurance funds [4, p.7]. Financial resources of enterprises are in continuous motion. Due to the constant change of functional forms of financial resources in the process of their circulation (monetary - commodity - productive - commodity - monetary), ultimately, the return of advanced financial resources is ensured with some increase. In this regard, we believe that it is illegal to attribute to financial resources only monetary income and receipts that are directed to the purpose of expanded reproduction. Simple reproduction - the basis of expanded reproduction - is thereby deprived of sources of financing and, consequently, the very fact of its existence is called into question. Therefore, it seems fair to say by L.N. Pavlova that "financing and crediting of enterprises is a set of forms and methods, principles and conditions of financial support for simple and expanded reproduction with a limited amount of financial resources" [5].

In the textbook of A.D.Umbetaliyeva, G.E.Kerimbekov, K.B.Satymbekova "Enterprise Economics" defines "Financial resources of an enterprise are funds at the disposal of the enterprise itself, which are created in order to reimburse current costs and costs of expanding production, performing tasks related to finance, and economic incentives for employees. Including financial resources are used: for the development of non-production facilities; for the development of consumer funds; for the reproduction of accumulative funds; special reserve funds" [6].

In addition, domestic scientists A.Meirbekov, R.K.Niyazbekova, K.Sh.Dyusembayev, A.A.Nurymov, Zh.M.Bulakbay and other authors in their works gave clear definitions of the financial resources of the enterprise, defined the main activities and tasks.

The victory of overseeing budgetary assets straightforwardly depends on the company's capital structure. The capital structure may compare to or check the company's exercises to extend its assets. It too features a coordinate affect on the rate of salary, since the steady intrigued wage paid on obligation commitments does not depend on the anticipated level of movement of the company. In case the share of obligation installments of the company is tall, at that point there may be troubles in finding twofold capital. The ideal portfolio of merchandise and administrations is shaped on the premise of the examination of all blended sorts of items and administrations that the company can deliver. The optimal assortment portfolio allows you to easily adapt to changes in market conditions, regulate seasonal changes and make full use of the production potential. Increasing the means that lead to an increase in the company's

own financial resources depends on the amount of income obtained by increasing the volume of production, reducing costs [7].

Main part. Accordingly, today the main task of the company is to improve the quality of products along with reducing production costs. The selection is carried out using specific criteria: compliance with the payment procedure for the past period compliance with the intended financial capabilities of the buyer to pay for the required volume of goods; compliance with the level of solvency on the resource, the level of financial stability and compliance with the economic and financial condition of the seller company (availability of goods, capital requirements, etc.). Payment of goods to regular customers is made on credit. The most widely used model in economically developed countries consists of the following: if the buyer pays for the received goods, he receives a two-percent discount within ten days from the date of lending; if the payment is made within 11-30 days of the lending period, the buyer pays the full cost of the goods; if he does not pay the payment within one month, the buyer will have to pay an additional fine, the amount of which varies depending on the payment period.

The main problems facing the company are: the search for partners; the formation of effective production; the formation of a creative nature of work; obtaining a useful synergistic effect; the completeness of the implementation of missions. When attracting partners, two strategies are used: search for stable, reliable and proven partners; search for partners in accordance with a given market situation. The first strategy allows you to save on the transaction costs of finding and checking reliable partners, as well as on the legalization of contracts, on losses caused by non-fulfillment of obligations by partners, on the costs of protecting their interests in court; the second strategy allows you to work with partners who offer better conditions. The negative aspects of the strategy are losses caused by the failure of colleagues to perform their duties.

Integration-allows you to consolidate relationships with colleagues, reducing the risk of damage as a result of improper behavior of colleagues, as well as the departure of old colleagues and the search for new colleagues. Creating an effective business is the effective use of existing opportunities and the search for new opportunities. The problem of effective use of existing opportunities is solved by rational organization of the production process. Activities for rational organization of the production process: vertical organizational structure; vertical integration; scale saving. Effective search for new opportunities: horizontal organizational structures; horizontal integration; adaptation to changes and search for new opportunities; qualitative competition; accumulation of experience. Accumulated experience-knowledge, skills, methods and practices acquired in the production process. The accumulated experience allows us to produce rich products with minimal resource consumption [8].

The problem of improving production efficiency continues in the issue of social attractiveness of employees. The social attractiveness of employees makes it possible to: involve employees in the production process; solve some of the problems that arise as a result of the inertia and formality of the vertical organizational structure; accelerate the process of gaining experience. Economic units are of great importance in the formation of social attractiveness of employees. The social well-being of employees makes the company more resilient in times of crisis. Formation of a creative nature of work when competition is strengthened, various remuneration and monopoly rents of the company become of great importance [9].

A company that produces goods of high quality and reliability can raise prices and receive an additional premium for quality. A company with its own source of cheap resources will receive additional income as a result of their low cost. During the development of the market, all types of monopoly rent begin to be taken into account in prices. The reward for the accumulated experience, which is expressed in the low cost of the product, is one of the most important factors of competition. The creative nature of employees' work accelerates the process of accumulating knowledge.

Obtaining a beneficial synergistic effect. A modern company is a complex self-organizing system. This is often due to the reality that in a showcase economy, the company must decide in progress the alter in showcase conditions. Currently, many companies have clients in the public and commercial sectors. Focusing on synergistic actions between the execution of the state order and the satisfaction of commercial demand allows us to gain an additional competitive advantage: low cost and high quality of products. The company can produce mixed types of products and get a synergistic effect, for example, by quickly accumulating knowledge and experience, using single devices and using all channels for promoting Zero products on the market [10].

Completeness of Mission Implementation. The mission of the company is to meet some needs, for example, the mission of ABN LLC is to meet the needs of the consumer by providing office equipment repair

services. A clear understanding of the mission allows you to form an assortment portfolio that provides a very strong and long-lasting effective synergistic effect. The ideal portfolio of merchandise and administrations is shaped on the premise of the investigation of all blended sorts of items and administrations that the company can deliver. The optimal assortment portfolio creates conditions for easy adaptation to changes in market conditions, regulation of seasonal changes and full use of production potential. In order to improve solvency and liquidity, the company needs to take the following measures: improvement of marketing, research and segmentation of the consumer market, expansion of the sales market; efficient and cost-effective distribution of the company's funds; stimulation of timely repayment of receivables of buyers of products; sale of invoices, i.e. sale of receivables (factoring).

ABN LLP, for example, implements the above-mentioned measures on time and improves its liquidity and solvency. According to Table 1, according to the dynamics of changes in profitability of ABN LLP, the amount of revenue in 2018 amounted to KZT 75,227.5 million, in 2019 KZT 94,993.8 million, and in 2020 – KZT 129,608.1 million. In 2019, compared to 2018, an increase of KZT 19,766.2 million or 26.3%, and in 2020, an increase of KZT 34,614.3 million or 36.5% compared to 2019. The cost of sold products in 2018 amounted to KZT 41094.1 million, in 2019 – KZT 56,087.2 million, and in 2020 – KZT 68356.4 million. In 2019, compared to 2018, an increase of KZT 3,085.0 million or 36.5%, and in 2020, an increase of KZT 24,033.2 million or 64.6% compared to 2019. Operating income amounted to KZT 18,603.2 million in 2018, KZT 24,082.3 million in 2019, and KZT 22,186.4 million in 2020. In 2019, compared to 2018, there was an increase of KZT 4,651.5 million or 24.0%, and in 2020 – a decrease of KZT 1,895.9 million or 7.9% compared to 2019.

Income before tax in 2018 amounted to KZT 18,603.2 million, in 2019 – KZT 23,661.2 million, and in 2020 – KZT 19115.7 million. In 2019, it increased by KZT 5,057.9 million or 27.2% compared to 2018, and in 2020 – by KZT 4,545.4 million or 19.2% compared to 2019. The amount of net income in 2018 amounted to KZT 10,530.0 million, in 2019 – KZT 14,180.0 million, and in 2020 – KZT 20,058.0 million. In 2019, compared to 2018, an increase of KZT 3,650.0 million or 34.7%, and in 2020, an increase of KZT 5,878.0 million or 41.5% compared to 2019. The amount of income allocated to the parent company in 2018 amounted to KZT 10,530.0 million, in 2019 – KZT 13,562.6 million, and in 2020 – KZT 20,058.0 million. In 2019, compared to 2018, an increase of KZT 3032.6 million or 28.8%, and in 2020, an increase of KZT 6,495.5 million or 47.9% compared to 2019. The amount of income allocated to the subsidiary in 2019 amounted to KZT 617.4 million, and in 2020 there was no amount of income, that is, in 2020 compared to 2019 there was a decrease of KZT 617.4 million or 100%.

Table 1

Dynamics of profitability changes of ABN LLP for 2018-2020, mln. tg*

Indicators	2018	2019	2020	Changes during 2018-2019 (+,-)		Changes during 2019-2020 (+,-)	
				Amount	%	Amount	%
Revenue	75227,5	94993,8	129608,2	+19766,3	+26,3	+34614,4	+36,5
Cost of sold products	41094,1	56087,3	68356,4	+14993,2	+36,5	+12269,1	+21,9
Gross income	34133,4	37218,5	61251,7	+3085,0	+9,0	+24033,3	+64,6
Income from operating activities	19430,8	24082,3	22186,5	+4651,6	+24,0	-1895,9	-7,8
Income before tax	18603,2	23661,2	19115,8	+5057,9	+27,2	-4545,5	-19,2
Net income	10530,0	14180,0	20058,0	+3650,0	34,7	+5878,0	+41,5
Income allocated to the parent company	10530,0	13562,6	20058,0	+3032,6	28,8	+6495,4	+47,9
Income allocated to a subsidiary	0	617,4	0	+617,4	+100	-617,4	-100

*Compiled by the author according to «ABN» LLP

One of the ways to save working capital and increase its turnover is to improve inventory management. Since the company invests funds in creating a fund, storage costs are associated not only with warehouse costs, but also with the risk of destruction and obsolescence of goods, as well as the temporary cost of capital. To accelerate the turnover of working capital, the company purposefully conducts the following activities: planning the purchase of necessary materials; implementing strict production systems; using advanced warehouses; improving demand forecasting; fast delivery of raw materials and materials.

The most measures to reestablish the dissolvability of a non-payment company with certain budgetary bolster are: presentation of modern shapes and strategies of administration; transformation, move to unused administrations, making strides their quality; making strides showcasing effectiveness; decreasing in general costs; diminishing accounts receivable and payable; expanding the share of value in working resources through the support for conducting short-term money related speculations; changing over credits by changing over short-term advances into long-term advances; finding openings to grow trade effectiveness; other exercises. In order to effectively create financial resources, it is necessary to systematically monitor financial resources in the company. To do this, you can use the example of monitoring financial resources, which is presented in Table 2 below, consisting of several stages. When monitoring the company's financial resources, measures are taken to select methods and tools for creating financial resources [11].

Table 2

A set of measures for the effective creation of financial resources of the Company*

№	Event names	Implementation mechanism
1	Monitoring of the company's financial resources	Application of the proposed model of monitoring the company's financial resources
2	Company revenue forecast	Creating a model for predicting the company's revenue
3	Determining the specifics of working capital formation	Based on the drawing drawn up
4	Determination of optimal approaches to the formation of the company's financial resources	Traditional and alternative approaches
5	Selection of various effective tools for financing the company	Financial instruments (securities)
6	Application of mature financial services to the formation of the company's financial resources	Leasing, factoring, etc.
7	Analysis of the company's financial resources based on balance sheet items	Use of the company's financial statements
8	Use of methods for creating a company's financial resources by implementing investment policies at different levels	Participation in regional, state and other investment programs
9	Attracting borrowed funds	Attracting bank loans and loans on a long-and short-term basis
10	Reducing inefficient expenses of the company	Improving the cost mechanism

*Compiled by the author according to «ABN» LLP

In common, there are measures to reestablish the dissolvability of the company. But their execution takes a parcel of time. Deal of portion of settled resources as a strategy of diminishing the assess base and settlements with lenders on current liabilities. Long-term credit or borrowing, but there's a certain conditionality here: in the event that the gotten advance is of a focused on nature, at that point the advancement in dissolvability agreeing to official criteria is wrong within the top esteem. The company ought to too audit its costs and spend them viably. The company's income should be completely calculated and arranged within the ideal sum for the up and coming detailing period.

When the benefit time is quickened, the pay will final longer and ended up another extra offer assistance for the buyer. For numerous companies, the most issues are financial imperatives and the steady volume of money related assets and money related soundness of the company, as the purchase of merchandise moreover features a colossal affect on the competitiveness of the company, the accessibility of working capital and working capital, and the choice of clients on the choice of brand of merchandise. As a result of the usage of measures, stores and costs, credits and advances can be assessed in fund. Claim money related assets will increment essentially. As a result of the entry of money related assets, the company's commerce stamp and productivity increment.

The most standards of the organization of the company's accounts are: freedom in monetary and financial exercises; self-financing and administration; intrigued within the last comes about of the work; maximization of the accomplished comes about; creation of budgetary saves; partition of reserves into property and obligation; need fulfillment of commitments to the state budget and extra-budgetary reserves; monetary control over the exercises of the venture.

The utilize of the company's budgetary assets is carried out within the taking after regions: current costs related to the generation and deal of items (works, administrations); capitalization of stores contributed within the increment of generation and its specialized modernization, the utilize of intangible resources; venture of money related assets related to securities; money related, bank installments, installment of suitable commitments to extra-budgetary stores; creation of different money related reserves and their saves, giving endowments and other social installments; giving sponsorship and other charitable help [12-14].

Conclusions. Currently, it is known that the result of the company's activities completely depends on the financial resources and the effectiveness of the company's management. The main ways to strengthen the financial stability of the company are the effective creation of financial resources and ensuring their sufficiency. When studying the problem of the formation of financial resources of an industrial company in the conditions of modern management, the following recommendations were made:

1. In the conditions of modern type of management, an important place in the formation of funds is occupied by a company in the field of economics with various organizational and legal forms of financial resources and ownership. On the basis of a more efficient organization of the company, the growth of financial resources is carried out, which, in turn, leads to an increase in macroeconomic indicators in the field of activity and throughout the country. High macroeconomic indicators of the state ensure the safety of investments and improve the functioning of the company.

2. In the modern business model, various ways and methods of financing the company's activities are known. In accordance with this, the company has the opportunity to systematize the methods of creating financial resources on various grounds. For example, on a debt basis – loans, loans; on an irrevocable basis – foundation contributions, leasing, investments; on a gratuitous basis – grants, grants and transfers; on an attracted basis – issue, sale and placement of corporate securities; on a financial basis – factoring, forfeiting, franchising, options, etc.; on a discount basis-interest payments on deposits.

In conclusion, if, in the conditions of the modern economy of the country, companies and production organizations in all industries use the above methods and techniques, adhere to these proposals in the course of conducting activities due to their organizational and legal characteristics, then their production activities, quality indicators, profitability in the production of products will be increased and will contribute to improving financially- the economic situation of Kazakhstan.

REFERENCES

1. Родионова В.М. Финансы. Учебное пособие / М.: Финансы и статистика, 2012. – 485с.
2. Балабанов И.Т. Актуальные вопросы развития автотранспортной отрасли [Текст] / Автомобильный транспорт. – 2011. – №5. – С. 12-20.
3. Белолипецкий В.Г. Финансы фирмы: Курс лекций / Под ред. И.П. Мерзлякова. – М.: ИНФРА-М, 2012. – 298 с.
4. Сысоева Е.Ф. Структура капитала и финансовая устойчивость организации: практический аспект / Финансы и кредит. – 2012. – №22(262). – С. 24-29.
5. Павлова Л.Н. Финансы предприятий: Учебник / М. ЮНИТИ, 2009. – 171 с.
6. Үмбеталиев А.Д., Керімбек Ғ.Е., Сатымбекова К.Б. Кәсіпорын экономикасы: оқулық / Алматы: Фортуна-полиграф, 2021. – 372 б.
7. Балабанов И.Т. Основы финансового менеджмента: учеб. пособие.-3-изд., перераб. и доп. – М., 2002. – 526 с.
8. Финансовый менеджмент: учебник / ред. Е.И. Шохин. – 3-е изд., стер. – М.: КНОРУС, 2011. – 480б.
9. Филатова Т.В. Финансовый менеджмент: учебное пособие / М.: ИНФРА-М, 2010. – 236 с.
10. Финансовый менеджмент: теория и практика /под ред. Стояновой Е.С. – М.: Перспектива, 2010. – 656 с.
11. Ковалев В.В. Корпоративные финансы и учет: понятия, алгоритмы, показатели: учебное пособие / М.: Проспект, 2010. – 768 б.
12. Финансовый менеджмент: учебник / ред. В.В. Ильин. – М.: Омега-Л, 2011. – 560 б.
13. Бланк И.А. Основы финансового менеджмента / М.: Омега-Л, 2011. – 1330 с.
14. Ковалев В.В. Введение в финансовый менеджмент / М.: Финансы и статистика, 2013. – 768 с.

REFERENCES

1. Rodionova V.M. *Finansy. Úchebnoe posobie* / M.: Finansy i statistika, 2012. – 485 s [in Russian].
2. Balabanov I.T. *Aktýalnye voprosy razvitiia avtotransportnoi otrasli [Tekst] / Avtomobilnyi transport. – 2011. – №5. – S. 12-20 [in Russian].*
3. Belolipetskii V.G. *Finansy firmy: Kýrs lektsii* / Pod red. I.P. Merzhakova. – M.: INFRA-M, 2012. – 298 s [in Russian].
4. Sysoeva E.F. *Strýktýra kapitala i finansovaya ústoichivost organizatsii: prakticheski aspekt / Finansy i kredit. – 2012. – №22(262). – S. 24-29 [in Russian].*
5. Pavlova L.N. *Finansy predpriatii: Úchebnik* / M. IÚNITI, 2009. – 171 s [in Russian].
6. Úmbetaliev A.D., Kerimbek G.E., Satymbekova K.B. *Kásiporyn ekonomikasy: oqýlyq* / Almaty: Fortýna-poligraf, 2021. – 372 b [in Kazakh].
7. Balabanov I.T. *Osnovy finansovogo menedjmenta: úcheb. posobie. – 3-izd., pererab. i dop. – M., 2002. – 526 s [in Russian].*
8. *Finansovy menedjment: úchebnik* / red. E. I. Shohin. – 3-e izd., ster. – M.: KNORÝS, 2011. – 480 s [in Russian].
9. Filatova T.V. *Finansovy menedjment: úchebnoe posobie* / M.: INFRA-M, 2010. – 236 s [in Russian].
10. *Finansovy menedjment: teoriia i praktika* / pod red. Stoianovoi E.S. – M.: Perspektiva, 2010. – 656 s [in Russian].
11. Kovalev V.V. *Korporativnye finansy i úchet: poniatiia, algoritmy, pokazateli: úchebnoe posobie* / M.: Prospekt, 2010. – 768 b [in Russian].
12. *Finansovy menedjment: úchebnik* / red. V.V. Il'in. – M.: Omega-L, 2011. – 560 s [in Russian].
13. Blank I.A. *Osnovy finansovogo menedjmenta* / M.: Omega-L, 2011. – 1330 s [in Russian].
14. Kovalev V.V. *Vvedenie v finansovy menedjment* / M.: Finansy i statistika, 2013. – 768 s [in Russian].

Керімбек Ғ.Е., Нурбаева Ғ.Е., Умбеталиев Н.А., Бұхарбаева А.Ж.

КОМПАНИЯДА ҚАРЖЫЛЫҚ РЕСУРСТАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ НЕГІЗДЕРІ ЖӘНЕ ОҢТАЙЛЫ ПАЙДАЛАНУ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа

Қазіргі кезде шаруашылықты жүргізудің заманауи үлгісі бойынша компанияның қаржылық тұрақтылығы, төлемқабілеттігіне жету үшін қаржылық ресурстардың бар болуы және оны құрудың заманауи тәсілдерін қолдану керек. Қаржылық ресурстардың сыртқы көздерін тарту үшін аса пайдалы және инвесторлар үшін компанияның мықты дамыған болуы тиіс. Компанияның тұрақты түрде даму сипаттарының бірі – компанияда меншікті қаржылық ресурстардың жеткіліктілігі және компанияның қаржылық ресурстарын құру кезіндегі қаржылық нарықтың негізгі құралдарын пайдалану шарттары.

Авторлар компанияның қаржы көздерін жүзеге асырудың негізгі қағидаттарына тоқталған: қаржы-шаруашылық қызметтің жеке болуы; компанияда дербес қаржыландырудың және оны басқарудың жүйелі жүзеге асырылуы; орындалған жұмыстардың нақты нәтижесіне сенімділік; өндірісте қол жеткізген жетістіктерді молайту; компанияда қаржылық резервтердің қорын құру.

Аталған мақалада авторлар компанияның қаржылық ресурстарын пайдаланудың жолдарын қарастырған, атап айтқанда: өнім (жұмыс орындау, қызмет көрсету) өндірудің және сатудың ағымдағы шығындары; өндірістерді кеңейтуде және заманауи техникамен жаңғырту кезінде компанияның материалдық емес активтерін қолдануда инвестицияға салынған қаражаттарды капитал қорына беру; бағалы қағаздар бойынша қаржылық ресурстарды инвестицияға тарту; компанияның қаржы-несиелік, банктік төлемдерін, бюджеттен тыс қорлар бойынша қажетті жарналардың төлемін жүзеге асыру; қаржылық және резервтік қорларды ұйымдастыру, сыйақы және басқа да әлеуметтік төлемдерді төлеу; қайырымдылық, демеушілік және өзге де көмектер көрсету.

Керимбек Г.Е., Нурбаева Г.Е., Умбеталиев Н.А., Бухарбаева А.Ж.

**ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ И ПУТИ ОПТИМАЛЬНОГО
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ КОМПАНИИ**

Аннотация

В условиях современной модели хозяйствования компании необходимо иметь финансовые ресурсы для достижения финансовой устойчивости, платежеспособности и систематически увеличивать их, применяя усовершенствованные подходы к их формированию. В настоящее время существуют различные пути внешнего финансирования финансово-хозяйственной деятельности компании, но наряду с этим необходимо совершенствовать внутреннее финансирование. Из-за сокращения финансирования инвестиций, то есть нехватки финансовых ресурсов, возникает вынужденная стагнация.

Авторы остановились на основных принципах реализации финансовых источников компании: индивидуальная финансово-хозяйственная деятельность; систематическое осуществление самостоятельного финансирования и управления им в компании; уверенность в фактическом результате выполненных работ; воспроизводство достижений на производстве; создание фонда финансовых резервов в компании.

В данной статье авторами рассмотрены пути использования финансовых ресурсов компании, а именно: текущие затраты, связанные с производством и реализацией продукции (работ, услуг); включение в капитал средств, инвестированных в увеличение производства и его техническую модернизацию, использование нематериальных активов; инвестирование финансовых ресурсов, связанных с ценными бумагами; финансовые, банковские платежи, уплата соответствующих взносов во внебюджетные фонды; создание различных денежных фондов и их резервов, выдача подарков и других аналогичных выплат социального характера; предоставление спонсорской и иной помощи в благотворительных целях.

Z. Arynova, c.e.s., assoc. professor¹

A. Galieva, d.e.s., professor²

Zh. Sadu, c.e.s., senior lecturer³

Innovative University of Eurasia, Pavlodar, Kazakhstan¹

Esil University, Astana, Kazakhstan²

Kazakh University of Technology and Business,

Astana, Kazakhstan³

* – main author (author for correspondence)

e-mail: zaryn24@mail

KAZAKHSTAN SECURITIES MARKET: BASIC PARAMETERS AND DEVELOPMENT TRENDS

The article emphasizes the role of the securities market as an essential mechanism for the redistribution of money between sectors of the economy. The securities market, as an integral part of the financial market, is acquiring a particularly growing importance in the economy of Kazakhstan, as well as in the economy of the entire world community. The main objective, which is to attract investment to enterprises in all spheres of the economy, is to ensure that enterprises have access to lower-cost equity capital than bank loans.

The article reviews the main theoretical approaches to defining the essence of the concept under analysis, attempts to formulate the main problems in the securities market, presents the results of the analysis of data that characterize the current state of the stock market in Kazakhstan. The author notes that for most of the main theories about the state of the stock market, a superficial approach is characteristic, as evidenced by the fact that none of them considers the internal structure of the stock market, which is the main tool for identifying patterns of changes in the value of financial instruments. It is also necessary to take into account that the choice of a theory depends entirely and entirely on the perception and opinion of the analyst concerned. Singling out one theory as the only and most acceptable was wrong.

Keywords: *Stock, stock exchange, broker, investor, capitalization, stock market, securities market, stock market, securities market, issuers*

Кілт сөздер: *Акция, биржа, брокер, инвестор, капиталдандыру, акциялар нарығы, бағалы қағаздар нарығы, қор нарығы, бағалы қағаздар, Эмитенттер*

Ключевые слова: *Акция, биржа, брокер, инвестор, капитализация, рынок акций, рынок ценных бумаг, фондовый рынок, ценная бумага, эмитенты*

Introduction. One of the most important areas for the development of the domestic economy is the stock market, which facilitates economic agents' access to the money and financing they need. As international practice shows, several models of securities market organization have developed to date. Kazakhstan has embarked on the development of a mixed model of the securities market, which is a universal model in which banks, non-bank credit institutions and non-monetary investment institutions operate simultaneously and on an equal footing. This model, which does not limit the volume of securities traded, facilitates the formation of large portfolios of companies and exercises real control over their activities.

The relevance of the topic of the study is due in large part to the significant role of the securities market as an essential instrument for the financing and development of the economy of any State, including Kazakhstan. This is because most of the financial assets of the world's advanced economies are in securities.

This is largely due to the need for sustained economic growth and the fact that the main source of the financial crisis is most often the securities market. It should be noted that the stock market also has a direct impact on a country's financial security, so that the identification of the main financial vulnerabilities and measures to prevent them is a matter of concern to the domestic economy.

The securities market, which occupies a key place in the economies of developed countries, not only regulates the movement of capital, but also allows for its self-regulation and the formation of a national industrial structure of the economy indirectly through securities. In fact, it is the macroeconomic regulator of a State that, through its public securities, by raising their face value, rate and importance, is able to attract foreign and domestic capital in an important environment at the time. [1]

The purpose of the study is to identify the main trends in the development of the domestic stock market. To achieve this goal, the following tasks were set and implemented: identifying the main trends in the development of the Kazakhstan securities market; evaluating current practices in the securities market.

Traditional methods (comparison, description, measurement) and general research methods and techniques (analysis, generalization, etc.) were used in writing. In studying modern organized stock markets, the modelling method is, in our opinion, optimal from the point of view of definition of logic and prospects of market development, analysis of market structure, directions of interaction of participants, their relations with other markets. This will enable the establishment of systematic links between facilities

Literature Review. The famous American economist Paul Samuelson characterized the stock market as a place for organized securities trading. In its interpretation, the stock market is part of a market infrastructure coordinating the activities of buyers and sellers in the purchase and sale of stock market assets - securities) [2]

It should be noted that stock market theories (Market Theories) are an integral part of stock market analysis. This is largely due to the fact that their use provides an opportunity to develop qualitative methodologies for the study of price movements of financial instruments, while determining the most appropriate moment for opening a trading position in the course of securities transactions. [3].

The predominant number of classical theories are aimed at identifying the main trends in the stock market that have evolved over a long period of time and are associated with significant price changes. In summarizing the main theories on the state of the stock market, they all take a superficial approach, as evidenced by the fact that none of them consider the internal structure of the stock market, which is the main tool for determining the pattern of changes in the value of financial instruments. [4] It should also be noted that the choice of a theory depends entirely and entirely on the perception and opinion of the analyst concerned. It was wrong to single out one theory as the one and the most acceptable. A review of the fundamentals of stock market theories shows that each of them contains rationales that can be used in both future stock market forecasts and stock market valuations.

Main part. The primary elements of the Kazakhstan securities market appeared in 1991, during this period, as a result of mass privatization and corporatization of state-owned enterprises, many joint-stock companies were created and began to function, the first brokerage firms and stock exchanges appeared, the number of the latter, according to some estimates, reached fifty. [5]

The following are the most important legislative and regulatory acts of this period that provide for the formation of the Kazakh stock market:

- Decree of the President of the Republic of Kazakhstan having the force of law, «On securities and stock exchange» from 21.04.1995;
- Regulation «On the Procedure for Registration of the Issue and Repayment of Shares of Joint-Stock Companies in the Republic of Kazakhstan», approved by NCCB Resolution 4 of 12.05.1995;
- Regulation «On Licensing of Exchange Activity on the Securities Market», approved by NCCB Resolution 8 of 27.06.1995; - Law of RK «On the Securities Market» of 05.03.1997.

It should be noted that prior to 1995 the stock exchange existed only formally. The reason for this was privatization processes in the republic, lack of liquidity instruments, absolute absence of corporate culture and transparency in general, which did not inspire confidence on the part of foreign investors. The main factor, however, was the limited activity of the stock exchange at the legislative level, which allowed the exchange to organize trading with only 176 government securities. The first auction was held on November 14, 1995.

In 1997, the adoption of the law «On the securities market», which limited the activities of the Stock Exchange to securities only, led to the reorganization of the stock exchange by dividing it into a separate legal entity «Almaty financial exchange» (AFINEX), on the platform of which foreign currencies and fixed-term contracts are traded. Only securities were traded on the exchange itself, and in the same year for the first time non-State securities were traded. In 1998, Kazakhstan introduced a new pension system, which had a positive impact on the development of the stock exchange. The new cumulative pension system implied the existence of a separate institute for the management of pension assets, now known as Pension Asset Investment Management (IPRA).

The entry of these organizations into the market has made it possible to increase the number of professional participants and the volume of trading on the stock exchange by activating the exchange market of state debt obligations.

The Kazakhstan stock exchange now deals with corporate bonds, which dates back to 1999. The financial crisis in the Russian Federation in 1998 affected the fund's activities. Investor panic, then rampant in almost all stock markets, led to a sharp fall in Kazakhstan Eurobond prices. This further contributed to a sharp decrease in the number of brokers. In response to this critical situation, a decision has been taken to

regulate the voluntary suspension of a license to engage in brokering and dealership activities. Up to the end of 1998, nine professional market participants had exercised this right.

The repo market occupies a special place in the development of the stock market, as it has been performing more than one function since its inception, One of which was to serve as a source of short-term money to support the short-term liquidity of professional market participants on the one hand, and, of course, to serve as an instrument of investment of temporarily free money for the same participants on the other hand, Thus providing investors with increased investment opportunities in the market with non-state securities, and the National Bank with the possibility to manage money aggregates. For these reasons, by 2006 this market had already taken the leading position on the Kazakhstan Stock Exchange in terms of the volume of transactions performed.

According to the classification of the international rating agency MSCI, the stock market of Kazakhstan belongs to the group of border markets - frontier market, which corresponds to the penultimate place in the classification, on which our country is long, without any progress. This provision is clearly reflected in the country risk of the State and the position of Kazakh investors. [5]

The need for regular and uninterrupted movement of capital, which requires a developed infrastructure, the participation of various intermediaries serving this movement, largely determines that the stock market in its structure is a complex multi-level system. The general structure of the stock market of the Republic of Kazakhstan is presented in Figure 1.

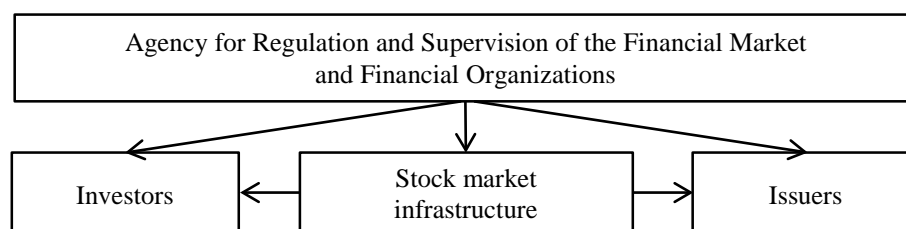

Figure 1. Structure of the stock market of the Republic of Kazakhstan
*Compiled by the author

Professional participants in the stock market include issuers, investors, stock brokers, regulators and supervisors, and organizations that service the capital attraction mechanism and its circulation.

As of 1 January 2021, 71 licenses were in force to operate on the securities market of the Republic of Kazakhstan. At the same time, in accordance with the Law of the Republic of Kazakhstan «On the Securities Market» without a license carries out the activity of JSC «Central Securities Depository».

Table 1

Professional participants in the securities market*

Professional participants	As of 01.01.2020	As of 01.01.2021	Deviation (+,-)
Total dealers, including:	39	38	-1
banks	19	18	-1
of which category I	15	15	-
non-bank organizations	20	20	-
of which category I	20	20	-
Castodians	9	9	-
Portfolio Managers	20	19	-1
Transfer agents	2	2	-
Securities broker	1	1	-
Clearing of financial instruments on the securities market	1	1	-
Central Securities Depository	1	1	-
Total	73	71	-2

*Compiled by the author on the basis of data from the Agency of the Republic of Kazakhstan for Regulation and Development of the Financial Market of the Republic of Kazakhstan, www.finreg.kz [7]

An analysis of the current structure of professional participants in the domestic stock market allows us to conclude that the domestic securities market can be characterized primarily as a banking market. This is largely due to the concentration of the bulk of investment resources in banking institutions, to which most private companies and individuals cannot compete seriously.

The total assets of professional participants in the securities market as of 01.01.2021 amounted to 410.86 million tenge according to table 2. At the same time, the amount of commitments decreased by 10 per cent, amounting to 115,180 million tenge. Total equity capital increased by 3.2% to 295,706 million tenge.

Table 2

Financial indicators of professional participants in the securities market*

Indicator name	As of 01.01.2020	As of 01.01.2021	Deviation (+,-)
Total assets - in total, a million tenge, including:	286874	410886	+124012
Broker dealers	97932	164608	+66676
Portfolio Managers	188942	246277	+57335
Obligation, – in total, a million tenge, including:	73293	115180	+41887
Broker dealers	2188	44158	+41970
Portfolio Managers	71105	71022	-83
Capital, – in total, a million tenge, including:	213582	29506	-184076
Broker dealers	95744	12050	-83694
Portfolio Managers	117838	17555	-100283
Authorized capital, – in total, a million tenge, including:	205085	25273	-179812
Broker dealers	89937	9170	-80767
Portfolio Managers	115148	16104	-99044

*Compiled by the author on the basis of data from the Agency of the Republic of Kazakhstan for Regulation and Development of the Financial Market of the Republic of Kazakhstan, www.finreg.kz[7]

Today, the exchange, which provides a full range of relevant services in accordance with international standards, remains the main high-tech trading platform for attracting capital to the national economy.

The exchange, which is a universal stock market, has four main sectors: the foreign exchange market, the government securities market, including international securities of the Republic of Kazakhstan, the stock and corporate bonds market, and the derivatives market.

The main indicators of the stock market for 2020, by sector, are presented in table 3.

Table 3

Stock market indicators for 2020*

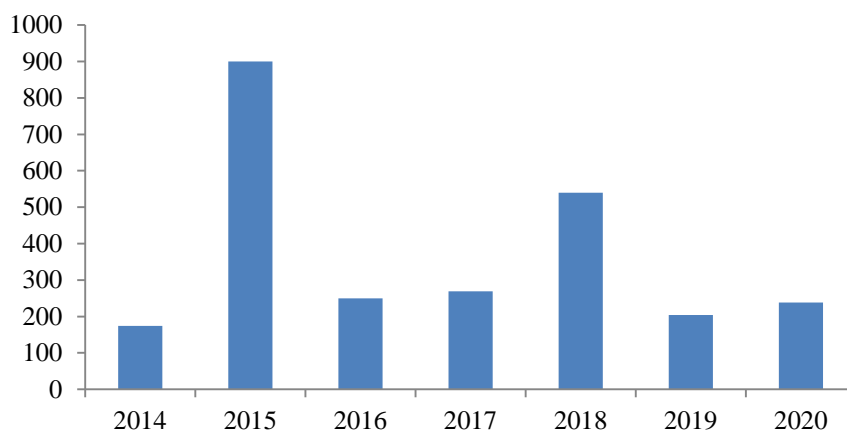
Indicator name	Trading volume		Average number of transactions per day	Average daily sales, million tenge	Average volume of transaction, million tenge
	million tenge	МИЛЛИОН ДОЛЛАРОВ			
1	2	3	4	5	6
Securities market	7878,2	18788,1	835	32025,2	38,4
Stock	238,4	572,5	795	969,1	1,2
Corporate debt securities	2691,2	6389,1	13	10939,7	840,2
Government securities	4650,7	11124,0	8	18905,4	2501,7
IFI bonds	274,2	646,2	1	1114,5	1702,9

1	2	3	4	5	6
Securities of investment funds	20,3	48,2	18	82,5	4,6
Derivative securities	3,4	8,1	<0,1	13,9	100,7
Foreign exchange market	11606,9	28092,2	397	47182,5	118,9
Money market	98501,0	239350,9	446	400410,6	898,6
repo operations	88568,9	214913,0	431	360036,1	835,2
currency swap transactions	9932,1	24437,9	15	40374,5	2781,3
Derivatives	<0,1	<0,1	<0,1	<0,1	0,4
Total	117986,1	286231,2	1677	479618,3	286,0

*Compiled by the author on the basis of data from the Agency of the Republic of Kazakhstan for Regulation and Development of the Financial Market of the Republic of Kazakhstan, www.finreg.kz [7]

When analyzing the volume of traded shares for the period 2014 - 2020, the performance was uneven, as can be seen in figure 2.

The maximum value of this indicator was recorded in 2015 - 900 billion tenge, which is 5.2 times the level of the previous 2014. In 2020, the volume of trading amounted to 238 billion tenge, which is 34 billion or 17.7% more than in the previous year.

Figure 2. Trends in stock market trading volumes, billion tenge

*Compiled by the author

According to the data of the table, as of January 1, 2020 the number of issues of shares and corporate bonds included in the official list of JSC «Kazakhstan Stock Exchange», amounted to 138 (21.26%, of the total number of issues of securities included in the official list of KASE) and 256 (39.44%) accordingly. The number of issues of government securities was 214 (32.97 %). As of 01.01.2021, the number of issues of shares and corporate bonds included in the official list of KASE was 142 (18.65% of the total number of issues of securities included in the official list of KASE) and 281 (36.92%), respectively. The number of issues of government securities was 288 (37.84%). Total transactions for the fourth quarter of 2020 amounted to 32,427.82 billion tenge, which is 4,622.36 billion tenge or 16.6% more than in the same period in 2019. [6]

The volume of transactions in the «securities market» sector for the fourth quarter of 2020 amounted to 2,650.18 billion tenge or 8.17% of the total volume of trading during this period. The volume of transactions in the «equity» sector for the fourth quarter of 2020 amounted to 83.08 billion tenge, which is 0.3% of the total volume of trading and 3.1% of the volume of transactions in the «securities market».

The volume of transactions in the «money market» sector for the fourth quarter of 2020 amounted to 26,561.19 billion tenge or 81.91% of the total volume of trading during this period. REPO transactions amounted to 24,949.72 billion tenge or 93.93% of the total volume of transactions in the «money market» sector. The volume of auto-repo transactions with government securities of RK during this period amounted to 17,077.93 billion tenge or 68.45% of the total volume of REPO transactions. As of January 1, 2020, the capitalization of the stock market was 17.22 trillion. tenge or 26 per cent of GDP, with the capitalization of the bond market at the same date amounting to 12.12 trillion tenge or 18 per cent of GDP.

Conclusions. Summarizing the above, it should be noted that the peculiarity of transactions in the securities market, which is an effective means of attracting capital, is the free circulation of investment objects, which contributes to the rapid return of money invested in securities. Investments in short-term securities with temporarily free money do not affect or disrupt the production process. The possibility of free sale of securities allows the depositor to flexibly determine the time for which he wants to place his funds in certain institutions. The securities market allows private investors to optimize their savings on acceptable terms.

Analysis of the current state of the domestic securities market allowed us to draw the following conclusions:

1) The first elements of the Kazakh securities market appeared in 1991, when joint-stock companies, brokerage companies, stock exchanges were established on the basis of the legislation of the USSR. Currently, Kazakhstan has a regulatory and legal framework providing for the formation of the Kazakh stock exchange.

2) Structurally, the stock market is a complex multilevel system, since the seamless movement of capital requires a developed infrastructure, the participation of multifaceted intermediaries serving this movement.

3) The main institutions of the securities market of Kazakhstan providing the necessary level of technical infrastructure are «Kazakhstan Stock Exchange» JSC (KASE), as well as professional market participants.

4) As of 01.01.2021, 71 licenses are in effect to operate on the securities market of the Republic of Kazakhstan, Central Securities Depository JSC operates without a license.

5) As of 01.01.2021, the total value of assets of professional participants in the securities market amounted to 410,886 million tenge.

6) The main indicators of the Kazakhstan Stock Exchange in 2020 compared to 2019: active accounts increased by 18.3%, the average number of daily transactions increased by 89.6%, the average volume of daily transactions increased by 17.1%.

7) Today, the stock market consists of four main sectors: the foreign exchange market, the International Securities Market of the Republic of Kazakhstan, the stock market and corporate bonds, as well as the government securities market, including the derivatives market.

8) As of January 01, 2020, the number of shares and corporate bonds included in the official list of Kazakhstan Stock Exchange JSC amounted to 138, the number of debt securities of the sector -256, the number of government securities-214.

9) The total volume of transactions for the IV quarter of 2020 amounted to 32427.82 billion tenge, which is 4622.36 billion tenge or 16.6% exceeded the same period of 2019.

10) As of 01.01.2021, the capitalization of the stock market increased by 7.87% compared to the same period last year and amounted to 19,050.1 billion tenge or 27.5% of GDP.

11) Starting from 01.01.2021, the representative list of the KASE index includes shares of «Bank CenterCredit» JSC, KAZ Minerals PLC, «People's Savings Bank of Kazakhstan» JSC, «Kcell» JSC, «KEGOC» JSC, «National Atomic Company «Kazatomprom» JSC, «Kazakhtelecom», «KazTransOil».

12) «Eurasian Bank» JSC was founded in 1994 in the Republic of Kazakhstan as a closed joint-stock company, in 2003 the bank was re-registered as a joint-stock company. As of January 1, 2021, the Eurasian Bank has 17 regional branches and 117 cash and settlement branches through which it operates on the territory of the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation.

13) As of January 1, 2020, the authorized capital of the Eurasian Bank consists of 2,034,807,500 ordinary shares and 3,000,000 cumulative non-refundable preferred shares.

14) In 2020, 61231400 ordinary shares were issued and paid at the price of 6532.60 tenge per share, as of January 1, 2021, the number of ordinary shares amounted to 2096038900.

15) As of January 1, 2021, the book value per share was 4966.58 tenge, as of January 1, 2020, 4527.42 tenge.

The formation and development of the domestic financial sector took place in difficult macroeconomic and institutional conditions. The creation of private financing is inextricably linked with the implementation of general market reforms. However, in conditions of rapid inflation and lack of indexation, there was no market demand for long-term securities. The stock market, both primary and secondary, turned out to be primarily a corporate control market, with the largest transactions taking place outside the exchange and the OTP system.

To implement priority tasks aimed at further development of the stock market, the Government and the National Bank of the Republic of Kazakhstan intend to:

- to simplify the approval procedure concerns, first of all, procedures related to the issuance of non-state securities. The liberalization of the system of administrative responsibility on the stock exchange provides for the transition to a system of preventive supervision and crime prevention. Secondly, this should be done by developing risk-oriented audit procedures for brokerage firms and investment portfolio managers that fully comply with international principles and regulatory standards and supervision; - continue work on improving the system of settlements and registration of transactions with financial instruments;

- to focus on the development of the main systems of the stock exchange, including trading systems, clearing system, FIX-gate system. All this together is aimed at providing bidders with a high-quality basis for developing their own information systems that have access to exchange systems.;

- direct efforts to increase the liquidity of the stock market by increasing the number of investors, including institutional;

- continue work on the introduction of advanced mechanisms for the protection of both investors and their investments;

- continue work on improving the quality of the audit, including the qualification level of auditors. At the same time, to increase the responsibility of audit organizations for concealing information in the event of a change in the financial situation of market participants that is not for the better. It also provides for liability for improper practices and violation of fiduciary obligations, since the low reliability of the financial statements of issuers can lead to underestimation of risks with all the ensuing consequences.

- strengthen the information component by holding seminars for potential issuers and investors in the regions, preparing articles, radio and TV programs.

REFERENCES

1. Ценные бумаги: учебник // под ред. В.И. Колесникова, В.С. Торкановского. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: Финансы и статистика, 2011. – 448 с.
2. Моги Р., Швагер Дж. Технический анализ: полный курс. М.: Альпина Паблишерз, 2010. – 768 с.
3. Мэрфи Д.Д. Технический анализ фьючерсных рынков: Теория и практика / Д.Д. Мэрфи — «Альпина Диджитал», 2021. – 610 с
4. Томас Р. Демарк. Технический анализ – Новая наука. М.: Евро, 2012. – 523 с.
5. Миркин Я.М. Экономико-статистический анализ финансовой глубины экономики / Я.М Миркин, В.Н. Салин, И.В. Добашина, // РИСК: Ресурсы, информация, снабжение, конкуренция. – 2015. – № 4. – С. 194-197
6. Ежедельник KASE, 2019. – https://kase.kz/files/weekly_reports/ru/2019/kase_weekly_290719_020819.pdf
7. Данные Агентства РК по развитию и регулированию финансового рынка «Показатели финансового рынка». – <https://www.gov.kz/memleket/entities/ardfm/activities/788?lang=ru>

REFERENCES

1. Cennye bumagi: uchebnik [Securities: textbook] // pod red. V.I. Kolesnikova, V.S. Torkanovskogo. – 2-e izd., pererab. i dop. – Moskva: Finansy i statistika, 2011. – 448 s. [in Russian].
2. Mogi R., Shvager Dzh. Tehnicheskij analiz: polnyj kurs [Technical Analysis: full course] // M.: Al'pina Pablisherz, 2010. – 768 s. [in Russian]
3. Merfi D.D. Tekhnicheskij analiz fyuchersnyh rynkov: Teoriya i praktika [Technical analysis of futures markets: theory and practice] / D.D. Merfi - «Al'pina Didzhital», 2021. – 610 s. [in Russian]
4. Tomas R. Demark. Tehnicheskij analiz [Technical analysis] – Novaja nauka. M.: Evro, 2012 – 523 s. [in Russian]
5. Mirkin, Ja.M. [Jekonomiko-statisticheskij analiz finansovoj glubiny jekonomiki Economic and statistical analysis of the financial depth of the economy] / Ja.M Mirkin, V.N. Salin, I.V. Dobashina // RISK: Resursy, informacija, snabzhenie, konkurencija. – 2015. – № 4. – S. 194-197 [in Russian]
6. Ezhenedel'nik KASE [KASE Weekly]. – https://kase.kz/files/weekly_reports/ru/2019/kase_weekly_290719_020819
7. Dannye Agentstva RK po razvitiyu i regulirovaniyu finansovogo rynka «Pokazateli finansovogo rynka». – <https://www.gov.kz/memleket/entities/ardfm/activities/788?lang=ru>

Арынова З.А., Галиева А.Х., Саду Ж.Н.

**ҚАЗАҚСТАНДЫҚ БАҒАЛЫ ҚАҒАЗДАР НАРЫҒЫ:
НЕГІЗГІ ПАРАМЕТРЛЕРІ МЕН ДАМУ ҮРДІСТЕРІ**

Аңдатпа

Мақалада құнды қағаздар нарығының экономика салалары арасында ақша қаражатын қайта бөлудің маңызды тетігі ретіндегі рөлі баса айтылған. Қазақстан экономикасында, сондай-ақ бүкіл әлемдік қоғамдастық экономикасында қаржы нарығының ажырамас бөлігі ретінде бағалы қағаздар нарығы ерекше өсіп келе жатқан мәнге ие болады. Экономиканың барлық салаларындағы кәсіпорындарға инвестициялар тарту, кәсіпорындардың банктік кредиттермен салыстырғанда, акционерлік капиталға неғұрлым арзанға қол жеткізуін қамтамасыз ету болып табылатын басты міндет.

Мақалада талданып отырған тұжырымдаманың мәнін анықтаудың негізгі теориялық тәсілдеріне шолу жасалып, бағалы қағаздар нарығындағы негізгі проблемаларды тұжырымдауға әрекет жасалды, ҚР қор нарығының қазіргі жай-күйін сипаттайтын деректерге жүргізілген талдау нәтижелері ұсынылды. Автор қор нарығының жай-күйі туралы негізгі теориялар үстірт көзқараспен сипатталатынын, олардың ешқайсысы да өзгерістер заңдылықтарын анықтаудың негізгі құралы болып табылатын қор нарығының ішкі құрылымын қарастырмайтындығы дәлелдейді. қаржы құралдарының құнында. Сондай-ақ, теорияны таңдау толығымен оны тиісті талдаушының қабылдауына және оның көзқарасына байланысты екенін атап өткен жөн. Кез келген теорияны жалғыз және ең қолайлы деп бөлу қате болды.

Арынова З.А., Галиева А.Х., Саду Ж.Н.

**КАЗАХСТАНСКИЙ РЫНОК ЦЕННЫХ БУМАГ:
ОСНОВНЫЕ ПАРАМЕТРЫ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ**

Аннотация

В статье подчеркивается роль рынка ценных бумаг как важнейшего механизма перераспределения денежных средств между отраслями экономики. Особое возрастающее значение в экономике Казахстана, так же и в экономике всего мирового сообщества, приобретает рынок ценных бумаг, как неотъемлемая часть финансового рынка. Главной задачей, которого является привлечение инвестиций на предприятия всех сфер экономики, обеспечение доступа предприятий к более дешевому, по сравнению с банковскими кредитами, акционерному капиталу.

В статье выполнен обзор основных теоретических подходов к определению сущности анализируемого понятия, предпринята попытка формулировки основных проблем на рынке ценных бумаг, представлены результаты проведенного анализ данных, характеризующих современное состояние фондового рынка РК. Автором отмечается, что основные теории о состоянии фондового рынка характеризуются поверхностным подходом, об этом свидетельствует то, что ни одна из них не рассматривает внутреннюю структуру фондового рынка, которая является основным инструментом определения закономерностей изменения стоимости финансовых инструментов. Также следует отметить, что выбор теории полностью зависит целиком и полностью от ее восприятия соответствующим аналитиком и его точки зрения. Выделение какой то одной теории как единственной и наиболее приемлемой было неправильным.

А.А. Иманбаев*, э.ғ.к., аға оқытушы

Д.Б. Балабекова, э.ғ.к., аға оқытушы

У.Н. Турдалиева, аға оқытушы

Б.К. Камбаров, аға оқытушы

Орталық Азия инновациялық университеті,

Шымкент қ., Қазақстан

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: ali_askar78@mail.ru

ҚАЗАҚСТАННЫҢ МІНДЕТТІ ӘЛЕУМЕТТІК МЕДИЦИНАЛЫҚ САҚТАНДЫРУ ҚОРЫНДАҒЫ ҚАРЖЫЛАРДЫ БӨЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІН РЕТТЕУ

Қазақстан Республикасында МӘМС жүйесі жүзеге асып жатыр. МӘМС қорының қаржыларын тиімді жұмсау механизмдері толыққанды шешілгені жоқ, қазіргі таңға дейін жұмыстардың 85 пайызы дерлік тегін медициналық көмектің кепілдендірілгені көлемі (ТМККК) мемлекеттік бюджет есебінен жүргізіліп жатыр. 2021 жылы МӘМС қорына 550,2 млрд тенге жиналған қаржының 54,3% мемлекеттік бюджеттен, 42,7% -жұмыс берушілер мен жұмысшылардың аударымдарынан, 1,9%- жеке кәсіпкерлер аударымдары және 1% басқада аударымдардан құралған. Бұл мәселелер қазіргі таңдағы зерттелуі қажет өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Авторлар тарапынан Шымкент қаласы бойынша міндетті әлеуметтік медициналық қорларға жинақталған қаражаттарды бөлуді оңтайластыру мен тиімділіктерге әкелетін жолдар ұсынылды. МӘМС жүйеде тиімділікке әкелу бағытында адам капиталын үйлестіру бойынша ұйымдастырушы құрылымдардың маңыздылығы деңгейіне қарай қызметтік байланыс схемасында көрсетілгендей, құрылымдарды осы қаржылар арқылы әлеуметтерін жоғарылатуға болатындығы анықталды.

Факторлық талдау мен қаржылық коэффициенттер әдісі арқылы денсаулық саласындағы шығындар мен маржиналды табыстарға әсер ететін қатерлі себептер өзгермелі технологиялық және тұрақты өндірістік шығындар мен өнімнің өзіндік құндары сараланды. Маржиналды өзіндік құнның есептелуі және директ – костинг бойынша ұсынылған қызметтің өткізу бағалары қаржылық коэффициенттер арқылы есептеліп, маржиналды табысқа әсер ететін әрбір факторлы шығындар түрлері мен олардың орны және үлестері есептелді. Сақтандыру қорынан емдеу-профилактикалық ұйымдарды қаржыландыруды мейлінше үнемді және медициналы-экономикалық тұрғыда тиімді әдіс ретінде ABC//VEN сараптау жүйесін қолданудың тәжірибе жүзінде тиімділігі көрсетілді.

Кілт сөздер: экономика, денсаулық сақтау саласы, әлеуметтік-медициналық сақтандыру, сақтандыру қоры, экономикалық тиімділік, әлеуметтік саясат, өмір сүру жағдайы, әлеуметтік қауіпсіздік, экономикалық тиімділік, әлеуметтік даму.

Ключевые слова: экономика, здравоохранение, социально-медицинское страхование, страховой фонд, экономическая эффективность, социальная политика, условия жизни, социальная безопасность, экономическая эффективность, социальное развитие.

Keywords: economics, healthcare, social and medical insurance, insurance fund, economic efficiency, social policy, life situation, social security, economic efficiency, social development.

JEL classification: I13, P46, J58

Кіріспе. Қазіргі күндері Қазақстан Республикасында Міндетті әлеуметтік-медициналық сақтандыру (бұдан әрі МӘМС) жүйесі 2020 жылдан бастап толыққанды жүзеге асып жатыр, әр жұмысшы жалақысынан 2021 жылы 2%, ал 2022 жылдан 3% аударылып отыр. Алайда, осы МӘМС қорын қаржыландыру тетігі әлі толыққанды жетілгені жоқ, жиналған ақша қорының тиімді жұмсалыуының бағыттары еш көрінбейді. Сондықтанда бұл мақалада еліміздің және Шымкент қаласының денсаулықты сақтау саласын қаржыландыру тетігін жетілдіру бағыттары ұсынылды.

Зерттеудің мақсаты – Шымкент қаласының денсаулық саласын қаржыландыру тетігін жетілдіру мен әсер етуші жүйенің алғышарттарын әзірлеу, талдау және әдістемелік негіздерін ұсыну.

Осы мақсатқа тиімді қол жеткізу үшін келесі міндеттер қойылды:

- денсаулық саласын қаржыландыру тетігін талдау, маңыздылығы мен ролін анықтау;
- отандық және шетелдік іс-тәжірибелерімен танысу, сараптау жұмыстарын жүргізу;
- денсаулық саласын қаржыландыруды басқаруда өндірістік шығындар мен пайдасының құрылымын талдау және жүйенің тиімділігі мен табыстылығын арттыру бағыттарын айқындау;

- Шымкент қаласының денсаулық саласын қаржыландыру тетігін жетілдіруге ABC/ VEN сараптама жүйесінің тиімділігін анықтау, талдау нәтижелеріне байланысты МӘМС жүйесін дамытуды ұсыну.

Зерттеу пәні – денсаулық саласын қаржыландыру мен дамыту бойынша жүргізілген әдістемелер мен қаржылық тетіктер.

Зерттеу нысаны – Шымкент қаласының денсаулықты сақтау ұйымдарын міндетті әлеуметтік – медициналық сақтандыру жүйесі аясында қаржыландыру тиімділігін арттыруға бағытталған әдістемелік тәсілдер.

Факторлық талдау мен қаржылық коэффициенттер әдісі арқылы денсаулық саласындағы шығындар мен маржиналды табыстарға әсер ететін қатерлі себептер өзгермелі технологиялық және тұрақты өндірістік шығындар мен өнімнің өзіндік құндары сараланды. Маржиналды өзіндік құнның есептелуі және директ – костинг бойынша ұсынылған қызметтің өткізу бағалары қаржылық коэффициенттер арқылы есептеліп, маржиналды табысқа әсер ететін әрбір факторлы шығындар түрлері мен олардың орны және үлестері есептелді.

Әдебиеттік шолу. Жаңа қоғамдық денсаулықты сақтау бойынша шетелдік ғалымдар Теодор Х. Тульчинский және Е. А. Варавикованың, Милтон Ремердің, Р. М. Бертенстің ғылыми зерттеулері маңызды рөл атқарды [1-4].

Теодор Х. Тульчинский және Е. А. Варавикованың 2015 жылы жарық көрген «Жаңа қоғамдық денсаулықты сақтау» мақаласында денсаулықты сақтау жүйесін мемлекеттік реттеуде бәсекелес тараптардың ресурстарды бөлу тұрғысында көптеп шешуі қажет мәселелерге ұшырайтынын жеткізген[1].

АҚШ-тағы денсаулық саласындағы жетекші орындарды иемденген талдаушы Милтон Ремердің «Аурухана төсектерін қамтамасыз ету және денсаулықты сақтау экономикасы» атты мақаласындағы ой-пікір, соңынан көпшілікке «Ремер заңы» деп аталып: денсаулықты сақтандыру қоры болғанымен, денсаулық саласында емдеу орындары санының артуы өзімен бірге қызмет көрсету шығындарының өсуіне әкелетіндігін көрсетті[2].

Р.М. Бертенстің «Кішкентай қадамдар, үлкен өзгерістер. Нидерландыда медициналық сақтандырудың мемлекеттік және жеке жүйесін құру» мақаласында, зерттеуші Ив Эггли ғылыми мақаласында Швейцария кантондар жүйелерінде денсаулықты сақтау шығындарының әрқилы болғанын талдайды [3-4].

Бұл аталған еңбектерден біз, еліміздегі МӘМС қорына жинақталатын қаражаттардың тәптіштеліп дұрыс жұмсау тетіктерін егжей-тегжейлі есептеп қарастыруымыз қажет екендігін анықтаймыз. Сондықтанда, осы саланың қаржыландыру шығындарын дұрыс үйлестіру бойынша ұсыныстар ұсынылады.

Негізгі бөлім. МӘМС жүйесі еліміздің әлеуметтік қорғалу қағидатнамаларын сақтау, халқымыздың денсаулығын сақтау арқылы ортақ жауапкершілікті жабдықтауымыз қажет және әлеуметтік тәуекелділікті барынша азайту мен шешуді ескере отырып, жүйеде жеңілдікті санаттағы азаматтардың тобымен жұмысты да өзектендіруімізге болады. ТМҚКК-нің жаңа нұсқамасымен қатар, медициналық қызмет көрсету шеңберінде қолжетімділік мен сапалықты қамтамасыз ету бойынша жағдайлар қалыптастыру қарастырылған. МӘМС жүйесін ендіру халқымызды денсаулықты сақтауға байланысты күтпеген ыңғайсыз шығындардан қаржымен қорғау үшін қамтамасыз етуді мүмкіндік береді. Бұл жұмыс берушілер мен жұмыскерлердің аударымдары мен жарналарының мөлшерлемелерін кезең-кезеңімен өсіру жолымен, біржағынан әрі МӘМС жүйесінде медициналық ұсынылған көмектер көлемін кеңейту мен жұмыс берушілер мен жұмыскерлердің салауатты өмір сүру салтын ұстануды ортақ жауапкершілік арқасында күшейту ұстанымын ескере отырып жеткізеді.

Аталған міндеттерге қол жеткізу үшін жеткілікті көлемде қаржыландыру көздерін құруымыз қажет, денсаулық сақтау үшін бәріміздің ортақ жауапкершілік жағдаятында тәуекелдердің көлемін тиімді әрі әділ шешуіміз қажет, медициналық ұсынылатын қызметтерді сатып алуды стратегиялық жүзеге асыру мен денсаулықты сақтау қызметтерінің сапасы мен нәтижеліктерінің мониторингісін қамтамасыз ету жолын реттеу қамтамасыз етілетін болады. МӘМС жүйесінің тиімді жұмыс жүргізуін қамтамасыз ету, соның ішінде халқымызды МӘМС жүйесіне, атап айтқанда өзін-өзі жұмыспен қамтып жүрген азаматтарды тарту жөніндегі мәселелерді шешу есебінен қамтамасыз етуіміз қажет. Медициналық ұсынылған көмекті қаржыландыру бойынша тетіктерді жетілдіру жөніндегі іс-шаралар кешенін жабдықтау халқымыздың қажеттілігі мен халықаралық озық тәжірибені ала отырып,

медициналық ұсынылған көмектің көлемін есептеумен, сапалығын арттыру, сондай-ақ болжау арқылы осы процестердің ұзақ тиімділігін сақтауды қамтамасыз ететін болады [5].

МӘМС жүйесі мен ТМККК шеңберінде бюджеттік жоспарлауды автоматтандыру мен жетілдіру, сондай-ақ медициналық-санитариялық алғашқы көмектердің көлемін басымды дамытуды ескере отырасақ, ұсынылған қызметтер пакеттерін нақтылау одан әрі денсаулықты сақтау жүйесінің қаржылық әрі шектеулі ресурстарын жұмсау тиімділіктерін арттыруға мүмкіндік беретінін алға тартамыз. Амбулаториялық деңгейдегі дәрі-дәрмек заттардың қолжетімділігі мен сапалығын арттыру барысында созылмалы аурулармен емдеу тізбесін ұлғайтамыз және МӘМС жүйесі арқылы халқымызды амбулаториялық тегін дәрі-дәрмектермен қамтамасыз етуді алға қойып, алу құқығы бар санаттарды есебі мен тиімділігіне қол жеткізетін боламыз.

Профилакториялық аурулардың және инфекциялық емес созылмалы тізімдегі ауруларды емдеуді басқару тиімділігін күшейту мақсаттарында әдістер мен түпкілікті нәтижелерді көрсететін индикаторлар өлшемінде МӘМС қоры деңгейіндегі ынталандырушы құрамдаушы бөліктерді кеңейтетін боламыз. Денсаулықты сақтау саласындағы басқарушылық және медициналық технологиялардың серпінді заманауи дамуы жеткізіпберушілердің басқарушылық есептерінің ақпараты негізінде тарифтерді үнемі жаңартып қайта қарап тұру мен қарулануды талап етеді. Мұның үшін тариф шеңберінде жеткізіпберушілерге арналынған МӘМС қоры деректерін өзіндік алу, өз кезегінде басқарушылық есепке алу жүйесінің енгізу мен қатар автоматтандыруға деген ынталандыру көздерін ашады. Медициналық қызмет көрсету ұйымдарды жеткілікті қаржыландыру және автоматтандыруды қамтамасыз ету кезінде тарифтік саясатты жөндегеннің өзінде, бірақ көрсетілген қызметтің өзіндік құнына әсер ететін клиникалық, әрі бәсекелік күрес, медициналық сапалы қызмет көрсету деңгейіне, сондай-ақ жоғары оқу орнының зерттеу клиникалық базасының жетістіктеріне ескеріліп қалыптасады. Медициналық негізгі құралдарды инновациялық жаңарту, қаржыландыру тетіктерінің пысықталуы өз кезегінде тұтас медициналық әлеуетті көтереді. Инновациялық негізгі құралдарды жаңғыртуға арналған шығындарды тарифтік қосу, баға енгізу денсаулықты сақтау секторына қызығушы тараптар инвесторларды тарту, жеке кәсіпқой жеткізіпберушілер және сондай-ақ дәрігерлік іс-тәжірибелердің шыңдануы үшін стимулдық жол ашылады.

ТМККК аясында медициналық қызмет көрсетудің ең төменгі көлемі барлық азаматтарға, оралмандарға, Қазақстан Республикасында тұрақты тұрақталған шетелдіктер және азаматтығы жоқ адамдарға беріледі. Атап айтқанда, бұл жедел жәрдем және санитарлық авиация, шұғыл стационарлық көмек, паллиативтік көмек, сондай-ақ әлеуметтік маңызды, созылмалы аурулар, консультативтік-диагностикалық көмек, амбулаториялық емдеу, жоспарланған стационарлық медициналық көмек, туберкулезге қарсы медициналық оңалту. Денсаулықты сақтау министрлігінде жаңа моделді енгізу ТМККК мемлекеттік қаржыландыру және МӘМС қорына жарналар салу есебінен денсаулықты сақтау жүйесін қаржылық қамсыздандыруды арттыру арқылы медициналық көмектің қолжетімділігін арттыруға, халқымыздың медициналық қызметтерге жұмсайтын шығындарын төмендетуге, сондай-ақ, медицина мамандарының артық жүктемелерін төмендеуге жол ашатынын мәлімдейді [6].

Денсаулықты сақтау инфрақұрылымын дамыту «Денсаулық» мемлекеттік бағдарламасы аясында саланың стратегиялық даму мақсаттарына, жобалау, құрылыс, денсаулықты сақтау нысандарын жабдықтау стандарттары мен медициналық қызметтің сапасын қамтамасыз етуге негізделген денсаулықты сақтау жүйесінің бірыңғай инфрақұрылымын дамыту бойынша жұмыс жүргізілуде, қолданыстағы заңнамаға сәйкес денсаулықты сақтау ұйымдарының желісін құру және дамыту, сондай-ақ материалдық-техникалық қамтамасыз ету жергілікті атқарушы органдардың құзыретіне жатады. Халқымыздың тұрғылықты жерінің ерекшеліктері мен қажеттіліктері ескеріле отырып, 2018–2025 жылдарға арналған денсаулықты сақтау инфрақұрылымын дамытудың өңірлік ұзақ мерзімді жоспарлары бекітілді [7].

Ағымдағы ахуалды талдау, қазіргі уақытта денсаулықты сақтау жүйесінде 3 негізгі жүйелі проблемалар бар:

1. Денсаулықты сақтауда азаматтар мен жұмыс берушілердің ынтымақтығының жоқтығы. Бұл ретте денсаулықты сақтау ауыртпалығы мемлекетке ғана түседі. Азаматтарға денсаулығын сақтауға тұтынушылық қатынас тән, саламатты өмір салтына деген нашар бейімділігі бар.

2. Жүйенің қаржылық тұрақты еместігі. Көрсетілетін медициналық көмектің жеткілікті емес тиімді құрылымы, стационарлық көмекке арналған шығындардың жоғары үлесі бар болуы. Қаржылық қаражат ағындарының фрагментациясы бар.

3. Жүйені тиімсіз басқару. Медициналық ұйымдардың төмен тиімділігі. Нашар тарифтік саясат және қаражатты бөлудің ашық еместігі. Жүйенің қызметтер сапасының және құзыреттерінің төмен деңгейі.

Салада негізгі жүйелік қауіптер сақталып отыр:

- қызметтерді тұтыну өсімінің өсуі;
- денсаулықты сақтау құнының өсу қаупі;
- мемлекеттік бюджеттің жеткіліксіздік және өтемақы мүмкіндіктерінің қаупі;
- тиімсіздік қаупі – түпкілікті нәтижелерге қол жеткізбеу.

Қолданыстағы негізгі проблемалар мен күтілетін жүйелі қауіптер денсаулықты сақтау жүйесінің моделін түбегейлі қайта қарауды талап етеді.

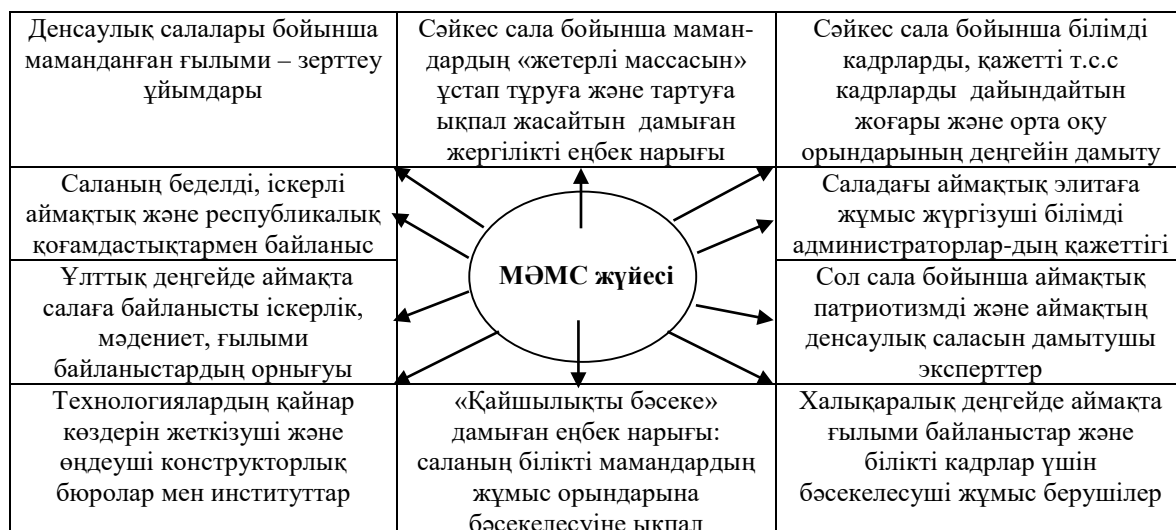
Енгізіліп жатырған медициналық әлеуметтік сақтандыру жүйесінің атап көрсетер артықшылықтары – жұмысшының еңбек істеуге уақытша жарамсыздығынан туындаған аударылатын өндірістік шығыстардың қысқаруына мүмкіндік туғызуы. Мысалы, статистикалық ақпараттарға сүйенсек, соңғы жылдары Қазақстанда жыл сайын 2,6млн.-нан астам адамдар жұмыс істеуге уақытша қабілетсіздігінің жоқтығына байланысты еңбек істеуге жарамсыздық парақтарын қолданады екен. Бұл өз кезегінде әр жұмысшыға күн сайын 12,6мың теңге қызмет көрсеткені немесе өнім өндіргені үшін, оларға шығындар жазылатынын ескерсек, жұмыспен қамтушы мекемелердің жыл сайын өндірістік шығындарын 370 млрд. теңгеге ұлғайтады екен.

Авторлар тарапынан денсаулық саласын қаржыландыру тетігін жетілдіру бойынша әдістемелік негіздер, сала табыстылығын арттыру бағыттары ұсынылды. Мұнда, МӘМС қорлары түсімдерінен осы саланың әлеуеті мен тиімділіктерін арттыру мақсатында интеллектуальды адам ресурстарын жұмылдыру қорына қаражаттарды бөлу бойынша ұсынымдар бар. Біз тараптан денсаулық саласын қаржыландыруда шығындар мен маржинальды табыстарын дұрыс үйлестіру бойынша бағыттар ұсынамыз. Бұл тәжірибе бұрыннан директ – костинг бойынша өзіндік құнды есептеу әдістемесі жөнінде негізгі ойлар М. Беррады және басқада батыс оқымысты-экономистерінің зерттеулерінде берілген болатын [8-10].

Осы ғалымдардың еңбектерін пайдалана отырып, МӘМС жүйесі бойынша интеллектуальды адам ресурстарын жұмылдыру қорына қаражаттарды бөлу бойынша ғылыми ұсыныс анықталады.

МӘМС жүйесі тұрғыдағы денсаулықты сақтау саласында технологиялық және техникалық құрылымынан басқа, сондай іспеттес құрылымды жүргізу бойынша жалпы экономикалық мүдделерін іске асырудағы адамдардың (кәсіпорындардың) қоғамдастығынан құрылады. Осы саланың тиімділігін арттыруға байланысты қоғамдастық табанды дамуы үшін, тек жалпы аймақта тұратындар ғана емес, сонымен қатар қоғамдық және әлеуметтік мүдделермен байланысқан белгілі-бір адамдар массасының қажеттігі туындайды. Мұндай жағдайда МӘМС жүйені –экономикалық реттеуші сипаттамасымен ғана емес, сонымен бірге қатал халықаралық бәсеке шарттарында өмір сүруі үшін саладағы әлеуметтік субъекттердің қоғамдастығының өзіндік ұйымдастырылу түрінде құрамдауымыз қажет. Сол себепті, аймақтың денсаулықты сақтау саласының экономикалық және әлеуметтік өркендеуі үшін жеткілікті дәрежеде әлеуметтік сақтандыру жүйесінің құрылымдарын дамытуымыз қажет. Аймақтарда МӘМС жүйе құрылымдарының мұнсыз құрылуы бұл саланың құлдырауына әкеледі, сондай-ақ болашақ табыстарының тиімді жұмсалыуына көңіл аудармауы мүмкін. Бұл жағдайларда біз, МӘМС жүйенің ең белсенді активтеріне «жылдамды, анықтылығы шектеусіз, қалыптаспаған білімді» ("sticky, tacit, non-codified knowledge") деп сипаттамалы аталатындарға көңіл аударуымыз қажет.

Сонымен, МӘМС жүйенің ең басты қоры – бұл саланың адами капиталын дамыту. Адам ресурстарын жоғары деңгейде жегу және олардың жоғары әлеуметтік деңгейі арқылы МӘМС жүйенің бәсекелік артықшылықтарын арттыру тиімділіктің ең негізгі жол болып табылады. МӘМС жүйеде аталған саланың адами капиталдарын үйлестіру бойынша ұйымдастырушы құрылым сурет 1-де берілді.

1-сурет. МӘМС жүйеде адам капиталын үйлестіру бойынша ұйымдастырушы құрылымның маңыздылығы*

* Авторлар тарапынан құрастырылды

Қажетті дәрежеде адам ресурстарын шоғырландыру үшін келесі жағдайларды айқындау және қаржы бөлу қажет:

- сәйкес сала бойынша жоғары мамандардың деңгейін ұстап тұру, және тарту үшін жергілікті еңбек нарығын дамытуға;
- еңбек нарықтарында «бақталастықты»: жақсы орындарға мамандардың бәсекесін, жұмыс-берушілер жақсы мамандар үшін бәсекелестіктерін орнатуға;
- салада технологияның қайнар көздерін беретін іс-шараларды ұйымдастыру (тренингтер, семинарлар);
- берілген салаға маманданған ғылыми-зерттеу ұйымдарының қызмет жүргізуін қамтамасыз ету;
- жетерлі дәрежеде теориялық оқымыстылар, тарихты және дәстүрді білушілер, сыншылар, эксперттер, тұтынушылар және т.с.с болуын туындату;
- жоғары беделді аймақтық элитаның қалыптасуы: саланың білімді әкімшілік, менеджерлерін дайындау;
- сол салаға байланысты аймақтың ерекшеліктерін білетіндер және аймақ патриотизмдерін туындатуға ынталандыру;
- салада беделді іскерлік қоғамдастықтың құрылуына ықпал;
- ұлттық және халықаралық деңгейлерде аймақтағы аталған саланың іскерлік, мәдениет және ғылыми байланыстарын орнықтыру.

Қорытынды. Зерттеуде Шымкент қаласының денсаулық саласын қаржыландыру тетігін жетілдіру бойынша әдістемелік негіздер, сала табыстылығын арттыру бағыттары ұсынылды. Мұнда, МӘМС қорлары түсімдерінен осы саланың әлеуеті мен тиімділіктерін арттыру мақсатында интеллектуальды адам ресурстарын жұмылдыру қорына қаражаттарды бөлу бойынша ғылыми ұсыныстар жасалды.

Бөлінген қаражаттар өз кезегінде МӘМС жүйесін дамытуға ғана жұмыс істеуге тиіс. Сондықтан, егер Интеллектуальды адам ресурстарын жұмылдырудың бағыттары бойынша – қорлар бойынша бөлінген қаражаттың бөлінуінің үлгілік құрылымын көрсетсек дұрыс жолға әкеледі, әрі әділетті тиімді болар еді. МӘМС қорының тиімділікке әкелу бағытында адам капиталын үйлестіру бойынша ұйымдастырушы құрылымдардың маңыздылығы деңгейіне қарай қызметтік байланыс схемасында көрсетілгендей, құрылымдарды осы қаржылар арқылы әлеуеттерін жоғарылатуға болатындығы анықталды. Бұл өз кезегінде МӘМС қорының қаржыларының тиімді жұмсалуды қамтамасыз етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Теодор Х. Тульчинский және Е. А. Варавикова. Жаңа қоғамдық денсаулықты сақтау. – 2018. – <https://www.sciencedirect.com/book/9780128045718/case-studies-in-public-health>
2. Милтон Ремер заңы. Аурухана төсектерін қамтамасыз ету және денсаулықты сақтау экономикасы/https://en.wikipedia.org/wiki/Roemer%27s_law
3. Р.М. Бертенс. Кішкентай қадамдар, үлкен өзгерістер. Нидерландыда медициналық сақтандырудың мемлекеттік-жеке жүйесін құру. – <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0277953620306377>
4. Ив Эггли Пьер Стадельман Ромен Пиагет-Россель. Фрагменттелген денсаулықты сақтау жүйесін қаржыландырылатын денсаулықты сақтау шығындарына әсер ететін факторлардың гетерогенділігі: Швейцария мысалы. Health Policy. Volume 123, Issue 12, желтоқсан 2019. – 1275-1281 б.
5. Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау саласын дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған «Денсаулық» мемлекеттік бағдарламасы. – https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35848658
6. 2015 жылдың 16 қарашадағы № 405-V «Міндетті әлеуметтік-медициналық сақтандыру туралы» Қазақстан Республикасы Заңы. – <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000405>
7. Қазақстан Республикасының денсаулықты сақтау саласын дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 26 желтоқсан. – <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000982>
8. Berrada M. Cours de comptabilite analytique. Casablanca: Sohexpress. – 1980.
9. Marjolein C.J. Caniels and Henny A. Romijn «SME clusters, acquisition of technological capabilities and development: concepts, practice and policy lessons», paper for the 5 EUNIP conference, Vienna, Austria, 2001. – 21 p.
10. John Humphrey «Opportunities for SMEs in Developing Countries to Upgrade in a Global Economy», published as a SEED Working Paper, 2002. – 25 p.

REFERENCES

1. Theodore H. Tulchinsky. Case Studies in Public Health. – 2018. – <https://www.sciencedirect.com/book/9780128045718/case-studies-in-public-health> [in Kazakh]
2. Roemer's law. From Wikipedia, the free encyclopedia. – https://en.wikipedia.org/wiki/Roemer%27s_law [in Kazakh]
3. P. M. Бертенс, PAA Вонк Small steps, big change. Forging a public-private health insurance system in the Netherlands // Social Science & Medicine Volume 266, December 2020, 113418. – <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0277953620306377?via%3Dihub> [in Kazakh]
4. YvesEggl.PierreStadelmann.RomainPiaget-Rossel. Heterogeneity in The drivers of health expenditures financed by health insurance in a fragmented health system: The case of Switzerland. – <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0168851019302556?via%3Dihub> [in Kazakh]
5. The State program of healthcare development of the Republic of Kazakhstan «Densaulyk» for 2016-20197. – https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35848658 [in Kazakh]
6. On compulsory social medical insurance. Law of the Republic of Kazakhstan dated November 16, 2015. – No. 405-V. – <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000405> [in Kazakh]
7. State program of healthcare development of the Republic of Kazakhstan for 2020-2025. – <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000982> [in Kazakh]
8. Berrada M. Cours de comptabilite analytique. Casablanca: Sohexpress. – 1980.
9. Marjolein C.J. Caniels and Henny A. Romijn «SME clusters, acquisition of technological capabilities and development: concepts, practice and policy lessons», paper for the 5 EUNIP conference, Vienna, Austria, 2001. – 21 p.
10. John Humphrey «Opportunities for SMEs in Developing Countries to Upgrade in a Global Economy», published as a SEED Working Paper, 2002. – 25 p.

Иманбаев А.А., Балабекова Д.Б., Турдалиева У.Н., Камбаров Б.К.

**УРЕГУЛИРОВАНИЕ ВОПРОСОВ РАСПРЕДЕЛЕНИЯ СРЕДСТВ В ФОНДЕ
ОБЯЗАТЕЛЬНОГО СОЦИАЛЬНОГО МЕДИЦИНСКОГО СТРАХОВАНИЯ КАЗАХСТАНА**

Аннотация

В Республике Казахстан реализуется система обязательного социально-медицинского страхования. Однако, механизмы эффективного расходования средств Фонда ОСМС полностью не решены, до настоящего времени почти 85% работ осуществляется за счет гарантированного объема бесплатной медицинской помощи (ГОВМП) из государственного бюджета. В 2021 году в Фонд ОСМС было собрано 550,2 млрд тенге: 54,3% - из государственного бюджета, 42,7% - из отчислений работодателей и работников, 1,9% - из отчислений индивидуальных предпринимателей и 1% - из других отчислений. Оптимальное распределение накопленных средств не налажено, эти вопросы в настоящее время требуют изучения. Авторами предложены пути, которые приведут к оптимизации и эффективности распределения накопленных средств в фондах обязательного социального медицинского страхования по городу Шымкенту.

Методом факторного анализа и финансовых коэффициентов выявлены причины, влияющие на затраты в области здравоохранения, а также маргинальные доходы, проанализированы переменные технологические и постоянные производственные затраты и себестоимость продукции. Предложена практическая эффективность применения экспертной системы ABC//VEN как экономически эффективного метода финансирования лечебно-профилактических организаций из страхового фонда.

Imanbayev A., Balabekova D., Turdalieva U., Kambarov B.

**SETTLEMENT OF ISSUES OF DISTRIBUTION OF FUNDS IN THE COMPULSORY
SOCIAL HEALTH INSURANCE FUND OF KAZAKHSTAN**

Annotation

The system of compulsory social and medical insurance is being implemented in the Republic of Kazakhstan. However, the mechanisms of effective spending of the funds of the OSMS Fund have not been fully resolved, so far almost 85% of the work is carried out at the expense of the guaranteed volume of free medical care (GVFMC) from the state budget. In 2021, 550.2 billion tenge was collected to the OSMS Fund: 54.3% - from the state budget, 42.7% - from deductions of employers and employees, 1.9% - from deductions of individual entrepreneurs and 1% - from other deductions. The optimal distribution of accumulated funds has not been established, these issues currently require study. The authors propose ways that will lead to the optimization and efficiency of the distribution of accumulated funds in the funds of compulsory social health insurance in the city of Shymkent.

By the method of factor analysis and financial coefficients, the causes affecting health care costs, as well as marginal incomes, are identified, variable technological and fixed production costs and the cost of production are analyzed. The practical effectiveness of the application of the ABC//VEN expert system as a cost-effective method of financing medical and preventive organizations from the insurance fund is proposed.

DOI 10.52260/2304-7216.2022.3(48).28
УДК 336.727. 22
ГРНТИ 06.73.55

К.С. Кудайбергенова*, к.э.н., доцент

Б.О. Казыбаев, магистр

Е.А. Сагаев, магистр

С.Р. Абилдаханова, магистр

Кокшетауский университет имени

А. Мырзахметова, г. Кокшетау, Казахстан

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: klara50@mail.ru

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ КРЕДИТНОГО ПОВЕДЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ

В статье авторы раскрыты особенности формирования потребительского и кредитного поведения населения. Авторами показано, что потребительское и кредитное поведение населения формируются под влиянием социокультурных, психологических, институциональных и социально-экономических факторов. Между этими факторами существует тесная взаимосвязь, следовательно, их необходимо рассматривать в системе. С переходом к рыночной экономике происходит количественный рост и качественные изменения в структуре потребления, что, в свою очередь определяется кредитным поведением домашних хозяйств на рынке финансовых услуг. Авторами статьи акцентировано внимание на то, что изменения в структуре потребления населения не всегда является рациональными.

В статье подчеркиваются, что в стране по объективным и субъективным причинам формируется новая мораль опережающего и ускоренного потребления, что становятся социально-экономическими причинами возникновения долга у домашних хозяйств перед коммерческими банками. По мнению авторов у большинства заемщиков преобладает социологические и психологические факторы, что создают субъективную модель кредитного поведения. Авторами статьи отмечается, что социальное окружение и поведение социальных групп становятся определяющими факторами в потребительском поведении домохозяйств. Данные факторы ведут к изменениям в системе ценностей человека и меняют отношение людей к вещам, тем самым формируя культ потребления.

В основе исследования авторами сделан вывод о том, что банкам второго уровня необходимо изменить принципы и инструменты оценки системы управления кредитными рисками с учетом особенности национальной экономики, уровень и структуру ее развития, уровень финансовой образованности нашего населения, их поведения, психологию.

Ключевые слова: *потребительский кредит, просроченная задолженность, потребительское и кредитное поведение, опережающее потребление, ускоренное потребление, кредитный рынок, капитал, потребитель, доход, финансовые институты.*

Кілт сөздер: *тұтынушылық несие, мерзімі өткен берешек, тұтынушылық және несиелік мінез-құлық, алдын-ала тұтыну, жедел тұтыну, несие нарығы, капитал, тұтынушы, кіріс, қаржы институттары .*

Keywords: *consumer credit, overdue debt, consumer and credit behavior, advanced consumption, accelerated consumption, credit market, capital, consumer, income, financial institutions.*

Введение. По мере развития кредитного рынка в Республике Казахстан происходит количественные и качественные изменения в структуре кредитных отношений. Наряду с ростом сужаемой стоимости, которая может предоставляться как в денежной, так и товарной форме, происходит изменения между субъектами кредитных отношений. В начале формирования кредитного рынка банки второго уровня предпочтение отдавали крупным корпоративным клиентам, им было выгодно предоставлять крупный денежный капитал. Незначительное количество коммерческих банков, в основном мелкие банки занимались кредитованием физических лиц. Сегодня практически всех банков второго уровня привлекают розничные клиенты, что создает конкурентную среду в кредитном рынке. В результате чего, с одной стороны, потребительский кредит для населения становится более доступным, а другой стороны, у коммерческих банков осуществляются свои интересы.

Переход коммерческих банков на рынок потребительских кредитов связан с такими факторами, как уровень кредитного риска при кредитовании корпоративных клиентов, наличие избыточных резервов банка для крупных кредитов и количеством заемщиков. Кроме того, появились на рынке другие финансовые институты, которые осуществляют такие же операций как коммерческие банки.

Если рассматривать рост потребительского кредита с позиции физических лиц, то он связан с ростом спроса на товары и услуги, что порождает спрос на потребительский кредит. Безусловно, рост потребительского кредита связан с развитием товарного рынка, повышением благосостояния населения, ростом номинальных доходов населения, то есть чисто экономическими факторами. Однако, существуют социальные и психологические факторы, факторы, связанные с национально-специфическими социокультурными особенностями, менталитетом населения. Под влиянием этих факторов формируются у населения не всегда рациональное потребительское и кредитное поведение, что создают как для самих банков, так для заемщиков серьезные проблемы. Все это обусловило актуальность исследования.

Цель данной статьи – обосновать наличие социально-психологических факторов формирования кредитного поведения населения. Они наряду с экономическими факторами оказывает существенное влияние на потребительское поведение.

Методологической основой исследования послужил диалектический метод познания функционально-структурного и системного анализа, позволивший исследовать взаимосвязанных и взаимообусловленных субъективных и объективных, социально-экономических, институциональных, психологических факторов формирования потребительского и кредитного поведения домохозяйств.

Функционально-структурный анализ позволяет выявить взаимосвязи элементов структуры системы факторов потребительского и кредитного поведения домохозяйств и выполняемых ими функций.

Обзор литературы. Определенный научный интерес вызывает работы Д. Стребкова [1], где автор рассматривает основные типы и факторы кредитного поведения населения в современной России. Автор анализируя, основные модели поведения домохозяйств отмечает, что типология по группам населения является важным инструментом изучения структуры кредитного поведения и возможные формы проявления. Вместе с тем, по мнению автора, кластерный подход имеет определенные ограничения для практики, ибо не учтенными остаются внутренние дополнительные факторы кредитного поведения.

Роль психологических факторов возврата кредита анализируется в работе А.Н. Дёмина и О.В. Киреевой [2]. Проблемы невозвратных кредитов рассмотрены в работе А. Алпысбай [3].

Формирование потребительского и кредитного поведения населения происходит под влиянием взаимосвязанных и взаимообусловленных факторов. Взаимосвязь между социально-психологическими, моральными ценностями общества и мотивами демонстративного потребления отражена в работе И.М.Дудиной [4]. Определенный интерес вызывает исследование Н.С. Гаджигасанова и И.М. Дудиной [5], где авторы раскрывают взаимосвязь между такими факторами кредитного поведения, как ценности потребительского общества, мотивы демонстративного потребления (по Ю. А. Цимерману) и социальные факторы, детерминирующие жизнь в «долг». Так как характер потребления и структура потребностей населения зависят от экономических факторов, в том числе от уровня дохода населения.

По мнению А.С.Мельниковой [6] «...основным фактором потребительского поведения домохозяйств является социально-экономическая региональная политика, напрямую влияющая на уровень доходов населения, при этом автор обосновывает необходимость классификации факторов потребительского поведения исходя из взаимного влияния поведения домохозяйств и социально-экономического развития региона». По мере повышения уровня благосостояния и роста доходов у населения в странах СНГ начинает преобладать склонность к демонстративному потреблению. Вопросы взаимосвязи между кредитными установками и склонностью к демонстративному потреблению анализирует И.М.Дудина [7].

Взаимосвязь между финансовым поведением, финансовой грамотностью, самоэффективностью и способностью справляться с трудностями среди молодых и взрослых анализируется авторами Tompson R., Lis G. [8].

Основная часть. Сегодня темпы роста кредитования физических лиц опережают все другие сегменты рынка банковских услуг. Об этом свидетельствуют данные рисунка 1.

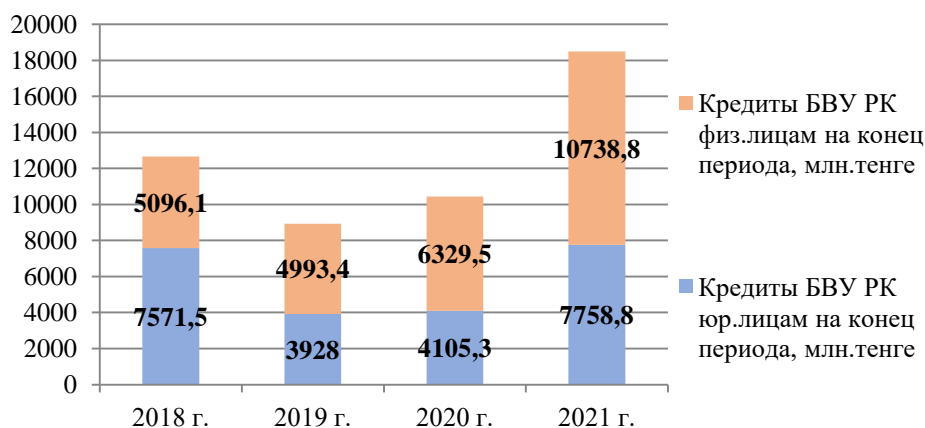

Рисунок 1. Структура ссудного портфеля банковского сектора РК*

* Составлено авторами [9]

Как показывают данные рисунка 1, кредитование физических лиц банками второго уровня из года в год увеличивается, когда кредитование юридических лиц имеет тенденцию к уменьшению. В составе кредитования физических лиц значительное место занимают потребительские займы. В 2019 году они составили 3508,8 млрд. тенге и рост составил 25,5 процентов, а в 2020 году 4366,5 млрд. тенге, рост 29,6 процентов. В 2021 году кредитование юридических лиц банками второго уровня составил 7758,8 млн.тенге и выросло на 29,1% по сравнению с аналогичным периодом 2020 года, кредитование физических лиц 10738,8 млн.тенге и рост составил 77,6%. (О ситуации на финансовом рынке).

Таблица 1

Кредиты банков в разрезе отраслей экономики на конец периода, 2019-2021 годы (млн. тенге)*

Отрасли экономики	2019 год		2020 год		2021 год	
	объем	в %	объем	в %	объем	в %
Промышленность	1 889 894	13,6	1 984 165	13,5	2 510 866	14
Сельское хозяйство	255 077	2	234 335	1,6	340 085	1,8
Строительство	674 575	5	654 832	4,4	671 155	3,6
Транспорт	500 480	3,6	489 461	3,3	462 461	2,5
Связь	127 998	0,9	168 014	1,1	188 912	1,0
Торговля	1 743 446	13	1 711 348	11,7	2 033 182	11
другие отрасли	8 673 420	63	9 380 911	64,1	12 290 990	66,4

* Составлено авторами [9]

Как показывают данные таблицы 1 главным драйвером роста кредитования экономики являются промышленность и торговля. В 2019-21 годы в отраслевой разбивке наиболее значительная сумма кредитов приходилась на промышленность – 13,6 - 14%, на торговлю – 13- 11%, строительство – 5- 3,6%, транспорт- 3,6- 2,5%, сельское хозяйство – 2- 1,8%. В 2021 году во всех отраслях, кроме промышленности наблюдался снижение уровня кредитования. Несмотря на январские события и ужесточение денежно-кредитной политики, объем выданных кредитов предприятиям I кв. 2022 года увеличился на 19,6% до 2,7 трлн тенге по сравнению с аналогичным периодом прошлого года (выдача в I кв. 2021 года – 2,2 трлн тенге).

Современные тенденции развития кредитного рынка в Республике Казахстан непосредственно связаны с количественным ростом потребительского кредитования. Он должен привести к качественным изменениям в структуре потребностей населения, способствовать формированию потребительской культуры, создавать условия для более полного удовлетворения не только материальных, но и духовных и социальных потребностей. Однако, количественный рост потребительского кредитования не сопровождается качественными преобразованиями в сфере потребления, что и определяет актуальность темы исследования.

Потребность домашнего хозяйства в потребительском кредите определяется, во-первых, относительной ограниченностью текущего дохода для удовлетворения социально-экономических

потребностей в текущем периоде; во-вторых, закономерностями развития личных потребностей населения на современном этапе развития общества.

Таким образом, функции кредита обнаруживаются во взаимосвязи с потребностями, потреблением и распределением располагаемого дохода для текущего и будущего потребления.

Современной закономерностью развития личных потребностей населения является количественный рост потребностей, потребления и спроса на материальные блага. Наряду с количественным ростом происходит и качественное изменение в их структуре. Данная закономерность проявляется в конкретных социально-экономических и институциональных условиях, приобретая определенные формы и содержание потребительского поведения, что и определяет отношение индивида к заимствованию, то есть, к потребительскому кредиту.

Под поведением потребителя мы понимаем процесс принятия решений о способах удовлетворения осознанных и насущных потребностей. Когда у домашнего хозяйства существует ограничение ликвидности, кредит становится самым доступным способом удовлетворения существующих потребностей. Здесь действует известные принципы «эффект замещения» и «эффект дохода», то есть дорогие для потребителя товары и услуги замещаются кредитом.

Спрос на заемные средства зависит не только от дохода заемщика и цены товаров и услуг. А также существует сетевые внешние эффекты, которые проявляются как эффект присоединения к большинству и эффект сноба. Как нам представляется, спрос на потребительский кредит в стране в большей степени подвержен влиянию этих эффектов. Влиянию эффект присоединения к большинству и эффект сноба подвержены молодые люди, которые хотят быть стильными и современными. Примером может стать спрос на мобильные телефоны, автомобили высоко класса.

Если исходить из того, что в кредите нуждаются из-за ограниченности располагаемого личного дохода, то в потребительском кредите должны нуждаться в основном малообеспеченные слои населения, которым кредит нужен для удовлетворения необходимых потребностей. А население со средним уровнем дохода - для приобретения дорогостоящих и престижных товаров.

Однако современные тенденции развития потребностей население вносят свои коррективы. Потребительское поведение индивида, прежде всего, объективно определяется потребностями. Потребность человека формируется, развивается и совершенствуется в определенной социально-экономической, институциональной среде. Следовательно, изучение кредитного поведения домашнего хозяйства должно проводиться в комплексе с учетом условий и факторов формирования потребительского поведения.

Если рассмотреть эти факторы относительно кредитного поведения домашних хозяйств в нашей стране, то сегодня постепенно формируется новая модель потребительского поведения. Если раньше кредит рассматривался как крайняя нужда в дополнительных средствах для удовлетворения необходимых материальных потребностей, то сейчас в значительной степени кредит воспринимается и рассматривается как средство достижения определенного социального статуса. В формировании кредитной культуры преобладает культ демонстративного и опережающего потребления.

Где преобладают социальные и психологические факторы. На решение предъявить спрос на заемные средства влияют социальное окружение и потребительское поведение социальных групп. Именно эти факторы становятся определяющими факторами кредитного поведения таких заемщиков. Среди населения существуют такие выражения, как «не быть хуже других», «чем мы хуже» и т.д. Такая самооценка определенной части населения вынуждает их потреблять сверх своих финансовых возможностей и формирует опережающее потребление.

Как показывает практика потребительские кредиты, выдаваемые такой группе население, становятся безвозвратными или сомнительными. Когда в структуре активов банков второго уровня преобладающую долю почти 50 % занимают кредиты, то изучение методов снижения уровня безвозвратных кредитов является актуальной задачей, как для банков второго уровня, так и для населения.

Таким образом, данная проблема имеет два аспекта. С одной стороны, причины безвозвратных кредитов находятся в системе риск менеджмента банка, с другой – в кредитном поведении домохозяйств. Первый аспект находит более широкое освещение в исследованиях проблем банковской деятельности в Республике Казахстан. К сожалению, второй аспект данной проблемы практически не изучается банками второго уровня. Коммерческих банков особо не интересует мотивы спроса на кредитные средства.

Принятие решений о кредите без учета финансовых возможностей является не рациональным решением заемщика. Так как потребительский кредит осуществляется в форме коммерческого

кредита, то есть продажа товаров с отсрочкой платежа через розничную торговлю он воспринимается субъективно.

В поведенческой экономике важнейшим фактором не рационального решения экономических субъектов объясняет влиянием такого фактора как когнитивное искажение. Когнитивные факторы принятия решений определяют субъективно-психологическое, эмоциональное восприятие и убеждение о том, что это единственно верное решение.

Как пишет Т.Н. Колесникова «...Когнитивные искажения являются неотъемлемым спутником процесса принятия решения, они могут влиять на поведение экономических агентов, как положительным образом, так и отрицательно. Когнитивные искажения провоцируют поведение, отклоняющееся от принципов рациональности, однако они часто помогают экономить временные, умственные и иные ресурсы. Что можно сказать наверняка: когнитивные искажения присутствуют в жизни каждого в той или иной степени. На решения некоторых экономических агентов когнитивные искажения воздействуют в большей степени. На это влияют как личные особенности человека, так и внешние факторы, важнейшим из которых, на наш взгляд, является оппортунизм. И даже зная о когнитивных искажениях, их редко получается избежать самостоятельно» [10].

Следует отметить, что рыночные механизмы, культ денег и вещей влияют на человека, его психику, вносит свои положительные и отрицательные элементы, в результате чего возникают навязанные потребности, процесс потребления вещей или услуг начинает носить ускоренный и опережающий характер.

Вместе с тем, по мере экономического развития в стране увеличивается спрос на заемные средства. Повышение в определенной степени благосостояния и рост доходов населения, а также существенное изменение объема и структуры предложения потребительских товаров и услуг на рынке, изменили характер и структуру потребления, постепенно меняется система ценностей населения.

В связи с чем необходимо создать эффективные механизмы для совершенствования системы кредитных отношений в стране. Прежде всего, банкам второго уровня страны следует пересмотреть процентные ставки и приблизить их к оптимальному уровню с учетом особенности и социально-экономических факторов формирования потребностей населения. Кредитная политика банков второго уровня должна основываться не на краткосрочных выгодах за счет высоких процентов, а на долгосрочных инвестициях в национальную экономику.

Заключение. Таким образом, проблемы формирования и развития кредитного поведения населения имеют много аспектов, факторов и причин. В связи с этим для смягчения последствий данной проблемы необходимо:

во-первых, так как в формировании кредитной культуры преобладает культ демонстративного и опережающего потребления, необходимо провести комплексную работу, направленную на повышение общей культуры, в том числе потребительской и кредитной культуры, которая способствует повышению уровня финансовой грамотности населения. В связи с этим, нужно активизировать мониторинг и контроль реализации Концепции повышения финансовой грамотности на 2020–2024 годы, утвержденной Постановлением Правительства РК от 30.05.2020 г.;

во-вторых, проведенное исследование показало, что значительная часть домашних хозяйств испытывает потребность в получении «дешевого» потребительского кредита и расширении спектра кредитных услуг. Однако готовность участия населения в различных кредитных программах может оказаться невысокой, вследствие доминирующего влияния социально-психологических детерминант, включая имеющийся опыт заимствований в банковской сфере, а также наличие несоответствий между кредитными установками и реальным кредитным поведением индивидов;

в-третьих, агрессивная маркетинговая политика, проводимая коммерческими банками при продвижении банковского продукта на рынок, повышает спрос физических лиц на получение кредитов. Вследствие чего, коммерческие банки должны нести социальную ответственность, проценты за кредит должны быть дифференцированными в зависимости от экономического состояния заемщиков, от мотива и цели спроса на кредит.

ЛИТЕРАТУРА

1. Стребков В. Основные типы и факторы кредитного поведения населения в современной России // Вопросы экономики. – 2014. – № 2. – С.109-128.

2. Дёмин А.Н., Киреева О.В. Психологические факторы возврата кредита // Вопросы психологии. – 2018. – № 3. – С. 66-75.
3. Алпысбай А. Факторы кредитного поведения населения и проблемы безвозвратных кредитов // XIII Международная научно-практическая конференция студентов и магистрантов СТУДЕНЧЕСКАЯ ВЕСНА. – 8 мая 2017 г. – С. 5-9.
4. Дудина И.М. Факторы, влияющие на кредитное поведение индивида // Вестник социально-политических наук. Ярославский государственный университет им. П.Г. Демидова. – 2015. – № 14. – С. 20-23.
5. Гаджигасанова Н.С., Дудина И.М. Кредитное поведение потребителей: признаки, влияние социальных факторов // Вестник Кемеровского государственного университета. Серия: Политические, социологические и экономические науки. – 2016. – № 2. – С. 29-34.
6. Мельникова А.С. Влияние региональных факторов на формирование моделей потребительского поведения домохозяйств // Материалы МНПК «Проблемы и перспективы индустриально-инновационного развития в Евразийском экономическом союзе (ЕАЭС)», Карағанды. – 2014. – С. 111-115.
7. Дудина И.М. Демонстративное потребление как один из факторов кредитного поведения // Десятые Ковалевские чтения: материалы научно-практической конференции, 13-15 ноября 2015 г. – С. 535-537.
8. Tompson R., Lis G. The Effects of Financial Literacy, Self-Efficacy and Self-Coping on Financial Behavior of Emerging Adults // The Journal of Asian Finance, Economics and Business. – 2021. – Volume 8 Issue 3. – P. 905-915.
9. О ситуации на финансовом рынке. Официальный сайт Национального банка Республики Казахстан. <http://www.nationalbank.kz>
10. Колесникова Т.Н. Влияние когнитивных искажений на поведение экономических агентов // Вестник СГСЭУ. – 2019. – № 1 (75). – С.34.

REFERENCES

1. Strebkov V. (2014) Osnovnye tipy i faktory kreditnogo povedeniya naseleniya v sovremennoj Rossii [The main types and factors of credit behavior of the population in modern Russia]. Economic issues. – No. 5. – P. 109-128 [in Russian]
2. Djomin A.N., Kireeva O.V. (2018) Psihologicheskie faktory vozvrata kredita [Psychological factors of loan repayment]. Questions of psychology. – No. 3. – P. 66-75 [in Russian]
3. Alpysbaj A. (2017) Faktory kreditnogo povedeniya naseleniya i problemy bezvozvratnyh kreditov [Factors of credit behavior of the population and problems of non-repayable loans]. XIII Международная научно-практическая конференция студентов и магистрантов СТУДЕНЧЕСКАЯ ВЕСНА (XIII Mezhdunarodnaja nauchno-prakticheskaja konferencija studentov i magistrantov STUDENChESKAJA VESNA), May 8th. – P. 5-9 [in Russian]
4. Dudina I.M. (2015) Faktory, vlijajushhie na kreditnoe povedenie individa [Factors influencing an individual's credit behavior], Bulletin of Socio-Political Sciences. Yaroslavl State University named after P.G. Demidov. – No. 14. – P. 20-23 [in Russian]
5. Gadzhigasanova N.S., Dudina I.M. (2016) Kreditnoe povedenie potrebitelej: priznaki, vlijanie social'nyh faktorov [Consumer credit behavior: signs, influence of social factors], Bulletin of Kemerovo State University. Series: Political, Sociological and Economic Sciences. – No. 2. – P. 29-34 [in Russian]
6. Mel'nikova A.S. (2014) Vlijanie regional'nyh faktorov na formirovanie modelej potrebitel'skogo povedeniya domohozjajstv [The influence of regional factors on the formation of consumer behavior patterns of households], Материалы МНПК «Проблемы и перспективы индустриально-инновационного развития в Евразийском экономическом союзе (ЕАЭС)», Карағанды (Materialy MNPK «Problemy i perspektivy industrial'no-innovacionnogo razvitija v Evrazijskom jekonomicheskom sojuze (EAJeS)», Karaganda). – P. 111-115 [in Russian]
7. Dudina I.M. (2015) Demonstrativnoe potreblenie kak odin iz faktorov kreditnogo povedeniya [Demonstrative consumption as one of the factors of credit behavior], Tenth Kovalev readings: materials of the scientific and practical conference, November 13-15. – P. 535-537 [in Russian]

8. Tompson R., Lis G. The Effects of Financial Literacy, Self-Efficacy and Self-Coping on Financial Behavior of Emerging Adults // The Journal of Asian Finance, Economics and Business. – 2021. – Volume 8 Issue 3. – P. 905-915.

9. О ситуации на финансовом рынке [About the situation in the financial market]. Official website of the National Bank of the Republic of Kazakhstan. – <http://www.nationalbank.kz> [in Russian]

10. Kolesnikova T.N. (2019) Vlijanie kognitivnyh iskazhenij na povedenie jekonomicheskikh agentov [The influence of cognitive distortions on the behavior of economic agents], Вестник СГСЭУ (Vestnik SGSJeU). – No. 1(75). – P. 34 [in Russian]

Кудайбергенова К.С., Казыбаев Б.О., Сатаев Е.А., Абилдаханова С.Р.

ХАЛЫҚТЫҢ НЕСИЕЛІК МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ФАКТОРЛАРЫ

Аңдатпа

Мақалада авторлар халықтың тұтынушылық және несиелік мінез-құлқының қалыптасу ерекшеліктерін ашады. Авторлар халықтың тұтынушылық және несиелік мінез-құлқы әлеуметтік-мәдени, психологиялық, институционалдық және әлеуметтік-экономикалық факторлардың әсерінен қалыптасатынын көрсетеді. Бұл факторлардың арасында тығыз байланыс бар, сондықтан оларды бір жүйеде қарастыру керек. Нарықтық экономикаға көшумен байланысты тұтыну құрылымында сандық өсу мен сапалық өзгерістер орын алады, бұл өз кезегінде үй шаруашылықтарының қаржылық қызметтер нарығындағы несиелік мінез-құлқымен анықталады. Мақала авторлары халықты тұтыну құрылымындағы өзгерістер әрдайым ұтымды бола бермейтініне назар аударады. Мақалада объективті және субъективті себептерге байланысты елде алдын-ала және жедел тұтынудың жаңа моральдары қалыптасатындығы, бұл үй шаруашылықтарының коммерциялық банктер алдындағы қарызының әлеуметтік-экономикалық себептеріне айналатындығы баса айтылған. Авторлардың пікірінше, қарыз алушылардың көпшілігінде несиелік мінез-құлқының субъективті моделін құратын социологиялық және психологиялық факторлар басым. Мақала авторлары әлеуметтік орта мен әлеуметтік топтардың мінез-құлқы үй шаруашылықтарының тұтынушылық мінез-құлқын анықтайтын факторларға айналатынын атап өтті. Бұл факторлар адамның құндылықтар жүйесіндегі өзгерістерге әкеледі және адамдардың заттарға деген көзқарасын өзгертеді, осылайша тұтыну культін қалыптастырады.

Зерттеу негізінде авторлар екінші деңгейдегі банктерге ұлттық экономиканың ерекшеліктерін, оның даму деңгейі мен құрылымын, халқымыздың қаржылық білімділік деңгейін, олардың мінез-құлқын, психологиясын ескере отырып, кредиттік тәуекелдерді басқару жүйесін бағалау қағидаттары мен құралдарын өзгерту қажет деген қорытынды жасайды.

Kudaibergenova K., Kazymbayev B., Sataev E., Abildakhanova S.

SOCIO-ECONOMIC FACTORS OF CREDIT BEHAVIOR OF THE POPULATION

Annotation

In the article, the authors reveal the features of the formation of consumer and credit behavior of the population. The authors show that consumer and credit behavior of the population is formed under the influence of socio-cultural, psychological, institutional and socio-economic factors. There is a close relationship between these factors, therefore, they need to be considered in the system. With the transition to a market economy, there is a quantitative growth and qualitative changes in the structure of consumption, which, in turn, is determined by the credit behavior of households in the financial services market. The authors of the article focus on the fact that changes in the structure of consumption of the population are not always rational.

The article emphasizes that, for objective and subjective reasons, a new morality of advanced and accelerated consumption is being formed in the country, which become socio-economic reasons for households' debt to commercial banks. According to the authors, the majority of borrowers are dominated by sociological and psychological factors that create a subjective model of credit behavior. The authors of the article note that the social environment and the behavior of social groups become the determining factors in the consumer behavior of households. These factors lead to changes in the human value system and change people's attitude to things, thereby forming a cult of consumption.

At the heart of the study, the authors concluded that second-tier banks need to change the principles and tools for assessing the credit risk management system, taking into account the specifics of the national economy, the level and structure of its development, the level of financial education of our population, their behavior, psychology.

С.Ш. Акенов, к.э.н., доцент

М.М. Хасенов*, магистрант

Қарағандинский технический университет
имени Сагинова, г. Караганда, Казахстан

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: musrep.khasenov@yandex.ru

ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ СТИМУЛИРОВАНИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В КАЗАХСТАНЕ

В статье были рассмотрены значение и роль малого и среднего бизнеса в экономике, государственные меры по стимулированию развития малого и среднего предпринимательства в Казахстане. Проведен обзор текущего состояния государственной политики в этом направлении с учетом быстро меняющейся внутренней и внешней конъюнктуры и определены ключевые государственные программы поддержки бизнеса. Исследована доступность кредитных ресурсов в целом, а также с использованием инструментов поддержки предпринимательства, оценено их влияние и риски для национальной экономики в виде растущей инфляции, замещения государственными институтами развития, деятельности банков второго уровня на рынке долгосрочных кредитов экономике. Научная значимость исследования обусловлена анализом влияния государственных мер поддержки бизнеса на экономику страны. Практическая значимость исследования обусловлена возможностью использования собранного материала для оценки и прогнозирования государственной политики в области поддержки развития предпринимательства. Исследование проводилось с использованием аналитических и сравнительных методов, на основе официальных статистических данных, где сделаны выводы о том, что государство пересмотрит действующие программы поддержки и развития предпринимательства, сместив акцент в сторону избирательной поддержки приоритетных отраслей экономики. Постепенный переход к уменьшению государственного влияния на рынок, приоритет рыночных инструментов, позволит добиться устойчивого роста национальной экономики.

Ключевые слова: малый и средний бизнес, предпринимательство, цифровизация, стимулирование, кредитование, инфляция, базовая ставка, государственные программы, институты развития, субсидирование, фискальная политика.

Кілт сөздер: шағын және орта бизнес, кәсіпкерлік, цифрландыру, ынталандыру, қаржыландыру, инфляция, базалық мөлшерлеме, мемлекеттік бағдарламалар, даму институттары, субсидиялау, фискалдық саясат.

Keywords: small and medium-sized businesses, entrepreneurship, digitalization, incentives, lending, inflation, base rate, government programs, development institutions, subsidies, fiscal policy.

Введение. В Казахстане ведется системная работа по развитию предпринимательства и ставится амбициозная задача довести долю малых и средних предприятий в валовом внутреннем продукте страны к 2050 году выше 50%, а масштабы и формы государственной поддержки - одни из лучших среди постсоветских стран.

По данным официальной статистики, по состоянию на 01.01.2021 года количество действующих субъектов малого и среднего бизнеса достигло цифры 1 357 311, или на каждые 100 жителей Казахстана приходится 14 субъектов малого и среднего бизнеса.

Объем кредитования экономики банками второго уровня по состоянию на 01.11.2021 года составил 17,2 трлн. тенге или вырос на 17,6% к данному показателю с начала 2021 года. Доля займов в национальной валюте выросла также с начала года – на 21,1% - с 12,72 трлн до 15,41 трлн тенге. Если рассмотреть их структуру, то кредиты юридическим лицам увеличились лишь на 0,8%, в то время как физическим лицам - на 3,5%. В отраслевом разрезе, наибольший объем кредитов банков экономике приходится на такие отрасли, как промышленность, с долей в общем объеме – 14,1%, далее идут торговля - 10,9%, строительство - 3,3% и транспорт - 2,6%.

Льготное кредитование в основном, осуществляется посредством субсидирования процентной ставки банков второго уровня. Так, например, если процентная ставка банка составляет 14% годовых, то часть вознаграждения 8% годовых оплачивается государством через институты развития, а 6% годовых вознаграждения оплачивает заемщик самостоятельно. При этом, следует отметить, что по всем вышеперечисленным государственным программам процентная ставка составляет 6% годовых, а конкретно в какой программе участвовать выбирает сам заемщик в зависимости от потребностей и приоритетов бизнеса.

Таким образом, в стимулировании развития малого и среднего бизнеса в Казахстане, большую роль играют государственные институты развития посредством которых реализуются различные программы поддержки предпринимательства. Кроме этого, проводимая политика автоматизации мер государственной поддержки делает их более транспарентными и доступными, снижая бюрократические препоны и коррупционную составляющую.

Цель данной статьи, проанализировать влияние стимулирующих мер государства, направленных на развитие малого и среднего предпринимательства на экономику страны, выявить проблемные зоны и механизмы совершенствования используемых инструментов.

Задача данного исследования заключается в изучении проблем развития малого и среднего предпринимательства, поиске путей совершенствования государственной поддержки, реакции рынка на государственное вмешательство в экономические процессы, что определяют актуальность темы исследования и необходимость дальнейшего изучения проблематики. Теоретическую и методологическую основу исследования составили работы отечественных и зарубежных авторов, посвященные изучению проблем развития малого и среднего предпринимательства, а также государственного стимулирования данной сферы. В исследовании применялись методы научного познания: сравнительный, структурный анализ, статистический анализ.

Обзор литературы. Важнейшим инструментом комплексной поддержки развития предпринимательства в Казахстане являются специально разработанные государственные программы поддержки малого и среднего бизнеса, с упором на льготное кредитование приоритетных отраслей экономики. Своевременность и необходимость данной политики объясняется тем, что малый и средний бизнес чутко реагирует на меняющуюся конъюнктуру рынка, любое негативное явление сильно отражается на развитии предпринимательства в стране. Теоретической, а также методологической основой исследования проблематики стали концептуальные положения разработанные отечественными и зарубежными учеными, такими как Козырев А.В[1], Порубова П.В[2], Хайруллова А.И [3], Ошакбаев Р.С, Кысыков А.Б, Шульц Д.Н [4] и др. В научной литературе и сети Интернет имеется множество различной аналитики и материалов, касательно политики развития малого и среднего бизнеса, включая доступность кредитных ресурсов, эффективность инструментов поддержки, административные барьеры и т.д. Несмотря на это, исследуемая проблематика приобрела новый смысл, с точки зрения восстановления экономики после пандемии и с глобальным ростом инфляции. Авторы настоящей статьи дали свою оценку предпринимаемым мерам стимулирования предпринимательства и попытались спрогнозировать дальнейшую государственную политику в этом направлении.

Основная часть. При всем имеющемся многообразии форм государственной поддержки развития малого и среднего бизнеса, по прежнему остаются нерешёнными проблемы: охват предпринимателей государственными программами не растет, господдержкой пользуются одни и те же предприятия, не решена проблема финансирования идей при отсутствии залогового обеспечения, не развивается предпринимательство в малых и моногородах, сельских регионах.

Очень интересно и показательно, в этой связи, исследование проведенное в 2020 году экспертами Азиатского банка развития, которые на примере Костанайской области проанализировали, что же мешает развитию предпринимательства и как увеличить долю малого и среднего бизнеса в регионах [5]. Эти данные с полной уверенностью можно применить ко всей стране, за исключением, пожалуй, лишь двух столиц, где иная структура экономики.

Костанайскую область, как и в целом, нашу страну, отличает низкая концентрация населения и бизнеса. Из зарегистрированных в регионе 14 тысяч представителей сферы малого и среднего бизнеса, активно работают менее половины, или 7 тысяч субъектов. По результатам опроса бизнесменов, большинство из них реализуют свою продукцию, оказывают услуги и выполняют работы лишь в пределах одного населённого пункта, где они зарегистрированы. Лишь один из десяти опрошенных респондентов работает и реализует свою продукцию в другие регионы страны, менее 7% экспортируют свою продукцию в соседнюю Российскую Федерацию и совсем малая доля, не более 1% экспортирует свою продукцию в другие страны мира.

Наибольшая доля малых и средних предприятий Костанайской области задействована в сфере торговли -28.3%. Далее идет строительный сектор- 9.1%, образование -8.8%, государственное управление -7.2%, а также сельское хозяйство -7 %. Около 5.2 % малых и средних предприятий региона задействованы в сфере транспорта и логистики, что говорит о большом количестве представителей малого и микробизнеса, работающих в этой сфере экономики.

Одна из самых главных проблем для бизнеса в регионе – это недостаток источников долгосрочного финансирования. Результат проведенного Азиатским банком развития опроса, показал, что только каждый десятый предприниматель, планирует расширять свой бизнес, другие же нежелание развиваться поясняют недостатком собственных ресурсов и внешних источников финансирования. Из числа опрошенных, лишь 15.7% предпринимателей пользуются кредитными ресурсами, при этом бизнес, пользующийся кредитами, направляет их поддержание оборотного капитала и текущих операций, а не для инвестиции в развитие и расширение бизнеса.

Предприятия Костанайской области пополняют инвестиционный и оборотный капитал, в большинстве своем, из собственных средств - 70.7%. Государственные источники в этом финансировании составляют 24.1%, а инвестиций в основной капитал за счет долгосрочных кредитов банков не превышают и 4%. Несмотря на существенный рост прямых иностранных инвестиций в 2018 году, эти деньги не сильно отразились в объемах вложений в основной капитал у малых и средних компаний, преимущественно осев в добывающем секторе экономики.

Проблемы с кредитованием связаны с двумя ключевыми моментами: отсутствием качественного залогового обеспечения, удовлетворяющего требованиям банков второго уровня и высокими процентными ставками по кредитам, в диапазоне от 16 до 23%, которые, в целом, превышают доходность среднестатистического предприятия в 15%. При этом, в рассматриваемом регионе, практически отсутствуют альтернативные источники финансирования предприятий.

При исследовании государственных программ развития, в том числе с использованием инструментов поддержки предпринимательства сложилась картина, что большая часть предусмотренных инструментов не задействована и результаты проведенного опроса предпринимателей региона это в полной мере подтверждают, так как лишь 5% опрошенных бизнесменов пользуются инструментами государственной поддержки бизнеса. [6]

В свете вышеизложенного возникает вопрос: как же стимулировать дальнейшее развитие малого и среднего бизнеса в Казахстане? Продолжать стимулировать экономику с помощью действующих программ субсидирования и гарантирования или пойти путем либерализации фискальной политики, переходить на получившую большее распространение в мире систему налоговых льгот? Здесь экспертные мнения разделяются, а с учетом проблемы высокой инфляции последних лет, даже преобладают мнения о необходимости сворачивания программ стимулирования экономики, нивелирующих свой эффект за счет растущей инфляции.

Фискальное стимулирование и льготное кредитование юридических и физических лиц - факторы риска для экономики. Так считают аналитики АЕРС - центра исследований прикладной экономики. *Они подчеркивают, что текущая фискальная политика казахстанских властей несет в себе ряд рисков, в основе которых можно выделить главный фактор: выбранный фискальными органами инструмент стимулирования экономики через селективное льготное кредитование принимает форму финансовых репрессий – практики японской и южнокорейской макроэкономической политики в 1960-1980-х годах, спровоцировавшей финансовый кризис и заключавшийся в излишнем и нерациональном вмешательстве государства в финансовый рынок.*

Действительно, продолжение текущей политики стимулирования экономики действующими методами и инструментами несет в себе значительные риски. Большое количество различных государственных программ по льготному кредитованию бизнеса может привести к тому, что реальный сектор и базовая ставка Национального банка будут жить, каждый своей отдельной жизнью, создастся искусственный рынок альтернативных процентных ставок, что приведет к увеличению денежной массы и соответственно росту долгосрочной инфляции. Стимулирование экономики «дешевыми» деньгами провоцирует надувание «мыльных пузырей» в экономике, один из которых мы видим на примере строительной отрасли нашей страны.

С этим мнением согласны и руководители банков второго уровня, через которые реализуются многие программы государственной поддержки бизнеса. Так, Председатель правления АО «БанкЦентрКредит» Галим Хусаинов считает, что ставки по кредитам "Даму", "Отбасы банка" и другие госпрограммы искажают базовую ставку.

Одним из главных инструментов в борьбе с инфляцией является базовая ставка Национального банка Республики Казахстан, которая выступает регулятором денежной массы [7]. В Казахстане при высокой базовой ставке 14% инфляция остается высокой, и одно из главных объяснений этому явлению - влияние субсидии и льготных кредиты по ставкам ниже рыночных. (рисунки 1).

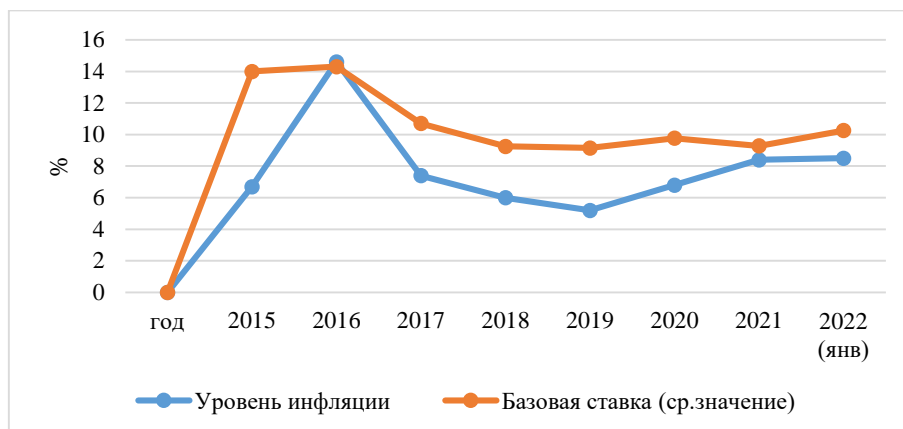

Рисунок 1. Уровень инфляции и базовая ставка в Казахстане [7]

Кроме специальных государственных программ как «Дорожная карта бизнеса», "Экономика простых вещей", «Енбек» со ставками 6% годовых, действует еще и значительное количество отраслевых и региональных программ с раздачей «удешевленных» денег, не говоря об общеизвестных ипотечных программах "Отбасы Банка", льготного автокредитования под 6% и т.д. Во всех этих программах реальная ставка ниже, чем базовая, что подтверждает доводы экспертов о негативном влиянии данных программ на денежный рынок и провоцировании повышения инфляции в стране.

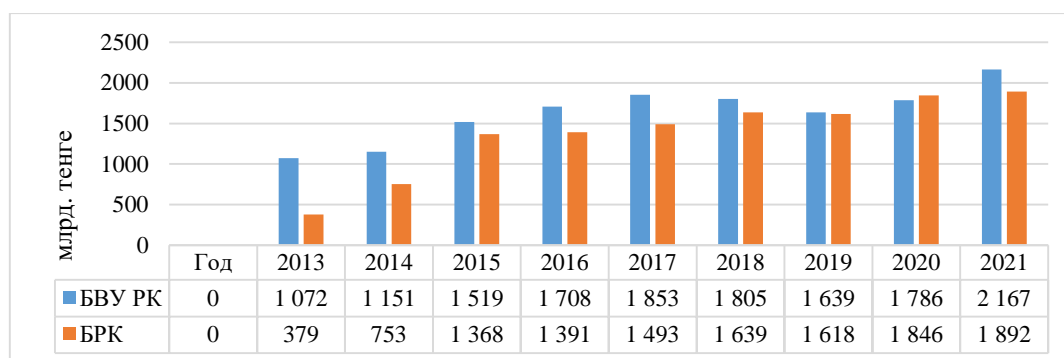

Рисунок 2. Доля кредитов Банка развития Казахстана в сравнении с долгосрочными кредитами банков второго уровня в несырьевых отраслях экономики. [8]

Данные рисунка 2, красноречиво показывают, что государственные институты развития по сути заместили своей деятельностью банки второго уровня на рынке долгосрочных кредитов корпоративному сектору, где доля Банка развития Казахстана неуклонно росла с 2013 года, достигнув рекордной доли 103% в 2020 году в сравнении с долгосрочными кредитами коммерческих банков в несырьевых секторах экономики.

Заклучение. Резюмируя, можно сказать, что власти Казахстана находятся сейчас в сложном положении, выбирая между продолжением стимулирования экономики, которая начала восстанавливаться после пандемии и растущей инфляцией, явно превышающей официальные данные, что сказывается на доходах населения, также находящегося в трудном положении, покупательская способность которого, держится в основе своей, за счет роста потребительского кредитования в условиях отсутствия роста реальных доходов. Значительная часть кредитных средств отвлекается на импорт товаров и услуг, что также негативно влияет на платежный баланс страны и увеличивает давление на курс национальной валюты.

Таким образом, ожидается, что государственные программы поддержки и развития МСБ претерпят в текущем году значительные изменения в сторону ужесточения, точно поддерживая отдельные отрасли и стратегические производства. Только возврат к рыночным инструментам позволит обеспечить устойчивый рост экономики в ближайшие годы. Практическая значимость исследования обусловлена возможностью использования собранного материала для оценки и

прогнозирования государственной политики в области поддержки предпринимательства в среднесрочном периоде.

ЛИТЕРАТУРА

1. Козырев А.В. Меры по поддержке малого бизнеса в кризисных условиях: международный опыт и российская практика / А. В. Козырев // Экономика, предпринимательство и право. – 2021. – Т. 11, № 2. – С. 267-284.
2. Порубова П.В. Эконометрическое моделирование макроэкономических процессов в Республике Казахстан / П.В. Порубова // Вестник Пермского университета 2018 Экономика том 13 №3. – С 376-384.
3. Хайруллова А.И. Инструменты государственного финансового регулирования малого предпринимательства / Н.М. Сабитова, А.И. Хайруллова // Экон. науки. – 2015. – № 6 (127). – С. 111-114.
4. Ошакбаев Р.С., Кысыков А.Б., Шульц Д.Н. Эконометрическое моделирование инфляционных процессов в Казахстане. – <https://cyberleninka.ru/article/n/ekonometricheskoe-modelirovanie-inflyatsionnyh-protssosov-v-kazahstane>
5. И. Гуламов, Е. Хасенбеков. Что может помочь развитию МСБ в регионах? // <https://kapital.kz/finance/87092/что-может-помочь-развитию-msb-v-regionakh.html>
6. Кайгородцева Т.Ф., Кайгородцев А.А. Казахстанская модель государственной поддержки малого и среднего бизнеса. – <https://articlekz.com/article/32362>
7. Ж. Мамышев. Инфляция в Казахстане по итогам 2021 года составила 8,4 % // <https://kz.kursiv.media/2022-01-11/inflyaciya-v-kazahstane-po-itogam-2021-goda-sostavila-84/>
8. С. Домнин. БРК за 20 лет превратился в главный институт диверсификации экономики Казахстана. – <https://www.kdb.kz/pc/news/news/8826/>

REFERENCES

1. Kozyrev A.V. Mery po podderzhke malogo biznesa v krizisnyh usloviyah: mezhdunarodnyj opyt i rossijskaya praktika / A. V. Kozyrev // Ekonomika, predprinimatel'stvo i pravo. – 2021. – Т. 11, № 2. – S. 267-284 [in Russian]
2. Porubova P.V. Ekonometricheskoe modelirovanie makroekonomicheskikh processov v Respublike Kazahstan / P.V. Porubova // Vestnik Permskogo universiteta 2018 Ekonomika tom 13. – №3. – С 376-384 [in Russian]
3. Hajrullova A.I. Instrumenty gosudarstvennogo finansovogo regulirovaniya malogo predprinimatel'stva / N.M. Sabitova, A.I. Hajrullova // Ekon. nauki. – 2015. – № 6 (127). – S. 111-114 [in Russian]
4. Oshakbaev R.S., Kysykov A.B., SHul'c D.N. Ekonometricheskoe modelirovanie inflyacionnyh processov v Kazahstane. – <https://cyberleninka.ru/article/n/ekonometricheskoe-modelirovanie-inflyatsionnyh-protssosov-v-kazahstane2> [in Russian]
5. I. Gulamov, E. Hasenbekov. CHto mozhet pomoch' razvitiyu MSB v regionah? // <https://kapital.kz/finance/87092/что-может-помочь-развитию-msb-v-regionakh.html> [in Russian]
6. Kajgorodceva T.F., Kajgorodcev A.A. Kazahstanskaya model' gosudarstvennoj podderzhki malogo i srednego biznesa <https://articlekz.com/article/32362> [in Russian]
7. Zh. Mamyshv. Inflyaciya v Kazahstane po itogam 2021 goda sostavila 8,4 % // <https://kz.kursiv.media/2022-01-11/inflyaciya-v-kazahstane-po-itogam-2021-goda-sostavila-84/> [in Russian]
8. S. Domnin. BRK za 20 let prevratilsya v glavnyj institut diversifikacii ekonomiki Kazahstana. <https://www.kdb.kz/pc/news/news/8826/> [in Russian]

Ақенов С.Ш., Хасенов М.М.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІ ЫНТАЛАНДЫРУ ЖАҒЫНДА ПРОБЛЕМАЛЫҚ СҰРАҚТАР

Андатпа

Мақалада экономикадағы шағын және орта бизнестің маңызы мен рөлі, Қазақстандағы шағын және орта кәсіпкерлікті дамытуды ынталандыру жөніндегі мемлекеттік шаралар қаралды. Ішкі және сыртқы конъюнктураның тез өзгеріп отыруын ескере отырып, осы бағыттағы мемлекеттік саясаттың ағымдағы жай-күйіне шолу жүргізілді және бизнесті қолдаудың негізгі мемлекеттік бағдарламалары айқындалды. Тұтастай

алғанда несие ресурстардың қолжетімділігі, сондай-ақ кәсіпкерлікті қолдау құралдарын пайдалану зерттелді, өсіп келе жатқан инфляция түрінде олардың ұлттық экономика үшін ықпалы мен тәуекелдері, мемлекеттік даму институттарының экономикаға ұзақ мерзімді кредиттер нарығында екінші деңгейдегі банктердің қызметін алмастыруы бағаланды. Зерттеудің ғылыми маңыздылығы бизнесті қолдаудың мемлекеттік шараларының ел экономикасына әсерін талдаумен негізделген. Зерттеудің практикалық маңыздылығы жинақталған материалды пандемиядан кейінгі кезеңде кәсіпкерлікті қолдау саласындағы мемлекеттік саясатты бағалау және болжау үшін пайдалану мүмкіндігімен негізделген. Зерттеу ресми статистикалық деректер негізінде талдамалық және салыстырмалы әдістерді пайдалана отырып жүргізілді, онда бизнесті қолдау мен дамытудың мемлекеттік бағдарламалары ағымдағы жылы жекелеген салалар мен стратегиялық өндірістерді нақты қолдай отырып, қатандату жағына қарай елеулі өзгерістерге ұшырайды деген тұжырымдар жасалды. Нарықтық құралдарға қайта оралу ғана таяу жылдары экономиканың тұрақты өсуін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Akenov S., Khassenov M.

**PROBLEMATIC ISSUES OF STIMULATING SMALL
AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES IN KAZAKHSTAN**

Annotation

The article considered the importance and role of small and medium-sized businesses in the economy, government measures to stimulate the development of small and medium-sized businesses in Kazakhstan. The review of the current state policy in this direction, taking into account the rapidly changing internal and external conjuncture, was carried out and key state business support programs were identified. The availability of credit resources in general, as well as using business support tools, is investigated, their impact and risks for the national economy in the form of rising inflation, substitution by state institutions for the development of second-tier banks in the market of long-term loans to the economy are assessed. The scientific significance of the study is due to the analysis of the impact of government measures to support business on the country's economy. The practical significance of the study is due to the possibility of using the collected material for assessing and forecasting state policy in the field of entrepreneurship support in the post-pandemic period. The study was conducted using analytical and comparative methods, based on official statistical data, where it was concluded that state programs for business support and development will undergo significant changes in the direction of tightening this year, pointwise supporting individual industries and strategic industries. Only a return to market instruments will ensure sustainable economic growth in the coming years.

Б.К. Джазыкбаева*, PhD, доцент¹

А.С. Кернебаев, PhD, доцент¹

Г.Р. Момбекова, PhD, доцент²

Ж.Р. Аркенова, ст. преподаватель¹

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Казахстан¹

Международный казахско-турецкий

университет имени Х.А. Ясави, Казахстан²

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: baldirgan_keu@mail.ru

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА КАЗАХСТАНА

В сложившейся ситуации обеспечения продовольственной безопасности страны вопросы формирования эффективного механизма государственного регулирования развития сельского хозяйства остаются незавершенными и требуют дальнейшего научного исследования. Эффективное функционирование всей экономики, обеспечение продовольствием, экономическая и национальная безопасность страны зависят от динамичного и стабильного развития казахстанского аграрного сектора.

Проведен анализ производства экологически чистой продукции, инвестиции в основной капитал по направлениям, в том числе, инвестиции на охрану окружающей среды сельского хозяйства, развитие агропромышленного комплекса Казахстана за последние годы, фактические объемы импорта и экспорта сельскохозяйственной продукции.

Выявлено, что действующие программы развития агропромышленного комплекса не затронули вопросы по стабилизации отрасли и решения многих проблем в случае пандемии. Рост финансирования и оказываемой государственной поддержки не повысил эффективность сельскохозяйственного производства и системы государственного регулирования, что также подтверждается в сравнении относительно мирового опыта.

Определено, что стратегические ориентиры и направленность аграрной политики государства должны быть направлены на импортозамещение, усиление экспортной ориентации сельскохозяйственной продукции.

Рекомендовано изменить подход к разработке аграрной политики способной адаптироваться к меняющимся условиям международного рынка и новой конкурентной среде.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, государственное регулирование, сельское хозяйство, валовая продукция, инвестиции, охрана окружающей среды, растениеводство, животноводство, эффективность производства, экспорт, импорт, производительность труда, конкурентоспособность.

Кілт сөздер: агроөнеркәсіп кешені, мемлекеттік реттеу, ауыл шаруашылығы, жалпы өнім, инвестиция, қоршаған ортаны қорғау, өсімдік шаруашылығы, мал шаруашылығы, өндіріс тиімділігі, экспорт, импорт, еңбек өнімділігі, бәсекеге қабілеттілік.

Keywords: agro-industrial complex, government regulation, agriculture, gross output, investment, environmental protection, crop production, animal husbandry, production efficiency, export, import, labor productivity, competitiveness.

Введение. В настоящее время аграрная политика реализует государственные меры регулирования сельского хозяйства с учетом Государственной программы развития АПК Республики Казахстан на 2017 – 2021 годы, основными направлениями которой являются стимулирование инновационных технологий, обновление материально-технической базы и экономический рост аграрного сектора.

В результате реализации аграрных реформ, вступления во Всемирную Торговую Организацию агропромышленный комплекс Казахстана претерпевает значительные социально-экономические изменения. Реализация государственных программ развития агропромышленного комплекса не повлияли в полной мере на экономический рост сельского хозяйства, не принесли ожидаемого результата. В результате это привело к увеличению объемов импортозамещения, росту цен на продукцию аграриев, ухудшению технического оснащения сельхозтоваропроизводителей и их финансового положения, снижению объемов инвестиций из-за специфики сельскохозяйственного производства, вызывающей высокий риск и ограничивающей вложение средств инвесторов.

Низкий уровень поддержки казахстанского агропромышленного комплекса является серьезным препятствием для повышения его эффективности и конкурентоспособности. Нестабильность

экономики в условиях постпандемии приводит к тому, что механизм государственного регулирования агропромышленного комплекса должен быть направлен на сохранение и развитие земельных, материально-технических, финансовых, трудовых и информационных ресурсов в АПК. В связи с этим особую актуальность и цель исследования приобретает разработка и научное обоснование мер государственного регулирования агропромышленного комплекса, адаптированных к современным требованиям экономики Казахстана.

Теоретико-методологическую основу исследования составили труды отечественных и зарубежных ученых, использовались такие методы как аналитический, абстрактно-логические, сравнения, экономико-статистические и др.

Обзор литературы. В настоящее время до сих пор не решены вопросы обеспечения населения доступными продуктами питания, проблемы импортозамещения стоят особенно остро и требуют вмешательства государства. Во-вторых, усиление внимания государства к проблемам развития сельского хозяйства проявилось в активизации государственной поддержки в различных формах и методах производителям отечественной сельскохозяйственной продукции, что способствовало росту сельскохозяйственного производства. Но она характеризуется их недостаточно высокой эффективностью. Также остаются нерешенными ряд проблем по совершенствованию экономического механизма государственной поддержки развития сельского хозяйства в современных условиях, что требует дальнейших научных исследований.

Теоретические и методологические аспекты формирования экономического механизма государственного регулирования аграрного сектора нашли свое отражение в российских и казахстанских научных трудах: Шакиров С.А. [1], Жахов Н.В [2], Сташевский В.В. [3], Котенев А.Д. [4], С.К. Кунызова, Д.А. Амержанова, Р.Б. Сартова, А.В. Заякина [5], Айтжанова Г.О., Садыкова А.К., Касымова Б.Т. [6], Таипов Т., Шуленбаева Ф. [7] и другие. Однако среди научных статей и трудов сих пор не существует единой научной концептуальной основы аграрной политики в меняющихся экономических условиях.

Основная часть. Сегодня Казахстан зарекомендовал себя в мире как страна с быстро-развивающейся экономикой, богатым природно-ресурсным потенциалом, агропромышленным комплексом, обеспечивающим высокие темпы экономического роста. Стратегический план развития Республики Казахстан до 2025 года затрагивает вопросы стимулирования инноваций и инвестиций в экологически чистое производство товаров и услуг, сокращение выбросов парниковых газов, а также использование экологически устойчивых технологий (Рисунок 1). Для этого будут применены механизмы по совершенствованию тарифообразования, продолжена реализация мероприятий по модернизации отрасли, внедрению инновационных технологий, энергосбережению и повышению энергоэффективности посредством взаимодействия науки и производства. В целях перехода к устойчивому развитию агропромышленного комплекса принята институциональная база для внедрения принципов и стандартов «зеленой экономики». Однако, несмотря на принятые инструменты поддержки аграрного сектора и увеличение производства экологически чистой продукции до 58,2 млрд. тенге в 2021 году, его и без того малый удельный вес снизился до 0,8%, для сравнения в 2017 году его объем составлял 51,6 млрд. тенге или 1,2% от общего производства.

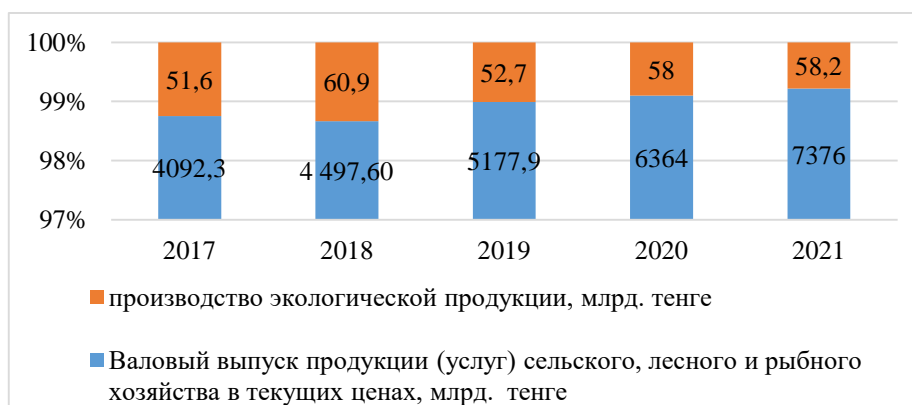

Рисунок 1. Производство экологически чистой продукции, млрд. тенге*

* Составлено по данным Комитета по статистике

Сегодня отрасли аграрного сектора не являются привлекательными для инвесторов из-за специфики сельскохозяйственного производства, вызывающей высокий риск и ограничивающей вложение средств инвесторов. Кроме того, многие проекты в АПК являются долгосрочными, срок окупаемости у них длительный – 7 -10 лет, что также не способствует активности частного бизнеса в АПК. По данным статистики доля инвестиций в сельскохозяйственное производство в 2021 году составила всего 5,8%, в 2020 - 4,6 %, в 2019 году – 3,4%, в 2018 году – 3,3% и в 2017 году – 4,0% от общего объема инвестиций в экономику. То есть последние 5 лет доля инвестиций в сельское хозяйство выросла всего на 1,8% (рисунок 2). Тогда как, наблюдается рост инвестиций в промышленность до 6499,9 млрд. тенге или почти на 36,3% в 2021 году по сравнению с 2017 годом, строительство до 155,4 млрд. тенге или 67,3% и торговли до 249,8 млрд. тенге или 20,4%.

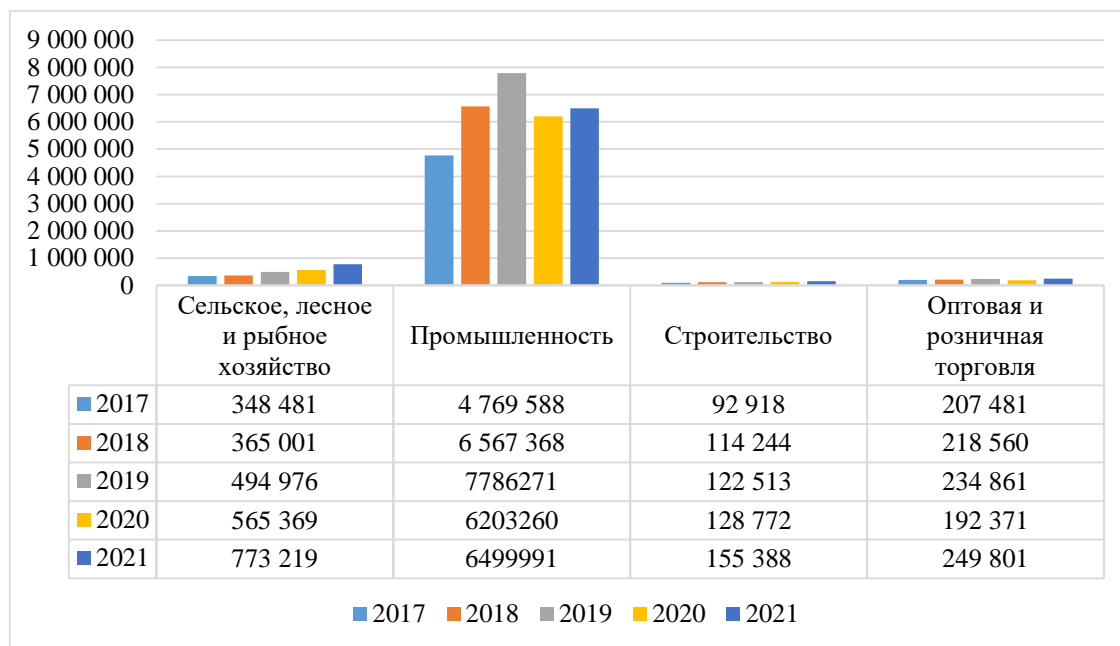

Рисунок 2. Инвестиции в основной капитал, млн. тенге*

* Составлено по данным Комитета по статистике

Это и коснулось инвестиций, направленных на цели «зеленой» экономики и охраны окружающей среды. Несмотря на то, что в 2021 г. на цели охраны окружающей среды сельского хозяйства было направлено 2136,7 млн. тенге, что выше показателя 2017 года почти в 49 раз, его удельный вес составил всего 1,2% от общей суммы инвестиций (рисунок 3). Тогда как доля промышленности составила в 2021 году 87,5%, строительства 3,3% от общей суммы инвестиций на охрану окружающей среды.

Рисунок 3. Инвестиции на охрану окружающей среды сельского хозяйства, тыс. тенге*

* Составлено по данным Комитета по статистике

Членство Казахстана во Всемирной торговой организации предопределяет использование иных средств привлечения инвестиций, кроме механизма субсидирования процентных ставок по кредитам, что объективно требует пересмотра действующего механизма развития отрасли, в том числе форм и методов государственной поддержки. Учитывая, что инвестиции в сельское хозяйство формируются в основном за счет государственного финансирования, это характеризует зависимость от бюджетных средств и неразвитость отрасли.

В соответствии со Стратегией 2030 особая роль в развитии экономики принадлежит АПК. В связи с этим, были разработаны Целевые индикаторы Госпрограммы развития АПК в реализации стратегических целей. Государственная программа развития сельского хозяйства является в настоящее время основным документом, направленным на решение вопросов обеспечения продовольственной безопасности, увеличение валовой продукции сельского хозяйства и импортозамещение сельскохозяйственной продукции. В качестве дополнительных целей указаны развитие экспорта и увеличение доходов сельскохозяйственных предприятий (таблица 1).

Таблица 1

Индикаторы развития агропромышленного комплекса Казахстана*

Показатели	2017	2018	2019	2020	2021
Доля валовой продукции в ВВП, %	7,6	7,4	7,5	9,0	9,0
объем валовой продукции сельского хозяйства, млрд. тенге	4 070,9	4 474,1	5 151,2	6 334,7	7346,7
объем инвестиций в основной капитал сельского хозяйства,	348 481	365 001	494 976	565 369	773 219
объем экспорта переработанной сельскохозяйственной продукции, млн. долл.	3012,9	3094,6	3287,4	3304,4	3400,2
объем импорта переработанной сельскохозяйственной продукции, млн. долл.	1081,0	1133,5	1107,1	1120,2	1147,8
Производительность труда на 1 занятого в сельском хозяйстве, млн. тенге	1,7	2,1	2,4	2,5	2,7

* Составлено авторами по источнику [8]

Для исполнения целевых показателей Программы, в реализации которых участвуют различные органы исполнительной власти важное значение приобретает перспективное видение развития, прогнозы бюджетных параметров на плановый период, которые по результатам прогноза должны носить индикативный характер и могут быть уточнены при разработке прогноза на очередной плановый период с учетом изменений ситуации социально-экономического развития.

Несмотря на ежегодный рост бюджетного финансирования сельского хозяйства, проблемными для экономики страны являются:

- ежегодный рост импортозависимости: 1081 млн. долларов в 2017 году до 1147,8 млн. долларов в 2021 году (рисунок 4);
- инвестиции в сельское хозяйство носят государственный характер поддержки, многие работают преимущественно за счет кредитного финансирования;
- низкий вклад в отрасль, так доля валового выпуска сельскохозяйственной продукции в среднем составляет всего 8,1%;
- снижение уровня эффективности программ государственной поддержки сельхозтоваро-производителей из-за проблем, касающихся развития инфраструктуры и рынка сбыта сельскохозяйственной продукции и т.д.

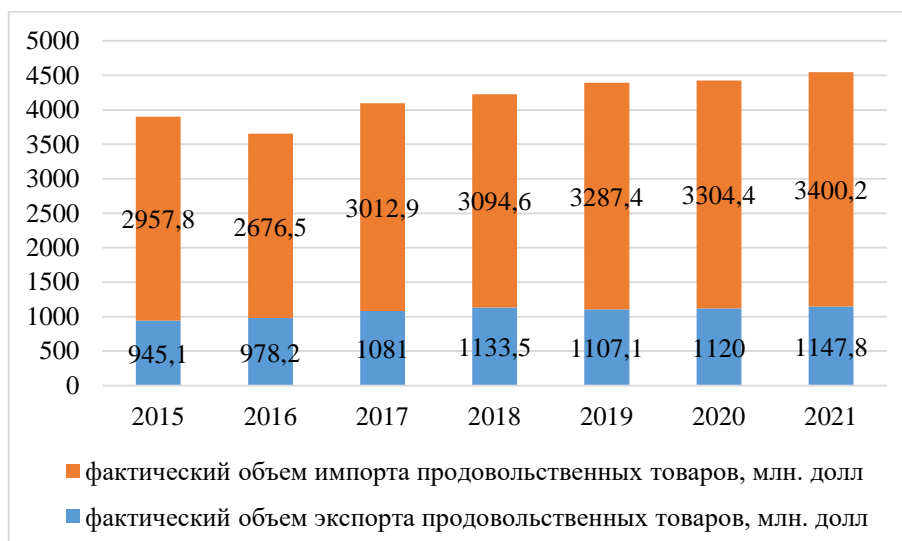

Рисунок 4. Фактические объемы импорта и экспорта сельскохозяйственной продукции [8]*

* Составлено по данным Комитета по статистике

Данные рисунка 4 показывают, что фактические показатели импорта в 2017 году по сравнению с целевыми индикаторами выше на 547,0 млн. долларов, в 2019 году на 999,4 млн. долларов. Фактические показатели экспорта в 2017 году выше целевых показателей на 58,2 млн. долларов, в 2019 году ниже почти на 61,0 млн. долларов, что говорит об ухудшении показателей внешнеэкономической деятельности Казахстана. Идет увеличение импорта продовольственных товаров в период с 2015-2021 годы на 15,0% и экспорта на 21,4%.

Наличие современных проблем отражает отставание сельского хозяйства Казахстана от мировых трендов, несмотря на определенные позитивные изменения развития сельского хозяйства и адаптацию механизма государственного регулирования к мировым веяниям.

Заключение. Переход аграрной экономики от импортозамещающей к экспортноориентированной стратегии на основе инновационно-инвестиционной модели должен стать краеугольным камнем государственного регулирования.

Учитывая необратимость интеграционных процессов, необходимо изменить подход к разработке аграрной политики. Современная сельскохозяйственная политика должна адаптироваться к меняющимся условиям международного рынка и новой конкурентной среде. Текущая ситуация увеличивает зависимость страны от конкуренции на внутреннем и внешнем рынке. Чтобы изменить ситуацию в условиях единого экономического пространства, необходимо принять меры по повышению уровня жизни населения, развитию отраслей народного хозяйства, обеспечивающих высокую занятость и успешность бизнеса.

Этого можно достичь за счет инновационного развития сельского хозяйства и перерабатывающей промышленности, создания экспортно-ориентированных совместных предприятий, производящих конкурентоспособную продукцию. Необходимо совершенствовать и повышать уровень форм и методов государственной поддержки АПК. Низкий уровень поддержки казахстанского агропромышленного комплекса является серьезным препятствием для повышения его эффективности и конкурентоспособности.

Необходимо усилить экспортную направленность аграрного сектора. При этом, помимо увеличения экспорта зерна и муки, необходимо заняться глубокой переработкой сырья и экспортом продукции с высокой добавленной стоимостью, стимулировать производство продукции, которую может производить Казахстан – сахара, овощей, масла и фрукты.

ЛИТЕРАТУРА

1. Шакиров С.А. Особенности государственного механизма регулирования на современном этапе развития АПК // Экономика и предпринимательство. – 2014. – № 11 (4). – С. 76-83

2. Жахов Н.В. Принципы и закономерности государственного регулирования системного развития аграрного сектора экономики региона // Вестник НГИЭИ. – 2018, №7. – С. 96-106
3. Сташевский В.В. Место и роль государственного регулирования в механизме функционирования отрасли сельского хозяйства региона // Экономика и предпринимательство. – 2017. – № 10 (ч. 1). – С. 1214-1218.
4. Котенев А.Д. Меры государственной поддержки сельскохозяйственных товаропроизводителей в условиях реализации стратегии национальной безопасности РФ // КАНТ. – 2017. – №2(23). – С. 171-175.
5. Кунязова С.К., Амержанова Д.А, Сартова Р.Б., Заякина А.В. Развитие малого и среднего бизнеса как индикатора ориентированности на сельское хозяйство. – DOI 10.522602304-7216.2022.2(47).23. – Вестник КазУЭФМТ – 2022. – № 2 (47). – С. 170-175
6. Айтжанова Г.О., Садыкова А.К., Касымова Б.Т. Финансовые стимулы развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан. – DOI 10.522602304-7216.2022.1(46).36. – Вестник КазУЭФМТ. – 2022. – № 1 (46) – С. 277-283
7. Taipov T., Khan Y., Shulenbaeva F. Economical aspects of meat production and processing in Kazakhstan. International Journal of Applied Business and Economic Research. – 2017. – 15(16). – С. 371-378
8. Статистика // Комитет статистики Министерства национальной экономики Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: [http:// www.stat.kz](http://www.stat.kz). (дата обращения: 10.05.2022).

REFERENCES

1. Shakirov S.A. Osobennosti gosudarstvennogo mehanizma regulirovaniya na sovremennom jetape razvitija APK / Jekonomika i predprinimatel'stvo. – 2014. – № 11 (4). – S. 76-83 [in Russian]
2. Zhahov N.V. Principy i zakonomernosti gosudarstvennogo regulirovaniya sistemnogo razvitija agrarnogo sektora jekonomiki regiona // Vestnik NGIJeI. – 2018, №7. – S. 96-106 [in Russian]
3. Stashevskij V.V. Mesto i rol' gosudarstvennogo regulirovaniya v mehanizme funkcionirovaniya otrasti sel'skogo hozjajstva regiona / Jekonomika i predprinimatel'stvo. – 2017. – № 10 (ch. 1). – S. 1214- 1218. [in Russian]
4. Kotenev A.D. Mery gosudarstvennoj podderzhki sel'skohozjajstvennyh tovaroproizvoditelej v uslovijah realizacii strategii nacional'noj bezopasnosti RF / A.D. Kotenev // KANT. – 2017. – №2(23). – S. 171-175. [in Russian]
5. S.K. Kunjazova, D.A. Amerzhanova, R.B. Sartova, A.V. Zajakina. Razvitie malogo i srednego biznesa kak indikatora orientirovannosti na sel'skoe hozjajstvo. – DOI 10.522602304-7216.2022.2(47).23. – Vestnik KazUJeFMT. – 2022. – № 2 (47). – S. 170-175 [in Russian]
6. Ajtzhanova G.O., Sadykova A.K., Kasymova B.T. Finansovyje stimuly razvitija agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan. – DOI 10.522602304-7216.2022.1(46).36. – Vestnik KazUJeFMT. – 2022. – № 1 (46). – S. 277-283 [in Russian]
7. Taipov T., Khan Y., Shulenbaeva F. Economical aspects of meat production and processing in Kazakhstan. International Journal of Applied Business and Economic Research, 2017. – 15(16). – S. 371-378
8. Statistika // Komitet statistiki Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan [Jelektronnyj resurs]. – 2022. – URL: [http:// www.stat.kz](http://www.stat.kz). (data obrashhenija: 10.05.2022) [in Russian]

Джазыкбаева Б.К., Кернебаев А.С., Момбекова Г.Р., Аркенова Ж.Р.

ҚАЗАҚСТАН АГРОӨНЕРКӘСІП КЕШЕНІН МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУ

Андатпа

Елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің қазіргі жағдайында ауыл шаруашылығының дамуын мемлекеттік реттеудің тиімді тетігін қалыптастыру мәселелері толық емес күйде қалып отыр және одан әрі ғылыми зерттеулерді талап етеді. Бүкіл экономиканың тиімді жұмыс істеуі, азық-түлікпен қамтамасыз етілуі, елдің экономикалық және ұлттық қауіпсіздігі қазақстандық ауыл шаруашылығы саласының қарқынды және тұрақты дамуына байланысты.

Экологиялық таза өнім өндіруге, облыстардағы негізгі капиталға инвестицияларға, оның ішінде ауыл шаруашылығын қоршаған ортаны қорғауға инвестицияларға, соңғы жылдардағы Қазақстанның агроөнеркәсіп

кешенін дамытуға, ауыл шаруашылығы өнімдерінің импорты мен экспортының нақты көлеміне талдау жасалды.

Агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың қазіргі бағдарламаларында саланы тұрақтандыру және пандемия жағдайында көптеген мәселелерді шешу мәселелері қарастырылмағаны анықталды. Қаржыландыру мен көрсетілетін мемлекеттік қолдаудың өсуі ауыл шаруашылығы өндірісінің және мемлекеттік реттеу жүйесінің тиімділігін арттырмады, бұл әлемдік тәжірибемен салыстырғанда да расталады.

Мемлекеттің аграрлық саясатының стратегиялық бағдарлары мен бағыттары импортты алмастыруға, ауыл шаруашылығы өнімдерінің экспорттық бағдарын күшейтуге бағытталуы тиіс екендігі анықталды. Халықаралық нарықтың өзгермелі жағдайларына және жаңа бәсекелестік ортаға бейімделуге қабілетті агроөнеркәсіптік саясатты әзірлеуге көзқарасты өзгерту ұсынылады.

Jazykbayeva B., Kernebaev A., Mombekova G., Arkenova Zh.

STATE SUPPORT OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX OF KAZAKHSTAN

Annotation

In the current situation of ensuring the country's food security, the issues of forming an effective mechanism for state regulation of agricultural development remain incomplete and require further scientific research. The effective functioning of the entire economy, the provision of food, the economic and national security of the country depend on the dynamic and stable development of the Kazakh agricultural sector.

An analysis was made of the production of environmentally friendly products, investments in fixed assets in areas, including investments in environmental protection of agriculture, the development of the agro-industrial complex of Kazakhstan in recent years, the actual volumes of imports and exports of agricultural products.

It was revealed that the current programs for the development of the agro-industrial complex did not address the issues of stabilizing the industry and solving many problems in the event of a pandemic. The growth of financing and state support provided did not increase the efficiency of agricultural production and the system of state regulation, which is also confirmed in comparison with world experience.

It has been determined that the strategic guidelines and direction of the state's agrarian policy should be aimed at import substitution, strengthening the export orientation of agricultural products. It is recommended to change the approach to the development of agricultural policy capable of adapting to the changing conditions of the international market and the new competitive environment.

DOI 10.52260/2304-7216.2022.3(48).31
УДК 330.43
ГРНТИ 06.75.02

А.Д. Ибыжанова, к.э.н., доцент¹
Ж.Б. Кенжин, PhD, доцент¹
Г.Е. Кайрлиева, к.э.н., профессор²
З.Х. Султанова*, к.э.н., доцент¹

НАО «Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана», г. Уральск, Казахстан¹

Казахстанский университет инновационных и телекоммуникационных систем, г. Уральск, Казахстан²

* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: sultanovaz@mail.ru

ЭКОНОМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ НА РАЗВИТИЕ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА

Статья посвящена оценке влияния мер государственной финансовой поддержки малого и среднего предпринимательства (далее МСП). В частности, дана оценка эффективности мер АО «Фонд развития предпринимательства «Даму», реализующего функции агента по учету и мониторингу использования средств из государственного бюджета. В статье приведен обзор основных мероприятий и инструментов, реализуемых в Республике Казахстан за последние 10 лет

Авторами на основе анализа основных показателей развития МСП за исследуемый период делается вывод о стабильном росте сектора, несмотря на негативные факторы воздействия пандемии COVID 19. На основе официальных данных АО «Фонд развития предпринимательства «Даму» и статистических данных, характеризующих уровень развития предпринимательства в Казахстане, дана количественная оценка макроэкономическому влиянию мер государственной поддержки на МСП с применением методов корреляционно-регрессионного анализа. Результаты оценки показали, что имеют место слабого и сильного влияния мер государственной финансовой поддержки: субсидирование процентной ставки не демонстрирует макроэкономического эффекта, гарантирование кредитов слабо влияет на открытие новых субъектов предпринимательства; хорошее влияние демонстрируют обусловленное размещение средств в банках и гарантирование процентной ставки.

Ключевые слова: малый и средний бизнес, государственная поддержка, стабильность экономики, эконометрический анализ, государственная программа, уравнение регрессии, коэффициент детерминации, коэффициент детерминации, регрессия, корреляция

Кілт сөздер: шағын және орта бизнес, мемлекеттік қолдау, экономиканың тұрақтылығы, эконометрикалық талдау, мемлекеттік бағдарлама, регрессия теңдеуі, анықтау коэффициенті, детерминация коэффициенттері, регрессия, корреляция

Keywords: small and medium-sized businesses, state support, economic stability, econometric analysis, Government programme, regression equation, coefficient of determination, determination coefficient, regression, correlation

JEL classification: C01, C02

Введение. Содействие массовому предпринимательству - основа экономического развития любой страны. Малые и средние предприятия (МСП) помогают обеспечить занятость населения, способствуют здоровой конкуренции, наполняют рынок новыми товарами и услугами, создают благоприятные условия для эффективного использования материальных ценностей. В развитых странах малые и средние предприятия служат основой для стабильного развития производства. Обычно доля этого сектора в экономике этих стран составляет 50-70% ВВП. Правительство уделяет значительное внимание активизации развития этого сектора и оказывают МСП всевозможную поддержку для улучшения их деловой практики, включая различные программы повышения активности и значительные льготы в отношении финансирования и кредитования. В стратегических и плановых документах, в ежегодных посланиях Президента Республики Казахстан большое внимание уделяется необходимости укрепления бизнес-среды. Это позволило заложить определенную основу для развития сектора малого и среднего бизнеса республики.

В Казахстане государственная поддержка МСП осуществляется через фонд «Даму», который выполняет функции агента по учету и мониторингу использования средств из государственного бюджета, а также кредитных линий Европейского банка реконструкции и развития и Азиатского банка развития. Фонд оказывает поддержку МСП путем реализации специальных программ по проектному

финансированию и лизингу, а также по развитию микрофинансирования. Он выступает в качестве гаранта по займам МСБ от банков второго уровня и выполняет функции оператора по размещению средств стабилизационных программ, реализуемых Правительством Республики Казахстан.

В настоящее время фонд выступает в качестве фискального агента, занимающегося субсидированием процентных ставок по банковским кредитам для предпринимателей и гарантированием кредитов перед банками. Кроме того, фонд выполняет функции оператора по обучению начинающих предпринимателей и лиц с предпринимательскими способностями, уделяя особое внимание консультированию топ-менеджеров и проведению бизнес-тренингов [1].

Государственная программа «Дорожная карта бизнеса 2020», запущенная в 2010 году, позволила значительно расширить спектр инструментов поддержки предпринимательства. Программа включает 4 основные группы мер по поддержке и развитию предпринимательского сектора: поддержка новых бизнес-инициатив, отраслевая поддержка предпринимателей, минимизация валютного риска в контексте внешнеэкономической деятельности, повышение предпринимательского потенциала.

Целью исследования является количественная оценка влияния инструментов государственной поддержки предпринимательства в Республике Казахстан.

Для достижения поставленной цели авторы реализовали следующие задачи: изучение мирового опыта оценки эффективности мер государственной поддержки малого и среднего бизнеса; аналитическая оценка изменения финансовых и нефинансовых мер, реализуемых через АО «Фонд развития предпринимательства «Даму»; выбор переменных и отбор исходных данных; построение регрессионной модели и оценка ее надежности; интерпретация модели.

В работе использовались исторический, диалектический, монографический, графический методы исследования. В качестве основного экономико-математического метода использовался корреляционно-регрессионный анализ. Исходными данными послужили показатели АО «Фонд развития предпринимательства «Даму», национального банка Республики Казахстан и Бюро национальной статистики АСПИР РК. Данные обрабатывались в пакете Statistica 10.

Обзор литературы. При широкой освещенности вопросов государственной поддержки малого и среднего бизнеса в экономической литературе, вопросы оценки ее эффективности не в полной мере изучены отечественными учеными. Данная проблематика стала объектом пристального внимания со стороны зарубежных ученых.

Среди зарубежных ученых имеет место мнение о неэффективности увеличения объемов поддержки малого бизнеса [2, 3]. Отдельными российскими учеными также дается отрицательная оценка эффективности действующей в Российской Федерации системы стимулирования малого предпринимательства государством, но данная оценка не подкрепляется результатами конкретных расчетов [4, 5].

Зарубежные исследования по оценке эффективности государственной поддержки субъектов МСП в большинстве своем опираются на статистические показатели деятельности субъектов малого предпринимательства, а также на результаты социологических опросов предпринимателей [6, 7].

Институциональное разнообразие форм государственной поддержки ставит вопрос об их эффективности и актуальности с точки зрения достижения успеха и повышения конкурентоспособности отечественных субъектов МСБ. В экономической литературе можно встретить различные подходы к оценке эффективности государственной поддержки малого бизнеса.

Согласно традиционному подходу, в качестве показателей, характеризующих долю малых предприятий, используются в качестве индикаторов обратной связи: в общем количестве предприятий, общем обороте, налоговых поступлениях, формировании ВРП и занятых на малых предприятиях от общей численности работников [8].

Кансино и другие [2013] провели экономическую оценку государственных программ по поддержке экспорта МСП в Испании на основе таких показателей, как деятельность, местоположение, объем продаж и количество сотрудников. Анализ показал, что компании, участвующие в программе, улучшили свое соотношение экспорта к общему объему продаж примерно на 10 процентных пунктов [9].

В групповом исследовании эффективности программ продвижения экспорта Фрэнсис и Коллинз-Додд [2019] опираются на методы субъективной статистики: по данным опросов они оценивают влияние этой программы на компетенции, стратегии и производительность малых фирм [10].

Основная часть. В период мировой пандемии Правительство Казахстана уделяет большое внимание вопросам сохранения стабильности экономики, в том числе сектора микро-, малого и среднего бизнеса, который формирует 31,7% ВВП страны.

По итогам 2020 года возросла востребованность одной из самых популярных программ среди микро-, малого и среднего предпринимательства – программы «Дорожная карта бизнеса–2025», основным оператором которой является Фонд «Даму». В рамках данной программы в 2020 году поддержано 18 916 проектов, тогда как в 2019 году всего 4 128 проектов. Успех этой программы связан с максимальным упрощением условий. В первую очередь была унифицирована ставка вознаграждения, которую выплачивает предприниматель – 6% годовых [2]. Рисунок 1 иллюстрирует значительный рост мер государственной поддержки малого и среднего бизнеса в нашей стране. Так, в пандемийный 2020 год наблюдается почти трёхкратное увеличение выделяемых средств из государственного бюджета (Рисунок 1).

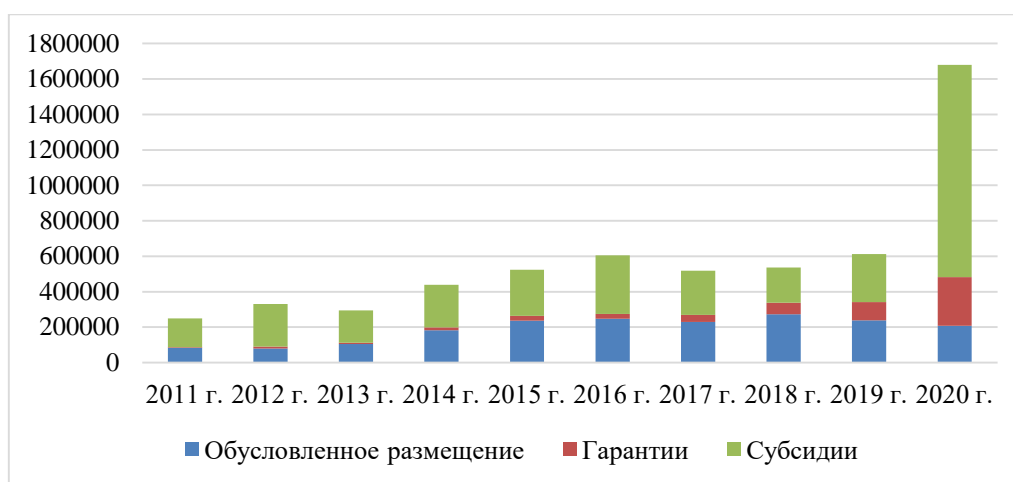

Рисунок 1. Динамика мер финансовой поддержки предпринимателей в РК, млн. ₸ [11], [12]

В качестве результативных факторов влияния мер государственной поддержки малого и среднего бизнеса были отобраны показатели, представленные в таблице 1. Важным ресурсом роста малого и среднего предпринимательства в РК являются привлеченные финансовые средства – кредиты, следовательно, основной акцент при реализации рамках госпрограмм был сделан на расширение доступа МСБ к кредитным ресурсам. Рост числа субъектов малого и среднего бизнеса и новых предприятий – следствие активной инвестиционной деятельности предпринимателей; в свою очередь, новые предприятия создают новые рабочие места, способствуя снижению уровня безработицы в стране. Также, рост налоговых отчислений предпринимательства и объем производства продукции являются прямыми результирующими показателями макроэкономического эффекта.

Таблица 1

Показатели деятельности малого и среднего предпринимательства в РК за 2011-2020 гг.*

Показатели / Годы	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Кредиты МСБ (млрд.₸)	1555	1871	2342	3248	4242	5002	4665	4567	3963	4246
Количество субъектов МСБ (тыс.ед.)	846	810	888	927	1290	1185	1146	1241	1330	1357
Уплаченные налоги участников ГП "ДКБ 2020" (млрд.₸)	27,8	63,5	91,9	110,1	129,3	204,2	269,3	316,1	371,0	573,0
Численность занятых в МСБ (тыс.чел)	2427	2383	2577	2811	3184	3075	3190	3313	3449	3370
Выпуск продукции МСБ (млрд.₸)	7604	8255	9165	15568	15699	16857	23241	26473	32387	32725

* Составлено по источникам [13], [14]

На протяжении последних десяти лет показатели развития предпринимательства в РК демонстрируют стабильный рост. Вместе с тем в 2020 году как в РК, так и во всем мире был введен ряд ограничений, связанных с пандемией COVID-19, которые негативным образом повлияли на экономику, сократив темпы роста выпуска продукции, новых производств и предприятий, налоговых поступлений в бюджет. По показателю численности занятых в предпринимательстве в 2020 г. наблюдается снижение на 2,29% по сравнению с 2019 г., что также связано с введением ограничений детальности субъектов малого и среднего бизнеса.

Таким образом, оценивая деятельность институтов по поддержке предпринимательства в Казахстане, можно констатировать положительный эффект вложений в этот сектор, показатели отдачи демонстрируют значительный рост, по некоторым позициям, опережающий рост государственного финансирования. В настоящем исследовании авторы попытались дать количественную оценку макроэкономического влияния мер государственной поддержки предпринимательства на основе отчетных данных о деятельности фонда поддержки предпринимательства «Даму» и статистических данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан.

Для первого примера определим влияние механизма обусловленного размещения в банках второго уровня (X) на количество субъектов малого и среднего бизнеса (Y).

Рисунок 2. Динамика сумм обусловленного размещения средств Фонда развития предпринимательства «Даму» и количества субъектов МСБ [11], [12]

По предоставленному графику на рисунке 2 видна четкая тенденция к росту по каждому из рассматриваемых показателей. Причем, независимый фактор – обусловленной размещение за 2019 и 2020 гг. показывает снижение, тогда как результативный – дальнейший рост. Это объясняется лагом, отложенным эффектом влияния рассматриваемых процессов.

Анализируя корреляционное поле, выдвигаем гипотезу о линейной зависимости рассматриваемых переменных. Оценочное уравнение регрессии будет иметь вид $y = bx + a + \varepsilon$, где ε_i – наблюдаемые значения (оценки) ошибок ε_i , а a и b соответственно оценки параметров α и β регрессионной модели, которые следует найти. Для оценки параметров α и β - используют МНК (метод наименьших квадратов).

Метод наименьших квадратов - это метод статистико-математического регрессионного анализа, используемая для определения линии наилучшего соответствия для точек данных, обеспечивающую визуальную демонстрацию взаимосвязи между набором данных. Каждая точка наблюдения представляет собой взаимозависимость между известной влияющей переменной и неизвестной результативной переменной. Метод наименьших квадратов позволяет найти наилучшее соответствие для набора точек данных путем минимизации суммы квадратов смещений или остатков точек от построенной кривой. Регрессия по методу наименьших квадратов используется для прогнозирования поведения зависимых переменных.

По результатам решения регрессионной модели, получаем наилучшее уравнение регрессии, выраженное в форме линейного уравнения (1):

$$Y = 0.00229x + 630.637 \quad (1)$$

Коэффициенты линейного уравнения регрессии хорошо экономически интерпретировать: с повышением величины обусловленного размещения средств фонда «Даму» на 1 млн. тг., количество субъектов малого и среднего бизнеса повышается в среднем на 2290 единиц.

Линейный коэффициент корреляции $r_{xy}=0.941$, что свидетельствует о наличии прямой и сильной связи между рассматриваемыми показателями (шкале Чеддока) [15].

Квадрат множественного коэффициента корреляции называется коэффициентом детерминации R^2 , равный 0,8856 показывает долю вариации результативного признака, объясненную вариацией факторного признака, другими словами, в 88.56% случаев изменения величины обусловленного размещения средств фонда «Даму» приводят к изменению количество субъектов малого и среднего бизнеса. Можно сделать вывод о высокой точности подбора уравнения регрессии. Остальные 11.44% изменения Y объясняются факторами, не учтенными в модели (а также ошибками спецификации).

Для проверки статистической значимости отдельных параметров регрессии были рассчитаны t статистики Стьюдента для коэффициента регрессии $t_b=6.81$ и свободного члена $t_a=9.66$:

Поскольку табличные значения t статистики $t_{крит}(n-m-1; \alpha/2) = t_{крит}(8; 0.025) = 2.969$ статистическая значимость коэффициента регрессии b и свободного члена a подтверждается (отвергаем гипотезу о равенстве нулю этих коэффициентов).

В целях проверки значимости модели регрессии в целом был использован F -критерий Фишера, расчетное значение которого находится как отношение дисперсии исходного ряда наблюдений изучаемого показателя и несмещенной оценки дисперсии остаточной последовательности для данной модели.

$$F_{факт}=46,43 > F_{табл}(1,8,0,05)=5,99$$

В нашем примере фактическое значение $F_{факт} > F_{табл}$, следовательно, коэффициент детерминации статистически значим и найденная оценка уравнения регрессии статистически надежна.

Для дальнейшего исследования влияния мер государственной поддержки, аналогичным образом было изучено влияние других ценовых мер господдержки малого и среднего бизнеса через фонд «Даму» на такие количественные показатели, как количество субъектов малого и среднего бизнеса, уплаченные налоги, объем кредитования, Результаты регрессионных моделей приведены в таблице 2.

Таблица 2

Результаты эконометрического анализа влияния мер государственной поддержки предпринимательства на экономику

Фактор-признак (X)	Результативный фактор (Y)	Краткое описание модели зависимости
1	2	3
Обусловленное размещение (млн. тг)	Количество субъектов МСБ (тыс.ед.)	$y = 0.00229x + 630.637$ $R^2 = 88.56\%$
Обусловленное размещение (млн. тг)	Уплаченные налоги участников ГП «ДКБ 2020» (млн.тг)	$y = 163515.8612 \ln(x) - 1809297.37$ $R^2 = 69.53\%$
Обусловленное размещение (млн. тг)	Кредиты МСБ (млрд.тг)	$y = 2560.2439 \ln(x) - 27265.0081$ $R^2 = 94,32$
Субсидии (млн. тг)	Количество субъектов МСБ (тыс.ед.)	Установлена слабая связь как в линейной, так и в нелинейной формах Значение R^2 в пределах 0,3-0,4
Субсидии (млн. тг)	Уплаченные налоги участников ГП «ДКБ 2020» (млн.тг)	Установлена слабая связь между факторами, как в линейной, так и в нелинейной формах Значение R^2 в пределах 9,5-27,88%
Субсидии (млн. тг)	Кредиты МСБ (млн.тг)	Не установлена достаточная связь между факторами, как в линейной, так и в нелинейной формах Значение R^2 в пределах 37,77-44,17%
Гарантии (млн. тг)	Количество субъектов МСБ (тыс.ед.)	Не установлена достаточная связь между факторами, как в линейной, так и в нелинейной формах Значение R^2 в пределах 0,21-13,4%
Гарантии (млн. тг)	Уплаченные налоги участников ГП «ДКБ 2020» (млн.тг)	$y = 105664.8317 \ln(x) - 879925.0699$ $R^2=83.04\%$

1	2	3
Гарантии (млн. тг)	Кредиты МСБ (млрд.тг)	$y = 1431.2466 \ln(x) - 10534.6521$ $R^2=84,3\%$
Кредиты МСБ (млн.тг)	Количество субъектов МСБ (тыс.ед.)	$y = 0.13 x + 596.371$ $R^2=84,14$
Кредиты МСБ (млн.тг)	Уплаченные налоги участников ГП «ДКБ 2020» (млн.тг)	$y = 15714.4299 \ln(x) - 114819.2653$ $R^2=76,48$

Как показывает анализ, такой инструмент государственной поддержки, как субсидирование процентной ставки практически не оказывает макроэкономического эффекта. Также слабое влияние оказывает гарантирование кредитов на открытие новых субъектов предпринимательства. Хороший отклик дают обусловленное размещение средств в банках - практически на все анализируемые показатели – объём кредитования, уплаченные налоги, количество субъектов МСБ. Влияние показателя гарантирование процентной ставки на объём налоговых отчислений и объём кредитования МСБ можно описать логарифмической функцией с хорошими критериями качества уравнения.

В то же время нами был рассмотрен показатель – кредиты МСБ на развитие экономики страны. Он рассматривался в «чистом» виде, без учета финансовой поддержки государства. Результаты анализа свидетельствуют о достаточно сильном его влиянии: рост числа субъектов МСБ, выпуск продукции, налоги в бюджет государства.

Заключение. Таким образом, если рассматривать вопрос проведения политики по поддержке малого и среднего бизнеса, то со стороны государства предпринимаются все необходимые шаги: создаются законодательные, организационные меры, развивается необходимая инфраструктура. На наш взгляд, дальнейшее эффективное развитие МСБ может быть обеспечено с помощью таких инструментов как развитие государственно-частного партнерства, что повысит доверие бизнеса к государству; дальнейшее развитие малого инновационного предпринимательства, в том числе за счет расширения

венчурного бизнеса, предоставление системы субсидий малым инновационным компаниям. Важным условием является повышение уровня знаний МСП о создании и развитии бизнеса, дальнейшее расширение предоставления системы государственных гарантий. Государство должно стимулировать поддержку и развитие конкурентной среды. Особое внимание должно быть уделено накоплению и развитию человеческого капитала - ибо, какими бы благоприятными ни были созданные условия для ведения бизнеса, трудно достичь успеха без человеческого капитала и соответствующих компетенций.

ЛИТЕРАТУРА

1. Lee K. J. Introduction of Entrepreneurship Development Fund for Startups and Small and Medium-sized Enterprises: Case of Kazakhstan // Investment in Startups and Small Business Financing. – 2021. – С. 233-261.
2. Evans A.J. The Unintended Consequences of Easy Money: How Access to Finance Impedes Entrepreneurship // The Review of Australian Economics. – 2016. – Т. 29. – № 3. – С. 233-252.
3. Branchet B., Augier B., Boissin J.-P., Quere, B. Strategic Governmental Economic Activities in Support of Young French SMEs // Journal of Small Business and Enterprise Development. – 2011. – Т. 18. – № 2. – С. 384-402.
4. Чепуренко А.Ю. Совмещая универсальные концепции с национальной спецификой: поддержка малого и среднего предпринимательства // Вопросы государственного и муниципального управления. – 2017. – № 1. – С. 7-30.
5. Фрумина С.В. О государственных программах, стимулирующих развитие малого и среднего предпринимательства в Российской Федерации // Экономика: вчера, сегодня, завтра. – 2016. – № 7. – С. 98-107.
6. Кремин А.Е. Методика оценки эффективности государственной поддержки малого предпринимательства в регионе // Проблемы развития территории. – 2017. – № 3. – С. 46-61.
7. Балекин Е.В. Методические аспекты государственного управления развитием и поддержкой промышленного малого предпринимательства в Москве // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Экономика. – 2010. – № 2. – С. 137-141.
8. Быкова Наталья Витальевна Современный подход к оценке эффективности государственной поддержки малого предпринимательства // Вестник ЛГУ им. А.С. Пушкина. – 2014. – №4. –

URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennyu-podhod-k-otsenke-effektivnosti-gosudarstvennoy-podderzhki-malogo-predprinimatelstva> (дата обращения: 06.07.2022).

9. Cansino J.M., Lopez-Melendo J., Pablo-Romero M.D.P., Sánchez-Braza A. An economic evaluation of public programs for internationalization: The case of the Diagnostic program in Spain// *Evaluation and Program Planning*. – 2013, vol. 41. – P. 38-46.

10. Francis J., Collins-Dodd C. Impact of export promotion programs on firm competencies, strategies and performance: The case of Canadian high-technology SMEs. *International Marketing Review*. – 2019, vol. 21(4-5). – P. 474-495.

11. Предпринимательство в Казахстане: 30 лет успешного развития. Годовой отчет: 2021. Нур-Султан: АО «Фонд развития предпринимательства «Даму», 2021. – 49 с.

12. Влияние программ Фонда «Даму» на развитие сектора МСБ и диверсификацию экономики (макроэкономический эффект). Обзор за 2012-2018 годы. Нур-Султан: АО «Фонд развития предпринимательства «Даму», 2021. – 14 с.

13. Малое и среднее предпринимательство в Республике Казахстан: Статистический сборник: 2020. Нур-Султан: Бюро национальной статистики, 2020. – 57 с.

14. Текущее состояние банковского сектора Республики Казахстан: 2021. Алматы: Агентство Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка, 2021. – 19 с.

15. Проскурина Н. В. Методы выборочных обследований: практикум / О.В. Баканач, Е.Г. Репина. – Самара: Изд-во Самар. гос. экон. ун-та, 2019. – 98 с.

REFERENCES

1. Lee K. J. (2021). Introduction of Entrepreneurship Development Fund for Startups and Small and Medium-sized Enterprises: Case of Kazakhstan. In *Investment in Startups and Small Business Financing*. – P. 233-261.

2. Evans A.J. (2016). The Unintended Consequences of Easy Money: How Access to Finance Impedes Entrepreneurship. *The Review of Australian Economics*, 29 (3), P. 233-252.

3. Branchet B., Augier B., Boissin J.P., Quere B. (2011). Strategic governmental economic activities in support of young French SMEs. *Journal of Small Business and Enterprise Development*. – 18 (2). – P. 384-402.

4. Chepurensko A.Ju. Sovmeshhaja universal'nye koncepcii s nacional'noj specifikoju: podderzhka malogo i srednego predprinimatel'stva // *Voprosy gosudarstvennogo i municipal'nogo upravlenija*. – 2017. – №1. – S. 7-30 [in Russian]

5. Frumina S.V. O gosudarstvennyh programmah, stimulirujushhix razvitie malogo i srednego predprinimatel'stva v Rossijskoj Federacii // *Jekonomika: vchera, segodnja, zavtra*. – 2016. – № 7. – S. 98-107 [in Russian]

6. Kremin A.E. Metodika ocenki jeffektivnosti gosudarstvennoj podderzhki malogo predprinimatel'stva v regione // *Problemy razvitija territorii*. – 2017. – № 3. – S. 46-61 [in Russian]

7. Balekin E.V. Metodicheskie aspekty gosudarstvennogo upravlenija razvitiem i podderzhkoju promyshlennogo malogo predprinimatel'stva v Moskve // *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta. Serija: Jekonomika*. – 2010. – № 2. – S. 137-141 [in Russian]

8. Bykova N.V. Sovremennyj podhod k ocenke jeffektivnosti gosudarstvennoj podderzhki malogo predprinimatel'stva // *Vestnik Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta im. A.S. Pushkina – Bulletin of Pushkin Leningrad State University*. – 2014. – №4. – S. 107-115[in Russian]

9. Cansino J.M., Lopez-Melendo J., Pablo-Romero M.D.P., Sánchez-Braza A. (2013). An economic evaluation of public programs for internationalization: The case of the Diagnostic program in Spain// *Evaluation and Program Planning*. – vol. 41. – P. 38-46.

10. Francis J., Collins-Dodd C. (2019). Impact of export promotion programs on firm competencies, strategies and performance: The case of Canadian high-technology SMEs. *International Marketing Review*. – vol. 21(4-5). – P. 474-495.

11. Предпринимательство в Казахстане: 30 лет успешного развития. Годовой отчет: 2021. Нур-Султан: JSK «Damu» Entrepreneurship Development Fund», 2021. – 49 с. [in Russian]

12. Vlijanie programm Fonda «Damu» na razvitie sektora MSB i diversifikaciju jekonomiki (makroekonomicheskij jeffekt). Obzor za 2012-2018 gody: 2019. Нур-Султан: JSK «Damu» Entrepreneurship Development Fund», 2021. – 14 с. [in Russian]

13. Maloe i srednee predprinimatel'stvo v Respublike Kazahstan: Statisticheskij sbornik: 2020. Nur-Sultan: Bureau of National Statistics, 2020. – 57 s. [in Russian]

14. Tekushhee sostojanie bankovskogo sektora Respubliki Kazahstan: 2021. Almaty: Agency of the Republic of Kazakhstan for regulation and development of the financial market, 2021. – 19 s. [in Russian]

15. Proskurina N. V. Metody vyborochnyh obsledovanij: praktikum / O.V. Bakanach, E.G. Repina. – Samara: Izd-vo Samar. gos. jekon. un-ta, 2019. – 98 s. [in Russian]

Ибыжанова А.Д., Кенжин Ж.Б., Кайрлиева Г.Е., Султанова З.Х.

МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУДЫҢ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІҢ ДАМУЫНА ӘСЕРІН ЭКОНОМЕТРИКАЛЫҚ ТАЛДАУ

Андатпа

Мақала шағын және орта кәсіпкерлікті (бұдан әрі-ШОК) мемлекеттік қаржылық қолдау шараларының әсерін бағалауға арналған. Атап айтқанда, мемлекеттік бюджеттен қаражатты пайдалануды есепке алу және мониторингілеу бойынша агент функцияларын іске асыратын «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ шараларының тиімділігіне баға берілді.

Авторлар соңғы 10 жылдағы ШОК дамуының негізгі көрсеткіштерін талдау негізінде COVID-19 пандемиясының теріс әсеріне қарамастан сектордың тұрақты өсуі туралы қорытынды жасады. «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ-ның ресми деректері және Қазақстандағы кәсіпкерліктің даму деңгейін сипаттайтын статистикалық деректер негізінде корреляциялық-регрессиялық талдау әдістерін қолдана отырып, ШОК-қа мемлекеттік қолдау шараларының макроэкономикалық әсеріне сандық баға берілді. Бағалау нәтижелері мемлекеттік қаржылық қолдау шараларының әлсіз және күшті ықпалы орын алғанын көрсетті: пайыздық мөлшерлемені субсидиялау макроэкономикалық әсерін көрсетпейді, кредиттерге кепілдік беру жаңа кәсіпкерлік субъектілерінің ашылуына әлсіз әсер етеді; қаражатты банктерге шартты орналастыру және пайыздық мөлшерлемеге кепілдік беру жақсы әсер етеді.

Ibyzhanova A., Kenzhin Zh., Kairliyeva G., Sultanova Z.

ECONOMETRIC ANALYSIS OF THE EFFECT OF STATE SUPPORT ON THE OF SMALL AND MIDDLE-SIZED BUSINESSES

Annotation

Article addressed impact assessment of measures on state financial support of small and medium-sized entrepreneurship (further SMSE). In particular, evaluation of the effectiveness measures of JSC «Entrepreneurship Development Fund «Damu» which performing the functions of an agent for accounting and monitoring the usage of state budget's funds. The article provides an overview of the main activities and instruments implemented in the Republic of Kazakhstan over the past 10 years.

Based on the analysis of the main indicators of SME development over the study period, the authors conclude that the sector has been growing steadily despite the negative impact factors of the COVID 19 pandemic. Based on the official data of the JSC «Entrepreneurship Development Fund «Damu7» and statistical data characterizing the level of entrepreneurship development in Kazakhstan, a quantitative assessment of the macroeconomic impact of state support measures on SMSE using correlation and regression analysis methods.

The results of the assessment demonstrated that there is a weak and strong influence of state financial support measures: interest rate subsidies do not demonstrate a macroeconomic effect, loan guarantees have little effect on the opening of new business entities; conditional placement of funds in banks and interest rate guarantees demonstrate a good influence.

DOI 10.52260/2304-7216.2022.3(48).32
УДК 336.152:351.72
ГРНТИ 82.13.11

Р.А. Исмаилова, д.э.н., профессор¹

Г.М. Утепова*, докторант PhD²

Национальная школа государственной политики
Академии государственного управления
при Президенте Республики Казахстан,
г. Астана, Казахстан¹

Институт управления Академии государственного
управления при Президенте Республики Казахстан,
г. Астана, Казахстан²

* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: r.ismailova@apa.kz

ФИНАНСОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ НПО В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В статье дана оценка механизму финансовой поддержки неправительственных организаций (далее – НПО) в Казахстане. В основе эмпирического исследования лежит анализ общего объема финансирования НПО за последние пять лет, в том числе в разрезе грантов, премий и государственного социального заказа (далее – ГСЗ). Результаты исследования показали, что, с одной стороны, выделенные объемы бюджетных средств положительно повлияли на количественный рост НПО. С другой стороны, выявлены ряд проблем в проведении конкурсных процедур при предоставлении финансовой поддержки НПО для реализации социальных проектов: неэффективность использования бюджетных средств, непрозрачность деятельности НПО, низкий уровень открытости государственных органов. Авторами предлагается ввести изменения в Закон Республики Казахстан «О государственном социальном заказе, государственном заказе на реализацию стратегического партнерства, грантах и премиях для неправительственных организаций в Республике Казахстан» по социальной ответственности НПО при реализации социальных проектов, финансируемых из государственного бюджета, что позволит повысить эффективность использования бюджетных средств. С целью обеспечения открытости и прозрачности выделения бюджетных средств на виды государственной поддержки предлагается разработать и внедрить систему электронного проведения конкурсов путем интеграции информационных систем Базу данных НПО Министерства информации и общественного развития Республики Казахстан и «Салық» Министерства финансов Республики Казахстан. Введение цифровых инструментов при реализации государственной финансовой поддержки и повышение социальной ответственности НПО положительно повлияет на работу государственного аппарата с неправительственным сектором с целью реализации социально значимых проектов.

Ключевые слова: грант, премия, государственный социальный заказ, неправительственные организации, государственный орган, открытость, неправительственный сектор, механизм, взаимодействие, цифровизация.

Кілт сөздер: грант, сыйлық, мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс, үкіметтік емес ұйымдар, мемлекеттік орган, ашықтық, үкіметтік емес сектор, механизм, өзара әрекеттесу, цифрландыру.

Keywords: grant, award, state social order, non-governmental organizations, state body, openness, non-governmental sector, mechanism, interaction, digitalization.

JEL classification: H72, L39

Введение. Развитие гражданского общества рассматривается как обязательное условие для построения демократического государства. За последние десятилетия в Республике Казахстан наблюдается динамичный рост в деятельности гражданского сектора. Так, сегодня функционируют 6 политических партий, более 22 тысяч НПО, 3700 религиозных объединений, 3494 средства массовой информации, 233 общественных советов, включая города республиканские и областей [1]. Согласно отчетным данным общественного фонда «Трансперенси Казахстан» 2017 года, Казахстан набрал 50,9 балла из 100, который показывает средний уровень развития гражданского общества в стране [2].

Следует отметить, что государство уделяет большое внимание развитию субъектов гражданского общества. Так, по данным Министерства информации и общественного развития Республики Казахстан (далее – МИОР РК) в 2021 году объемы финансовой поддержки НПО составили более 16 млрд. тенге [3]. Это положительно повлияло на рост НПО. Однако, отсутствие инструмента по мониторингу эффективности использования бюджетных средств НПО привело к тому, что появились организации «однодневки», которые после получения грантов, премий или ГСЗ

сразу прекращают свою деятельность. Кроме того, существует проблема непрозрачности конкурсных процедур со стороны уполномоченных государственных органов, которые сами формируют комиссии и принимают решение о финансировании.

Решение этих проблем определило выбор и актуальность темы научной статьи. Целью исследования является выявление причин, влияющих на результаты государственных мер по поддержке НПО, и разработка практических рекомендаций по эффективности использования бюджетных средств на их развитие.

Задачами исследования является анализ финансовой поддержки НПО, изучение нормативно-правовых актов, регулирующих деятельность по развитию гражданского общества в Казахстане, также разработка практических рекомендаций по повышению транспарентности деятельности государственных органов и НПО.

Методологической основой исследования послужили использование отечественного и зарубежного опыта, официальные материалы и статистические данные. В исследовании были использованы метод контент-анализа при изучении зарубежного опыта и нормативно-правовых актов, регулирующих деятельность НПО. Метод вертикального и горизонтального анализа при оценке мер государственной финансовой поддержки НПО. Исследовательская работа основана на анализе ранее проведенных аналитических докладов по теме, официальных государственных документов, нормативно-правовых актов в данной сфере.

В данной статье в качестве объекта исследования рассматриваются только НПО, получающие финансовую поддержку в виде государственного социального заказа, грантов и премий. Это обусловлено тем, что политические партии и религиозные объединения не финансируются из государственного бюджета, а организациям средств массовой информации финансируются через государственные информационные заказы.

Обзор литературы. Исследование зарубежного опыта показало, что государственная поддержка НПО приводит к их росту, государство стремится к взаимовыгодному сотрудничеству, а также применяет прямые и косвенные инструменты финансирования.

Взаимодействие государства через финансовые механизмы с НПО мониторят непосредственно правительство или его агентства или учреждения, созданные для координации деятельности между неправительственным сектором и государством.

Опыт Европейских стран показывает, что государство пользуется различными механизмами государственной поддержки НПО, в том числе субсидии, гранты, субвенции и освобождение от налога. Высокую эффективность показывает распределение ресурсов или финансов через национальные фонды поддержки НПО и профильные государственные структуры по социальному блоку. Государственное финансирование формирует значительную часть доходов НПО во всех странах Европы.

Буллен Н. и Тофтисова Р. указали на то, что в европейских странах применяют прямое и косвенное виды финансирования государственной поддержки НПО [4]. Первое финансируется из бюджета, выделяемое из государственного бюджета на правительственном или местном уровне (гранты, субсидии). Косвенная поддержка включает в себе льготу на использование активов для достижения уставных задач, к примеру предоставление налоговых льгот, которые не будут собраны со стороны государства. Ключевым критерием предоставления прямого или косвенного финансирования НПО является «общественное благо», которому направлена деятельность таких организаций. В рамках законодательства «Об общественных благах» утверждены критерии общественной пользы, делящие НПО на 2 типа, такие как: общественные благотворительные организации (PBOs) и организации взаимной выгоды (MBOs).

Немаловажным фактором является формирование инструментов единой информационной и правовой деятельности НПО на уровне страны консолидируя единые стандарты проведения мероприятий, заявки и правила предоставления финансовых средств. Государственная финансовая поддержка НПО отражает часть государственной политики правительства Европейских стран, где НПО участвуют как партнеры в решении политических и социально значимых задач в виде оплаты товара и услуг, входящих в компетенцию государственного сектора или в виде программной поддержки деятельности НПО.

В Европе используют четыре модели государственной поддержки НПО в зависимости от источника доходов, целевой аудитории и других факторов. Германия и Франция придерживаются континентальной форме финансовой поддержке НПО, где государственные органы производят

оплату услугам через третью сторону и через субсидии главным подрядчикам. В этой модели уровень государственной поддержки доходит до 75-55%. [5] Во Франции государственная финансовая поддержка деятельности НПО имеет 2 направления: выплата субвенции в рамках госбюджета министерств и территориальные органы (прямое финансирование); предоставление налоговых льгот для НПО, признанных «общественным полезным» (косвенное финансирование). Германия также применяет субсидирование деятельности НПО, где в госбюджете прописывается деньги по каждой НПО. Многие НПО получают средства от Евросоюза, тем самым обеспечивая важность общественной поддержки НПО.

Английская модель государственной поддержки НПО заключается в предоставлении услуг менее зависящий от бюджета госфинансирования, которая составляет 35-55%. В Великобритании финансирование НПО реализуется через добровольное пожертвование, также грантов и безвозмездных ссуд органами государственной власти. Вместе с тем, в Англии существуют НПО созданные и дробно финансируемые государством как Британский совет, Вестминстерский фонд развития демократии и т.д., контролируемые Форин офисом. В Северных странах Европы применяется скандинавская модель государственной поддержки НПО относительно низким доходом от 25-35%, где НПО выполняют представительские функции в спортивных, культурных и других мероприятиях. Доля государственных средств, доступных НПО в Швеции и Норвегии составляет около 20%. В странах Прибалтики, Центральной и Восточной Европы характерен низкий уровень государственного участия в финансировании деятельности НПО, который составляет от 20 до 30 % [5].

К примеру, в 90-х Финляндия внедрила тип публичного менеджмента, который увеличил экономическую независимость агентств и ввел контрактную систему предоставления услуг, направленные на конечного потребителя. В этой связи, спустя несколько лет заработала система правительственных грантов, которые во много раз повысила конкуренцию среди поставщиков государственных и местных услуг [6]. В Швеции если НПО признают «общественным полезным», то их освобождают от налогов, как и во Франции [7].

Так, Чеснова А.О. на примере отдельных стран Европы отмечает взаимосвязь результативных мер государственной поддержки и уровня устойчивого роста НПО. В Финляндии НПО отличаются с высокой финансовой устойчивостью, где продажа услуг правительству занимает 65%, поддержка НПО через местный бюджет 8% и 3% - из уполномоченного государственного органа. В Хорватии существует «Офис по сотрудничеству НПО», который финансирует проекты на долгосрочной, краткосрочной и оперативной перспективе в рамках решения социальных задач. Порядок получения государственных грантов для НПО регулируется законом о местном управлении в Хорватии. В Эстонии существуют программы развития гражданской инициативы определяющие объемы финансирования и порядок выдачи средств на деятельность НПО. С 2007 года организован целевой капитал неправительственного сектора в форме грантов до 1 млн. евро [8].

Резюмируя анализ государственной поддержки НПО европейских стран нами составлена, схема механизмов финансирования НПО на государственном, включающая прямые и косвенные финансовые механизмы, которые влияют на рост НПО и благосостояние граждан.

Основная часть. В Республике Казахстан, как и в странах Европейского союза и других причисленных странах пользуется прямым и косвенным видом поддержки гражданского сектора. Прямые: государственный социальный заказ (далее - ГСЗ), гранты, премии. Косвенные: налоговые льготы для неправительственного сектора, осуществляющую социальную деятельность согласно законодательству страны.

Прямые виды государственной поддержки НПО регулируется в соответствии с Законом ГСЗ Республики Казахстан, также уполномоченными органом утверждены стандарт ГСЗ, правила присуждения премий, предоставления грантов и осуществления мониторинга их реализации и формирования, мониторинга реализации и оценки результатов государственного социального заказа для НПО.

В соответствии с подпунктом 7-5) статьи Закона ГСЗ существует база данных НПО для обеспечения прозрачности их деятельности и для участия в ГСЗ, грантах и присуждении премий.

В свою очередь, гражданское общество в лице НПО взаимодействуют с государственными органами через механизмы финансового характера как ГСЗ (имеет 17 направлений), гранты, премии (премии для НПО выдаются за успешно реализованную социальные проекты. Пороговый размер премии 2 тысяча месячных расчетных показателей. Они вручаются за перспективы в

соответствующие области по 15 направлениям) и государственные закупки реализуют социальные программы и проекты, направленные на решение задач в социальной сфере [9].

НПО также участвуют в государственных закупках, но для этого требуется взнос в размере 30% от суммы стоимости услуги, которые ограничивают НПО в участии в данном процессе. В соответствии с Правилами формирования, мониторинга реализации и оценки результатов ГСЗ (далее – ПФМПОР ГСЗ) определены три этапа формирования и три этапа реализации ГСЗ приведены на 1-рисунке [10]:

Рисунок 1. Этапы формирования и реализации ГСЗ

* Составлено Авторами в соответствии с ПФМПОР ГСЗ

На сегодняшний день, существуют проблемы прозрачности и эффективности использования финансовых механизмов государства для поддержки неправительственных организаций.

Это объясняется тем, что только один механизм как ГСЗ автоматизирован в рамках информационной системы «Портал электронных государственных закупок». Стоит отметить, что премии и гранты осуществляются без цифровых инструментов за исключением процесса электронного принятия на почту заявок от НПО.

Согласно данным МИОР, государство с каждым годом увеличивает социальное партнерство с НПО через реализацию совместных проектов в рамках существующих правовых основ для деятельности организаций третьего сектора.

В соответствии с подпунктом 2 статьи 1 Закона ГСЗ является один из эффективных, классических и оцифрованных механизмов взаимодействия с НПО, который реализуется с 2003 года.

На сегодняшний день, существуют проблемы прозрачности и эффективности использования финансовых механизмов государства для поддержки неправительственных организаций.

Это объясняется тем, что только один механизм как ГСЗ автоматизирован в рамках информационной системы «Портал электронных государственных закупок». Стоит отметить, что премии и гранты осуществляются без цифровых инструментов за исключением процесса электронного принятия на почту заявок от НПО.

Согласно данным МИОР, государство с каждым годом увеличивает социальное партнерство с НПО через реализацию совместных проектов в рамках существующих правовых основ для деятельности организаций третьего сектора. В соответствии с подпунктом 2 статьи 1 Закона ГСЗ является один из эффективных, классических и оцифрованных механизмов взаимодействия с НПО, который реализуется с 2003 года.

Администраторами ГСЗ выступают более 100 областных управлений, свыше 300 городских и районных отделов акимата. Все местные исполнительные органы власти совместно с НПО

реализуют проекты в области здравоохранения, социальной защиты, образования, спорта, туризма, взаимодействия с молодежью. Большая часть ГСЗ реализуются государственными органами в сфере поддержки социально уязвимых слоев населения, укрепления общественного согласия, молодежной политики. В рамках данного механизма ежегодно реализуются свыше 2000 социальных проектов по значимым направлениям, возросло количество занятых в гражданском секторе до 37 000 человек, также увеличено количество активных НПО до 17 000 [3]. Подробные данные приведены во 2-рисунке.

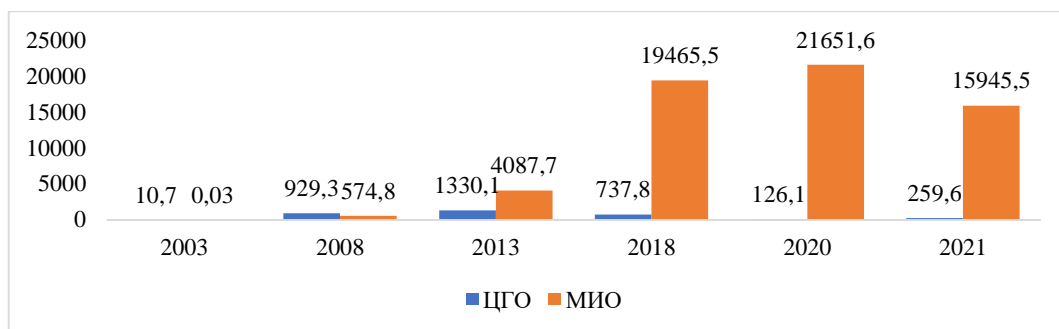

Рисунок 2. Динамика увеличения объема ГСЗ с 2003 по 2021 годы (млн.)

* Составлено Авторами на основе справочных данных МИОР

Резюмируя динамику данных ГСЗ за прошедший пять лет, можно сказать, что данный механизм пользуется спросом у местных исполнительных органов нежеле чем центральных государственных органов (ЦГО). Анализ данных показал, что в ГСЗ идет снижение доли участия ЦГО отражает низкий уровень взаимодействия с гражданским сектором.

В соответствии с подпунктом 7-1) статьи 1 Закона грантовое финансирование – усовершенствованная форма реализации совместных проектов с НПО с 2016 года. Данный механизм был внедрен в целях реализации отраслевых проектов и инициатив НПО для значительного роста в проектном сотрудничестве государства с НПО [11]. По официальным данным уполномоченного МИОР грантовое финансирование НПО показали следующую динамику с 2016 года по 2021 годы согласно 3-рисунку.

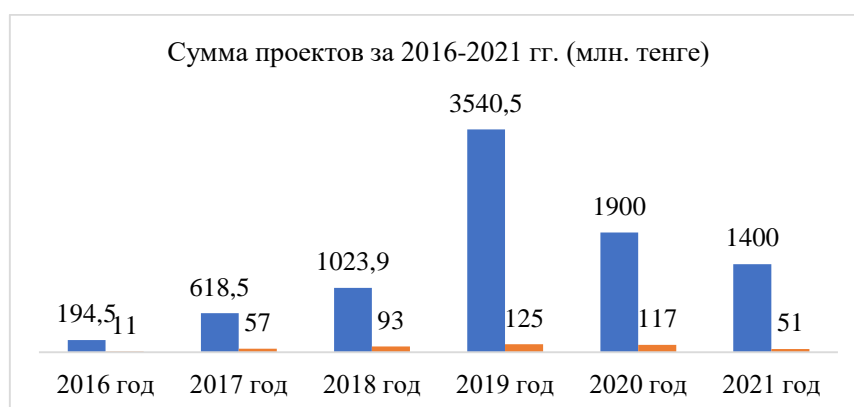

Рисунок 3. Динамика грантового финансирования НПО по проектам

* Составлено Авторами на основе справочных данных МИОР

Как показывает динамика грантового финансирования за последние лет 454 НПО получили гранты в сумме 8 677,4 млн. тенге, тем самым охватывая 1,99% от общего числа неправительственного сектора.

Подытоживая анализ в сфере грантового финансирования НПО можно сказать за последние два года наблюдаются снижение грантов на реализации проектов через государственный бюджет, что показывает снижение доли государственного участия во финансировании деятельности НПО.

В соответствии с подпунктом 7-3) статьи 1 Закона премия для НПО – один из способов мотивации НПО, предусматривающее денежное поощрение их за значительный вклад в решение

социальных задач. Данный механизм направлен на развитие и укрепление потенциала НПО, материальных и кадровых ресурсов. С 2017 года 286 НПО стали обладателями премий, которые приведены в 4-рисунке.

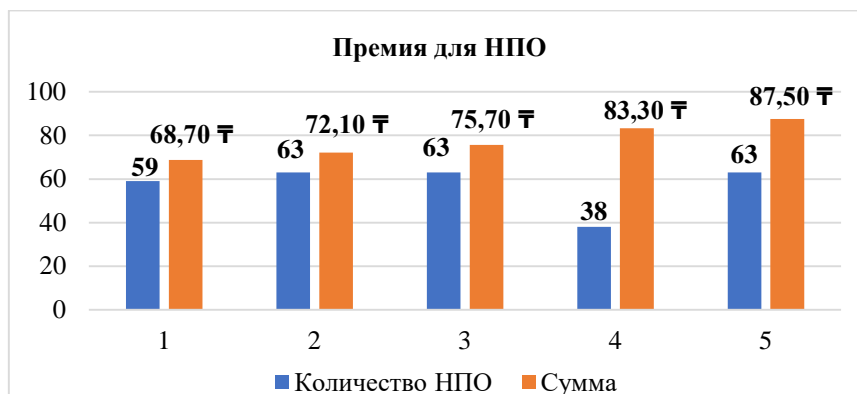

Рисунок 4. Количество НПО, получившие премия за 2017-2021 гг.

* Составлено Авторами на основе справочных данных МИОР

Анализируя данные по премиям, указанные на 4-рисунке можно сказать, что активная гражданская позиция НПО за последние 5 лет поощряется положительным темпом. Однако, по сравнению зарегистрированным числом НПО в Республике Казахстан данный вид финансовой поддержки получают около 0,28% всего третьего сектора, что показывают низкую конкретность среди НПО, получающие государственную поддержку в виде премии. Косвенная государственная поддержка НПО регулируются Налоговым кодексом Республики Казахстан (далее - Кодекс), где предусмотрены льготы для некоммерческих организаций осуществляющий социальную деятельность. К примеру, исчисление налога на имущество по 0,1% ставке согласно статье 521, определенной статьей 289 настоящего Кодекса [13]. По сравнению с странами Евросоюза налоговая политика Казахстана в виде косвенной поддержки НПО является более привлекательной.

Заключение. Обобщая результаты анализа, можно прийти к следующим выводам:

– ГСЗ в большей степени пользуются спросом в МИО нежели чем ЦГО, что показывает слабую координацию и взаимодействие ЦГО через данный механизм с представителями третьего сектора. Конкурсные процедуры проводятся на «Портале государственных закупок», где не учитываются автоматическое начисление льгот для поставщиков ГСЗ что снижает эффективность активного участия неправительственного сектора и прозрачного распределения ресурсов, отчетности при финансировании ГСЗ.

В этой связи предлагается максимальная оптимизация бизнес-процессов в получении ГСЗ НПО и интеграции информационных систем заинтересованных государственных органов, также ЦГО полагается активно пользоваться данным механизмом при взаимодействии с третьим сектором.

– По грантовому финансированию выявлена проблема по оптимизации и приведении в цифровой формат всех бизнес-процессы при предоставлении данного механизма для НПО. В свою очередь, это порождает недоверие на решение, принятое государственными органами при распределении бюджетных средств. Также при получении данного вида государственной поддержки некоторые НПО оказывают некачественные услуги при реализации проектов, не оправдывая возложенные на доверие со стороны государства. Также анализ данных за прошедший 5 лет показал, что только 0,28% НПО могут воспользоваться данным видом господдержки, что показывает неконкурентоспособность деятельность многих НПО с одной стороны и другой стороны показывают низкую зависимость от бюджета государства.

В связи с этим предлагается оптимизация бизнес-процессов через цифровую трансформацию и предлагается внести понятие «социальной ответственности» в нормативно-правовые акты, регулирующие деятельность неправительственного сектора в Республике Казахстан.

– По предоставлении премии выявлена аналогичная проблема как с грантовым финансированием что уполномоченному органу в сфере развития гражданского общества полагается целесообразным внедрение цифровых технологий при использовании механизмов финансовой поддержки НПО.

Вместе с тем, интеграция информационных систем Базы данных НПО Министерства информации и общественного развития Республики Казахстан и «Салык» Министерства финансов Республики Казахстан дает возможность уполномоченному государственному органу определить активных и неактивных НПО для улучшения взаимодействия с ними, также мгновенному обмену данными между госорганами снизив документооборот и сроки административных процедур в целом.

На данное время МИОР-ом ведется работа по внесению изменений и дополнений к ряд законам о введении нового механизма как стратегическое партнерство, где государство и гражданское общество определяется равнозначным партнером в решениях социально-экономических проблем государства.

ЦГО следует применять механизм ГСЗ по всем направлениям для активизации неправительственного сектора, также оцифровать механизмы государственной поддержки НПО в рамках развития цифровой архитектуры МИОР.

ЛИТЕРАТУРА

1. Постановление Правительства Республики Казахстан. Об утверждении Концепции развития гражданского общества в Республике Казахстан до 2025 года: утв. 2 июня 2020 года. № 341. – <https://adilet.zan.kz/>.
2. Аналитический доклад по индексу развития гражданского общества в Казахстане // НАО Казахстанский институт общественного развития «Рухани жанғыру»-Изд.1. – Нур-Султан. – 2021. – 74 с.
3. Информация о механизмах государственной поддержки, в частности, государственных социальных заказах, грантах и премиях на период 2017-2021 гг. / Министерства информации и общественного развития Республики Казахстан (Ответ на запрос от 17.01.22 г. № ЖТ-2022-01163725). – <https://eotinish.kz/appeal?id=393ad630-bce1-4087-8fdc-a0ef772d7b61#evaluate>.
4. Bullain N., Toftisova R. A comparative analysis of European policies and practices of NGO-government cooperation // Int'l J. Not-for-Profit L. – 2004. – Т. 7. – С. 64.
5. Методическое пособие для НПО: Инструменты взаимодействия нпо и государственных органов // Общественный Фонд «Камеда» [Электронный ресурс]. – 2019. – URL: <http://kncdiz.kz/files/00006964.pdf>.
6. Курочкин А. В. Сетевые формы регионального и местного управления: опыт современной Финляндии // *Ars Administrandi*. – 2011. – №. 1. – С. 105-112.
7. Ялавин М. Ю. Правовое обеспечение деятельности неправительственных организаций в соответствии с национальным законодательством ряда европейских государств // *Актуальные проблемы Европы*. – 2005. – №. 3. – С. 124-136.
8. Чеснова О. А. Анализ зарубежного опыта государственной поддержки некоммерческого сектора // *Петербургский экономический журнал*. – 2015. – №. 1. – С. 32-38.
9. Закон Республики Казахстан. О государственном социальном заказе, грантах и премиях для неправительственных организаций в Республике Казахстан: утв. 12 апреля 2005 года, №36. – <https://adilet.zan.kz/>.
10. Приказ Министра общественного развития Республики Казахстан. Об утверждении Правил формирования, мониторинга реализации и оценки результатов государственного социального заказа: утв. 15 августа 2018 года, № 18. – <https://adilet.zan.kz/>.
11. Приказ Министра культуры и спорта Республики Казахстан. Об утверждении Правил предоставления грантов и осуществления мониторинга их реализации: утв. 25 декабря 2015 года, № 413. – <https://adilet.zan.kz/>.
12. Приказ Министра по делам религий и гражданского общества Республики Казахстан. Об утверждении Правил присуждения премий для неправительственных организаций: утв. 25 мая 2018 года, № 52. – <https://adilet.zan.kz/>.
13. Кодекс Республики Казахстан. О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс): утв. 25 декабря 2017 года, № 120-VI ЗПК. – <https://adilet.zan.kz/>.

REFERENCES

1. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan. Ob utverzhdanii Konceptii razvitija grazhdanskogo obshhestva v Respublike Kazahstan do 2025 goda: utv. 2 iyunja 2020 goda. № 341. – <https://adilet.zan.kz/> [in Russian].

2. Analiticheskij doklad po indeksu razvitija grazhdanskogo obshhestva v Kazahstane // NAO Kazahstanskij institut obshhestvennogo razvitija «Ruhani zhaңғуru»-Izd.1. – Nur-Sultan. – 2021. – 74 s [in Russian].

3. Informacija o mehanizmah gosudarstvennoj podderzhki, v chastnosti, gosudarstvennyh social'nyh zakazah, grantah i premijah na period 2017-2021 gg. / Ministerstva informacii i obshhestvennogo razvitija Respubliki Kazahstan (Otveta na zapros ot 17.01.22 g. № ZhT-2022-01163725). – <https://eotinish.kz/appeal?id=393ad630-bce1-4087-8fdc-a0ef772d7b61#evaluate>. [in Russian].

4. Bullain N., Toftisova R. A comparative analysis of European policies and practices of NGO-government cooperation // Int'l J. Not-for-Profit L. – 2004. – Vol. 7. – P. 64.

5. Metodicheskoe posobie dlja NPO: Instrumenty vzaimodejstvija npo i gosudarstvennyh organov// Obshhestvennyj Fond «Kameda» [Elektronnyj resurs]. – 2019. – URL: <http://kncdiz.kz/files/00006964.pdf> [in Russian].

6. Kurochkin A. V. Setevye formy regional'nogo i mestnogo upravlenija: opyt sovremennoj Finljandii // Ars Administrandi. – 2011. – №. 1. – S. 105-112 [in Russian].

7. Jalavin M. Ju. Pravovoe obespechenie dejatel'nosti nepravitel'stvennyh organizacij v sootvetstvii s nacional'nym zakonodatel'stvom rjada evropejskih gosudarstv // Aktual'nye problemy Evropy. – 2005. – №. 3. – S. 124-136 [in Russian].

8. Chesnova O. A. Analiz zarubezhnogo opyta gosudarstvennoj podderzhki nekommercheskogo sektora // Peterburgskij jekonomicheskij zhurnal. – 2015. – №. 1. – S. 32-38 [in Russian].

9. Zakon Respubliki Kazahstan. O gosudarstvennom social'nom zakaze, grantah i premijah dlja nepravitel'stvennyh organizacij v Respublike Kazahstan: utv. 12 aprelja 2005 goda, №36. – <https://adilet.zan.kz/> [in Russian].

10. Prikaz Ministra obshhestvennogo razvitija Respubliki Kazahstan. Ob utverzhdenii Pravil formirovanija, monitoringa realizacii i ocenki rezul'tatov gosudarstvennogo social'nogo zakaza: utv. 15 avgusta 2018 goda, № 18. – <https://adilet.zan.kz/> [in Russian].

11. Prikaz Ministra kul'tury i sporta Respubliki Kazahstan. Ob utverzhdenii Pravil predostavlenija grantov i osushhestvlenija monitoringa ih realizacii: utv. 25 dekabrja 2015 goda, № 413. – <https://adilet.zan.kz/> [in Russian].

12. Prikaz Ministra po delam religij i grazhdanskogo obshhestva Respubliki Kazahstan. Ob utverzhdenii Pravil prisuzhdenija premij dlja nepravitel'stvennyh organizacij: utv. 25 maja 2018 goda, № 52. – <https://adilet.zan.kz/> [in Russian].

13. Kodeks Respubliki Kazahstan. O nalogah i drugih objazatel'nyh platezhah v bjudzhet (Nalogovyj kodeks): utv. 25 dekabrja 2017 goda, № 120-VI ZRK. – <https://adilet.zan.kz/> [in Russian].

Исмаилова Р.А., Утепова Г.М.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҮЕҰ-ДЫ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУДЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ МЕХАНИЗМДЕРІ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстандағы үкіметтік емес ұйымдарды (бұдан әрі – ҮЕҰ) қаржылық қолдау тетігіне баға берілді. Эмпирикалық зерттеудің негізінде ҮЕҰ-ның соңғы бес жылдағы жалпы қаржыландыру көлемін, оның ішінде гранттар, сыйлықақылар және мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс (бұдан әрі – МӨТ) бөлінісінде талдау жатыр. Зерттеу нәтижелері, бір жағынан, бөлінген бюджет қаражатының көлемі ҮЕҰ-ның сандық өсуіне оң әсер еткенін көрсетті. Екінші жағынан, әлеуметтік жобаларды іске асыру үшін ҮЕҰ-ға қаржылық қолдау көрсету кезінде конкурстық рәсімдерді өткізуде бірқатар проблемалар анықталды: бюджет қаражатын пайдаланудың тиімсіздігі, ҮЕҰ қызметінің ашықтығы, мемлекеттік органдардың ашықтығының төмен деңгейі. Авторлар мемлекеттік бюджеттен қаржыландырылатын әлеуметтік жобаларды іске асыру кезінде ҮЕҰ-ның әлеуметтік жауапкершілігі бойынша «Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс, стратегиялық әріптестікті іске асыруға арналған мемлекеттік тапсырыс, үкіметтік емес ұйымдарға арналған гранттар және сыйлықақылар туралы» Қазақстан Республикасы Заңына өзгерістер енгізуді ұсынады, бұл бюджет қаражатын пайдаланудың тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Мемлекеттік қолдау түрлеріне бюджет қаражатын бөлудің ашықтығы мен ашықтығын қамтамасыз ету мақсатында Ақпараттық жүйелерді интеграциялау жолымен конкурстарды электрондық өткізу жүйесін әзірлеу және енгізу Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінің ҮЕҰ және Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің «Салық» дерекқорын әзірлеу және енгізу ұсынылады. Мемлекеттік қаржылық қолдауды іске

асыру кезінде цифрлық құралдарды енгізу және ҮЕҰ-ның әлеуметтік жауапкершілігін арттыру әлеуметтік маңызы бар жобаларды іске асыру мақсатында мемлекеттік аппараттың үкіметтік емес сектормен жұмысына оң әсер етеді.

Ismailova R., Utepova G.

**FINANCIAL MECHANISMS OF STATE SUPPORT FOR NGOS
IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Annotation

The article assesses the mechanism of financial support of non-governmental organizations (hereinafter referred to as NGOs) in Kazakhstan. The empirical study is based on an analysis of the total funding of NGOs over the past five years, including in the context of grants, awards and state social order (hereinafter referred to as the SSO). The results of the study showed that, on the one hand, the allocated amounts of budget funds had a positive impact on the quantitative growth of NGOs. On the other hand, a number of problems have been identified in conducting competitive procedures when providing financial support to NGOs for the implementation of social projects: inefficiency in the use of budget funds, non-transparency of NGO activities, low level of openness of state bodies. The authors propose to introduce amendments to the Law «On the State Social Order, the state order for the implementation of strategic partnership, grants and awards for non-governmental organizations in the Republic of Kazakhstan» on the social responsibility of NGOs in the implementation of social projects funded from the state budget, which will increase the efficiency of the use of budgetary funds. In order to ensure openness and transparency of the allocation of budgetary funds for types of state support, it is proposed to develop and implement a system of electronic competitions by integrating information systems into the NGO database of the Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan and «Salyk» of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan. The introduction of digital tools in the implementation of state financial support and increasing the social responsibility of NGOs will positively affect the work of the state apparatus with the non-governmental sector in order to implement socially significant projects.

А.К. Кабдыбай, к.э.н., доцент

Н.Д. Кенжебеков, к.э.н., доцент

Д.Н. Улыбышев*, к.э.н., доцент

А.Л. Шевякова, к.э.н.

ТОО «Rational Solution»

г. Караганда, Казахстан

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: d.n.ulybyshev@mail.ru

АНАЛИЗ МЕХАНИЗМОВ И ТОЧЕК ПРИЛОЖЕНИЯ БАЗИСНОЙ ИНДУСТРИАЛЬНО-ИННОВАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ КАЗАХСТАНА

В статье проведен анализ базисной индустриально-инновационной политики Республики Казахстан. На основе исследования зарубежного опыта таких стран-инновационных лидеров как Германия, Франция и Финляндия показано, что в целом инновационная политика Казахстана включала в себя ключевые механизмы, которые должны были помочь преодолеть сырьевую направленность отечественной экономики. Все механизмы базисной индустриально-инновационной политики были соотнесены с элементами различных сред функционирования фирмы: внешней среды прямого воздействия, внешней среды косвенного воздействия и внутренней среды. Сделан вывод о том, что наличие большого количества заложенных в Стратегию ошибок и привело к тому, что ее действие было приостановлено в 2010 году с заменой на более совершенные программы индустриально-инновационного развития. Сделано предположение о том, что поскольку производство нового научного знания – это процесс с длительным временным лагом от зарождения идеи до ее реализации на рынке, то был создан разрыв в воспроизводстве новых научных проектов, готовых к реализации на рынке. Также сделан вывод, что стадия рыночного роста также не являлась основной точкой приложения положений индустриально-инновационной политики, поскольку в ней не содержалось конкретных механизмов развития цепочек добавленных стоимостей

Ключевые слова: промышленная политика, инновации, научная сфера, национальная инновационная система, стратегия, программа, механизм воздействия, внешняя среда, внутренняя среда, ресурсная поддержка

Кілт сөздер: индустриялық саясат, инновациялар, ғылыми сала, ұлттық инновациялық жүйе, стратегия, бағдарлама, әсер ету механизмі, сыртқы орта, ішкі орта, ресурстық қамтамасыз ету

Keywords: industrial policy, innovations, scientific sphere, national innovation system, strategy, program, impact mechanism, external environment, internal environment, resource support

JEL classification: O38

Введение. Действующая промышленная политика Республики Казахстан базируется на одноименном законе, принятом в конце 2021 года [1]. Он пришел на смену действовавшей на тот момент Программе индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2020-2025 годы [2], отмена которой имела под собой достаточно веские основания ввиду системно накопленных недостатков и базисной Стратегии [3], и трех последовательных программ. Как указывается в комментариях к проекту Закона «О промышленной политике» [4], основной причиной его введения стал тот факт, что «...действующее законодательство по вопросам промышленности сформировано по отраслевому принципу, когда преимущественно в отдельных законах, предусматриваются вопросы регулирования конкретных отраслей промышленности. Часть вопросов промышленности регулируется специальными законами, не всегда взаимоувязанными между собой. Единое законодательное регулирование фактически отсутствует. Такая ситуация может приводить к сложностям реализации промышленной политики. Отсутствие полноценного самостоятельного закона по вопросам промышленной политики, может являться одной из причин недостаточного ее роста...».

Тем не менее, даже самый поверхностный анализ элементов и механизмов, заложенных в новый закон, позволяет нам с уверенностью утверждать, что он является логическим завершением нескольких последовательных этапов развития отечественной индустриально-инновационной политики от введения самых первых рыночных элементов регулирования инноваций до принятия и завершения пятилетних комплексных программ, ориентированных на интенсификацию развития обрабатывающей промышленности в интересах роста валовой добавленной стоимости и удлинения производственных цепочек.

Соответственно, целью данного исследования является анализ базисной индустриально-инновационной политики Республики Казахстан с позиции определения основных ее механизмов и их направленности на решение конкретных задач стимулирования развития промышленности.

Обзор литературы. Базисная индустриально-инновационная политика Республики Казахстан формировалась в контексте необходимости перехода от либеральной модели регулирования экономики к усилению государственного вмешательства в экономические процессы, что было обусловлено низкой эффективностью косвенных инструментов воздействия и требовало введения новых, прямых методов воздействия [5]. Разумеется, при формировании Стратегии разработчиками учитывался иностранный опыт, однако влестствие провозглашенной идеи следования Казахстана по пути азиатских стран-лидеров экономического развития (Японии, Южной Кореи, Малайзии), в большей степени учитывался именно опыт этих стран, а не европейских и американских лидеров. Тем не менее, можно отметить, что базисная стратегия индустриально-инновационного развития в целом соответствовала по своим целям, задачам и используемым механизмам признанным странам-лидерам развития инновационного сектора экономики таким, как Германия, Франция, Финляндия.

Например, Финляндия традиционно считается одним из наиболее продвинутых лидеров инновационного развития национальной экономики и государством с одной из наиболее продуманной инновационной политикой, включающей в себя все возможные аспекты поддержки научно-инновационной деятельности и формирования инновационного предпринимательства [6]. И анализ содержания ее инновационной политики показывает, что в Финляндии на протяжении длительного периода времени поддерживается очень высокий уровень финансирования науки и инноваций как со стороны государства, так и со стороны бизнеса на фоне высокого уровня развития механизмов косвенного стимулирования инновационной деятельности.

Германия, в свою очередь, является одним из лидеров среди развитых стран в части вовлечения корпоративного сектора в научно-инновационную деятельность [7-9]. Именно там (в том числе и при участии государственной ресурсной и административной поддержки) создается наибольшее количество инновационных решений, в то время как в научной сфере лидируют специализированные исследовательские организации, активно сотрудничающие с правительственными и частными структурами.

Аналогично Германии Франция также может быть названа одним из инновационных лидеров, однако там традиционно более сильной составляющей инновационной политики является государственный сектор экономики, в котором распределяются стабильно высокий объем государственного научного финансирования и государственной же инновационной помощи (в том числе через механизмы финансового возврата и зачета налогов) [10-11].

В остальном отечественная базисная стратегия индустриально-инновационного развития соответствует целям и задачам инновационных политик стран-лидеров инновационного развития с поправкой на этап экономического развития [12-14]. Иными словами, если основной целью научно-инновационной политики развитых стран является стимулирование передовых отраслей, то для Казахстана критически важными задачами являются модернизация основных средств до более современного уровня, рост конкурентоспособности традиционных отраслей экономики и накопление критической массы научно-инновационных разработок для создания задела для появления новых отраслей экономики.

Основная часть. Если мы будем рассматривать Стратегию индустриально-инновационного развития применительно к ее использованию для развития действующего или потенциального бизнеса, то здесь необходимо сконцентрировать свое внимание на ее воздействии на среду управления инновационными фирмами. Стратегия включила в себя механизмы и инструменты воздействия на все уровни среды управления фирмой: внешнюю среду косвенного воздействия, внешнюю среду прямого воздействия и внутреннюю среду. Рассмотрим их детально.

Внешняя среда косвенного воздействия, на которую фирмы не могут влиять ввиду масштаба действия этих сил, была подвергнута регулированию с позиции внесения в Стратегию тех положений общих трендов реформирования системы государственного управления, которые нашли отражение в других программных документах (таблица 1). Здесь следует отметить, что данные механизмы и инструменты государственного воздействия на экономические процессы носят общий характер и принципиально не меняются от степени инновационности бизнеса. То есть их включение в Стратегию было мало оправданным, поскольку прямого влияния на повышение инновационной активности они не оказывают.

Таблица 1

Механизмы и инструменты воздействия на внешнюю среду косвенного воздействия*

Фактор внешней среды косвенного воздействия	Механизмы воздействия
Законодательные	Развитие системы технического регулирования
Макроэкономические	Изменение принципов тарифного регулирования; Перенос налоговой нагрузки на добывающие отрасли; Развитие страхового и фондового рынков; Изменение принципов функционирования государственных холдингов
Научно-технические	Развитие транспортной и энергетической инфраструктуры, соответствующих потребностям фирм
Социально-культурные	Необходимость снижения антропогенного воздействия на окружающую среду
Международные отношения	Вступление в ВТО и подготовка к интеграции в рамках ЕАЭС

* Составлено авторами на основе [3]

Более важными представляются механизмы воздействия на внешнюю среду прямого воздействия (таблица 2).

Таблица 2

Механизмы и инструменты воздействия на внешнюю среду прямого воздействия*

Фактор внешней среды прямого воздействия	Механизмы воздействия
Стейкхолдеры	Защита прав акционеров
Поставщики	Акцент на кластерном развитии; Создание специализированных баз данных
Потребители	Акцент на кластерном развитии; Создание специализированных баз данных
Конкуренты	Акцент на кластерном развитии; Создание специализированных баз данных
Регулирующие органы	Повышение эффективности государственных и негосударственных институтов поддержки малого предпринимательства; Кооперация институтов развития с банками второго уровня; Введение институтов аккредитации научных организаций; Упрощение процедур коммерциализации разработок

* Составлено авторами на основе [3]

Данные механизмы напрямую определяют степень интереса к развитию нового или действующего бизнеса на инновационной основе, поскольку сюда вовлечены такие важные механизмы как защита прав акционеров, введение кластерного подхода при поддержке проектов, создание специализированных баз данных проектов, патентов, поставщиков и т.д., реализованные через специальные центры, а равно изменение принципов взаимодействия государственных регулирующих органов и фирм при оказании соответствующей поддержки. В то же время не были учтены такие факторы как:

1) более ранняя ошибка приватизации государственных научных организаций, которая привела к тому, что накопленный научный потенциал страны был размыт, и были утрачены возможности по развитию отдельных научных направлений (т.е. не были предприняты попытки восстановления утраченного научного потенциала);

2) отсутствие учета фактора коррупции при определении справедливой стоимости интеллектуальной собственности, выбора объектов для финансирования через государственные институты развития (не были предусмотрены институты, блокирующие проявления коррупции в субъектах национальной инновационной системы).

В таблице 3 представлены факторы внутренней среды фирмы и соответствующие им механизмы воздействия. Здесь были предусмотрены механизмы для воздействия на каждый элемент внутренней среды фирмы причем в большей степени они были сконцентрированы на обновлении

технологий и возможностях получения дополнительных ресурсов для развития инновационной деятельности.

Таблица 3

Механизмы и инструменты воздействия на внутреннюю среду фирмы*

Фактор внутренней среды	Механизмы воздействия
Цели и задачи	Определение в качестве приоритетных отраслей экономики недобывающие отрасли и приоритезация проектов связанных с удлинением цепочек добавленных стоимостей
Организационная структура	Содействие в подготовке управленческого персонала
Технологии	Внедрение поддержки трансферта технологий; Формирование системы конструкторских бюро и центров коллективного пользования.
Ресурсы	Содействие в подготовке управленческого персонала; Изменение подходов к финансированию научных исследований и коммерциализации технологий; Использование ресурсов бизнес-инкубаторов, СПК, СЭЗ, ГЧП, технопарков, центров коллективного пользования

* Составлено авторами на основе [3]

Ключевыми недостатками базисной индустриально-инновационной политики Казахстана применительно к поддержке собственно фирмы явились следующие элементы:

- 1) предположение о том, что наибольшего финансирования требуют именно прикладные НИОКР, которые необходимо переводить на стадию создания опытных производств вместо целенаправленного увеличения финансирования научной сферы;
- 2) предположение о том, что венчурное финансирование позволит заменить или окажется равнозначным по объему государственному финансированию НИОКР вкуче с инвестициями частных корпораций в исследовательский сектор;
- 3) недостаток финансовых ресурсов у субъектов инновационной инфраструктуры для финансирования реализации инновационных проектов;

Таким образом, можно сделать следующие выводы:

- 1) стратегия индустриально-инновационного развития Казахстана на 2003-2015 годы стала логичным завершением этапа развития частного предпринимательства в Казахстане;
- 2) цели и задачи названной стратегии в полной мере соответствуют практике формирования аналогичных политик и стратегий в странах с развитой рыночной экономикой;
- 3) в стратегии предприняты попытки переориентировать инвестиционные потоки с развития предприятий с низкой добавленной стоимостью на комплексное развитие цепочек добавленных стоимостей с формированием производств новых для Казахстана продуктов и модернизацией действующих предприятий, выпускающих продукцию, пользующуюся устойчивым спросом на внутреннем и внешних рынках.

Именно наличие этих базовых ошибок и привело к тому, что действие стратегии было приостановлено в 2010 году с заменой ее на более совершенные программы индустриально-инновационного развития.

Если соотнести стадии инновационного цикла и соответствующие им механизмы инновационного развития, представленные в таблицах 1-3, следует отметить, что основной упор в Стратегии был сделан на такие стадии как: осуществление технологических разработок, создание опытного производства, внедрение нового продукта на рынок, организация полноценного производства продукта. Также Стратегия не предусматривала действенного развития сферы науки как базовой точки приложения индустриально-инновационной политики, поскольку не было достигнуто увеличение финансирования научных исследований, а систематическое недофинансирование научной сферы привело к утрате части научного потенциала в лице в первую очередь трудовых ресурсов сектора.

Соответственно нами сделано предположение о том, что поскольку производство нового научного знания – это процесс с длительным временным лагом от зарождения идеи до ее реализации на рынке, то был создан разрыв в воспроизводстве новых научных проектов, готовых к реализации на рынке. Также очевидно, что стадия рыночного роста также не являлась основной точкой

приложения положений индустриально-инновационной политики, поскольку в ней не содержалось конкретных механизмов развития вертикально ориентированных протокластерных и кластерных структур вокруг действующих крупных отечественных производств, то есть поддерживались проекты, которые не могли быть объединены в единые цепочки добавленных стоимостей.

Заключение. Несмотря на существенное развитие всех составляющих национальной и региональных инновационной системы, наличие массива перспективных инновационных проектов и высокой потребности промышленности области в инновациях, развитие инновационной составляющей экономики за время действия программы не характеризовалось устойчивыми положительными тенденциями характеризовалась комплексом проблем, ограничивающих развитие инновационной деятельности.

Базисная Стратегия индустриально-инновационного развития в целом соответствовала по своим целям, задачам и используемым механизмам признанным странам-лидерам развития инновационного сектора экономики, однако по большинству ключевых механизмов можно выделить недостатки их практической реализации [15]:

- Законодательство об авторских правах введено, но предоставляет сравнительно низкий уровень защиты и не обеспечивает должного уровня коммерциализации разработок.
- Многоканальная система финансирования научной и инновационной деятельности обеспечивает крайне низкий уровень финансирования при наличии разнообразных источников финансирования.
- Неправительственные организации поддержки инновационной деятельности отсутствуют и не создавались в рамках Стратегии.
- Венчурные фонды созданы, но оказывают низкий уровень воздействия.
- Научные парки и бизнес-инкубаторы созданы. При низком уровне финансирования впоследствии закрыты. Затем, на более поздних стадиях созданы при исследовательских университетах.
- Исследовательские университеты не создавались в рамках Стратегии. Созданы на более поздних стадиях развития инновационной политики.
- Исследовательские институты по-прежнему наиболее значимая часть исследовательского сектора.
- Исследовательская деятельность корпораций показывает слабый уровень развития и только в рамках основного направления своей деятельности
- Инновационная кооперация (в рамках тройной спирали) находится на низком уровне. Крайне низкий объем договорных исследовательских проектов.
- Система распространения информации об инновациях действует при низкой инновационной активности
- Включенность в глобальное инновационное поле отмечается только в сфере ИТ.

В качестве основного критического замечания следует отметить, что Казахстану при принятии базовой инновационной политики следовало учесть, что без должного уровня финансирования научной деятельности невозможно добиться высокого уровня инновационной активности. Аналогично можно отметить, что в рамках нового подхода к развитию национальной экономики следовало в большей мере поддерживать уже имеющийся бизнес, обеспечивая рост его конкурентоспособности. И таким образом, вкупе с ростом научного финансирования, создавать большее количество инновационных разработок для накопления их критической массы.

Статья подготовлена в рамках гранта Комитета науки МОН РК по проекту AP08857451 «Индустриально-инновационная политика Республики Казахстан: генезис, эволюция, современное состояние, векторы совершенствования».

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Казахстан от 27 декабря 2021 года № 86-VII ЗРК «О промышленной политике» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000086>
2. Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 декабря 2019 года № 1050 «Об утверждении Государственной программы индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2020 – 2025 годы» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001050>
3. Указ Президента Республики Казахстан от 17 мая 2003 года N 1096 «О Стратегии индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2003-2015 годы» // https://adilet.zan.kz/rus/docs/U030001096_

4. Концепция проекта закона Республики Казахстан «О промышленной политике» // <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=5075625>
5. Шевякова А.Л., Тусупов Ш.С., Сейтханов Н.Б. Этапы трансформации индустриально-инновационной политики Казахстана // Сб. трудов межд. науч.-практ. конференции «Гуманизация общества и технологическое развитие в эпоху глобальной экономики». – Алматы: Институт экономики КН МОН РК, 2022. – С. 311-317
6. Лазанюк И.В., Барабаш В.В. Опыт становления финской модели инновационного развития и возможности ее применения в России // Вестник РУДН, серия Международные отношения. – 2011. – № 2. – С. 84-92.
7. Андрианов К.Н. Германия и инновации // Современная Европа. – 2012. – №4. – С. 103-116.
8. Шполянская А.А. Национальная стратегия высокотехнологичного развития Германии 2020 как часть общеевропейской программы развития технологий Инновационный союз 2020 // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2015. – № 2-1. – С. 197-202.
9. Пьянкова А.В., Дорохова Е.И. Инновационное развитие как фактор устойчивого роста экономики Германии // Вестник Белгородского государственного технологического университета им. В.Г. Шухова. – 2014. – № 3. – С. 94-99.
10. Киселевич А.И. Инновационная система Франции: анализ основных показателей инновационного развития и системы коммерциализации инноваций // София: электрон. науч.-просветит. журн. – 2020. – № 2. – С. 9-13.
11. Захарова Н.В. Французская национальная инновационная система: особенности, проблемы, перспективы // Вопросы новой экономики. – 2012. – № 1 (21). – С. 42-53.
12. Национальные инновационные системы стран Евразийского экономического союза: механизмы развития, предпосылки взаимодействия и перспективы интеграции / Таубаев А.А., Улыбышев Д.Н., Кенжебеков Н.Д. и др. – Караганда: ТОО «PEGASO», 2017. – 262с.
13. Развитие инноваций и прогрессивных технологических укладов в экономике Казахстана в условиях индустриальной модернизации: институты, механизмы и приоритеты / Под ред. Ф. Днишев, Ф. Альжанова. – Вена: Ассоциация перспективных исследований и высшего образования «Восток-Запад», 2015. – 532с.
14. Инновационная восприимчивость национальных экономик стран ЕАЭС: системные характеристики, оценка, механизмы управления / Улыбышев Д.Н., Петренко Е.С., Таубаев А.А. и др. – Караганда: ТОО «Типография Арко», 2020. – 320 с.
15. Шевякова А.Л., Тусупов Ш.С. Трансформация индустриально-инновационной политики Республики Казахстан // Сб. трудов межд. науч.-практ. конференции «Сейткасимовские чтения - 2022». – Нур-Султан: ИПЦ «Esil University», 2022. – С. 98-101.

REFERENCES

1. Zakon Respubliki Kazahstan ot 27 dekabrya 2021 goda № 86-VII ZRK «O promyshlennoj politike» [Law of the Republic of Kazakhstan dated December 27, 2021 No. 86-VII ZRK «On Industrial Policy»] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000086> [in Russian]
2. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 31 dekabrya 2019 goda № 1050 «Ob utverzhdenii Gosudarstvennoj programmy industrial'no-innovacionnogo razvitija Respubliki Kazahstan na 2020 – 2025 gody» [Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 31, 2019 No. 1050 «On approval of the State Program for Industrial and Innovative Development of the Republic of Kazakhstan for 2020-2025»] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001050> [in Russian]
3. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 17 maja 2003 goda N 1096 «O Strategii industrial'no-innovacionnogo razvitija Respubliki Kazahstan na 2003-2015 gody» [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated May 17, 2003 N 1096 «On the Strategy for Industrial and Innovative Development of the Republic of Kazakhstan for 2003-2015»] // https://adilet.zan.kz/rus/docs/U030001096_ [in Russian]
4. Konceptija proekta zakona Respubliki Kazahstan «O promyshlennoj politike» [The concept of the draft law of the Republic of Kazakhstan «On industrial policy»] // <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=5075625> [in Russian]
5. Shevjakova A.L., Tusupov Sh.S., Sejthanov N.B. Jetapy transformacii industrial'no-innovacionnoj politiki Kazahstana [Stages of transformation of the industrial-innovation policy of Kazakhstan] // Sb. trudov mezhd. nauch. – prakt. konferencii «Gumanizacija obshhestva i tehnologicheskoe razvitie v jepohu

- global'noj jekonomiki». – Almaty: Institut jekonomiki KN MON RK, 2022. – S. 311-317 [in Russian]
6. Lazanjuk I.V., Barabash V.V. Opyt stanovlenija finskoj modeli innovacionnogo razvitija i vozmozhnosti ee primenenija v Rossii [Experience in formation of the Finnish model of innovative development and the possibility of its application in Russia.] // Vestnik RUDN, serija Mezhdunarodnye otnoshenija. – 2011. – № 2. – S. 84-92 [in Russian]
  7. Andrianov K.N. Germanija i innovacii [Germany and innovations] // Sovremennaja Evropa. – 2012. – №4. – S. 103-116 [in Russian]
  8. Shpoljanskaja A.A. Nacional'naja strategija vysokotehnologichnogo razvitija Germanii 2020 kak chast' obshheevropejskoj programmy razvitija tehnologij Innovacionnyj sojuz 2020 [National strategy for high-tech development of Germany 2020 as part of the pan-European technology development program Innovation Union 2020] // Aktual'nye problemy gumanitarnyh i estestvennyh nauk. 2015. – № 2-1. – S. 197-202 [in Russian]
  9. P'jankova A.V., Dorohova E.I. Innovacionnoe razvitie kak faktor ustojchivogo rosta jekonomiki Germanii [Innovative development as a factor in the sustainable growth of the German economy] // Vestnik Belgorodskogo gosudarstvennogo tehnologicheskogo universiteta im. V.G. Shuhova. – 2014. – № 3. – S. 94-99 [in Russian]
  10. Kiselevich A.I. Innovacionnaja sistema Francii: analiz osnovnyh pokazatelej innovacionnogo razvitija i sistemy kommercializacii innovacij [Innovative system of France: analysis of the main indicators of innovative development and the system of commercialization of innovations] // Sofija: jelektron. nauch.-prosvetit. zhurn. – 2020. – № 2. – S. 9-13 [in Russian]
  11. Zaharova N.V. Francuzskaja nacional'naja innovacionnaja sistema: osobennosti, problemy, perspektivy [French national innovation system: features, problems, prospects] // Voprosy novoj jekonomiki. – 2012. – № 1 (21). – S. 42-53 [in Russian]
  12. Nacional'nye innovacionnye sistemy stran Evrazijskogo jekonomicheskogo sojuza: mehanizmy razvitija, predposylki vzaimodejstvija i perspektivy integracii [National innovation systems of countries of the Eurasian Economic Union: mechanisms of development, prerequisites for interaction and prospects for integration] / Taubaev A.A., Ulybyshev D.N., Kenzhebekov N.D. i dr. – Karaganda: TOO «PEGASO», 2017. – 262s. [in Russian]
  13. Razvitie innovacij i progressivnyh tehnologicheskikh ukладov v jekonomike Kazahstana v uslovijah industrial'noj modernizacii: instituty, mehanizmy i priority [Development of innovations and progressive technological patterns in the economy of Kazakhstan in conditions of industrial modernization: institutions, mechanisms and priorities] / Pod red. F. Dnishev, F. Al'zhanova. – Vena: Associacija perspektivnyh issledovanij i vysshego obrazovanija «Vostok-Zapad», 2015. – 532 s. [in Russian]
  14. Innovacionnaja vospriimchivost' nacional'nyh jekonomik stran EAJeS: sistemnye harakteristiki, oценка, mehanizmy upravlenija [Innovative susceptibility of the national economies of the EAEU countries: systemic characteristics, assessment, management mechanisms] / Ulybyshev D.N., Petrenko E.S., Taubaev A.A. i dr. – Karaganda: TOO «Tipografija Arko», 2020. – 320 s. [in Russian]
  15. Shevjakova A.L., Tusupov Sh.S. Transformacija industrial'no-innovacionnoj politiki Respubliki Kazahstan [Transformation of the industrial and innovation policy of the Republic of Kazakhstan] // Sb. trudov mezhd. nauch. – prakt. konferencii «Sejtkasimovskie chtenija - 2022». – Nur-Sultan: IPC «Esil University», 2022. – S. 98-101 [in Russian]

Қабдыбай А.Қ., Кенжебеков Н.Д., Улыбышев Д.Н., Шевякова А.Л.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ НЕГІЗГІ ИНДУСТРИАЛДЫҚ-ИННОВАЦИЯЛЫҚ САЯСАТЫНЫҢ ҚОЛДАНУ МЕХАНИЗМІ МЕН НҮКТЕЛЕРІН ТАЛДАУ

Андатпа

Мақалада Қазақстан Республикасының бастапқы индустриялық-инновациялық саясаты талданады. Германия, Франция және Финляндия сияқты инновациялық көшбасшы елдердің шетелдік тәжірибесін зерделеу негізінде жалпы алғанда Қазақстанның инновациялық саясатына отандық шикізаттық бағытты еңсеруге көмектесетін негізгі тетіктер бар екені көрсетілген. экономика. Бастапқы индустриалды-инновациялық саясаттың барлық механизмдері фирманың жұмыс істеуі үшін әртүрлі орталардың элементтерімен: тікелей әсер студің сыртқы ортасымен, жанама әсер студің сыртқы ортасымен және ішкі ортамен корреляцияланды. Стратегияда енгізілген қателердің көп болуы оның жұмысы 2010 жылы

индустриялық-инновациялық дамудың анағұрлым жетілдірілген бағдарламаларын ауыстыру арқылы тоқтатылуына әкелді деген қорытынды бар. Жаңа ғылыми білімді өндіру идеяның дүниеге келуінен оны нарықта жүзеге асыруға дейінгі ұзақ уақыттық кешігуі бар процесс болғандықтан, нарықта енгізуге дайын жаңа ғылыми жобаларды жаңғыртуда олқылық пайда болды деген болжам бар. Сондай-ақ, нарықтың өсу сатысы да индустриялық-инновациялық саясат ережелерін қолданудың негізгі нүктесі болып табылмайды, өйткені онда құн тізбегін дамытудың нақты тетіктері жоқ.

Kabdybai A., Kenzhebekov N., Ulybyshev D., Shevyakova A.

**ANALYSIS OF THE MECHANISMS AND POINTS OF APPLICATION OF
THE BASIC INDUSTRIAL AND INNOVATION POLICY OF KAZAKHSTAN**

Annotation

The article analyzes the basic industrial and innovation policy of the Republic of Kazakhstan. Based on a study of the foreign experience of such countries-innovation leaders as Germany, France and Finland, it is shown that, in general, the innovation policy of Kazakhstan included key mechanisms that were supposed to help overcome the raw material orientation of the domestic economy. All mechanisms of the basic industrial-innovation policy were correlated with the elements of various environments for the functioning of a firm: the external environment of direct impact, the external environment of indirect impact and the internal environment. It is concluded that the presence of a large number of errors included in the Strategy led to the fact that its operation was suspended in 2010 with replacement for more advanced programs of industrial and innovative development. It has been suggested that since the production of new scientific knowledge is a process with a long time lag from the birth of an idea to its implementation on the market, and a gap was created in the reproduction of new scientific projects ready for implementation on the market. It was also concluded that the stage of market growth was also not the main point of application of the provisions of the industrial innovation policy, since it did not contain specific mechanisms for the development of value chains.

Г.Б. Молдабекова*, PhD докторанты¹

А.Б. Тасмаганбетов, PhD, қауымд. профессор²

А.У. Мухаммедов, э.ғ.д., профессор³

Л.Н. Гумилев атындағы Евразия ұлттық

университеті, Астана қ., Қазақстан¹

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік

университеті, Ақтөбе қ., Қазақстан²

Халықаралық Бизнес университеті,

Алматы қ., Қазақстан³

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: ali20130223@gmail.com

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК САЯСАТТЫҢ ТИІМДІЛІГІ МЕН НӘТИЖЕЛІЛІГІ

Мақалада мемлекеттің әлеуметтік саясатының тиімділігі мен тиімділігін бағалауға байланысты мәселелер жүйеленген. Ғалымдардың пікірлерін қарастыра отырып, әлеуметтік саясатты жүргізу халықты әлеуметтік қорғаумен және қолдаумен, адамдарды тұрақты жұмыс орындарымен қамтамасыз етумен, халық үшін қалыпты өмір сүру деңгейін орнатумен, азаматтардың өмірін қамтамасыз етуге бағытталған әлеуметтік қызметтер көрсетумен, мұқтаж адамдарға тиімді атаулы көмек көрсетумен байланысты екенін атап өтуге болады. Қазақстанның әлеуметтік саясатының ағымдағы жағдайын талдау барысында әлеуметтік саланың негізгі проблемалары анықталған: әлеуметтік инфрақұрылымның дамымауы; тұрақты жұмыссыздық деңгейінің болуы; жұмыс күші деңгейінің жыл сайынғы төмендеуі; халықты әлеуметтік қорғауды қаржыландырудың дәстүрлі әдістерін қолдану; әлеуметтік саясатты іске асыру бойынша басқарушылық шешімдерді уақтылы қабылдамау. Мақала авторлары мемлекеттің тиімді әлеуметтік саясатын жүргізуге арналған іс-шаралар тізімін ұсынған: жұмысқа орналасу кезінде әлеуметтік келіспеушіліктер мен жанжалдарды шешу үшін әлеуметтік әріптестік әдістерін қолдану; инфляцияны және еңбек нарығының жай-күйін ескере отырып, мемлекеттік әлеуметтік шығыстарды қаржыландыру тетіктерін бейімдеу; бюджеттің әлеуметтік саясатқа арналған шығыстарының тиімділігіне кешенді бағалау жүргізу; әлеуметтік саясатты тиімді басқару үшін инновациялық құралдарды қолдану; халықты атаулы қолдау және әлеуметтік қорғау үшін ақпараттық базаны жетілдіру.

Кілт сөздер: әлеуметтік саясат, мемлекет, еңбек нарығы, жұмыссыздық, бюджет, қаржыландыру, халық, жұмыс күші, әлеуметтік көмек, әлеуметтік қолдау

Ключевые слова: социальная политика, государство, рынок труда, безработица, бюджет, финансирование, население, рабочая сила, социальная помощь, социальная поддержка

Keywords: social policy, state, labor market, unemployment, budget, financing, population, labor force, social assistance, social support

Кіріспе. Қазіргі жағдайда әлеуметтік саясат халықтың өмір сүру деңгейі мен сапасын жоғарылатуды, сондай-ақ қоғамның табысы мен әл-ауқатын арттыруды қамтамасыз етуге арналған, мемлекеттік шешімдер, іс-шаралар мен бағдарламалар арқылы іске асырылады.

Осындай бағдарламалардың негізгісіне Қазақстанның 2025 жылға арналған Ұлттық даму жоспарын жатқызуға болады. Оның «Әділ әлеуметтік саясат» жалпыұлттық басымдылығы халықтың өнімді жұмыспен қамтылуына жәрдемдесуге, отбасыларды қолдауға бағытталған әлеуметтік төлемдер мен мемлекеттік жәрдемақылар бойынша барлық міндеттемелерді орындауға бағытталған [1].

«Әділ әлеуметтік саясат» міндеттерінің тиімділігі мен нәтижелілігіне заңнамалық, экономикалық, әлеуметтік және әлеуметтік-психологиялық кепілдіктер жүйесінің, еңбекке қабілетті халық үшін өзінің әл-ауқатын арттыру және еңбекке жарамсыз азаматтар үшін тыныс-тіршілікті қамтамасыз етудің белгілі бір деңгейін жасау үшін тең жағдайлардың есебінен қол жеткізуге болады. Көріп отырғанымыздай, әлеуметтік мемлекет қағидаттарын іске асырудың негізгі мақсаты тарихи жағдайларды, ұлттық ерекшеліктер мен мәдени дәстүрлерді ескере отырып, әлеуметтік-экономикалық дамудың тұрақтылығы мен бейімділігіне қол жеткізу.

Сондықтан кез келген мемлекет мүмкіндігінше табыс деңгейі мен әлеуметтік мәртебесіне қарамастан, барлық тұрғындар үшін қолайлы жағдай жасауға ұмтылуы тиіс. Мемлекеттік әлеуметтік қызметтерге бөлінетін барлық бюджет қаражаты мұқтаж азаматтың әрбіріне жетуі тиіс.

Ол үшін теориялық және тәжірибелік шешімдерді талап ететін туындаған жаңа мәселелерге дер кезінде уақытылы жауап беру қажет.

Мақаланың мақсаты – мемлекеттік әлеуметтік саясатты жүргізудің қазіргі мәселелерін ескере отырып, оны жетілдірудің тиімді бағыттарын анықтау болып табылады.

Ұсынылған мақаланың маңыздылығы ретінде әлеуметтік салаға бөлінетін қаражаттардың әркелкілігін, қаржыландыру көздерінің мақсатты бағытталуын айтуға болады.

Зерттеу әдістері. Әлеуметтік саясаттың тиімді жүргізуді зерттеу кезінде теориялық, сараптамалық және салыстырмалы әдістер қолданылды.

Әдебиеттік шолу. Әлеуметтік саясаттың тиімділігі мен нәтижелігі көптеген ғалымдардың еңбектерінде жарияланған.

Мәселен, П. К. Гончаровтың еңбектерінде мемлекеттік әлеуметтік саясат мәселелері әлеуметтік мемлекеттің теориясы мен практикасы деңгейі арқылы зерттеледі [2].

Якобсон Л. мемлекеттік әлеуметтік саясаттың теориясы мен практикасын қарастыра отырып, әлеуметтік саясат халықтың тіршілігін қамтамасыз етуге бағытталған нақты шаралар мен іс-шаралар жүйесінен тұратынын атап өтті [3].

Жоғарыдағы ғалымдар мемлекеттік әлеуметтік саясатты «әлеуметтік мемлекет» ұғымын басты назарға ала отырып зерделейді.

М.А. Малышевтің және Н.С. Малышеваның пікірінше, елдегі әлеуметтік-экономикалық жағдайға байланысты әлеуметтік саясатты жүзеге асыруға бағытталған қаржы құрылымындағы ұтымды қатынастарға қол жеткізу қажет [4]. Әлеуметтік саясатты іске асыру өңірлерде және жергілікті жерлерде жүзеге асырылатындықтан, бюджеттерді қалыптастыру құрылымын төмен тұрған деңгейдегі бюджеттердің пайдасына өзгерту талап етіледі.

Терзиев В. және Димитрова П. әлеуметтік саясат адамның шынайы қарым-қатынасын көрсететінін дәлелдеген. Әлеуметтік шешімдер саясаттың негізгі мәнін ашады. Осылайша, қоғам, мемлекет, фирма, қауымдастық және басқалар әлеуметтік мәселелерді шешуге міндеттеме алады [5].

Саханова Г.Б. ойынша, «Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік саясаттың мақсаты жеке адамның және әлеуметтік топтардың әл-ауқатын қамтамасыз ету, жеке адамның үйлесімді дамуы үшін мүмкіндіктер жасау болып табылады» [6].

Ғалымдардың пікірлерін қарастыра отырып, әлеуметтік саясатты жүргізу халықты әлеуметтік қорғаумен және қолдаумен, адамдарды тұрақты жұмыс орындарымен қамтамасыз етумен, халық үшін қалыпты өмір сүру деңгейін орнатумен, азаматтардың өмірін қамтамасыз етуге бағытталған әлеуметтік қызметтер көрсетумен, мұқтаж адамдарға тиімді атаулы көмек көрсетумен байланысты екенін атап өтуге болады.

Зерттелген ғылыми еңбектерде әлеуметтік саясатты жүргізуге бөлінетін бюджеттік қаражаттардың тиімділігі бойынша арнайы талдау жүргізілмеген. Әлеуметтік саясатты қалыптастыру мен іске асырудағы әртүрлі факторлардың, соның ішінде жұмыспен қамту туралы мәселе пікірталас болып табылады. Қазіргі кезеңде оның әртүрлі көрсеткіштерінің қалыптасуын басқаруға үлкен көңіл бөлу қажет. Сондықтан әлеуметтік саясатты тиімді іске асырудағы мемлекеттік бюджет қаражаттарының қолданылуы және оның көлемін азайтудағы жұмыспен қамту мәселелерін бірге зерттеу тақырыптың маңыздылығын ашады.

Негізгі бөлім. Әлеуметтік саясатты жүргізу үшін мемлекеттік бюджеттен білім беруге, денсаулық сақтауға, әлеуметтік көмекке және әлеуметтік қамтамасыз етуге арналған шығыстарды қаржыландыру жүзеге асырылады. Әлеуметтік саясатты жүргізуде әлеуметтік көмек пен әлеуметтік қамсыздандыруға арналған бюджет шығыстары маңызды рөл атқарады.

Мемлекеттік бюджеттің атқарылуы жөніндегі есепке сәйкес әлеуметтік көмекке және әлеуметтік қамсыздандыруға арналған барлық шығындардың үлес салмағы 2017 жылғы шығындармен (18,4 %) салыстырғанда 2019 жылы (25,6%) ұлғайды. Дегенмен, 2021 жылы әлеуметтік көмекке және әлеуметтік қамсыздандыруға жұмсалатын барлық шығыстардың үлес салмағы 22,4% - ға дейін қысқартылды (1-кесте).

2017-2021 жылдар аралығындағы әлеуметтік көмек және әлеуметтік қамтамасыз ету шығындарының мемлекет бюджеттің шығыс құрамындағы алатын орны*

Көрсеткіштер	2017 жыл	2018 жыл	2019 жыл	2020 жыл	2021 жыл
Барлық шығындар, млрд.теңге оның ішінде	2485,4	11346,1	13535,6	16725,1	17951,9
- әлеуметтік көмек және әлеуметтік қамтамасыз ету, - млрд.теңге	2302,3	2751,4	3466,7	3777,0	4028,9
- үлесі, %	18,4	24,2	25,6	22,6	22,4

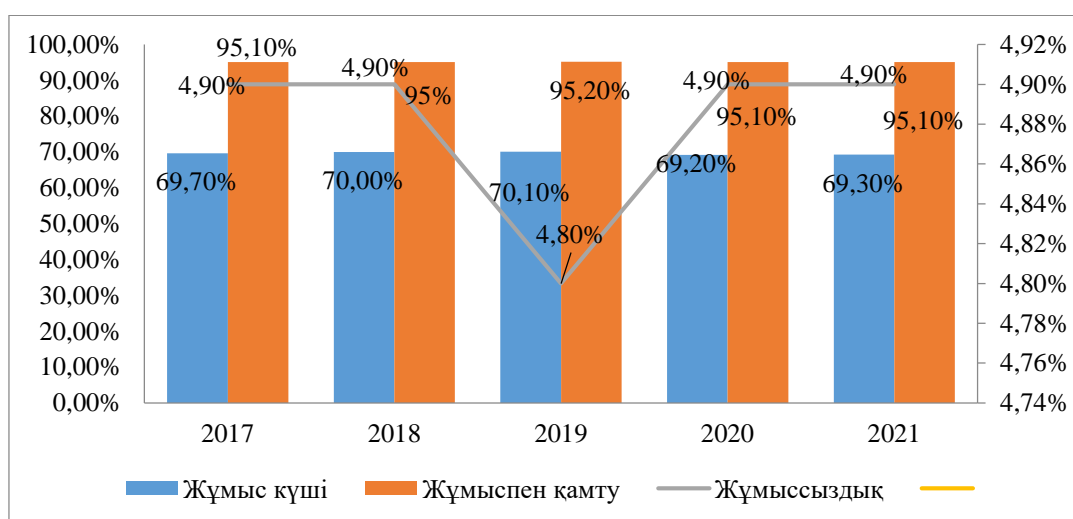
*Авторлармен [7] негізінде әзірленген

Әлеуметтік көмек пен әлеуметтік қамсыздандыруға арналған шығыстардың үлес салмағының 2021 жылы қысқаруына қарамастан, 4,0 трлн теңге бөлінген, бұл қаржы 2020 жылмен салыстырғанда 6,7% - ға артық.

Халықтың осал топтары пандемиядан және оның адамдардың денсаулығына, азық-түлік қауіпсіздігі мен тамақтануына, табысы мен жұмыспен қамтылуына әсер еткен экономикалық зардаптарынан қатты зардап шекті.

Атап айтқанда, Қазақстанда Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасы туралы сөз болып отыр. 2020 жылы халықты жұмыспен қамтуға бағытталған жедел шаралар кешені уақытылы қабылданды. «Еңбек» Мемлекеттік бағдарламасына 649 мың адам қатысты. Оның ішінде жұмыссыз жастар қатысушылардың үштен бірінен астамын (32%) немесе 211 мың адамды, 277 мың әйелді немесе 43% - ды құрайды. Барлығы 437 мың адам жұмысқа орналастырылды, оның ішінде тұрақты жұмыс орындарына – 319 мың адам немесе 73% орналасты. Субсидияланатын жұмыс орындарына 210 мың адам жұмысқа орналастырылды. Оқытумен 70 мыңнан астам адам, оның ішінде «Бастау Бизнес» жобасы бойынша кәсіпкерлік негіздеріне – 33 мыңнан астам адам қамтылды. Жаңа бизнес-идеяларды іске асыруға 12,7 мың жеңілдікті микрокредиттер және 44,9 мың қайтарымсыз мемлекеттік гранттар берілді. Оның ішінде 1,4 мың шағын несие көп балалы және аз қамтылған отбасыларға берілді.

Жұмыспен қамтуда айтарлықтай жетістіктерге қол жеткізілді. 2021 жылы Қазақстанда жұмыссыздық деңгейі тиісінше 4,9% – ды, ерлер арасында – 4,4% - ды, әйелдер арасында-5,4% - ды құрады (1-сурет).

1-сурет. Қазақстан Республикасында жұмыспен қамту көрсеткіштерінің 2017-2021 жылдар аралығындағы өзгерісі*

* Авторлармен [8] дереккөз негізінде әзірленген

Қазіргі уақытта электрондық еңбек биржасы порталын жетілдіру бойынша жоспарлы жұмыс жүргізілуде. Ресурста жұмыспен қамту орталықтарының қызметтерін ұсынатын жаңа сервистер іске қосылды. Облыс орталықтарының, облыстық, республикалық маңызы бар қалалардың тұрғындары үшін жұмыс іздеп жүрген адамдарды және жұмыссыздарды тіркеу, мемлекет субсидиялайтын жұмыс орындарына жіберу (әлеуметтік жұмыс орындары, қоғамдық жұмыстар, жастар практикасы), ерікті қоныс аударуға жәрдемдесу сияқты қызметтерді қашықтықтан көрсету мүмкіндігі берілді. 2020 жылғы қарашадан бастап қызметтерді қашықтықтан алу мүмкіндігін 14,5 мыңнан астам адам пайдаланды. 11,7 мың азамат жұмыссыз мәртебесін алды. Мемлекет субсидиялайтын жұмыс орындарына 3,4 мың адам жіберілді. 1,6 мыңнан астам жұмыссыз жұмысынан айырылған жағдайда әлеуметтік төлемдер алуға өтінімдер жіберді, олардың 80% - ы мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қорымен мақұлданды. 2020 жылы портал арқылы 629 мыңнан астам адам жұмысқа орналастырылды, олардың 66% - ы тұрақты жұмыс тапты.

Іс жүзінде қазіргі уақытта жұмыспен қамту саласындағы саясат соңғы 5 жыл ішінде жұмыссыздықты 5% деңгейінде ұстап тұруға мүмкіндік береді. Ұзақ мерзімді жұмыссыздық еңбекке қабілетті халықтың бір бөлігі жасына, біліктілігіне және психологиялық көзқарастарына байланысты нарықтағы сұранысқа жауап бермейтіндігімен байланысты. Аймақтардағы жұмыс күшіне сұраныстың төмендеуі көбінесе олардың әлеуметтік-экономикалық даму ерекшеліктерімен, құрылымдық өзгерістердің жылдамдығымен, өндірістік қуаттар туралы техникалық қайта жабдықтау деңгейімен және басқа факторлармен анықталады. Бұл жағдай қолданыстағы кәсіпорындардағы штаттардың қысқару тенденциясымен де күрделене түседі, сондықтан мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақы алушылардың саны артып келеді.

Қазақстанның әлеуметтік саласының негізгі мәселелеріне мыналарды жатқызуға болады:

- әлеуметтік инфрақұрылымның дамымауы;
- тұрақты жұмыссыздық деңгейінің болуы;
- жұмыс күші деңгейінің жыл сайынғы төмендеуі;
- халықты әлеуметтік қорғауды қаржыландырудың дәстүрлі әдістерін қолдану;
- әлеуметтік саясатты іске асыру бойынша басқарушылық шешімдерді уақтылы қабылдамау.

Талдау барысында анықталған мәселелер, көбінесе, ақпараттардың азаматтарға уақтылы, әрі толықтай жетпеуіне тікелей байланысты. Сондықтан цифрлық қызметтерді толығымен енгізу әлеуметтік қолдауды оңтайландырады, азамат пен қызмет көрсетушілердің өзара іс-қимылын жеңілдетеді. Цифрлық инновациялық технологияларды қолдану әлеуметтік қызмет көрсету саласындағы ұйымдардың көрсеткіштерін сандық бағалауға мүмкіндік береді, басқарушы органдар көрсетілген қызметтердің саны және оларды көрсетудің жүйелілігі туралы деректердің бұрмаланбауын тексереді, азаматтар кез келген уақытта әлеуметтік қызметтерді толығымен ала алады, әлеуметтік қызмет көрсету үдерісінде талап етілетін қызметтерді және олардың көлемі туралы деректерді түзетуге мүмкіндік береді.

Қорытынды. Зерттеу барысында мемлекеттік бюджеттен бөлінетін қаржы ресурстарының әлеуметтік қызметтер шығындарының көлеміне және оларды төмендетудің басты факторы ретінде жұмыспен қамту көрсеткіштері қарастырылды. Талдау қорытындылары әлеуметтік саласының негізгі мәселелерін анықтап берді. Зерттеу нәтижесінде әлеуметтік қызмет көрсетуді қамтамасыз ететін үдерістерді цифрландыру шығындардың көлемін төмендетіп ғана қоймай, азаматтарға көрсетілетін қызметтердің сапасының және әлеуметтік қызметтерді ұсыну санының өсуіне әкеледі деген қорытынды жасауға болады.

Мемлекеттің тиімді әлеуметтік саясатын жүргізу үшін мынадай бағыттарда қызметтер атқарылуы тиіс:

- *жұмысқа орналасу кезінде әлеуметтік келіспеушіліктер мен жанжалдарды шешу үшін әлеуметтік әріптестік әдістерін қолдану.* Бұл әдістер әлеуметтік әділеттілікті жүзеге асыру, еңбек қатынастары саласындағы әлеуметтік келісімге қол жеткізу, әлеуметтік шиеленісті жеңілдету, қолайлы әлеуметтік-психологиялық ахуал жасау үшін қажет;

- *инфляцияны және еңбек нарығының жай-күйін ескере отырып, мемлекеттік әлеуметтік шығыстарды қаржыландыру тетіктерін бейімдеу.* Бұл бағытта қоғамның материалдық әл-ауқатының өсуін, кірістерді әділ бөлу және азаматтардың әлеуметтік ынтымақтастығы саясатын жүргізуді ескерген жөн;

- *бюджеттің әлеуметтік саясатқа арналған шығыстарының тиімділігіне кешенді бағалау жүргізу.* Бюджет шығыстарының тиімділігі мен нәтижелілігі қол жеткізілген нәтижелер мен

әлеуметтік саясатты іске асыру жөнінде қабылданған басқарушылық шешімдер негізінде ескерілуге тиіс. Бұл әлеуметтік өзгерістердің жүріп-тұруына қолайлы жағдайлар жасауға бағытталған экономикалық, қаржылық, құқықтық және өзге де шараларды жүзеге асыруды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді;

- *әлеуметтік саясатты тиімді басқару үшін инновациялық құралдарды қолдану.* Әлеуметтік саясаттың инновациялық құралдарына микроқаржыландыру, білім беру несиесі, эндаумент қоры, мемлекеттік-жекешелік әріптестік тетіктері, конкурстық технологиялар, әлеуметтік стандарттау, кластерлік құралдар кіреді. Мемлекеттің қызметтерін қайта бөлудің инновациялық құралдарын қолдану, азаматтардың өзіне өкілеттіктер мен жауапкершілікті күшейтуге септігін тигізеді;

- *халықты атаулы қолдау және әлеуметтік қорғау үшін ақпараттық базаны жетілдіру.* Бірыңғай ақпараттық база әлеуметтік саланы дамытуды басқару үдерісінде қабылданатын стратегиялық шешімдерді сандық және сапалық бағалауға нақты мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Указ Президента Республики Казахстан от 15 февраля 2018 года № 636 «Об утверждении Национального плана развития Республики Казахстан до 2025 года и признании утратившими силу некоторых указов Президента Республики Казахстан» (с изменениями по состоянию на 02.02.2022 г.) // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636>

2. Гончаров П.К. Социальное государство: сущность, мировой опыт, российская модель // Социально-гуманитарные знания, 2000. – № 2. – С. 18-36.

3. Якобсон Л. Социальная политика: попечительство или солидарность? // Общественные науки и современность, 2008. – № 1. – С. 69-79

4. Малышев М.А., Малышева Н.С. Проблемы формирования социального государства в России // Труд и социальные отношения, 2017. – № 1. – С. 111-127

5. Терзиев В., Димитрова П. Социальная политика как инструмент общественного развития // Universum: Экономика и юриспруденция: электронный научный журнал, 2017. – № 2(35). – URL: <http://universum.com/ru/economy/archive/item/4244>

6. Саханова Г.Б. Формирование и реализация государственной социальной политики в условиях современного Казахстана // Вестник университета «Туран», 2020. – №4. – С. 61-67. – <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-61-67>

7. Исполнение государственного бюджета Республики Казахстан за 2017-2021 годы. Статистический сборник Министерства финансов Республики Казахстан. – <https://www.gov.kz/memleket/entities/minfin/documents/details/249337?lang=ru>

8. Занятость в Казахстане. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Нур-Султан: 2022. – 258 с. – <https://stat.gov.kz/edition/publication/collection>

REFERENCES

1. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 15 fevralja 2018 goda № 636 «Ob utverzhdenii Nacional'nogo plana razvitija Respubliki Kazahstan do 2025 goda i priznanii utrativshimi silu nekotoryh ukazov Prezidenta Respubliki Kazahstan» [On the approval of the National Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025 and the invalidation of certain decrees of the President of the Republic of Kazakhstan] (s izmenenijami po sostojaniju na 02.02.2022 g.) // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636> [in Russian]

2. Goncharov P.K. Social'noe gosudarstvo: sushhnost', mirovoj opyt, rossijskaja model' [Social state: essence, world experience, Russian model] // Social'no-gumanitarnye znaniya, 2000. – № 2. – S. 18-36. [in Russian]

3. Jakobson L. Social'naja politika: popechitel'stvo ili solidarnost'? [Social policy: guardianship or solidarity?]/ Obshhestvennyye nauki i sovremennost', 2008. – № 1. – S. 69-79 [in Russian]

4. Malyshev M.A., Malysheva N.S. Problemy formirovaniya social'nogo gosudarstva v Rossii [Problems of the formation of a social state in Russia] // Trud i social'nye otnoshenija, 2017. – № 1. – S. 111-127 [in Russian]

5. Terziev V., Dimitrova P. Social'naja politika kak instrument obshhestvennogo razvitija [Social policy as a tool of social development] // Universum: Jekonomika i jurisprudencija: jelektronnyj nauchnyj zhurnal, 2017. – № 2(35). – URL: <http://7universum.com/ru/economy/archive/item/4244> [in Russian]

6. Sahanova G.B. Formirovanie i realizacija gosudarstvennoj social'noj politiki v uslovijah sovremennogo Kazahstana [Formation and implementation of the state social policy in the conditions of modern Kazakhstan] // Vestnik universiteta «Turan», 2020. – №4. – S. 61-67. – <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-61-67> [in Russian]

7. Ispolnenie gosudarstvennogo bjudzheta Respubliki Kazahstan za 2017-2021 gody. [Execution of the state budget of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021] Statisticheskij sbornik Ministerstva finansov Respubliki Kazahstan. – <https://www.gov.kz/memleket/entities/minfin/documents/details/249337?lang=ru> [in Russian]

8. Zanjatost' v Kazahstane [Занятость в Казахстане]. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Nur-Sultan: 2022. – 258 s. – <https://stat.gov.kz/edition/publication/collection> [in Russian]

Молдабекова Г.Б., Тасмаганбетов А.Б., Мухаммедов А.У.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ И РЕЗУЛЬТАТИВНОСТЬ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

В статье систематизированы вопросы связанные с оценкой эффективности и результативности социальной политики государства. Рассмотрев мнения ученых, можно отметить, что проведение социальной политики связаны с социальной защитой и поддержкой населения, обеспечением людей постоянными рабочими местами, установлением нормального уровня жизни для населения, оказанием социальных услуг, направленных на жизнеобеспечение граждан, проведением эффективной адресной помощи нуждающимся. В ходе анализа текущего состояния социальной политики Казахстана, определены основные проблемы социальной сферы: неразвитость социальной инфраструктуры; наличие стабильного уровня безработицы; ежегодное уменьшение уровня рабочей силы; применение традиционных методов финансирования социальной защиты населения; несвоевременное принятие управленческих решений по реализации социальной политики. Авторами статьи рекомендованы перечень мероприятий для проведения эффективной социальной политики государства: применить методы социального партнерства для решения социальных разногласий и конфликтов при трудоустройстве; адаптировать механизмы финансирования государственных социальных расходов с учетом инфляции и состояния рынка труда; произвести комплексную оценку эффективности расходов бюджета на социальную политику; применить инновационные инструменты для эффективного управления социальной политикой; совершенствовать информационную базу для адресной поддержки и социальной защиты населения.

Moldabekova G., Tasmaganbetov A., Muhammedov A.

EFFICIENCY AND EFFECTIVENESS OF SOCIAL POLICY IN KAZAKHSTAN

Annotation

The article systematizes the issues related to the evaluation of the effectiveness and efficiency of the social policy of the state. Several opinions of scientists considered, which have next highlights that the implementation of social policy is related to social protection and support of the population, providing people with permanent jobs, establishing a normal standard of living for the population, providing social services aimed at supporting citizens, conducting effective targeted assistance to those in need. As a result of the analysis of the current state of social policy in Kazakhstan, the main problems of the social sphere are identified: the underdevelopment of social infrastructure; the presence of a stable unemployment rate; the annual decrease in the labor force; the use of traditional methods of financing social protection of the population; untimely management decisions on the implementation of social policy. The authors of the article recommended a list of measures for effective social policy of the state: to apply methods of social partnership to resolve social disagreements and conflicts in employment; to adapt mechanisms for financing state social expenditures taking into account inflation and the state of the labor market; to make a comprehensive assessment of the effectiveness of budget expenditures on social policy; to apply innovative tools for effective management of social policy; to improve information a base for targeted support and social protection of the population.

DOI 10.52260/2304-7216.2022.3(48).35

ӨОЖ 10.17.47

FTAMP 06.01.29

К.К. Примжарова, э.ғ.к., профессор¹**А.Н. Жанбырбаева**, PhD, қауымд. профессор²*Кенжеғали Сағадиев атындағы Халықаралық**бизнес университеті, Алматы қ, Қазақстан¹**Нархоз Университеті, Алматы қ, Қазақстан²*

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: ardak.zhanbyrbaeva@narхоз.kz

ДАҒДАРЫС КЕЗІНДЕГІ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІН ЦИФРЛАНДЫРУ

Бүгінгі таңдағы жаппай цифрландыру – көптеген мемлекеттік міндеттерді шешудің тетігі болуда. Мемлекеттік басқарудың осы заманғы цифрлық жүйесін дамыту туындайтын проблемаларды онлайн режимінде қадағалауға және оларды шешуге қатысуға мүмкіндік береді. Қазақстан Республикасының мемлекеттік басқаруды жетілдіру жүйесіне цифрлық технологияларды енгізу жоспары да жасалып, жүзеге асуда. Ақпараттың орасан зор ауқымын жылдам жинау, өңдеу арқасында мемлекет қоғам, бизнес және коммерциялық емес сектор үшін сұранысқа ие жаңа қызметтер құру мүмкіндігіне ие.

Ғылыми мақалада COVID-19 пандемиясының адамдардың денсаулығы мен экономикаға әсер еткен дағдарыстың нәтижелерін талдап, саралап және оны қазіргі замандағы жолдары қаншалықты тиімді екендігі көрсетілген. Әлемдік ауқымдағы барлық мемлекеттік салаларды, оның ішінде денсаулық сақтау қызметтерін қазіргі кезде өзекті мәселелердің бірі болуда. Жалпы мемлекеттік басқару-бұл COVID-19 коронавирустық инфекциясынан туындаған дағдарыс кезінде маңыздылығы айқын болған елдегі дамудың негізгі мәселелерінің бірі, өйткені мемлекеттік басқарудың сапасы, халықтың сенімі және азаматтардың құрметі пандемиямен күресте сәттіліктің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.

Зерттеуде экономикалық әдістерді пайдалану негізінде мемлекеттік басқару COVID-19 коронавирустық инфекциясынан туындаған дағдарыс кезінде цифрландырудың маңыздылығын айқын болған елдегі дамудың негізгі мәселелерінің бірі зерттелді. Пандемиямен күресу, алдын- алу мақсатында шет елдік тәжірибелер сараланды. Жалпы денсаулық сақтау саласын реттеу негізінде бірқатар ұсыныстар берілді.

Зерттеу барысында алынған нәтижелер әлеуметтік және экономикалық ілгерілеу мақсатында, пандемиямен күресу бағытындағы іс-шаралар әзірлеуде, жалпы денсаулық сақтау саласының ұтымды дамуына қолданылуы мүмкін.

Кілт сөздер: денсаулық сақтау саласы, дағдарыс, цифрландыру, пандемия, вакцина, мемлекеттік басқару, әлеуметтік-экономикалық даму, экономикалық белсенділік тренд әдісі, болжау.

Ключевые слова: здравоохранение, кризис, цифровизация, пандемия, вакцина, государственное управление, социально-экономическое развитие, экономическая активность, трендовый метод, прогнозирование.

Keywords: healthcare, crisis, digitalization, pandemic, vaccine, public administration, socio-economic development, economic activity, trend method, forecasting.

JEL classification: C 10, H 79

Кіріспе. Бүкіл әлемде мемлекеттік басқарудың сапасы басқару мен қызмет көрсетуді оңтайландыру, сондай-ақ мемлекеттің әлеуетін жалпы нығайту мақсатында үкіметтер өз жұмысында цифрлық құралдарды белсенді қолдануды барынша қолға алды.

Үздіксіз цифрлық технологияларды пайдалану деңгейлес интеграция және мемлекеттік басқару органдарының тиімді өзара іс-қимылы негізінде мемлекеттік басқарудың жаңа сапасына қол жеткізу үшін жағдайды қалыптастырады.

COVID-19 пандемиясы-бұл адамдардың денсаулығы мен экономикасына әсер еткен жүз жылға жуық кезеңдегі ең үлкен әлемдік дағдарыс. Бұл дағдарыс терең теңсіздікті тудырды. Нәтижесінде әлемдік экономикада соңғы 100 жылдағы ең терең рецессиялардың біріне айналған COVID-19 пандемиясының аясында Еуропа мен Орталық Азия (ЕОА) өңірінің дамып келе жатқан нарығы мен экономикасы бар елдерде 2020 жылы 2,0% мөлшерінде экономикалық құлдырау болды. Коронавирустық инфекцияның жаңа толқынына байланысты 2022 жылы экономиканы қалпына келтіру қарқыны бұрын күтілгеннен төмен болады және 3,6% құрайды деп болжануда [1].

Бұл мақаланың мақсаты коронавирустық инфекция пандемиясымен байланысты мемлекеттік басқаруға теріс әсер ететін факторларды және жағдайды оңтайландыру үшін цифрлық технологияларды қолдану перспективаларын қарастыру болып табылады.

Зерттеудің міндеттері болып:

- коронавирустық инфекцияның таралуына байланысты мемлекеттік басқаруға теріс әсерін тигізетін факторларды саралау;
- мемлекеттік басқарудың қай салалары дамуына кері әсерін тигізуге бейім екеніндігін талдау;
- дағдарыс жағдайында мемлекеттік басқаруды цифрландыру бағыттарын ұсыну;
- дағдарыс факторларының әсерін жою немесе алдын алу үшін мүмкін ақпараттық технологияларды қарастыру;

Covid-19 пандемиясының әсерінен ҚР мемлекеттік секторды цифрландырудың жедел үдерістерді, біріншіден, мемлекетке қысқа мерзімде ашықтық, жинау, пайдалану, сондай-ақ деректердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласындағы қызметті жетілдіру міндетін қойды. Екіншіден, азаматтар үшін мемлекеттік сервистердің үлкен саны онлайн-форматтарға көшірілді, үйден шықпай-ақ мемлекеттік қызметтердің бірыңғай порталы арқылы алуға болатын қызметтер саны бірнеше есе өсті. Үшіншіден, өңірлерді цифрландыруды басқарудың жаңа модельдері әзірленіп, енгізілді.

Ғылыми еңбекте мемлекеттік басқару саласын цифрландыру мәселесі жан-жақты талқыланды. Сонымен қатар, пандемия жағдайында Қазақстан Республикасының жалпы әл-ауқаты, шет мемлекеттермен салыстырмалы түрде сараланды.

Зерттеу жүргізу негізінде жалпы экономикалық талдаудың эмпирикалық әдістері қолданылды, яғни, тренд әдісі, салыстырмалы, экономикалық, статистикалық талдау тәсілдері пайдаланылды.

Әдебиеттік шолу. Мақала жазу барысында отандық және шет елдік авторлардың жұмыстары қаралды.

Зерттеулердің басым бөлігі цифрландыру сапасын бағалауға және пайдалылық коэффициенттері бойынша мемлекеттік басқаруға цифрлық технологияларды енгізудің тиімділігі мен шығындарын есептеуге арналған. Бұл аталған аспектілер мемлекеттің басқарылуына сөзсіз маңызды.

Әлем ғалымдарының мемлекеттік басқарудың теориялық түсініктері американдық Т. Джефферсон [2], француздық ойшылдар Ш. Монтескье [3], ағылшын зерттеушісі Дж. Локк [4] және т. б. еңбектерінен көрініс табады. Сонымен қатар, ресейлік зерттеушілер де, яғни, Г. В. Атаманчук [5], Д.П. Зеркин, В.Г. Игнатов [6] еңбектерінде мемлекеттік басқару теориясы барынша сараланып, мемлекеттік басқару саласына үлкен үлестерін қосқан.

Ал қазақстандық Ж. Ихданов, Ф.Н. Сансызбаева, Р.Ф.Есенжгітова [7] Қ.С. Мухтарова, Г.С. Смағұлова [8] осы саланың дамуына зор үлестерін қосқан отандық ғалымдар болып табылады.

Инновациялық даму қажеттілігін және мемлекеттік басқару жүйесін цифрландыру шарттарын зерттеуде ресейлік ғалымдардың, яғни, Буров В. В., М. В. Петров, М. С. Шкляр, А. В. Шаров және т.б. жұмыстарында талданған [9].

Сонымен қатар, шет елдік басылымдарда К.Schwab, Т. Malleret сияқты әлем ғалымдары пандемия басталғалы дүниежүзілік экономиканы қалыпқа келтіруде, дағдарыстан шығу мақсатында, жасалып жатқан мемлекеттік басқарудағы реформалардың жай-күйін, халықтың тұрмыс-тіршілігін реттеуде көптеген ғылыми еңбектер жариялап, болжамдар ұсынуда [10].

Негізгі бөлім. Еуропа және Орталық Азия өңірі елдерінде үкіметтер негізгі рөл атқарады, өйткені бұл экономикаларда мемлекеттік шығыстардың үлесіне жалпы ішкі өнімнің 40% - ға жуығы келеді. Бұл күтілетін көрініс, өйткені бай елдерде Үкіметтің ауқымы, әдетте, кеңірек, және осы аймақтың көптеген елдері әлі де нарықтық экономикаға көшу кезеңінде. Үкіметтер осы өңірде еңбек нарықтарын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады: мемлекеттік секторда 86 млн адам немесе барлық жұмыспен қамтылған халықтың 25% - ы жұмыс істейді, бұл орташа әлемдік деңгейден 16% - ға жоғары.

Аймақ елдері осы көрсеткіштер бойынша бір – бірінен айтарлықтай ерекшеленеді: Беларусьте барлық жұмыспен қамтылғандардың 40% - ы мемлекеттік секторда жұмыс істейді, ал Румынияда-тек 13%. Аймақтың мемлекеттік секторы көбінесе ең білімді жұмыс күшін тартады. Мемлекеттік сектор қызметкерлері орташа азаматқа қарағанда әлдеқайда білімді, әсіресе табысы төмен елдерде. Сонымен, COVID-19 пандемиясымен байланысты дағдарыс халықтың қауіп-қатерден бас тартуын арттырды және адамдардың мемлекеттің азаматтардың қауіп-қатерін қабылдауға және денсаулық сақтау, білім беру және әлеуметтік қорғау жүйелерінде маңызды рөл атқаруға деген ұмтылысын күшейтті [11].

Үкіметтің маңызды рөлі мемлекеттік басқару сапасының өнімділік пен экономикалық өсу деңгейі, сондай-ақ елдің экономикалық және әлеуметтік міндеттеріне тиімді ден қою үшін маңыздылығын атап көрсетеді. Мемлекеттік сектордағы өнімділіктің артуы көптеген елдер әлі де мемлекеттік әлеуеттің әлсіздігімен ерекшеленетін ел экономикасына терең әсер етуі мүмкін. Цифрлық технологиялар және деректер саласындағы революция тиімділікті, ашықтықты, ден қоюдың жеделдігі мен азаматтардың сенім деңгейін арттыру үшін мүмкіндіктер ашады, бұл

мемлекеттік басқару сапасына тікелей әсер етеді. COVID-19 пандемиясы цифрлық қайта құрулар мен GovTech-тің дамуын кешіктіруге әкелетін шығындарға назар аударды және мемлекеттік секторды модернизациялауға байланысты мүмкіндіктерді атап өтті. Технологиялар мен деректер Үкімет пен азаматтық қоғам арасындағы ынтымақтастықты дамыту үшін маңызды мәнге ие. Қазақстанның көптеген азаматтары өз үкіметіне сенбейді және шешім қабылдау процесі аса ашық емес деп санайды. Деректер саласындағы Революция және цифрландыру мемлекеттік сектордың тиімділігін арттыру және мемлекеттік қызметтер көрсетуді жетілдіру мақсатында Үкімет пен азаматтық қоғам арасындағы ынтымақтастықты дамытуды ынталандыра отырып, осы жағдайды өзгертуге мүмкіндік береді. Осыған байланысты неғұрлым перспективалы тетіктердің бірі ашық үкіметтік деректер тетігі болып табылады, ол мемлекеттік сектордың деректерін жинаудың, талдаудың және таратудың транзакциялық шығындарын азайтады және тұтастай алғанда мемлекеттік басқарудың сапасы туралы неғұрлым толық түсінік алуға мүмкіндік береді [12].

COVID-19 пандемиясы әлемдік экономиканы терең рецессияға ұшыратты, ол соңғы бір жарым ғасырда екі дүниежүзілік соғыс пен Ұлы Депрессияның тереңдігінен төмен болды. Әлемдік экономикалық белсенділіктің өсуі қайта басталғанымен, жақын болашақта жаһандық жалпы ішкі өнімнің (ЖІӨ) қалпына келуі екіталай болып көрінеді.

Вакциналардың дамуындағы айтарлықтай прогреске қарамастан, COVID-19 ауруының 2021 жылдың басында күрт өсуі әлемдік экономиканы қалпына келтіру перспективаларын нашарлатты, өйткені елдер әлеуметтік алыстау шараларын қайта күшейтуге мәжбүр болды. Сонымен қатар, пандемиямен жағдайдың қайта нашарлауы бұрыннан бар проблемаларды ушықтырады: әлсіз экономикалық белсенділіктің ұзаққа созылған кезеңі банкроттық толқынын тудыруы мүмкін, Банктік баланстар одан әрі нашарлауы мүмкін, үкіметтер экономикаға одан әрі қолдау көрсете алмауы мүмкін, ал кейбір жағдайларда жұмыссыздықтың уақытша өршуі және кәсіпорындардың тоқтап қалуы тұрақты сипатқа ие болуы мүмкін. Борыштың өсуіне, экономикалық белсенділіктің әлсіздігіне, банк жүйесінде жинақталған капиталдың буферлік қорларының сарқылуына және тәуекелі жоғары активтердің өсуіне байланысты қаржылық дағдарыстар қаупі артады. Акциялар бағамын талдау көрсеткендей, COVID-19 пандемиясынан туындаған соққы корпоративті секторға қарағанда банктерге күшті және ұзаққа созылған теріс әсер етті және бұл бүкіл әлемде банктердің несие көзі ретінде атқаратын контрциклдік рөлі банк жүйесін өте қиын жағдайға душар етті. Бұл осалдықтарды мұқият бақылау керек, өйткені пандемияның корпоративті секторға әсері жалғасуда.

COVID-19 пандемиясы адамдардың денсаулығы мен ел экономикасына елеулі әсер етті, ал жаппай тәртіпсіздіктер мен әлеуметтік жанжал 2022 жылғы қаңтардағы Қазақстандағы жағдайды одан әрі қиындатты.

Кедей және осал адамдар пандемияның пропорционалды емес ауыртпалығын көтереді және жұмысынан айрылғандардың көпшілігін құрайды. Сонымен қатар, олар экономиканы қалпына келтірудің тең бенефициарлары ретінде сирек кездеседі, бұл инклюзивті қалпына келтіруді ынталандыру мақсатында мемлекеттік саясаттың басым бағыттарын анықтау қажеттілігін көрсетеді.

1-кесте

Коронавируспен ауырған науқастар саны*

Жылдар	Науқастар саны	Болжам	Болжам (тенденция)	Болжам (өсу)
1	2	3	4	5
28.01.2021	186711			
28.02.2021	212809			
28.03.2021	244981			
28.04.2021	314082			
28.05.2021	383513			
28.06.2021	426567			
28.07.2021	507908			
28.08.2021	542743			
28.09.2021	743564			
28.10.2021	931432			
28.11.2021	974123			

1	2	3	4	5
28.12.2021		983245	983245	1125841
28.01.2022		1096237	1096237	1348941
28.02.2022		1218240	1218240	1563784

* [13] ақпарат көзі деректері бойынша құрылған

Өткен жылы Қазақстанда коронавируспен ауырғандар санына сәйкес, соңғы 3 айға болжам жасалды. Дей тұрғанмен әлемде аурудың жаңа штампы шығып жатқандығына байланысты, үкімет әлі де болса пандемиямен күресуде реформалар енгізуді тоқтатпауы тиіс.

Трендтік әдіс графикаға негізделеді. Трендтік әдіс белгілі бір әлеуметтік нысана бойынша және оның даму динамикасына байланысты жасалады.

Трендтік әдістің жалпы формуласы.

$$Y(t)=f(x)+e$$

Y- болжанушы салық

t- уақыт көлемі

f- функция

x- болжанушы көрсеткішті анықтаушы база

e- ауытқу

Эконометрикалық тәсіл – бұл тәсілді салықтық тәжірибеде құрылымдық әлеуметтік-экономикалық модельдер деп атайды. Құрылымдық әлеуметтік-экономикалық модельдер жалпы түрде былай жазылады:

$$U_t = \beta_0 + \beta_1 x_{t1} + \beta_2 x_{t2} + x_t + U_t$$

U_t – модельденуші немесе болжанушы

$\beta_0, \beta_1, \beta_2$ – модель параметрлері

x_{t1}, x_{t2} – анықтаушы айнымалылар

Құрылымдық экономикалық модельдер трендтік әдістерге қарағанда, дәлірек болжаулар береді. Себебі мұнда бір ғана анықтаушы емес, бірнеше айнымалалар қолданылады. Әлеуметтік нысандарды болжауда бұл әдістің нәтижелілігі әлеуметтік жағдайларға әсер етуші факторлардың мүмкіндігінше көп түрін таңдап алу арқылы көрінеді.

Уақытша трендті моделдеу үшін екі факторлы регрессия қолданылады.

Уақытша трендтің сызықтық моделі келесі түрде болады:

$$Y = \alpha + \beta t + \varepsilon$$

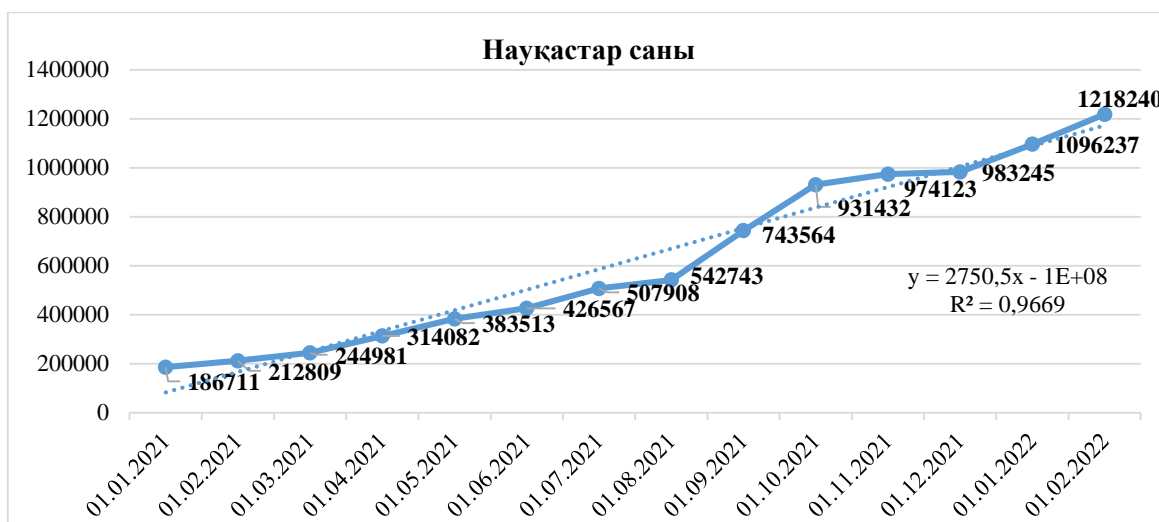
t – уақыттың ауыспалы шамасы

α – теңдеудің бос мүшесі

β – уақыт өсіне түзу сызықтық бұрышының тангенсі

ε – моделдің кездейсоқ мүшесі.

Қажетті түзу сызықты таңдау ең аз квадраттар әдісі арқылы жүзеге асады. Ең аз квадрат әдісі көмегімен α, β шамаларын анықтауға болады.

1-сурет. 01.01.2021-01.02.2022жж. аралығында коронавируспен ауырғандар болжамы

*Авторлармен құрастырылған

Мұндағы $R^2 = 0,9669$ –дің ең үлкен мәніне сәйкес $y = 2750,5x - 1E + 08$ теңдеуі болып тұр, яғни болжамымыз шындыққа жақын келеді.

Осы әдіс қысқа мерзімді болжауда пайдаланады. Оның жұмыс формуласы:

$yt+1 = mt-1 + 1/n (yt - yt-1)$ егер $n=3$, мұнда $t + 1$ – болжам кезеңі

t – кезең, болжам кезеңіне қатысты (жыл, ай және тағы басқалар);

$yt+1$ – болжанатын көрсеткіш

$mt-1$ – болжамға дейін екі кезеңдегі жылжымалы орташа

n –тегістеудің аралыққа кіруші санының деңгейлері

yt – болжам кезеңіне қатысты зерттелетін оқиғасының нақты мәні.

$yt-1$ – болжамға дейін екі кезеңдегі жылжымалы орташаның нақты мәні [14].

Еуропа мен Орталық Азия аймағы (ЕОА) COVID-19 пандемиясының салдарынан экономикалық шығындарға ұшырады: 2020 жылдың наурыз айында әлемде коронавирустың таралуы басталғаннан бері пандемия миллиондаған адамдардың өмірін қиды және миллиондаған жұмыс орындарын жойды. Алайда, көптеген тиімді коронавирустық вакциналардың таралуы, әлеуметтік алыстау шараларымен қатар, жаңа инфекциялардың күнделікті санының өсуіне жол бермейді деп күтілуде. Жаппай вакцинация пандемиямен байланысты шектеулерді біртіндеп алып тастауға мүмкіндік береді, бұл ағымдағы жылдың екінші жартысында экономикалық белсенділікті қалпына келтіруге негіз болады. 2 Кестеде коронавирусқа қарсы вакцинация көрсетілген.

2-кесте

Коронавирусқа қарсы вакцина алу динамикасы 22.01.2022 ж.*

№	Мемлекет	Халық саны (мың) адам	Бүтіндей вакцина алғандар саны	Бүтіндей вакцина алғандар %
1	Ұлыбритания	68 439	48 048962	70,21
2	Австрия	9 086	6 686313	73,59
3	Франция	65 498	50 949479	77,79
4	Германия	84 200	60 859164	72,28
5	Армения	2 972	784849	26,41
6	Азербайжан	10 281	4 723586	45,95
7	Грузия	3 977	1 202951	30,25
8	Тажикстан	9 870	3 048294	30,89
9	Өзбекстан	34 221	12 441333	36,36
10	Қырғызстан	6 691	1 011295	15,11
11	Қазақстан	19 125	8 655408	45,26
12	Ресей	146 032	68 958555	47,22
13	Иран	85 660	53 420305	62,36
14	Израиль	9 326	6 048308	64,85
15	Туркия	85 747	52 222180	60,9
16	Индия	1 401 050	671 853 985	47,95
17	Қытай	1 439 324	1 220 584 000	84,80
18	БАЭ	10 076	9 227610	91,58

* [15] ақпарат көзі деректері бойынша құрылған

2- кестеде Батыс Еуропа мемлекеттерінің ішінде көш бастап тұрған Франция -77,79 %, Орталық Кавказда Азербайжан -45,95%, Орта Азия мемлекеттерінің ішінде Қазақстан, ал дүние жүзі бойынша БАЭ -91,58 % ағашқылардың бірі болып тұр.

Қазақстанда Қарағанды фармацевтикалық кешенінің базасында «ҚР БҒМ БҚПҒЗИ» ШЖҚ РМК базасында «QazVac»отандық вакцинасын өндірді «Спутник V» (Ресей) вакцинасы және Республика

азаматтарына коронавирустық инфекция пандемиясы жағдайында шұғыл қолдану үшін Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы (ДДСҰ) мақұлдаған «Гам-КОВИД-Вак» (Спутник V), «QazVac», «Hayat-Vax» вакциналарының, сондай - ақ «КоронаВак» және «Синофарм» вакциналарының бес түріне қол жетімділік қамтамасыз етілген. Министрлік КВЭ-ге қарсы вакцинациялау бойынша халықаралық тәжірибені зерделеу бойынша жұмысты жалғастыруда. Бүгінгі таңда «Pfizer» компаниясының «Comirnaty» вакцинасы осы санаттағы тұлғалар үшін тиімділігі мен қауіпсіздігі дәлелденген 12-17 жастағы адамдар мен жүкті әйелдерді вакцинациялауға ұсынылған жалғыз вакцина болып табылады. Осыған байланысты, Министрлік «Pfizer» компаниясымен 2021 жылдың соңына дейін «Comirnaty» вакцинасының 4 млн. дозасын жеткізу туралы келісімге қол қойды.

3-кесте

ҚР және БАӘ халқы бойынша коронавирус жағдайы бойынша 22.01.2022 ж*

	Қазақстан Республикасы	Біріккен Араб Әмірлігі (БАӘ)
Вакцина салдыртқандар саны	8 655 408 (45,26%)	9 227 610(91,58%)
Жұқтырғандар саны	1132329 (5,9%)	822886 (8,2 %)
Жазылғандар саны	984751 (86,9 %)	767315 (93,2%)
Қазіргі кезде ауырып жатқандар саны	134467(11,9 %)	53360 (6,5%)
Қайтыс болғандар саны	13111 (1,2%)	2211 (0,3%)

* [15] ақпарат көзі деректері бойынша құрылған

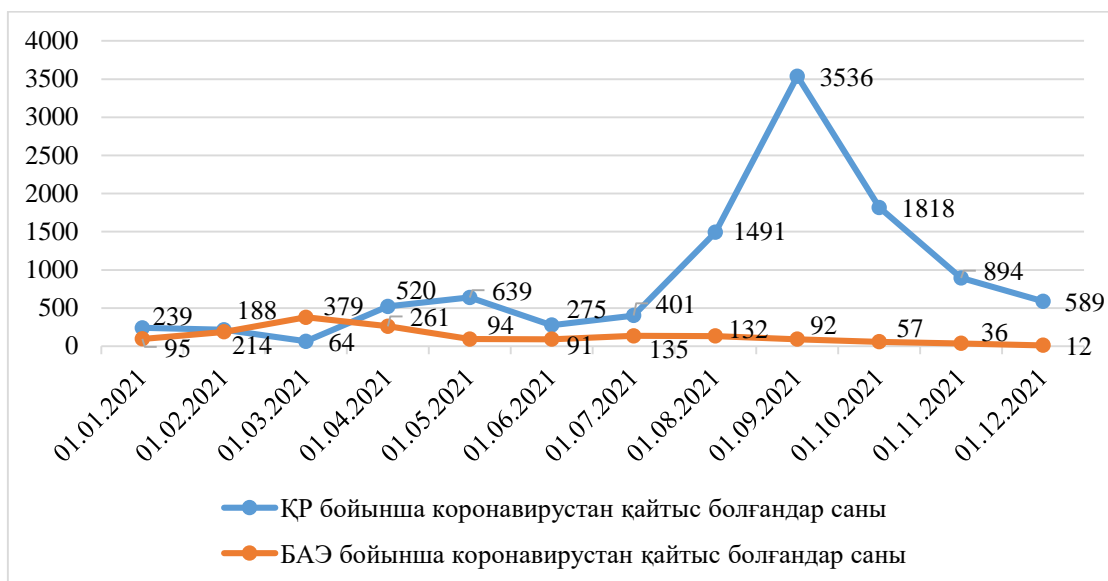
4-кесте

ҚР және БАӘ халқы бойынша коронавирустан қайтыс болғандар саны*

Реттік N %	ай мен жыл	ҚР коронавирустан қайтыс болғандар саны	БАӘ коронавирустан қайтыс болғандар саны
1	01.01.2021	239	95
2	01.02.2021	214	188
3	01.03.2021	64	379
4	01.04.2021	520	261
5	01.05.2021	639	94
6	01.06.2021	275	91
7	01.07.2021	401	135
8	01.08.2021	1491	132
9	01.09.2021	3536	92
10	01.10.2021	1818	57
11	01.11.2021	894	36
12	01.12.2021	589	12
	2021 ж барлығы	10 680	1 572
	2020 ж барлығы	2 262	626
	2020-2021 ж барлығы	12 942	2198

* [15] ақпарат көзі деректері бойынша құрылған

Қазақстан Республикасының халық саны – 19, 124 мың адам болса, ал Біріккен Араб Әмірлігінің (БАӘ) халқы 10, 075 мың адамды құрайды шамамен біздің елден 2 есе кем халықты құрайды. Бірақ қайтыс болғандар саны бойынша коронавирустан мысалы, 2021жылдың қыркүйек айында ҚР-да 3536 адам қайтқан болса, ал БАӘ 92 адам қайтыс болған, бұған себеп 1-шіден дүниежүзі бойынша вакцина салдырудан БАӘ-гі 1-ші орында келеді.

2-сурет. ҚР және БАЭ халқы бойынша қоронавирустан қайтыс болғандар саны*

*Авторлармен құрастырылған

Егер қайтыс болғандар санын салыстыратын болсақ, БАЭ -2198 адам мен ҚР-да 13097 адам, аталған мемлекетпен салыстырғанда бізде едәуір көп екені көрініп тұр, яғни БАЭ халқымен салыстырсақ бізде 4396 адам қайтыс болу керек еді, бірақ 8701 адамға көбейіп тұр бұл өте өкінішті жайт. Сондықтан Қазақстан халқына жедел түрде екпе жасауды халықтың барлық бөлігін қамтуды қарастыру керек.

Вакцина қазіргі медицинаның маңызды жетістіктерінің бірі болып табылады және вакциналардың арқасында бүкіл әлемде вакцинамен басқарылатын инфекциялардан болатын ауру мен өлім-жітім азаяды.

Өкінішке орай, COVID-19 пандемиясына қолдау көрсетудің шұғыл қажеттілігі және пандемиядан туындаған экономикалық белсенділіктің төмендеуі мемлекеттік қарыздың күрт өсуіне себеп болды және көптеген елдерде бюджеттік маневр жасау мүмкіндігін жоққа шығарды. Осыған байланысты, мемлекеттік басқаруды нығайту жөніндегі күш-жігерді жалғастыра отырып, реформаларды инклюзивті және орнықты өсуді ынталандыруға, адами капиталды жинақтаудағы теріс трендті бұзуға, ішкі көздерден кірістерді жұмылдыруды ынталандыруға, сондай-ақ мемлекеттік шығыстарды шолу процесін нығайтуға бағыттаудың маңызы зор.

Жалпы 2022 жылы елдегі экономикалық белсенділіктің күтілетін өсуіне қарамастан, қалпына келтіру процесі баяу жүретіні белгілі. Болжамдар көрсеткендей, 2022 жылға қарай жан басына шаққандағы ЖІӨ пандемиялық мәндерге дейін шамамен 3 пайызға төмен болады деп күтілуде. Еуроаймақпен берік сауда немесе қаржылық байланысы бар елдер, сондай-ақ экономикасы негізінен қызметтер мен туризмге тәуелді елдер ең көп зардап шекті. Болжам өте белгісіз болып қалады және пандемияға байланысты жағдайға және халықты вакцинациялау қарқынына байланысты болады.

Пандемия жағдайында жасалған көптеген мемлекеттік басқаруға қатысты іс-шаралар әр кезде әртүрлі деңгейде болды, яғни, көптеген халық арасында сынға да ұшырады және халықтың қолдауына да ие болды. Цифрландыру саясаты елімізде қарқынды дамып, оң нәтижелерге қол жеткізді. Цифрлық технологиялар мен ақпараттық революция тиімділікті, ашықтықты, адамдардың мұқтаждықтарына бейімділікті және азаматтардың сенімін арттыру үшін әлеует беретіні маңызды, бұл мемлекеттік басқару сапасына тікелей әсер етеді.

Бірнеше жылдан бері цифрлық технологиялар қазіргі заманғы адамның тыныс-тіршілігінің негізгі салаларында, оның ішінде мемлекеттік басқаруда көбірек пайдаланылуда. Мемлекеттік басқаруды трансформациялау мемлекеттік қызметтерді цифрландырудан тұрады.

Мемлекеттік басқарудың жағдайын оңтайландыру үшін мемлекеттік басқарудың цифрлық трансформациясының көмегімен дағдарысты басқару саласындағы жаңа заңнамалық базаны әзірлеу және мемлекеттік билік органдарына, олардың бөлімшелеріне және электрондық құжат айналымының жетілдірілген жүйесін енгізу келесі бағыттар бойынша жұмыс жүргізу қажет:

Жоғарыда айтылғандардың бәрін қорытындылай келе, экономикадағы қалыптасқан жағдай, пандемия, заңнаманың жетілмегендігі, мемлекет ресурстарының жетіспеушілігі мемлекеттік шешімдер қабылдау рәсіміне теріс әсер ететінін атап өтеміз. Мемлекеттік басқаруды цифрлық трансформациялаудың ұсынылған бағыттары елдегі дағдарысқа қарсы басқарудың негізгі кезеңдеріне айналады. Мемлекеттік басқару жүйесіне цифрлық технологияларды енгізу жөніндегі негізгі іс-шаралар бойынша цифрлық технологиялар саласында дағдарысқа қарсы нормативтік-құқықтық актілерді әзірлеу керек.

Қорытынды. Цифрландыруды дамыту мемлекеттік басқару саласына толассыз пайда әкелуі мүмкін. Цифрлық трансформацияны мемлекеттік басқарудың драйвері және тегігі ретінде пайдалануды қамтамасыз ету мақсатында бағытталған іс-шараларды жүзеге асыруды қамтамасыз еткен жөн. Әрине, бүгінде мемлекеттік басқаруды цифрлық трансформациялау үшін елеулі инфрақұрылымдық, технологиялық және құқықтық шектеулер бар. Осы саланың артықшылықтарын пайдалану үшін байланыс инфрақұрылымына елеулі инвестициялар қажет. Сондықтан, цифрлық технологияларды енгізу саласындағы дағдарысқа қарсы нормативтік-құқықтық актілерді әзірлеу керек, билік органдарында электрондық құжат айналымы жүйесін толық қамтуды қамтамасыз ету қажет, серверлерді бұзу және құпия ақпараттың жария болу қаупінің алдын алу және техникалық жабдықтың шамадан тыс жүктелуі және байланыс сигналының әлсіздігін болдырмау сияқты шараларды жүзеге асырған жөн.

Цифрландырудағы бүгінгі жаңашылдықтар алдағы жылдарда нәтижелі мемлекеттік басқарудың нормасына айналады деген қорытынды жасауға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. COVID-19 в странах Центральной Азии: последствия и ответные политические меры // Доклад ОЭСР. – 2020. – 62 с.
2. Джефферсон Т. Тайная сила власти / Т. Джефферсон, пер. с англ. В. М. Большаков. – М.: Алгоритм, 2017. – 260 с.
3. Монтескье Ш.Л. Размышления об универсальной монархии в Европе. – М.: Весь Мир, 2021. – 223 с.
4. Локк Д. Два трактата о правлении / Д. Локк; пер. с англ. Е. С. Лагутиной. – 4-е изд., эл. – Москва, Челябинск: Социум, 2020. – 196 с.
5. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления. 3-е изд. – М.: Омега, 2013. – 251 с.
6. Зеркин Д.П., Игнатов В.Г. Основы теории государственного управления. Изд. 2-е, доп. и перераб. – М.: ИКЦ МарТ, 2015. – 221 с.
7. Ихданов Ж., Сансызбаева Ф.Н., Есенжігітова Р.Ф. Мемлекеттік басқару теориясы. – Алматы: Экономика, 2007. – 187 с.
8. Мұхтарова Қ.С., Смағұлова Г.С. Аймақтық экономиканы басқару. – Алматы: Қазақ университеті, 2013. – 254 с.
9. Буров В.В., Петров М.В., Шклярук М.С., Шаров А.В. Государство как-платформа: подход к реализации высокотехнологичной системы государственного управления. – М.: Весь Мир, 2018. – С. 6-17
10. K. Schwab, T. Malleret., 2021. Covid-19: the great reset. – USA.: Forum Publishing. – 92 p.
11. Ахунов А.М. Пандемия COVID-19 как вызов для постсоветских стран Центральной Азии // Международная аналитика. – 2020. – №11(1). – С. 114-128.
12. Букатов Е.Б., Гимранова Г.И., Шанин С.А. Государственное управление сферой обращения лекарственных средств в условиях пандемии COVID-19 // Economics: the strategy and practice. – 2021. – №16(3). – С. 227-242
13. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының ақпараттық-талдамалық жүйесі // www.taldau.stat.gov.kz/
14. Даулетбаков Б.Д., Примжарова К.К. Әлеуметтік болжау, жоспарлау және жобалау. – Алматы: Экономика, 2014. – 250 с.
15. COVID-19 CORONAVIRUS PANDEMIC // <https://www.worldometers.info/coronavirus/>

REFERENCES

1. COVID-19 v stranah Sentralnoi Azii: posledstviia i otvetnye politišeskie mery // Doklad OESR. – 2020. – 62 s. [in Russian]
2. Djefferson T. Tainaia sila vlasti / T.Djefferson, per. s angl. V. M. Bolşakov. – M.:Algoritm, 2017. – 260 s. [in Russian]
3. Monteskö Ş.L. Razmyşleniia ob universalnoi monarhii v Evrope. – M.: Ves Mir, 2021. – 223 s. [in Russian]
4. Lokk D. Dva traktata o pravlenii/D. Lokk; per. s angl. E. S. Lagutinoi. – 4-e izd., el. – Moskva, Şeläbinsk: Sosium, 2020. – 196s. [in Russian]
5. Atamanşuk G.V. Teoriia gosudarstvennogo upravleniia. 3-e izd. – M.: Omega, 2013.-251s. [in Russian]
6. Zerkin D. P., İgnatov V. G. Osnovy teorii gosudarstvennogo upravleniia.İzd. 2-e, dop.i pererab. – M.: İKS MarT, 2015. – 221s. [in Russian]
7. İhdanov J., Sansyzbaeva Ğ.N., Esenjıgıtova R.Ğ. Memlekettik basqaru teoriiasy. – Almaty: Ekonomika, 2007. – 187 s. [in Kazakh]
8. Mūhtarova Q.S., Smaġūlova G.S. Aimaqtyq ekonomikany basqaru. – Almaty: Qazaq universiteti, 2013. – 254 s. [in Kazakh]
9. Burov V.V., Petrov M.V., Şkläruk M.S., Şarov A.V. Gosudarstvo kak-platforma: podhod k realizaii vysokotehnologišnoi sistemy gosudarstvennogo upravleniia. – M.: Ves Mir, 2018. – S. 6-17. [in Russian]
10. K.Schwab, T. Malleret, Covid -19:the great reset.- USA.:Forum Publishing, 2021. – 92 p.
11. Ahunov A.M. Pandemiia COVID-19 kak vyzov dlä postsovetskikh stran Sentralnoi Azii // Mejdunarodnaia analitika. – 2020. – №11(1). – S. 114-128. [in Russian]
12. Bukatov E.B., Gimranova G.İ., Şanin S.A. Gosudarstvennoe upravlenie sferoi obraşeniia lekarstvennykh sredstv v usloviiah pandemii COVID-19 // Economics: the strategy and practice. – 2021. – №16(3). – S. 227-242. [in Russian]
13. Qazaqstan Respublikasy Strategiialyq josparlau jäne reformalar agenttıgı Ūlttyq statistika bürosynıń aqparattyq-taldamalyq jüiesı (2020) // www.taldau.stat.gov.kz // [in Kazakh]
14. Dauletbakov B.D., Primjarova K.K. Äleumettik boljau, josparlau jäne jobalau. – Almaty: Ekonomika, 2014. – 250 s. [in Kazakh]
15. COVID-19 coronavirus pandemic // Po dannym: <https://www.worldometers.info/coronavirus/>

Примжарова К.К., Жанбырбаева А.Н.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ КРИЗИСА

Аннотация

Сегодня массовая цифровизация-это механизм решения многих государственных задач. Развитие современной цифровой системы государственного управления позволит отслеживать возникающие проблемы в режиме онлайн и участвовать в их решении. Разрабатывается и реализуется план внедрения цифровых технологий в систему совершенствования государственного управления Республики Казахстан. Благодаря быстрому сбору, обработке огромного массива информации государство имеет возможность создавать новые услуги, востребованные для общества, бизнеса и некоммерческого сектора.

В научной статье анализируются и анализируются результаты кризиса, вызванного пандемией COVID-19, которая повлияла на здоровье людей и экономику, и показано, насколько эффективны ее современные пути. Все государственные сферы мирового масштаба, в том числе службы здравоохранения, в настоящее время становятся одной из актуальных проблем. Общее государственное управление является одной из основных проблем развития в стране, важность которой стала очевидной во время кризиса, вызванного коронавирусной инфекцией COVID-19, поскольку качество государственного управления, доверие населения и уважение граждан являются важными компонентами успеха в борьбе с пандемией.

В исследовании на основе использования экономических методов была исследована одна из основных проблем развития страны, в которой государственное управление осознало важность цифровизации во время кризиса, вызванного коронавирусной инфекцией COVID-19. В целях профилактики, борьбы с пандемией были проанализированы зарубежные практики. В целом на основе регулирования сферы здравоохранения был дан ряд рекомендаций.

Результаты, полученные в ходе исследования, могут быть использованы в целях социального и экономического прогресса, разработки мероприятий по борьбе с пандемией, рациональному развитию здравоохранения в целом.

Primzharova K., Zhanbyrbayeva A.

DIGITALIZATION OF THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM IN A CRISIS

Annotation

Today, mass digitalization is a mechanism for solving many government tasks. The development of a modern digital system of public administration will allow you to track emerging problems online and participate in their solution. A plan for the introduction of digital technologies into the system of improving public administration of the Republic of Kazakhstan is being developed and implemented. Thanks to the rapid collection and processing of a huge array of information, the state has the opportunity to create new services that are in demand for society, business and the non-profit sector.

The scientific article analyzes and analyzes the results of the crisis caused by the COVID-19 pandemic, which affected people's health and the economy, and shows how effective its modern ways are. All public spheres on a global scale, including health services, are currently becoming one of the urgent problems. General public administration is one of the main development problems in the country, the importance of which became apparent during the crisis caused by the COVID-19 coronavirus infection, since the quality of public administration, public trust and respect for citizens are important components of success in the fight against the pandemic.

The study, based on the use of economic methods, investigated one of the main problems of the country's development, in which the public administration realized the importance of digitalization during the crisis caused by the COVID-19 coronavirus infection. In order to prevent and combat the pandemic, foreign practices were analyzed. In general, a number of recommendations were made based on the regulation of the healthcare sector.

The results obtained during the study can be used for social and economic progress, the development of measures to combat the pandemic, and the rational development of healthcare in general.

DOI 10.52260/2304-7216.2022.3(48).36
UDC 330.1:316.7
SCSTI 06.01.07

T. Pupyshva*, PhD student¹
E. Yesengarayev, c.h.s., assoc. professor¹
A. Taubayev, d.e.s., professor²
Y. Puntus, postgraduate student³
*Karaganda university of Kazpotrebsoyuz
Karaganda, Kazakhstan¹
Esil University, Astana, Kazakhstan²
Peoples' Friendship University of Russia
Moscow, Russia³*
* – main author (author for correspondence)
e-mail: ptn7@mail.ru

PUBLIC MANAGEMENT: THE IMPACT OF CULTURE

Public management plays a special role in the system of public administration in modern developed countries. During its implementation, the emphasis is on the use of business technologies that improve its efficiency and effectiveness. Despite all its advantages, many countries experience difficulties in implementing public management due to cultural peculiarities and differences.

In this article, the authors describe approaches that consider the influence of sociocultural factors on the development of management in general, and public management, in particular. They show that the models of public management are formed under the influence of sociocultural cognitions and norms inherent in certain societies and civilizations, and specialists focused on the sociocultural vision of management distinguish many models, the main ones being western "rationalistic" and southeastern "humanistic" models of management, based on which they single out their basic principles.

The authors analyzed that among the sociocultural factors, the most important are discursive practices and the types of habitus and identities based on them, fixed in the form of social institutions. They are the ones who determine the development of public management through the formation of the dominant type of socio-cultural logic and the types of social actors.

Keywords: public administration, culture, society, management, cognition, norm, value, social institution, identity, philosophy.

Кілт сөздер: мемлекеттік басқару, мәдениет, қоғам, басқару, таным, норма, құндылық, әлеуметтік институт, тұлға, философия.

Ключевые слова: государственный менеджмент, культура, общество, менеджмент, когниция, норма, ценность, социальный институт, идентичность, философия.

JEL classification: M 19

Introduction. In modern market conditions, new approaches to the organization of activities in this sector are being formed in the public administration system of the Republic of Kazakhstan – "new public management", is applied a model of public administration, focused on optimizing the forms of state participation. This model is aimed at avoiding excessive funding of the public sector and minimizing the shortcomings of the state, including increasing the satisfaction of citizens as beneficiaries. Despite the fact that this model has proven its effectiveness in many developed countries, many problems and difficulties arise during its implementation in practice. One of the obstacles in the way of its realization may be the peculiarities of culture.

It is an undeniable fact that the geography of the level of development of modern management, including the public, coincides with the geography of developed countries. Consequently, modern development and professional public management are mutually presupposing each other. At the same time, the ratio of society and its individual institutions, including management, are not equivalent, but asymmetric. In this ratio, in terms of its scale, society is always more significant than any individual institution, since any institution is based on general sociocultural norms, is formed and based in the social context, and the influence of culture is very wide.

Proceeding from this, the purpose of this scientific article is to analyze various approaches to understanding public management, focused on the influence of the whole variety of sociocultural factors. The tasks are: analysis of approaches that describe the influence of socio-cultural factors on the development of public

management; determination of the impact of sociocultural cognitions and norms that form the basic principles of thinking and behavior of public managers; explanation of the development of public management through the formation of the dominant type of socio-cultural logic and types of social actors.

Due to the multidimensionality of the research topic, was used an integral approach, which allows combining a set of methods, such as: induction and deduction, analysis and synthesis, descriptive methods, comparative analysis, methods of rationalization and logical interpretation.

Literature review. The influence of sociocultural rules on all aspects of life, including public management, is noted by many authors.

Joseph Schumpeter in his work "Theory of economic development. Capitalism, socialism, democracy" [1] one of the first draw attention to the importance of established norms in people's behavior, emphasized the importance of the influence of sociocultural cognitions on the thinking and behavior of social subjects.

The famous American economist Peter Drucker, highlighting the main task of management, such as the integration of people into a single enterprise, emphasized that "management cannot be separated from culture" [2, p. 29].

The significance of the societal effect in the economy and its ever-increasing influence was paid attention to in his work "The application of management theory to economic growth" by Kenneth Arrow. [3]. The same culturological position is shared by Richard E. Nisbett [4]. George Lakoff and Mark Johnson [5], [6] concretized the influence of culture on management through the category of basic metaphors, which are cultural phenomena, and at the same time defining people's ideas and ways of thinking. Nicole Biggart and Mauro Guillen [7] in management analysis, they emphasized that society influences management practices through the development of basic ideas about management, but, more importantly, through the formation of norms of legitimacy. Differences in management practice related to cultural characteristics and described with specific examples are presented in the work of Mats Alvesson "Organizational culture" [8].

Also, great attention was paid to the importance of the cultural context in the analysis of management in their works by practitioners Konosuke Matsushita [9], scientists Mitchell Abolafia [10], Manuel Castells [11], Masahiko Aoki [12] and other authors, focusing on various socio-cultural aspects and phenomena.

Main part. Peter Drucker, noting the inseparability of management from culture, comes to the following conclusion: "Managers in Germany, Great Britain, the United States of America, Japan or Brazil are, generally speaking, doing the same thing. But the way they perform these general tasks has its own characteristics in each individual case. Thus, one of the most important problems that managers in any developing country face is to identify elements of their own tradition, history and culture that can be used in management. The difference between the Japanese "economic miracle" and the current relative weakness of the Indian economy is due to the fact that Japanese managers managed to instill "imported" management concepts on their cultural soil and ensure that these concepts yield a rich harvest" [2, p. 29]. Consequently, management as a whole, as well as its models, are inseparable from culture, and directly depend on it.

The same opinion is shared by a number of other specialists, who define the dependence of the development of organizations, companies and institutions on the social organization of society as a societal effect. This is true for both private and public organizations, companies and institutions.

Thus, one of the famous economists of our time, Kenneth Arrow, emphasized that "... social variables that are not related to individuals are essential for studying the economy or any other social system. An irremovable social element, the importance of which is growing more and more over time, is endowed, first of all, with knowledge and technical information" [3, p. 8].

Richard E. Nisbett, when analyzing human behavior, considers it necessary to take into account that people are representatives of various cultures. And this means, in his opinion, that: "Their "metaphysics" should be revealed, that is, fundamental views on the nature of things" [4, p. 19]. In various societies, thanks to their metaphysical foundations, models of explaining the world and human behavior are formed. Because of the social nature of man, "people resort to the means of thinking appropriate to their systems of the world" [4, p. 19]. This inevitably leads to the fact that managers, both in public and private organizations, are guided in their own activities and decision-making by the cultural ideas that are embedded in them.

For orientation in the world and for solving managerial problems, managers rely not only on theories and clearly defined categories, but also on images, on metaphorical thinking. Research by George Lakoff and his colleagues made it possible to understand the importance of metaphors as the basis of human thinking, as the foundation not only of implicit knowledge, but also as a central element of any concepts [5], [6]. These metaphors actually define the theory and practice of management. And of particular importance among them are those related to the consideration of organizations as machines, or living

organisms. Recognizing the importance of metaphors, it should be noted that they are primarily cultural phenomena. The peculiarity of each culture, including organizational culture, is determined by a set of its basic metaphors that define its inherent ideas and ways of thinking.

In general, various management models are formed under the influence of sociocultural cognitions and norms inherent in certain societies and civilizations. There are many such models, but specialists focused on the socio-cultural vision of management distinguish between western "rationalistic" and southeastern "humanistic" management models. Based on the differences between western "rationalist" and southeastern "humanistic" management, they highlight their basic principles.

"Rationalistic management", characteristic of the West, is based on the following principles:

- Abstractness: the desire to impose formal ideas and principles on reality.
- Objectivism: the vision of non-personal events, processes and objects as independent of the individual who perceives them.
- Mechanicism: as a view of the processes taking place in the world as a system that is reproduced on the basis of universal laws.
- Dualism: seeing the world and human actions by contrasting their properties with the causes that affect them.

– Absolutism: deductive, linear and unidirectional nature of management.

The basic principles of the southeastern "humanistic management" include:

- Concreteness: the object of management is a specific holistic personality.
- Subjectivism: the ability to identify and base non-rational human functions.
- Organicism: taking as a starting point a living organism in the complex integrity of its existence.
- Holism or non-duality: focus on the wholeness of life and the harmonization of human functions instead of opposing the human mind to nature.
- Relativism or avoidance of absolutization: focus on the interaction of people, respect for the will and opinion of others [13, p. 105].

As a result of these differences and their impact on management, the visions of problems, methods of interpretation, behavioral attitudes and practices of Western and Far Eastern managers are significantly differed. Based on their characteristics, approaches to public management will naturally differ.

The conceptualization of management tasks does not occur only on the basis of the individual efforts of individual managers, but is the result of their interpretation of the basic ideas about the state, management, economy, labor and relations in these areas that have developed in a particular society. Each society endows its members with concepts and interpretive frameworks, thanks to which the subjects, largely forcibly, are placed in a common semantic environment and stable and predictable communications are formed between them.

Joseph Schumpeter noted the influence of established norms on people's behavior, on their potential for framing human activity. The frames and concepts that guide government leaders are not the product of only academic developments. Basic cognitive models are a product of culture, and they are more successfully assimilated by members of society than the theoretical constructs offered by the academic community. First of all, Schumpeter believed: "Outside the usual framework, economic entities lack the indicators necessary for making decisions and determining the rules of conduct, which, under normal conditions, are usually well known to him. This, of course, does not mean that he is generally outside the sphere of experience, or only outside the sphere of social experience. He must and can make predictions and estimates based on his experience, and in many things even rely on it. But in some things he cannot be so sure, there are still some things he can determine only in wide intervals, and about the rest, he can probably only guess [1, p. 154].

Drawing attention to the importance of the habitual context for human activity, Schumpeter also identified two consequences of such habituation. The first consequence is the emergence of "automatisms" that make it possible to ensure "energy saving" within the framework of any habitual activity. The second consequence is dogmatization, "immunity to criticism" of such habits [1, p. 154].

In addition to the above two factors generated by the established social context, Schumpeter also singled out his third consequence: "The third point is the opposition that the social environment renders to the attempts of everyone who intends to introduce something new in general or something new in the economy in particular. This resistance can manifest itself primarily in the form of the existence of various obstacles of a legal or political nature. But besides this, the society condemns any deviation in the behavior of one of its members, however, to a different degree – depending on how this society is accustomed to such deviations" [1, p. 156].

Schumpeter, proceeding from the inevitable conservatism inherent in any society to one degree or another, believed that the degree of openness or closeness to change depends on the level of development of society. So, in more primitive societies, the reaction to attempts at innovation is sharper than in modern societies, but the rejection of social innovations by the main mass of people, in his opinion, "always exists in one form or another" [1, p. 156].

Within the framework of modern concepts based on the ideas of cognitivism, empirically more specific confirmations of the significance of the influence of sociocultural cognitions on the thinking and behavior of social subjects have been achieved. It has been confirmed that cognitive models rooted in culture have an incomparably greater coercive potential than theoretical recipes broadcast by statesmen, scientists and consulting organizations. It is the knowledge and values rooted in traditions that not only have a greater impact on solving the problems facing managers, but also on the formation of their basic discourse.

Sociocultural knowledge forms a cognitive basis, a kind of context for a particular society. They are implicit in nature, and at the same time they set the framework for the perception and methods of action of managers. The possibilities for the development of specialized managerial knowledge depend on them, since sociocultural knowledge acts as a cultural basis.

Culture establishes certain limits indicating what is legitimate and what is not. Concepts of control arise historically, on the basis of ideas and practices about management and the patterns of interactions that are characteristic of certain societies. So in the Anglo-Saxon world since the seventies of the twentieth century, the concept of financial control has prevailed, and in continental Europe and Southeast Asia, due to the peculiarities of their traditions, financial instruments and the concept of control based on them could not occupy such a dominant position.

Comparative and historical studies of organizations and practices lead to the conclusion that the most appropriate practices can be approved only when they do not contradict the institutional logic of a given country and correspond to its cultural traditions.

According to Nicole Biggart and Mauro Guillen, organizations are permeated with meaning models of the society around them, of which they are a part. Society influences on management practices not only through the development of fundamental ideas about management, but also through the formation of norms for the legitimacy of various types of activities, and therefore the authors emphasize that: "Economic and managerial practices that are not consistent with the institutional logic of a given society, even if theoretically they are "better" or "more efficient, cannot be easily recognized and implemented" [7, p. 48].

Cultural characteristics specific to different countries, even if they are neighboring and belong to the same civilization, may determine differences in the understanding and practice of management. On the example of the ideas and attitudes of German and Danish managers, Mats Alvesson [8] comes to the conclusion that the differences in guidelines and in the way of understanding when making public decisions can be very profound. There were many cultural differences between German and Danish government officials, which significantly complicate mutual understanding. The Germans were more inclined towards an authoritarian style of leadership, while the Danes were characterized by an orientation towards collegiality and pluralism. As Alvesson emphasizes, "In this example, we see that the decision-making process – from preparation to implementation – reflects the culture's beliefs and meanings of rational, natural, and efficient. This example contains two opposing systems of meaning for the decision-making process, but even in a "company with one culture" this process is not completely rational. Thus, the example "successfully reflects the cultural nature of the decision-making process in general" [8, p. 25].

M. Alvesson explains the central importance of culture by its ability to influence the formation of thinking, feelings and actions of members of any organizations, even those where the influence of culture is considered insignificant. As a consequence, organizations, including public ones, exist and operate within a certain organizational culture, which itself is a consequence of interpretations and practices occurring in the context of the basic cultural meanings and symbols of a particular society. Thus, the sociocultural context and its metaphysical foundations, inevitably influencing the perceptions and behavior of a person, also affect the formation of the behavior of managers. This is a manifestation of the influence of the social context on people's behavior.

Managers, including those in the public sector, need theory, but at the same time they do not and cannot work as pure theorists. They have to solve practical problems that inevitably require the ability to think and act situationally, be flexible, spontaneous and open to seeing new ways to solve emerging problems. However, despite all the situations that arise and the ability to be open to making situational decisions,

managers are not and cannot be people who only react to emerging problems and interpret them only on the basis of quantitative data and the principle of efficiency.

Moreover, the practical effectiveness of managers largely depends on their theoretical preparedness, on their ability to conceptualize the problem and flexibly interpret it depending on the specific situation. But without general theoretical prerequisites it is impossible to ensure the development of such abilities. The basic theoretical prerequisites for any type of activity are embedded in culture, in its concepts and their historically formed relationships.

Understanding the need for non-utilitarian ideas and values for the development of successful management in its broadest sense is typical not only for researchers, but also for practitioners. So, one of the largest businessmen of the twentieth century, Konosuke Matsushita, believes that a manager needs to have many qualities and skills. For successful work in management, a combination of various factors is necessary, but Konosuke Matsushita calls the decisive factor "the presence of a coherent management philosophy" [9, p. 10]. Such an understanding of the management philosophy means that the organization and its members need not only the knowledge necessary to fulfill their functional duties, but also the knowledge that allows them to achieve a holistic understanding of themselves and their purpose in this world. It is also necessary to have a broad understanding of the state strategy, a vision of the state in the future. Only in this case it can be said that public management will be successful.

Considering the problem of applying various concepts of management, the American sociologist Mitchell Abolafia emphasizes that: "The development of an understanding of the situation is the conclusion of various and often indefinite elements of information into semantic schemes" [10, p. 256]. Semantic schemes, writes Abolafia, "act as filters that allow actors to organize and interpret the information received, act as hints or guides to action" [10, p. 256]. Such semantic schemes and models of interpretation are elements of the mental tradition of a certain society, since the development of an understanding of what is happening and oneself does not occur in a community of specialists isolated from others, but is based on a broader sociocultural context.

Noting the importance of the sociocultural context, one of the leading sociologists of our time, Manuel Castells, notes that "societies are cultural constructs. I understand culture as a set of values and beliefs that inform, guide and motivate people's behavior" [11, p. 54]. As the author of the concept of the network society, Castells attaches particular importance to the phenomenon of communication. At the same time, he defines communication as "a collective definition of meanings in the process of information exchange" and, listing all the main aspects of communication, emphasizes the factor of social significance as the most important aspect of this process. And meaning, Castells believes, "can only be understood in the context of social relations in which the processes of information exchange and communication take place" [11, p. 73].

According to Masahiko Aoki, the possibilities of choosing activity strategies and using various organizational models of "organizational architecture" depend on cognitive prerequisites, defined as "cognitive assets" [12, p. 105]. The cognitive resources of society, its basic cultural values and norms, serve not only as a basis for solving problems in certain areas of society, but also as an inevitable limiter, allowing you to see some aspects of problems, they may also not allow you to see other possibilities. At the same time, the form of organizational architecture that dominates in a particular society has a decisive impact on the perceptions and preferences of managers, effectively inducing them to recognize the advantages inherent in this culture, thereby reproducing it.

Professor of the London school of economics David Graeber, after analyzing the history of human relations for five thousand years, comes to the conclusion that the concept of "economic life" is a historical, not an a priori category. He reasonably argues that "three hundred years ago, the "economy" did not exist, at least in the sense that people did not talk about it as a separate sphere with its own laws and principles" [14, p. 405]. Graeber's conclusion is that the economy as a separate institution was formed not only as a result of the solution of practical needs, but also as a result of historical ways of conceptualizing them. The same is true with respect to public management.

The role of ideas and concepts in any sphere of life, including public administration, was accurately described by the English economist John Keynes: "Practical people who consider themselves immune from intellectual influences are usually the slaves of some economist of the past. The madmen in power derive their wild ideas from the writings of some academic scribbler who composed a few years ago" [15, p. 24].

Conclusions. Thus, the development of public management depends on many socio-cultural factors and is determined by the cultural characteristics of a particular society. Among them, the most important are discursive practices and the types of habitus and identities based on them with consolidation in the form of

social institutions. Their significance for the formation and development of any sphere of human activity, including management, lies in the fact that they determine the dominant type of socio-cultural logic and certain types of social actors.

Despite some differences in the approaches of the authors described above, they are united by an integrated understanding of the indisputable influence of the social environment on the activities of managers, as a result, it is necessary to consider public management as a sociocultural phenomenon, which, like management in general, is also based on certain social and civilizational foundations. Its effectiveness and efficiency crucially depends on the way the work is organized, but it is also determined by the underlying values.

The article was written as a part of a study funded by the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (Grant №AP09259979).

REFERENCES

1. Шумпетер Й. Теория экономического развития. Капитализм, социализм, демократия. – М.: Эксмо, 2007. – 864 с.
2. Друкер П. Энциклопедия менеджмента. – М.: Вильямс, 2004. – 432 с.
3. Эрроу К. Дж. Применение теории управления к экономическому росту // Математическая экономия. – М.: Мир, 1974. – С. 7-45.
4. Нейсбит Р. География мысли. – М.: Астрель, 2012. – 286 с.
5. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем. – М.: Эдиториал УРСС, 2004. – 256 с.
6. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи. Что категории языка говорят нам о мышлении. Книга 1. Разум вне машины. – М.: Гнозис, 2011. – 512 с.
7. Биггарт Н., Гиллен М. Выявление различий: социальная организация и формирование автомобильных производств в Южной Корее, Тайване, Испании и Аргентине // Анализ рынков в современной экономической социологии. – Т.7. – №2. – М.: Издательский дом ГУ ВШЭ, 2006. – С. 23-55.
8. Элвессон М. Организационная культура. – Харьков: Гуманитарный Центр, 2005. – 458 с.
9. Мацусита К. Философия менеджмента. – М.: Альпина Паблишер, 2018. – 190 с.
10. Аболафия М. Как вырабатывается понимание экономического спада: интерпретативная теория хозяйственного действия // Анализ рынков в современной экономической социологии. – М.: ВШЭ, 2008. – 423 с.
11. Кастельс М. Власть коммуникации. – М.: ВШЭ, 2016. – 568 с.
12. Аоки М. Корпорации в условиях растущего многообразия: познание, руководство и институты. – М.: Издательство института Гайдара, 2015. – 368 с.
13. Малявин В. Китай управляемый: старый добрый менеджмент. – М.: Европа, 2007. – 304 с.
14. Гребер Д. Долг: первые 5000 лет истории. – М.: Ад Маргинем, 2017. – 616 с.
15. Кэссиди Дж. Как падают рынки. Логика экономических катастроф. – М.: Международные отношения, 2014. – 520 с.

REFERENCES

1. Shumpeter J. Teorija jekonomicheskogo razvitija. Kapitalizm, socializm, demokratija [Theory of economic development. Capitalism, socialism, democracy]. – М.: Jeksmo, 2007. – 864 s. [in Russian].
2. Druker P. Jenciklopedija menedzhmenta [Encyclopedia of Management]. – М.: Vil'jams, 2004. – 432 s. [in Russian].
3. Jerrou K.Dzh. Primenenie teorii upravlenija k jekonomicheskomu rostu [The application of management theory to economic growth] // Matematicheskaja jekonomija. – М.: Mir, 1974. – S. 7-45. [in Russian].
4. Nejsbit R. Geografija mysli [Geography of thought]. – М.: Astrel', 2012. – 286 s. [in Russian].
5. Lakoff Dzh., Dzhonson M. Metafori, kotorymi my zhivem [Metaphors we live by]. – М.: Jeditorial URSS, 2004. – 256 s. [in Russian].
6. Lakoff Dzh. Zhenshiny, ogon' i opasnye veshhi. Chto kategorii jazyka govoryat nam o myshlenii. Kniga 1. Razum vne mashiny [Women, fire and dangerous things. What the categories of language tell us about thinking. Book 1. Mind outside the machine]. – М.: Gnozis, 2011. – 512 s. [in Russian]
7. Biggart N., Gillen M. Vyjavlenie razlichij: social'naja organizacija i formirovanie avtomobil'nyh proizvodstv v Juzhnoj Koree, Tajvane, Ispanii i Argentine [Identification of differences: Social organization and formation of automobile production in South Korea, Taiwan, Spain and Argentina] // Analiz rynkov v sovremennoj

- jekonomicheskoy sociologii. – Т.7. – №2. – М.: Izdatel'skij dom GU VShJe, 2006. – S. 23-55. [in Russian].
8. Jelvesson M. Organizacionnaja kul'tura [Organizational culture]. – Har'kov: Gumanitarnyj Centr, 2005. – 458 s. [in Russian].
9. Macusita K. Filosofija menedzhmenta [Philosophy of management]. – М.: Al'pina Pabliher, 2018. – 190 s. [in Russian].
10. Abolafija M. Kak vyrabatyvaetsja ponimanie jekonomicheskogo spada: interpretativnaja teorija hozjajstvennogo dejstvija [How an understanding of the economic downturn is developed: an interpretative theory of economic action] // Analiz rynkov v sovremennoj jekonomicheskoy sociologii. – М.: VShJe, 2008. – 423 s. [in Russian].
11. Kastel's M. Vlast' kommunikacii [The power of communication]. – М.: VShJe, 2016. – 568 s. [in Russian].
12. Aoki M. Korporacii v uslovijah rastushhego mnogoobrazija: poznanie, rukovodstvo i instituty [Corporations in the context of growing diversity: cognition, leadership and institutions]. – М.: Izdatel'stvo instituta Gajdara, 2015. – 368 s. [in Russian].
13. Maljavin V. Kitaj upravljaemyj: staryj dobryj menedzhment [Managed China: good old management]. – М.: Evropa, 2007. – 304 s. [in Russian].
14. Greber D. Dolg: pervye 5000 let istorii [Debt: the first 5000]. – М.: Ad Marginem, 2017. – 616 s. [in Russian].
15. Kjessidi Dzh. Kak padajut rynki. Logika jekonomicheskikh katastrof [How markets are falling. The logic of economic disasters]. – М.: Mezhdunarodnye otnoshenija, 2014. – 520 s. [in Russian].

Пупышева Т.Н., Есенгараев Е.Ж., Таубаев А.А., Пунтус Е.А.

МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ: МӘДЕНИЕТТІҢ ӘСЕРІ

Аңдатпа

Қазіргі дамыған елдердің мемлекеттік басқару жүйесінде мемлекеттік басқарудың алатын орны ерекше. Оны жүзеге асыру барысында оның тиімділігі мен тиімділігін арттыратын бизнес-технологияларды пайдалануға баса мән беріледі. Барлық артықшылықтарға қарамастан, көптеген елдер мәдени ерекшеліктер мен айырмашылықтарға байланысты мемлекеттік басқаруды жүзеге асыруда қиындықтарды бастан кешіреді.

Бұл мақалада авторлар жалпы менеджменттің, атап айтқанда, мемлекеттік менеджменттің дамуына әлеуметтік-мәдени факторлардың әсерін қарастыратын тәсілдерге сипаттама береді. Мемлекетті басқару үлгілері белгілі бір қоғамдар мен өркениеттерге тән әлеуметтік-мәдени танымдар мен нормалардың әсерінен қалыптасатындығы көрсетілген, менеджменттің әлеуметтік-мәдени көзқарасына бағдарланған мамандар көптеген үлгілерді ажыратады, олардың негізгілері басқарудың батыстық «рационалистік» және оңтүстік-шығыс «гуманистік» үлгілері болып табылады, солардың негізінде олардың негізгі қағидаларын бөліп көрсетеді.

Авторлар әлеуметтік-мәдени факторлардың ішінде ең маңыздысы дискурсивтік тәжірибелер және әлеуметтік институттар түрінде бекітілген хабитус түрлері мен соларға негізделген сәйкестіктер болып табылатынын талдады. Дәл солар әлеуметтік-мәдени логиканың басым түрін және әлеуметтік қайраткерлер типтерін қалыптастыру арқылы мемлекеттік басқарудың дамуын анықтайды.

Пупышева Т.Н., Есенгараев Е.Ж., Таубаев А.А., Пунтус Е.А.

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ МЕНЕДЖМЕНТ: ВЛИЯНИЕ КУЛЬТУРЫ

Аннотация

Государственный менеджмент играет особую роль в системе государственного управления современных развитых государств. В ходе его реализации акцент делается на применении технологий бизнеса, позволяющих повышать его эффективность и результативность. Несмотря на все его преимущества, многие страны испытывают трудности с внедрением государственного менеджмента, связанные с культурными особенностями и различиями.

В данной статье авторы описывают подходы, рассматривающие влияние социокультурных факторов на развитие менеджмента в целом, и государственного менеджмента, в частности. Показано, что модели государственного менеджмента формируются под воздействием социокультурных когниций и норм, присущих определенным обществам и цивилизациям, а специалисты, ориентированные на социокультурное видение менеджмента, различают множество моделей, основными из них выступают западные «рационалистические» и юго-восточные «гуманистические» модели менеджмента, исходя из которых, они выделяют их базовые принципы.

Авторами проанализировано, что среди социокультурных факторов наиболее важными являются дискурсивные практики и основанные на них типы габитуса и идентичностей, закрепленные в виде социальных институтов. Именно они определяют развитие государственного менеджмента через формирование господствующего типа социокультурной логики и типы социальных деятелей.

А.К. Алибекова*, докторант PhD¹

Б. Хамбар, к.э.н.²

А.Ж. Кулубекова, PhD³

Университет Международного Бизнеса
имени К. Сагадиева, г. Алматы, Казахстан¹

Институт экономических исследований,
г. Астана, Казахстан²

ТОО «Международный образовательный
центр Евразия», г. Астана, Казахстан³

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: aizhan060786@gmail.com

РОЛЬ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В ОБЕСПЕЧЕНИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

В статье рассмотрены зарубежные и отечественные подходы к развитию человеческого капитала, проведен анализ данных подходов, в результате чего был сделан вывод о том, что трактовки зарубежных и отечественных ученых экономистов дополняют друг друга и могут быть одинаково применимы. При проведении обзора литературы также акцент был сделан на концептуальные основы устойчивого развития экономики, на роль человеческого капитала в обеспечении принципа устойчивого развития в государственном управлении Казахстана.

Авторами проведен сравнительный анализ данных международных рейтингов по целям устойчивого развития и индекса человеческого развития, были определены слабые места. Основное внимание авторы уделили четвертой цели Глобальной Повестки дня «Качественное образование», как базису по подготовке качественного человеческого капитала и роста экономики в целом. Проведен анализ индикаторов достижения целей устойчивого развития в сфере образования, выявлены проблемы, не позволяющие рассматривать их в качестве универсально ориентира при формировании образовательной политики. На основании статистических данных была проанализирована конкурентоспособность отечественного высшего образования, определена роль инвестиций в человеческий капитал, и условия их реализации.

Ключевые слова: человеческий капитал, образование, высшие учебные заведения, устойчивое развитие экономики, цели устойчивого развития, рейтинг, конкурентоспособность, индекс человеческого развития, инвестиции, экономический рост

Кілт сөздер: адами капитал, білім беру, жоғары оқу орындары, экономиканың тұрақты дамуы, тұрақты дамудың мақсаттары, рейтинг, бәсекеге қабілеттілік, адами даму индексі, инвестициялар, экономикалық өсім

Keywords: human capital, education, higher education institutions, sustainable economic development, sustainable development goals, rating, competitiveness, human development index, investment, economic growth

Введение. Сегодня мир переживает период превращения всей планеты в единый экономический рынок. В свою очередь данный процесс трансформации требует объединения усилия стран, развивая современную концепцию «мира без границ». В ответ таким вызовам в 2015 году странами-членами ООН была принята глобальная Повестка дня в области устойчивого развития до 2030 года «Цели устойчивого развития». Целью данной Повестки является приведение национальных стратегий в соответствие с универсальным видением будущего всего человечества, который обеспечивает триединства экономических, социальных и экологических принципов.

При этом, следует отметить, что Казахстан еще раньше начал стратегический путь к устойчивому развитию. 10 лет назад в Стратегии «Казахстан-2050» было отмечено, что «Теперь наша задача – сохраняя все, чего мы достигли за годы суверенитета продолжить устойчивое развитие в XXI веке» [1].

Новые вызовы показывают, что невозможно эффективно реализовать ни одну цель устойчивого развития без качественного человеческого капитала. Следовательно, ускоренными темпами растет потребность в образовании, так как глобальные проблемы в экономике и климате требуют скорейшей трансформации человеческого капитала, а именно образа жизни, менталитета и привычек. Для того, чтобы данные изменения стали реальностью необходимы новые практические навыки, ценностные ориентиры и поведенческие установки, которые обеспечат развитие устойчивого общества.

Целью исследования является определить роль человеческого капитала в обеспечении устойчивого развития страны посредством анализа текущей ситуации системы высшего образования, которая участвует в подготовке качественного человеческого капитала. В ходе

исследования были использованы стратегические и программные документы, аналитические обзоры и официальные статистические данные. Выводы и результаты исследования были получены с помощью методов сравнительного и статистического анализа, контент анализа.

Обзор литературы. За последнее время многие развитые и развивающиеся страны определили приоритетность устойчивого экономического роста.

Цели устойчивого развития (ЦУР) официально представлены в документе «Преобразование нашего мира: повестка дня устойчивого развития на период до 2030 года», в который входит 17 глобальных целей [2].

В настоящее время не много теоретической литературы по Целям устойчивого развития. Тем не менее, более подробную информацию можно найти в исследованиях, международных и отечественных институтах, аналитических центрах, также в Добровольных национальных обзорах.

В 2019 году Всемирным банком было представлен проект развития человеческого капитала, где основной акцент сделан на уровень образования и состояние здоровья молодого поколения [3]. Специалистами был разработан индекс развития человеческого капитала, который представляет результаты достижения человека к 18-и годам. Совершенствование навыков, расширение знаний, улучшения состояния здоровья и повышение устойчивости может привести к увеличению производительности человека, которые сделает его гибким и стремящимся к достижению целей.

В Докладе о мировом развитии за 2019 год отмечается, что, сегодня, люди с высоким уровнем человеческого капитала ценятся на рынке труда больше, чем остальные, приводя пример Вьетнам, где за умение выполнять аналитические задачи оплачивают на 25% выше, чем тем, кто этого не умеет [4]. Следовательно, человеческий капитал – это одна из движущихся сил устойчивого роста экономики, повышения благосостояния и сокращения бедности. По причине недостаточных вложений в человеческий капитал многие страны не могут установить прочную взаимосвязь между экономическим ростом и сокращением бедности.

Предшественником целей устойчивого развития были цели развития тысячелетия (ЦРТ), которые были сформулированы в «Декларации тысячелетия» в 2000 году. Сроком достижения представленных целей был 2015 год. За пятнадцать лет были достигнуты следующие результаты:

- более 1 млрд. населения были выведены из состояния нищеты;
- в двое была снижена детская смертность;
- в двое было уменьшено число детей, не окончивших школу;
- на 40% снижен уровень распространения ВИЧ.

Анализ литературы позволяет сделать следующий вывод об основных отличиях между ЦУР и ЦРТ:

- в достижения ЦУР участвуют все страны мира, когда ЦРТ выполнялись только развивающимися странами;

- в ЦУР делается акцент на социально-культурные аспекты и вопросы инклюзивности реализуемых государственных мер;

- в достижение ЦУР большая роль отведена некоммерческим организациям и гражданскому обществу;

- процесс реализации ЦУР проходит широкое обсуждение на экспертном уровне.

Анализ источников по Целям устойчивого развития показывает, что в целом, теория человеческого капитала особо не меняется.

Так, что представляет человеческий капитал?

Первая трактовка определению «человеческий капитал» была дана Т.Шульцом, который трактовал его «как дополнительный источник дохода, создающийся с помощью знаний, навыков и способностей человека» [5]. Однако самый большой вклад в развитие теории человеческого капитала внес Г.Беккер, который считается создателем научной школы человеческого капитала. По мнению Г.Беккера, человеческий капитал формируется посредством инвестиций в человека [6]. В качестве источников инвестиций воспринимал обучение, расходы на здравоохранение, миграцию, подготовку на производстве и информацию о ценах и доходах. Данные расходы разными способами оказывают влияние на развитие

Согласно Критскому М.М. «человеческий капитал – это сформированный в результате инвестиций и накопленный человеком определенный запас знаний, навыков, способностей, мотиваций и здоровья, которые используются в сфере общественного воспроизводства, содействуя росту производительности и дохода» [7]. Однако данной трактовке предшествовало долгое научное исследование экономистами разных эпох.

Мухамеджанова А.Г. трактует человеческий капитал как элемент инновационного процесса, который приводит к эффективности и конкурентоспособности экономики [8].

Исследование трактовок человеческого капитала в трудах зарубежных и отечественных экономистов дает возможность объединения их в две группы. Первая группа трактует человеческий капитал как комплекс знаний и способностей индивида, приобретенные им во время получения образования, профессиональной подготовке и опыта. Сторонники второй группы характеризуют человеческий капитал такими признаками, как мотивация, ценности и энергия, приводящие к росту производительности индивида и получению дохода.

Таким образом, человеческий капитал – это особая форма капитала, при котором знания, навыки, способности и опыт является личными заслугами человека, рассматриваемые в виде актива приносящих доход.

Основная часть. В повышение уровня человеческого капитала важную роль играет образование. Образование – это принципиальный движущий фактор индивидуального, социального и экономического роста индивида и его развития. Оно входит в число базовых нужд человека, и является правом каждого. Обеспечение более хорошего образования позволяет человеку и обществу в целом пользоваться экономическими благами государства, что возможно только с наличием высококвалифицированных педагогов на всех уровнях образования, которые формируют человеческий капитал.

ЦУР признают образование в качестве одного из главных факторов развития, что подтверждается вынесением задач в сфере образования в отдельную цель - №4 «Обеспечение всеобъемлющего и справедливого качественного образования и поощрение возможности обучения на протяжении всей жизни для всех» [9]. Среди задач ЦУР в области образования можно выделить задачи по обеспечению равного доступа к недорогому и качественному высшему образованию, увеличению числа людей с востребованными навыками и повышению числа квалифицированных педагогов, что в результате приведет к формированию человеческого капитала высокого качества.

Координатором реализации задач ЦУР в области образования был подготовлен пакет индикаторов по достижению цели и решению задач. Однако, единый индикатор не может быть применим во всех странах, поскольку страны имеют различия по уровню образования, количества населения и другим признакам, где он может показать разный результат, в том числе и отрицательный. Тем самым, каждая страна должна реализовывать поставленные задачи в соответствие со своей системой образования.

Пандемия COVID-19 послужила сигналом к действию, поскольку обнажила высокую степень неравенства в мире, и высветила те проблемы, которые были в основе Повестки ЦУР до 2030 года.

Распространение коронавирусной инфекции и связанные с ней экономические проблемы, конечно же, негативно отразились на показателях устойчивого развития. Так, по итогам 2020 года в рейтинге достижений ЦУР среди стран мира Казахстан занял 65-е место [10]. Несмотря на то, что Казахстан поднялся на 12 позиций, мы все же уступаем почти всем странам ЕАЭС (рисунок 1).

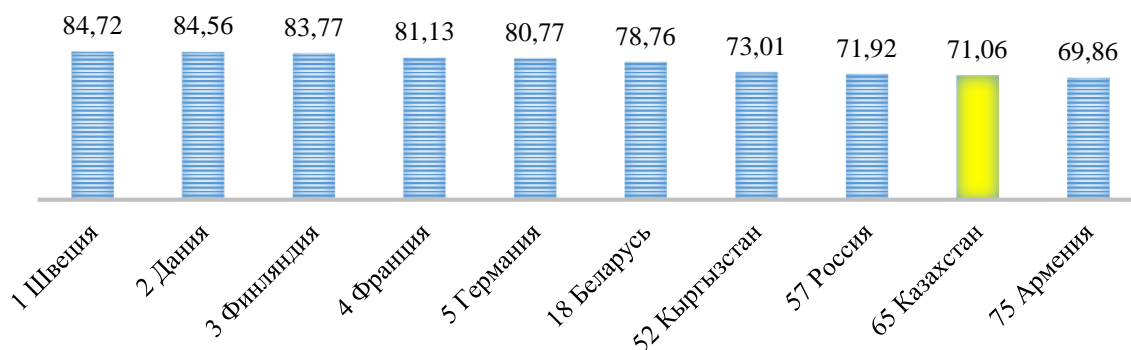

Рисунок 1. Глобальный рейтинг устойчивого развития за 2020 год*

*Составлено авторами на основании [10]

За 2020 год Казахстан только по 3 из 17 целей ЦУР поддержал достижение или же улучшил свои позиции, при этом, Беларусь по 6-ти, в Кыргызстан по 4-м ЦУР. В целом, по данным ООН, Казахстан достиг полного результата только по первой цели «ликвидация нищеты». Хотя,

статистические данные говорят о другом, что на конец 2020 года численность населения проживающих за чертой бедности составляют 4,6%. По всем остальным ЦУР имеются еще ряд нерешенных проблем различной степени.

Особый интерес среди индикаторов достижения ЦУР в сфере образования, для нас, вызывают показатели финансирования образования. Агронович М.Л. провел сопоставление расходов на образование и результатов учащихся, которые подтвердили гипотезу о том, что «рост расходов на образование приводит к улучшению результатов учащихся» [11]. Эта гипотеза действительна только при достижении определенного уровня доходности, дальше она уже не влияет на конечный результат. Это говорит, что расходы на образование и ее результат имеют положительную связь только в странах с низким уровнем развития, где действительно с увеличением вложений в образование можно повысить свой доход.

Следующий индикатор – это охват населения третичным образованием. Как известно, уровень охвата третичным образованием не является показателем качества образования, а также не является гарантом высокого уровня человеческого капитала. Образование должно приносить практическую выгоду от полученных знаний, а именно содействовать трудоустройству человека по направлению подготовки. Исследования показывают, что в менее экономически развитых странах наличие высшего образования у человека, на рынке труда не дает ему заметных преимуществ в отличие от других [12]. Во многих случаях, по причине не соответствия содержания третичного образования спросу на рынке труда, а также низкого качества полученной квалификации не оставляет шанса получить работу молодежи с третичным образованием. В итоге, увеличение доли с третичным образованием, может повлечь риск ухудшения положения молодежи на рынке труда в менее развитых странах, тем самым предварительно требует оценки образовательных программ третичного образования и их модернизацию.

Индикаторы, которые направлены на выдачу грантов на обучение в развитых странах, могут привести к отрицательному результату развития страны-отправителя, поскольку на практике, большая часть молодежи так и не возвращается в свою страну после обучения.

Таким образом, анализ индикаторов устойчивого развития в сфере образования показал наличие проблем, не позволяющие использовать индикаторы в виде универсальной модели, являющаяся базисом образовательной системы в странах участниках ЦУР.

Устойчивое развитие экономики непосредственно связано с развитием человеческого капитала. Именно поэтому неоднократно Президентом Казахстана отмечалось, что одним из приоритетных направлений, который определяет развитие казахстанской экономики – это человеческий капитал.

Вместе с тем, существует специфический рейтинг, в рамках которого более детально оценивается качества человеческого капитала: Индекс человеческого развития (ИЧР). По итогам 2020 года Казахстан входит в число стран с высоким уровнем человеческого развития, заняв 51 место среди 189 стран (0,825) [13]. Необходимо отметить, начиная с 1990 года увеличение индекса страны произошло на 19,6%. За данный период средняя ожидаемая продолжительность жизни при рождении увеличилась на 6,5 лет, средняя продолжительность обучения в школе увеличилось на 3,7 лет, а валовый национальный доход Казахстана на душу населения увеличился на 62%.

ИЧР это средний показатель, который мог быть достигнут, если бы не было не равенства. К примеру, в различных областях Казахстана уровни ИЧР сильно разнятся. По результатам исследования проведенным агентством Exclusive уровень ИЧР в г. Нур-Султан равен 0,820, что сопоставим с уровнем жизни Катара, при этом уровень ИЧР Жамбылской области сравним с жизнью в Гамбии.

Для повышения качества человеческого капитала необходимо вкладывать инвестиции, к которым относят вложение в образование, воспитание, здравоохранение и расходы на подготовку человека к производству. Окупаемость инвестиций вложенных в человеческий капитала зависит от срока получения образования и дополнительных выгод от полученного образования после. В развитых странах наблюдается прямая зависимость между уровнем образования и получаемым доходом в течение жизни. А в Казахстане, по результатам исследования Всемирного банка, уровень заработной платы прямо пропорционально зависит от времени обучения.

Перед Казахстаном стоит стратегическая цель войти в число конкурентоспособных стран мира, и это можно достичь не только развивая экономику, но и повышая качество человеческого капитала посредством развития системы образования.

В подготовке качественного капитала играет большую роль высшее образование. Рассмотрим

конкурентоспособность казахстанского высшего образования, попробовав определить основные проблемы и пути их решения.

В 2020 году в Казахстане было 7 вузов на 1 млн. жителей страны, если сравнивать с Малайзией, то это в 2 раза меньше (таблица 1). Известно, что ВУЗы влияют на экономическое развитие страны, а именно, чем больше ВУЗов, тем экспансивнее рост.

Таблица 1

Количество вузов*

Наименование	США	Малайзия	Франция	Россия	Казахстан
Число ВУЗов	4360	494	562	1171	125
Количество ВУЗов на 1 млн. человек	13	16	9	8	7

*Составлено авторами на основании [13]

Как показывают данные по объемам вложений средств в образование и занимаемых рейтингов, при сравнение с другими странами, можно сделать вывод, что в Казахстане система образования является эффективной. По данным статистики, на 1 студента Казахстан приходится финансирования около 9000 долл. США, в Малайзии и Китае – более 13 тыс. долл. США, в России – около 12 тыс. долл. США. При этом в рейтинге развития образования ПРООН Казахстан занимает 39 место, когда Малайзия – 80, Китай – 108, а Россия – 108. Как видно, при данном объеме финансирования, Казахстан даже опережает некоторые из стран.

Ежегодно в Казахстане количество студентов растет, коэффициент охвата высшим образованием на начало 2020 года составил 66,98%, рост составил 60,73%. В среднем ежегодно высших учебных заведениях обучаются более 500 тыс. человек, так в 2019 году обучалось 542,5 тыс. студентов, то в 2020 году данный показатель вырос на 11,4%.

Важно отметить, что около 29,8% студентов обучаются по государственному заказу (рисунок 2) [14]. Наибольшее количество студентов, обучение которых финансируется государством наблюдается в г. Алматы, г.Нур-Султан и Карагандинской области, а наименьшее – в Мангистауской и Кызылординской областях по 658 и 986 грантов на 2019-2020 учебный год соответственно.

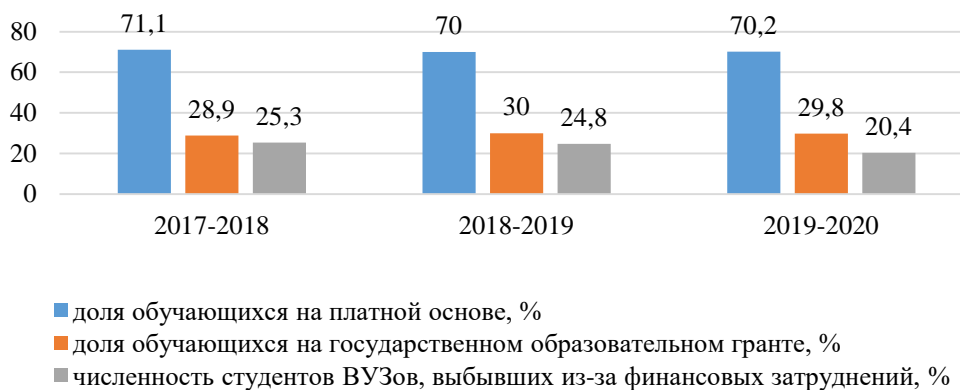

Рисунок 2. Распределение студентов в ВУЗах по видам финансирования*

*Составлено авторами на основании [14]

К сожалению, по различным причинам не все студенты завершают обучение в ВУЗе, в основном из-за финансовых затруднений. В 2019-2020 учебном году из высших учебных заведений было отчислено 20,4%. Радует одно, что данный показатель имеет тенденцию на снижение.

Следовательно, из-за материального положения обучающегося, государство получает низкого уровня человеческий капитал, а также неэффективно использованные государственные средства.

В Казахстане имеется практика прохождения отработки гранта после завершения обучения, или же возврат расходов государству. Мы считаем, что это повышает ответственность при выборе будущей профессии, и дает небольшие гарантии на то, что государство получит хорошего специалиста в своей области. При распределение грантов главным показателем считается академическая успеваемость абитуриента. Зарубежный опыт (США, Бельгия) показывает, что при

распределение мест в высших учебных заведениях учитывается материальное положение и личностные заслуги абитуриента. В этой связи, результативнее было бы внедрение системы «need-based system», при которой учитывались бы социально-экономические факторы при распределении мест по государственному заказу.

Более 60% студентов Казахстана обучаются в России, и к сожалению, многие остаются там после обучения. Основной причиной является отсутствие доступного образования, а также низкий уровень качества жизни. В соседней стране сохранена заочная форма обучения, равные права поступить на бюджет, а также высокая возможность трудоустройства молодежи. На конец 2020 года уровень молодежной безработицы составила 3,6%. В первый месяц после завершения обучения устраиваются на работу только 13,9%, в среднем поиски работы продолжаются от 6 до 12 месяцев.

На основании вышесказанного, можно сделать вывод, что для устойчивого развития страны необходимо вкладывать инвестиции в человеческий капитал. К сожалению, не все страны охотно идут на это, поскольку выгоды от инвестиций в людей могут быть проявлены только через длительное время, когда вложения в строительство может принести быстрые экономические выгоды. А инвестиции в человеческий капитал молодого поколения дадут экономическую отдачу лишь тогда, когда они начнут свою трудовую деятельность. В Казахстане же, отдача тех небольших инвестиций в виде бюджетных мест, откладывается еще на более долгий срок, поскольку малая доля выпускников трудоустраивается после завершения обучения. В отечественных вузах отсутствует механизм обязательного распределения выпускников бюджетного отделения на работу, который следует ввести, поскольку подготовку молодых специалистов проводят по государственному заказу. Инвестиции в человеческий капитал будут оправданы, когда образовательная система будет формировать те навыки и компетенции необходимые на рынке труда. В свою очередь, это требует создания новых подходов к учебному процессу, увеличений инвестиций в образование, созданию мотивационной линейки для привлечения предприятий к сотрудничеству, побуждающее к приему обучающихся в качестве стажеров. На практике зарубежных стран, можно сказать, что это приведет к повышению качества обучения, получению практически ориентированного специалиста на выходе, а главное, эффективно использовать знания в экономике Казахстана.

Таким образом, повышение качества человеческого капитала посредством высшего образования позволит не только сохранить его внутри страны, но и привести к экономическому росту. Устойчивое развитие экономики зависит от результативности предприятий различных уровней, которые, в свою очередь, находятся в прямой зависимости от качества человеческого капитала. Следовательно, необходимо постоянное обновление знаний и навыков согласно изменяющимся экономическим реалиям.

Заключение. С каждым десятилетием меняются условия жизни населения, повышается качество здравоохранения и образования, внедряются новые технологии, но уровень и темпы развития их различны в зависимости от экономического развития страны. На основании вышеизложенного анализа можно отметить следующее:

- Разработка универсальной системы и индикаторов развития образования согласно ЦУР не совсем реализуема, мы считаем, что правильно было бы разрабатывать подходы по формированию индикаторов национальных систем отталкиваясь от глобальной цели.

- При разработки индикаторов ЦУР не учитывается специфика стран, в этой связи повышение их значение может усугубить положение население в некоторых странах.

- Отдача инвестиций в человеческий капитал будет результативной в условиях тесной взаимосвязи образовательной системы и рынка труда.

Инвестиции во всеохватную и устойчивую экономику могут открыть колоссальные возможности для всеобщего процветания. Использование рычагов преобразований согласно целям устойчивого развития экономики, требует более эффективное управление человеческим капиталом, его повышенные знания и умения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Послание Президента Республики Казахстан - Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» от 14 декабря 2012 года. – https://www.akorda.kz/ru/events/astana_kazakhstan/participation_in_events/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-lidera-nacii-nursultana-nazarbaeva-narodu-kazakhstan-strategiya-kazahstan-2050-novy-politicheskii-

2. Цели образования в интересах устойчивого развития: задачи обучения. (2017). Доклад Организации Объединенных Наций. – 71 с.
3. Проект развития человеческого капитала (2018). Всемирный банк. – 59 с. – <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/30498/33324RU.pdf>
4. Доклад о мировом развитии. Изменение характера труда. (2019). Всемирный банк. – 150 с.
5. Schulz T. Investment in Human Capital // American Economic Review. – 1961, March – № 1
6. Беккер Г.С. Человеческое поведение: экономический подход. – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – 672 с.
7. Критский М.М. Человеческий капитал. – Л.: ЛГУ, 1991. – 120 с.
8. Мухамеджанова А.Г. Человеческий капитал Казахстана: формирование, состояние, использование / А.Г. Мухамеджанова. – Алматы: НИЦ Гылым, 2001. – 376 с.
9. Базавлущая Л.М. Цели устойчивого развития в области образования: особенности и проблемы реализации // Russian Journal of Education and Psychology. – 2018. – №6. – С.19-35.
10. Глобальный рейтинг устойчивого развития (2020). ИС Параграф «Юрист» https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36669862#pos=3;-98
11. Агронович М.Л. Индикаторы достижения целей устойчивого развития в сфере образования и национальная образовательная политика // Вопросы образования. – 2017. – №4. – С. 242-264.
12. Beine M., Docquier F., Rapoport H., 2008. Brain Drain and Human Capital Formation in Developing Countries: Winners and Losers. The Economic Journal. – 118(528). – P. 631-652.
13. Доклад о человеческом развитии (2020). One United Nations Plaza – New York. – 412 p. https://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2020_ru.pdf
14. Официальный сайт Бюро национальной статистики <https://stat.gov.kz/>

REFERENCES

1. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan - Lidera nacji Nursultana Nazarbaeva narodu Kazahstana «Strategija «Kazahstan-2050»: novyj politicheskij kurs sostojavshegosja gosudarstva» ot 14 dekabrja 2012 goda. https://www.akorda.kz/ru/events/astana_kazahstan/participation_in_events/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-lidera-nacii-nursultana-nazarbaeva-narodu-kazahstana-strategiya-kazahstan-2050-novyi-politicheskii- [in Russian]
2. Celi obrazovaniya v interesah ustojchivogo razvitija: zadachi obuchenija. (2017). Doklad Organizacii Ob#edinennyh Nacij. – 71 s. [in Russian]
3. Proekt razvitija chelovecheskogo kapitala (2018). Vsemirnyj bank. – 59 s. <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/30498/33324RU.pdf> [in Russian]
4. Doklad o mirovom razvitii. Izmenenie haraktera truda. (2019). Vsemirnyj bank. – 150 s. [in Russian]
5. Schulz T. Investment in Human Capital // American Economic Review. – 1961, March – № 1
6. Bekker G.S. Chelovecheskoe povedenie: jekonomicheskij podhod. – M.: GU VShJe, 2003. – 672 s. [in Russian]
7. Kritskij M.M. Chelovecheskij kapital. – L: LGU, 1991. – 120 s. [in Russian]
8. Muhamedzhanova A.G. Chelovecheskij kapital Kazahstana: formirovanie, sostojanie, ispol'zovanie / A.G. Muhamedzhanova. – Almaty: NIC Gylym, 2001. – 376 s. [in Russian]
9. Bazavluckaja L.M. Celi ustojchivogo razvitija v oblasti obrazovaniya: osobennosti i problemy realizacii // Russian Journal of Education and Psychology. – 2018. – №6. – S.19-35. [in Russian]
10. Global'nyj rejting ustojchivogo razvitija (2020). IS Paragraf «Jurist» https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36669862#pos=3;-98 [in Russian]
11. Agronovich M.L. Indikatory dostizhenija celej ustojchivogo razvitija v sfere obrazovaniya i nacional'naja obrazovatel'naja politika // Voprosy obrazovaniya. – 2017. – №4. – S. 242-264. [in Russian]
12. Beine M., Docquier F., Rapoport H., 2008. Brain Drain and Human Capital Formation in Developing Countries: Winners and Losers. The Economic Journal. – 118(528). – P. 631-652.
13. Doklad o chelovecheskom razvitii (2020). One United Nations Plaza – New York. – 412 s. https://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2020_ru.pdf [in Russian]
14. Oficial'nyj sajt Bjuro nacional'noj statistiki. – <https://stat.gov.kz/>

Әлібекова А.Қ., Хамбар Б., Құлыбекова А.Ж.

ТҰРАҚТЫ ДАМУДЫ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ АДАМИ КАПИТАЛДЫҢ РӨЛІ

Андатпа

Мақалада адам капиталын дамытудың шетелдік және отандық тәсілдері қарастырылып, осы тәсілдерге талдау жасалды, нәтижесінде шетелдік және отандық экономист ғалымдардың түсіндірмелері бір-бірін толықтырады және бірдей қолданылуы мүмкін деген қорытынды жасалды. Әдебиеттерге шолу жүргізу барысында сондай-ақ экономиканың тұрақты дамуының тұжырымдамалық негіздеріне, Қазақстанның мемлекеттік басқаруындағы орнықты даму қағидатын қамтамасыз етудегі адами капиталдың рөліне баса назар аударылды.

Авторлар тұрақты даму мақсаттары бойынша халықаралық рейтингтердің және Адами даму индексінің деректеріне салыстырмалы талдау жүргізді, әлсіз тұстары айқындалды. Авторлар басты назарды жаһандық «сапалы білім» күн тәртібінің сапалы адами капиталды дайындау және жалпы экономиканың өсуі бойынша Базис ретінде аударды. Білім беру саласындағы тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізу индикаторларына талдау жүргізілді, оларды білім беру саясатын қалыптастыру кезінде әмбебап бағдар ретінде қарауға мүмкіндік бермейтін мәселелер анықталды. Статистикалық деректер негізінде отандық жоғары білімнің бәсекеге қабілеттілігі талданып, адами капиталға инвестициялардың рөлі және оларды іске асыру шарттары айқындалды.

Alibekova A., Khambar B., Kulubekova A.

THE ROLE OF HUMAN CAPITAL IN ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Annotation

The article examines foreign and domestic approaches to the development of human capital, analyzes these approaches, as a result of which it was concluded that the interpretations of foreign and domestic economists complement each other and can be equally applicable. During the literature review, emphasis was also placed on the conceptual foundations of sustainable economic development, on the role of human capital in ensuring the principle of sustainable development in public administration in Kazakhstan.

The authors conducted a comparative analysis of the data of the international ratings on the Sustainable Development Goals and the human development index, identified weaknesses. The authors focused on the fourth goal of the Global Agenda, «Quality Education», as a basis for the preparation of high-quality human capital and economic growth in general. The analysis of indicators of achievement of the Sustainable development Goals in the field of education has been carried out, problems have been identified that do not allow them to be considered as a universal guideline in the formation of educational policy. Based on statistical data, the competitiveness of domestic higher education was analyzed, the role of investments in human capital and the conditions for their implementation were determined.

Г.Н. Аязбаева*, э.ғ.к., доцент

Л.Б. Жакыпбек, э.ғ.к., доцент

Алматы Менеджмент Университеті

Алматы қ., Қазақстан

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: gul-80@mail.ru

АЛМАТЫ ОБЛЫСЫНДАҒЫ ЕҢБЕК НАРЫҒЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Мақалада Алматы облысындағы еңбек нарығының қазіргі жағдайы қарастырылған. Талдау нәтижесінде өңірдің жалпы еңбек құны индексі, жұмыспен қамтылған халық саны және білім деңгейі бойынша жұмыспен қамтылған халық саны көрсетілген. Бұл мақсаттар келесідей міндеттерді атқаруға мүмкіндік берді, атап айтқанда жалпы еңбек құны индексі, жалақы қорында есепке алынбайтын жұмыс күшіне арналған шығындар құнының индексі алдыңғы жылмен салыстырғанда өсу немесе кему деңгейін анықтауға, сондай-ақ жұмыспен қамтылған халықтың саны, оның ішінде жалдамалы қызметкерлер (кәсіпорында жеке тұлғаларда шаруа қожалықтарында қызмет көрсетуге азаматтық-құқықтық сипаттағы шарт бойынша), жұмыспен қамтылған халықтың басқа категориялары, соның ішінде: жұмыс берушілер өз бетінше жұмыс істейтін қызметкерлер олардан: көбінесе бірнеше тапсырыс берушімен қызмет көрсетуге азаматтық-құқықтық сипаттағы шарт бойынша жұмыс өзіне жұмыс істейтін қызметкерлер, жеке ауладағы жұмыс отбасылық кәсіпорындардың еңбекақы төленбейтін жұмыскерлері өндірісті кооператив мүшелері туралы мәліметтерге талдау жасалды. Сонымен бірге жұмыспен қамтылған халықтың білім деңгейлеріне (жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білімі, орта кәсіптік білім, бастауыш кәсіптік білім, жалпы орта білім және т.б) салыстырмалы талдау жасалынды. Еліміздің еңбек нарығы барлық кезде бірдей емес: бір жағынан жұмыс күші артық болып жатса, керісінше, кей салада жұмыс күші жетіспей жатады. Мақаланың мақсаты еліміздің нақты бір өңіріндегі еңбек нарығына талдау жасау және соған сәйкес ұсыныстар енгізу болып табылады.

Кілт сөздер: еңбек, халық, еңбек құны, индекс, жұмыспен қамту, экономикалық белсенді халық, экономика, мемлекет, реттеу, еңбек қатынастары.

Ключевые слова: труд, население, стоимость труда, индекс, занятость, экономически активное население, экономика, государство, регулирование, трудовые отношения.

Keywords: labor, population, labor cost, index, employment, economically active population, economy, state, regulation, labor relations.

Кіріспе. Еңбек нарығы тақырыбының өзектілігі қай кезеңде болмасын экономиканың маңызды сипаттамасы болып табылады, ол қоғамның әл-ауқатын сипаттайды. Жұмыспен қамтуды экономикалық құбылыс ретінде демографиялық байланыс пен әлеуметтік саясаттың бір бөлігі ретінде әрекет етеді. Осыған сәйкес жұмыстың мақсаты еліміздің нақты бір өңірінің еңбек нарығын талдау екенін айта кеткеніміз жөн. Осы мақсатқа байлынысты келесідей міндеттер қойылды: Алматы облысындағы еңбек құнының индексін, жұмыспен қамтылған халық саны және білім деңгейі бойынша жұмыспен қамтылған халық санын анықтап талдау жүргізу. Мақаланы жазу барысында зерттеудің бақылау әдісі, салыстырмалы талдау, негізгі эмпирикалық әдістің мониторингі сияқты түрлері қолданылды. Зерттеудің дереккөздеріне Қазақстан Республикасының стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының ақпараттық-аналитикалық жүйесінің көрсеткіштері пайдаланылды. Біз экономикалық категория ретінде жұмыспен қамтуды қоғамның еңбек қызметіндегі қатынастар жүйесі деп те атаймыз. Мемлекетте жұмыспен қамту бойынша жүргізіліп жатқан саясат, еңбек нарығының сыртқы және ішкі моделінің болуын анықтайды. Еңбек нарығы моделін қалыптастырудың құрамдас бөліктері болып: кәсіптік оқыту жүйелері, кәсіптік-біліктілік деңгейін арттыру әдістері, қызметкерлерді жоғарылату және бос орындарды толтыру тәжірибесі, ұжымдық шарттар негізінде ұйымдардың кадр саясатын реттеу ерекшеліктері болып табылады. Еңбек нарығының әрбір моделінің өндірістік қатынастардың өзіндік жүйелері бар, атап айтсақ, сыртқы еңбек нарығы, ол ұйымдар арасындағы жұмыс күшінің географиялық және кәсіби мобильділігін қамтиды. Мұндай нарық шеңберінде кәсіпорындар дайын жұмысшыларды таңдайды, яғни кәсіпорындар мамандарды оқытып беретін ұйымдарға сенім артуы. Ішкі еңбек нарығы кәсібилікке негізделген ұйым ішіндегі қызметкерлердің қозғалысы. Ішкі еңбек нарығында жұмысшыларды басқа ұйымдарда пайдалану қиынырақ, өйткені олар осы ұйымға тән ерекше сипатқа

ие. Бұл жүйе ішкі еңбек нарығындағы өндірістік қатынастар, жұмыскердің жұмысқа орналасу кепілдігі де, материалдық жағдайы да (еңбекақы деңгейі, әлеуметтік төлемдер мен жәрдемақылардың мөлшері) осы кәсіпорындағы еңбек өтіліне байланысты және қызметкердің басқа ұйымдарға көшуіне жол бермейді. Меншік нысандарының сан алуандығы, жекелеген аймақтардың даму деңгейінің әртүрлілігі, ірі қалалардағы жұмыспен қамтудың ерекше жағдайлары әртүрлі үлгілерде болуы мүмкін. Осылайша, дамыған инфрақұрылымы бар ірі өнеркәсіптік орталықтардағы еңбек нарығы ашық режимде табысты жұмыс істей алады: бір кәсіпорыннан жұмыстан шығарылған жұмысшылардың жұмыс тандауы кең; бұл адамдар үшін жұмыссыздық мерзімі, әдетте, қысқа. Бір ірі ұйым жұмыс істейтін, осы аумақтың еңбекке жарамды халқының басым көпшілігі жұмыс істейтін аумақтарда бұл басқа мәселе. Өндірістің құлдырауы, өндірістің тоқтап қалуы облыс тұрғындары үшін үлкен мәселе туғызуы мүмкін. Агроөнеркәсіптік кешендері бар ауылдық жерлерде, маусымдық өндірістері бар аймақтарда, еңбек нарығында өзіндік ерекшеліктерге ие. Осыған байланысты еңбек нарығын аймақтық құрылымдау, жұмыспен қамту саясатының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады деп айта аламыз. Еңбек нарығын құрылымдаудың тағы бір маңызды түрі еңбекке қабілетті халықтың жекелеген санаттары мен топтарының демографиялық және кәсіби ерекшеліктеріне қарай құрылымдау тәжірибеде кездеседі. Нарықтық қатынастар жағдайында мәселелердің «вертикалды» бөлімін бөліп көрсету қажет екенін ғалымдар Н.А. Волгина, Ю.Г. Одегова, Г.Э. Слезингера алға тартады, олардың пікірінше, еңбек экономикасының жаңа концепциясын қалыптастыру үш деңгейді қарастыруға негізделуі керек: микроэкономика (ұйымдастыру деңгейі), мезоэкономика (аумақтық деңгей), макроэкономика (мемлекеттік деңгей).

Әдебиеттік шолу. Еңбек нарығы – бұл әлеуметтік жүйе, еңбек ресурстары еңбек әрекетіне қажетті физикалық дамуы мен интеллектуалдық (ақыл-ой) қабілеттері бар ел тұрғындары [1]. А.И. Рофенің ойы бойынша еңбек нарығы нарықтық экономиканың жұмыс істейтін құрылымының құрамдас бөлігі болып табылады деген болатын, яғни онда басқа нарықтармен қатар: шикізат, материалдар, тұтыну тауарлары, қызметтер, тұрғын үй, бағалы қағаздар және т.б. көрініс табады және жұмыс берушілер мен жалдамалы еңбек мүдделерін үйлестірудегі қатынастар[2]. Қазіргі кезде жұмысшының кәсіби білімі мен қоса эмоционалдық интеллекті де маңызды болып отыр, жұмысшының тәрбиелік деңгейі, шеберлігі және өзгерістерге төзімділігі маңызды сипаттамалар болып табылады. Білікті мамандарды даярлау, персонал жұмыс күшін ұдайы өндіру процесінде маңызды рөл атқарады [3]. П.Е.Шлендердің ой саралауы бойынша, еңбектің кәсіби біліктілік аспектісі-ресурстар деген болатын, яғни қоғамның жұмыс істеуге деген қажеттіліктері, жұмыс күші және еңбек ресурстары келіп үш фактордың дамуына итермелейді: өндіріс, ұдайы өндіріс және жеке даму. Өндірістік бағыт бос жұмыс орындарының саны мен тиісті бейіндегі жұмысшылардың нақты саны арасындағы теңгерім қажеттілігін белгілейді. Н.И. Шаталованың «Қызметкердің еңбек әлеуеті» оқулығында: «Еңбек потенциалы – бұл үздіксіз қалыптасатын қолда бар ресурстар мен мүмкіндіктердің өлшемі, жеке адамның бүкіл өмірінің барысында, еңбек тәртібінде жүзеге асады және оның нақты жемістілігі анықталады». Еңбек функцияларын меңгеру және орындау нәтижесінде кәсіби менталитет қалыптасады, сонымен бірге адам өзін қызметкер ретінде жүзеге асырады және еңбек қоғамдастығының мүшесі бола алады. Дегенмен, адам еңбектің арқасында әлеуетке, автономияға, даралыққа, өзіндік санаға, жеке тәжірибеге және ерік бостандығына ие болады[4].

Негізгі бөлім. Еңбек ресурстарының маңызды көрсеткіші оның саны болып табылады. Еңбек ресурстарының санына демографиялық факторлар әсер етеді: туу және өлім. Еңбек ресурстарының саны халықпен және еңбекке қабілетті адамдармен салыстыру арқылы анықталады, атап айтсақ, елдің, облыстың, қаланың, елді мекеннің халқы. Еңбек ресурстарын сипаттайтын басқа да көрсеткіштер бар, олар: жынысы, жасы, білім деңгейі, денсаулығы және т.б болып табылады. Еңбек ресурстарын жұмыспен қамту түрлері бойынша бөлу мынадай: жұмыспен қамтылғандарға; үй шаруашылығындағы адамдар, әскердегі студенттер, жұмыссыздар. Экономикалық қызмет түрлері бойынша қызметкерлерді бөлу: ауыл шаруашылығында, тау-кен өнеркәсібінде, өңдеу өнеркәсібінде, электр энергетикасы, газбен жабдықтау, сумен жабдықтау, құрылыс, сауда, көлік, байланыс, мемлекеттік басқару, қорғаныс, білім беру, денсаулық сақтау, әлеуметтік қамсыздандыру және т.б. Еңбек ресурстарын пайдалану мыналарды қамтиды: оларды халық шаруашылығында пайдаланудың тиімділігі; еңбек ресурстарын бөлу және т.б.

Алматы облысындағы еңбек құнының индексі* (пайызбен)

Көрсеткіштер	Еңбек құнының индексі (жалпы)		Жалақы қоры бойынша еңбек құнының индексі		Жалақы қорында есепке алынбайтын жұмыс күшіне арналған шығындар құнының индексі	
	2019	2020	2019	2020	2019	2020
Нақты деректер	121,0	122,8	122,5	122,8	109,1	122,9

*ҚР ҰЭМ статистика бюросының мәліметтерінен автормен құрастырылған

2020 жылғы жалпы еңбек құны индексі алдыңғы жылмен салыстырғанда өсу деңгейін көрсетті және 122,8% құрады. Еңбек құны индексі жалақы қоры бойынша алдыңғы жылмен салыстырғанда 0,2% артты және 122,8%-ды құрады.

2020 жылдағы Алматы облысы бойынша жұмыспен қамтылған халық саны*

Көрсеткіштер	Экономикада барлығы, адам		
	экономикада барлығы	соның ішінде	
		ресми жұмыспен қамтылу	бейресми жұмыспен қамтылу
Жұмыспен қамтылған халық, барлығы	974 048	789 780	184 268
Жалдамалы қызметкерлер	701 737	594 328	107 409
соның ішінде:			
кәсіпорында (ұйымда)	508 058	492 500	15 558
жеке тұлғаларда	110 280	50 693	59 587
қызмет көрсетуге азаматтық-құқықтық сипаттағы шарт бойынша	399	379	20
Жұмыспен қамтылған халықтың басқа категориялары	272 311	195 452	76 859
соның ішінде:			
жұмыс берушілер	9 207	9 025	182
өз бетінше жұмыс істейтін қызметкерлер олардан:	256 201	181 928	74 273
көбінесе бірнеше тапсырыс берушімен қызмет көрсетуге азаматтық-құқықтық сипаттағы шарт бойынша жұмыс	54	54	-
өзіне жұмыс істейтін қызметкерлер (өз есебінен жұмыс істейдіндер)	194 293	181 874	12 419
жеке ауладағы жұмыс (жеке қосалқы шаруашылықта)	61 854	-	61 854
отбасылық кәсіпорындардың (шаруашылықтардың) еңбекақы төленбейтін жұмыскерлері	2 404	-	2 404
өндірісті кооператив мүшелері	4 499	4 499	-

*ҚР ҰЭМ статистика бюросының мәліметтерінен автормен құрастырылған

2020 жылы жұмыспен қамтылған халықтың саны 974 мың адамға жетті. Жұмыспен қамтылған халықтың жалпы санында қала халқы 202,8 мың адамды (20,8%), әйелдер – 463,3 мың адамды (47,6%) құрады. Облыс экономикасында жұмыспен қамтылғандардың 18,9% бейресми жұмыспен қамтылғандар. Жұмыспен қамтылғандар санының 91,9% ресми сектордағы кәсіпорындарда, 7,7% - бейресми сектордағы кәсіпорындарда, 0,4% - үй шаруашылықтарында жұмыс істеді. Бейресми жұмыспен қамтылған халықтың жалпы санының 58,3% жалдамалы қызметкерлерлер, 41,7% өз

бетінше жұмыспен қамтылған қызметкерлер құрайды. Өз бетінше жұмыспен қамтылған қызметкерлердің жалпы санының 71,8% - ресми жұмыспен қамтылғандар.

3-кесте

2020 жылдағы білім деңгейі бойынша жұмыспен қамтылған халық саны*

Көрсеткіштер	Экономикада барлығы, адам		
	экономикада барлығы	соның ішінде	
		ресми жұмыспен қамтылу	бейресми жұмыспен қамтылу
Жұмыспен қамтылған халық, барлығы	974 048	789 780	184 268
олардан білімі бар:			
жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім	283 852	262 464	21 388
орта кәсіптік (арнаулы) білім	317 734	269 079	48 655
бастауыш кәсіптік білім	72 647	53 785	18 862
жалпы орта білім	299 703	204 452	95 251
негізгі орта білім	112	-	112

*ҚР ҰЭМ статистика бюросының мәліметтерінен автормен құрастырылған.

Жоғары білімділердің жалпы санының 92,5 %-нан көбі экономиканың ресми секторында жұмыспен қамтылған. Ресми жұмыспен қамтығандар саны арасында жоғары білімі барлар 33,2%, орта кәсіптік (арнаулы) 34,1%, жалпы орта – 25,9%. Бейресми жұмыспен қамтығандар саны арасында жоғары білімі барлар 11,6%, орта кәсіптік (арнаулы) 26,4%, жалпы орта – 51,7%. Қоғамдағы кризис кезіндегі персоналды басқару күрделі үрдіс, өйткені басқару шешімінің сауаттылығы мен жан-жақтылығы кәсіпорынды толық сақтап қалуда әсері зор. Елдегі ахуалға сай карантиндік шектеу аяқталып, өндірістік ұйымдардың қызметі қайта жанданған тұста еңбек нарығындағы сұраныс пен ұсыныста өзгеріске ене бастаған. 2021 жылдың мамыр мен маусым айларындағы мемлекеттегі бос еңбек орындары мөлшері 2,8 есеге ұлғайған. Мәлімет бойынша бұл кризистік мерзімге дейінгі көрсеткіштерден асып кеткен, себебін жұмыс күшіне сұраныстың артуымен түсіндіруге болады, атап айтсақ, өндіріс, транспорт және құрылыс салаларындағы жұмыстың қауырт өсуімен сипатталады.

Қорытынды. Еңбек нарығын талдай келе, біз жалпы жұмыссыздықтың деңгейін төмендету, жұмыспен қамту және жұмыс күшіне сұранысты тұрақтандыруға бағытталған мемлекеттің іс-әрекеттері көрсетілуі қажет екенін алға тартамыз. Өйткені жұмыс күшіне сұраныс мемлекеттің тауарлар мен қызметтерге деген сұранысты ынталандыра алатындай дәрежеде болу маңызды. Жұмыс күшіне сұранысты ынталандыруға бағытталған еңбек нарығын мемлекеттік реттеудің кең таралған шараларына мыналар жатады: қоғамдық жұмыстардың нақты бағдарламаларын әзірлеу; жұмыспен қамтуды субсидиялау; еңбек нарығын қаржылық қамтамасыз ету. Осы шаралардың жүзеге асуы еліміздегі еңбек нарығының әлеуметтік-еңбекқатынастары бойынша бірқатар мәселелерді шешуге мүмкіндік береді. Бұл мемлекет тарапынан жасалатын шаралар деп ұсынсақ, екінші жағынан кәсіпорын деңгейіндегі шаралардың да маңыздылығы да орасан зор. Әлемдік озық тәжірибеледі қолдану, атап айтқанда жапондық еңбек нарығы моделі, оның айрықша белгісі – жұмысшылардың бүкіл еңбек ету мерзіміне кепілдік беретін «өмір бойы жұмыспен қамту жүйесі». Жұмысшыларды ұзақ уақыт бойы жұмыспен қамту арқылы сол кәсіпорынның қыр-сырын терең меңгеріп, қажет болған жағдайда кәсіптік оқыту мен біліктілігін арттыруды ұйымдастыруға мүмкіндік береді, жұмыс орындарының құрылымына, технологиялық өзгерістері мен модификацияларға сәйкес қызметтердің барлығы қамтылып, компания ішінде кәсіби ұтқырлықты алдын ала толық қамтамасыз етілуін; қызметкерлерді шығармашылыққа және жоғары сапалы жұмысқа ынталандыруға жағдай жасалуы үлкен мотивация. Жапондық моделдегі мотивацияның ерекшелігі «еңбек қатынастарының ұлы бес басты жапондық жүйесі» деп аталатын жүйеде көрінеді[5]. Бұл жүйелердің құндылығы мен тиімділігі олардың жеке элементтердің жиынтығы емес, әрбір элементі басқаларысыз болмайтын бір жүйенің құрамдас бөліктері болып табылатындығында. Жапондық еңбек қатынастары жүйесінің және жалпы жапондық персоналды басқару жүйесінің маңызды ерекшелігі – өмір бойы жұмыспен қамту жүйесі. Қарқынды өнімді

жұмыста көрсетілген қызметкерлердің өз компаниясына деген адалдығын қамтамасыз ету жүйесі. Кандидаттарды жұмысқа қабылдау кезіндегі басым қасиеттер: фирмаға адалдық, оқуға қабілеттілік және бейімделу қабілеттері. Яғни, Батыс елдерінен айырмашылығы, жұмысқа үміткерлерден арнайы білім мен дағдылар талап етілмейді, оқу орындарының түлектері арнайы және кәсіптік оқуын тікелей кәсіпорында «аяқтайды». Қосымша білім, білік және дағдыларды алу мүмкіндігі жапон жұмысшыларының мотивациясына оң әсер етеді. Репутация жүйесі әрбір қызметкер персоналды ротациялау жүйесіне сәйкес жаңа жұмыс орнына ауысқан кезде оған жазбаша сипаттама жасалады.

Сипаттамалардың объективтілігі әріптестерден, менеджерлерден, клиенттерден тұрақты сауалнама жүргізу арқылы қамтамасыз етіледі. Бұл, мотивацияның жапондық моделінің ерекшелігі – ол тек тиімді әдістер мен басқару технологияларының жиынтығы ғана емес, ол ең алдымен қызметкерлер мен жұмыс берушілер арасындағы өзара әрекеттестіктің ерекше дүниетанымы мен философиясы болып табылады. Бұл моделді біздің елде қолдану қазіргі кездегі кәсіпорындарда жиі кездесетін «жұмысқа кіру-жұмыстан шығу» мәселесін шешуге мүмкіндік берер еді деп ойлаймыз. Бір қарағанда, өндіріс көлемі мен құрылымын мемлекеттік реттеу қалыпты жағдай, бірақ ол жұмыспен қамту саясатына қолданылмайды, дегенмен олардың әсер күші еңбек нарығы өте үлкен десекте болады. Өндірістің ауқымы мен құрылымының өзгеруі әрқашан сан мен сападағы өзгерістерді тудырады. Жалпы ұлттық еңбек нарығында да, оның ішінде де аумақтық және салалық ішкі жүйелердегі жұмыс орындары бір-бірімен тығыз байланысты.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Шлендер П.Э. Управление персоналом. Учебное пособие. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2017. – 319 с.
2. Рофе А.И. Экономика и социология труда. Учебное пособие. – М.: МИК, 1996. – 228 с.
3. Шлендер П.Э., Кокина Ю.П. Экономика труда. Учебное пособие. М.: Юрист, 2019. – 592 с.
4. Шаталова Н.И. Трудовой потенциал работника. Учебное пособие. М.: Юнити-Дана, 2003. – 399с.
5. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы. – URL: <https://stat.gov.kz>
6. Михалкина Е.В и др. Мотивация, стимулирование и оплата труда. Учебное пособие. Ростов-на-Дону: Издательство Южного федерального университета, 2017. – 336 с.

REFERENCES

1. Shlender P.E. Personnel Management. Tutorial. – М.: UNITI-DANA, 2017. – 319 p.
2. Rofe A.I. Economics and sociology of labor. Tutorial. – М.: MIK, 1996. – 228 p.
3. Shlender P.E., Kokina Yu.P. Labor Economics. Tutorial. М.: Lawyer, 2019. – 592 p.
4. Shatalova N.I. The labor potential of the employee. Tutorial. М.: Unity-Dana, 2003. – 399s.
5. Agency of Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan National Bureau of Statistics. – URL: <https://stat.gov.kz>
6. Mikhalkina E.V. and others. Motivation, incentives and wages. Tutorial. Rostov-on-Don: Publishing House of the Southern Federal University, 2017. – 336 p.

Аязбаева Г.Н., Жакыпбек Л.Б.

ТЕКУЩЕЕ СОСТОЯНИЕ РЫНКА ТРУДА В АЛМАТИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация

В статье исследуется современное состояние рынка труда Алматинской области. В результате анализа показаны общий индекс затрат на рабочую силу региона, численность занятого населения и численность занятого населения по уровню образования. Эти цели позволили выполнить следующие задачи, в частности, общий показатель затрат на оплату труда, показатель стоимости затрат на оплату труда, не включенных в фонд оплаты труда, для определения уровня увеличения или уменьшения по сравнению с предыдущим годом, а также численность занятых, в том числе наемных, иных категорий занятого населения, в том числе: работодатели, самозанятые работники. Среди них были проанализированы самозанятые работники, неоплачиваемые работники семейного бизнеса, члены производственных кооперативов. При этом был проведен сравнительный анализ образовательного уровня занятого населения (высшее и послевузовское

образование, среднее профессиональное образование, начальное профессиональное образование, общее среднее образование и др.). Рынок труда страны не всегда одинаков: с одной стороны, есть избыток рабочей силы, с другой стороны, в некоторых сферах наблюдается дефицит рабочей силы. Цель статьи - проанализировать рынок труда в конкретном регионе страны и дать соответствующие рекомендации.

Ayazbayeva G., Zhakypbek L.

CURRENT STATUS OF LABOR MARKET IN ALMATY REGION

Annotation

The article examines the current state of the labor market in Almaty region. As a result of the analysis, the total labor cost index of the region, the number of employed people and the number of employed people by education level are indicated. These goals made it possible to perform the following tasks, in particular, the general labor cost index, the index of the cost of labor costs not included in the payroll to determine the level of increase or decrease compared to the previous year, as well as the number of employed people, including wage-earners (in private individuals in enterprises under a contract of a civil legal nature for providing services in farms), other categories of the employed population, including: employers, self-employed workers

Among them: self-employed workers, unpaid workers of family businesses, members of production cooperatives were analyzed. At the same time, a comparative analysis was made of the educational levels of the employed population (higher and post-graduate education, secondary vocational education, primary vocational education, general secondary education, etc.). The country's labor market is not always the same: on the one hand, there is a surplus of labor, on the other hand, there is a shortage of labor in some areas. The purpose of the article is to analyze the labor market in a specific region of the country and make recommendations accordingly.

Р.К. Конуспаев*, к.э.н., ассоц. профессор¹

А.К. Жумагулова, к.э.н.²

Ж.С. Утегенова, PhD, ассоц. профессор¹

Б.К. Бимагамбетова, магистр²

Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова,

г. Кокшетау, Казахстан¹

Кокшетауский университет имени А. Мырзахметова,

г. Кокшетау, Казахстан²

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: konuspaev@list.ru

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ЗАНЯТОСТИ НА РЫНКЕ ТРУДА КАЗАХСТАНА

Цифровизация и инновационность современной экономики требуют роста производительности труда путем структурных преобразований занятости как составляющей экономической политики. В условиях развития современной экономики необходимость изучения вопросов, связанных со структурной перестройкой занятости населения, с глубокой теоретико-методологической и практической точек зрения требует внимания государства к вопросам увеличения производительности трудовых ресурсов.

Все это актуализирует необходимость углубленного изучения изменений, происходящих в структуре занятости населения, обусловленных особенностями развития экономики Казахстана, а также определение параметров и качества новой структуры занятости.

Авторами приведены показатели развития рынка труда Казахстана за 2017-2021 годы, состав и структура рабочей силы по гендерному признаку, занятое население по статусу занятости, состав экономически активного населения за последние пять лет, уровень безработицы и номинальной заработной платы.

Многие положения, касающиеся современного рынка труда, требуют уточнения, а также углубления теоретических аспектов изучения механизма структурных преобразований и совершенствования способов управления новыми тенденциями в сфере занятости. Сделанные на основе анализа поставленных проблем выводы и предложения, позволили определить степень влияния занятости на структуру экономики и эффективность её функционирования.

Ключевые слова: активное население, безработица, государство, гендерство, занятость, регулирование, рынок труда, производительность труда, номинальная заработная плата, экономический рост.

Кілт сөздер: белсенді халық, жұмыссыздық, мемлекет, жыныс, жұмыспен қамту, реттеу, еңбек нарығы, еңбек өнімділігі, номиналды жалақы, экономикалық өсу.

Keywords: active population, unemployment, state, gender, employment, regulation, labor market, labor productivity, nominal wages, economic growth.

Введение. Развитие цифровизации экономики, усиление конкуренции усилили вопросы управления занятостью как фактора экономического роста.

Мировая пандемия и ограничительные меры воздействия на малый и средний бизнес показала, что занятость активно влияет на динамику экономического роста. Существующие в казахстанской экономике проблемы требуют активного государственного регулирования путем выработки эффективной политики занятости на долгосрочную перспективу, повышение качественных характеристик рынка рабочей силы. Проблема занятости несет не только экономические угрозы для национальной экономики в плане снижения налоговых поступлений в бюджет, но также выражается в росте бедности и ухудшении качества жизни населения.

Известно, что производительность труда и темпы его роста являются основными параметрами, определяющими структуру экономической системы. Экономика Казахстана, переживающая постпандемийный период, характеризуется снижением основных макроэкономических показателей, характеризующих динамику экономического роста. В первую очередь на это повлияли структурные проблемы, как на уровне всей экономики из-за нарушения пропорций между отраслевыми и инновационными секторами экономики, так и в сфере занятости. Основным решением для экономического роста является увеличение объемов производимого продукта в реальном секторе экономики и инновационных секторах путем повышения производительности труда как главного результирующего показателя использования рабочей силы.

Растущая потребность в создании новых рабочих мест, увеличение доходов населения характеризуют назревшую необходимость системного теоретико-методологического обоснования зависимости между структурой занятости и экономическим ростом.

В исследовании применялись различные методы и подходы: методы сравнительного и логического анализа, статистические методы обработки информации, экономико-математическое моделирование.

Обзор литературы. Проблемы функционирования структурных трансформаций экономических систем и их специфических особенностей исследовались зарубежными и отечественными экономистами. Меры по обеспечению занятости и экономического роста получили широкое освещение в экономических исследованиях зарубежных и отечественных ученых: Некипелова Д.В. [1], Шабашев В.А., Шорохов С.И., Верхозина М.Ф., Челомбитко А.Н. [2], Панкратьев А.А. [3], Романюк И.Д. [4], Кунязова С.К., Кунязов Е.К., Каримбергенова М.К., Кадырова А.С. [5], Сапарова Г.К., Нуржанова Г.И., Сулейманов Р.Э. [6].

Однако, несмотря на значительные исследования в данном направлении, вопросы изучения теоретико-методологических проблем влияния занятости на достижение экономического роста требуют все еще более глубокого осмысления. В связи с этим, актуальность и цель исследования состоит в обобщении и углублении научных знаний, связанных с обоснованием влияния занятости на достижение экономического роста в альтернативных типах хозяйственных систем.

Развитие технологий, новых форм и видов занятости, оказывающие воздействие на деформализацию трудовых отношений в мире и стране, требуют разработки новых механизмов к регулированию сферы занятости.

Авторами были использованы такие научные источники как статьи, научные доклады, обзорно-аналитические и статистические данные.

Основная часть. В Казахстане уровень занятости по официальным данным составляет 95,1% в 2021 году. Однако данные статистического учета не имеют данные по неформальной занятости. Исследования рынка труда в Казахстане позволяют определить тенденции его развития и выяснить причины увеличения безработицы. Динамика основных индикаторов развития рынка труда в Республике Казахстан за 2015-2021 годы представлена на рисунке 1.

Рисунок 1. Безработное и занятое население Казахстана [7]

Данные рисунка 1 свидетельствуют об увеличении численности занятого населения на 4,4% или 373,8 тыс. человек в течение исследуемого периода. На фоне этого наблюдается также снижение уровня безработицы на 0,2%. Уровень безработного населения снизился на 4,6 тыс. человек.

Доля рабочей силы в 2021 году составила 69,3%, этот показатель ниже исходного в 2017 году на 0,4%. В исследовании важно рассмотреть структуру экономически активного населения по различным критериям (рисунок 2).

Гендерная структура экономически активного населения складывается под воздействием различных факторов, связанных с традиционно сложившимся представлением о роли женщины в семье. Анализ показывает, в демографической структуре населения Казахстана преобладают мужчины -51,4%, доля мужского населения в составе рабочей силы Казахстана за исследуемый период увеличилась на 0,3%.

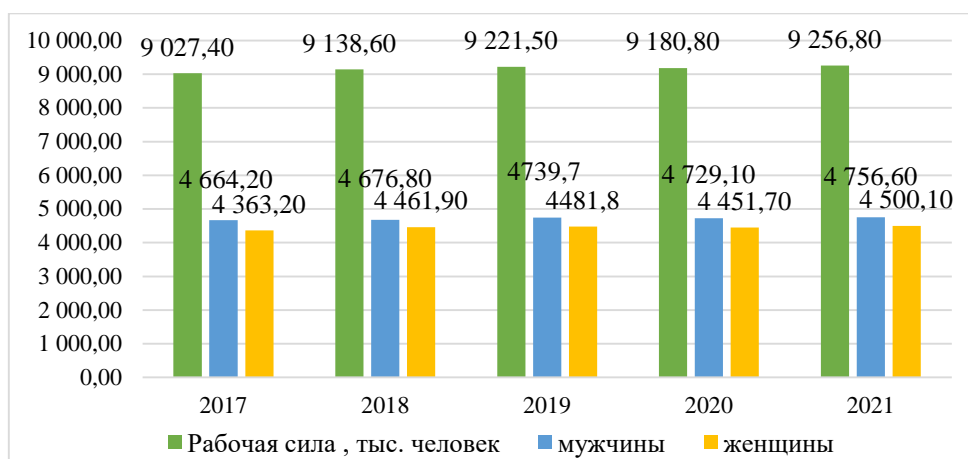

Рисунок 2. Состав и структура рабочей силы по гендерному признаку [7]

Женщины составили 48,6% экономически активного населения Казахстана. За последние пять лет численность мужчин в составе рабочей силы РК увеличивается на 92,4 тыс. человек или 2,0%, то по женщинам наблюдается также увеличение численности работоспособных женщин на 136,9 тыс. человек или 3,2%.

В структуре занятости наблюдается заметное преобладание и тенденция к росту занятости по найму: с 75,5 % в 2017 г. до 76,2% в 2021 г., при этом самозанятость находится на уровне 23,8% и имеет тенденцию к сокращению. Основная часть самозанятых проживает в сельской местности и занята на личном подворье 1948 тыс. человек, доходы от которого зачастую находятся на уровне выживания.

Наблюдается динамика работы по найму в организациях: от 5 798,5 тыс. человек в 2017 году до 5 878,7 тыс. в 2021 году и по найму у отдельных физических лиц с 528,8 тыс. человек до 548,2 тыс. человек.

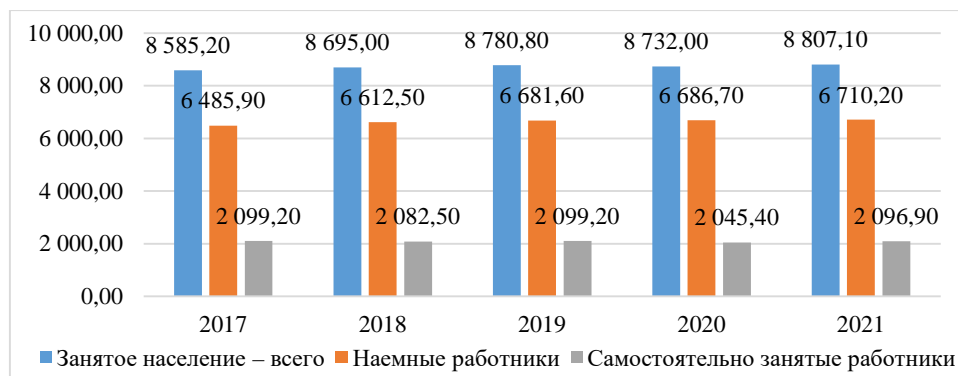

Рисунок 3. Занятое население по статусу занятости, тыс. человек [7]

Рабочая сила ищет занятость преимущественно на условиях найма в неформальной сфере, что приводит к сокращению уровня безработицы.

В структуре экономически активного населения ярко выражено преобладание городского населения, которое составляет 59,3 % рабочей силы в 2021 г., а за исследуемый период эта доля увеличится с 57,4 % до 2,0 %, что хорошо видно на основании данные рисунка 4.

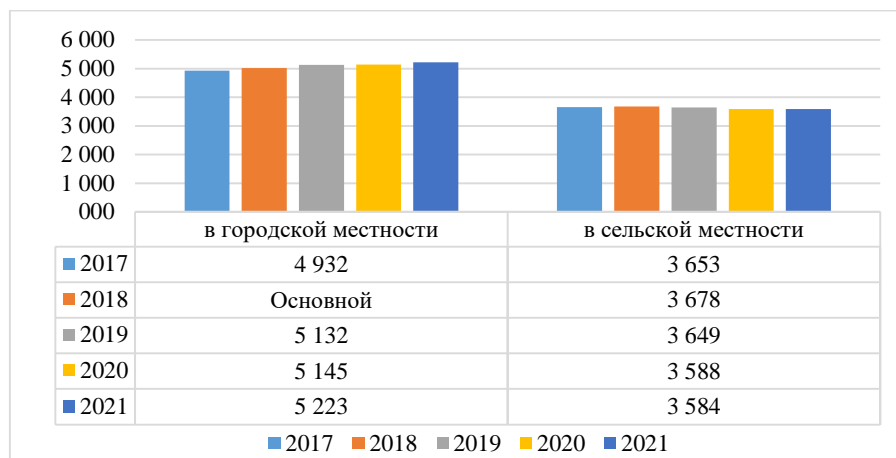

Рисунок 4. Состав экономически активного населения, тыс. человек [7]

Занятость в казахстанской экономике характеризуется следующими тенденциями. Во-первых, самозанятость все больше распространяется как основной, а не дополнительный вид занятости и источник дохода.

Занятость в экономике Казахстана характеризуется тем, что самозанятость становится все более распространенным видом труда и источником дохода, а не дополнительным.

Во-вторых, увеличивается доля сельскохозяйственной занятости с 253,4 тыс. человек в 2017 году до 283,3 тыс. человек в 2021 году. В-третьих, увеличился вклад домохозяйств в создание рабочих мест. Например, за период с 2017 по 2021 год численность занятых в хозяйствах, производящих продукцию на продажу или обмен, увеличилась с 6,5 тыс. до 8,1 тыс. человек. В-четвертых, наблюдается тенденция роста занятых лиц трудоспособного возраста, преимущественно мужчин (с 2017 г. их доля увеличилась с 51,0% до 51,4% в 2021 г.).

В-пятых, преобладание экономически активного населения в городской местности. Проведенный анализ корреляционной зависимости между макроэкономическими показателями как уровень безработицы и номинальной заработной платы показывает усиление конкуренции за более высокооплачиваемые рабочие места, что в целом приводит к сокращению безработицы, $R^2=0,9679$

Обработку данных проводили с помощью пакета программного анализа Microsoft Excel: $Y=24930X+117936$

Рисунок 5. Значение коэффициента корреляции между параметрами безработицы и номинальной заработной платы*

*Рассчитано авторами

Заключение. Таким образом, основными мерами по вмешательству государства должны стать:

- разработка государственной концепции занятости путем реализации механизма активной политики в области социально-ориентированной налоговой политики;
- содействие развитию самозанятости и предпринимательства;
- краткосрочное профессиональное обучение рабочих кадров по востребованным на рынке труда профессиям и навыкам, основам предпринимательства;
- повышение финансовой грамотности населения путем формирования представления о достойной занятости как источнике благосостояния;
- внедрение механизмов эффективной системы оплаты труда, в полной мере реализующей воспроизводственную, регулирующую и стимулирующую функции;
- поддержка занятости молодежи путем совершенствования механизма прохождения профессиональной практики студентами и магистрантами высших учебных заведений в целях получения необходимых компетенций, развитие инновационных форм бизнеса.

ЛИТЕРАТУРА

1. Некипелова Д.В. Подходы к регулированию неформальной занятости: теория и практика // ЭКО. – 2020. – № 7. – С. 75-99
2. Шабашев В.А., Шорохов С.И., Верхозина М.Ф., Челомбитко А.Н. Экономические, социальные и демографические факторы миграционной привлекательности российских регионов // Региональная экономика: теория и практика. – 2017. – Т. 15. – №2. – С. 391-404
3. Панкратьев А.А. Модель сбалансирования рынка труда как инструмент смягчения дефицита кадров на производстве / Организатор производства: теоретический и научно-практический журнал. – Воронеж, 2019. – № 4 (27). – С. 7-17.
4. Романюк И.Д. Структурные особенности занятости как фактор экономического роста // Государство и рынок в условиях глобализации мирового экономического пространства: сборник статей по итогам Международной научно-практической конференции (Пермь, 23 марта 2019 г.). / И.Д. Романюк. – Sterlitamak: АМИ, 2018. – С. 10-16.
5. Кунязова С.К., Кунязов Е.К., Каримбергенова М.К., Кадырова А.С. Занятость как один из инструментов социально-экономической политики Казахстана. – DOI 10.52260/2304-7216.2021. – 3(44).2. – Вестник КазУЭФМТ, 2021 г. – №3 (44). – С. 15-21.
6. Сапарова Г.К., Нуржанова Г.И., Сулейманов Р.Э. Развитие трудового потенциала в аграрном секторе Казахстана. – DOI 10.52260/2304-7216.2021.4(45).17. – Вестник КазУЭФМТ, 2021 г. – №4 (45). – С. 123-129.
7. Статистика // Комитет статистики Министерства национальной экономики Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: [http:// www.stat.kz](http://www.stat.kz). (дата обращения: 1.05.2022).

REFERENCES

1. Nekipelova D.V. Podhody k regulirovaniyu neformal'noj zanjatosti: teorija i praktika // JeKO. – 2020. – № 7. – S. 75-99 [in Russian]
2. Shabashev V.A., Shorohov S.I., Verhozina M.F., Chelombitko A.N. Jekonomicheskie, social'nye i demograficheskie faktory migracionnoj privlekatel'nosti rossijskih regionov // Regional'naja jekonomika: teorija i praktika. – 2017. – T. 15. – №2. – S. 391-404 [in Russian]
3. Pankrat'ev A.A. Model' sbalansirovanija rynka truda kak instrument smjagchenija deficita kadrov na proizvodstve / Organizator proizvodstva: teoreticheskij i nauchno-prakticheskij zhurnal. – Voronezh, 2019. – № 4 (27). – S. 7-17. [in Russian]
4. Romanjuk I.D. Strukturnye osobennosti zanjatosti kak faktor jekonomicheskogo rosta // Gosudarstvo i rynek v uslovijah globalizacii mirovogo jekonomicheskogo prostranstva: sbornik statej po itogam Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii (Perm', 23 marta 2019 g.). / I.D. Romanjuk. – Sterlitamak: AMI, 2018. – S. 10-16. [in Russian]
5. Kunjazova S.K., Kunjazov E.K., Karimbergenova M.K., Kadyrova A.S. Zanjatost' kak odin iz instrumentov social'no- jekonomicheskoy politiki Kazahstana. – DOI 10.52260/2304-7216.2021.3(44).2. – Vestnik KazUJeFMT, 2021. – №3 (44). – S. 15-21 [in Russian]

6. Saparova G.K., Nurzhanova G.I., Sulejmanov R.Je. Razvitie trudovogo potenciala v agrarnom sektore Kazahstana. – DOI 10.52260/2304-7216.2021.4(45).17. – Vestnik KazUJeFMT, 2021. – №4 (45). – S. 123-129 [in Russian]

7. Statistika // Komitet statistiki Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan [Elektronnyj resurs]. – 2022. – URL: <http://www.stat.kz>. (data obrashhenija: 1.05.2022) [in Russian]

Конуспаев Р.Қ., Жумагулова А.К., Утегенова Ж.С., Бимагамбетова Б.К.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЕҢБЕК НАРЫҒЫНДАҒЫ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ ДАМУЫНДАҒЫ ҚАЗІРГІ ТЕНДЕНЦИЯЛАР

Аңдатпа

Заманауи экономиканы цифрландыру және инновациялау экономикалық саясаттың құрамдас бөлігі ретінде жұмыспен қамтуды қайта құрылымдау арқылы еңбек өнімділігін арттыруды талап етеді. Қазіргі экономиканың даму жағдайында халықты жұмыспен қамтуды қайта құрылымдауға байланысты мәселелерді терең теориялық, әдіснамалық және практикалық тұрғыдан зерделеу қажеттігі мемлекеттің назарын халықтың жұмыспен қамтылуын арттыру мәселелеріне аударуды талап етеді. жұмыс қабілеттілігі, өнімділік және жұмыспен қамту. Осының барлығы Қазақстан экономикасының даму ерекшеліктеріне байланысты халықты жұмыспен қамту құрылымындағы өзгерістерді терең зерттеуді, жұмыспен қамтудың жаңа құрылымының параметрлері мен сапасын анықтауды талап етеді.

2017-2021 жылдарға арналған еңбек нарығының даму көрсеткіштері, жынысы бойынша жұмыс күшінің құрамы мен құрылымы, жұмыспен қамту жағдайы бойынша жұмыспен қамтылған халық, соңғы бес жылдағы экономикалық белсенді халықтың құрамы келтірілген. Жұмыссыздық деңгейі мен номиналды жалақы сияқты макроэкономикалық көрсеткіштер арасындағы байланысқа талдау жасалды.

Қазіргі еңбек нарығына қатысты көптеген ережелер нақтылауды, сондай-ақ құрылымдық қайта құрулар механизмін зерделеудің теориялық аспектілерін тереңдетуді және экономикадағы жаһандық өзгерістерден туындаған жұмыспен қамтудың жаңа тенденцияларын басқару тәсілдерін жетілдіруді талап ететіні атап өтілді.

Алға қойылған міндеттерді талдау негізінде жасалған қорытындылар мен ұсыныстар халық шаруашылығының құрылымына халықты жұмыспен қамтудың әсер ету дәрежесін және оның қызмет ету тиімділігін анықтауға мүмкіндік берді.

Konuspayev R., Zhumagulova A., Utegenova Zh., Bimagambetova B.

MODERN TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF EMPLOYMENT IN THE LABOR MARKET OF KAZAKHSTAN

Annotation

The digitalization and innovation of the modern economy require an increase in labor productivity through structural transformations of employment as a component of economic policy. The need for an in-depth theoretical, methodological and practical study of issues related to the structural transformation of the population's employment in the conditions of the development of the modern economy requires state attention to the issues of increasing labor productivity and employment. All this actualizes the need for a deep study of the ongoing changes in the structure of employment, due to the peculiarities of the development of the Kazakhstani economy, determining the parameters and quality of the new employment structure.

The authors present indicators of the development of the labor market for 2017-2021, the composition and structure of the labor force by gender, the employed population by employment status, the composition of the economically active population over the past five years. An analysis of the correlation between macroeconomic indicators such as the unemployment rate and nominal wages was carried out.

It is noted that many positions regarding the modern labor market require clarification, as well as the deepening of theoretical aspects of the study of the mechanism of structural transformations and the improvement of approaches to managing new employment trends arising under the influence of ongoing global changes in the economy.

The conclusions and suggestions made on the basis of the analysis of the problems posed made it possible to determine the degree of influence of employment on the structure of the economy and the efficiency of its functioning.

А.Т. Конуспаева*, ст. преподаватель¹

Ж.С. Утегенова, PhD, ассоц. профессор¹

С.К. Какимов, к.э.н., профессор²

А.К. Жумагулова, к.э.н.²

Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова,

г. Кокшетау, Казахстан¹

Кокшетауский университет имени А. Мырзахметова,

г. Кокшетау, Казахстан²

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: ainur.konuspaeva@mail.ru

НЕОБХОДИМОСТЬ РЕГУЛИРОВАНИЯ ДОХОДОВ НАСЕЛЕНИЯ КАЗАХСТАНА

Социальное положение людей, качество жизни населения напрямую связано с их доходами и платежеспособностью. Уровень доходов населения напрямую связан с экономическим ростом страны и объемом производимой продукции и услуг в экономике. В результате проведенных в Казахстане реформ вопросам исследования государственного регулирования доходов населения уделяется особое внимание.

Авторами рассмотрены структура расходов домашних хозяйств, удельный вес потребительских расходов населения по регионам, проанализированы доходы, использованные на потребление, в среднем на душу населения в процентах к среднереспубликанскому уровню за последние пять лет, факторы, оказывающие влияние на среднедушевые денежные доходы населения регионов Казахстана.

Выявлено, что одной из проблем регионального социально-экономического развития Казахстана являются дисбалансы по уровню и качеству жизни, характеризующиеся низким уровнем среднедушевых денежных доходов населения и высокой степенью дифференциации населения по доходам.

Определено, что для повышения уровня благосостояния людей необходимо увеличение реальной заработной платы, прожиточного минимума населения, финансирование социальных расходов для поднятия уровня жизни населения за счет средств государственного бюджета, снижение налоговой нагрузки для малого и среднего бизнеса, создающих новые рабочие места.

Ключевые слова: *доходы, домашние хозяйства, население, платежеспособность, государство, производительность труда, потребительские расходы, среднедушевые доходы, номинальная заработная плата, экономический рост.*

Кілт сөздер: *табыс, үй шаруашылығы, халық, төлем қабілеттілігі, мемлекет, еңбек өнімділігі, тұтынушылық шығындар, жан басына шаққандағы табыс, номиналды жалақы, экономикалық өсу.*

Keywords: *income, households, population, solvency, state, labor productivity, consumer spending, per capita income, nominal wages, economic growth.*

Введение. Правительством Казахстана в условиях мировой пандемии реализовалась система мероприятий по социальной поддержке населения в условиях экономической нестабильности, в последнем Послании Президента к народу также в качестве основного приоритета указывается обеспечение качества жизни, увеличение дохода и благосостояния граждан.

Доходы населения, их социальное положение и качество жизни напрямую связано с их финансовой платежеспособностью, а также ростом объема производимой продукции и услуг в экономике. Важность решения вопросов регулирования доходов населения как фактора обеспечения достойного уровня жизни населения отражают уровень экономического развития любой страны. В связи с чем, процессы формирования и регулирования доходов населения страны характеризуют ее социальную стабильность.

На каждом этапе экономического развития государства доходы населения как его платежеспособность людей различны, в связи с этим, рыночная экономика создает множество возможностей для населения зарабатывать в соответствии со своими способностями и знаниями.

Постковидный период в социально-экономическом развитии страны характеризуется снижением денежных доходов населения и еще большим ростом между «богатыми» и «бедными», дифференциацией населения по доходам. В связи с этим, основными направлениями государственных программ развития должны быть совершенствование механизма управления социальной сферой путем повышения доходов и благосостояния населения. Необходимостью является исследование научно-теоретических основ и инструментов совершенствования регулирования доходов населения, что

позволяет повысить уровень жизни населения в стране, добиться устойчивого роста доходов населения, снизить уровень бедности, что и предопределяет актуальность и цель данной работы.

Для достижения цели исследования были поставлены следующие задачи:

- изучить теоретические положения, раскрывающие сущность механизма регулирования доходов населения, определив в нем место понятия «доходы населения», определить методы воздействия на уровень благосостояния домохозяйств регионов;

- выявить основные факторы, оказывающие влияние на среднедушевые денежные доходы населения регионов Казахстана;

- разработать рекомендации по совершенствованию регулирования доходов населения на базе индикаторов уровня жизни населения Казахстана.

В процессе исследования применялись методы сравнения, группировок, графический и т.д.

Обзор литературы. Теоретико-методологическая основа работы положена на научных исследованиях и трудах о жизни домашних хозяйств, доходов населения и социально-экономического развития страны, благосостояния людей и экономического развития. В частности, одним из основных вопросов является юридическая справедливость в праве на доход за счет своего труда в целях повышения платежеспособности каждого. Следующая проблема заключается в том, что в рынок создал свободу и возможность для каждого зарабатывать в соответствии со своими способностями, так как финансовое благополучие и развитие людей в обществе напрямую зависит от их собственных действий, а не только от государственных мер и программ.

В трудах российских и отечественных ученых рассматриваются теоретические основы доходов и платежеспособности населения, благосостояния людей и экономического развития государства: Такмакова Е.В. [1], Гончарова К.С. [2], Меренкова И.Н. [3], Мартынова Е.Ю. [4], Головин А.А. [5], К.У. Сартов, М.А. Баяндин, Г.К. Бекбусинова, А.Б. Бекмурзаева [6], Асанова Г.А., Сагинбаева М.Б., Айтхожин С.К., Нурпеисов Н.Д. [7] и другие.

Если проанализировать эти работы, то они оценены только с субъективной стороны исследования, то есть развитие денежных доходов и платежеспособности населения в финансовых отношениях не освещалось в полной мере на научной основе. В связи с этим, более углубленное изучение научно-теоретических основ денежных доходов населения и обоснование методов воздействия на уровень благосостояния домохозяйств регионов Казахстана стали основой для определения целей данного исследования.

Основная часть. Существуют следующие потребительские расходы населения:

- потребительские расходы на продукты, включая алкоголь и безалкогольные напитки;
- потребительские расходы на приобретение населением непродовольственных товаров (одежды, тканей, обуви, материалов для повседневного использования и ремонта жилья, приборов; на лекарства, медикаменты, средств личной гигиены).

- потребительские расходы на платные услуги (коммунальные услуги, содержание, ремонт и строительство жилья, потребительские налоги на образовательные услуги, медицинские услуги, транспорт и услуги связи).

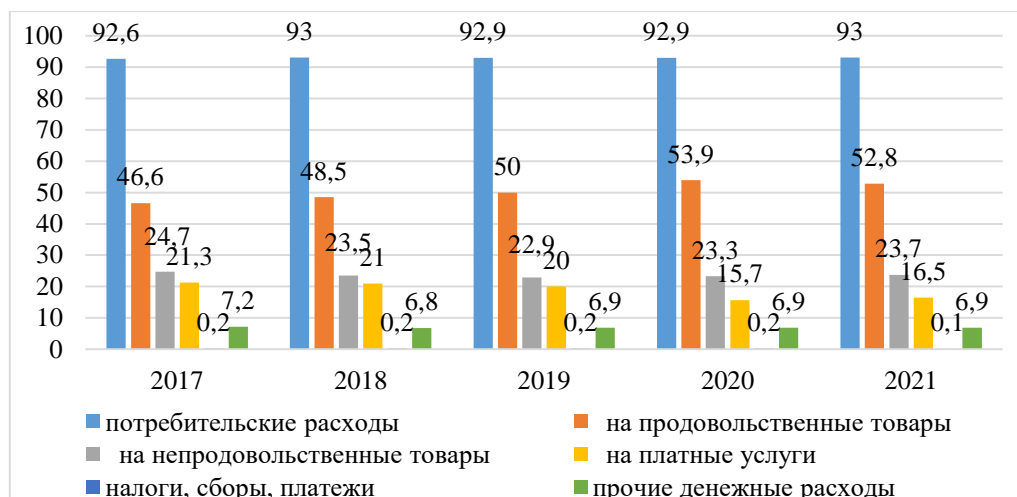

Рисунок 1. Структура расходов домашних хозяйств, % [8]

Согласно представленным выше данным рисунка 1, потребительские расходы домашних хозяйств в Республике Казахстан в 2021 году составили 93% или в среднем 752,5 тыс. тенге на душу населения и по сравнению с 2017 годом увеличились на 0,4% или 237,8 тыс. тенге. Основную долю потребительских расходов занимают продовольственные товары (включая табачные изделия и алкогольные напитки) – 56,2%. Непродовольственные товары составили 23,7% и снизились на 1,0% по сравнению с 2017 годом. Остальные потребительские расходы населения в среднем занимающие за этот период 6,9% направляются на погашение ранее полученных долгов или банковских кредитов и др.

Данные рисунка 2 показывают, что в среднем по регионам более 92,8% расходов занимают именно потребительские расходы. Лидерами по потребительским расходам являются: г. Алматы - 96,9%, Павлодарская область – 96,5%, Мангыстауская область – 96,2%. Наименьшие расходы имеют: Карагандинская область – 85,3%, Акмолинская – 87,4%, Северный Казахстан – 87,8%.

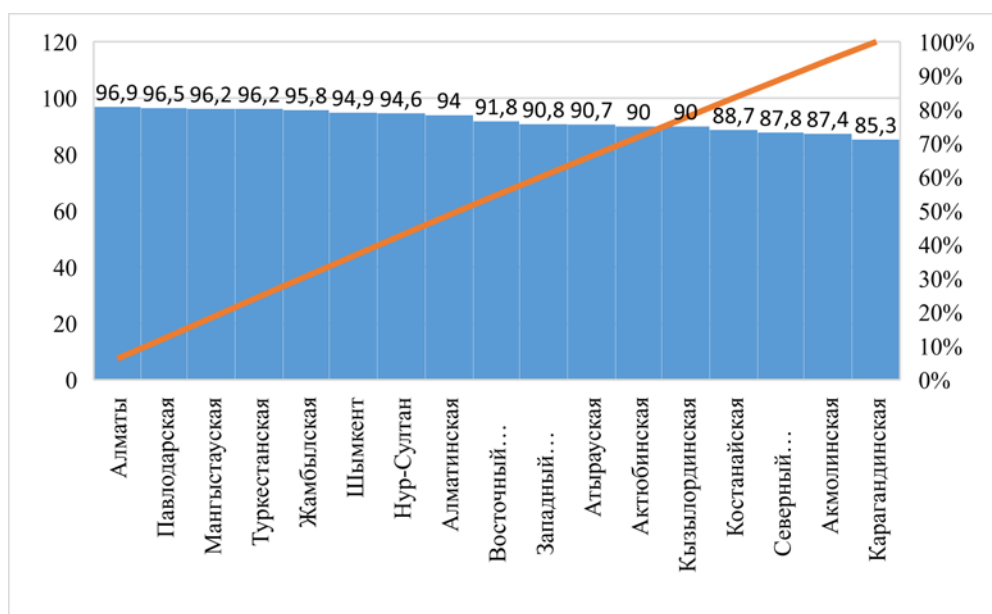

Рисунок 2. Удельный вес потребительских расходов населения по регионам за 2021 год, % [8]

В Казахстане среднедушевые номинальные денежные доходы населения в 2021 году составили – 131 797 тенге, 2020 году - 116 126 тенге, 2019 году - 104 282 тенге, 2018 году - 93 135 тенге, 2017 году - 83 710 тенге, то есть рост составил на 48 087 тенге или на 57,4% по сравнению с 2017 годом. Несмотря на некоторый рост номинальных денежных доходов населения рост цен на товары народного потребления и платных услуг повлияли на платежеспособность населения. А как известно, увеличение стоимости товаров вызывает обесценивание денег из-за увеличения денежной массы.

Одной из проблем регионального социально-экономического развития Казахстана является несбалансированность в развитии регионов: в 2021 году доля населения с доходами ниже прожиточного минимума составила 5,2%, увеличившись по сравнению с 2017 годом почти в 2 раза, а доля населения с доходом ниже прожиточного минимума является наименьшей в общей численности населения и составила 9,3%, превысив уровень 2017 года почти в 1,8 раза. В этой связи весьма актуальным вопросом является совершенствование управления качеством жизни населения регионов Казахстана для предотвращения возможных социальных угроз.

Как население тратит большую часть своего дохода на высокие потребительские расходы, показано на рисунке 3. Например, по доходам, использованным на потребление, в среднем на душу населения в процентах к среднереспубликанскому уровню лидерами являются следующие регионы: г. Алматы – 140%, Карагандинская область – 123,6%, Восточный Казахстан – 114,3% и Северный Казахстан – 113,6%.

В Туркестанской области в 2021 году на потребление было потрачено 64,4 % дохода, в г. Шымкент – 74,5%, в Кызылординской области – 78,8%.

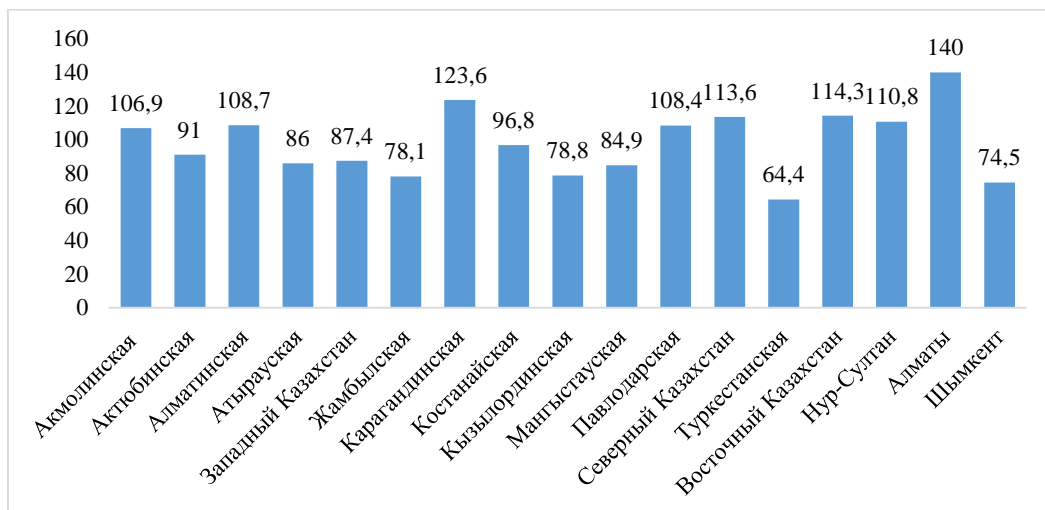

Рисунок 3. Доходы, использованные на потребление, в среднем на душу населения в процентах к среднереспубликанскому уровню в 2021 году, % [8]

То есть происходит неравномерное увеличение или уменьшение доли денежных доходов населения в среднем на душу населения. Все это характеризует в большей мере рост потребительских расходов, несмотря на индекс роста доходов населения некоторых регионах. Снижается возможность людей вкладывать и приумножать свои денежные средства, так как низкий уровень доходов населения приводит не только к низкому уровню потребительских расходов, так и сбережений.

Показатель расходов населения на продукты питания, составляющий 52,8% в 2021 году является важным показателем экономического развития Казахстана и любой страны. Для сравнения в странах Центральной и Восточной Европы показатель расходов населения на продукты не превышает 18% процентов от общих расходов, что еще раз подтверждает глубину бедности населения [9].

Регулирование доходов населения связано с установленными законом нормами в целях обеспечения единого уровня жизни населения в стране, и отдельные регионы должны обращать на это внимание при разработке стратегических показателей жизни населения (рисунок 4).

Рисунок 4. Факторы влияния на среднедушевые денежные доходы населения в Казахстане*

* Разработано авторами

Политика доходов населения реализуется посредством следующих методов: экономические, финансовые, законодательные и административные.

Внешним фактором, влияющим на доходы населения можно отнести:

1. Факты, негативно влияющие на платежеспособность населения:

- развитие теневой экономики;
- процветание коррупции;
- инфляция (удорожание товаров, обесценивание денег);
- спад экономического развития страны;
- рост различных долгов населения, включая кредиты банкам и др.

2. Факты, влияющие на повышение доходов и платежеспособности населения:

- развитие рынка ценных бумаг (например, народное IPO),
- рост депозитных ставок в банках;
- рост накопительной пенсии;
- увеличение страховых депозитов;
- социальная защита населения.

Заключение. Таким образом, необходимость регулирования доходов населения вызывает разработку системы мер, направленных на поддержание определенного уровня доходов у всех групп населения, выявления внутренних и внешних факторов, влияющих на их дифференциацию, среди которых можно выделить: развитие теневой экономики, инфляция, снижение платежеспособности населения из-за роста кредитных долгов и др.

Реализация процесса регулирования доходов населения должна быть основана на инструментах экономического механизма, представляющего собой совокупность методов воздействия субъектов регулирования на социально-экономические процессы, связанные с формированием доходов населения. Стратегические задачи развития Казахстана должны включать индикаторы по обеспечению устойчивого роста реальных доходов граждан с тесной увязкой инфляционных процессов. Механизм регулирования доходов населения должен корректироваться исходя из экономико-социальных целей на каждом этапе развития государства.

Основными направлениями по повышению доходов населения должны стать:

- повышение благосостояния и уровня реальной заработной платы, увеличение прожиточного минимума;
- увеличение социальных расходов для поднятия благосостояния жизни населения за счет средств государственного бюджета;
- финансирование государственных социальных расходов частного бизнеса в условиях рыночных отношений, снижение налоговой нагрузки для малого и среднего бизнеса, особенно для создающих новые рабочие места, предоставление беспроцентных бюджетных кредитов (в том числе, производителям сельскохозяйственной продукции), безвозмездное выделение специальных трансфертов из бюджетных средств;
- повышение финансовой грамотности населения путем проведения бесплатных курсов;
- снижение стоимости продовольствия путем увеличения производства отечественной продукции и снижения импортируемой продукции первой необходимости.

ЛИТЕРАТУРА

1. Такмакова Е.В. Направления совершенствования политики доходов населения на базе системы социальной стандартизации в сфере «доходы населения» / Управленческий учет. – 2021. – №6-3. – С. 751-759
2. Гончарова К.С. Направления совершенствования государственной политики по сокращению региональной дифференциации доходов населения. – DOI 10.17223/19988648/49/3. – Вестник Томского государственного университета. Экономика. № 49. – 2020. – С. 25-43
3. Меренкова И.Н. Формирование системы мониторинга жизнеобеспечения населения сельских территорий / Вестник Воронежского ГАУ. – 2020. – № 3 – С.162-168
4. Мартынова Е.Ю. Проблемы формирования системы услуг жизнеобеспечения [текст] / Журнал экономика и бизнес. – 2021. – №8 (78). – С. 127-131.
5. Головин А.А. Критический анализ методов измерения и мониторинга качества жизни населения / Управление. – 2021. – Т. 9. – № 4. – С. 30-42.
6. К.У. Сартов, М.А. Баяндин, Г.К. Бекбусинова, А.Б. Бекмурзаева Личные подсобные хозяйства хозяйственный механизм. – DOI 10.522602304-7216.2022.2(47).1. – Вестник КазУЭФМТ, 2022 г. – №2 (47) – С. 8-14.

7. Асанова Г.А., Сагинбаева М.Б., Айтхожин С.К., Нурпеисов Н.Д. Анализ деловой активности сельских жителей методом интегральных показателей. – DOI 10.522602304-7216.2022.1(46).9. – Вестник КазУЭФМТ, 2022 г. – №1 (46) – С. 69-77.

8. Статистика// Комитет статистики Министерства национальной экономики Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: [http:// www.stat.kz](http://www.stat.kz). (дата обращения: 1.05.2022).

9. 716.kz/news/14869-pochemu-kazahstancy-polovinu-deneg-tratjat-na-edu-i-kak-eto-vlijaet-na-ekonomiku.html

REFERENCES

1. Takmakova E.V. Napravlenija sovershenstvovaniya politiki dohodov naselenija na baze sistemy social'noj standartizacii v sfere «dohody naselenija» / Upravlencheskij uchet. – 2021. – №6-3. – S. 751-759 [in Russian]

2. Goncharova K.S. Napravlenija sovershenstvovaniya gosudarstvennoj politiki po sokrashheniju regional'noj differenciacii dohodov naselenija. – DOI 10.17223/19988648/49/3. – Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Jekonomika. № 49. – 2020. – S. 25-43 [in Russian]

3. Merenkova I.N. Formirovanie sistemy monitoringa zhizneobespechenija naselenija sel'skih territorij / Vestnik Voronezhskogo GAU. – 2020. – № 3 – S. 162-168 [in Russian]

4. Martynova E.Ju. Problemy formirovanija sistemy uslug zhizneobespechenija [tekst] /Zhurnal jekonomika i biznes. – 2021. – №8 (78). – S. 127-131 [in Russian]

5. Golovin A.A. Kriticheskij analiz metodov izmerenija i monitoringa kachestva zhizni naselenija / Upravlenie. – 2021. – Т. 9. – № 4. – S. 30-42 [in Russian]

6. K.U. Sartov, M.A. Bajandin, G.K. Bekbusinova, A.B. Bekmurzaeva Lichnye podsobnye hozjajstva hozjajstvennyj mehanizm. – DOI 10.522602304-7216.2022.2(47).1. – Vestnik KazUJeFMT, 2022. – №2 (47). – S. 8-14 [in Russian]

7. Asanova G.A., Saginbaeva M.B., Ajthozhin S.K., Nurpeisov N.D. Analiz delovoj aktivnosti sel'skih zhitelej metodom integral'nyh pokazatelej. – DOI 10.522602304-7216.2022.1(46).9. – Vestnik KazUJeFMT, 2022. – №1 (46). – S. 69-77 [in Russian]

8. Statistika // Komitet statistiki Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan [Jelektronnyj resurs]. – 2022. – URL: [http:// www.stat.kz](http://www.stat.kz). (data obrashhenija: 1.05.2022) [in Russian]

9. 716.kz/news/14869-pochemu-kazahstancy-polovinu-deneg-tratjat-na-edu-i-kak-eto-vlijaet-na-ekonomiku.html

Конуспаева А.Т., Утегенова Ж.С., Какимов С.К., Жумагулова А.К.

ҚАЗАҚСТАН ХАЛЫҚЫНЫҢ ТАБЫСТАРЫН РЕТТЕУ ҚАЖЕТТІЛІГІ

Андатпа

Адамдардың әлеуметтік жағдайы, халықтың өмір сүру сапасы олардың табысы мен төлем қабілеттілігіне тікелей байланысты. Халықтың табыс деңгейі елдің экономикалық өсуіне және экономикада өндірілген өнім мен қызмет көлеміне тікелей байланысты. Қазақстанда жүргізілген реформалардың нәтижесінде халықтың кірістерін мемлекеттік реттеуді зерттеуге ерекше көңіл бөлінуде.

Авторлар үй шаруашылықтары шығыстарының құрылымын, өңірлер бойынша тұтыну шығыстарының үлесін зерттеді, тұтынуға пайдаланылған табыстарды, соңғы бес жылдағы орташа республикалық көрсеткіштен пайызбен жан басына шаққандағы орташа ақшалай табысқа әсер ететін факторларды талдады.

Қазақстанның өңірлік әлеуметтік-экономикалық дамуының проблемаларының бірі халықтың жан басына шаққандағы ақшалай табысының төмен деңгейімен және халықтың ақшалай табыстары бойынша саралануының жоғары дәрежесімен сипатталатын өмір деңгейі мен сапасының теңгерімсіздігі екені анықталды.

Халықтың әл-ауқатының деңгейін көтеру үшін нақты жалақыны, халықтың ең төменгі күнкөріс деңгейін арттыру, халықтың өмір сүру деңгейін көтеруге арналған әлеуметтік шығындарды мемлекет есебінен қаржыландыру қажет екені анықталды. бюджет, жаңа жұмыс орындарын ашатын шағын және орта бизнес үшін салық жүктемесін азайту.

Konuspayeva A., Utegenova Zh., Kakimov S., Zhumagulova A.

THE NEED TO REGULATE THE INCOME OF THE POPULATION OF KAZAKHSTAN

Annotation

The social status of people, the quality of life of the population is directly related to their income and solvency. The level of income of the population is directly related to the economic growth of the country and the volume of products and services produced in the economy. As a result of the reforms carried out in Kazakhstan, special attention is paid to the study of state regulation of incomes of the population.

The authors examined the structure of household expenditures, the share of consumer spending by regions, analyzed the income used for consumption, on average per capita as a percentage of the national average over the past five years, factors that affect the average per capita cash income of the population of the regions of Kazakhstan.

It was revealed that one of the problems of the regional socio-economic development of Kazakhstan is imbalances in the level and quality of life, characterized by a low level of per capita cash income of the population and a high degree of differentiation of the population by income.

It has been determined that in order to improve the level of people's well-being, it is necessary to increase real wages, the living wage of the population, finance social spending to raise the standard of living of the population at the expense of the state budget, reduce the tax burden for small and medium-sized businesses that create new jobs.

DOI 10.52260/2304-7216.2022.3(48).41
УДК 330.3
ГРНТИ 06.77.59

З.А. Сальжанова*, д.э.н., профессор¹
А.А. Алимбаев, д.э.н., профессор²
Р.А. Рахимжанова, к.э.н., ассистент профессора³
Карагандинский университет Казпотребсоюза
г. Караганда, Казахстан¹
Научно-исследовательский институт
регионального развития, г. Караганда, Казахстан²
Карагандинский университет имени академика
Е.А. Букетова, г. Караганда, Казахстан³
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: satname@bk.ru

ВОСПРОИЗВОДСТВО ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Цель статьи заключается в выработке методологии развития процесса воспроизводства человеческого капитала в условиях цифровой экономики. Используемые методы исследования: В статье использована методология системного подхода к анализу воспроизводства человеческого капитала в условиях цифровой экономики, который предполагает изучение причинно-следственных, прямых и обратных связей. Результаты исследования: Авторами выявлено, что расширение воспроизводства человеческого капитала в Казахстане на основе новых направлений вызывает необходимость изменения функций воспроизводственного процесса и приобретения ими нового содержания. С позиции воздействия на среды (внутреннюю и внешнюю) было целесообразно разделить и функционал на внешний и внутренний. В связи с этим проведен анализ этих функций воспроизводства человеческого капитала. Выводы исследования: Воспроизводственный процесс человеческого капитала в рамках кругооборота (накопления и использования) позволяет увидеть, что его компоненты взаимодействуют между собой в различных срезах (внешней и внутренней) и на разных уровнях (макро-, мезо-, микро-), видоизменяясь в соответствии с условиями функционирования в экономической системе.

Ключевые слова: цифровая экономика, человеческий капитал, воспроизводство, методология, цифровая конкурентоспособность, цифровая трансформация, институциональный механизм, цифровые компетенции, системный подход, экономическая система.

Кілт сөздер: цифрлық экономика, адами капитал, ұдайы өндіріс, әдістеме, цифрлық бәсекеге қабілеттілік, цифрлық трансформация, институционалдық механизм, цифрлық құзыреттер, жүйелік тәсіл, экономикалық жүйе.

Keywords: digital economy, human capital, reproduction, methodology, digital competitiveness, digital transformation, institutional mechanism, digital competencies, systems approach, economic system.

Введение. Формирование и развитие цифровой экономики выставляет новые запросы к качественным характеристикам и эффективному применению сложившегося к настоящему моменту человеческого потенциала. Как никогда повышается ценность знаний и компетенций, причем важное значение имеют не только «жесткие» компетенции, но и «легкие» компетенции. А также особняком выделяются цифровые компетенции, которые вносят неопровержимый вклад в продвижение конкурентоспособности, основанной на освоении цифровых технологий и платформ. Цифровые компетенции стали важнейшим атрибутом высококвалифицированных специалистов. Овладение цифровыми технологиями возможно при продуктивном применении человеческого капитала высококачественного уровня. Последнее особенно актуально в связи с тем, что само расширенное воспроизводство является комплексным процессом, обладающим признаками системности и синергии, в рамках которого в экономические отношения вовлекается все большее количество субъектов экономики, новые виды ресурсов и новые комбинации используемых ранее ресурсов.

Воспроизводство человеческого капитала в условиях повсеместного распространения информационных технологий требует кардинальной переоценки векторов развития, механизмов и институтов, определяющих распределение ресурсов, инвестиции, а также использование креативности и талантов персонала. Это имеет значение при построении системы мотивации и стимулирования овладения цифровыми компетенциями и внедрения дизайн-мышления. Соответственно актуализируются задачи совершенствования качества и стабилизации институциональной среды – правовых институтов, регламентирующих процесс формирования человеческого капитала, организации

риск-менеджмента на макро- и микроуровнях. Целевым ориентиром для трансформации устоявшихся в обществе норм и правил, определяющих экономические взаимоотношения, должно служить приоритетное использование человеческих ресурсов и создание благоприятной для этого среды.

Материалы и методы. Материал статьи построен на результатах исследования с применением методологии системного подхода к анализу воспроизводства человеческого капитала в период становления цифровой экономики, который предусматривает освоение каузальных, прямых и обратных связей. Именно их изучение позволяет вскрыть сложные процессы воспроизводства человеческого капитала.

Авторы применяли общенаучные методы познания воспроизводства человеческого капитала, в частности: методы научной абстракции, диалектику и логику, анализ и синтез, обобщение. Используются и специальные экономические, статистические, сравнительный, системный, графический и другие приемы анализа, позволившие выявить, как элементы человеческого капитала взаимодействуют друг с другом в различных средах и уровнях, трансформируясь в соответствии с трендами развития экономической системы.

Обзор литературы. Эволюционный процесс генезиса экономики знаний характеризуется неуклонно растущей долей формирования человеческого капитала в общественном воспроизводстве. В период XVII – XVIII веков на долю человеческого капитала приходилось не более 10%, а к началу XIX века она расширилась до 33% [1, с.148]. Начиная с середины XX века доля трудового капитала демонстрирует бурный рост. Залогом экономического роста и процветания развитых стран явилось развитие именно человеческого капитала, как наиболее релевантного ресурса для современного общества [2, с.17]. Согласно сведениям Всемирного банка создание ВВП только на 18-20% обеспечено производственным компонентом, составляет тогда как 80% обусловлено качеством человеческого капитала [3].

Концептуальные основы изучения человеческого капитала были положены в трудах зарубежных исследователей. Т. Шульц применил категорию “человеческий капитал”, вменив знания и умения индивида в содержание специфической формы капитала. Он обнаружил, что капиталовложения в обучение и здоровье принесут в перспективе доход больше, чем физическая форма капитала [4, с. 32]. Впоследствии его ученик Г. Беккер применил категории “общий человеческий капитал” и “специфический человеческий капитал”, представляющие ценность в рамках организации или направления деятельности [5, с. 271]. Всемирный банк под человеческим капиталом подразумевает здоровье, знания и навыки людей. Совершенствование человеческого капитала требует инвестиции в кадровые ресурсы, развитие систем образования и повышения квалификации, благоприятную конъюнктуру рынка труда, общественное здравоохранение и охрану труда [6]. Э. Тоффлер, отмечая важность знаний в современной системе производства благ, предложил концепцию символического человеческого капитала, согласно которой знания неиссякаемы и одновременно доступны безграничному числу пользователей [7, с.46].

Основная часть. В эпоху развития цифровизации особенно актуальным становится необходимость определения новых источников цифрового развития человеческого капитала. Среди российских ученых тема человеческого капитала в цифровой экономике приобрела особую популярность относительно недавно. В исследованиях ученых проблема человеческого капитала находит поступательное движение, отображая новоявленные признаки современного экономического и общественного развития. Л.М. Борщ и А.Р. Жарова под человеческим капиталом подразумевают подсистему экономических отношений в системе жизнедеятельности людей и аккумуляцию профессиональных качеств в течение всей жизни, что служит драйвером экономического роста страны [8]. Н.Р. Кельчевская и Е.В. Ширинкина раскрывают цифровой прогресс человеческого капитала через призму интеграции взаимодействий всех акторов: рынка труда, системы общественного производства, системы образования, указывая на необходимость совершенствования стратегического управления человеческим капиталом в трансформирующихся условиях повсеместной цифровизации [9]. Роков А.И. предлагает публикации, раскрывающие тему инвестиций в человеческий капитал в качестве фактора эффективного развития организации и общества в период цифровизации [10].

Мы определяем человеческий капитал как активную часть человеческого потенциала, имеющую свойство увеличивать стоимость за счет осуществляемых инвестиций и приносить доход ее владельцу, государству, т.е. как формат капитализации человеческого потенциала.

Об уровне Казахстана по внедрению цифровых технологий в глобальном масштабе дает представление мировой рейтинг конкурентоспособности, подсчитываемый ежегодно Международным

институтом управления и развития в Лозанне. Рейтинг цифровой конкурентоспособности 2021 выведен для 63 стран мира на базе обследования 50 параметров, отражающих степень адаптированности стран к цифровой трансформации, институциональной среды, инвестиции, образование и науку, потенциал цифровых технологий, капитализацию ИТ-сферы и т.д.

Топ стран в глобальном ранжировании цифровой конкурентоспособности 2020, куда вошли США, Сингапур, Дания и Швеция, не потеряли свое главенство в 2021г. В 2020 и 2021гг. на пятое место поднялся Гонконг, вытеснив Швейцарию. Значительно ухудшились позиции Австрии, Хорватии, Исландии, Чили, Иордании.

Устойчивый тренд роста за эти годы проявляют Южная Корея, Китай, ОАЭ. Относительная стабильное положение показывают Германия, Исландия, а также государства, шедшие в конце списка – Венесуэла, Монголия, Перу, Украина. Казахстан в 2021г. находится на 32 месте, продвинувшись на шесть пунктов по отношению к 2017 г.

Таблица 1

Динамика факторов мирового рейтинга цифровой конкурентоспособности Казахстана*

Фактор цифровой конкурентоспособности	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.	2021 г.
Знания и информация	40	35	32	34	36
Технологический уровень	35	39	39	41	40
Готовность к будущему	38	40	35	33	28
Общий рейтинг	38	38	35	36	32

* Составлено авторами на основе [15]

Продвижение Казахстана в глобальном рейтинге в 2021 году происходит благодаря таким факторам, как “Технологический уровень” и “Готовность к будущему”, при снижении фактора “Знания” на 2 позиции.

В современной рыночной экономике Казахстана, характеризуемой постепенными сдвигами в сторону формирования цифровой экономики с доминированием сектора услуг и развитием новых инновационных производств, человеческий капитал является важнейшим фактором, определяющим перспективы продолжения данной тенденции. Физический капитал, постепенно уступающий свое место нематериальным формам капитала и интеллектуальному капиталу в том числе, на современном этапе развития отечественной экономики перестает быть определяющим фактором производства. Соответственно, изменяется и сам процесс воспроизводства капитала, в рамках которого осуществляется перераспределение инвестиций в пользу человеческого капитала, позволяющий более эффективно использовать имеющиеся ресурсы хозяйствующих субъектов, создавать продукты, приносящие инновационный сверхдоход, обеспечивать формирование новых видов экономических отношений.

Последнее особенно актуально в связи с тем, что само расширенное воспроизводство является комплексным процессом, обладающим признаками системности и синергии, в рамках которого в экономические отношения вовлекаются все большее количество субъектов экономики, новые виды ресурсов и новые комбинации используемых ранее ресурсов. Кроме того, данный процесс кардинальным образом меняет не только саму внутреннюю структуру хозяйствующих субъектов и их отношений между собой, но также и ставит хозяйственную деятельность в новые условия, предъявляя новые требования к качеству роста и эффективности использования имеющегося потенциала.

Первостепенными факторами развития в условиях расширенного воспроизводства человеческого капитала становятся знания и их носители, а сам процесс воспроизводства заставляет концентрировать усилия и ресурсы на постоянном улучшении их количественных и качественных характеристик.

Использование системного подхода к описанию воспроизводственного процесса в рамках кругооборота (накопления и использования) человеческого капитала позволяет увидеть, что его элементы взаимодействуют между собой в различных средах (внешней и внутренней) и на разных уровнях (макро-, мезо-, микро-), видоизменяясь в соответствии с условиями функционирования в экономической системе.

Очевидно, что воспроизводственный подход композиционно складывается не только включая субъект-объектные элементы, но также процессы и среды, в пределах которых действуют

взаимосвязи между элементами воспроизводства человеческого капитала на базе суженного, простого и расширенного типов воспроизводства. Ускорение глобальных перемен экономического и технологического уклада, знаменующее переход к новой общественно-экономической формации, говорит о качественной перестройке характера воспроизводства. В отношении воспроизводства человеческого капитала можно предположить, что существуют следующие его способы: качественно неизменный, деградирующий и качественно обогащающий.

Если на микроуровне наиболее важным компонентом человеческого капитала являются физические и юридические лица – фирмы, ученые, предприниматели, находящиеся в поисках ресурсов и выгодного партнерства между собой, то на макроуровне основную роль в развитии человеческого капитала обеспечивает государство посредством финансирования общественных благ, формирования национальных корпораций, ориентированных на социально-экономические цели развития отечественной экономики.

Следует отметить, что современный тип воспроизводства человеческого капитала в Казахстане постепенно переходит от простого воспроизводства к расширенному его типу на основе расширения объема ресурсов, направляемых на инвестиции в различные компоненты человеческого капитала.

Трансфер от качественно устойчивого к другим способам воспроизводства человеческого капитала сопровождается прохождением через проблемы и сбои инновационных циклов, последующим наслаиванием количественных изменений в воспроизводстве, что проталкивает качественные преобразования. В результате, человеческий капитал обновляет свои функции, построение, иерархию. Новые последующие циклы кругооборота человеческого капитала закрепляют вносимые преобразования, изучаемое явление эволюционирует, преобразуется.

В конечном итоге, мы должны представлять, что расширенное воспроизводство человеческого капитала – не только цель развития национальной и региональной экономик, отдельных фирм, но также и средство для роста конкурентных преимуществ на всех уровнях экономических отношений.

Тогда обобщенное представление о расширенном воспроизводстве человеческого капитала необходимо трактовать на основе качественно наполняющего способа его воспроизводства. Воспроизводственные процессы расширенного типа будут включать насыщенное развитие набора уникальных компетенций, неотъемлемых от персоны владельца такого капитала. Возобновление человеческого капитала в долгосрочной перспективе направлено на возвращение качественно новых ментальных ресурсов, на усиление взаимоотношений в рамках данной категории, продвижение общественного статуса и повышение вознаграждения за труд [12, с.56].

Здесь также важным фактором преобразования структуры отечественной экономики (в контексте развития человеческого капитала) является действие институциональной инфраструктуры, обслуживающей развитие традиционных и инновационных рынков. Институциональное ядро механизма преобразования интеллектуальной собственности в капитал обозначено в таблице 2.

Таблица 2

Структура институционального механизма преобразования объектов интеллектуальной собственности в капитал*

Компоненты институционального ядра	Рынок традиционной продукции	Рынок инновационной продукции
Институт собственности	Собственность на физический капитал и земельные ресурсы	Объекты интеллектуальной собственности
Институт трансакций	Рыночные сделки	Передача технологий
Сигнальный институт	Цена, прибыль / убыток	Лицензионные платежи, роялти
Институты компенсирования рыночного фиаско	Государственное регулирование и социальная поддержка	Государственные инновационные программы и подготовка инновационных кадров
Преобладающий тип трудовой деятельности	Экономическая активность и наемный труд	Инновационная активность и креативный труд

* Составлено авторами на основе [13]

Институциональный механизм капитализации объектов интеллектуальной собственности обуславливает эволюцию формальных и неформальных институтов, в частности: институты формирования знаний; использования интеллектуальной собственности (в отношении защиты правообладателя, коммерциализации и капитализации объектов); институты рыночной саморегуляции и государственных

программ повышения инновационной активности. Эффективное действие институтов преобразования объектов интеллектуальной собственности в капитал невозможно без создания специальных институтов в рамках действующего институционального механизма [13].

Казахстанская модель социально-экономической трансформации объектов интеллектуальной собственности в капитал обеспечена всеми необходимыми элементами для бесперебойного функционирования. Однако для того, чтобы повысить эффективность ее функционирования, необходимо налаживание экономического взаимодействия всех образующих ее институтов с обеспечением комплементарности и условий синергетического эффекта.

Это тем более важно, что сферы, сфокусированные на развитии человеческого капитала (то есть развитии человеческого и интеллектуального потенциалов общества), имеют свои собственные императивы воспроизводственного процесса, где специфика этих отраслей (предоставляющих, как правило, общественные блага) может быть охарактеризована по следующим пунктам:

- нехватка специализированных институтов воспроизводственного процесса, которая отягощается использованием физически и морально устаревшего оборудования и низким уровнем его обновления;
- преобладание государственного финансирования в сферах, ответственных за развитие человеческого потенциала страны и, как следствие, ввиду наличия ограниченного источника финансирования, неэффективная растрата ресурсов воспроизводства человеческого капитала в процессе финансирования сфер образования, науки, здравоохранения, культуры и спорта, информации, мобильности трудовых ресурсов, кредитования и субсидирования предпринимательства;
- неудовлетворительные результаты функционирования сфер, сфокусированных на развитие человеческого потенциала, что символизируется низким уровнем инновационной активности в экономике и незначительной долей нематериальных активов в составе национального богатства Казахстана;
- отсутствие слаженного действия систем производства, образования и науки, что приводит к формальности образования, потере его ведущих позиций в воспроизводстве человеческого капитала, оттоку высококвалифицированных кадров и снижению инвестиций в научные исследования;
- отсутствие интереса организаций и эффективных механизмов для инвестирования в воспроизводство человеческого капитала, в частности, обусловленные бюрократизация связей [12, с.58].

Расширение воспроизводства человеческого капитала Казахстана на основе указанных выше направлений позволяет говорить об изменении функций воспроизводственного процесса и приобретении ими нового содержания. С позиции воздействия на среды (внутреннюю и внешнюю) целесообразно разделить и функционал на внешний и внутренний (рисунок 1).

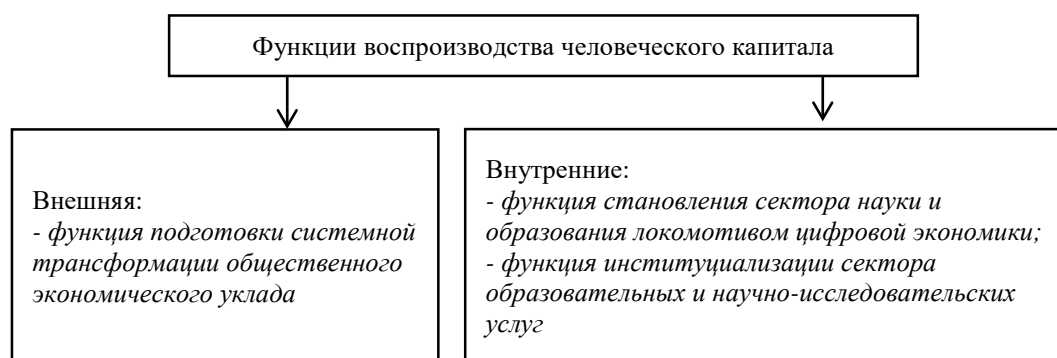

Рисунок 1. **Функции воспроизводства человеческого капитала***

* Составлено авторами

Итак, перечислим основные факторы, определяющие результативность *функции подготовки системной трансформации общественного экономического уклада*:

- точечные вложения в перспективные векторы развития личностных факторов производства, необходимых для реализации инноваций. Эти векторы определяются в результате координации деятельности рыночных субъектов, субъектов аккумуляции человеческого капитала и контролирующих ведомств;
- создание благоприятной среды для мобильности носителей человеческого капитала (обеспечения комплементарности комбинаций человеческого капитала для приложения к физическому капиталу) при сопровождении действенного государственного контроля над издержками перемещений;
- формирование административных рычагов стыковки капитальных комбинаций на разных

этапах экономических реформ;

- мотивация участников капитальных комбинаций, включая экономические и социальные аспекты.

Приоритетной внутренней функциональной задачей воспроизводства человеческого капитала является становление сферы формирования человеческого капитала как драйвера распространения цифровой экономики. Для осуществления *функции становления сектора науки и образования локомотивом цифровой экономики необходимы следующие шаги:*

- привлечение стабильных и соответствующих запросам развития сектора инвестиционных поступлений из различных источников (государственных, частных, либо финансирования на основе фандрайзинга);

- синергия науки и обучения в учреждениях сектора, приобщение обучающихся к активному извлечению компонентов нового знания;

- отказ от формального подхода к деятельности в секторе, повышение автономии вузов и научно-исследовательских организаций, облегчение администрирования в целях сокращения транзакционных издержек в рамках сектора;

- возвращение действенных институтов внутри сектора, вместо попыток введения не профильных институтов из других секторов;

- развитие практико-ориентированного воспроизводства человеческого капитала с базированием в регионах для сращивания человеческого капитала с реальным сектором экономики.

Следующая внутренняя функциональная цель процесса воспроизводства человеческого капитала заключается в гарантии институциональной стабильности в адаптации сектора к условиям турбулентности экзогенных преобразований. Как следствие, необходима специфическая *функция институционализации сектора образовательных и научно-исследовательских услуг.*

Осуществление данной функции подразумевает постепенное и равномерное подстраивание показателей институциональной среды, видов контрактов, уровней и форматов экономического поведения организаций сектора к существенным преобразованиям, протекающим в нижеперечисленных коррелирующих с сектором сферах:

- рынке услуг образования, рынке научных исследований и опытно-конструкторских работ, реализующими международное сотрудничество;

- сфере выработки и осуществления программ государственной социально-экономической поддержки, направленной на ускорение аккумуляции и применения человеческого капитала.

Данные таблицы 3 показывают, что удельный вес расходов бюджета Республики Казахстан, направленных на образование и здравоохранение незначителен по сравнению с развитыми странами, в связи с чем строить прогнозы в отношении эффективности реализации Государственной программы “Цифровой Казахстан” затруднительно.

Таблица 3

Расходы бюджета Республики Казахстан на статьи, влияющие на социально-экономическую конъюнктуру за 2019-2020 г.*

Параметры	2019		2020	
	трлн.тенге	%	трлн.тенге	%
1	2	3	4	5
Доходная часть бюджета трлн. тенге	12.8		14.5	
Расходная часть бюджета трлн. тенге	13.5	100	16.7	100
Социальная политика	3.4	24	3.7	23
Национальная оборона	0.7	5	0.6	4
Национальная экономика	1.6	12	1.9	12
Правоохранительная деятельность и национальная безопасность	0.8	6	0.9	6
Общегосударственные вопросы	0.7	5	0.7	5
Обслуживание государственного долга	0.6	4.5	0.7	5
Трансферты между бюджетами	0.02	0.01	0.02	0.01
Образование	2.3	16	3.1	19
Здоровье	1.3	9.2	2	12

1	2	3	4	5
Охрана окружающей среды	0.5	3.5	0.3	3.25
Спорт, туризм, культура и информационное пространство	0.4	3	0.4	3
ЖКХ	0.9	7	1.4	8

* Составлено авторами на основе [14],[15]

Согласно Глобальному инновационному индексу (ГИИ) Казахстан занял 77-е место среди 131 стран в рейтинге стран по уровню инноваций.

Слабыми позициями Казахстана продолжают оставаться, как “Здоровье” - 95 место и “Образование и навыки” - 57 место. Только государство обладает достаточными ресурсами для осуществления детерминирующих масштабных инвестиций в научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы. Динамика затрат в Казахстане на НИОКР приведена в таблице 4.

Таблица 4

Внутренние затраты на исследования и разработки*

	2017	2018	2019	2020
Внутренние затраты на НИОКР, млрд. тенге	68.9	72.2	82.3	85.2
Доля затрат в % от ВВП	0.13	0.12	0.12	0.12

* Составлено авторами

Судя по данным таблицы 4, удельный вес затрат на НИОКР весьма мал и не превышает 0,13 %, в то время, как к примеру, в России она колеблется в пределах 1%. В Казахстане престижность науки пока лишь провозглашается, но не практикуется как объект инвестиций в человеческий капитал.

В то же время в мировом масштабе не только развитые, но и некоторые развивающиеся страны затрачивают на НИОКР в пределах 2%–5% от ВВП, по сведениям Всемирного банка в 2018 году наивысшую величину данный показатель достигал в Израиле (4.95% от ВВП), Южной Кореи (4.81%), Швеции (3.34%), Японии (3.26%) и Австрии (3.17%). Среднемировые расходы на НИОКР составляют порядка 2.27% от ВВП. Казахстан занял 66-е место из 72, оказавшись седьмым от конца списка и опередив лишь такие страны, как Монголия, Гамбия, Таджикистан, Кувейт, Ирак и Мавритания.

Для успешного становления к цифровой экономики Казахстан должен в корне повернуть сложившийся курс с инерционной экономики убывающей отдачи на инновационную экономику повышающейся отдачи, темпы и динамичность развития которой определяются воспроизводством человеческого капитала.

В ключе современных теорий экономического развития приведенные выше результаты позволяют вывести концептуальное положение о возрастающей отдаче вложений в процесс воспроизводства человеческого капитала в секторе услуг высшего образования, обоснованием которого служат следующие аргументы:

- по сравнению с материальными объектами, новые знания, положенные в основу формирования специфических компетенций, неисчерпаемы, поэтому в данной сфере действует вместо закона убывающей отдачи закон возрастающей отдачи;

- в современном мире противоречие между отраслями с возрастающей и убывающей отдачей модифицирует характер конкуренции, потому как обработка информации вытесняет переработку материальных ресурсов;

- в сфере цифровых технологий, где в большей степени применяется человеческий капитал, доминируют процессы генерации идей, выработки информации и ее воплощение в инновационных технологиях и продуктах;

- высокие темпы создания новых знаний (5% фундаментальных и 20% профессиональных знаний ежегодно), а также удвоение объема информации за 1,5-2 года делают необходимой адаптацию организаций сектора высшего образования как рыночных субъектов, к возрастанию информационных потоков и обновлению требований к качеству производимого ими человеческого капитала.

Важнейшим способом формирования и эффективного использования человеческого капитала является инвестиции в него. Содержание процесса инвестирования – это не просто вложение средств и ресурсов, а осознанная и целенаправленная деятельность государства этих средств и

ресурсов во имя достижения поставленной цели. Инвестиции в человеческий капитал имеют ряд особенностей, отличающих от других видов инвестиций, при этом инвестиции в человеческий капитал обладают своими особенностями, а именно:

- отдача от инвестиций в человеческий капитал зависит от продолжительности трудоспособности периода его носителя. Чем раньше осуществляются вложения в человека, тем больше отдача, которая происходит в процессе всей его трудовой жизни;

- износ человеческого капитала определяется, во-первых, степенью естественного износа (старения) человеческого организма, а во-вторых, степенью морального износа (устаревания) знаний;

- приращение человеческого капитала осуществляется по мере наработывания производственного опыта. Если этот процесс осуществляется непрерывно, то по мере использования человеческого капитала его качественные и количественные характеристики, соответственно, улучшаются и увеличиваются. По мере накопления человеческого капитала его доходность повышается до определенного предела, ограниченного верхней границей активной трудовой деятельности, а потом резко снижается.

Центром концепции человеческого капитала во взглядах Беккера является инвестиционное наполнение издержек на содержательное изменение человеческого потенциала (развитие талантов и формирование потребностей населения), и оценка участия таких инвестиций в экономическом росте. Инвестиции, образующие и пополняющие человеческий капитал, включают затраты на общее и специальное образование, здравоохранение, условия для мобильности, поиск информации, а также на научные исследования социально-трудовых отношений. Ведущим источником инвестиций в данные направления вложений в человеческий капитал должно являться государство.

Цифровая экономика обостряет необходимость инвестиций в воспроизводство человеческого капитала, в первую очередь, за счет улучшения образования, обеспечения практической применимости полученных компетенций. Цифровизация казахстанской экономики делает насущным коренной пересмотр направлений и содержания программ обучения, и, как следствие, человеческого потенциала трудящихся.

Таким образом, совершенствование системы образования, высококачественное учебное обслуживание, продвижение научно-исследовательских и конструкторских работ и инновационной активности, повышение технологического уровня, достойный уровень культуры и уровня жизни, эффективная реализация государственных программ усиливают процесс воспроизводства человеческого капитала и становятся залогом эффективного его применения. Осуществление перечисленного становится реальным лишь при условии форсированных государственных инвестиций в воспроизводство человеческого капитала.

Заключение. Основными факторами становления и развития воспроизводства человеческого капитала становятся знания и их носители, а сам воспроизводства способствует концентрировать усилия и необходимые ресурсы на постоянном улучшении их качество и количественные характеристики.

Использование методологии системного подхода к исследованию воспроизводства человеческого капитала позволил констатировать, что его компоненты взаимодействуют между собой в различных средах (внешней и внутренней) и разных уровнях (макро-, мезо-, микро-), видоизменяясь в соответствии с установленными функционирования в экономической системе.

На основе экономической теории экономического развития обосновано и сформировано положение о повышающейся отдаче инвестиций в процессе воспроизводства человеческого капитала в секторе услуг высшего образования. Для повышающейся отдачи свойственно экспотенциальное возрастание социально-экономического эффекта, проявление которого возможно при условии скоординированности преобразований во всех секторах, нацеленных на развитие человеческого капитала.

ЛИТЕРАТУРА

1. Рогов, С.М. Государство и общественные блага: мировые тенденции и российский путь / С.М. Рогов. – М.: Институт США и Канады, ООН, 2005. – 343 с.
2. Зенкина, С.В. Современное состояние и факторы, определяющие развитие человеческого капитала в России / С.В. Зенкина // Социально-экономические явления и процессы. – 2009. – № 3 (015). – С. 16-20.
3. Как построить экономику доверия: итоги ПМЭФ – 2018. – Retrieved from <https://tass.ru/pmef-2018/articles/5460584>
4. Schultz T. Investment in Human Capital. – N.Y.; London, 1971. – 412 p.

5. Беккер Г. Современная социологическая теория в ее преемственности и изменении / Г. Беккер. – Москва: Иностранная литература, 1961. – 882 с.
6. Проект развития человеческого капитала. – 2020. – (<https://www.vsemirnyjbank.org/ru/publication/human-capital>)
7. Тоффлер, Э. Метаморфозы власти: Знание, богатство, и сила на пороге XXI века / Э. Тоффлер. – М.: АСТ, 2003. – 669 с.
8. Борщ Л.М., Жарова А.Р. Методология развития человеческого капитала с позиции цифровой экономики / Л.М. Борщ, А.Р. Жарова // Креативная экономика. – 2019. – № 13 (13). – DOI:10.18334/ce.13.11. – 41351. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/337696898_Metodologia_razvitiya_chelovecheskogo_kapitala_s_pozicij_cifrovoj_ekonomiki
9. Кельчевская Н.Р., Ширинкина Е.В. Институциональная модель драйверов цифрового развития человеческого капитала в стратегической перспективе / Н.Р. Кельчевская, Е.В. Ширинкина // Вопросы управления. – 2020. – № 1 (62). – С. 83-92.
10. Роков, А.И., Балкина, Е.Е., Ледовская, К.А. Инвестиции в человеческий капитал, как фактор успешного развития организаций и общества в эпоху цифровой экономики / А.И. Роков, Е.Е. Балкина, К.А. Ледовская // Стратегия бизнеса. – 2020. – № 8 (1). – С. 27-30.
11. World Digital Competitiveness Ranking // IMD World Competitiveness Center. Retrieved from <https://www.imd.org/centers/world-competitiveness-center/rankings/world-digital-competitiveness/>
12. Гречко, М.В. Оценка состояния инновационного развития национальной экономики России / М.В. Гречко // Национальные интересы, приоритеты и безопасность. – 2014. – № 6 (243). – С. 53-60.
13. Перельгин К.Г. Институты и механизмы социально-экономической трансформации объектов интеллектуальной собственности в капитал: автореф. канд. экон. Наук / К.Г. Перельгин. – Орел: ПБ Госуниверситет, 2012. – 24 с.
14. Бюджет Республики Казахстан 2019 г. в цифрах. – 2019. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1800000197>.
15. Бюджет Республики Казахстан 2020 г. в цифрах. – 2020. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36662380.

REFERENCES

1. Rogov S.M. Gosudarstvo i obshchestvennye blaga: mirovye tendentsii i rossiiskii put' [State and public goods: global trends and the Russian way]. / S. M. Rogov. – Moscow: USA and Canada Institute, UN. – 2005. – 343 s. [in Russian].
2. Zenkina S.V. (2009). Sovremennoe sostojanie i faktory, opredeljajushhie razvitie chelovecheskogo kapitala v Rossii [Current State and Factors Determining the Development of Human Capital in Russia]. Social'no-jekonomicheskie javleniia i process – Socio-economic phenomena and processes, № 3 (015). – P. 16-20. [in Russian].
3. TASS. (2018). Kak postroit' ekonomiku doveriya: itogi PMEF-2018 [How to build an economy of trust: SPIEF-2018 results]. Retrieved from: <https://tass.ru/pmef-2018/articles/5460584> [in Russian].
4. Schultz T. Investment in Human Capital. – N.Y.; London, 1971. – 412 p.
5. Bekker G. Sovremennaya sotsiologicheskaya teoriya v ee preemstvennosti i izmenenii [Modern sociological theory in its continuity and change]. Moscow: Inostrannaya literatura, 1961. – 882 s. [in Russian].
6. Vsemirnyi bank. (2020). Proekt razvitiya chelovecheskogo kapitala [Human Capital Development Project]. Retrieved from: <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/publication/human-capital> [in Russian].
7. Toffler E. (2003). Metamorfozy vlasti: Znanie, bogatstvo, i sila na poroge XXI veka [Metamorphoses of Power: Knowledge, Wealth, and Power at the Threshold of the 21st Century]. – Moscow: AST, 2003. – 669 s. [in Russian].
8. Borshch L.M., Zharova A.R. (2019). Metodologiya razvitiya chelovecheskogo kapitala s pozitsii tsifrovoi ekonomiki [Methodology for the development of human capital from the standpoint of the digital economy]. Kreativnaya ekonomika – Creative economy, 13(13). – DOI:10.18334/ce.13.11. – 41351 https://www.researchgate.net/publication/337696898_Metodologia_razvitiya_chelovecheskogo_kapitala_s_pozicij_cifrovoj_ekonomiki [in Russian].
9. Kel'chevskaya N.R., Shirinkina E.V. (2020). Institutsional'naya model' draiverov tsifrovogo razvitiya chelovecheskogo kapitala v strategicheskoi perspective [An institutional model of drivers for the digital development of human capital in a strategic perspective.]. Voprosy upravleniya – Management Issues,

1(62). – S. 83-92 [in Russian].

10. Rokov A.I., Balkina E.E., Ledovskaya K.A. (2020). Investitsii v chelovecheskii kapital, kak faktor uspeshnogo razvitiya organizatsii i obshchestva v epokhu tsifrovoi ekonomiki [Investments in human capital as a factor in the successful development of organizations and society in the era of the digital economy]. *Strategiya biznesa – Business strategy.* – 8(1). – S. 27-30 [in Russian].

11. World Digital Competitiveness Ranking // IMD World Competitiveness Center. – <https://www.imd.org/centers/world-competitiveness-center/rankings/world-digital-competitiveness/>

12. Grechko M.V. (2014). Otsenka sostoyaniya innovatsionnogo razvitiya natsional'noi ekonomiki Rossii [Assessment of the state of innovative development of the national economy of Russia]. *Natsional'nye interesy, priority i bezopasnost'* – National interests, priorities and security. – 6(243). – S. 53-60 [in Russian].

13. Pereygin K.G. Instituty i mekhanizmy sotsial'no-ekonomicheskoi transformatsii ob'ektov intellektual'noi sobstvennosti v kapital [Institutions and mechanisms of socio-economic transformation of intellectual property objects into capital]. PhD Thesis. Orel: PB Gosuniversitet – UNPK, 2012. – 24 c. [in Russian].

14. Biudzheth Respubliki Kazakhstan 2019 g. v tsifrakh [The budget of the Republic of Kazakhstan 2019 in numbers]. [adilet.zan.kz](https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1800000197). Retrieved from: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1800000197>[in Russian].

15. Biudzheth Respubliki Kazakhstan 2020 g. v tsifrakh [The budget of the Republic of Kazakhstan 2020 in numbers]. [adilet.zan.kz](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36662380). Retrieved from: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36662380[in Russian].

Салжанова З.А., Әлімбаев А.А., Рахимжанова Р.А.

ЦИФРЛЫҚ ЭКОНОМИКА ЖАҒДАЙЫНДА АДАМИ КАПИТАЛДЫҢ ҰДАЙЫ ӨНДІРІСІ

Аңдатпа

Мақаланың мақсаты – цифрлық экономика жағдайында адами капиталды ұдайы өндіру үдерісін дамыту әдістемесін әзірлеу. Қолданылған зерттеу әдістері: Мақалада себеп-салдарлық, тікелей және кері байланыстарды зерттеуді көздейтін цифрлық экономикадағы адами капиталдың ұдайы өндірісін талдаудың жүйелік әдістемесі пайдаланылады. Зерттеу нәтижелері: Авторлар Қазақстандағы адами капиталдың ұдайы өндірісінің жаңа бағыттар негізінде кеңеюі ұдайы өндіріс процесінің функцияларын өзгерту және жаңа мазмұнға ие болу қажеттігін анықтады. Қоршаған ортаға әсер ету позициясынан (ішкі және сыртқы) функционалды сыртқы және ішкі деп бөлген жөн. Осыған байланысты адами капиталды ұдайы өндірудің аталған функцияларына талдау жүргізілді. Зерттеудің қорытындылары: Цикл (жинақтау және пайдалану) шеңберінде адами капиталды молайту процесі оның құрамдас бөліктері бір-бірімен әртүрлі бөлімдерде (сыртқы және ішкі) және әртүрлі деңгейде (макро-, мезо-, микро-), экономикалық жүйедегі қызмет ету шарттарына сәйкес өзгереді.

Salzhanova Z., Alimbaev A., Rakhimzhanova R.

REPRODUCTION OF HUMAN CAPITAL IN THE DIGITAL ECONOMY

Annotation

The object of the article is to develop a methodology for the development and reproduction of human capital in a digital economy. Research methods used: The article uses the methodology of a systematic approach to the analysis of the reproduction of human capital in the digital economy, which involves the study of causal, direct and feedback relationships. Research results: The authors found that the expansion of the reproduction of human capital in Kazakhstan on the basis of new directions makes it necessary to change the functions of the reproduction process and acquire new content. From the position of impact on the sphere (internal and external), it was advisable to divide the functionality into external and internal. In this regard, an analysis of these functions of the reproduction of human capital was carried out. Conclusions of the research: The reproduction process of human capital within the framework of the cycle (accumulation and use) allows us to see that its components interact with each other in various sections (external and internal) and at different levels (macro-, meso-, micro-), changing in accordance with conditions of functioning in the economic system.

DOI 10.52260/2304-7216.2022.3(48).42

ӨОЖ 331.222

FTAMP 06.77.77

А.Н. Турекулова*, PhD¹

Б.Т. Череева, PhD¹

Г.И. Абаева, э.ғ.к., қауымд. профессор²

Г.К. Лухманова, э.ғ.к., қауымд. профессор м.а.³

Esil University, Астана қ., Қазақстан¹

А. Байтұрсынов атындағы Қостанай аймақтық университеті, Қостанай қ., Қазақстан²

Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ., Қазақстан³

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: asiya_989@mail.ru

МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТЕГІ ЫНТАЛАНДЫРУ МЕН ЕҢБЕКАҚЫ

Мақалада мемлекеттік қызметтегі ынталандыру жүйесінің қазіргі жағдайы сипатталып, мемлекеттік қызметшілердің уәждеу бойынша ұсыныстар жасалынды. Әдебиеттерді шолу кезінде мемлекеттік қызметтегі заңнамалық актілер мен «ынталандыру» терминінің психологиялық, әлеуметтік пен басқару тұрғысынан көрсетіліп, бір ортақ анықтама шығарылды. Мемлекеттік қызметтегі ынталандыру түрлері, адамдармен мемлекеттік қызметті таңдау қажеттіліктері көрсетіліп, «ең тұрақты» қызмет санатына жататыны айқындалды. Мемлекеттік қызметшілердің еңбекақы қорында есепке алынатын категориялар қарастырылып, мемлекеттік басқару органдарының еңбекақы көлемінің 1995-2020 жж. аралығындағы динамикасы талданған. Зерттеу барысында мемлекеттік қызметтегі қызметкерлердің еңбекақысының өзгеруіне қандай факторлар әсер ететіні регрессиялық талдау арқылы анықталды. Факторлар ретінде мемлекеттік басқару орган қызметшінің еңбекақысына жан басындағы ЖІӨ көлемі, қызметшілер саны мен мемлекеттік қызметті қаржыландыру көлемі таңдалған еді. Экономикалық модельдеу негізінде регрессиялық теңдеу шығарылған. Мемлекеттік басқару органдарының қызметшілердің еңбекақы көлемінің болжамын динамикалық қатарлар негізінде анықталған еді. Тренд әдісі арқылы мемлекеттік басқару органдары қызметкерлердің орташа еңбекақы көлемінің болжам жасалынған. Талдау нәтижесі көрсеткендей елімізде еңбекақы төлеуде енгізілген рейтингтік жүйенің қызмет ету механизмі мемлекеттік қызметшілерді нәтижелі және сапалы қызмет атқаруға ынталандыру қажет.

Кілт сөздер: еңбекақы, ынталандыру, мемлекеттік орган, мемлекеттік қызметші, болжам, рейтинг, математикалық модельдеу, регрессия, тренд, мемлекеттік басқару

Ключевые слова: заработная плата, мотивация, государственный орган, государственный служащий, прогноз, рейтинг, математическое моделирование, регрессия, тренд, государственное управление

Keywords: salary, motivation, government agency, civil servant, forecast, rating, mathematical modeling, regression, trend, public administration

Кіріспе. Тәуелсіздік жылдарында елімізде мемлекеттің ролі трансформация процесімен, саясат жүйесімен, экономикалық және қоғамдық қатынастардың орнатуымен және мемлекеттік басқару жүйені оңтайландырумен тығыз байланыста болды. Қазақстан өз алдына қойған мақсаттарды және басымдықтарды жүзеге асыру жолында персоналды таңдауға және жылжытуға байланысты тиімді жүйені құрастыруға, сонымен бірге мемлекеттік аппараттың қызметтік кәсібилігі мен мөлдірлігін қамтамасыз етілуі қажет. Экономиканың тұрақтылығына қарамастан мемлекеттік аппараттағы персоналдардың еңбекақысы жеке сектордағы қызметкерлердің алынатын еңбекақысымен салыстырғанда бәсекеге қабілетсіз болып табылады. Сонымен бірге, мемлекеттік аппараттағы қызметшілердің жұмыс тиімділігін сапасын бағалаудың жоқтылығы, оның еңбек салымы және материалды, мансапты мен моральдік уәждеу жүйелердің арасындағы әлсіз дәрежедегі өзарабайланысқа әкеледі. Мемлекеттік қызметшілер жұмысының маңыздылығы мемлекеттік қызметшілерге қатысты еңбегі үшін материалдық және материалдық емес сыйақы беру тәсілдерін қайта бағалау қажеттігін куәландырады. Мемлекеттік қызметшілердің еңбегін ынталандыру жүйесі мәжбүрлеу, сыйақы беру және ынталандыру әдістері жиынтығының әсер етуі есебінен олардың еңбегінің тиімділігін қамтамасыз ететін материалдық және материалдық емес ынталандырулардың кешенді жиынтығын қамтиды.

Қазір мемлекеттік аппараттың жұмысы еңбекті тиімсіз және нәтижесіз ұйымдастырылуымен, сондай-ақ қызметкерлерді әлеуметтік қорғау жүйесінің жоқтығымен сипатталады. Өз алдына, бұл

жоғары мамандандырылған кадрлардың жеке сектор салаларына кетуге, халықтың сана-сезімінде мемлекеттік қызметтегі жұмыстың жеткіліксіз беделді орын ретінде қалыптасуына көбінесе әкеледі. Қазақстанда мемлекеттік қызметінің тиімділігін арттыру мен халық алдында сенімділігін жоғарлату мақсатында мемлекеттік қызметшілерге қатысты ынталандару бойынша ұсыныстар жасау мен мемлекеттік органдар қызметкерлердің еңбекақысына факторлардың қаншалықты әсер тигізетінін анықтау зерттеу жұмысының ғылыми жаңашылдығы болып табылады. Берілген мәселені зерттеу барысында салыстырмалық, статистикалық, сауалнама әдістері мен математикалық модельдеу қолданылған еді.

Әдебиеттік шолу. Еліміздегі мемлекеттік қызметтің институционалдық бастамасы 1995 жылда «Мемлекеттік қызмет туралы» Қазақстан Республикасының Заңдық күшіне ие Жарлықты қабылдауымен басталады [1]. Осы заң негізінде мемлекеттік басқарудың кадрлық ядросының сақталуы қамтамасыз етілді. Мемлекеттің басты институты ретінде мемлекеттік қызметті дамытуға заңнама өз негізін қалыптастырды. Ал 1999 жылда «Мемлекеттік қызмет туралы» Заңы қабылдануы мемлекеттік қызметтің тиімді жүйесі мен бірыңғай кадрлық саясатты құруға септігін тигізді [2].

Мемлекеттік қызметтің тиімділігін арттыруы мақсатында 2015 жылы «100 қадам» ұлттық жоспары қабылданған еді. Бұл мемлекеттік бағдарламаның бірінші реформасы ретінде «кәсіби мемлекеттік аппаратты құру» алынған, белгіленген 15 бағыттың іске асырылуы нәтижесінде елімізде мансаптық үлгідегі мемлекеттік қызмет құрылады деп жоспарланып тұр [3]. Ұлттық жоспарда мемлекеттік қызметіне кіру, біліктілігін көтеру, еңбекақы төлеу, жұмыс тиімділігін көтеру, қызмет сапасын жоғарлату және тағы басқа мәселелер қарастырылған. Сол себептен қазіргі таңда мемлекеттік қызметшілердің атқаратын қызмет сапасы мен нәтижелігін жоғарлату үшін, мемлекетке ынталандыру тәсілдеріне көп көңіл аударуы тиіс.

Мемлекеттік ынталандыру жүйесі, менеджмент теориясымен ынталандыру теорияларымен сәйкес келеді. Ынталандыру анықтамасының әр түрлілігінің себебі, зерттеушілер назарын өзі маманданған салаға бағыттайды. Бір ғұламалар оны экономикалық, ал басқалары – психологиялық, әлеуметтік және тағы басқа тұрғыдан зерделейді. Авторлар ынталандыру түсінігінің әр түрлі анықтамаларын қарастырған (1-кесте).

1-кесте

Ынталандыруға отандық және шетел авторларының анықтамалары*

	Авторлар	Анықтамалар
1	Бердалиев К.Б. [4]	Ынталандыру - бұл алға қойған мақсатқа жету жолында, басқаларды қызметке ынталандыру
2	Мескон М. [5]	Ынталандыру - өзінді және басқа адамдарды қызметке ояту арқылы өз мақсаттарына немесе ұйым мақсаттарына жету үдерісі
3	Дмитриенко Г.А. [6]	Ынталандыру - адамның жүріс- тұрысының бағыттылығын айқындайтын факторы және адамның белгілі бір дәрежедегі белсенділігін көрсететін элемент ретінде қарастырады
4	Волгин Н.А. [7]	Ынталандыру - белгілі бір іс-әрекетке итермелеуші күш және оған қызығушылық тікелей себеп болады
5	Эминов М.Ш. [8]	Ынталандыру - нақты қызметті реттейтін психикалық регуляция болып табылады

* [4-8] дереккөздері негізінде құрастырылған

Әр түрлі түсініктердің болғанына қарамастан «ынталандырудың» ортақ анықтамасын келтіруге болады. Ынталандыру – бұл адамдарды қызметке итермелеу мақсатында қолданылатын құрал. Ынталандырудың негізгі анықтамаларын зерттей келе, бұл үдерісті түсіндірудің сан алуан теорияларына мінездеме беруге болады.

Негізгі бөлім. ҚР-ның Президентінің жарлығымен 2020 жылға дейін Стратегиялық жоспарында «Жаңа мемлекеттік қызмет концепциясы» бекітілген [9]. Бұл құжатта кәсіби мемлекеттік қызмет жүйесі үш қағидаға негізделуі шарт олар меритократия, тиімділік, нәтижелілік, осы қағидалар мемлекеттік басқару саласының бәсекеге қабілеттілігін арттыруда және халыққа сапалы мемлекеттік қызмет көрсетуде маңызды фактор екенін атап көрсеткен. Жаңа үлгінің қалыптасуы бізге нәтижеге бағдарланған кәсіби мемлекеттік қызметті, сапалы мемлекеттік қызмет көрсетуді береді. Қазақстанда жүргізіліп жатқан өзгерістердің барлығының жетістігі тікелей мемлекеттік

қызметтің жағдайына байланысты, өйткені елдің әлеуметтік-экономикалық дамудың маңыздысы, жауапты, мәселелерді шешуі мемлекеттік аппарат қабілетімен анықталады.

Қазіргі уақытта елімізде жүргізіліп жатқан әкімшілік реформасы мемлекеттік басқарудағы тиімділікті жоғарылатуға бағытталған. Мемлекеттік қызметкерлердің мемлекеттік қызмет көрсету саласындағы сапаны көтеруі үшін жаңа ынталандыру жүйесін құру керек екендігін аңғартады. Ең алдымен, дәстүрлі ынталандыру жүйесі өзіне келесі механизмді қамтитынын атап өткен дұрыс. Олар:

- қызметтік оклад;
- әлеуметтік көмек жүйесі;
- өзінің кәсіби қажеттіліктерін қанағаттандыру;
- мансаптық өсу [10].

Мемлекеттік қызметкерлердің қызметін әрдайым ынталандыру, ұйым мен қызметкер қызығушылықтары мен қажеттіліктерінің тепе-теңдігін береді. Бұл дегеніміз өз кезегінде замануи мемлекеттік қызмет образын қалыптастыруға өз үлесін қосады. Персоналды басқару жүйесінің маңызды элементі ретінде ынталандыру көпәспектiлi құбылыс. Қызметкерді ынталандыруға жағдай жасау өз кезегінде практикада ұйым мақсатына жетуге мүмкіндік жасайды. Мемлекеттік қызметті ынталандыру негізіне ішкі қажеттіліктерді ояту және құндылықтар жатады. Қызметкерлерден сауалнама алу барысында, соңғы жылдары мемлекеттік қызметті таңдау қажеттілігі келесідей:

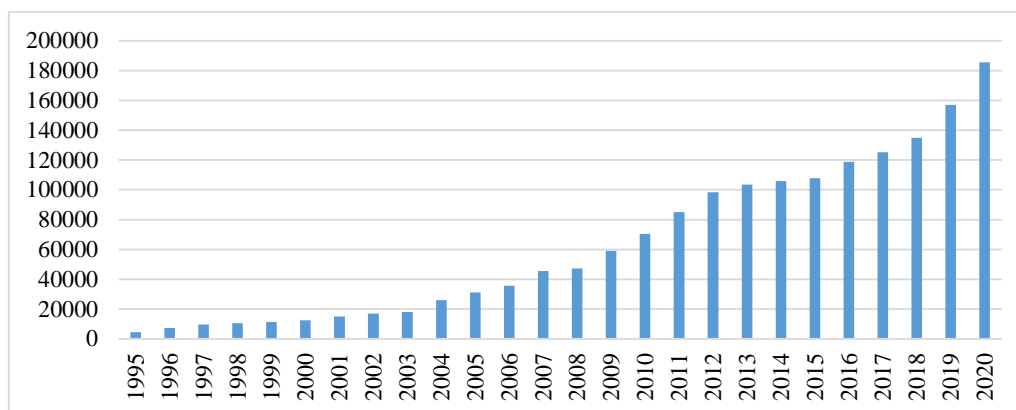
- тұрақты жұмыспен қамтамасыз ету;
- өзінің кәсіби машықтарын жүзеге асыру;
- мемлекет пен қоғамға көп пайда тигізу.

Осы мәліметтерге сүйенетін болсақ, елімізде мемлекеттік қызмет ең “тұрақты” қызмет санатына жататынын аңғаруға болады. Қазіргі уақытта қызметкерлерді ынталандыру проблемасы жан-жақты әмбебап әдістерді қажет етеді. Соның ішінде қызметкерлердің мінез-құлыққа әсер етудің экономикалық, әлеуметтік және психологиялық әдістері ұйымның қызығушылықтарына және замануи қажеттіліктеріне жауап беруі тиіс.

Мемлекеттік басқару органдарда жұмыс істейтін қызметкерлердің адал еңбегі мен нәтижелі көрсеткіштерге ие болғаны үшін ақшалай сыйақылар жылдық еңбек ақы қорының ішінде тиісті қаржылық жылға белгілі ақша көлемі қарастырылған. Мемлекеттік органдарда еңбекақы қорында келесі категориялар есепке алынған:

- қызметшінің тарифтік ставкасы бойынша еңбекақы;
- ынталандыру сипаты бойынша сыйақылар;
- жұмыс режиміне және еңбек ету жағдайына байланысты төлемдер;
- жұмыс істелмеген уақыты үшін ақы төлеу;
- төлемге есептелмеген басқа да ақшалай сомалар [11].

Мемлекеттік қызметшілерге жұмыстың нәтижелігі бойынша еңбекақы төлеу жүйесі енгізілгеннен соң, қызметкерлер өз біліктілігі, кәсіби даярлығына, ынтасына сай әртүрлі айлық еңбекақыны алады. 1-ші суретте Қазақстан Республикасы бойынша мемлекеттік басқару органдарының еңбекақы көлемінің динамикасы көрсетілген.

1-сурет. Мемлекеттік қызметшілердің еңбекақы динамикасы, тенге*

* [12] дереккөзі негізінде құрастырылған

1-ші суреттен көріп тұрғанымыздай 1995-2020 жылдар аралығында мемлекеттік қызметшілердің жұмысқа деген ынтасын жоғарлату үшін, тиімді және нәтижелі қызметті атқарғаны үшін еңбекақы көлемі 41,5 есе өсті [12]. Соңғы бес жыл ішінде мемлекеттік органдардағы қызметшілердің орташа еңбекақысы 56,2%-ға артты.

Мемлекеттік басқару органдары қызметшілердің жыл сайын еңбекақы төлеуге қаражат көлемінің өсуі еліміздің әлеуметтік-экономикалық даму көрсеткіштерінің өсуіне байланысты деп санаймыз. Ал макро деңгейде еліміздің әл-ауқатын сипаттайтын негізгі көрсеткіштерінің ішінде жалпы ішкі өнім көлемі мен жан басына шаққандағы ЖІӨ көлемі маңызды орын алады. Сол себеппен белгілі уақыт аралығындағы сандық мәліметтерге сүйеніп отырып, мемлекеттік басқару орган қызметшінің еңбекақысына жан басындағы ЖІӨ көлемінің, қызметшілер саны мен мемлекеттік қызметті қаржыландыру көлемінің өзгеруі қандай әсерін тигізетінін корреляциялық байланыс арқылы көрейік.

Корреляциялық талдау жүргізу үшін статистикалық мәліметтерді қатысушы факторлар бойынша жинастырып (кесте 6), кейін Excel кестелік редактор көмегімен корреляциялық кестені құраймыз. Корреляциялық талдауда келесі факторлар қатысады: Y – мемлекеттік басқару орган қызметшілердің орташа еңбекақы көлемі, тенге;

X1 – жан басына шаққандағы жалпы ішкі өнім көлемі, мың тенге.

X2 – мемлекеттік қызметшілердің саны, мың адам

X3 – жалпы мемлекеттік қызметті қаржыландыруға бөлінген қаражат көлемі, млн.тенге

2-кесте

Алғашқы мәліметтер*

Кезең	Y	X1	X2	X3
1	31191	501,1	94,2	1654,5
2	35625	667,2	95,2	2176,5
3	45610	829,9	94,9	2350,9
4	47206	1001,3	95	1711,1
5	59131	1056,8	96,9	1216,7
6	70437	1336,6	87,4	1303,7
7	84987	1705,8	87,4	1444,6
8	98293	1847,1	86,9	2125,6
9	103467	2113,2	84,4	2840,3
10	106000	2294,8	90,5	2391,8
11	107924	2330,4	90,3	2410,0

* [12,13] дереккөзі негізінде автормен құрастырылған

Жоғарыдағы кестенің сандық мәліметтерінің негізіндегі корреляциялық талдау төменгі кестеде көрсетілген.

3-кесте

Корреляциялық талдау*

	(Y)	(X1)	(X2)	(X3)
(Y)	1			
(X1)	0,991	1		
(X2)	-0,763	-0,722	1	
(X3)	0,429	0,466	-0,300	1

* Автормен құрастырылған

Корреляциялық талдау нәтижесінде Y нәтижелі факторы мен X1 фактордың арасында өте тығыз байланыс ($R=0,995$) екенін байқауға болады. Y пен X2 факторлардың арасында теріс байланыс болып шықты ($R=-0,763$), яғни мемлекеттік қызметшілердің саны азайған сайын, ортша еңбекақы көлемі өседі. Алайда, мемлекеттік қызметкерлердің санын қысқарту нәтижесіндегі пайда болған үнемдеу негізінде орташа еңбекақы көлемінің өсуі ықтимал. Ал Y пен X3 факторлардың арасында корреляциялық байланыс байқалмайды, $R<0.6$ – дан кем болып тұр. Енді осы факторларға байланысты регрессиялық теңдеуді табайық. Ол үшін Excel кестелік редакторы көмегімен регрессия теңдеуінің негізгі параметрлерін анықтау қажет.

Y(X1) регрессиялық талдау нәтижесінде көптік корреляция коэффициенті $R=0,991$ -ке, ал детерминация коэффициенті $R^2 = 0,992$ -ге тең, яғни 99,2% үлесі X1 фактордың өзгеруіне байланысты болады. Регрессия теңдеуі адекватты және статистикалық маңызды болып келеді, өйткені Фишер критерийі мен Стьюдент коэффициенті бекітілген нормативтер шартын қанағаттандырады [14]. Регрессия теңдеуі келесі түрде болады:

$$Y = 8831,995 + 44,16668 * X1 \quad (1)$$

Регрессия теңдеуі бойынша b параметрінің сенімділік интервалы $39,656 < b < 48,677$ аралығында тұр, яғни жан басына шаққандағы ЖІӨ-нің көлемі 1 мыңға өсетін болса, онда мемлекеттік қызметшінің еңбекақысы орташа көлемде 39,7-ден 48,7 тенге аралығында өсуі мүмкін.

Берілген регрессия моделін келешекте болжам жасауға болады, өйткені ол экономикалық модельдеудің барлық талаптарына сай болып табылады. Болжамның дәлдігін анықтау үшін ретро-болжамды жасау қажет. Ретро болжамның нәтижесінде дәлдігі 96,6%-ке тең болып шықты.

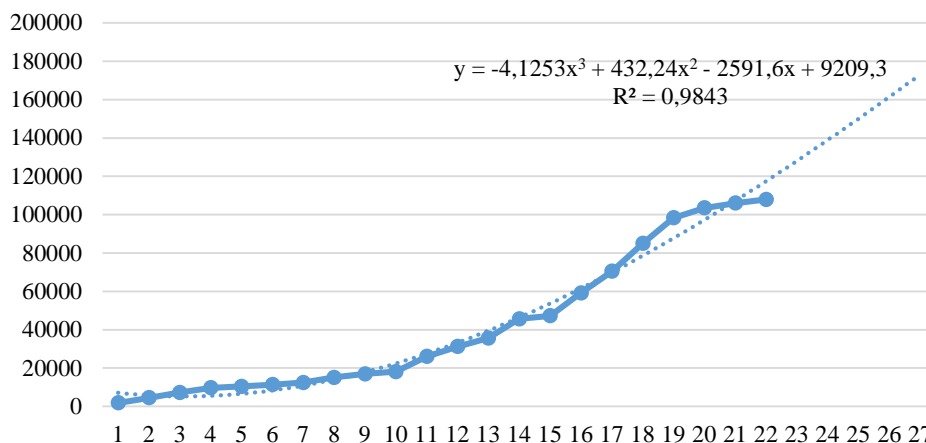
Регрессия теңдеуін пайдаланып, 2023 жылда мемлекеттік басқару органдарда жұмыс істейтін қызметкерлердің орташа еңбекақысы қандай болуы мүмкін екенін болжап көрейік. 2019-2020 жылдардың мәліметтері бойынша жан басындағы ЖІӨ көлемі 1,5%-ға өскен екен, сондықтан да 2023 жылда да осы шамасында өсім болады деп алсақ, онда бұл көрсеткіштің көлемі 2366,5 мың тенгеге тең болады. Сонда 2023 жылы жан басына шаққандағы ЖІӨ көлемі 1,5%-ға өсетін болса, онда мемлекеттік қызметшінің орташа еңбекақы көлемі 113352 тенгеге тең болады, яғни 1.4% өсімін береді.

Y(X2) байланыстың регрессиялық талдауында көптік корреляция коэффициенті 0,763-ке, ал детерминация коэффициенті 0,582-ге тең болып шықты, яғни орташа еңбекақының көлемінің 58,2%-ы мемлекеттік қызметшілер санының қысқаруына байланысты. Тұрғызылған регрессиялық модель адекватты, өйткені $F = 12.54 > F_{кр} = 4.96$ және де статистикалық маңызды ($t = 3.54 > t_{кр} = 2.22$). Регрессиялық модель келесі түрде болады:

$$Y = 556600.3 - 5316.25 * X2 \quad (2)$$

Модель барлық параметрлерге жауап береді, бірақ та оны болжамға пайдалануға болатыны туралы айту үшін, оның дәлдігін тексеру қажет. Оны ретро-болжам арқылы тексереміз. Жүргізілген ретро-болжам нәтижелері нақты мәні мен болжанған мән арасында өте жоғары айырмашылық бар екенін көрсетті. Сол себеппен тұрғызылған модель бойынша алынған болжамдық мәндердің шынайлығы өте төмен болатынын айтуға болады.

Мемлекеттік басқару органдарының қызметшілердің еңбекақы көлемінің болжамын динамикалық қатарлар арқылы да табуға болады. Ол үшін тренд әдісін қолданамыз. Ресми статистикалық мәліметтерге сүйіне отырып, 1995-2020 жж. аралығындағы мәліметтерге сүйініп, мемлекеттік қызметшілердің орташа еңбекақысына байланысты тренд теңдеуінің графигі төменгі суретте көрсетілген.

2-сурет. Y нәтижелі фактордың полиномиальді тренд түзуі*

* Автормен құрастырылған

Қарастырылып тұрған кезеңінде мемлекеттік қызметшілердің еңбекақы көлемінің динамикасына полиномиальді тренд түзуі көбірек сәйкес келді және де $R^2 = 0.9843$ тығыз байланысты көрсетіп тұр. Осыған байланысты тренд теңдеуі келесі түрде болады:

$$Y = -4.1253 * X^3 + 432.24 * X^2 - 2591.6 * X + 9209.3 \quad (3)$$

Трендтік талдауда 22 период қатысты, сондықтан келесі кезеңнің мәнін есептеу үшін X-ті 23-ке теңестіреміз. Сөйтіп, трендтік талдау негізіндегі 2023 жылдың қорытындысы бойынша мемлекеттік басқару органдары қызметкерлердің орташа еңбекақы көлемінің болжамы 128064 тенгеге тең болады.

Қорытынды. Осылайша, мемлекеттік қызметшілерге көбірек жауапкершілік жүктеледі және оларға коммерциялық, өндірістік және өнеркәсіптік ұйымдардағы ұқсас деңгейдегі қызметкерлерге қарағанда жоғары талаптар қойылады. Алайда, мемлекеттік қызметшілерге еңбекақы төлеу деңгейі коммерциялық құрылымдарға қарағанда төмен. Коммерциялық ұйымдармен салыстырғанда қосымша әлеуметтік игіліктер мен берілетін кепілдіктер қызметкерлердің жалпы жұмысының жоғары деңгейін толық өтей алмайды. Мемлекеттік қызметтің тиімділігін жоғарлату үшін қызметкерлерді ынталандыру жүйесінің әдістемелік негіздеріне назар аударуы қажет. Елімізде еңбекақы төлеуде енгізілген рейтингтік жүйенің қызмет ету механизмі мемлекеттік қызметшілерді нәтижелі және сапалы қызмет атқаруға ынталандыру қажет. Ал ынталандыру мен еңбекақыны көтеру шараларына қаражаттың бар болуы еліміздің жалпы ішкі өнім көлеміне тәуелді екені дәлелденді. Еліміздің жалпы ішкі өнімі 1 млн. тенгеге өсетін болса, онда мемлекеттік қызметшінің орташа еңбекақы көлемі 44,2 тенгеге өсетін болады.

Мақала «Цифрлық қоғамның қалыптасуы жағдайындағы жастардың әлеуметтік-еңбек және экономикалық мінез-құлқы өмірлік мақсаттар мен құндылық бағдарларының көрінісі нысаны ретінде» тақырыбындағы ғылыми зерттеу аясында дайындалды (Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитетінің гранты бойынша, ЖТН АР13068599).

ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Мемлекеттік қызмет туралы» / ҚР Президентінің 1995 жылғы 26 желтоқсандағы №2730 Заң күші бар Жарлығы. – https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1004067
2. «Мемлекеттік қызметі туралы» ҚР Заңы / 1999 жыл 23 шілдегі №453. – http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000453_
3. «100 нақты қадамы» ҚР мемлекеттік бағдарламасы / 20 мамыр 2015 жыл. – <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000100>
4. Бердалиев К.Б. Стратегиялық менеджмент. – Алматы: ҚР ЖОО қауымдастығы, 2011. – 312 б.
5. Мескон М. Основы менеджмента. – М.: Дело, 1997. – 488 с.
6. Дмитриенко Г.А. Стратегический менеджмент: целевое управление персоналом организаций. – 2-е изд. – Киев: МАУП, 2002. – 193 с.
7. Волгин Н.А. Новая модель оплаты труда. – М.: Дуч, 1992. – 149 с.
8. Эминов М.Ш. Мотивация достижения: структура и механизмы. – М., 2001. – 219 с.
9. ҚР мемлекеттік қызметі жаңа үлгісінің тұжырымдамасы / ҚР Президенттің 2011 жылдың 21 шілдесі №119 жарлығы. – <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1100000119>
10. Госслужба в Республике Казахстан. Сборник нормативно-правовых актов. / Под общ. ред. Турисбекова З.К. – Астана, 2003. – С. 393-401.
11. ҚР Еңбек туралы Заңы / 1999 жылдың 10 желтоқсан №493-І. – http://om114kaz.narod.ru/Enbek_zany.htm
12. Қазақстан Республикасында еңбекақы. Статистикалық жинақ. – Астана, 2021. – 127 б.
13. Қазақстан 2020 жылы. Статистика жинағы. – Астана, 2021. – 510 б.
14. Рахметова Р.Ө. Эконометрика. – Алматы: Экономика. – 2016. – 206 б.

REFERENCES

1. «Memlekettik qyzmet turaly» / QR Prezidentiniń 1995 zhylǵy 26 zheltoksandary №2730 Zań kúshi bar Zharlyǵy. – https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1004067 [in Kazakh]
2. «Memlekettik qyzmeti turaly» QR Zańy / 1999 zhyl 23 shildegi №453. – http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000453_ [in Kazakh]

3. «100 нақты қадамы» ҚР мемлекеттік бағдарламасы / 20 мамыр 2015 жыл. – <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000100> [in Kazakh]
4. Berdaliev K.B. Strategijalyқ menedzhment. – Алматы: ҚР ЖоО қауымдастығы, 2011. – 312 б. [in Kazakh]
5. Meskon M. Osnovy menedzhmenta. – М: Delo, 1997. – 488 с. [in Russian]
6. Dmitrienko G.A. Strategicheskij menedzhment: celevoe upravlenie personalom organizacij. – 2-е изд. – Киев: МАУП, 2002 – 193 с. [in Russian]
7. Volgin H.A. Novaja model' oplaty truda. – М.: Duch, 1992. – 149 с. [in Russian]
8. Jeminov M.Sh. Motivacija dostizhenija: struktura i mehanizmy. – М., 2001. – 219 с. [in Russian]
9. ҚР мемлекеттік қызметі зһаңа үлгісінің тқзһыорымдамасы / ҚР Президенттің 2011 жылдың 21 шілдесі №119 жарлығы. – <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1100000119> [in Kazakh]
10. Gossluzhba v Respublike Kazahstan. Sbornik normativno-pravovyh aktov. / Pod obshh. red. Turisbekova Z.K. – Astana, 2003. – S. 393-401.
11. ҚР Еңбек туралы Заңу / 1999 жылдың 10 желтоқсан №493-І. – http://om114kaz.narod.ru/Enbek_zany.htm [in Kazakh]
12. Қазақстан Республикасында еңбекақу. Statistikalық зһинақ. – Astana, 2021. – 127 б. [in Kazakh]
13. Қазақстан 2020 жыл. Statistika зһинағы. – Astana, 2021. – 510 б. [in Kazakh]
14. Rahmetova R.Ө. Jekonometrika. – Алматы: Jekonomika. – 2016. – 206 б. [in Kazakh]

Турекулова А.Н., Череева Б.Т., Абаева Г.И., Лухманова Г.К.

СТИМУЛИРОВАНИЕ И ОПЛАТА ТРУДА НА ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЕ

Аннотация

В статье описано современное состояние системы мотивации на государственной службе, выработаны рекомендации по мотивации государственных служащих. При обзоре литературы было вынесено одно общее определение законодательных актов и термина «мотивация» на государственной службе с психологической, социальной и управленческой точки зрения. Определены виды мотивации на государственной службе, потребности людей в выборе государственной службы и отнесены к категории «наиболее стабильной» деятельности. Рассмотрены категории, учитываемые в фонде оплаты труда государственных служащих, а также объемы оплаты труда органов государственного управления за 1995-2020 гг. анализируется динамика между В ходе исследования было установлено, какие факторы влияют на изменение оплаты труда работников Государственной службы. В качестве факторов для оплаты труда служащего органа государственного управления были выбраны объем ВВП на душу населения, количество служащих и объем финансирования государственной службы. На основе экономического моделирования выведено регрессионное уравнение. Прогноз объема оплаты труда служащих органов государственного управления был определен на основе динамических рядов. С помощью трендового метода прогнозируется средний размер оплаты труда работников органов государственного управления. Анализ показывает, что механизм функционирования рейтинговой системы, внедренной в нашей стране в оплате труда, должен стимулировать государственных служащих к продуктивной и качественной деятельности.

Turekulova A., Chereyeva B., Abayeva G., Lukhmanova G.

INCENTIVES AND SALARIES IN THE CIVIL SERVICE

Annotation

The article describes the current state of the incentive system in the Civil Service and makes recommendations on the motivation of civil servants. In the review of the literature, one common definition was drawn up, reflecting the legal acts in the civil service and the term "incentive" from the point of view of psychological, social and managerial. The types of incentives in the civil service, the need for people to choose a public service, and the category of "most stable" services are defined. The categories included in the salary fund of civil servants are considered, and the amount of remuneration of Public Administration bodies for 1995-2020 is determined. analysis of the dynamics of the development of In the course of the study, it was determined by regression analysis what factors influence changes in the salary of civil service employees. As factors, the state administration body chose the amount of GDP per capita for the salary of an employee, the number of employees, and the amount of funding for the civil service. Based on economic modeling, the regression equation is derived. The forecast of the salary of employees of Public Administration bodies was determined on the basis of dynamic series. According to the trend method, a forecast of the average salary of employees of Public Administration bodies is made. As the results of the analysis show, the mechanism of functioning of the rating system introduced in the country for remuneration should encourage civil servants to perform productive and high-quality services.

DOI 10.52260/2304-7216.2022.3(48).43
 ЭОЖ 338.48
 FTAMP 06.71.57

А.К. Дарибаева, кауымд. профессор¹
 М.Ж. Тұрсымбаева, э.ғ.к., доцент¹
 А.М. Кожаметова, э.ғ.к., доцент²
 А.Н. Молдашева, магистр, аға оқытушы¹
 Esil university, Астана қ., Қазақстан¹
 «Тұран-Астана» университеті, Астана қ., Қазақстан²
 * – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
 e-mail: daribaeva_kak@mail.ru

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТУРИСТІК САЛАСЫНДАҒЫ МАРКЕТИНГ СТРАТЕГИЯСЫ

Ғылыми мақалада Қазақстан Республикасының туристік саласын дамыту үшін маркетингтік стратегияның маңыздылығы қарастырылған. Туризмдегі маркетингтің мақсаттары мен міндеттері зерттелді. Қазақстанның туристік нарығының әлеуетіне әсер ететін факторлар ұсынылған.

Туризм бойынша берілген статистикалық деректерді пайдалана отырып, 2019-2021 жылдардағы келушілер санына талдау жүргізілді, Қазақстанға келудің оң динамикасы анықталды, бұл Қазақстанның әлемдік туризмнің дамуына интеграцияланғанын көрсетеді.

Мақалада туристік индустриясында маркетингті қолданудың төрт түрлі деңгейі келтірілген.

Сонымен қатар, авторлар аумақтық маркетингті дамытуға негізделген «Ескі қала» туристік дестинациясының стратегиясын ұсынады. Стратегияны әзірлеу үшін SWOT талдауы және мақсатты аудиторияның, атап айтқанда, Шымкент қаласының тұрғынының портреті құрастырылды.

Территориялық маркетинг оның стратегиясын айқындайтын бірнеше құрамдас бөліктерден тұратыны және туристердің қажеттіліктерін толық қанағаттандыра алатын басқарылатын маркетинг моделін құруға мүмкіндік беретін аумақтық маркетинг құралдарын біріктіріп қолдану орынды екені анықталды.

Қорытындылар мен ұсыныстар ішкі туризм секторын одан әрі жетілдіру мен дамытуға, туристік қалаларды пайдалану стратегиясын өзгертуге, инвестициялық тартымдылық үдерістерін дамытуға, түрлі коммуникациялық арналар арқылы халықтың мәдени ойлауын өзгертуге ықпал ете алады.

Кілт сөздер: туризм, талдау, стратегия, динамика, бағыт, тұтынушы, мақсатты аудитория, тұжырымдама, маркетингтік жылжыту, тұрғынның портреті

Ключевые слова: туризм, анализ, стратегия, динамика, дестинация, потребитель, целевая аудитория, концепция, маркетинговое продвижение, портрет жителя

Keywords: tourism, analysis, strategy, dynamics, destination, consumer, target audience, concept, marketing promotion, portrait of a resident

Кіріспе. Қазіргі кезде туризм еліміздегі жетекші және қарқынды дамып келе жатқан салалардың бірі болып табылады, осыған байланысты Қазақстан Республикасының Үкіметі туризмді экономиканы дамытудың басым секторларының бірі ретінде белгіледі. Осындай нәтижеге қол жеткізу үшін осы нарықтағы сұранысты ұлғайту үшін триггер болып табылатын және туристік кәсіпорындар мен дестинацияларға тиімділік пен бәсекеге қабілеттілікті көрсете отырып, тұтынушыларға өз өнімдері мен қызметтерін тиімді ұсынуға мүмкіндік беретін туристік саладағы маркетингті дамытуға айтарлықтай назар аудару қажет.

Бүгінгі таңда Қазақстанның туристік нарығы факторлардың жиынтығының арқасында үлкен әлеуетке ие, оның ішінде:

- Қытай, Үндістан және Ресей сияқты елдерден келетін елеулі туристік әлеует, сондай-ақ халық санының өсуі мен коронавирустық пандемияға байланысты ішкі туризмнің жалғасуы;
- бай этно-мәдени бағдарламаны құра отырып, түркі әлемі мен Ұлы Жібек жолының бай тарихи-мәдени және діни мұрасы;
- инвесторларға преференциялар, жеңілдіктер мен субсидиялар беретін, сондай-ақ инженерлік инфрақұрылым құрылысын қаржыландыруды қамтамасыз ететін мемлекет тарапынан елеулі қолдау;
- спортшылар, суретшілер, блогерлер мен кәсіпкерлер арасынан Қазақстанның қоғам қайраткерлерінің тікелей ықпалы.

Өздеріңіз білетіндей, COVID-19 пандемиясы нарыққа, ең алдымен шағын және орта бизнеске және тұтастай алғанда барлық әлемдік және отандық кәсіпорындардың қызметіне әсерін тигізді, эко-

номикалық өсудің баяулауына әсер етті. Сонымен бірге, «пандемия салдарының белгісіздігі инвестицияларды тарту арқылы ішкі туризмді дамыту, заманауи сауықтыру-туристік қызметтерді құру және туризм инфрақұрылымының сапасын арттыру қажеттілігін көрсетті» деп атап өткен жөн [1].

Туризмнің арқасында экономиканың көптеген секторлары дамуда. Қазақстан саяси әлемде қолайлы жағдайға ие бола отырып, жыл бойы демалу үшін қайталанбас жағдай туғызатын табиғи ландшафттар мен климаттық жағдайлардың бірегей үйлесіміне ие, осылайша жаңа туристік өнімдерді дамыту әлеуеті және туризм саласындағы әлемдік ойыншы болу үшін барлық қажетті алғышарттар бар.

Алайда, қазір туризм саласына мемлекет тарапынан да, кәсіпкерлік тарапынан да көп көңіл бөлінгеніне қарамастан, даму қалыпты қарқынмен, ел экономикасына ең аз қайтарыммен жүруде. Туризмді одан әрі дамыту және Қазақстан Республикасына туристік ағындарды ұлғайту үшін жаңа туристік қызметтерді ілгерілету кезінде дұрыс маркетингтік стратегияны әзірлеуге көп көңіл бөлу қажет.

Әдебиеттік шолу. Туризмдегі маркетинг пен маркетингтік стратегияның орасан зор рөлі осы тақырыпты зерттеумен айналысатын отандық және Ресейлік экономистер берген анықтамалармен дәлелденеді. Сонымен, қазақстандық ғалым Ж.Т.Кожамкулованың пікірінше, «стратегиялық маркетингтің рөлі нарықтық тенденциялардың өткенін, бүгінін және болашағын анықтау болып табылады, бұл қажеттіліктер нарығы қозғалысының эволюциясын бақылау мен болжауды қамтиды [3]».

Еуропалық маркетинг мектебінің ең көрнекті өкілдерінің бірі профессор Жан-Жак Ламбен «стратегиялық маркетинг – ол кез-келген компанияның бәсекелестік артықшылығын қамтамасыз ететін тұтынушылардың негізгі топтарының қажеттіліктерін жүйелі және тұрақты талдау» деп санайды [4].

Ресейлік ғалым Н.Ю. Величкомен келіспеу мүмкін емес, ол «барлық нарықтарда және тауарлар мен қызметтерді сатуда жоғары бәсекелестік бар қазіргі әлем әр ұйымның компанияның көлеміне қарамастан өзінің маркетингтік стратегиясын әзірлеуге және жетілдіруге ерекше назар аударуы маңызды» деген тұжырымдама береді [5].

Ал Гарифуллина Р.С. және Сафин Ф.М. сияқты ғалымдар жалпы туризмдегі маркетингтің рөлін келесідей анықтайды «маркетингтің мәні жылдың кез келген уақытында демалуға бағытталған, инновациялық сипаттағы туристік қызметтерді тұтынуға тұрақты мотивациясымен ерекшеленетін тұтынушыны қалыптастыру [6]».

Негізгі бөлім. Туристік индустрияда маркетингтік стратегияны әзірлеу маңызды болып табылады, себебі 2025 жылға қарай Қазақстандағы туристік саланың үлесі Жалпы Ішкі Өнімдегі 8%-ға дейін өседі және ел экономикасының өсуінің жаңа драйверіне айналуы тиіс [7].

Туризм нарығы ел өмірінің әртүрлі аспектілерін, соның ішінде халықтың экономикалық, экологиялық, әлеуметтік, құқықтық өмірінің аспектілерін қозғайды. Маркетингтік стратегиялар мен жоспарларды құрастыру кезінде жоғарыда аталған аспектілерді ескеру барлық қатысушы тараптардың: туристік компаниялардың, туристердің және жаһандық деңгейде мемлекеттің мүдделерін барынша көрсетуге мүмкіндік береді. Маркетингтің оң нәтижесіне қол жеткізу үшін ұйымдар, кәсіпорындар мен ведомстволар арасындағы іс-әрекеттерді нақты үйлестіру қажет. Осылайша экономика, экология және мәдениет симбиозын тиімді пайдалануға мүмкіндік туады.

Туристік нарықтың мақсаты-клиенттердің тиісті қызметтерге деген сұранысын қанағаттандыруға жауап беретін факторларды анықтау. Осы факторларды білу және олардың табиғатын түсіну арқылы маркетинг жарнамамен және PR-мен бірге оларды дұрыс қолдана алады.

Туризмді экономикалық жүйенің элементі ретінде қарастыра отырып, бір жағынан оның экономикалық қызметтің басқа түрлерінен айтарлықтай айырмашылықтары жоқ деп айтуға болады. Бұл дегеніміз, қазіргі заманғы маркетингтің кез-келген ережелері туризмде қолдануға болатынын білдіреді.

Туристік салада маркетингті қолданудың төрт түрлі деңгейі бар:

- бірінші деңгей туристердің сұраныстары мен турбизнесінің сыйақы алу арқылы оларды қанағаттандыру мүмкіндіктерінің арақатынасына жауап береді;
- екінші деңгейде мақсатты аудиторияның қажеттіліктері мен көрсетілетін қызметтерге сұранысты зерттеу жүргізіледі;
- үшінші деңгей көпшіліктің имиджі мен беделін сақтау үшін қажет;
- төртінші деңгей – белгілі бір аумақтарға, басқаша айтқанда, бағыттарға қызығушылықты құруға және қолдауға жауапты ең ауқымды деңгей.

Маркетингтегі маңызды кезең туризмдегі маркетингтік стратегияның негізгі міндеттерін бөліп көрсету болып табылады:

1) Тұтынушылардың «ауырсынуын» түсіну. Мақсатты аудиторияның қажеттіліктерін анықтау, оларға не қажет және не жетіспейтінін түсіну маңызды. Егер тұтынушылардың сұранысын

қанағаттандыратын туристік өнім жасалса, ол сатып алынады. Бұл нарыққа арналған кез-келген өнімді туристік компания, ең алдымен, мақсатты аудиторияның проблемалары мен тілектерін жабу объективі арқылы қарастыруы керек дегенді білдіреді.

2) Пайда табу, бұл ұзақ мерзімді перспективада нарықтың белгілі бір үлесін алуға дейін азаяды. Бұл міндетті іске асыру аналитиканы, болжамдарды құруды, халықтың табысы мен компанияның өз мүмкіндіктерін есепке алуды көздейді.

3) Бірыңғай стратегиялық жоспармен біріктірілген барлық маркетингтік әрекеттердің жиынтығы олардың әсерінен айтарлықтай асып түсетін синергетикалық әсерге қол жеткізу мақсатында маркетингтік бағамалар кешенін қалыптастыру. Барлық маркетингтік әрекеттер бір топтамада жұмыс істеуі керек.

4) Бір мезгілде оған әсер ете отырып, нарық жағдайларын талдау. Маркетинг өз өнімін сату үшін қолданыстағы нарыққа әсер ету тетіктерін табуға бағытталған. Бұл әлеуетті сатып алушыларды топтарға бөлу арқылы нарықты сегменттеу керек дегенді білдіреді. Мұндай бөлу сіздің клиентіңізді және оның қажеттіліктерін жақсы түсінуге, сондай-ақ қажет болған жағдайда жеке тауашаны табуға мүмкіндік береді.

5) Туристік өнімді немесе тіпті компанияның өзін жедел түрлендіруге мүмкіндік беретін нарықтағы өзгерістерді есепке алу. Бұл коммерциялық табыстың ажырамас бөлігі және бәсекелестік артықшылықтарды қалыптастырудың негізі. Сіз қызметтің жаңа жағдайларына жедел әрекет ете білуіңіз керек және үнемі жаңашылдыққа бейімделуіңіз керек.

Маркетингтік тапсырмалар белгілі бір ретпен орындалатын белгілі бір әрекеттер жиынтығы арқылы жүзеге асырылады. Бірінші кезең-стратегияны әзірлеу.

Осылайша, туризмді дамытуға әсер ететін ішкі факторлардың басым көпшілігі маркетингпен – сұранысты талдаумен және нарықта дұрыс ұсынысты қалыптастырумен, мақсатты аудиторияны және оның қажеттіліктерін түсінумен, сондай-ақ маркетинг кешенінің барлық құрылымдарының өзара әрекеттесуімен тікелей байланысты деп қорытынды жасауға болады. Егер сыртқы факторларға әсер ету мүмкін болмаса, онда ішкі факторлар тиімді жұмыс пен стратегиялық көзқарасқа тікелей байланысты.

Қазіргі уақытта Қазақстан үшін ең үздік маркетингтік стратегия аумақтық маркетинг стратегиясы болып табылады. Аумақтардың маркетингі туристердің белгілі бір бағытқа деген көзқарасын қалыптастыру, қолдау немесе өзгерту үшін қажет. Ол аумақтың тартымдылығы мен беделін оның ішіндегі мүмкіндіктер мен ресурстар есебінен қамтамасыз етеді.

Аумақтар маркетингінің міндеттеріне мыналар жатады:

- 1) баратын жердің беделін және оның әлеуметтік бәсекеге қабілеттілігін құру және қолдау;
- 2) елді мекенді және оның субъектілерін түрлі бағдарламаларға тартуды қамтамасыз ету;
- 3) туристерді әртүрлі арналар арқылы тарту;
- 4) аумақтық ресурстарды пайдалануға ынталандыру.

Осылайша аумақтық маркетинг оның стратегиясын анықтайтын құрамдас бөліктерден тұрады:

– аумақтық өнім-бұл аумаққа тиесілі ресурстар: оның картадағы орны және одан туындайтын жағдайлар (климат, геосаясат), туризм саласының қызметкерлерін қоса алғанда, жергілікті тұрғындар, халықтың өмір сүру сапасының деңгейі, инфрақұрылым мен IT-технологияларды дамыту, шикізат ресурстары, бизнесті, жарнама нарығын, PR даму деңгейі;

– аумақтық өнімнің бағасы-пайдаланушылардың осы аумақта алатын шығындарының құны. Бұл жерде туристерге қатысты емес. Тұрғындар үшін-бұл аумақта өмір сүру құны ретінде белгіленуі мүмкін; қонақтар үшін-туристік өнімнің құрамдас бөліктерінің құны (турдың өзі, жол жүру, тұру, тамақтану және т. б.);

– аумақтық өнімді-материалдық ресурстарды, қызметкерлерді немесе тұтынушыларды бөлу, заманауи ақпараттық технологиялардың, желілік және виртуалды ұйымдық құрылымдардың болуы;

– аумақты жылжыту - жарнамалық және PR-науқандар, соның ішінде адресаттар мен ақпаратты жылжыту арналарын анықтау [8].

Аумақтық маркетинг құралдарын кешенде қолданған жөн. Бұл туристердің қажеттіліктеріне толық жауап бере алатын басқарылатын маркетингтік модель құруға мүмкіндік береді.

2019-2021 жылдары Қазақстанға келгендердің санын қарастырайық. 2021 жылы Қазақстанға келгендер саны 8,79 миллион адамды құрады. 2020 жылдан бастап бұл сан 11,6% - ға өсті, ал 2019 жылмен салыстырғанда 2021 жылға қарай өсім шамамен 30% - құрады.

Қазақстанға келгендер саны, 2019-2021 ж.ж.*

Жыл	Келушілер саны, миллион адам	Өзгеріс, %
2021	8 789 314	+ 11.6
2020	7 701 196	+ 18.3
2019	6 509 390	

* Дереккөз бойынша авторлар құрастырған [9]

Қазақстанға келудің оң динамикасы Қазақстанның әлемдік туризмді дамытуға интеграцияланғанын көрсетеді. Бұған 2015 жылдан бастап 19 экономикалық тұрақты елден визасыз кіру, шетел азаматтарының төлқұжаттарын тіркеу рәсімін жеңілдету және экономикалық дағдарыс (елдің валюта нарығындағы доллар құны), сондай-ақ елдің имиджі мен көрікті жерлерін ілгерілету жөніндегі жарнамалық қызметтің оң нәтижесі әсер етті. Қазақстан келу туризмінің объектілері болып табылатын әлемнің түкпір-түкпірінен келген туристер үшін барған сайын тартымды бола түсуде.

Шымкент «Ескі қала» жобасының мысалында аумақтық маркетинг стратегиясын ұсынамыз. Шымкентте сақталған қала ішіндегі зәкірлі орны – бекінісі бар «ескі қаланың» аумағы Қазақстан үшін бірегей ерекшелік болып табылады. Шымкент қаласының «Ескі қаласы» өзінің тарихи өткенімен әлемнің түкпір-түкпірінен туристерді тартудың жаңа нүктесі бола алады және Шымкентте туризмнің дамуына үлес қоса алады.

Бұл туристік бағыт мақсатты аудитория арасында ішкі және халықаралық нарықта «ескі қаланың» бірегей брендінің оң имиджін қалыптастыруға және ілгерілетуге бағытталған маркетингтік стратегияны қажет етеді.

Кез-келген жобаның дамуы SWOT талдау деп аталатын жағдайды зерттеудің негізгі алгоритмінен басталады. Бұл жобаның немесе белгілі бір объектінің күшті және әлсіз жақтарын маркетингтік және басқа зерттеулердің жиынтығы. Ол төрт факторды қамтиды: күшті және әлсіз жақтар, мүмкіндіктер мен қауіптер. SWOT талдауының басты міндеті - қандай да бір шешім қабылдау қажет жағдайдың құрылымдық сипаттамасын беру [10].

Стратегияны әзірлеу үшін біздің ойымызша, басты міндет-мақсатты аудиторияның әр сегментінің егжей-тегжейлі портретін құрастыру және SWOT талдауын жүргізу. Осы үлгілерге сәйкес мақсатты нарықтың барлық сегменттерінің портретін қалыптастыру жүргізілуде.

«Ескі қала» (Шымкент) дестинациясының SWOT талдауы*

Күшті жақтары (артықшылықтары)	Әлсіз жақтары (кемшіліктері)
<ul style="list-style-type: none"> – тарихи бірегейлік (бекініс және онда орналасқан цитадель бар Ескі қаланың сақталған аумағы); – тарихи маңызы – Ұлы Жібек жолы трассасында орналасуы, қалада бұрынғы керуен сарайлардың болуы; – сақталған тарихи ғимараттардың болуы – цитадель, Жәми мешіті, уезд бастығының үйі; – Ескі қалада демалыс орындарының болуы - саябақтардың, алаңдардың, жағалаулардың; – қаладағы басқа туристік орындарға жақындығы – Арбат, Қошқар-Ата көзі; – қолданыстағы инфрақұрылымның әлеуеті – теміржол вокзалының Ескі қала аумағында орналасқан; – Қазақстанда және жақын шетелдерде қолайлы климаты, дәмді және қымбат емес тағамдары, мейірімді тұрғындары бар тартымды туристік бағыт ретінде дамыған Шымкенттің оң имиджі. 	<ul style="list-style-type: none"> – Ескі қала аумағындағы тарихи және сәулет ескерткіштерінің аздығы (халықаралық аналогтармен салыстырғанда, мысалы, Бұхара); – көрші Өзбекстанның тарихи туристік орталықтары – Ташкент, Бұхара, Самарқанд, Хиуа қалаларының жоғары бәсекелестігі; – қолданыстағы құрылыс нарығы, Ескі қала тұжырымдамасына қайшы келетін ғимараттар мен құрылыстар; – ландшафт дизайнының болмауы - алаңдардың жеткіліксіздігі, әдемі ландшафты жерлер; – көліктерден келетін тығыз көлік ағыны, велосипед жолдарының, жаяу жүргіншілер аймақтарының болмауы, бұл Ескі қаланы айналып өтуге қолайсыздық туғызады; – жақын маңда орналасқан жеке және көп қабатты қолданыстағы ғимараттар мен тұрғын үйлердің көріксіз сыртқы түрі; – инфрақұрылымның жоқтығы – қаладағы қоғамдық дәретханалар, туристік ақпарат пункттері.

Мүмкіндіктер	Қауіп-қатер
<ul style="list-style-type: none"> - еліміздің көшпелі және қалалық мәдениетінің симбиозын көрсету (ескі қала мен Шымкент city арасындағы қарама-қайшылық); - қызмет көрсету сапасын арттыру және дамыту арқылы қала тұрғындарын тарту; - инвестициялар тарту және мемлекеттік жеке-шелік әріптестікті қалыптастыру үшін қажетті заңнамалық базаны құру; - туристік қызметтер кешенін бір тұтынушылық ұсынысқа біріктіру мүмкіндігі. 	<ul style="list-style-type: none"> - індеттің шетелдік инвесторлар үшін Қазақстанның инвестициялық тартымдылығына және жалпы туристік ағынға кері әсері; - Ресей Федерациясы мен Украина арасындағы пандемия және әскери қақтығыс салдарынан ішкі экономиканың нашарлауы; - жергілікті атқарушы органдардың қаржылық қолдауын талап ететін қаланың басқа да шиеленіскен мәселелерінің болуына байланысты қала тұрғындары мен жұртшылық тарапынан жағымсыз реакциялар мен пікірлер; - Түркістанмен бәсекелестік, олар тарихи демалыс және ойын-сауық аймағын одан да керемет етіп жасады.

* Авторлар құрастырған

Артықшылықтар мен мүмкіндіктердің басым санының болуы Ескі қала жобасын дамытудың перспективалылығын және оны тек Шымкенттің ғана емес, сонымен қатар болжамды тәуекелдерді пысықтауды және әлсіз жақтарын нивелирлеу бойынша жұмысты ескере отырып, жекелеген іргелес облыстардың туристік орталығына айналдыру мүмкіндігінің бар екендігін көрсетеді.

3-кестеде берілген мақсатты аудиторияның бірінің толық портретін жасайық.

3-кесте

Шымкент қаласының тұрғынының портреті*

Демографиялық факторлар	Әлеуметтік-экономикалық факторлар	Психологиялық факторлар	Мотивациялық факторлар	Мінез-құлық факторлары
18-35 жас: - балалары бар жас отбасылар; - балалары жоқ жас жұбайлар; - жалғыз; - 12 жастан бастап балалар	Білім - Жоғары және орта арнаулы; Жұмыс көлемі: - мемлекеттік қызметкер, - жалдамалы жұмысшылар; - өзін-өзі жұмыспен қамтушылар; - кәсіпкер, - студент Кіріс: - орташа; - орташадан төмен - жоғары	Әлеуметтік белсенді, саяхаттау, басқа аймақтардағы серіктестермен жұмыс жасау, туыстарды, достарды Шымкентке шақыру, әлеуметтік желілерді белсенді пайдалану. Барлық жаңа, қызықты және ізденімпаздыққа ашық	- патриоттық сезім; - қаланың гүлденуіне қатысу; - бос уақытты өткізу қажеттілігі; - жаңа әсерлер мен тәжірибе алу	- тур таңдауда туыстарыңыз бен достарыңызға сеніңіз, - әлеуметтік желіде белсенді, - Интернеттегі жалпыға белгілі фактілерге негізделген

*Авторлар құрастырған

Ұсынылып отырған «Ескі қала» бизнес-моделінің тұжырымдамасы қазіргі туристік әлеуетті барынша толық пайдалану арқылы Шымкент қаласының туристік индустриясының дамуына үлес қосуға қабілетті заманауи бәсекеге қабілетті туристік объектіні қалыптастыруды көздейді.

Өздеріңіз білетіндей, туристік қызметті жасына, жағдайына, өмір салтына, әдеттеріне және басқа факторларға байланысты белгілі бір мақсаттары мен белгілі бір қажеттіліктері бар адамдар сатып алады.

Әр сегмент бойынша тұтынушылардың портретін құру келесі тармақтарды анықтауға мүмкіндік береді: тұтынушылар осы туристік бағытта не көргісі келеді және бұл үшін қандай қызметтер қажет. Мақсатты тұтынушылардың портреттерін зерттеу негізінде әр мақсатты аудитория үшін сатуды ынталандыру стратегиясын мұқият әзірлеуге болады.

Қорытынды. Дамыған әлемдік қоғамдастық пен туристік қызметтің жоғары деңгейі жағдайында ұзақ мерзімді маркетингтік стратегияларды тиісті ұйымдастырушылық деңгейде құруға және жүзеге асыруға қабілетті компаниялар ғана жетістікке жетеді. Бүгінгі таңда нарықта тек кәсіпқойлар ғана өмір сүреді. Маркетингтік стратегияны құру және іске асыру турбизнесінің қазіргі жағдайында ұйымдардың өмір сүруінің маңызды шарты болып табылады.

Тарихи бірегейлікті, аумақтық ерекшелігін, жердің ыңғайлы орналасуын, учаскенің ерекшеліктерін, табиғаты мен климатын, сондай-ақ туристік қызметтер кешенін бір жерде алу мүмкіндігін біріктіретін «Ескі қаланы» ілгерілетудің ұсынылған стратегиясы әртүрлі мақсатты сегменттердің қажеттіліктеріне байланысты өзгеріп, коммуникациялық стратегияның негізін қалауы керек.

Туристік дестинацияны ілгерілету үшін келесі іс-шараларды ұсынамыз:

1) «Ескі қала» дестинациясын белгілі бір аумақта шоғырланған туристік қызмет провайдерлерінің тобынан туристік кластер ретінде қалыптастыру және дамыту. Туристік объектінің аумағында жұмыс істейтін өзара іс-қимыл жасайтын және бірін-бірі толықтыратын ұйымдар кешенді туристік өнімді құру жөніндегі бірыңғай мақсатқа синхронды қозғалысты қамтамасыз етеді;

2) Ұсынылған бизнес-модель шеңберінде туристік объектінің дамуын бақылау және басқару үшін басқарушы компания құру ұсынылады. Басқарушы компанияның негізгі функциясы «Ескі қаланың» барлық бизнес-процестерін басқару болуы тиіс.

Қазақстанның туристік саласына маркетингтік стратегияны енгізу мемлекет деңгейінде де, жеке бизнес деңгейінде де болашақ дамудың, перспективалы жобалардың, қызметтің қаржылық-экономикалық құрамдас бөлігінің жалпы бейнесін ұсынуға мүмкіндік береді. Отандық туристік саланы одан әрі жетілдіру және дамыту үшін туристік қалаларды пайдалану стратегиясын өзгерту, инвестициялық тартымдылық процестерін дамыту, әртүрлі коммуникация арналары арқылы халықтың мәдени ойлауын өзгерту қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Садықов Ж.А., Саванчиева А.А., Алдашева А.А., Нурмухамедова Ш.С. Совершенствование инфраструктуры индустрии туризма Казахстана // Вестник КазУЭФМТ. – 2022. – №1 (46). – С. 160-165.
2. Аузова З.Т., Темиралиева З.С. Пандемия кезіндегі Қазақстан туризмінің ахуалы // «Сейтқасымов оқулары – 2021»: Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция. – Нұр-Сұлтан: ҚазЭҚХСУ БПО, 2021. – 337-339 б.б.
3. Кожамкулова Ж.Т. Стратегический маркетинг: учебное пособие / Ж.Т. Кожамкулова. – Алматы: Қазақ университеті, 2017. – 238 с.
4. Ламбен Ж.Ж. Стратегический и операционный маркетинг: учебник. – Изд-во: Питер, 2006. – 800 с.
5. Величко Н.Ю. Управление маркетингом в сфере гостинично-туристских услуг: монография / Издательство: Международный инновационный университет. Сочи, 2014. – 88 с.
6. Гарифуллина Р.С., Сафин Ф.М. Стратегический маркетинг в сфере туризма // Вестник КАЗГУКИ. – 2017. – №22. – С. 60-63.
7. <https://adilet.zan.kz> -«Қазақстан Республикасының туризм саласын дамытудың 2019-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 31 мамырдағы N 360 қаулысы.
8. Воронцова М. Г. Современные технологии менеджмента в турбизнесе // Туристские фирмы. – 2018 – №6. – С.12-16.
9. www.stat.gov.kz -Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының ресми интернет-ресурсы
10. Маркетинг: Учебное пособие / Под редакцией проф. Синяевой И.М. – М.: Вузовский учебник: ИНФРА. – М, 2013. – 384 с.

REFERENCES

1. Sadykov ZH.A., Savanchiyeva A.A., Aldasheva A.A., Nurmukhamedova SH.S. Sovershenstvovaniye infrastruktury turisticheskoy otrasli Kazakhstana // Vestnik KazUEFMT. – 2022. – № 1 (46). – S. 160-165. [in Russian]

2. Auzova Z.T., Temiralieva Z.S. Pandemija kezindegi Qazaqstan turiziminiń ahualy // «Sejtkasymov oqulary – 2021»: Halyqaralyq ғылыми-təzhiribelik konferencija. – Nur-Sultan: QazJeKHSU BPO, 2021. – 337-339 b. [in Kazakh]
3. Kozhamkulova Zh.T. Strategicheskij marketing: uchebnoe posobie / Zh.T. Kozhamkulova. – Almaty: Qazaq universiteti, 2017. – 238 s. [in Russian]
4. Lamben Zh.Zh. Strategicheskij i operacionnyj marketing: uchebnik. – Izd-vo: Piter, 2006. – 800 s. [in Russian]
5. Velichko N.YU. Upravleniye marketingom v sfere gostinichno-turistskikh uslug: monografiya / Izdatel'stvo: Mezhdunarodnyy innovatsionnyy universitet. Sochi, 2014. – 88 s. [in Russian]
6. Garifullina R.S., Safin F.M. Strategicheskij marketing v sfere turizma // Vestnik KAZGUKI. – 2017. – № 22. – S. 60-63. [in Russian]
7. <https://adilet.zan.kz> -«Qazaqstan Respublikasynıń turizm salasyn damytudıń 2019-2025 zhyldarǵa arnalǵan memlekettik baǵdarlamasyn bekıtu turaly» Qazaqstan Respublikasy Ykimetiniń 2019 zhyly 31 mamyrday N 360 qaulyı. [in Kazakh]
8. Vorontsova M. GRAMM. Sovremennyye tekhnologii upravleniya v turisticheskom biznese // Turisticheskiye firmı. – 2018. – №6. – Vopros 12-16. [in Russian]
9. ww.stat.gov.kz -Qazaqstan Respublikasy Strategijalyq zhosparlau zhəne reformalar agenttigi Yltyk statistika bjurosynıń resmi internet-resursy [in Kazakh]
10. Marketing: Uchebnoe posobie / Pod redakciej prof. Sinjaevoj I.M. – M.: Vuzovskij uchebnik: INFRA. – M, 2013. – 384 s. [in Russian]

Дарибаева А.К., Турсумбаева М.Ж., Кожакметова А.М., Молдашева А.Н.

МАРКЕТИНГОВАЯ СТРАТЕГИЯ В ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ КАЗАХСТАНА

Аннотация

В научной статье рассмотрено значение маркетинговой стратегии для развития туристической отрасли Республики Казахстан. Изучены цели и задачи маркетинга в туризме. Представлены факторы, влияющие на потенциал туристического рынка Казахстана.

Используя, приведенные статистические данные по туризму проведен анализ количества прибытий и посетителей за 2019-2021 годы, была выявлена положительная динамика прибытий в Казахстан, что указывает на интеграцию Казахстана в развитие мирового туризма.

В статье приведены четыре разных уровня использования маркетинга в туристической отрасли.

Авторами представлена стратегия туристической дестинации «Старый город» на основе развития территориального маркетинга. Для разработки стратегии составлен SWOT-анализ и портрет целевой аудитории, в частности жителя города Шымкента. Выявлено, что территориальный маркетинг состоит из нескольких определяющих его стратегию компонентов и средства территориального маркетинга целесообразно использовать в комплексе, что позволит создать управляемую маркетинговую модель, которая в полной мере сможет ответить потребностям туристов.

Выводы и рекомендации могут способствовать дальнейшему совершенствованию и развитию отечественной туристической сферы, менять стратегию использования туристических городов, развивать процессы по инвестиционной привлекательности, менять культурное мышление населения через различные каналы коммуникации.

Daribayeva A., Tursumbaeva M., Kozhakhmetova A., Moldasheva A.

MARKETING STRATEGY IN THE TOURISM INDUSTRY OF KAZAKHSTAN

Annotation

The scientific article considers the importance of a marketing strategy for the development of the tourism industry of the Republic of Kazakhstan. The goals and objectives of marketing in tourism are studied. The factors influencing the potential of the tourism market of Kazakhstan are presented.

Using the given statistics on tourism, the analysis of the number of arrivals and visitors for 2019-2021 was carried out and the positive dynamics of arrivals to Kazakhstan was revealed, which indicates the integration of Kazakhstan into the development of world tourism.

The article presents four different levels of marketing use in the tourism industry.

The authors present the strategy of the tourist destination "Old Town" based on the development of territorial marketing. To develop the strategy, a SWOT analysis and a portrait of the target audience, in particular a resident of Shymkent, were compiled. It has been revealed that territorial marketing consists of several components defining its strategy and it is advisable to use territorial marketing tools in a complex, which will allow creating a managed marketing model that can fully meet the needs of tourists.

Conclusions and recommendations can contribute to the further improvement and development of the domestic tourism sector, changing the strategy of using tourist cities, developing processes for investment attractiveness, changing the cultural thinking of the population through various communication channels.

DOI 10.52260/2304-7216.2022.3(48).44
UDC 339.187.4
SCSTI 06.81.55

K. Myrzabekkyzy*, PhD
A. Bolganbayev, PhD
D. Kelesbayev, PhD, assoc. professor
*Khoja Akhmet Yassawi International
Kazakh-Turkish University,
Turkistan, Kazakhstan*

* – main author (author for correspondence)
e-mail: kundyz.myrzabekkyzy@ayu.edu.kz

THE EFFECT OF ONLINE SHOPPING ON CONSUMERS' PURCHASING BEHAVIOR

The rapid developments in technology in the recent past have led to the widespread use of the Internet all over the world. This has given birth to a new shopping style and required businesses to change their marketing tools and methods. In this condition, very important differences emerge in the online shopping behaviors of consumers. To gain a competitive edge, businesses should understand these changes and investigate which e-marketing activities have a greater impact. This study examines the effect of online shopping on consumers' purchasing behavior in the context of the city of Turkestan. The sample is selected among the faculty members of Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University and 420 faculty members participated in the survey. The data analysis is done with the SPSS package program. There are statistically significant differences in online shopping dimensions. The effect of the reasons for preferring online shopping channels and online promotional activities on online consumer behavior is analyzed using a linear regression model. It is determined that both variables affect consumer behavior positively.

Keywords: online shopping, consumer, purchasing behavior, marketing, internet, shopping, marketing tools, consumer behavior, shopping style.

Кілт сөздер: онлайн сауда жасау, тұтынушы, сатып алу мінез-құлқы, маркетинг, интернет, шопинг, маркетинг құралдары, тұтынушылардың мінез-құлқы, сауда стилі.

Ключевые слова: онлайн покупки, потребитель, покупательское поведение, маркетинг, интернет, шопинг, маркетинговые инструменты, покупательское поведение, покупательский стиль.

JEL classification: D91, L67, L81, L87, M31

Introduction. The consumer world continues to grow in the cyber environment. With the increase in internet usage since the second half of the 2000s, cyberspace became a business and shopping environment. Today, the internet seriously affects the lives of consumers and, accordingly, their purchasing decision processes. The most important reason behind this change is the fact that information sharing has become extremely easy and fast. Therefore, all the important changes that come with the internet have also affected the social and individual lives of consumers. For this reason, businesses need to re-plan their activities by taking these changes into account. Therefore, it would be wrong to ignore the internet when examining the purchasing processes of consumers in today's conditions.

In general, online shopping is the fulfillment of marketing functions by using information technologies and the Internet. In the conditions of increasing competition in the online environment, businesses determine the needs and satisfaction of consumers as their main goals and try to gain a competitive advantage in the market by turning to various electronic marketing tools such as e-mail, viral marketing, and social media [1]. The Internet creates a new type of consumer due to its structure and operation. This type of online consumer has different characteristics compared to the traditional consumer, especially in behavioral terms. These differences arise from the unique features of the internet and make this change inevitable [2]. Online shopping creates an environment of intense competition that forces businesses to transform their traditional practices and establish or maintain long-term relationships with their consumers.

This study examines the effect of online shopping on consumers' purchasing behavior. The study sample consisted of the faculty members of Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University. Questionnaire forms were distributed to 420 participants in total. The analysis included the demographic frequency tables, factor analysis, reliability tests, correlation analysis including the means and standard deviations of the variables, and testing of research hypotheses.

Literature review. Brynjolfsson and Smith empirically analyzed the characteristics of online shopping for two homogeneous product categories (books and CDs). They compared the pricing behaviors of 41 websites and traditional retail outlets using a dataset of over 8,500 observations collected over 15 months.

They showed that although taxes, shipping, and shopping costs are included in the price, online prices are 9-16% lower than at traditional outlets. There are significant differences between the prices of different online retailers. Therefore, the high risk perceived by consumers during online shopping negatively affects their behavior [3].

Factors such as personal characteristics, lifestyle, and general needs affect the online purchasing behavior of consumers. But factors such as price, amount of money spent, and product presentation are more effective [4].

Although e-commerce is mostly preferred by the young population, it is predicted that it will spread to all age groups over time. E-commerce is increasing in developed countries as well as in developing countries. The biggest concerns in e-commerce are security vulnerabilities, lack of physical contact with the product, shipping delays, and low technological literacy [5].

Jain showed that consumers' online shopping behaviors depend on the formation of their intentions, how positive their perceptions are, and their perceptions of behavioral control [6].

Tekin concluded that the degree of consideration of the complaints, the resolution of payment problems, the observance of delivery deadlines, and the provision of warranty service also have an impact on consumer purchasing behavior on the Internet [7].

The rapid adoption of Internet technologies as a promotional tool has forced companies to update their marketing plans. The Internet is essential for a company's survival and has completely changed the way of doing business. Therefore, Ali and Ejaz empirically examined the effect of electronic marketing (e-mail marketing, web marketing, mobile marketing, and internet marketing) on consumer perception in purchasing decisions through four dimensions. They tested five hypotheses. Their ANOVA tables demonstrated that e-marketing, Mobile Marketing, e-mail marketing, and web marketing had a positive and significant effect on consumer perception. Ultimately, their analysis showed that a positive consumer perception can be achieved through e-marketing [8].

The analysis of the factors affecting the online shopping behavior of consumers, which can be one of the most important issues in the field of e-commerce and marketing, is very important. However, there is very limited information about online consumer behavior because As it is a complex socio-technical phenomenon and involves so many factors. Javadi attempted to close this gap. He used a model that examines the effects of perceived risks, infrastructure variables, and return policy on online shopping behavior. He tested his hypotheses with regression analysis. This study can be considered as an applied survey in terms of purpose and a descriptive survey in terms of its quality and method (correlation type). He found that financial and delivery risks can negatively affect the consumers' attitude towards online shopping. The results also showed that domain-specific innovativeness and subjective norms positively affect online shopping behavior. In addition, attitude towards online shopping positively affected consumers' online shopping behaviors [9].

Internet marketing is an interesting topic, especially for researchers in the marketing field. It is a new way of marketing products/services globally. Yazdanifard adopted a new approach and showed that advertisers need this innovation as it relieves marketing managers for more value-added tasks such as marketing plans [10].

Hernández, on the other hand, analyzed the perceptions that encourage consumers to shop online, and examined the impact of the e-purchasing experience. He identified two groups: (1) potential e-customers who are considering making their first e-purchase, and (2) experienced e-customers who have made at least one e-purchase. Perceptions that drive individuals to their first online purchase may not be the same perceptions that produce the following purchases. While the relationships between e-commerce perception and purchasing experience are changing, the impact of Internet experience is stable for all users. This is an interesting finding, especially for e-commerce providers whose business models depend on customer behavior [11].

Danışmaz examined the impact of the Covid-19 epidemic, which has been on the agenda of the whole world since the end of 2019 and the beginning of 2020, on consumers' online shopping preferences. He conducted an online survey on 200 participants from Turkey and analyzed the answers with the SPSS Statistics package program. It has been determined that consumers' online shopping preferences have changed by 64.5% during the epidemic. In terms of demographics, the preference for online shopping changed mostly among women with a rate of 68.3%. In terms of age group, the preference for online shopping has changed the most in the 18-24 age group with a rate of 75% [12].

Online consumer behavior is recognized as one of the most important research areas in marketing. However, since it is a socio-technical and complex subject and includes many factors, it attracts the

attention of a limited number of researchers. Uygun et.al. aimed to examine the factors affecting online consumer behavior based on some important theories. They collected data from consumers in the Aksaray region with a questionnaire and the data is analyzed with Standard Multiple Regression. Their findings revealed that both technology-oriented and consumer-oriented variables are important in terms of online consumer behavior [13].

Yılmaz examined consumers' online shopping in the context of the technology acceptance model. He included the basic components of the technology acceptance model such as perceived usefulness (PU), perceived ease of use (PEU), intent-to-use (ItU), and the perceived product risk (PPR) into his model. Under the easy sampling method, he collected data from 355 people using a questionnaire. He tested his hypotheses using Structural Equation Modeling based on Partial Least Squares Method. Analysis showed that perceived ease of use had a positive effect on both perceived usefulness and intent-to-use, while perceived product risk negatively affected perceived usefulness and online shopping intention. The results of the study also showed that perceived usefulness has a positive and significant effect on consumers' intent to use [14].

E-marketing provides businesses with the opportunity to provide services per the personal wishes, needs, and demands of consumers. At the same time, it facilitates the delivery of goods and services to customers at less cost and in a much shorter time. For this reason, it is of great importance for businesses to learn the reasons why consumers do or do not shop in electronic markets, in terms of developing these services and making them appealing to wider audiences.

Main part. This research was carried out using quantitative research methods. It consists of two stages. The first stage is the literature review, and the second stage is the data collection. At this stage, hypotheses were formed and tested. In addition to questions about demographic characteristics, the survey included questions about the preferred payment type and purchasing behavior in online shopping. Finally, questions on a five-point Likert scale were asked about the reasons for turning to online shopping and how promotional activities such as advertising and promotion in online shopping affect their purchasing behavior. The questions are evaluated under the dimensions of "consumer behavior in online shopping", "reasons for turning to online shopping" and "promotion activities in online shopping".

Our study aims to determine the effect of online shopping on the purchasing behavior of consumers. For this purpose, we formed the following five hypotheses within the framework of the discussed theoretical relations.

H1: The online shopping dimensions differ in terms of gender.

H2: The online shopping dimensions differ in terms of the average monthly spending variable.

H3: The online shopping dimensions differ in terms of payment methods.

H4: The online shopping dimensions differ in terms of purchasing behavior.

H5: The effects of online shopping preference and online promotion activities on consumer behavior in online shopping are explained by the linear regression model.

Table 1

Reliability analysis*

E-marketing dimensions	Cronbach's Alpha coefficient	Number of Items
Scale	0.769	15
Consumer Behavior	0.718	5
Online Shopping Preference	0.732	6
Promotion Activities	0.752	4

*Compiled by the authors based on their own research

Cronbach's Alpha coefficient was calculated for each dimension of our scale and the reliability of the scale itself, and the findings are given in Table 1. The general principle in the literature is that Cronbach's Alpha values above 0.50 are considered sufficient in terms of reliability in social sciences, values of 0.70 and above are recommended, and values of 0.80 and above are desirable [15]. As seen in Table 1, all alpha values exceeded the acceptable level (0.70) and approached the desired level (0.80). This shows that the questionnaire scales have high validity and reliability.

Result and discussion. In this section, the findings obtained by examining the collected data and their interpretation are given.

Table 2

Online shopping dimensions by gender variable*

Dimension	Gender	N	Average	Standard Deviation	T Statistics	P value
Consumer Behavior	Female	263	3.40	0.624	0.228	0.780
	Male	157	3.38	0.759		
Reasons for Preferening Online Shopping	Female	263	3.71	0.648	0.956	0.310
	Male	157	3.64	0.773		
Promotion Activities	Female	263	2.73	0.821	2.114	0.028
	Male	157	2.51	0.928		

*Compiled by the authors based on their own research

H1 is analyzed using the Student t-test, and the results are given in Table 2. The H1 is rejected for the dimensions of consumer behavior and reasons for preferring online shopping (P-value $0.78 > 0.05$ and $0.310 > 0.05$, respectively). The H1 is accepted for the promotion activities dimension (P-value $0.028 < 0.05$).

Table 3

Online shopping dimensions by average monthly spending*

Dimension	Average Monthly Spending (Tenge)	N	Average	Standard Deviation	F Statistics	P value
Consumer Behavior	>30.000	96	3.36	0.688	1.045	0.345
	31.000-60.000	221	3.37	0.657		
	61.000-90.000	68	3.54	0.608		
	>91.000	35	3.31	0.869		
	Total	420	3.39	0.677		
Reasons for Preferening Online Shopping	>30.000	96	3.68	0.731	0.072	0.998
	31.000-60.000	221	3.68	0.692		
	61.000-90.000	68	3.71	0.624		
	>91.000	35	3.68	0.803		
	Total	420	3.68	0.697		
Promotion Activities	>30.000	96	2.51	0.742	0.845	0.327
	31.000-60.000	221	2.69	0.933		
	61.000-90.000	68	2.73	0.814		
	>91.000	35	2.60	0.860		
	Total	420	2.65	0.868		

*Compiled by the authors based on their own research

H2 is analyzed using ANOVA, and the results are given in Table 3. No statistically significant difference is found in any of the dimensions, and the H2 is rejected (P-values $0.345 > 0.05$, $0.998 > 0.05$, $0.327 > 0.05$, respectively).

Table 4

Online shopping dimensions by payment method*

Dimension	Payment Method	N	Average	Standard Deviation	T Statistics	P value
Consumer Behavior	Credit Card	219	3.46	0.704	2.117	0.035
	Cash on Delivery	201	3.28	0.618		
Reasons for Preferening Online Shopping	Credit Card	219	3.68	0.789	-0.169	0.866
	Cash on Delivery	201	3.69	0.614		
Promotion Activities	Credit Card	219	2.61	0.918	-1.093	0.275
	Cash on Delivery	201	2.73	0.819		

*Compiled by the authors based on their own research

H3 is analyzed using the Student t-test, and the results are given in Table 4. A statistically significant difference was found only in the dimension of consumer behavior (P-value $0.035 < 0.05$) and the H3 was accepted. In the dimension of consumer behavior, the average of consumers who pay by credit card is high. The H3 is rejected for the other two dimensions.

Table 5

Online shopping dimensions by purchasing behavior*

Dimension	Purchasing Behavior	N	Average	Standard Deviation	F Statistics	P value
Consumer Behavior	I browse websites and shop without planning.	40	3.45	0.718	8.711	0.000
	I make planned purchases and decide after browsing all the websites.	231	3.46	0.660		
	My experiences on websites are important in my shopping.	80	3.52	0.607		
	I use online stores only to gather information	69	2.97	0.642		
	Total	420	3.39	0.677		
Reasons for Preferening Online Shopping	I browse websites and shop without planning.	40	3.42	0.810	2.946	0.033
	I make planned purchases and decide after browsing all the websites.	231	3.74	0.700		
	My experiences on websites are important in my shopping.	80	3.78	0.607		
	I use online stores only to gather information	69	3.54	0.677		
	Total	420	3.68	0.697		
Promotion Activities	I browse websites and shop without planning.	40	2.58	0.834	0.868	0.458
	I make planned purchases and decide after browsing all the websites.	231	2.63	0.839		
	My experiences on websites are important in my shopping.	80	2.80	0.889		
	I use online stores only to gather information	69	2.57	0.955		
	Total	420	2.65	0.868		

*Compiled by the authors based on their own research

H4 is analyzed using the ANOVA, and the results are given in Table 5. A statistically significant difference was found in the dimensions of Consumer Behavior and Reasons for Preferening Online Shopping (P-value $0,00 < 0,05$ and $0,03 < 0,05$, respectively), and the H4 is accepted. The Tukey test showed that this difference was due to the fact that the average of those who showed the buying behavior of "I use online stores only to gather information" was different from other groups. The difference in the "Reasons for Preferening Online Shopping" dimension is due to the fact that the averages of those who show different shopping behaviors are different. However, the H4 was rejected for the "Promotion Activities" dimension.

Table 6

ANOVA and coefficient of determination findings for the linear regression model*

	Sum of Squares	Standard Deviation	Average of Squares	F Statistics	P value
Regression	44.219	2	22.109	69.297	0.000
Error	99.544	312	.319		
Total	143.763	314			
R	0.555	R square	.308 Straight R	Square .303	

*Compiled by the authors based on their own research

H5 is analyzed using the linear regression model, and the results are given in Table 6. ANOVA test shows that the model is statistically significant. Accordingly, the effects of promotion activities and Reasons for Preferring Online Shopping on consumer behavior can be examined with the linear regression function. The adjusted R-square coefficient of the model is calculated as 0.303. This value shows that 30.3% of the variability in consumer behavior is explained by the Reasons for Preferring Online Shopping and promotional activities. Accordingly, the H5 hypothesis is accepted.

Table 7

Coefficients of linear regression model*

	Coefficients std.	Coefficients	T Statistics	P value
Constant	1.272		6.710	0.000
Reasons for Preferring Online Shopping	.521	.537	11.335	0.000
Promotion Activities	.075	.096	2.032	0.043

*Compiled by the authors based on their own research

The coefficients of the linear regression model for the dimensions of Reasons for Preferring Online Shopping and promotional activities on the dimension of consumer behavior are given in Table 7. The findings show that the coefficients of both independent variables are statistically significant. The fact that both coefficients are positive means that both of the variables have a positive correlation with the consumer behavior variable, that is, they affect the behavior of the consumers positively. The linear regression model is written as follows when consumer behavior variable is represented by Y, reasons for online shopping are represented by X1 and promotional activities by X2;

$$Y = 1.272 + 0.521 * X1 + 0.075 * X2$$

According to the standard coefficients, a 1-unit increase in the variable of reasons for turning to online shopping causes an increase of 0.537 units in the variable of consumer behavior, while a 1-unit increase in the variable of promotional activities causes an increase of 0.096 units.

Conclusion. The recent developments in technology have caused the internet to become more widespread and have made it an inseparable part of our lives. After a while, the Internet has transformed its users into online consumers who have started to shop over the Internet. Therefore, it has also affected their purchasing behavior closely.

This is a field study examining the effect of online shopping on consumers' purchasing behavior. The universe of the research consists of faculty members of Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University. A total of 420 faculty members participated in the study. The sample size is determined to reach 95.0% confidence and 5.0% sensitivity.

When the dimensions of online shopping are examined in terms of gender, it has been revealed that female faculty members are more affected by the duration of electronic shopping, search engines, e-mail promotional advertisements, advertisements shared on social media, and similar promotional activities. When examining whether there is a difference in terms of monthly expenditure variable, no statistically significant difference was found in any of the online shopping dimensions.

When it was investigated whether there was a difference in terms of payment method, it was determined that there was a significant relationship in the dimension of consumer behavior. Namely, the fact that the

faculty members of Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University have a credit card affects their purchasing behavior more than cash on delivery.

The effects of online shopping orientation and online promotion activities on online consumer behavior are explained by the linear regression model. The significance of the model was tested with ANOVA. According to the results of the analysis, it has been determined that the reasons for turning to online shopping and online promotion activities have a positive effect on consumer behavior. In addition, according to the standard coefficients, a 1-unit increase in the variable of reasons for turning to online shopping causes an increase of 0.567 units in the variable of consumer behavior, and a 1-unit increase in the variable of online promotion activities causes a decrease of 0.002 units.

REFERENCES

1. Oyan R.C.D. Küçük Yerleşim Yerlerindeki Tüketicilerin, İnternette Ürün Satın Alma Davranışları Üzerine Bir Uygulama // Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. – 2010. – Vol. 3. – No 1. – P. 98-115.
2. Hooda S., Aggarwal S. Consumer behaviour towards e-marketing: A study of Jaipur consumers // Researchers World. – 2012. – Vol. 3. – No 2. – P. 107-115.
3. Brynjolfsson E., Smith M. D. Frictionless commerce? A comparison of Internet and conventional retailers // Management Science. – 2000. – Vol. 46. – No 4. – P. 563-585.
4. Wu S. I. Internet marketing involvement and consumer behavior // Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics. – 2002. – Vol. 14. – No 4. – P. 36-53.
5. Swadia B. U. Consumer Behaviour Towards E-Marketing: A Study of Jaipur Consumers // A Referred International Journal of Multidisciplinary Research. – 2018. – Vol. 5. – No 2. – P. 18-39.
6. Jain N. E-marketing and the consumer decision-making process // Jaypee Institute of Information Technology. Synopsis of the Thesis submitted in fulfillment for the requirement for the Degree of Doctor of Philosophy in Management. Jaypee Business School Jaypee Institute of Information Technology. – Noida, India. – 2014. – P. 34.
7. Tekin M., Akgün V.Ö., Celep E., Ergün G.S. Elektronik Ticaret Faaliyetlerinde Yapılan Yeniliklerin Tüketici Satın Alma Davranışları Üzerindeki Etkilerini Ölçmeye Yönelik Bir Araştırma // XI. Üretim Araştırmaları Sempozyumu, 23-24 Haziran 2011. – P. 171-179.
8. Ali Z., Ejaz S., Aleem A., Saeed M.U., Tahir F. A., Kashif M. Understanding E-marketing as a Firm's Promotional tool and Its Impact on Consumer Perception // International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences. – 2015. – Vol. 5. – No 3. – P. 365-374.
9. Javadi M.H.M., Dolatabadi H. R., Nourbakhsh M., Poursaeedi A., Asadollahi A.R. An analysis of factors affecting on online shopping behavior of consumers // International journal of marketing studies. – 2012. – Vol. 4. – No 5. – P. 81-90.
10. Yazdanifard R., Venpin M., Yusoff W.F.W., Islam M.R. Internet marketing: The new era of innovation in e-commerce // International Conference on Software and Computer Applications. – 2011. – Vol. 9. – P. 192-197.
11. Hernández B., Jiménez J., Martín M.J. Customer behavior in electronic commerce: The moderating effect of e-purchasing experience // Journal of business research. – 2010. – Vol. 63. – No 9-10. – P. 964-971.
12. Danışmaz A.T. Covid-19 salgınının tüketicilerin online alışveriş tercihine etkisi // Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi. – 2020. – Vol. 9. – No 2. – P. 83-90.
13. Uygun M., Özçiğçi V., Divanoğlu S.U. Tüketicilerin online alışveriş davranışını etkileyen faktörler // Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi. – 2011. – Vol. 3. – No 2. – P. 373-385.
14. Yılmaz Ö. Tüketicilerin online alışveriş niyetlerinin Teknoloji Kabul Modeli bağlamında incelenmesi // Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. – 2018. – Vol. 20. – No 3. – P. 331-346.
15. Nunnally J.C., Bernstein I.H. Psychometric Theory // 3rd Ed. – New York: McGraw-Hill. – 1994. – P. 224.

REFERENCES

1. Oyan R.C.D. Küçük Yerleşim Yerlerindeki Tüketicilerin, İnternette Ürün Satın Alma Davranışları Üzerine Bir Uygulama // Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. – 2010. – T. 3. – № 1. – C. 98-115.

2. Hooda S., Aggarwal S. Consumer behaviour towards e-marketing: A study of Jaipur consumers // *Researchers World*. – 2012. – Т. 3. – № 2. – С. 107-115.
3. Brynjolfsson E., Smith M. D. Frictionless commerce? A comparison of Internet and conventional retailers // *Management Science*. – 2000. – Т. 46. – № 4. – С. 563-585.
4. Wu S. I. Internet marketing involvement and consumer behavior // *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*. – 2002. – Т. 14. – № 4. – С. 36-53.
5. Swadia B. U. Consumer Behaviour Towards E-Marketing: A Study of Jaipur Consumers // *A Referred International Journal of Multidisciplinary Research*. – 2018. – Т. 5. – № 2. – С. 18-39.
6. Jain N. E-marketing and the consumer decision-making process // *Jaypee Institute of Information Technology. Synopsis of the Thesis submitted in fulfillment for the requirement for the Degree of Doctor of Philosophy in Management. Jaypee Business School Jaypee Institute of Information Technology*. – Noida, India. – 2014. – С. 34.
7. Tekin M., Akgün V.Ö., Celep E., Ergün G.S. Elektronik Ticaret Faaliyetlerinde Yapılan Yeniliklerin Tüketici Satın Alma Davranışları Üzerindeki Etkilerini Ölçmeye Yönelik Bir Araştırma // *XI. Üretim Araştırmaları Sempozyumu, 23-24 Haziran 2011*. – С. 171-179.
8. Ali Z., Ejaz S., Aleem A., Saeed M.U., Tahir F. A., Kashif M. Understanding E-marketing as a Firm's Promotional tool and Its Impact on Consumer Perception // *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*. – 2015. – Т. 5. – № 3. – С. 365-374.
9. Javadi M.H.M., Dolatabadi H. R., Nourbakhsh M., Poursaeedi A., Asadollahi A.R. An analysis of factors affecting on online shopping behavior of consumers // *International journal of marketing studies*. – 2012. – Т. 4. – № 5. – С. 81-90.
10. Yazdanifard R., Venpin M., Yusoff W.F.W., Islam M.R. Internet marketing: The new era of innovation in e-commerce // *International Conference on Software and Computer Applications*. – 2011. – Т. 9. – С. 192-197.
11. Hernández B., Jiménez J., Martín M.J. Customer behavior in electronic commerce: The moderating effect of e-purchasing experience // *Journal of business research*. – 2010. – Т. 63. – № 9-10. – С. 964-971.
12. Danişmaz A.T. Covid-19 salgınının tüketicilerin online alışveriş tercihine etkisi // *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*. – 2020. – Т. 9. – № 2. – С. 83-90.
13. Uygun M., Özçifçi V., Divanoğlu S.U. Tüketicilerin online alışveriş davranışını etkileyen faktörler // *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*. – 2011. – Т. 3. – № 2. – С. 373-385.
14. Yılmaz Ö. Tüketicilerin online alışveriş niyetlerinin Teknoloji Kabul Modeli bağlamında incelenmesi // *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. – 2018. – Т. 20. – № 3. – С. 331-346.
15. Nunnally J.C., Bernstein I.H. *Psychometric Theory* // 3rd Ed. – New York: McGraw-Hill. – 1994. – С. 224.

Мырзабекқызы Қ., Болганбаев А.Д., Келесбаев Д.Н.

ТҰТЫНУШЫЛАРДЫҢ САТЫП АЛУ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫНА ОНЛАЙН САУДА ЖАСАУДЫҢ ӘСЕРІ

Аңдатпа

Соңғы кездегі технологияның жылдам дамуы әлемдегі интернеттің кеңінен қолданылуына себепші болды. Осының арқасында жаңа сауда құбылысы пайда болды және бұл кәсіпорындардың маркетинг құралдары мен әдістеріне өзгерістер енгізуді талап етті. Осыған орай өзгермелі жағдайларда тұтынушылардың онлайн сауда жасаудағы мінез-құлықтарында өте маңызды айырмашылықтар пайда болды. Бәсекелестік артықшылықты қамтамасыз ету үшін кәсіпорындар электронды нарықтағы тұтынушыларды өте жақсы түсінуі керек және электрондық маркетинг қызметінің олардың сатып алу мінез-құлқына неғұрлым жақсы әсер ететіндігін зерттеулері керек болды. Осы мақсатта бұл зерттеу жұмысында онлайн сауда жасаудың тұтынушылардың сатып алу мінез-құлқына әсері зерттеліп, алынған нәтижелер Түркістан қаласы тұрғысынан бағаланды. Жүргізілген сауалнамаға Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің 420 оқытушысы қатысты. Мәліметтер SPSS пакеттік бағдарламасы арқылы талданып, нәтижелері университет оқытушылары тұрғысынан бағаланды. Жүргізілген статистикалық тестілеуге сәйкес, онлайн сауда жасаудың көлемі бойынша жалақы тұрғысынан статистикалық маңызды айырмашылықтар табылды. Сонымен қатар онлайн сауда жасауға жүгінудің себептері мен онлайн саудадағы жарнамалық іс-әрекеттердің тұтынушылардың сатып алу мінез-құлқына әсері сызықтық регрессиялық модельмен талданды. Нәтижесінде екі айнымалының да тұтынушылардың сатып алу мінез-құлқына оң әсер ететіндігі анықталды.

Мырзабеккызы К., Болганбаев А.Д., Келесбаев Д.Н.

**ВЛИЯНИЕ ПОКУПОК В ИНТЕРНЕТЕ
НА ПОКУПАТЕЛЬСКОЕ ПОВЕДЕНИЕ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ**

Аннотация

Быстрое развитие новейших технологий привело к широкому использованию интернета в мире. В результате возник новый феномен торговли, который потребовал изменения маркетинговых инструментов и методов предприятий. Из-за этого существуют значительные различия в поведении потребителей при совершении онлайн покупок в интернет в плавучих обстоятельствах. Чтобы обеспечить конкурентное преимущество, компаниям необходимо очень хорошо разбираться в потребителях электронного рынка. Поэтому необходимы исследования, чтобы убедиться, что услуги электронного маркетинга лучше влияют на их покупательское поведение. С этой целью, в данном исследовании изучается влияние онлайн торговли на покупательское поведение и оцениваются результаты с точки зрения потребителей города Туркестан. В анкетирование приняли участие 420 преподавателей Международного казахско-турецкого университета имени Ходжи Ахмета Ясави. Данные были проанализированы с помощью пакетной программы SPSS, а результаты были оценены с точки зрения преподавателей. Согласно статистическому тестированию, статистически значимые различия в заработной плате были обнаружены в объеме онлайн покупок. Кроме того, с помощью модели линейной регрессии были проанализированы причины обращения к онлайн покупкам и влияние рекламной деятельности на покупательское поведение потребителей. В результате было обнаружено, что обе переменные положительно влияют на покупательское поведение потребителей.

L. Tashenova*, c.e.s.¹

D. Mamrayeva, c.e.s, assoc. professor¹

Z. Borbasova, d.e.s., professor²

D. Grebenyuk, teacher¹

Karaganda Buketov University,

Karaganda, Kazakhstan¹

Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,

Karaganda, Kazakhstan²

* – main author (author for correspondence)

e-mail: larisatash_88@mail.ru

DEVELOPMENT OF TOURIST SMART DESTINATIONS: SUCCESSFUL WORLD PRACTICES

The article considers the peculiarities of smart destination formation on the example of analyzing the experience of successful tourist territories. The paper presents various ratings and indicators (Smart Tourism Capital.eu, Statista, Smart City Index) used to analyze the level of development of «smart» cities as the most important component of tourist smart-destinations. Examples of different «smart technologies» that have influenced the development of «smart tourism» in different cities of the world were given. Particular attention is paid to «smart solutions» and practices in «European capitals of «smart tourism» for the period 2019-2022; an important emphasis is placed on the features of technology implementation in such cities as Helsinki, Gothenburg, Malaga, Lyon, as well as the specifics of assessment of these destinations by criteria: accessibility, sustainability, digitalization, cultural heritage and creativity. The paper presents an overview of technological solutions for tourism in the cities: Singapore, Macao, New York and others. The authors also give the examples of the implemented «smart technologies» in tourism in Kazakhstan, as well as present the top «smart cities» according to the internal national ranking.

Keywords: *tourism, smart concept, smart destination, smart technologies, smart tourism, competitiveness of the tourism destination, sustainable destination development, smart territory, urban tourism, information and communication technologies.*

Кілт сөздер: *туризм, smart-дестинация, smart технологиялар, smart туризм, туристік бағыттың бәсекеге қабілеттілігі, smart дестинация тұжырымдамасы, дестинацияның тұрақты дамуы, smart территория, қалалық туризм, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар.*

Ключевые слова: *туризм, smart дестинация, smart технологии, smart туризм, конкурентоспособность туристской дестинации, концепция smart дестинации, устойчивое развитие дестинации, smart территория, городской туризм, информационно-коммуникационные технологии.*

JEL classification: L83, O14, O30

Introduction. The concept of «smart» is currently relevant when considering the development of tourism. Undoubtedly, innovative projects in the field of tourism, modernization of tourism infrastructure, a paradigm shift in consumer preferences, comprehensively affect the development of the concept of «smart».

It allows increasing the competitiveness of tourist areas, as well as the active development of sustainable tourism. «Smart» destination promotes the exchange of innovative solutions, effective management, tracking qualitative changes. A special place in the emergence and implementation of these approaches is played by information and communication technologies, which, along with other factors, play an important role in this process. As we know, many cities and countries are actively implementing initiatives of smart tourism, which has already covered the whole world, regardless of location, structure of economic activity; countries seek to develop measures for its implementation, as well as the establishment of international cooperation in the field of technological exchange.

Smart tourist destinations/cities, innovations and technologies should be integrated with tourist applications and urban infrastructure. Certainly, the effective and rational using of tourist destination infrastructure in conjunction with urban life will strengthen the development of smart tourism [1].

Every year, various ratings are compiled, which show not only the achieved positions on smart tourism, digitalization, but also, in general, represent the level of competitiveness of the entire tourism industry, both regionally and internationally.

The article is aimed on analyzing the successful foreign practices of smart destination development. The

main objectives of the research are to study the ratings of smart destinations, as well as to consider the specifics of implementing smart solutions and smart technologies in the tourist territories.

The scientific novelty of the presented research results lies in a comprehensive comparative assessment of the structure of smart tourist territories, based on the using of methods of content analysis, as well as systematization.

Literature Review. The issues of the formation and development of smart destinations have been topical for the past decade; in this connection, the economic literature presents a variety of authors' approaches to defining their essence; at the same time, the search for the reasons for their transformation into such is of particular importance.

For instance, the online business intelligence resource Statista, views the smart city, «as digital cities, smart cities - urban areas that collect and process data from devices, from residents»; the full range of applications are used to enhance knowledge and innovation, minimize costs, improve living conditions and increase communication between government and citizens [2].

The processes of smart destination development are not possible without smart tourism. As the Chinese researchers Y. Li, C. Hu, Ch. Huang, L. Duan (2017), there is no unified interpretation of smart tourism, but they consider this concept as a set of individual tourist support systems through information services and overarching technologies [3].

Such researchers as A.M. Williams, I. Rodriguez, T. Markkanen (2020) note in their works that smart destinations are innovative systems, in the development of which entrepreneurial circles play a major role [4]. A group of economists led by J.A. Ivars-Baidal (2021) developed a system of indicators to measure the achievements of the development of smart tourist destinations together with INVAT.TUR, then successfully applied to the region of Spain - Valencia; at that the results of their research showed uneven development of tourist regions [5].

The position of Dr. S. Chau and Dr. L. Yan (2021) is characterized by an unusual approach to the research of smart: hospitality isn't in the food and accommodation facilities, but at the level of the destination through the authors' indicators with focus groups [6].

G.D. Chiappa and R. Baggio (2015) presented a general definition of a tourist smart destination as a holistic network of stakeholders and their technological capabilities (websites) [7].

Proposed by M. Volgger, G. Erschbamer, H. Pechlaner (2021) innovative solutions based on design and design thinking for better understanding of problems in tourist destinations are unconventional and quite new for tourism, including its «smart» component [8].

The special place to date is occupied by the study on the impact of pandemic on the development of urban tourist destinations, namely the change of values and attributes of urban brands (Rome, Florence, Venice and Milan) through social networks, carried out by a group of Italian Researchers C. Pasquinelli, M. Trunfio (2022) and others [9]. In general, it should be noted that one of the first definitions of «smart destinations» was presented in the work of E. Sorokina, Y. Wang, A. Fyall, P. Lugosi, E. Torres, T. Jung (2022): a means of integrating physical and technological infrastructure to create a «seamless» experience for tourists and improve their quality of life» [10]. According to scholars such as K. Boes, D. Buhalis, A. Inversini (2016), the purpose of the «smart city» and «smart destination» concepts is almost identical; it consists in increasing the destination's competitiveness and improving the quality of life for local residents and tourists [11].

Analyzing an array of scientific publications, including those presented in the Web of Science (Clarivate Analytics), Scopus and RSCI databases, we can conclude that to date, aspects related to identifying the essence of «smart tourism» and «smart destination», as well as the specifics of their implementation abroad, are not fully disclosed and require clarification, which once again confirms the relevance of the authors' research.

Methods. To achieve the goal and objectives of the research, general scientific methods were used, including: the method of content analysis, which allowed to review the body of scientific literature reflecting the essence of «smart destinations» and «smart tourism», the method of systematization, on the basis of which the criteria for evaluating regions from the position of «smart» were determined, as well as the method of graphic interpretation, which made it possible to visualize examples of successful implementation of «smart tourism» tools in the city of Gothenburg.

Results and Discussion. Analyzing cities as «smart» tourist destinations, special emphasis was placed on the peculiarities of their evaluation by the following rankings:

1. «European capitals of smart tourism 2020-2022»;
2. «Cities on the motion (smart-cities) around the world in 2020 (Statista)»;
3. «SCO Smart City Index 2021».

When identifying the European capitals of «smart-tourism» (Smart Tourism Capital.eu), the principle of highlighting the most successful regions within the following categories was recognized as a good practice: accessibility, sustainable development, digitalization, cultural heritage and creativity [12]. Below is the evaluation of European capitals from the position of the selected parameters and their subgroups by the European Commission (Table 1).

Table 1

Assessment of European capitals from the perspective of development of «smart-tourism» in 2019-2020*

Criteria	Criterion subsets	Reasoning	Capital	Examples
1	2	3	4	5
Accessibility	Accessibility for everyone	- transformation of public transport and road infrastructure; - placement of special panels with voice announcements, screens for the use of sign language and AR capabilities	Malaga	- urban applications for blind pedestrians; - panels with voice announcements; - events, tours for residents with hearing and visual impairments, etc.
	Harnessing the potential by young people	- platforms for the special integration of the younger generation in the tourism services	Linz	- project «Next Generation» - joint development of new tourist products with students and representatives from politics and business
	Digital accessibility of urban applications	- development of applications to improve the level of the accessibility of transport infrastructure	Helsinki	- Whim App as an aggregator of transport offerings in the city, which aims on reducing the popularity of personal cars and increasing the popularity of public transport
	Urban «smart-cards»	- unified travel cards; - improving the convenience of public transport when visiting major attractions	Copenhagen, Ljubljana, Lyon, Tallinn	- contactless card Ljubljana Urban Smart Card for public transport, cable car, parking, etc. for Ljubljana; - Lio Smart Card, which provides through the app tours of the city in 4 languages, discounts, etc.; - Tallinn travel map, which also provides free entrance to more than 40 landmarks in the city
	Access to information	- access to tourist information through apps and information centers	Helsinki, Lyon, Nice, Gothenburg, Breda	- personal city assistants (specialized communities and online resources) in Helsinki; - Tur4all program is a platform with shared access to tourist information in Valencia; - innovative signage in Lyon; - access to annually updated guidebooks in Nantes, through a variety of programs and apps
Sustainability	Tourist flows	- measures to regulate demand during the low season	Brussels, Lyon, Poznan, Tallinn, Ljubljana	- an incentive to travel in the low season; - organization of festivals and other events

1	2	3	4	5
Digitalization	Assistance in obtaining information by specific consumer groups	- development of special applications for the target audience	Helsinki, Copenhagen, Malaga, Nice	- WeChat is an app for travelers from China to Helsinki (social networking, information, etc.); - sales of travel services through the apps; - the ability to create your own itinerary in Nice and Malaga + bike rentals + eco-trips and information about them
	«Smart» collection management	- a special approach to the analysis and collection of data on tourists	Cascais, Lyon, Malaga, Karlsruhe, Nice, Gothenburg	- creating «prototypes» of tourists; - the use of CRM-tools; - analysis of customer experience; - control of tourist movements; - digital platforms for business; - event impact calculator for tourist flows and tourism business, in general
	Accessibility through innovation	- using of AR/VR, social networks and portals by tourists	Helsinki, Ljubljana, Nantes, Tallinn, Zagreb, Poznan, Salamanca	- virtual reality - Helsinki2020 model - time travel through the city; - guidebook application + object scanning capabilities; - blogs, online galleries in Poznan; - portals with guided tours and in the city of Salamanca; - 3D models; - digital weeks
	Revival of traditions and cultural heritage	- special attention to the development of cultural and historical sites of the cities	Helsinki, Poznan, Lyon, Malaga, Breda, Linz, Karlsruhe, Nantes	-rethinking the culture of going to the sauna in Helsinki: ecological sauna, organic restaurant; - events dedicated to architecture; - introduction and using of quality labels and specialized labels; - creation of a «city of museums»; - holding events dedicated to local handicrafts; - holding festivals of artists; - creation and opening of graffiti galleries; - creation of «smart» tourist routes
Cultural heritage and creativity	Public infrastructure	- modernization of public infrastructure	Helsinki, Ljubljana, Tallinn	- opening and popularizing libraries; - creating libraries in the shade of trees; - holding black night film festivals; - creation of educational centers; - collaborations; - development and implementation of unusual excursions; - holding creative events
	Cultural heritage and new creativity	- organization of special events to promote the destination brand	Helsinki, Copenhagen, Varna	- new tourist values and initiatives; - holding unusual events; - forming a new perspective on old places of interest
	Cultural heritage and new creativity	- organization of special events to promote the destination brand	Helsinki, Copenhagen, Varna	- new tourist values and initiatives; - holding unusual events; - forming a new perspective on old places of interest

* Compiled by the authors on the basis of the source [12]

The examples given in Table 1 of sustainable development (reduction of air emissions, eco-certification, etc.), digital technologies (applications, online platforms, AR/VR-technology, etc.), increased accessibility of infrastructure for people with special needs, comprehensively demonstrated the effectiveness in transforming cultural and educational and urban tourism into «smart tourism».

It is important to note that the cities of Malaga (Spain) and Gothenburg (Sweden) in 2020 were recognized as European capitals of «smart tourism». These cities have implemented initiatives such as: technological, social, and sustainability measures [12]. This capital for many years strives to remain at the peak of digital trends, actively implementing smart-tourism initiatives, focusing on equal access to technology for all residents, as well as developing public-private partnerships.

In another European capital of smart tourism - the city of Malaga has been implemented and are actively used the following tools of smart tourism: opened bicycle rental stations and created bike lanes, using noise monitoring in the city. Special attention has been paid to modernizing urban infrastructure (LED lighting), which is a platform for the development of urban smart tourism; also there is an analysis of the level of air pollution, developed programs for waste disposal in the city. Let us consider the rating of European capitals from the point of view of the smart component (Table 2).

Table 2

Rating of European capitals from the position of smart tourism development in 2019-2020*

N	Year	Capital	Examples of smart technologies
1	2019	Helsinki (winner)	<ul style="list-style-type: none"> - «smart» public transport system; - test period of unmanned buses; - multilingual assistants (Helsinki Helpers') at the city's main landmarks; - increased share of bicycle transport; - MyHelsinki.fi portal - recommendations from city residents; - eco-saunas powered by solar energy and wind
2	2019	Lyon (winner)	<ul style="list-style-type: none"> - an adapted public transportation system for people with special needs; - «smart» road signs; - «audio menus» in restaurants; - special excursions for people with hearing impairments; - Lyon City Card - free travel, sightseeing (23 museums); - ONLYON Experience - push notifications to the smartphone, considering the geolocation of the tourist; - film, series and website created about the Chef Factory culinary school; - Traboules walks and fresco tours are available with AR technology
3	2019	Copenhagen (winner in the digitalization category)	<ul style="list-style-type: none"> - AI technology; - storytelling about wonderful Copenhagen, tips for tourism organizations for creating the video content; - online analysis of wheelchair accessibility on Google Maps; - Copenhagen Visitor Service - information service with banners, robots, VR technology; - tracking and collecting data about tourists' movements; - various applications with geolocation and distribution of tourist content
4	2020	Gothenburg (winner)	<ul style="list-style-type: none"> - cooperation between the city authorities and representatives of the tourist business communities; - filling social networks and the city's website with relevant tourist information; - 24-hour chat with the tourist center; - the «events impact calculator» is a forecasting tool by which the organizers calculate the impact of events from economic, social and environmental positions
5	2020	Malaga (winner)	<ul style="list-style-type: none"> - bicycle rental; - LED street lighting; - smart systems for watering parks and gardens; - air and noise pollution analysis; - vibrant urban spaces; - urban art districts
6	2020	Ljubljana (winner in the digitalization category)	<ul style="list-style-type: none"> - URBANA card - access to the use of public transport (buses, bike rental, parking, cable car); - Visit Ljubljana portal - application and website in 6 languages; - WiFi - free Internet access (400 access points); - single ticket Ljubljana card - admission to 19 museums + free bus fare + WiFi, etc.

* Compiled by the authors based in the sources [13, 14]

Normally, this competition is held annually, but data for 2021 are not available due to the pandemic; however, the results of the 2022 competition are already available: 1. Bordeaux City (France); 2. Dublin City (Ireland); 3. Florence City (Italy); 4. Ljubljana City (Slovenia); 5. Palma City (Spain); 6. Valencia City (Spain); 7. Venice City (Italy).

Despite the high achievements in the field of tourism planning as well as «smart tourism», the contestants, the European capitals of «smart tourism» in 2022 were Valencia (Spain) and Bordeaux (France). These capitals combine not only the richest cultural heritage, but also environmental friendliness and innovation in their development [15].

It should be noted that «smart tourism» is developing dynamically not only in European cities, but also around the world. To develop this direction, strategies for the development of smart tourism are being actively developed and implemented, smart technologies are being adapted (Table 3).

Table 3

Successful practices of «smart tourism» development in Asian, American and Australian Cities*

N	Name	Positions in the rankings by the level of development of smart-tourism	Examples of «smart solutions» in tourist destinations
1	2	3	4
1	Macao	-	<ul style="list-style-type: none"> - Macao Smart City Development Strategy is a strategy for the development of 13 key areas (environmental protection, tourism, education, construction, etc.); - implementation of projects to develop smart tourism; - Alibaba Cloud technology (to promote smart tourism); - Macao Travel Talk - online travel content; - «My Treat for You, See You in Macao» - collaboration between the government tourism office and airlines, e-commerce platforms, online travel agencies to organize good deals (promotions and discounts, coupons) in the tourism market; - mobile apps, online platforms: Macao Cultural and Creative Map, World Heritage Macao, Experience Macao, Macao ready to go, What’s on Macao, Bus Traveling System and Bus stop for the visually impaired, etc.; - Free Internet access - FreeWiFi.Mo; - LED alerts; - generation of content in social networks for tourists.
2	Singapore	Over the past few years it has been at the forefront of «smart technology»	<ul style="list-style-type: none"> - 360 tourism experience using global navigation satellite system, for example, based on geolocation - an opportunity to improve the tourist experience, as well as in the course of the entire trip (sale of airline tickets, guide services, entertainment, etc.); - virtual prototype of Sentosa in the video game «Animal Crossing» is gamified virtual tour of the island’s spa hotels, natural parks, was created during the pandemic; - visitsingapore.com - up-to-date tourist information; - Visitor Singapore Pass is a single digital pass to public transport, attractions; - contactless technology at the airport; - chatbots in hotels; - online programs of museums without its physical visit (ArtScience at Home); - robots in catering facilities
3	New York	«Best Smart City 2016» according to the Smart City Expo World Congress	<ul style="list-style-type: none"> - Link NYC - Internet access; - modernization of lighting systems in the city, replacement with LED lamps and smart control of the entire city lighting system; - Bigbelly is smart tank for garbage, which is equipped with special sensors, monitoring the filling of the tank, running on solar panels; - air quality monitoring sensors; - smart home system - increasing the level of comfort;

1	2	3	4
			<ul style="list-style-type: none"> - GPS-trackers connected to buses (a unified system of tracking urban transport through the application) and to traffic lights (to prioritize the movement of public transport); - «smart parks», «smart benches» Soofa: free charging of devices, effective management of park spaces; - mobile apps and portals: ParkMe, Citymapper New York, New York Pass - Attraction Guide & Planner, New York Subway, NYC Bus Checker, Metropolitan Museum of Art, NYC Ferry, Statue of Liberty, etc.
4	Melbourne	19 position out of 118 (Smart City Index 2021)	<ul style="list-style-type: none"> - automated sensors on city streets provide information on pedestrian activity; - regulation of pedestrian traffic; - an online portal for tourists; - e-scooter systems.
5	Bangkok	-	<ul style="list-style-type: none"> - technologies for tourist safety; - digital wristband for tourists during a pandemic; - airport biometrics technology; - smart card platform; - various travel apps

* Compiled by the authors

The examples of smart technologies were presented above; at the same time, the most popular for the majority of the cities considered are: mobile applications, BigData, WiFi access, tourist information portals, virtual tours, etc.

As we know, the foundation for the development of smart tourism is a smart city. The concept of smart city is the effective information and communication technologies, platforms for partnerships, access to BigData. The main elements of smart cities can be identified as: human capital, government, economy, environment (ecology), technology, health care, education, transportation, telecommunications, tourism, utilities, security and architecture. Smart cities improve the standard of living of the population, maximizing their needs. Next, we analyzed the criteria for evaluating smart cities based on data from the business intelligence portal Statista, for the year 2020. This rating was made by assessing the following indicators: urban planning, technology, environment, international orientation, social cohesion, human capital, mobility and transport, economy. Thus, the leading positions were taken by the following cities: 1. London (UK); 2. New York (United States); 3. Paris (France); 4. Tokyo (Japan); 5. Reykjavik (Iceland); 6. Copenhagen (Denmark); 7. Berlin (Germany); 8. Amsterdam (Netherlands); 9. Singapore; 10. Hong Kong.

According to the rating SCI 2021 (Smart City Index 2021), compiled by SCO (Smart City Observatory) and IMD (IMD World Competitiveness Center), which presents an overview of 118 cities on the following criteria: priority sectors, health and safety, mobility, action, opportunities, government, the leading positions were taken by such cities as: Singapore, Zurich, Oslo, Taipei, Lausanne, Helsinki, Copenhagen, Geneva, Auckland, Bilbao. As the authors note, the pandemic and the accelerated processes of digitalization had a strong influence on the ranking of cities.

For Kazakhstan, the development of smart tourism is a new and promising direction, which is already being developed under the concept of «Smart City». According to the portal egov.kz, for 2020 the internal rating for smart cities in Kazakhstan is headed by Almaty, the top positions are also occupied by Nur-Sultan (2nd position), Karaganda (3rd position), Atyrau (4th position) and the rating closes by Pavlodar (17th position). Pavlodar (17th position). Let's consider smart solutions actively implemented in the urban environment and have a positive impact on the development of tourism infrastructure and the creation of a positive tourist experience (Table 4).

Table 4

«Smart-solutions» in the development of tourism in Kazakhstan*

Technology name	City / tourist object	Brief description
Virtual technologies, augmented reality technologies, 3D models	135 sites, 234 museums, more than 2,500,000 exhibits in Kazakhstan, National Museum of Kazakhstan	- creation of identical copies of artifacts with full descriptions. - introducing residents and inbound tourists to museum exhibits, (achieving educational and scientific goals); - instant access to any museum exhibit and movement throughout the country online
Automated bicycle rental systems	Nur-Sultan, Almaty	- tickets can be purchased through the portal www.velobike.kz
E-theater	Opera and ballet theaters: Opera Theater (Nur-Sultan)	- as part of the Eculture.kz project is the recording of all productions, concerts, performances and the further possibility of connection through a digital platform
CityPass.kz	Almaty, Nur-Sultan, Burabay (Borovoe resort).	- the platform is specifically designed to allow travelers to purchase City Pass online to visit key attractions and excursions at a discount
Information system «e-Qonaq»	Across Kazakhstan	- information system for the collection and accounting of tourist flow and migration control. The system was created by the Ministry of Culture and Sports with the assistance of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan
Information system «Tourstat.kz»	Across Kazakhstan	- an important resource with a «bank» of statistical information in the tourism industry, as well as with modern tools for visualizing data sets
ONAY Single Transport Card	Almaty, Karaganda	- electronic payment for public transport
Apps: Almaty bus, AlmatyGuide, Smart Astana, Kazakhstan Offline Map, Atyrau Go, FlyArystan, AirAstana, Aviata.kz и др.	Nationwide / territorial orientation	- reservation services, information, excursions, etc.

* Compiled by authors

Obviously, Kazakhstan is actively introducing various smart technologies, which simplify the process of tourism services consumption, as well as increase the level of comfort of urban residents. In general, smart technologies form the basis for the development of smart tourism.

Our practices of implementation and successful implementation of a variety of «smart solutions» demonstrate effective examples of increasing the level of competitiveness of cities. It is important to note that the government plays an indispensable role here, directing maximum efforts to cooperation with business structures, development of creative tourism projects and supporting smart initiatives, implementing them together with the society and the business environment.

Conclusion. For the Republic of Kazakhstan, the presented experience of smart solutions in European smart capitals, Asian and other cities is relevant. For example, the implementation of access to constantly updated guides to Kazakhstan and the regions of the country (on the example of Nantes), the popularization of virtual tours (example of Helsinki) may become promising activities in the development of tourism infrastructure in the country.

Further research will be aimed at analyzing and identifying the peculiarities of using the smart technologies in the structure of tourist and excursion services and content analysis of smart audio-guides in the world's leading tourist centers.

REFERENCES

1. Chung N., Lee H., Ham J., Koo Ch. Smart Tourism Cities' Competitiveness Index: A Conceptual Model // Information and Communication Technologies in Tourism 2021. – 2021. – P. 433-438.
2. Smart Cities – Statistics & Facts, published by Arne von See, May 25 (2021). [Электрон.ресурс]. – URL: <https://www.statista.com/topics/4448/smart-city/#dossierKeyfigures> (дата обращения: 18.01.2022).

3. Li Y., Hu C., Huang Ch., Duan L. The concept of smart tourism in the context of tourism information services // *Tourism Management*. – 2017. – Vol.58. – P. 293-300.
4. Williams A.M., Rodriguez I., Makkonen T. Innovation and smart destination: Critical insights // *Annals of Tourism Research*. – 2020. – Vol. 83. – P. 1-10.
5. Ivars-Baidal J.A., Celdran-Bernabeu M.A., Femenia-Serra F., Perles-Ribes J.F., Giner-Sanchez D. Measuring the progress of smart-destinations: The use of indicators as a management tool // *Journal of Destination Marketing & Management*. – 2021. – Vol. 19.
6. Salott Chau, Libo Yan. Destination Hospitality indicators // *Journal of Destination Marketing & Management*. – 2021. – Vol. 19. – P. 1-10.
7. Chiappa G.D., Baggio R. Knowledge transfer in smart tourism destinations: Analyzing the effects of a network structure // *Journal of Destination Marketing & Management*. – 2015. – Vol. 4.
8. Volgger M., Erschbamer G., Pechlaner H. Destination design: New perspectives for tourism destination development // *Journal of Destination Marketing & Management*. – 2021. – Vol. 19.
9. Pasquinelli C., Trunfio M., Bellini N., Rossi S. Reimagining urban destinations: Adaptive and transformative city brand attributes and values in the pandemic crisis // *Cities*. – 2022. – Vol. 124.
10. Sorokina E., Wang Y., Fyall A., Lugosi P., Torres E., Jung T. Constructing a smart destination framework: A destination marketing organization perspective // *Journal of Destination Marketing and Management*. – 2022. – Vol. 23.
11. Boes K., Buhalis D., Inversini A. Smart tourism destinations: ecosystems for tourism destination competitiveness // *International Journal of Tourism Cites*. – 2016. – Vol. 2 (2). – P. 108-124.
12. Compendium of Best Practices 2019&2020 European Capital of Smart Tourism competitions. [Электрон. ресурс] - URL: https://smart-tourism-capital.ec.europa.eu/best-practices_en (дата обращения: 19.01.2022).
13. Winners of the European Capitals of Smart Tourism 2019. [Электрон. ресурс]. – URL: https://smart-tourism-capital.ec.europa.eu/cities/competition-winners-2019_en (дата обращения: 19.01.2022).
14. Winners of the European Capitals of Smart Tourism 2020. [Электрон. ресурс]. – URL: https://smart-tourism-capital.ec.europa.eu/cities/competition-winners-2020_en (дата обращения: 19.01.2022).
15. Winners of the European Capitals of Smart Tourism 2022 competition. [Электрон.ресурс]. – URL: https://smart-tourism-capital.ec.europa.eu/cities/competition-winners-2022_en (дата обращения: 19.01.2022).

REFERENCES

1. Chung N., Lee H., Ham J., Koo Ch. Smart Tourism Cities' Competitiveness Index: A Conceptual Model // *Information and Communication Technologies in Tourism 2021*. – 2021. – P. 433-438.
2. Smart Cities – Statistics & Facts, published by Arne von See, May 25 (2021). [Electron. resource]. – URL: <https://www.statista.com/topics/4448/smart-city/#dossierKeyfigures> (Accessed: 18.01.2022).
3. Li Y., Hu C., Huang Ch., Duan L. The concept of smart tourism in the context of tourism information services // *Tourism Management*. – 2017. – Vol.58. – P. 293-300.
4. Williams A.M., Rodriguez I., Makkonen T. Innovation and smart destination: Critical insights // *Annals of Tourism Research*. – 2020. – Vol. 83. – P. 1-10.
5. Ivars-Baidal J.A., Celdran-Bernabeu M.A., Femenia-Serra F., Perles-Ribes J.F., Giner-Sanchez D. Measuring the progress of smart-destinations: The use of indicators as a management tool // *Journal of Destination Marketing & Management*. – 2021. – Vol. 19.
6. Salott Chau, Libo Yan. Destination Hospitality indicators // *Journal of Destination Marketing & Management*. – 2021. – Vol. 19. – P. 1-10.
7. Chiappa G.D., Baggio R. Knowledge transfer in smart tourism destinations: Analyzing the effects of a network structure // *Journal of Destination Marketing & Management*. – 2015. – Vol. 4.
8. Volgger M., Erschbamer G., Pechlaner H. Destination design: New perspectives for tourism destination development // *Journal of Destination Marketing & Management*. – 2021. – Vol. 19.
9. Pasquinelli C., Trunfio M., Bellini N., Rossi S. Reimagining urban destinations: Adaptive and transformative city brand attributes and values in the pandemic crisis // *Cities*. – 2022. – Vol. 124.
10. Sorokina E., Wang Y., Fyall A., Lugosi P., Torres E., Jung T. Constructing a smart destination framework: A destination marketing organization perspective // *Journal of Destination Marketing and Management*. – 2022. – Vol. 23.
11. Boes K., Buhalis D., Inversini A. Smart tourism destinations: ecosystems for tourism destination competitiveness // *International Journal of Tourism Cites*. – 2016. – Vol. 2 (2). – P. 108-124.

12. Compendium of Best Practices 2019&2020 European Capital of Smart Tourism competitions. [Electron. resource]. – URL: https://smart-tourism-capital.ec.europa.eu/best-practices_en (Accessed: 19.01.2022).
13. Winners of the European Capitals of Smart Tourism 2019. [Electron. resource]. – URL: https://smart-tourism-capital.ec.europa.eu/cities/competition-winners-2019_en (Accessed: 19.01.2022).
14. Winners of the European Capitals of Smart Tourism 2020. [Electron. resource]. – URL: https://smart-tourism-capital.ec.europa.eu/cities/competition-winners-2020_en (Accessed: 19.01.2022).
15. Winners of the European Capitals of Smart Tourism 2022 competition. [Electron. resource]. – URL: https://smart-tourism-capital.ec.europa.eu/cities/competition-winners-2022_en (Accessed: 19.01.2022).

Ташенова Л.В., Мамраева Д.Г., Борбасова З.Н., Гребенюк Д.Д.

ТУРИСТІК SMART-ДЕСТИНАЦИЯЛАРДЫ ДАМУ: ТАБЫСТЫ ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕ

Андатпа

Мақалада табысты туристік аймақтар тәжірибесін талдау мысалында smart-дестинацияларды қалыптастыру ерекшеліктері қарастырылады. Жұмыста туристік smart-дестинациялардың маңызды құрамдас бөлігі ретінде «ақылды» қалалардың даму деңгейін талдау үшін қолданылатын әртүрлі рейтингтер мен көрсеткіштер (SmartTourismCapital.eu, Statista, Smart City Index) ұсынылған. Әлемнің әртүрлі қалаларында «smart туризмнің» дамуына әсер еткен түрлі «smart технологиялардың» мысалдары келтірілген. 2019-2022 жылдарға арналған «smart туризмнің» еуропалық астаналарындағы «smart шешімдер» мен тәжірибелерге ерекше назар аударылады; Хельсинки, Гетеборг, Малага, Лион сияқты қалаларда технологияны енгізу ерекшеліктеріне, сондай-ақ осы бағыттарды қол жетімділік, тұрақтылық, цифрландыру, мәдени мұра және шығармашылық критерийлері бойынша бағалау ерекшеліктеріне маңызды назар аударылады. Жұмыста Сингапур, Макао, Нью-Йорк және т.б. қалалардағы туризмге арналған технологиялық шешімдерге шолу берілген. Сондай-ақ авторлар Қазақстан туризміне енгізілген «smart технологиялар» және ішкі республикалық рейтинг бойынша үздік «smart қалалар» туралы мысалдар келтіреді.

Ташенова Л.В., Мамраева Д.Г., Борбасова З.Н., Гребенюк Д.Д.

РАЗВИТИЕ ТУРИСТСКИХ SMART-ДЕСТИНАЦИЙ: УСПЕШНЫЕ МИРОВЫЕ ПРАКТИКИ

Аннотация

В статье рассматриваются особенности формирования smart-дестинаций на примере анализа опыта успешных туристских территорий. В работе представлены различные рейтинги и показатели (Smart Tourism Capital.eu, Statista, Smart City Index), используемые для анализа уровня развития «умных» городов как важнейшей компоненты туристских smart дестинаций. Приведены примеры различных «smart технологий», которые повлияли на развитие «smart туризма» в различных городах мира. Особое внимание уделено «smart решениям» и практикам в «европейских столицах «smart туризма» за период 2019-2022 гг.; важный акцент сделан на особенностях внедрения технологий в таких городах, как Хельсинки, Гетеборг, Малага, Лион, а также специфике оценки данных дестинаций по критериям: доступность, устойчивость, цифровизация, культурное наследие и креативность. В работе представлен обзор технологичных решений для туризма в городах: Сингапур, Макао, Нью-Йорк и других. Авторами также приведены примеры внедряемых «smart технологий» в туризме Казахстана, а также представлен топ «smart городов» по внутреннему республиканскому рейтингу.

Журнал включен в Перечень изданий Комитета по обеспечению качества в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан и направлен для публикаций результатов научных исследований по направлениям освещения актуальных вопросов экономической теории и практики: актуальные вопросы экономики, менеджмент, маркетинг, финансы, учет и аудит.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ В «ВЕСТНИКЕ КАЗУЭФМТ»

ОБЩИЕ ТРЕБОВАНИЯ

Научная статья должна соответствовать заявленной цели и тематическому направлению журнала, содержание которой отражает изложение собственных выводов и промежуточных или окончательных результатов научного исследования, экспериментальной или аналитической деятельности, содержащая авторские разработки, выводы, рекомендации, ранее не опубликованные и обладающие новизной; или посвященное рассмотрению ранее опубликованных научных статей, связанных общей темой (систематический обзор).

Структура научной статьи должна включать название, аннотации, ключевые слова, введение, материалы и методы, основную часть (результаты, обсуждение), заключение, информацию о финансировании (при наличии), список литературы.

Все статьи принимаются через систему онлайн подачи <http://vestnik.kuef.kz/>.

Статьи, не соответствующие требованиям к оформлению, не рассматриваются. Пользователям необходимо поддерживать актуальность своих контактных данных и другой информации, указанной в профиле. Проверьте правильность указания e-mail, поскольку всю *переписку редакция будет вести с Вами по электронной почте*.

Статьи принимаются на казахском, русском и английском языках. Объем статьи, включая библиографию, должен быть **не менее 6 и не более 10 страниц** (на объем свыше 10 страниц устанавливается оплата 1000 тенге за каждый лист, но не более 15 страниц общего объема).

Подаваемая рукопись должна:

- представлять академическую и научную ценность;
- иметь определенную значимость и оригинальность, а также практическое значение;
- вносить вклад в более ранние исследования по этой теме;
- тщательно вычитана и отредактирована.

Технические требования к оформлению статьи:

- формат – Microsoft Word, формулы в редакторе формул (Microsoft Equation).
- шрифт – Times New Roman;
- размер шрифта – 14;
- межстрочный интервал – одинарный;
- ширина всех полей – 2 см;
- абзацный отступ – 1 см.

В журнал могут быть представлены оригинальные научные статьи, которые являются окончательным отчетом о законченном экспериментальном исследовании.

ПОРЯДОК ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЬИ

Автор указывает:

УДК – на основе системы Универсальной десятичной классификации информации, используемой во всем мире для систематизации произведений науки, литературы и искусства, периодической печати, различных видов документов и организации картотек. Указывается в верхнем левом углу рукописи.

ГРНТИ – на основе Государственного рубрикатора научно-технической информации, применяемого для систематизации документов в Электронном Каталоге. ГРНТИ по своей теме можно определить на сайте <http://grnti.ru/> или <http://lib.gup.kz>.

Указывается в верхнем левом углу рукописи.

Помимо УДК и ГРНТИ можно указать коды по классификации **JEL (JEL Classification)**. Коды, указанные автором, должны четко отражать область исследований. Автор может использовать коды

классификации JEL из двух или трех областей, если они охвачены исследованием. *Коды по классификации JEL можно найти на сайте: <http://nfmte.com/assets/docs/jel.doc>. Коды JEL указываются после ключевых слов.*

DOI (ДОИ) (далее – DOI (ДОИ)) к каждой статье, которая является цифровым идентификатором объекта для уникальной и постоянной онлайн идентификации содержания журнала и ссылок в Интернете и присваивается регистрационным агентством International DOI Foundation (Интернэйшенел DOI Фаундэйшен)

Ключевые слова переводятся на три языка (*казахский, русский, английский языки – keywords, ключевые слова, кілт сөздер*).

Автор (авторы)

Перед названием статьи в правом верхнем углу указывается ФИО автора (авторов). После ФИО авторов должны быть написаны: ученая степень и ученое звание, место работы, город, название страны. Название организации или учреждения указывается в именительном падеже, при этом название должно быть полным, без сокращений.

Если есть несколько авторов, они сами принимают решение относительно порядка их упоминания в названии статьи (рекомендуемый вариант - в зависимости от вклада в исследование). Список авторов включает только тех лиц, которые действительно приняли участие в исследовании и согласились нести полную ответственность за его содержание. Указать электронные адреса всех авторов. Также необходимо указать основного автора (автора для корреспонденции). **Количество авторов не более 4.**

Название статьи

Название статьи должно полностью отражать тему исследования и его содержание. Оно должно быть коротким и конкретным (не более 10 слов). Кроме того, оно должно быть привлекательным для внимания читателя и написано с использованием научного стиля. Уместно указывать объект исследования или конкретизировать его с помощью двоеточия или скобок. Не рекомендуется использовать сокращения, кроме общепринятых и известных.

СТРУКТУРА СТАТЬИ

Материал в рукописи должен строиться по принципу «от общего к конкретному». Статья должна состоять из следующих разделов (это не исключает наличия дополнительных подразделов), что соответствует международным стандартам:

Аннотация

Аннотация должна быть информативной и структурированной. В аннотации необходимо приводить только то, что сделано в статье (рассмотрено, выявлено, определено, показано, проанализировано и т.д.) **(22-25 строчек или не менее 150 слов, не более 300 слов).**

В аннотации излагаются суть и использованные методы исследования, суммируются наиболее важные результаты и их значимость.

Аннотация пишется на основном языке рукописи **(в начале статьи)**, в конце статьи, после списка литературы, должна быть аннотация на казахском и/или русском и/или английском языках (в зависимости от основного языка рукописи).

Ключевые слова (на трех языках)

Количество ключевых слов должно составлять не менее 10. Там не должно быть предложений, а только слова или группы слов. Если объект исследования не упоминается в названии документа (включая страну, регион), его следует добавить в список ключевых слов.

Введение (26-32 строчек или не менее 200 слов)

Во введении должны быть обоснованы и разъяснены научные вопросы, актуальность, цель, задачи, материалы и методы исследования. **Цель** описывает основные результаты в краткой и конкретной форме, достижение которых является целью данного исследования. Цель не должна копировать название рукописи. **Методы** исследования описываются кратко и конкретным образом. Описывается методология исследования с указанием происхождения оборудования и материалов, методов статистической обработки данных и других способов обеспечения воспроизводимости. Если предлагаемые методы и процедуры используются в других работах, автор должен ссылаться на исходные источники. Должны быть представлены теории, перспективы, формулы,

уравнения. Если в статье используются общеизвестные статистические процедуры, автор не должен описывать их сущность, достаточно просто указать их.

Автору следует конкретизировать проблему, по которой проведено данное исследование. Введение не должно быть длинным, автор должен избегать использования таблиц и цифр.

Обзор литературы (20-22 строчек или не менее 150 слов)

Автор должен описать проделанный анализ и обобщение соответствующих работ (статей, монографий, докладов, тезисов и т. д.), которые описывают суть проблемы и/или дают представление о предыдущих исследованиях по ее решению. Обзор литературы должен соответствовать цели исследования и представлять результаты критического анализа аналитической базы для тестирования гипотезы исследования.

Литературный обзор должен охватывать работы, которые были опубликованы за последние пять лет в индексируемых журналах из базы данных Web of science или Scopus и в журналах, рекомендуемых Комитетом по обеспечению качества в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан.

Рекомендуется завершить обзор литературы изложением нерешенных вопросов, выявлением противоречий в результатах и результатах предыдущих исследований, обоснованием необходимости продолжения исследований в этой области и выбора конкретной темы (направления) этого изучения.

Основная часть (анализ, результаты и обсуждение)

Включает в себя эмпирические или теоретические данные, полученные в процессе проведенного исследования. Рекомендуется использовать рисунки, таблицы (в совокупности не более 5).

Заключение (15 строчек или не менее 100 слов).

В этом разделе излагаются основные идеи статьи, формулируются полученные результаты и их новизна. Предложения, выводы и рекомендации должны подтвердить достижение поставленных целей и задач исследования. Необходимо наметить возможность практического использования полученных результатов и предложить направления для дальнейших научных исследований.

Наименование обозначенных разделов (текст с абзаца) выделять полужирным шрифтом (введение, обзор литературы, основная часть, выводы).

В тексте статьи ссылки на источники обязательны. Сноски (ссылки) на использованную литературу печатаются в квадратных скобках.

Литература оформляется в последовательности ссылок по тексту и в соответствии с Межгосударственным Стандартом ГОСТ 7.1–2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления» (Принят Межгосударственным Советом по стандартизации, метрологии и сертификации (протокол № 12 от 2 июля 2003 г.).

Название списка литературы должно иметь стандартный подзаголовок «Литература», «Әдебиеттер», «References» (от 6 до 15 источников, желательно книги, брошюры, статьи из журналов казахстанских и зарубежных авторов).

Источники литературы в статьях на русском и казахском языках должны представляться на языке оригинала. После этого необходимо привести второй Список литературы (References) с транслитерацией. В статье, написанной на английском языке, источники на русском и казахском языках приводятся с транслитерацией. Для этого можно использовать сайт: <http://translit.net>

Статьи на казахском и английском языках должны иметь профессиональный перевод (запрещается автоперевод с интернета).

Источник литературы содержит: автор (ы), полное наименование источника, – место издания: издательство, год выпуска. – количество страниц (образец ниже)

НАПРИМЕР:

ИСТОЧНИКИ (ӘДЕБИЕТТЕР)

1. Лаврушин О.И. Банковское дело: современная система кредитования: учеб. пос./ О.И. Лаврушин, О.Н. Афанасьева. – 7-е изд. – М.: КНОРУС, 2013. – 360 с.

2. Указ Президента Республики Казахстан от 30 мая 2013 года № 577 «О Концепции по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике» // <https://online.zakon.kz/Document/?docid=31399596#pos=0;167>

3. Регионы Казахстана (2018). Комитет статистики Министерства национальной экономики Республики Казахстан. – Астана. – 30 с. http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/publications

Compilations?_afrLoop=9713740891393549#%40%3F_afrLoop%3D9713740891393549%26_adf.ctrl-state%3DI9favud3d_54

4. Hong C.Y., Lee Y.C., Tsai M.C. and Tsai Y.C., 2018. Agricultural Sector Input Technical Coefficients, Demand Changes and CO2 Emissions after the Financial Crisis: Environmental Input-Output Growth Factor Model Approach. *International Journal of Energy Economics and Policy*. – 8(6). – P. 339-345.

5. Шумакова О.В. Теоретические аспекты устойчивого развития сельских территорий в современной науке // *Современные проблемы науки и образования*. – 2013. – №6. – С. 1-8

6. Marshall A. (1980). *The principles of Economics* (Macmillan and Co., Ltd.). – London: Macmillan and Co., Ltd. econlib.org. <http://www.econlib.org/library/Marshall/marP.html>.

7. Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2017 жылғы 14 ақпандағы № 420 Жарлығы. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1600000894>

REFERENCES

1. Lavrushin O.I. *Bankovskoe delo: sovremennaja sistema kreditovaniya: ucheb. pos. [Banking: the modern system of lending: training manual]* / O.I. Lavrushin, O.N. Afanas'eva. – 7-e izd. – M.: KNORUS, 2013. – 360 s. [in Russian].

2. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 30 maja 2013 goda № 577 «O Konceptii po perehodu Respubliki Kazahstan k «zelenoj jekonomike» [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated may 30, 2013 No. 577 "on the Concept of transition of the Republic of Kazakhstan to the" green economy»]. <https://online.zakon.kz/Document/?docid=31399596#pos=0;167> [in Russian].

3. Shumakova O.V. *Teoreticheskie aspekty ustojchivogo razvitija sel'skih territorij v sovremennoj nauke [Theoretical aspects of sustainable development of rural areas in modern science]* // *Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya*. – 2013. – №6. – S. 1-8 [in Russian].

4. Agroonerkasiptik keshendi zhane auyllyk aumaktardy damytudy memlekettik retteu turaly Kazakstan Respublikasynyn 2005 zhylygy 8 shildedegi N 66 Zany [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 8, 2005 No. 66 About State Regulation of Agribusiness Development and Rural Areas Development] // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000066> [in Kazakh].

Оригинальность полученных статей проверяется с использованием системы антиплагиата. Одобрение на опубликование в журнале получают статьи, имеющие процент оригинальности **не менее 75 %**. Поддельные или заведомо неточные заявления представляют собой неэтичное поведение и являются неприемлемыми.

Срок рассмотрения статьи редакцией от трех до шести месяцев. Датой сдачи статьи считается день получения редакцией ее окончательного варианта

В статье не допускается использование:

- жирного, курсивного и подчеркнутого шрифта в основном тексте;
- автоматического и принудительного переноса, знаков принудительного разрыва строк, страниц;
- фотографий;
- цветных элементов.

В статье допускается в совокупности не более 5-ти таблиц, выполненных в Word и рисунков (Word, группировать). Даются ссылки на источники в квадратных скобках.

Если рукопись не соответствует требованиям, она возвращается на доработку. Датой сдачи статьи считается день ее получения редакцией ее окончательного варианта.

ОПЛАТА ПРОИЗВОДИТСЯ ПОСЛЕ ПРИНЯТИЯ СТАТЬИ И СООБЩЕНИЯ ОТ РЕДАКЦИИ
(квитанцию отправляете на почту vestnik@kuef.kz)

К статье прилагаются:

– Сведения об авторах (на 3-х языках): Ф.И.О., название страны, аффилиации (название организации), должность, степень, звание, служебный и мобильный телефоны, e-mail для всех авторов публикаций (в том числе с указанием основного автора).

Сведения об авторе:

- Фамилия Имя Отчество (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Должность, ученая степень, звание (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Организация (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Адрес
- Страна (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Телефон раб., сотовый
- E-mail
- Название статьи (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Дополнительная информация: для зарубежных авторов указывается страна

Окончательная версия статьи должна подаваться со всеми прилагающимися документами (статья, сведения об авторах, заполнением всех пунктов на сайте).

Все статьи проходят антиплагиат (проводит редакция университета) подлежат экспертизе рецензентами. При необходимости статья отправляется на доработку автору или отклоняется. Редакционная коллегия оставляет за собой право отклонить ее от печати при несоответствии настоящим требованиям по структуре и оформлению и не вступать в переписку с авторами.

Ответственность за содержание и оформление статьи несет автор статьи.

Публикационная этика

1. Редакция журнала «Вестник КазУЭФМТ» придерживается этических принципов на всех этапах работы с публикациями.
2. Редакционной коллегией соблюдается Этический кодекс Комитета по этике научных публикаций (Committee on Publication Ethics, COPE).
3. Все стороны, вовлеченные в процесс работы с публикациями (авторы, редакторы и рецензенты) должны следовать принципам этического поведения.
4. **Этические принципы для авторов:**
  - а) Авторы должны представить объективное обоснование научной значимости своей исследовательской работы. Допускается публикация обзорных статей при наличии оригинальных выводов и/или рекомендаций.
  - б) Авторы гарантируют, что представленные в редакцию статьи являются оригинальными, и что в случае использования в статье других работ это должным образом указано. Плагиат неприемлем в любой из его форм: дословного копирования без ссылки на источник, перефразирования без ссылки на источник, а также самоплагиата (если элементы статьи ранее опубликованы, авторы обязаны на это сослаться). Заведомо ложные и недостоверные сведения являются недопустимыми.
  - в) Авторы гарантируют, что представленные в редакцию статьи не находятся на рассмотрении в других изданиях. Представление статьи одновременно в несколько изданий представляет собой неэтичное поведение и неприемлемо.
  - д) Автор, представляющий статью, должен обеспечить согласие всех соавторов (при их наличии) с ее окончательным вариантом и с ее представлением к публикации в журнале.
  - е) Источник финансирования исследований, при наличии такового, должен быть объявлен и указан, его роль в проведении исследований и/или подготовке статьи должна быть изложена.
5. Неэтичное поведение представляет собой следующие действия авторов:
  - а) связанные с самостоятельным предоставлением рецензии на собственные статьи;
  - б) договорным и псевдорецензированием;
  - в) обращение к агентским услугам по опубликованию результатов научного исследования;
  - д) фальсификацией состава авторов;
  - е) публикацией псевдонаучных текстов;
  - ф) передачей текстов статей в другие журналы без согласования с авторами;
  - г) передачей материалов авторов третьим лицам;
  - д) нарушением авторских прав и принципа конфиденциальности редакционных процессов;
  - и) манипуляциями с цитированием, плагиатом, фальсификацией и фабрикацией.
6. **Этические принципы для рецензентов:**
  - а) Рецензенты должны соглашаться на рецензирование только тех статей, для оценки которых они обладают достаточными знаниями и которые они могут прорецензировать своевременно.
  - б) Рецензент должен отказаться от подготовки рецензии, если участвовал в какой-либо работе, связанной с подготовкой статьи, или в описываемых в ней исследованиях.
  - в) Рецензент должен уважать конфиденциальность рецензии и не раскрывать никакие детали статьи или рецензии во время или после рецензирования никому за исключением тех лиц, кому это разрешено редакцией (например, редактору).
  - д) Рецензент не вправе использовать информацию, полученную в ходе рецензирования, для собственной выгоды, для выгоды либо для дискредитирования других лиц или организаций.
  - е) Рецензент должен заявить редактору о возможном конфликте интересов, связанном с рецензированием статьи, или обратиться за советом к редактору, если не уверен, составляет ли сложившаяся ситуация конфликт интересов.

- f) Оценка должна проводиться объективно, заключения должны быть четко сформулированы и аргументированы, чтобы авторы могли использовать их для улучшения работы.

7. **Этические принципы для редакторов:**

- a) Редакторы несут ответственность за содержание публикуемых материалов;
- b) При принятии решения о публикации редакторы научного журнала руководствуются достоверностью и точностью представления данных и научной значимостью рассматриваемой работы;
- c) Решение о публикации принимается независимо от коммерческих соображений;
- d) Редакторы оценивают интеллектуальное содержание рукописей вне зависимости от расы, пола, религиозных взглядов, происхождения, гражданства, социального положения или политических предпочтений авторов;
- e) Неопубликованные данные, полученные из представленных к рассмотрению рукописей, не должны использоваться для личных целей или передаваться третьим лицам.
- f) Информация или идеи, полученные в ходе редактирования и связанные с возможными преимуществами, должны сохранять конфиденциальность и не использоваться с целью получения личной выгоды.
- g) Редакторы не должны допускать к публикации информацию, если имеется достаточно оснований полагать, что она является плагиатом.
- h) Редакторы совместно с Издателем не должны оставлять без ответа претензии, касающиеся рассмотренных рукописей или опубликованных материалов, а также при выявлении конфликтной ситуации, и принимать все необходимые меры для восстановления нарушенных прав.
- i) Главный редактор (заместитель главного редактора) и члены редакционной коллегии обеспечивают авторам, имеющим неудовлетворенные претензии, возможность повторно направить материалы для публикации.

**Қазақ экономика, қаржы және
халықаралық сауда университетінің
ЖАРШЫСЫ**

**ВЕСТНИК
Казахского университета экономики,
финансов и международной торговли**

Беттеуші/верстка: **Хасенова М.Т.**

Жаршы авторлардың электрондық түпнұсқасы негізінде басылып шығарылған
Вестник сверстан и отпечатан с электронной версии авторских оригиналов

Басуға 30.10.22. қол қойылды. Пішімі 70x100 1/10. Көлемі 37 б.т. Таралымы 50 дана. Тапсырыс 707.
Подписано к печати 30.10.22. Формат 70x100 1/10. Объем 37 уч.-изд.л. Тираж 50 экз. Заказ 707.

---

*«Esil University» мекемесінің баспа-полиграфиялық орталығы. Астана қ., А. Жұбанов көшесі, 7
Издательско-полиграфический центр учреждения «Esil University». г. Астана, ул. А. Жубанова, 7*

Университеттің менеджмент жүйесі ISO 9001 сәйкестігіне сертификатталған
Система менеджмента университета сертифицирована на соответствие ISO 9001

Приказом Председателя Комитета по обеспечению качества в сфере образования и науки
Министерства и образования и науки Республики Казахстан № 527 от 25.06.2021 года
включен в перечень изданий, рекомендуемых Комитетом для публикации
основных результатов научной деятельности.